DHARMASHASTRA SANGRAHA

OR

ATRI, VISHNU, HARITA, YAJNAVALKA, USHANA, ANGIRA, YAMA, APASTAMBA, SAMVARTHA, KATYAYANA, VRIHASPATI, PARASARA, VYASA, SHANKHA, LIKHITA, DAKSHA, GOUTAMA, SHATATAPA, AND VASHISTHA.

EDITED

BY

PANDIT JIBANANDA VIDYASAGARA B. A.

Superintendent, Free Sanskrit College.

CALCUTTA :

PRINTED AT THE SARASWATI PRESS.

1876

To be had from Pandit Jibananda Vidyasagara B. A. Superintendent, Free Sanskrit College Calcutta.

पण्डित-कुलतिलक पूज्यपाद श्रीमत् तर्कवाचस्पति पाद-प्रणीत-प्रकाशित-पुस्तकान्येतानि ॥

१ आशुबोध व्याकरणम् ३।०
२ धातुरूपादर्शः २
३ शब्दस्तोम महानिधिः (संस्कृत अभिधान) १०
४ सिद्धान्तकौमुदीसरलाटीकासहित ११
५ सिद्धान्तबिन्दुसार (वेदान्त ॥०
६ तुलादानादि पद्धति (वङ्गाक्षरैः) ४
७ गयाश्राद्धादि पद्धति १
८ शब्दार्थ रत्न ॥।०
९ वाक्यमञ्जरी (वङ्गाक्षरैः) ।०
१० छन्दोमञ्जरी तथा वृत्त रत्नाकर सटीक ॥=
११ वेणीसंहार नाटक सटीक १
१२ मुद्राराक्षस नाटक १॥
१३ रत्नावली ॥।०
१४ मालविकाग्निमित्र सटीक १॥
१५ धनञ्जय विजय नाटक सटीक ।०
१६ महावीरचरित नाटक १॥०
१७ सांख्यतत्त्व कौमुदी सटीक २
१८ वैयाकरणभूषणसार ॥।०
१९ लीलावती ॥।०
२० वीजगणित १
२१ शिशुपालवध सटीक (माघ) ४
२२ किरातार्जुनीय (सटीक) २॥०
२३ कुमारसम्भव पूर्व्वखण्ड सटीक ॥।०
२४ कुमारसम्भव उत्तरखण्ड ॥०
२५ अष्टकम् पाणिनीयम् ॥।०
२६ वाचस्पत्यम् (संस्कृत वृहदभिधान) १००
२७ कादम्बरी सटीक ४
२८ राजप्रशस्ति =
२९ अनुमान चिन्तामणि तथा अनुमानदीधिति ४
३० सर्वदर्शनसंग्रह १
३१ भामिनी विलास सटीक १
३२ हितोपदेश सटीक ॥०
३३ भाषापरिच्छेद मुक्तावलीसहित १
३४ वहुविवाहवाद ।०
३५ दशकुमार चरित सटीक १॥०
३६ परिभाषेन्दु शेखर ॥०
३७ कविकल्पद्रुम (वोपदेव कृत) ॥०
३८ चक्रदत्त (वैद्यक) १॥०
३९ उणादिसूत्र सटीक २
४० मेदिनी कोष १
४१ पञ्चतन्त्रम् (श्रीविष्णु शर्म्मणासङ्कलितम् २॥०
४२ विद्वन्मोदतरङ्गिणी (चम्पूकाव्य) ॥०
४३ माधवचम्पू ।=
४४ तर्कसंग्रह (इंराजी अनुवाद सहित ॥०
४५ प्रसन्नराघव नाटक (श्रीजयदेव कवि विरचित) १
४६ विवेक चूड़ामणि (श्रीमत् शङ्कराचार्य्य विरचित) ।=

धर्म्मशास्त्रसङ्ग्रहः

[अत्रि)(विष्णु)(हारीत)(याज्ञवल्क्य)(उशना)
(अङ्गिरा)(यम)(आपस्तम्ब)(संवर्त्त)
(कात्यायन)(वृहस्पति)(पराशर)
(व्यास)(शंख)(लिखित)(दक्ष)
(गौतम)(शातातप)(वशिष्ठ) प्रणीत]

स्मृतिसङ्ग्रहः

बि, ए, उपाधि-धारिणा

श्रीजीवानन्द-विद्यासागर-भट्टाचार्य्येण

संस्कृतः प्रकाशितश्च

कलिकातानगरे

सरस्वतीयन्त्रे

मुद्रितः

इं १८७६

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY

धर्म्मशास्त्रसङ्ग्रहस्य पूर्व्वार्द्ध सूचीपत्रम् ।

धर्म्मशास्त्रसङ्ग्रहस्य उत्तरार्द्धं सूचीपत्रम् ।

अत्रि संहितायाम्।

हुताग्निहोत्रमासीनमत्रिं श्रुतवतां वरम्।
उपगम्य च पृच्छन्ति ऋषयः शंसितव्रताः॥
भगवन्! केन दानेन जपेन नियमेन च।
शुध्यन्ते पातकैर्युक्तास्त्वं ब्रवीषि महामुने॥
अविख्यापितदोषाणां पापानां महतां तथा।
सर्व्वेषां चोपपातानां शुद्धिं वक्ष्यामि तत्त्वतः॥
प्राणायामैः पवित्रैश्च दानैर्होमैर्जपैस्तथा।
शुद्धिकामाः प्रमुच्यन्ते पातकेभ्यो न संशयः॥
प्राणायामान्पवित्रांश्च व्याहृतीः प्रणवन्तथा।
पवित्रपाणिरासीनोऽभ्यस्य ब्रह्म नैति कम्॥ 5
आवर्त्तयेत्सदा युक्तः प्राणायामान् पुनः पुनः।
आकेशाग्रान्नखाग्राच्च तपस्तप्यत उत्तमम्॥
निरोधाज्जायते वायुर्वायोरग्निर्हि जायते।
तापेनापोऽधिजायन्ते ततोऽन्तः शुध्यते त्रिभिः॥
तथा चर्म्म तथानक्रा दोषा नश्यन्ति धमतः।
तथेन्द्रियकृता दोषा दह्यन्ते प्राणनिग्रहात्॥
प्राणायामैर्दहेत् दोषान् धारणाभिश्च किल्बिषम्।
प्रत्याहारैश्च विषयान्ध्यानेनानीश्वरान् गुणान्॥
न च तीव्रेण तपसा न स्वाध्यायैर्न चेज्यया।
गतिं गन्तुं सुराः शक्ता योगात्संप्राप्नुवन्ति याम्॥ 10
योगात्संप्राप्यते ज्ञानं योगो धर्मस्य लक्षणम्।

योगः परं तपो नित्यं तस्माद्युक्तः सदा भवेत् ॥
प्रणवाद्या स्तथा वेदाः प्रणवे पर्य्यवस्थिताः ।
वाग्मयः प्रणवः सर्वं तस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥
प्रणवे विनियुक्तस्य व्याहृतीषु च सप्तसु ।
त्रिपदायां च गायत्र्यां न भयं विद्यते क्वचित् ॥
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ।
ब्रह्माणी चैव गायत्री पावनं परमं स्मृतम् ॥
समाहृतीकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
15 त्रिः पठेदायतः प्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥

इत्यात्रेयस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ।

प्राणायामां स्तथा कुर्य्याद्यथाविधिरतन्द्रितः ।
अहोरात्रिकृतात्पापात्तत्क्षणादेव शुध्यति ॥
कर्म्मणा मनसा वाचा यदेनः कुरुते निशि ।
अतिष्ठत् पूर्वसन्ध्यायां प्राणायामैस्तु शुध्यति ॥
प्राणायामैर्य्य आत्मानं संयम्यास्ते पुनः पुनः ।
दशद्वादशभिर्वापि चतुर्विंशात्परं तपः ॥
कौत्सं जपत्वाप इत्येतद्वासिष्ठञ्च तृचं प्रति ।
कुष्माण्डं पावमानं च सुरापोऽपि विशुद्ध्यति ॥
सकृज्जप्त्वास्य वामीयं शिवसङ्कल्पमेव च ।
20 सुवर्णमपहृत्यापि क्षणाद्भवति निर्मलः ॥
हविष्पान्तीयमभ्यस्य नतमंह इतीव च ।
सूक्तन्तु पौरुषं जप्त्वा मुच्यते गुरुतल्पगः ॥
सव्याहृतीकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश ।

अपि भ्रूणहनं मासात् पुनन्त्यहरहः कृताः ॥
अपि वाप्सु निमज्ज्य त्रिः पठेदघमर्षणम् ।
यथाश्वमेधः क्रतुराट् तादृशं मनुरब्रवीत् ॥
आरम्भयज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञो विशामपि ।
परिचर्य्ययज्ञः शूद्रस्य जपयज्ञो द्विजोत्तमः ॥
आरम्भयज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ।
उपांशुः स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥
अधरोष्ठविभागो वा विश्वासोपांशुलक्षणः ।
निर्विकारेण वक्त्रेण मनसा मानसः स्मृतः ॥
सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
गायत्रीं यः पठेद्विप्रो न स पापेन लिप्यते ॥
क्षत्रियो बाहुवीर्य्येण तरेदापदमात्मनः ।
वित्तेन वैश्यशूद्रास्तु जपहोमैर्द्विजोत्तमः ॥
यथाश्वा रथहीनास्तु रथो वाश्वैर्यथा विना ।
एवं तपोऽप्यविद्यस्य विद्या वाप्यतपस्विनः ॥
यथान्नं मधुसंयुक्तं मधु वान्नेन संयुतम् ।
एवं तपश्च विद्या च संयुक्तं भेषजं महत् ॥
विद्यातपोभ्यां संयुक्तं ब्राह्मणं जपतत्परम् ।
कुत्सितैरपि वर्त्तन्ते मनोन प्रतिपद्यते ॥

इति आत्रेयकृतौ द्वितीयोऽध्यायः ।

यस्य कार्य्यं शतं साग्रं कृतं वेद्यश्च साध्यते ॥
सर्वं तत्तस्य वेदाग्निर्दहत्यग्निरिवेन्धनम् ।
यथा जातबलो वह्निर्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् ॥
तथा दहति वेदज्ञः कर्म्मजं दोषमात्मनः ।

यथा महाहृदे लोष्टं क्षिप्तं सद्यो विनश्यति ॥
एवमात्मकृतं पापं त्रयी दहति देहिनः ।
35 न वेदबलमाश्रित्य पापकर्मरतिर्भवेत् ॥
अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दह्यते कर्म्म नेतरत् ।
तपस्तपति योऽरण्ये मुनिर्मूलफलाशनः ॥
ऋचमेकाञ्च योऽधीते तच्च तानिच तत्फलम् ।
वेदाभ्यासो यथाशक्त्या महायज्ञक्रिया क्षमा ॥
नाशयत्याशु पापानि महापातकजान्यपि ।
इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ॥
बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति ।
याजनाध्यापनाद्दानात्तथैवाहुः प्रतिग्रहात् ॥
विप्रेषु न भवेद्दोषो ज्वलनार्कसमाहिते ।
40 शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोज्यप्रतिग्रहे ॥
आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ।
सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परम् ।
येषां जपैश्च होमैश्च तिलकल्पश्च संव्रता ॥
अघमर्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यस्तरत्समाः ।
कुष्माण्डः पावमानश्च दुर्गा सावित्रिरेव च ॥
शतरुद्रं धर्म्मशिर त्रिसुपर्णं महाव्रतम् ।
अभिषङ्गादयस्तोभासामानि व्याहृति स्तथा ॥
गारुडानि च सामानि गायत्रीं रैवतं तथा ।
पुरुषव्रतञ्च भावञ्च तथा वेदव्रतानि च ॥
45 अब्लिङ्गा वार्हस्पत्यं च वाक्सूक्तञ्चामृतं तथा ।
गोसूक्तञ्चाश्वसूक्तञ्च इन्द्रशुद्धेश्च सामनि ॥

व्रीस्वाध्यदोहानि रथन्तरञ्च अग्नेर्व्रतं वामदेव्यं वृहच्च ।
एतानि जप्यानि पुनाति पापाञ्जातिस्मरत्वं लभते यदिच्छेत् ॥
अग्नेरपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः ।
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥

सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।
हाटकक्षितिधेनूनां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥
सर्वकामफला वृक्षा नद्यः पायसकर्दमाः ।
काञ्चना यत्र प्रासादा स्तत्र गच्छन्ति गोप्रदाः॥
वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।
तिलक्षौद्रेण संयुक्ता स्तर्पयित्वा यथाविधि ॥ ५१
प्रीयतां धर्मराजेति यद्वा मनसि वर्त्तते ।
यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
सुवर्णनाभं यो दद्यात् सुमुखं कृतमार्गकम् ।
तिलैर्दद्यात्तस्य पुष्पफलं पुण्यं च यत् शृणु ॥
सा सुवर्णधरा धेनुसशैलवनकानना ।
या तु सागरपर्यन्ता भवेद्दत्ता न संशयः ॥
तिलान् कृष्णाजिने कृत्वा सुवर्णमधुसर्पिषा ।
ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥

इति आत्रेयस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ।

अथ रहस्य प्रायश्चित्तानि व्याख्यास्यामः ॥ ५५

सामान्यस्त्रीगमनरहस्येरहस्यप्रकाशे प्रकाशंपावनंमनुतिष्ठेत्।
अथवाप्सु निमज्ज्य त्रिविरात्मन्तरसमं दीयमावर्त्य शुने
गोवन्ध्यवश्ये कन्यादूषणे इन्द्रशुद्धरा इत्यापः पीत्वा मुच्यते ।
वेदस्यैकगुणा वापि सद्यः शोधनमुच्यते ॥ ५६

एकादशगुणा वापि सहस्रावर्त्तं शुध्यति ।
महापातकोपपातकेभ्यो मलिनीकरणेभ्यो मुच्यते ।
त्रिपदा नाम गायत्री वेदे वाजसनेयके ।
५८ त्रिः कृत्वोऽन्तर्जले प्रोक्ता सर्वपापं व्यपोहति ॥

ब्राह्मणीगमने स्नात्वा उदकुम्भं ब्राह्मणान् क्षत्रिय वैश्यागमने तापसं निराहृत्य शुद्धति गुरुदाराङ्गत्वा ऋषभं द्वादशाहृत्य शुध्यति अपेयं पीत्वाघमर्षणेनापः पीत्वा शुध्येत् । अशक्तप्रायश्चित्ते सर्वरात्रि मनुशोच्य शुध्येत् अग्नि-सोमेन्द्रसोमाकन्यादुषी विमुच्यते सोमं राजानमिति जपित्वा त्रिपदा अग्निदाश्च विमुच्यन्ते ।

५९ सर्वेषामेव पापानां सङ्करे समुपस्थिते ॥
दशसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनी परा ।
ब्रह्महा गुरुतल्पे वा गामी गम्या तथैव च ॥
स्वर्णस्तेयी च गोघ्नी च तथा विस्रम्भघातकः ।
६० शरणागतघाती च कूटसाक्षित्वकार्य्यहृत् ॥
एवमाद्येषु चान्येषु पापेष्वभिरतश्चिरम् ।
प्राणायामांस्तु यः कुर्यात् सूर्यस्योदयनं प्रति ॥
सूर्योदयनमप्राप्य निर्म्मला धौतकल्मषाः ।
भवन्ति भास्कराकारा विधूमाइव पावकाः ॥
न हि ध्यानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
श्वपाकेष्वपि भुञ्जानो ध्यानेनैवात्र लिप्यते ॥
ध्यानमेव वरो धर्म्मो ध्यानमेव परं तपः ।
ध्यानमेव परं शौचं तस्माद्ध्यानपरो भवेत् ॥

सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यानं नियत मभ्यसेत्।
सर्वदा ध्यानयुक्तश्च तपस्वी पंक्तिपावनः॥

इति आत्रेयस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः।

चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य तु॥
वर्त्तुलञ्चैव वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युक्षणं स्मृतम्।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च श्रीहुताशन एव च॥
मण्डलान्युपजीवन्ति तस्मात् कुर्वीत मण्डलम्।
यातुधानाः पिशाचाश्च क्रूराश्चैव तु राक्षसाः॥
हरन्ति रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जिते।
गोमयं मण्डलं कृत्वा भोक्तव्यमिति निश्चितम्॥
यत्र क्वापतितस्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्।
यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिना वुभौ॥
तयोरन्नमदत्त्वा च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्।
यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम्॥
तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम्।
वामहस्तेन यो भुङ्क्ते पेयं पिवति वा द्विजः॥
सुरापानेन तत्तुल्यं मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत्।
हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणव्यञ्जनादि च॥
दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुञ्जीत किल्विषम्।
अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्त्रितम्॥
तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमन्त्रितम्।
ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत्॥
उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्।
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम्॥

वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं स्मृतम् ।
शूद्रान्नेनोदरस्थेन योऽधिगच्छति मैथुनम् ॥
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्त्तते ।
शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो अधीयानोऽपि नित्यशः ॥
जिह्वा चापि जपन्वापि गतिमूर्द्ध्वान्न विन्दति ।
यस्तु वेदमधीयानः शूद्रान्नमुपभुञ्जति ॥
शूद्रो वेदफलं याति शूद्रत्वं चाधिगच्छति ।
१० मृतसूतकपुष्टाङ्गो द्विजः शूद्रान्नभोजनम् ॥
अहमेव न जानामि कांक्षां योनिङ्गमिष्यति ।
श्वानस्तु सप्तजन्मानि नवजन्मानि शूकरः ॥
गृध्रो द्वादशजन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ।
परपाक मुपासन्ते ये द्विजा गृहमेधिनः ॥
ते वै खरत्वमुष्ट्रत्वं श्वत्वञ्चैव धिगच्छति ।
श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति ॥
भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासे रेतसोभुजः ।
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन ॥
भूमौ निधाय तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ॥
भूमिगैस्ते समाज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत् ।
आचान्तोऽप्य शुचिस्तावद्यावत्पात्र मनुद्धृतम् ॥
उद्धृतेभ्यः शुचिस्तावद्यावन्नमण्डलशोधनम् ।
आसने पादमारोप्य ब्राह्मणो यस्तु भुञ्जति ॥
मुखेन धमिते चान्नं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ।
उपदंशान्नशेषं वा भोजने मुखनिःसृतम् ॥

द्विजातीनामभोज्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
पीतशेषन्तु यत्तोयं ब्राह्मणः पिवते पुनः ॥
अपेयं तद्भवेदापः पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
अनुवंशन्तु भुञ्जीत नानुवंशन्तु संविशेत् ॥ १०
अनुवंशन्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रवासस्तु संविशेत् ॥
आर्द्रपादस्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
अनार्द्रपादः शयने दीर्घां श्रियमवाप्नुयात् ॥
आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
श्रियं प्रत्यङ्मुखे भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्त उदङ्मुखः ॥
शावे शवगृहं गत्वा श्मशाने वास्तरे पिव ।
आतुरव्यञ्जनं ज्ञात्वा दूरस्थोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
अतिक्रान्ते दशाहे तु त्रिरात्र मशुचिर्भवेत् ।
सम्वत्सरे व्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुध्यति ॥ १५
निर्द्दशं ज्ञातिमरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च ।
सवासा जलमाप्लुत्य शुद्धो भवति मानवः ॥
अशुचं स्वयमप्यन्नं न शुद्धस्तु यदि स्पृशेत् ।
विशुध्यत्युपवासेन भुङ्क्ते कृच्छ्रेण स द्विजः ॥
सूतके सूतकं स्पृष्ट्वा स्नानं शावे च सूतके ।
सूतकेनैव शुद्धिः स्यान्मृतस्यान्निर्द्दशे शुचिः ॥
सूतके सूतकं स्पृष्ट्वा स्नानं शावे च सूतके ।
भुक्त्वा पीत्वा तदज्ञानादुपवासस्त्र्यहं भवेत् ॥
मृण्मयानाञ्च पात्राणां दशाहे शुचिरिष्यते ।
कामादिषु प्रयुक्तानां त्यागएव विधीयते ॥ २०

सूतके मृतके चैव मृतान्ते च प्रसूतके ।
तस्मात्तु सङ्गताशौचे मृताशौचे न शुध्यति ॥
सूतकाद्द्विगुणं शावं शावाद्द्विगुणमार्त्तवम् ।
आर्त्तवाद् द्विगुणा सूतिस्ततोऽधिशवदाहकः ॥
अनुगच्छेद्यथा प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव वा ।
स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
भस्मना शुध्यते कांस्यं पुनः पाकेन मृण्मयम् ॥
नोदन्वतोऽम्भसि स्नानं क्षुरकर्म्म तथैव च ।
105 अन्तर्वत्न्या पतिः कुर्वन्न प्रजा भवति ध्रुवम् ॥
दम्पती शिशुना सार्द्धं सूतके दशमेऽहनि ।
क्षौरं कुर्यात्ततः पूता दानभोजनयोग्यताः ॥
जलमध्ये जलं देयं पितॄणां जलमिच्छताम् ।
घनस्थाने न दातव्यं पितॄणां नोपगच्छति ॥
रात्रिं कृत्वा त्रिभागन्तु द्वौ भागौ पूर्व एव च ।
उत्तरांशः प्रभातेन युज्यते मृतसूतके ॥
इति पश्येत्तु भुक्त्वा तु पादुकारोहणं कृतम् ।
स्नात्वेन्द्रव्रतमादाय देवताभ्यो निवेदयेत् ॥
110 अपूपं लवणं मुद्गं गुडमिश्रं यथा हविः ।
दत्त्वा ब्राह्मणपत्नीभ्यो निशि भोजनमेव च ॥
चतुर्थेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्मातियत्नतः ।
पुण्याहं वाचयित्वा ते भोक्तव्यं शुद्धिमिच्छता ॥
अपुण्याहे तु भुञ्जीत विप्रो धर्म्ममजानतः ।
तस्य जातिमयं भुङ्क्ते प्रायश्चित्तं ध्रुवं भवेत् ॥

विवाहे वितते तन्त्रे होमकाल उपस्थिते ।
कन्यामृतुमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ॥
हविष्मत्या स्नापयित्वा अन्यवस्त्रमलङ्कृता ।
युञ्जानामाहुतिं हुत्वा ततः कर्म प्रवर्त्तते ॥
प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातकी ।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ 118
आर्त्तवाभिप्लुता नारी चण्डालं पतितं शुनम् ।
भोज्यान्तरे प्रयुञ्जन्ते स्नात्वा मान सूचं जपेत् ॥
आर्त्तवाभिप्लुतां नारीं दृष्ट्वा भुक्तोऽन्धकातराः ।
तदन्नं छर्दयित्वा तु कुशवारि पिबेदपः ॥
ये तां दृष्ट्वा तु यो भुङ्क्ते प्राजापत्यं विशोधनम् ।
आर्त्तवाभिप्लुता नारी आर्त्तवाभिप्लुता मिथः ॥
भाषयित्वा तु सर्वोहादुपवासस्तयोर्भवेत् ।
उदक्यायाः करिष्याथ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
प्राजापत्यं अमत्या चेत् त्रिरात्रं स्पृष्टभोजने ।
तदस्ताभाजनञ्चैव निगुणं सह भोजने ॥ 120
चतुर्गुणतदुच्छिष्टे पानीये त्वदमेव च ।
उदक्याया सम्पदस्थ मन्नं भुक्त्वावकामतः ॥
उपवासेन शुद्धिः स्यात्पिबेद् ब्रह्मसुवर्चलम् ।
आर्त्तवी यदि चण्डालमुच्छिष्टेन तु पश्यति ॥
अज्ञातकालं नाश्नीयादासीनां वाग्यता बहिः ।
पादकृच्छ्रन्तु यः कुर्याद् ब्रह्मकूर्चं पिबेत् पुनः ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विप्राणा मनुशासनात् ।
मृतसूतकसम्पर्के ऋतुं दृष्ट्वा कथं भवेत् ॥

अस्नातकालं नाश्नीयादभुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
आर्त्तवाभिप्लुता नारी चण्डालं स्पृशते यदि ॥
आर्त्तवाभिप्लुता नारी आर्त्तवाभिप्लुता स्पृशेत् ।
स्नात्वोपवासं कुर्य्याच्च पञ्चगव्येन शुध्यति ॥
कृच्छ्रमेकञ्चरेत्सा तु तदर्थं चान्तरीक्षते ।
आतुरा या ऋतुस्नाता स्नानकर्म्म कथं भवेत् ॥
स्नात्वा स्नात्वा पुनःस्पृश्य दशकृत्वस्त्वनातुरः ।
वस्त्रापनयनं कृत्वा भस्मना परिमार्जयेत् ॥
दत्त्वा तु शक्तितो दानं पुण्याहेन विशुध्यति ।

इति आत्रेयस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ।

इष्ट्वा क्रतुशतैरेव देवराजो महाद्युतिः ।
स्वगुरुं वाग्मिनां श्रेष्ठं पर्य्यपृच्छद्बृहस्पतिम् ॥
भगवन् ! केन दानेन स्वर्गतः सुखमेधते ।
यदक्षयं महाभाग ! त्वं ब्रूहि वदताम्बर ! ॥
एवं पृष्टः स इन्द्रेण देवदेवपुरोहितः ।
वाचस्पतिर्महातेजो बृहस्पति रुवाच ह ॥
हिरण्यदानं गोदानं भूमिदानञ्च वासव ! ।
एतत्प्रयच्छमानोऽपि स्वर्गतः सुखमेधते ॥
सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नं वसूनि च ।
सर्व्वमेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥
फलाकृष्टां महीं दद्यात् सवीजां सस्यमालिनीम् ।
यावत् सूर्य्यकरा लोके तावत् स्वर्गे महीयते ॥

इति श्रीआत्रेयस्मृतौ धर्म्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ।

अत्रिसंहिता।

श्रीगणेशाय नमः॥

हुताग्निहोत्रमासीनमत्रिं वेदविदां वरम्।
सर्वशास्त्रविधिज्ञातमृषिभिश्च नमस्कृतम्॥
नमस्कृत्य च ते सर्व इदं वचनमब्रुवन्।
हितार्थं सर्वलोकानां भगवन्! कथयस्व नः॥
अत्रिरुवाच॥ वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा! यन्मां पृच्छथ संशयम्।
तत् सर्वं संप्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम्।
सर्वतीर्थान्युपस्पृश्य सर्वान् देवान् प्रणम्य च।
जप्त्वा तु सर्वसूक्तानि सर्वशास्त्रानुसारतः॥
सर्वपापहरं नित्यं सर्वसंशयनाशनम्।
चतुर्णामपि वर्णानामत्रिः शास्त्रमकल्पयत्॥
ये च पापकृतो लोके ये चान्ये धर्मदूषकाः।
सर्वे पापैः प्रमुच्यन्ते श्रुत्वेदं शास्त्रमुत्तमम्॥
तस्मादिदं वेदविद्भिरध्येतव्यं प्रयत्नतः।
शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सद्‌वृत्तेभ्यश्च धर्मतः।
अकुलीने ह्यसद्‌वृत्ते जडे शूद्रे शठे द्विजे।
एतेष्वेव न दातव्यमिदं शास्त्रं द्विजोत्तमैः॥
एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत्।
पृथिव्यां नास्ति तद्द्रव्यं यद्दत्त्वा ह्यनृणी भवेत्॥

एकाक्षरं प्रदातारं यो गुरुं नाभिमन्यते।
शुनां योनिशतं गत्वा चाण्डालेष्वपि जायते॥
वेदं गृहीत्वा यः कश्चिच्छास्त्रञ्चैवावमन्यते।
स सद्यः पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम्॥
स्वानि कर्म्माणि कुर्व्वाणा दूरे सन्तोऽपि मानवाः।
प्रिया भवन्ति लोकस्य स्वे स्वे कर्म्मण्यवस्थिताः॥
कर्म्म विप्रस्य यजनं दानमध्ययनं तपः।
प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च याजनञ्चेति वृत्तयः।
क्षत्रियस्यापि यजनं दानमध्ययनं तपः।
शस्त्रोपजीवनं भूतरक्षणञ्चेतिवृत्तयः॥
दानमध्ययनं वापि यजनञ्चेति वै विशः।
शूद्रस्य वार्त्ता शुश्रूषा द्विजानां कारुकर्म्म च॥
मयैष धर्म्मोऽभिहितः संस्थिता यत्र वर्णिनः।
बहुमानमिह प्राप्य प्रयान्ति परमां गतिम्॥
ये त्यक्तारं स्वधर्म्मस्य परधर्म्मे व्यवस्थिताः।
तेषां शास्तिकरो राजा स्वर्गलोके महीयते।
आत्मीये संस्थितो धर्म्मे शूद्रोऽपि स्वर्गमश्नुते।
परधर्म्मो भवेत्त्याज्यः सुरूपपरदारवत्॥
बध्यो राज्ञा स वै शूद्रो जपहोमपरश्च यः।
ततो राष्ट्रस्य हन्तासौ यथा वह्नेश्च वै जलम्॥
प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च तथाविक्रेयविक्रयः।
याज्यं चतुर्भिरप्येतैः क्षत्रविट्पतनं स्मृतम्॥
सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च।
त्र्यहेण शूद्री भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात्॥

अव्रतानामनधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः।
तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदं बधैः॥
विद्वद्भोज्यमविद्वांसो येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते।
तेऽप्यनावृष्टिमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम्॥
ब्राह्मणान् वेदविदुषः सर्व्वशास्त्रविशारदान्।
तत्र वर्षति पर्ज्जन्यो यत्रैतान् पूजयेन्नृपः॥
त्रयो लोकास्त्रयो वेदा आश्रमाश्च त्रयोऽग्नयः।
एतेषां रक्षणार्थाय संसृष्टा ब्राह्मणाः पुरा॥
उभे सन्ध्ये समाधाय मौनं कुर्वन्ति ते द्विजाः।
दिव्यवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते॥
य एवं कुरुते राजा गुणदोषपरीक्षणम्।
यशः स्वर्गं नृपत्वञ्च पुनः कोषं समुद्धरेत्॥
दुष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा न्यायेन कोषस्य च संप्रवृद्धिः।
अपक्षपातोऽर्थिषु राष्ट्ररक्षाः पञ्चैव यज्ञाः कथिता नृपाणाम्॥
यत् प्रजापालने पुण्यं प्राप्नुवन्तीह पार्थिवाः।
न तु क्रतुसहस्रेण प्राप्नुवन्ति द्विजोत्तमाः॥
अलाभे देवखातानां ह्रदेषु च सरःसु च।
उद्धृत्य चतुरः पिण्डान् पारके स्नानमाचरेत्॥
वसाशुक्रमसृङ्मज्जा मूत्रविट् कर्णविण्नखाः।
श्लेष्मास्थि दूषिकाः स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः।
षण्णां षण्णां क्रमेणैव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः।
मृद्वारिभिश्च पूर्व्वेषामुत्तरेषान्तु वारिणा॥
शौचमङ्गलमनायासा अनसूयाऽस्पृहा दमः।
लक्षणानि च विप्रस्य तथा दानं दयापि च॥

न गुणान् गुणिनोहन्ति स्तौति चान्यान् गुणानपि।
न हसेच्चान्यदोषांश्च सानसूया प्रकीर्त्तिता॥
अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः।
आचारेषु व्यवस्थानं शौचमित्यभिधीयते॥
प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम्।
एतद्धि मङ्गलं प्रोक्तं ऋषिभिर्धर्म्मदर्शिभिः।
शरीरं पीड्यते येन शुभेन त्वशुभेन वा।
अत्यन्तं तन्न कुर्व्वीत अनायासः स उच्यते॥
यथोत्पन्नेन कर्त्तव्यं सन्तोषः सर्ववस्तुषु।
न स्पृहेत् परदारेषु साऽस्पृहा परिकीर्त्तिता।
वाह्यमाध्यात्मिकं वापि दुःखमुत्पाद्यतेऽपरैः।
न कुप्यति न चाहन्ति दमइत्यभिधीयते॥
अहन्यहनि दातव्यमदीनेनान्तरात्मना।
स्तोकादपि प्रयत्नेन दानमित्यभिधीयते॥
परस्मिन् बन्धुवर्गे वा मित्रे द्वेष्ये रिपौ तथा।
आत्मवद्वर्त्तितव्यं हि दयैषा परिकीर्त्तिता॥
यश्चैतैर्लक्षणैर्युक्तो गृहस्थोऽपि भवेद्द्विजः।
स गच्छति परं स्थानं जायते नेह वै पुनः॥
अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम्।
आतिथ्यं वैश्वदेवश्च इष्टमित्यभिधीयते।
वापीकूपतड़ागादिदेवतायतनानि च।
अन्नप्रदानमारामाः पूर्त्तमित्यभिधीयते॥
इष्टं पूर्त्तं प्रकर्त्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः।
इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्तेन मोक्षमाप्नुयात्॥

इष्टापूर्त्तौ द्विजातीनां सामान्यौ धर्म्मसाधनौ।
अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्त्ते धर्म्मे न वैदिके॥
यमान् सेवेत सततं न नित्यं नियमान् बुधः।
यमान् पतत्यकुर्व्वाणो नियमान् केवलान् भजन्॥
आनृशंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा दानमार्जवम्।
प्रीतिः प्रसादो माधुर्य्यं मार्द्दवञ्च यमा दश॥
शौच मिज्या तपोदानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः।
व्रतमौनोपवासाश्च स्नानञ्च नियमा दश॥
प्रतिकृतिं कुशमयीं तीर्थवारिषु मज्जयेत्।
यमुद्दिश्य निमज्जेत अष्टभागं लभेत सः॥
मातरं पितरं वापि भ्रातरं सुहृदं गुरुम्।
यमुद्दिश्य निमज्जेत द्वादशांशफलं लभेत्॥
अपुत्रेणैव कर्त्तव्यः पुत्रप्रतिनिधिः सदा।
पिण्डोदकक्रियाहेतोर्यस्मात्तस्मात् प्रयत्नतः॥
पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतो मुखम्।
ऋणमस्मिन् संनयति अमृतत्वञ्च गच्छति॥
जातमात्रेण पुत्रेण पितॄणामनृणी पिता।
तद्दिने शुद्धिमाप्नोति नरकात्त्रायते हि सः॥
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत्।
यजेत चाश्वमेधञ्च नीलं वा वृषमुत्सृजेत्॥
काङ्क्षन्ति पितरः सर्व्वे नरकान्तरभीरवः।
गयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति॥
फल्गुतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम्।
गयाशीर्षं पदाक्रम्य मुच्यते ब्रह्महत्यया॥

महानदीमुपस्पृश्य तर्पयेत् पितृदेवताः ।
अक्षयान् लभते लोकान् कुलञ्चैव समुद्धरेत् ॥
अशक्ताने समुत्पन्ने भक्ष्यभोगविवर्जिते ।
आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥
अक्षारलवणं भैक्षं पिबेद्ब्राह्मीं सुवर्चसम् ।
त्रिरात्रं शङ्खपुष्पीञ्च ब्राह्मणः पयसा सह ॥
मद्यभाण्डादृद्विजः कश्चिदज्ञानात् पिबते जलम् ।
प्रायश्चित्तं कथं तस्य मुच्यते केन कर्म्मणा ॥
पलाशविल्वपत्राणि कुशान् पद्मान्युडुम्बरम् ।
क्वाथयित्वा पिबेदापस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥
सायं प्रातस्तु यः सन्ध्यां प्रमादाद्विक्रमेत् सकृत् ।
गायत्र्यास्तु सहस्रं हि जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥
शोकाक्रान्तोऽथ वा श्रान्तः स्थितः स्नानजपाद्बहिः ॥
ब्रह्मकूर्चं चरेन्नित्या दानं दत्त्वा विशुध्यति ।
गवां शृङ्गोदके स्नात्वा महानद्युपसङ्गमे ।
समुद्रदर्शनेनैव व्यालदष्टः शुचिर्भवेत् ॥
वृकश्वानशृगालैस्तु यदि दष्टश्च ब्राह्मणः ।
हिरण्योदकसंमिश्रं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
ब्राह्मणी तु शुना दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा ।
उदितं ग्रहनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥
सव्रतश्च शुना दष्टस्त्रिरात्रमुपवासयेत् ।
सघृतं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥
मोहात् प्रमादात् संलोभाद्व्रतभङ्गं तु कारयेत् ।
त्रिरात्रेणैव शुद्ध्येत पुनरेव व्रती भवेत् ॥

शूद्रयाव यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतोद्विजः।
दिनद्वयं तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति॥
क्षत्रियाव यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतोद्विजः।
त्रिरात्रेण भवेच्छुद्धिर्यथा क्षत्रे तथा विशि॥
अभोज्यान्नं यथा भुक्त्वा स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव वा।
जग्ध्वा मांसमभक्ष्यन्तु सप्तरात्रं यवान् पिवेत्॥
शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते।
तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत्॥
असंस्पृष्टेन संस्पृष्टः स्नानं तेन विधीयते।
तस्य चोच्छिष्टमश्नीयात् षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत्॥
अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च।
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः॥
वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्य्यव्रतानि च।
निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्म्मणि॥
गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अन्तःस्थशवदूषिताम्।
प्रायोज्यं मृण्मयं भाण्डं सिद्धमन्नं तथैव च॥
गृहान्निष्क्रम्य तत्सर्व्वं गोमयेनोपलेपयेत्।
गोमयेनोपलिप्याथ छागेनाघ्रापयेत् पुनः।
ब्राह्मैर्मन्त्रैस्तु पूतन्तु हिरण्यकुशवारिभिः।
तेनैवाभ्युक्ष्य तद्वेश्म शुध्यति नात्र संशयः॥
राजान्यैः श्वपचैर्व्वापि बलाद्विचालितो द्विजः।
पुनः कुर्व्वीत संस्कारं पश्चात् कृच्छ्रत्रयञ्चरेत्॥
शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते।
तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य यत्नेन कृच्छ्रमाचरेत्॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि सूतकस्य विनिर्णयम् ।
प्रायश्चित्तं पुनश्चैव कथयिष्याम्यतः परम् ।
एकाहाच्छुध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
त्र्यहात् केवलवेदस्तु निर्गुणो दशभिर्दिनैः ॥
व्रतिनः शास्त्रपूतस्य आहिताग्नेस्तथैव च ।
राज्ञश्च सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति ब्राह्मणः ॥
ब्राह्मणो दशरात्रेण द्वादशाहेन भूमिपः ।
वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ।
सपिण्डानान्तु सर्व्वेषां गोत्रजः साप्तपौरुषः ।
पिण्डाश्चोदकदानञ्च शावाशौचं तथानुगम् ॥
चतुर्थे दशरात्रं स्यात् षड्रात्रः पञ्चमे तथा ।
षष्ठे चैव त्रिरात्रं स्यात् सप्तमे त्र्यहमेव वा ॥
अष्टमे दिनमेकन्तु नवमे प्रहरद्वयम् ।
दशमे स्नानमात्रेण सूतके तु शुचिर्भवेत् ॥
मृतसूतके तु दासीनां पत्नीनाञ्चानुलोमिनाम् ।
स्वामितुल्यं भवेच्छौचं मृते स्वामिनि यौनिकम् ।
शवस्पृष्टस्तीयस्तु सचेलः स्नानमाचरेत् ।
चतुर्थे सप्तमेऽह्नि स्यादेष शावविधिः स्मृतः ॥
एकत्र संस्कृतानान्तु मातॄणामेकभोजिनाम् ।
स्वामितुल्यं भवेच्छौचं विभक्तानां पृथक् पृथक् ॥
उच्छिष्टोच्छिष्टमवोच्छिष्टं यच्चान्नं मृतसूतके ।
पाचकान्नं नवश्राद्धं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
सूतकान्नमधर्म्माय यस्तु प्राश्नाति मानवः ।

त्रिरात्रमुपवासः स्यादेकरात्रं जले वसेत् ॥
अशौचमविधानन्तु न कुर्य्यात्मृतजन्मनि ।
होमं तत्र प्रकुर्व्वीत शुष्कान्नेन फलेन वा ॥
बालस्त्वन्तर्दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
सद्य एव विशुद्धिः स्यान्न प्रेतं नैव सूतकम् ॥
कृतचूडस्तु कुर्व्वीत उदकं पिण्डमेव च ।
स्वधाकारं प्रकुर्व्वीत नामोच्चारण मेव च ।
ब्रह्मचारी यतिश्चैवं मन्त्रे पूर्व्वकृते तथा ।
यज्ञे विवाहकाले च सद्यः शौचं विधीयते ॥
विवाहोत्सवयज्ञेष्वन्तरामृतसूतके ।
पूर्व्वसङ्कल्पितार्थस्य न दोषश्चात्रिरब्रवीत् ॥
मृतसंजननादूर्द्ध्वं सूतकादौ विधीयते ।
स्पर्शनाचमनाच्छुद्धिः सूतिकान्नैव संस्पृशेत् ॥
पञ्चमेऽहनि विज्ञेयं संस्पर्शं क्षत्रियस्य तु ।
सप्तमेऽहनि वैश्यस्य विज्ञेयं स्पर्शनं बुधैः ॥
दशमेऽहनि शूद्रस्य कर्त्तव्यं स्पर्शनं बुधैः ।
मासेनैवात्मशुद्धिः स्यात् सूतके मृतके तथा ॥
व्याधितस्य कदर्य्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्व्वदा ।
क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ।
व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ।
स्वाध्यायव्रतहीनस्य सततं सूतकं भवेत् ॥
द्वे कृच्छ्रे परिवित्तेस्तु कन्यायाः कृच्छ्रमेव च ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं मातुः स्याद्दातुः सान्तपनं स्मृतम् ।
कुब्जवामनषण्ढेषु गद्गदेष्व जडेषु च ।

जात्यन्धबधिरे मूके न दोषः परिवेदने ।
क्लीबे देशान्तरस्थे च पतिते व्रजितेऽपि वा ।
योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥
पिता पितामहो यस्य अग्रजो वापि कस्यचित् ।
नाग्निहोत्राधिकारोऽस्ति न दोषः परिवेदने ॥
भार्य्यामरणपक्षे वा देशान्तरगतेऽपि वा ।
अधिकारी भवेत् पुत्रस्तथा पातकसंयुते ॥
ज्येष्ठो भ्राता यदा नष्टो नित्यं रोगसमन्वितः ।
अनुज्ञातस्तु कुर्व्वीत शङ्खस्य वचनं यथा ॥
नाग्नयः परिविन्दन्ति न वेदा न तपांसि च ।
न च श्राद्धं कनिष्ठो वै विना चैवाभ्यनुज्ञया ॥
तस्माद्धर्म्मं सदा कुर्य्याच्छ्रुतिस्मृत्युदितञ्च यत् ।
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यच्च स्वर्गस्य साधनम् ॥
एकैकं वर्द्धयेन्नित्यं शुक्ले कृष्णे च ह्रासयेत् ।
अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणोविधिः ॥
एकैकं ग्रासमश्नीयात्त्र्यहाणि त्रीणि पूर्व्ववत् ।
त्र्यहं परञ्च नाश्नीयादतिकृच्छ्रं तदुच्यते ॥
इत्येतत् कथितं पूर्व्वं महापातकनाशनम् ॥
वेदाभ्यासरतं शान्तं महायज्ञक्रियापरम् ।
न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥
वायुभक्षो दिवा तिष्ठेद्रात्रिञ्चैवाप्सु सूर्य्यदृक् ।
जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः शुद्धिर्ब्रह्मवधादृते ॥
पर्णोदुम्बरबिल्वैश्च कुशाश्वत्थपलाशयोः ।
एतेषामुदकं पीत्वा पर्णकृच्छ्रस्तदुच्यते ॥

पञ्चगव्यञ्च गोक्षीरं दधिमूत्रशकृद्घृतम् ।
जग्ध्वा परेऽह्न्युपवसेदेष सान्तपनो विधिः ॥
पृथक्सान्तपनैर्द्रव्यैः षडहः सोपवासकः ।
सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनं स्मृतम् ॥
त्र्यहं सायं त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं भुङ्क्ते त्वयाचितम् ।
त्र्यहं परञ्च नाश्नीयात् प्राजापत्योविधिः स्मृतः ॥
सायं तु द्वादश ग्रासाः प्रातः पञ्चदश स्मृताः ।
अयाचिते चतुर्विंशः परेऽह्न्यनशनं स्मृतम् ॥
कुक्कुटाण्डप्रमाणं स्याद्यावदस्य मुखं विशेत् ।
एतद्ग्रासं विजानीयाच्छुद्ध्यर्थं कायशोधनम् ॥
त्र्यहमुष्णं पिबेदापस्त्र्यहमुष्णं पिबेत् पयः ।
त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥
षट्पलानि पिबेदापस्त्रिपलं तु पयः पिबेत् ।
पलमेकन्तु वै सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधीयते ॥
दध्ना च त्रिदिनं भुङ्क्ते त्र्यहं भुङ्क्ते च सर्पिषा ।
क्षीरेण तु त्र्यहं भुङ्क्ते वायुभक्षो दिनत्रयम् ।
त्रिपलं दधिक्षीरेण पलमेकं तु सर्पिषा ।
एतदेव व्रतं पुण्यं वैदिकं कृच्छ्रमुच्यते ॥
एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।
द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्त्तितः ॥
पिण्याकदधिशक्तूनां मासञ्च प्रतिवासरम् ।
एकैकमुपवासः स्यात् सौम्यकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः ॥

एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम्।
तुलापुरुषइत्येष ज्ञेयः पञ्चदशाह्निकः॥
कपिलागोस्तु दुग्धाया धारोष्णं यत्पयः पिबेत्।
एष व्यासकृतः कृच्छ्रः श्वपाकमपि शोधयेत्॥
निशायां भोजनञ्चैव तज्ज्ञेयं नक्तमेव तु।
अनादिष्टेषु पापेषु चान्द्रायण मथोदितम्॥
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टैर्हि गुणदक्षिणैः।
यत्फलं समवाप्नोति तथा कृच्छ्रैस्तपोधनः॥
वेदाभ्यासरतः क्षान्तो धर्म्मशास्त्राण्यवेक्षयेत्।
शौचाचारसमायुक्तो गृहस्थोऽपि हि मुच्यते॥
उक्तमेतद्द्विजातीनां महर्षे! श्रूयतामिति।
अतः परं प्रवक्ष्यामि स्त्रीशूद्रपतनानि च॥
जपस्तपस्तीर्थयात्रा प्रव्रज्या मन्त्रसाधनम्॥
देवताराधनञ्चैव स्त्रीशूद्रपतनानि षट्॥
जीवद्भर्त्तरि या नारी उपोष्य व्रतचारिणी।
आयुष्यं हरते भर्त्तुः सा नारी नरकं व्रजेत्॥
तीर्थस्नानार्थिनी नारी पतिपादोदकं पिबेत्।
शङ्करस्यापि विष्णोर्व्वा प्रयाति परमं पदम्॥
जीवद्भर्त्तरि वामाङ्गी मृते वापि सुदक्षिणे।
श्राद्धे यज्ञे विवाहे च पत्नी दक्षिणतः सदा॥
सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्व्वाश्च तथाङ्गिराः।
पावकः सर्व्वमेध्यं च मेध्यं वै योषितां सदा॥
जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते।
विद्यया याति विप्रत्वं श्रोत्रियस्त्रिभिरेव च॥

वेदशास्त्राण्यधीते यः शास्त्रार्थञ्च निषेवते।
तदासौ वेदवित् प्रोक्तो वचनन्तस्य पावनम्॥
एकोऽपि वेदविद्धर्म्मं यं व्यवस्येद्द्विजोत्तमः।
स ज्ञेयः परमो धर्म्मो नाज्ञानामयुतायुतैः॥
पावकाइव दीप्यन्ते जपहोमैर्द्विजोत्तमाः।
प्रतिग्रहेण नश्यन्ति वारिणा इव पावकः॥
तान् प्रतिग्रहजान् दोषान् प्राणायामैर्द्विजोत्तमाः।
उत्सादयन्ति विद्वांसो वायु र्मेघानिवाम्बरे॥
भुक्ताचम्य यदा विप्र आर्द्रपाणिस्तु तिष्ठति।
लक्ष्मीर्बलं यशस्तेज आयुश्चैव प्रहीयते॥
यस्तु भोजनशालायामासनस्थउपस्पृशेत्।
तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्ता चान्द्रायणञ्चरेत्॥
धात्रीपरिस्थितं पात्रं यः संस्थाप्य उपस्पृशेत्।
तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्ता चान्द्रायणञ्चरेत्॥
न देवास्तृप्तिमायान्ति दातुर्भवति निष्फलम्।
हस्तं प्रक्षाल्य यस्त्वापः पिबेद्भुक्ता द्विजोत्तमः।
तदन्नमसुरैर्भुक्तं निराशाः पितरो गताः॥
नास्ति वेदात् परं शास्त्रं नास्ति मातुः परो गुरुः।
नास्ति दानात् परं मित्रमिह लोके परत्र च॥
अपात्रे ह्यपि यद्दत्तं दहत्यासप्तमं कुलम्।
हव्यं देवा न गृह्णन्ति कव्यञ्च पितरस्तथा॥
आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपदीयते।
अन्नं विष्ठासमं भोक्तुर्दाता च नरकं व्रजेत्॥
इतरेण तु पात्रेण दीयमानं विचक्षणः।

न दद्याद्वामहस्तेन आयसेन कदाचन॥
मृण्मयेषु च पात्रेषु यः श्राद्धे भोजयेत् पितॄन्।
अन्नदाता च भोक्ता च तावेव नरकं व्रजेत्॥
अभावे मृण्मये दद्यादनुज्ञातस्तु तै र्द्विजैः।
तेषां वचः प्रमाणं स्यादृतस्यानृतमेव च॥
सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च।
भिक्षादातुर्न धर्म्मोऽस्ति भिक्षुर्भुङ्क्ते तु किल्बिषम्॥
न च कांस्येषु भुञ्जीयादापद्यपि कदाचन।
मलाश्च यतयोऽश्नन्ति गृहस्थः कांस्यभाजने॥
कांस्यकस्य च यत्पापं गृहस्थस्य तथैव च।
कांस्यभोजी यतिश्चैव प्राप्नुयात् किल्बिषं तयोः॥
अत्राप्युदाहरन्ति॥ सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च।
भुञ्जन् भिक्षुर्न दुष्येत दुष्येच्चैव परिग्रहात्॥
यतिहस्ते जलं दद्याद्भिक्षां दद्यात् पुनर्जलम्।
तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम्॥
चरेन्माधुकरीं वृत्तिमपि म्लेच्छकुलादपि।
एकान्नं नैव भोक्तव्यं वृहस्पतिकुलादपि॥
अनापदि चरेद्यस्तु सिद्धं भैक्षं गृहे वसन्।
दशरात्रं पिवेद्गव्यमापस्तु त्र्यहमेव च॥
गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावकं घृतपाचितम्।
एतद्गव्यमिति प्रोक्तं भगवानत्रिरब्रवीत्॥
ब्रह्मचारी यतिश्चैव विद्यार्थी गुरुपोषकः।
अध्वगः क्षीणवृत्तिश्च षडेते भिक्षुकाः स्मृताः॥

कन्यागमात् कामतश्चार्त्तौ गर्भिणीमेव च स्त्रियम् ।
अन्त्यजागमनाद्भूयमेवं धर्म्मो विधीयते ॥
ब्रह्महा प्रथमश्चैव द्वितीयं गुरुतल्पगः ।
तृतीयन्तु सुरापोऽयं चतुर्थं स्तेयमुच्यते ॥
पापानाञ्चैव संसर्गः पञ्चमं पातकं महत् ।
एषामेव विशुद्ध्यर्थं चरेद्वर्णाद्यनुक्रमात् ॥
सोऽपि कृच्छ्राद्यकामश्चेद्ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
अर्द्धन्तु ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियेषु विधीयते ॥
षड्भागो द्वादशश्चैव विट्शूद्रयोस्तथा भवेत् ।
त्रीन् मासान् यवमश्नीयाद्भूमौ शयनमेव च ॥
स्त्रीघातः सुव्रतोऽप्येवं चरेत् कृच्छ्राब्दमेव च ।
रजकः शैलूषश्चैव वेणुकर्म्मोपजीवनः ॥
एतेषां यस्तु भुङ्क्ते वै द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
सर्व्वान्त्यजानां गमने भोजने सम्प्रवेशने ॥
पराकेण विशुद्धिः स्याद्भगवानत्रिरब्रवीत् ।
चाण्डालभाण्डे यत्तोयं पीत्वा चैव द्विजोत्तमः ॥
गोमूत्रयावकाहारः सप्तत्रिंशद्दिनान्यपि ।
संसृष्टं यस्तु पक्वान्नमन्त्यजैर्व्वाप्युदक्यया ॥
अज्ञानाद्ब्राह्मणोऽश्नीयात् प्राजापत्यार्द्धमाचरेत् ।
चाण्डालान्नं यदा भुङ्क्ते चातुर्वर्ण्यस्य निष्कृतिः ॥
चान्द्रायणं चरेद्विप्रः क्षत्रः सान्तपनं चरेत् ॥
षड्रात्रमाचरेद्वैश्यः पञ्चगव्यं तथैव च ।
त्रिरात्रमाचरेच्छूद्रो दानं दत्त्वा विशुद्ध्यति ॥
ब्राह्मणो वृक्षमारूढश्चाण्डालो मूलसंस्पृशः ।

फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत्॥
ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत्।
नक्तभोजी भवेद्विप्रो घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति॥
एकवृक्षसमारूढश्चाण्डालो ब्राह्मणस्तथा।
फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत्॥
ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत्।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति॥
एकशाखासमारूढश्चाण्डालो ब्राह्मणो यदा।
फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत्॥
त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति॥
स्त्रिया म्लेच्छस्य सम्पर्काच्छुद्धिः सान्तपने तथा।
तप्तकृच्छ्रं पुनः कृत्वा शुद्धिरेषाभिधीयते॥
सम्वर्त्तेत यथा भार्य्यां गत्वा म्लेच्छस्य सङ्गताम्।
सचेलं स्नानमादाय घृतस्य प्राशनेन च॥
स्नात्वा नद्युदकेनैव घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति।
संगृहीतामपत्यार्थमन्यैरपि तथा पुनः॥
चाण्डालम्लेच्छश्वपचकपालव्रतधारिणः।
अकामतः स्त्रियो गत्वा पराकेण विशुद्ध्यति॥
कामतस्तु प्रसूतो वा तत्समो नाम संशयः।
स एव पुरुष स्तत्र गर्भो भूत्वा प्रजायते॥
तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तो विण्मूत्रं कुरुते द्विजः।
तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तश्चाण्डालं स्पृशते द्विजः।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति॥
केशकीटनखस्नायु अस्थिकण्टकमेव च।

स्पृष्ट्वा मद्यभाण्डं स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
[illegible] कपर्दिनः ।
स्पृष्ट्वा स्नात्वा हेमतप्तजलं पीत्वा विशुध्यति ॥
गोकुले कन्दुशालायां तैलचक्रेक्षुचक्रयोः ।
अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीणाञ्च व्याधितस्य च ॥
न स्त्री दुष्यति जारेण ब्राह्मणोऽवेदकर्मणा ।
नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ॥
पूर्वं स्त्रियः सुरैर्भुक्ताः सोमगन्धर्ववह्निभिः ।
भुञ्जते मानवाः पश्चान्न ता दुष्यन्ति कर्हिचित् ॥
असवर्णैस्तु यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषिच्यते ।
अशुद्धा सा भवेन्नारी यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥
विमुक्ते तु ततः शल्ये रजश्चापि प्रदृश्यते ।
तदा सा शुध्यते नारी विमलं काञ्चनं यथा ॥
स्वयं विप्रतिपन्ना या यदि वा विप्रतारिता ।
बलान्नारी प्रभुक्ता वा चौरभुक्ता तथापि वा ।
न त्याज्या दूषिता नारी न कामोऽस्या विधीयते ॥
ऋतुकाले उपासीत पुष्पकालेन शुध्यति ॥
रजकश्चर्मकारश्च नटो वरुड एव च ।
कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः ॥
एषां गत्वा स्त्रियो मोहाद्भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च ।
कृच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥
सकृद्भुक्ता तु या नारी म्लेच्छैर्वा पापकर्मभिः ।
प्राजापत्येन शुध्येत ऋतुप्रस्रवणेन तु ॥

बलाद्धृता स्वयं वापि परप्रेरितया यदि ।
सकृद्भुक्ता तु या नारी प्राजापत्येन शुध्यति ॥
प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्रजो भवेत् ।
न तेन तद्व्रतं तासां विनश्यति कदाचन ॥
मद्यसंस्पृष्टकुम्भेषु यत्तोयं पिबति द्विजः ।
कृच्छ्रपादेन शुध्येत पुनः संस्कारमर्हति ॥
अन्त्यजस्य तु ये वृक्षा बहुपुष्पफलोपगाः ।
उपभोग्यास्तु ते सर्वे पुष्पेषु च फलेषु च ॥
चाण्डालेन तु संस्पृष्टं यत्तोयं पिबति द्विजः ।
कृच्छ्रपादेन शुध्येत आपस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥
श्लेष्मोपानहविण्मूत्रस्त्रीरजोमद्यमेव च ।
एभिः सन्दूषिते कूपे तोयं पीत्वा कथं विधिः ॥
एकं द्व्यहं त्र्यहञ्चैव द्विजातीनां विशोधनम् ।
प्रायश्चित्तं पुनश्चैव नक्तं शूद्रस्य दापयेत् ॥
सद्योवान्ते सचैलं तु विप्रस्तु स्नानमाचरेत् ।
पर्युषिते त्वहोरात्रमतिरिक्ते दिनत्रयम् ॥
शिरःकण्ठोरुपादांश्च सुरया यस्तु लिप्यते ।
दशषट्त्रितयैकाहं चरेदेवमनुक्रमात् ॥
अत्रापुदाहरन्ति ॥ प्रमादान्मद्यपः सुरां सकृत्पीत्वा द्विजोत्तमः ।
गोमूत्रयावकाहारो दशरात्रेण शुध्यति ॥
मद्यपस्य निषादस्य यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ।
न देवा भुञ्जते तत्र न पिबन्ति हविर्जलम् ॥
चितिभ्रष्टा तु या नारी ऋतुभ्रष्टा च व्याधितः ।
प्राजापत्येन शुध्येत ब्राह्मणान् भोजयेद्दश ॥

ये च प्रव्रजिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलावहाः ।
अनाशकनिवृत्ताश्च ये चिकीर्षन्ति गृहस्थितिम् ॥
धारयेत्त्रीणि कृच्छ्राणि चान्द्रायणमथापि वा ।
जातकर्म्मादिकं प्रोक्तं पुनः संस्कारमर्हति ॥
नाशौचं नोदकं नाश्रु नोपवादानुकम्पने ।
ब्रह्मदण्डहतानां तु न कार्य्यं कटधारणम् ॥
स्नेहं कृत्वा भयादिभ्यो यस्त्वेतानि समाचरेत् ।
गोमूत्रयावकाहारः कृच्छ्रमेकं विशोधनम् ॥
वृद्धः शौचस्मृतेर्लुप्तः प्रत्याख्यातभिषक्क्रियः ।
आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनाम्बुभिः ॥
तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसञ्चयम् ।
तृतीये तूदकं कृत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेत् ॥
यस्यैकापि गृहे नास्ति धेनुर्वत्सानुचारिणी ।
मङ्गलानि कुतस्तस्य कुतस्तस्य तमःक्षयः ॥
अतिदोहातिवाहाभ्यां नासिकाभेदनेन वा ।
नदीपर्वतसंरोधमृते पादोनमाचरेत् ॥
अष्टागवं धर्म्महलं षड्गवं व्यावहारिकम् ।
चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं गववध्यकृत् ॥
द्विगवं वाहयेत् पादं मध्याह्नं तु चतुर्गवम् ।
षड्गवं तु त्रिपादोक्तं पूर्णाहस्त्वष्टभिः स्मृतः ॥
काष्ठलोष्ट्रशिलागोघ्नः कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत् ।
प्राजापत्यं चरेन्मृत्स्ना अतिकृच्छ्रन्तु आयसैः ॥
प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्य्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
अनडुत्सहितां गाञ्च दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥

शरभोष्ट्रहयानागान् सिंहव्याघ्रखराहं मान् ।
हत्वा च शूद्रहत्यायाः प्रायश्चित्तं विधीयते ॥
मार्ज्जारगोधानकुलमण्डूकांश्च पतत्रिणः ।
हत्वा त्र्यहं पिबेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकञ्चरेत् ॥
चाण्डालस्य च संस्पृष्टं विण्मूत्रस्पृष्टमेव वा ।
त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्भुक्तोच्छिष्टं तथाचरेत् ॥
वापीकूपतड़ागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
उद्धरेद्घटशतं पूर्णं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
अस्थिचर्म्मावसिक्तेषु खरश्वानादिदूषिते ।
उद्धरेदुदकं सर्व्वं शोधनं परिमार्ज्जनम् ॥

गोदोहने चर्म्मपुटे च तोयं यन्त्राकरे कारुकशिल्पिहस्ते ।
स्त्रीबालवृद्धाचरितानि यान्यप्रत्यक्षदृष्टानि शुचीनि तानि ॥
प्राकाररोधे विषमप्रदेशे सेनानिवेशे भवनस्य दाहे ।
आरब्धयज्ञेषु महोत्सवेषु तथैव दोषा न विकल्पनीयाः ॥
प्रपास्वरण्ये भाण्डकस्य कूपे द्रोण्यां जलं कोशविनिर्गतञ्च ।
श्वपाकचण्डालपरिग्रहे तु पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥

रेतोविण्मूत्रसंस्पृष्टं कौपं यदि जलं पिबेत् ।
त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यात् कुम्भे सान्तपनं तथा ॥
क्लिन्नभिन्नशवं यत् स्यादन्तर्गतादुदकं पिबेत् ।
प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥
उष्ट्रीक्षीरं खरीक्षीरं मानुषीक्षीरमेव च ।
प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥
वर्णबाह्येन संस्पृष्ट उच्छिष्टस्तु द्विजोत्तमः ।
पञ्चरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥

शुचि गोतृप्तिकृत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतम् ।
चर्मभाण्डैस्तु धाराभिस्तथा यन्त्रोद्धृतं जलम् ॥
चण्डालेन तु संस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
उच्छिष्टस्तु च संस्पृष्टस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥
आकराहृतवस्तूनि नाशुचीनि कदाचन ।
आकराः शुचयः सर्व्वे वर्जयित्वा सुराकरम् ॥
भ्रष्टाभ्रष्टयवाश्चैव तथैव चणकाः स्मृताः ।
खर्जूरश्चैव कर्पूरमन्यद्भ्रष्टतरं शुचि ॥
अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीभिराचरितानि च ।
अदुष्टाः सततं धारा वातोद्धूताश्च रेणवः ॥
बहूनामेव लग्नानामेकश्चेदशुचिर्भवेत् ।
अशौचमेकमात्रस्य नेतरेषां कथञ्चन ॥
एकपङ्क्त्यु पविष्टानां भोजनेषु पृथक् पृथक् ।
यद्येको लभते नीलीं सर्व्वे तेऽशुचयः स्मृताः ॥
यस्य पटे पट्टसूत्रे नीलीरक्तोऽपि दृश्यते ।
त्रिरात्रं तस्य दातव्यं शेषाश्चैवोपवासिनः ॥
आदित्येऽस्तमिते रात्रावस्पृश्यं स्पृशते यदि ।
भगवन्! केन शुद्धिः स्यात्ततो ब्रूहि तपोधन! ॥
आदित्येऽस्तमिते रात्रौ स्पृशन् हीनं दिवा जलम् ।
तेनैव सर्व्वशुद्धिः स्याच्छवस्पृष्टन्तु वर्जयेत् ॥
देशकालं वयः शक्तिं पापञ्चावेक्षयेत्ततः ।
प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यस्य चोक्ता न निष्कृतिः ॥
देवयात्राविवाहेषु यज्ञप्रकरणेषु च ।
उत्सवेषु च सर्व्वेषु स्पृष्टास्पृष्टिर्न विद्यते ॥

आरनालं तथा क्षीरं कन्दुकं दधिसक्तवः।
स्नेहपक्वञ्च तक्रञ्च शूद्रस्यापि न दुष्यति॥
आर्द्रमांसं घृतं तैलं स्नेहाश्च फलसम्भवाः।
अन्त्यभाण्डस्थिता एते निष्क्रान्ताः शुचिमाप्नुयुः॥
अज्ञानात् पिबते तोयं ब्राह्मणः शूद्रजातिषु।
अहोरात्रोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति॥
आहिताग्निस्तु यो विप्रो महापातकवान् भवेत्।
अप्सु प्रक्षिप्य पात्राणि पश्चादग्निं विनिर्दिशेत्॥
यो गृहीत्वाऽविवाहाग्निं गृहस्थ इति मन्यते।
अन्नं तस्य न भोक्तव्यं वृथापाको हि स स्मृतः॥
वृथापाकस्य भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरेद्द्विजः।
प्राणानप्सु त्रिराचम्य घृतं प्राश्य विशुध्यति॥
वैदिके लौकिके वापि हुतोच्छिष्टे जले क्षितौ।
वैश्वदेवं प्रकुर्वीत पञ्चसूनापनुत्तये॥
कनीयान् गुणवान् श्रेष्ठः श्रेष्ठश्चेन्निर्गुणो भवेत्।
पूर्वं पाणिं गृहीत्वा च गृह्याग्निं धारयेद्बुधः॥
ज्येष्ठश्चेद्यदि निर्दोषो गृह्णीयादग्निमग्रतः।
नित्यं नित्यं भवेत्तस्य ब्रह्महत्या न संशयः॥
महापातकसंस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते।
संस्पृष्टस्य यदा भुङ्क्ते स्नानमेव विधीयते॥
पतितैः सह संसर्गं मासार्द्धं मासमेव वा।
गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति॥
कृच्छ्रार्द्धं पतितस्यैव सकृद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः।
अविज्ञानाच्च तद्भुक्त्वा कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत्॥

पतितान्नं यदा भुक्तं भुक्तं चाण्डालवेश्मनि ।
मासार्द्धन्तु पिबेद्वारि इति शातातपोऽब्रवीत् ॥
गोब्राह्मणहतानाञ्च पतितानां तथैव च ।
अग्निना नच संस्कारः शङ्खस्य वचनं यथा ॥
यश्चाण्डालीं द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।
त्रिभिः कृच्छैर्विशुद्धेत प्राजापत्यानुपूर्व्वशः ॥
पतितान्नमादाय भुक्त्वा वा ब्राह्मणो यदि ।
कृत्वा तस्य समुत्सर्गमतिकृच्छ्रं विनिर्द्दिशेत् ॥
अन्त्यहस्तात्त्वपि चिप्तं काष्ठलोष्टतृणानि च ।
न स्पृशेत्तु तथोच्छिष्टमहोरात्रं समाचरेत् ॥
चाण्डालं पतितं म्लेच्छं मद्यभाण्डं रजस्वलाम् ।
द्विजः स्पृष्ट्वा न भुञ्जीत भुञ्जानो यदि संस्पृशेत् ॥
अतः परं न भुञ्जीत त्यक्त्वान्नं स्नानमाचरेत् ।
ब्राह्मणैः समनुज्ञात त्रिरात्रमुपवासयेत् ।
सघृतं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥
भुञ्जानः संस्पृशेद्यस्तु वायसं कुक्कुटं तथा ।
त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यादथोच्छिष्टस्त्वहेन तु ॥
आरूढो नैष्ठिके धर्म्मे यस्तु प्रच्यवते पुनः ।
चान्द्रायणं चरेन्मासमिति शातातपोऽब्रवीत् ॥
पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ।
गवां गमने मनुप्रोक्तं व्रतं चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
अमानुषीषु गोवर्जमुदक्यायामयोनिषु ।
रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत् ॥
उदक्यां सूतिकां वापि अन्त्यजां स्पृशते यदि ।

निरात्रे णैव शुद्धिः स्याद्विधिरेष पुरातनः॥
संसर्गं यदि गच्छेच्चेदुदक्यास्वा तथान्त्यजैः।
प्रायश्चित्ती स विज्ञेयः पूर्वं स्नानं समाचरेत्॥
एकरात्रञ्चरेन्मूत्रं पुरीषे तु दिनत्रयम्।
दिनत्रयं तथा पाने मैथुने पञ्च सप्त वा॥
भोजने तु प्रसक्तानां प्राजापत्यं विधीयते।
दन्तकाष्ठे त्वहोरात्रमेष शौचविधिः स्मृतः॥
रजस्वला यदा स्पृष्टा श्वानचण्डालवायसैः।
निराहारा भवेत्तावत् स्नात्वा कालेन शुद्ध्यति॥
रजस्वला यदा स्पृष्टा उष्ट्रजम्बुकगर्दभैः।
पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति॥
स्पृष्टं रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या ब्राह्मणी च या।
एकरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति॥
स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या क्षत्रियी च या।
त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्व्यासस्य वचनं यथा॥
स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या वैश्यसम्भवा।
चतूरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति॥
स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या शूद्रसम्भवा।
षड्रात्रेण विशुद्धिः स्यादब्राह्मणीकामकारतः॥
अकामतश्चरेदेवं ब्राह्मणी सर्वतः स्पृशेत्॥
चतुर्णामपि वर्णानां शुद्धिरेषा प्रकीर्त्तिता॥
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन यः।
भोजने मूत्रचारे च शङ्खस्य वचनं यथा॥
स्नानं ब्राह्मणसंस्पर्शे जपहोमौ तु क्षत्रिये।

वैश्ये नक्तञ्च कुर्व्वीत शूद्रे चैव उपोषणं ॥
चर्म्मको रजको वैश्या धीवरो नटकस्तथा ।
एतान् स्पृष्ट्वा द्विजो मोहादाचामेत् प्रयतोऽपि सन् ॥
एतैः स्पृष्टो द्विजो नित्यमेकरात्रं पयः पिबेत् ।
उच्छिष्टैस्तैस्त्रिरात्रं स्याद् घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
यस्तु छायां श्वपाकस्य ब्राह्मणस्त्वधिगच्छति ।
तत्र स्नानं प्रकुर्व्वीत घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
अभिशस्तो द्विजोऽरण्ये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ।
मासोपवासं कुर्व्वीत चान्द्रायणमथापि वा ॥
वृथा मिथ्योपयोगेन भ्रूणहत्याव्रतञ्चरेत् ।
अब्भक्षो द्वादशाहेन पराकेणैव शुध्यति ॥
शठञ्च ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ।
निर्गुणं सगुणो हत्वा पराकव्रतमाचरेत् ॥
उपपातकसंयुक्तो मानवो म्रियते यदि ।
तस्य संस्कारकर्त्ता च प्राजापत्यद्वयञ्चरेत् ॥
अभुञ्जानोऽतिसन्नेहं कदाचित् स्पृशते द्विजः ।
त्रिरात्रमाचरेन्नक्तैर्निःस्नेहमन्न वाचरेत् ॥
विडालकाकाद्युच्छिष्टं जग्ध्वा श्वनकुलस्य च ।
केशकीटावपन्नञ्च पिबेद्ब्राह्मीं सुवर्च्चसं ॥
उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः ।
स्नात्वा विप्रो जितश्वासः प्राणायामेन शुध्यति ॥
सव्याहृतीं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
त्रिःपठेद्वा यतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
अक्षाद्द्विगुणगोमूत्रं सर्पिर्द्द्याच्चतुर्गुणं ।

क्षीरमष्टगुणं देयं पञ्चगव्ये तथा दधि ॥
पञ्चगव्यं पिबेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिबेत्।
उभौ तौ तुल्यदोषौ च वसतो नरके चिरं ॥
अजा गावो महिष्यश्च अमेध्यं भक्षयन्ति याः।
दुग्धं हव्ये च कव्ये च गोमयं न विलेपयेत् ॥
जनस्त्रीमधिका वा या चान्या स्तनपायिनी।
तासां दुग्धं न होतव्यं हुतं चैवाहुतं भवेत् ॥
ब्रह्मौदने च सोमे च सीमन्तोन्नयने तथा।
जातश्राद्धे नवश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्च्चसं।
स्वसुतान्नञ्च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलं ॥
स्वसुता अप्रजाता च नाश्नीयात्तद्गृहे पिता।
अन्नं भुङ्क्ते तु मायायां पूयं स नरकं व्रजेत् ॥
अधीत्य चतुरो वेदान् सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्ववित्।
नरेन्द्रभवने भुक्त्वा विष्ठायां जायते कृमिः ॥
नवश्राद्धे त्रिपक्षे च षण्मासे मासिकेऽब्दिके।
पतन्ति पितरस्तस्य यो भुङ्क्ते नापदि द्विजः ॥
चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा।
त्रिपक्षे चैव कृच्छ्रः स्यात् षण्मासे कृच्छ्रमेव च।
आब्दिके पादकृच्छ्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके ॥
ब्रह्मचर्य्यमनाधाय मासश्राद्धेषु पर्व्वसु।
द्वादशाहे त्रिपक्षेऽब्दे यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ॥
पतन्ति पितरस्तस्य ब्रह्मलोके गता अपि ॥
एकादशाहेऽहोरात्रं भुक्त्वा संचयने त्र्यहं।

उपोष्य त्रिभिरद्दिनैः कुष्माण्डैर्जुहुयाद्धृतं॥
पक्षे वा यदि वा मासे यस्य नाश्नन्ति वै द्विजाः।
भुक्ता दुरात्मनस्तस्य द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्॥
यत्र वेदध्वनिध्वान्तं नच गोभिरलङ्कृतम्।
यत्र बालैः परिवृतं श्मशानमिव तद्गृहं॥
ह्यारूढेऽपि बहवो यत्र विनाऽधर्म्मं वदन्ति हि।
विनापि धर्म्मशास्त्रेण स धर्म्मः पावनः स्मृतः॥
हीनवर्णे च यः कुर्य्यादज्ञानादभिवादनं।
तत्र स्नानं प्रकुर्व्वीत घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति॥
समुत्पन्ने यदा स्नाने भुङ्क्ते वाऽपि पिबेद्यदि।
गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपेत् स्नात्वा समाहितः॥
अङ्गुल्या दन्तकाष्ठञ्च प्रत्यक्षं लवणं तथा।
मृत्तिकाभक्षणञ्चैव तुल्यं गोमांसभक्षणं॥
दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधिशमीषु च।
कार्पासं दन्तकाष्ठञ्च विष्णोरपि हरेच्छ्रियं॥
सूर्य्यवातनखाग्राम्बु स्नानवस्त्रघटोदकं।
मार्जनीरेणुकेशाम्बु हन्ति पुण्यं दिवाकृतं॥
मार्जनीरजकेशाम्बु देवतायतनोद्भवं।
तेनावगुण्ठितं तेषु मघवाऽथ:च्युतएव सः॥
मृत्तिकाः सप्त न ग्राह्या वल्मीके मूषिकस्थले।
अन्तर्जले श्मशानान्ते वृक्षमूले सुरालये।
वृषभैश्च तथोत्खाते श्रेयस्कामैः सदा बुधैः॥
शुचौ देशे तु संग्राह्या शर्कराश्मविवर्जिता॥
पुरीषे मैथुने होमे प्रस्रावे दन्तधावने।

स्नानभोजनजप्येषु सदा मौनं समाचरेत् ॥
यस्तु संवत्सरं पूर्णं भुङ्क्ते मौनेन सर्व्वदा ।
युगकोटिसहस्रेषु स्वर्गलोके महीयते ॥
स्नानं दानं जपं होमं भोजनं देवतार्च्चनं ।
प्रौढपादो न कुर्व्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणं ॥
सर्वस्वमपि यो दद्यात् पातयित्वा द्विजोत्तमं ।
नाशयित्वा तु तत् सर्व्वं भ्रूणहत्याफलं लभेत् ॥
ग्रहणोद्वाहसंक्रान्तौ स्त्रीणाञ्च प्रसवे तथा ।
दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्रौ चापि प्रशस्यते ॥
क्षौमजं वाथ कार्पासं पट्टसूत्रमथापि वा ।
यज्ञोपवीतं यो दद्याद्वस्त्रदानफलं लभेत् ॥
कांस्यस्य भाजनं दद्याद्घृतपूर्णं सुशोभनम् ।
तथा भक्त्या विधानेन अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
श्राद्धकाले तु यो दद्याच्छोभनौ च उपानहौ ।
स गच्छत्यन्यमार्गेऽपि अन्नदानफलं लभेत् ॥
तैलपात्रं तु यो दद्यात् संपूर्णन्तु समाहितः ।
स गच्छति ध्रुवं स्वर्गं नरो नास्त्यत्र संशयः ॥
दुर्भिक्षे अन्नदाता च सुभिक्षे च हिरण्यदः ।
पानीयदस्त्वरण्ये च स्वर्गलोके महीयते ।
यावद्वत्सप्रसूता गौस्तावत् सा पृथिवी स्मृता ।
पृथिवीं तेन दत्ता स्याद्दीदृशीं गान्ददाति यः ॥
तेनाग्नयो हुताः सम्यक् पितरस्तेन तर्पिताः ॥
देवाश्च पूजिताः सर्व्वे यो ददाति गवाह्निकं ॥
जन्मप्रभृति यत्पापं मातृकं पैतृकं तथा ।

तत् सर्व्वं नश्यति क्षिप्रं वस्त्रदानान्न संशयः ॥
कृष्णाजिनञ्च यो दद्यात् सर्व्वोपस्करसंयुतम् ।
उद्धरेन्नरकस्थानात् कुलान्येकोत्तरं शतम् ॥
आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ।
शूलपाणिस्तु भगवानभिनन्दन्ति भूमिदम् ॥
वालुकानां कृता राशिं यावत् सप्तर्षिमण्डलम् ।
गते वर्षे शते चैव पलमेकं विशीर्य्यति ॥
क्षयश्च दृश्यते तस्य कन्यादानेन चैव हि ।
आतुरे प्राणदाता च त्रीणि दानफलानि च ॥
सर्व्वेषामेव दानानां विद्यादानं ततोऽधिकम् ।
पुत्रादिस्वजने दद्याद्विप्राय च न कैतवे ॥
सकामः स्वर्गमाप्नोति निष्कामो मोक्षमाप्नुयात् ।
ब्राह्मणे वेदविदुषि सर्व्वशास्त्रविशारदे ॥
मातृपितृपरे चैव ऋतुकालाभिगामिनि ।
शीलचारित्रसंपूर्णे प्रातःस्नानपरायणे ॥
तस्यैव दीयते दानं यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥
संपूज्य विदुषो विप्रानन्येभ्योऽपि प्रदीयते ।
तत्कार्य्यं नैव कर्त्तव्यं न दृष्टं न श्रुतं मया ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि श्राद्धकर्म्मणि ये द्विजाः
पितॄणामक्षयं दानं दत्तं येषान्तु निष्फलम् ॥
न हीनाङ्गो न रोगी च श्रुतिस्मृतिविवर्जितः ।
मित्यञ्चानृतवादी च तांस्तु श्राद्धे न भोजयेत् ॥
हिंसारतं च कपटं उपगूह्य श्रुतं च यः ।
कितवं कपिलं काणं खिलिणं रोगिणस्तथा ॥

कुष्ठीं च शौण्डिकं पाण्डुरोगं जटाधरं ।
भारवाहकमुक्तं च द्विभार्य्यं वृषलीपतिं ॥
भेदकारी भवेच्चैव बहुपीड़ाकरोऽपि वा ।
हीनातिरिक्तगात्रो वा तमप्यपनयेत्तथा ॥
बहुभोक्ता दीनमुखो मत्सरी क्रूरबुद्धिमान् ।
एतेषां नैव दातव्यः कदाचिद्धि प्रतिग्रहः ॥
अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः ।
अदूष्यं तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥
श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां नयने द्वे प्रकीर्त्तिते ।
काणः स्यादेकहीनोऽपि द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्त्तितः ॥
न श्रुतिर्न स्मृतिर्यस्य न शीलं न कुलं यतः ।
तस्य श्राद्धं न दातव्यं त्वन्धकस्यात्रिरब्रवीत् ॥
तस्माद्वेदेन शास्त्रेण ब्राह्मण्यं ब्राह्मणस्य तु ।
न चैकेनैव वेदेन भगवानत्रिरब्रवीत् ॥
योगस्थैर्लोचनैर्युक्तः पादाम्भश्च प्रयच्छति ।
लौकिकश्चैव शास्त्रोक्तं पश्येच्चैवाधरोत्तरं ।
वेदैश्च ऋषिभिर्गीतं दृष्टिमान् शास्त्रवेदवित् ॥
व्रतिनश्च कुलीनश्च श्रुतिस्मृतिरतं सदा ।
तादृशं भोजयेच्छ्राद्धे पितृणामक्षयं भवेत् ॥
यावतो ग्रसते ग्रासान् पितृणां दीप्ततेजसाम् ।
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
नरकस्था विमुच्यन्ते ध्रुवं यान्ति त्रिविष्टपम् ॥
तस्माद्विप्रं परीक्षेत श्राद्धकाले प्रयत्नतः ॥
न निर्व्वपति यः श्राद्धं प्रमीतपितृको द्विजः ।

हस्तद्वये मघासु मासि प्रायश्चित्ती भवेन्नरः॥
सूर्य्ये कन्यागते कुर्य्याच्छ्राद्धं यो न गृहाश्रमी।
धनं पुत्राः कुलं तस्य पितृनिश्वासपीड़या॥
कन्यागते सवितरि पितरो यान्ति सत्सुतान्।
शून्या प्रेतपुरी सर्व्वा यावद्वृश्चिकदर्शनम्॥
ततो वृश्चिकसंप्राप्ते निराशाः पितरो गताः।
पुनः स्वभवनं यान्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम्॥
पुत्रं वा भ्रातरं वापि दौहित्रं पौत्रकं तथा।
पितृकार्य्ये प्रसक्ता ये ते यान्ति परमां गतिम्॥
यथा निर्मन्थनादग्निः सर्व्वकाष्ठेषु तिष्ठति।
तथा स दृश्यते धर्म्मः श्राद्धदानान्न संशयः॥
सर्व्वशास्त्रार्थगमनं सर्व्वतीर्थावगाहनम्।
सर्व्वयज्ञफलं विन्द्याच्छ्राद्धदानान्न संशयः॥
महापातकसंयुक्तो यो युक्तश्चोपपातकैः।
पापैर्मुक्तो यथा भानू राहुमुक्तश्च चन्द्रमाः॥
सर्व्वपापविनिर्मुक्तः सर्व्वपापं विलङ्घयेत्।
सर्व्वसौख्यं स्वयं प्राप्तः श्राद्धदानान्न संशयः॥
सर्व्वेषामेव दानानां श्राद्धदानं विशिष्यते।
मेरुतुल्यं कृतं पापं श्राद्धदानं विशोधनम्॥
श्राद्धं कृत्वा तु मर्त्त्यो वै स्वर्गलोके महीयते॥
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम्।
वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं भवेत्॥
एतद् सर्व्वं मया ख्यातं श्राद्धकाले समुत्थिते।
वैश्वदेवे च होमे च देवताभ्यर्च्चने जपे॥

अमृतं तेन विप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम् ॥
व्यवहारानुपूर्वेण धर्म्मेण बलिभिर्जितम्।
क्षत्रियान्नं पयस्तेन भूतान्नं यन्नपालने ॥
देवो मुनिर्द्विजो राजा वैश्यः शूद्रो निषादकः।
पशुर्म्लेच्छोऽपि चाण्डालो विप्रा दशविधाः स्मृताः॥
सन्ध्यां स्नानं जपं होमं देवतानित्यपूजनम्।
अतिथिं वैश्वदेवञ्च देवब्राह्मण उच्यते॥
शाके पत्रे फले मूले वनवासे सदा रतः।
निरतोऽहरहः श्राद्धे स विप्रो मुनिरुच्यते॥
वेदान्तं पठते नित्यं सर्वसङ्गं परित्यजेत्।
साङ्ख्ययोगविचारस्थः स विप्रो द्विज उच्यते॥
अस्त्राहताश्च धन्वानः संग्रामे सर्वसंमुखे।
आरम्भे निर्जिता येन स विप्रः क्षत्र उच्यते॥
कृषिकर्मरतो यश्च गवाञ्च प्रतिपालकः।
वाणिज्यव्यवसायश्च स विप्रो वैश्यउच्यते॥
लाक्षालवणसंमिश्रं कुसुम्भं क्षीरसर्पिषः।
विक्रेता मधुमांसानां स विप्रः शूद्र उच्यते॥
चौरश्च तस्करश्चैव सूचको दंशकस्तथा।
मत्स्यमांसे सदालुब्धो विप्रो निषाद उच्यते॥
ब्रह्मतत्त्वं न जानाति ब्रह्मसूत्रेण गर्वितः।
तेनैव स च पापेन विप्रः पशुरुदाहृतः॥
वापीकूपतड़ागानामारामस्य सरःसु च।
निःशङ्कं रोधकश्चैव स विप्रो म्लेच्छ उच्यते॥
क्रियाहीनश्च मूर्खश्च सर्वधर्मविवर्जितः।

निर्दयः सर्वभूतेषु विप्रश्चाण्डालउच्यते ॥
वेदैर्विहीनाश्च पठन्ति शास्त्रं शास्त्रेण हीनाश्च पुराणपाठाः।
पुराणहीनाः कृषिणो भवन्ति भ्रष्टास्ततो भागवता भवन्ति ॥
ज्योतिर्विदो ह्यथर्व्वाणः कीराः पौराणपाठकाः।
श्राद्धे यज्ञे महादाने वरणीयाः कदाच न ॥
श्राद्धञ्च पितरं घोरं दानं चैव तु निष्फलम्।
यज्ञे च फलहानिः स्यात्तस्मात्तान् परिवर्जयेत् ॥
आविकश्चित्रकारश्च वैद्यो नक्षत्रपाठकः।
चतुर्विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि।
मागधो माथुरश्चैव कापटः कीटकानजौ।
पञ्च विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥
क्रयक्रीता च या कन्या पत्नी सा न विधीयते।
तस्यां जाताः सुतास्तेषां पितृपिण्डं न विद्यते ॥
अष्टशल्यागतो नीरं पाणिना पिबते द्विजः।
सुरापानेन तत्तुल्यं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥
जङ्घजङ्घेषु विप्रेषु प्रक्षाल्य चरणद्वयम्।
तावच्चाण्डालरूपेण यावद्गङ्गां न मज्जति ॥
दीपशय्यासनच्छाया कार्पासं दन्तधावनम्।
अजारेणुस्पृष्टं चैव शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥
गृहाद्दशगुणं कूपं कूपाद्दशगुणं तटम्।
तटाद्दशगुणं नद्यां गङ्गासंख्या न विद्यते।
स्रवदुयद्ब्राह्मणं तोयं रहस्यं क्षत्रियं तथा।
वापीकूपे तु वैश्यस्य शौद्रं भाण्डोदकं तथा ॥
तीर्थस्नानं महादानं यच्चान्यत्तिलतर्पणम्।

अष्टमीकं न कुर्व्वीत महागुरुनिपाततः ॥
मन्वा गया त्वमावस्या हस्तिश्चाद्धे चयेऽहनि ।
मघापिण्डप्रदानं स्यादन्यत्र परिवर्ज्जयेत् ॥
घृतं वा यदि वा तैलं पयोवा यदि वा दधि ।
चत्वारो ह्याज्यसंस्थानं हुतं नैव तु वर्जयेत् ॥
श्रुत्वैतानृषयो धर्म्मान् भाषितानत्रिणा स्वयम् ।
इदमूचुर्महात्मानं सर्वे ते धर्म्मनिष्ठिताः ॥
य इदं धारयिष्यन्ति धर्म्मशास्त्रमतन्द्रिताः ।
इह लोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥
विद्यार्थी लभते विद्यां धनकामो धनानि च ।
आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम् ॥
इति श्रीअत्रिमहर्षिस्मृतिः समाप्ता ।

श्रीरामचन्द्राय नमः ॥

—••—

अथ वृद्धात्रेयस्मृतिप्रारम्भः ॥

———

अज्ञानतिमिरान्धस्य व्रतेनानेन केशव ! ।
प्रसीद सुमुखो नाथ ! ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥
हुताग्निहोत्रमासीनं मुनिं श्रुतवतां वरम् ।
उपगम्य प्रपृच्छन्ति ऋषयः संशितव्रताः ॥
भगवन् ! केन दानेन जप्येन नियमेन च ।
शुध्यन्ति पातकैर्युक्ता स्तद्ब्रूहि त्वं महामुने ! ॥
अपि ख्यापितदोषाणां पापानां महतां तथा ।
सर्वेषां चोपपातानां शुद्धिं वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥
प्राणायामैः पवित्रैश्च दानैर्होमैर्जपैस्तथा ।
शुद्धिकामाः प्रमुच्यन्ते पापेभ्यश्च द्विजर्षभाः ॥
प्राणायामान् पवित्राणि व्याहृतिं प्रणवं तथा ।
पवित्रपाणिरासीनो ह्यभ्यसेद्ब्रह्म नैत्यिकं ॥
आवर्तयेत्सदा विप्रः प्राणायामान् पुनः पुनः ।
आकेशादानखाग्रात्तु तपस्तप्यत उत्तमम् ॥
निरोधाज्जायते वायु र्वायोरग्निर्हि जायते ।
अग्नेरापोऽभिजायन्ते ततोऽन्तः शुध्यते त्रिभिः ॥
त्वक्चर्ममांस रुधिर मेदोमज्जास्थिभिः कृताः ।
तथेन्द्रियकृता दोषाः दह्यन्ते प्राणनिग्रहात् ॥

प्राणायामै र्दहेद्दोषान् धारणाभिश्च किल्बिषान् ।
प्रत्याहारेण विषयान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥
नच तीव्रेण तपसा न स्वाध्यायैर्नचेज्यया ।
गतिं गन्तुं द्विजाः शक्ता योगात्संप्राप्नुवन्ति याम् ॥
योगात्संप्राप्यते ज्ञानं योगाद्धर्मस्य लक्षणम् ।
योगः परं तपो नित्यं तस्माद्युक्तः सदा भवेत् ॥
प्रणवाद्या स्तथा देवाः प्रणवे पर्युपस्थिताः ।
वाङ्मयः प्रणवं सर्वं तस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥
प्रणवे नित्ययुक्तस्य व्याहृतीषु च सप्तसु ।
त्रिपदायां च गायत्र्यां न भयं विद्यते क्वचित् ।
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ॥
गायत्री ब्राह्मणी प्रोक्ता पावनं परमं त्रयम् ।
सव्याहृति सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ॥
त्रिःपठेदायतः प्राणः प्राणायामः स उच्यते ।
इति वृद्धात्रेयस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥
प्राणायामांस्तु यः कुर्य्याद्यथाविधि समाहितः ।
अहोरात्रकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
कर्म्मणा मनसा वाचा यदेनः कुरुते निशि ।
उत्तिष्ठन् पूर्वसन्ध्यायां प्राणायामै स्तु शुध्यति
प्राणायामैः स्वमात्मानं संयम्यास्ते पुनः पुनः ॥
दश द्वादशभिर्वापि चतुर्विंशात्परं तपः
कौत्सं जप्त्वाप इत्येतद्वासिष्ठं च त्रिचं प्रति ॥
कूष्माण्डं पावमानञ्च सुरापोऽपि हि शुध्यति
सकृज्जप्त्वास्य वामीयं शिवसङ्कल्पमेवच ॥
सुवर्ण मपहृत्यापि क्षणाद्भवति निर्म्मलः ॥

हविष्यांस्तु यमभ्यस्य न तमन्य इतीतिच।
सूक्तं तु पौरुषं जप्त्वा मुच्यते गुरुतल्पगः॥
सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश।
अपि भ्रूणहनं मासात्पुनन्त्यहरहः कृताः।
अथवाप्सु निमज्जन्स्त्रिः पठेदघमर्षणम्॥
यथाश्वमेधः क्रतुराट्ताहृग्नं मनुरब्रवीत्।
आरम्भयज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञो विशामपि॥
पाकयज्ञस्तु शूद्राणां जपयज्ञो द्विजोत्तमे।
आरम्भयज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः॥
उपांशु स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः।
उपांशुस्तु चलज्जिह्वाद्दशनच्छद ईरितः॥
निर्विकारेण वक्त्रेण मनसा मानसः स्मृतः।
सहस्रं परमां देवीं शतमध्यं दशावराम्॥
गायत्रीं यः पटेद्विप्रः न स पापेन लिप्यते।
क्षत्रियो बाहुवीर्येण तरेदापदमात्मनः॥
वित्तेन वैश्यशूद्रौ तु जपहोमैर्द्विजोत्तमः।
यथाश्वा रथहीनास्तु रथो वाश्वैर्यथा विना॥
एवं तपोऽप्यविद्यस्य विद्या वाप्यतपस्विनः।
यथान्नं मधुसंयुक्तं मधु वान्नेन संयुतम्॥
एवं तपश्च विद्या च संयुक्तं भेषजं महत्।
विद्यातपोभ्यां संयुक्तं ब्राह्मणं जपतत्परम्॥
कुत्सितैरपि वर्तन्तं एनो न प्रतियुज्यते॥
इति हारीतस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः॥

अथाकार्यशतं साग्रं कृतं वेदश्च साध्यते ।
सर्वं छिनत्ति वेदाग्नि र्दहत्यग्नि रिवेन्धनम् ॥
यथा जातबलो वह्नि र्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् ।
तथा दहन्ति वेदज्ञाः कर्मजं दोषमात्मनः ॥
यथा महाह्रदे लोष्टं क्षिप्रमप्सु विनश्यति ।
एवमात्मकृतं पापं त्रयी दहति देहिनः ॥
न वेदबलमाश्रित्य पापकर्मरतो भवेत् ।
अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दहेत्कर्म च नेतरत् ॥
तपस्तपति योऽरण्ये मुनिर्मूलफलाशनः ।
ऋचमेकां च योऽधीते तच्छतानि च तत्फलम् ॥
वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रियाक्षमाः ।
नाशयन्त्याशु पापानि महापातकजान्यपि ॥
इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ।
बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति ॥
याजनाध्यापनाद्दानात्तथैवाहुः प्रतिग्रहात् ।
विप्रेषु नभवेद्दोषो ज्वलनार्कसमा द्विजाः ।
शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोज्यप्रतिग्रहे ।
आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ।
सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परम्
एषां जपैश्च होमैश्च शुध्यन्ति मलिना जनाः ॥
अघमर्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यः शरत्समाः ।
कुष्माण्डाः पावमानाश्च दुर्गासावित्र्ययापि च ॥
शतरुद्रमथर्वशिरसं त्रिसुपर्णमहाव्रतम् ॥
अतिष्ठन् गाः पदस्तोमाः सामनि व्याहृतिस्तथा ॥

गारुडानि च सामानि गायत्रीं रैवतन्तथा ॥
पुरुषव्रतञ्च भासञ्च तथा वेदव्रतानि च ॥
अब्लिङ्गा वार्हस्पत्यञ्च वाक्सूक्तञ्च ध्रुवंस्तथा ॥
गोसूक्तञ्चाश्वसूक्तञ्च इन्द्रशुद्धे च सामनि ।
त्रीण्याज्यदोहानि रथन्तरं अग्नेर्व्रतं वामदेव्यं वृहच्च ॥
एतानि जप्यानि पुनाति पापाज्जातिस्मरत्वं लभते यदिच्छेत् ।
अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णः भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः ॥
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गाश्च महीञ्च दद्यात् ॥
सर्वेषा मेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ॥
हाटकक्षितिधेनूनां सप्तजन्मानुगं फलम् ।
सर्वकामफला वृक्षा नद्यः पायसकर्दमाः ॥
काञ्चना यत्र प्रासादा स्तत्र गच्छन्ति गोप्रदाः ।
वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ॥
तिलान् क्षौद्रेण संयुक्तांस्तर्पयित्वा यथाविधि ।
प्रीयतां धर्मराजेति तद्वेश्मनि स वर्द्धते ॥
यावज्जीवकृतं पापन्तत्क्षणादेव नश्यति ।
सुवर्णानि तु यो दद्यात् सुमुखं कृतमङ्गलम् ॥
तिलैर्दद्यात्तु यो भूमिन्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
ससुवर्णा धरा धेनुः सशैलवनकानना ॥
या तु सागरपर्यन्ता भवेद्दत्ता न संशयः ।
तिलान् कृष्णाजिने कृत्वा सुवर्णमधुसर्पिषः ॥
ददाति यस्तु विप्राय सर्वन्तरति दुष्कृतम् ।

इति वृद्धात्रेयस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥

अथातो रहस्यप्रायश्चित्तानि व्याख्यास्यामः सामान्य
मगम्यागमनभक्ष्याभोजनान्तो रहस्यो रहस्यं प्रकाशयित्वा
वनमनुतिष्ठेत् । अथवाप्सु निमज्जन् स मन्त्रोऽयं त्रिरावृत्य
शुध्येत्। गोवैश्यवधे कन्यादूषणे इन्द्रस्य इत्यपः पीत्वा मुच्यते॥
वेदस्यैव गुणं जप्त्वा सद्यः शोधनमुच्यते ।
एकादशगुणान्वापि रुद्रानावृत्य शुध्यति ॥
महापातकोपपातकेभ्यो मलिनीकरणेभ्यो मुच्येत ।त्रि-
पदा नाम गायत्री वेदे वाजसनेयके त्रिः कृत्वाऽन्तर्जले प्रोच्य
विमुच्येत मद्दैनसः ॥
ब्राह्मणीगमने ख्यातोदकुम्भान् ब्राह्मणाय दद्यात्
क्षत्रियावैश्यागमने तापसांस्त्रिरावृत्य शुध्यति ॥ शूद्रागमने
अघमर्षणं त्रिरावृत्य शुध्यति । गुरुदारान् गत्वा वृषभद्वादशा
हत्वा शुध्यति अपेयं पीत्वा अघमर्षणेनापः पीत्वा विशुध्यति
अशक्तः प्रायश्चित्ते सर्वेराचमनुप्रोच्य शुध्येत ॥ अग्निसोम
इन्द्रसोम इति जपित्वा कन्यादूषी विमुच्यते ॥
सोमं राजानमिति जपित्वा विषदा अग्निदाश्च विमुच्यन्ते ॥
सर्वेषामेव पापानां सङ्करे समुपस्थिते ॥
दशसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनी परा ।
ब्रह्महा गुरुतल्पी वाऽगम्यागामी तथैव च ॥
स्वर्णस्तेयी च गोघ्नश्च तथा विस्रम्भघातकः ।
शरणागतघाती च कूटसाक्षी त्वकार्यकृत् ॥
एवमाद्येषु चान्येषु पापेष्वभिरतश्चिरम् ।
प्राणायामांस्तु यः कुर्यात् सूर्यस्योदयनं प्रति ॥
सूर्यस्योदयनं प्राप्य निर्मला धौतकल्मषाः ।

भवन्ति भास्कराकारा विधूमा इव पावकाः ॥
न हि ध्यानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
श्वपाकेष्वपि भुञ्जानो ध्यानेनैवात्र लिप्यते ॥
ध्यानमेव परो धर्म्मो ध्यानमेव परन्तपः ।
ध्यानमेव परं शौचं तस्माद्ध्यानपरो भवेत् ॥
सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यायन् निमिषमुच्यते ।
पुनस्तपस्वी भवति पङ्क्तिपावनपावनः ॥
इति वृद्धात्रेयस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ।

चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य च ॥
वर्त्तुलं चैव वैश्यस्य शूद्रास्याभ्युक्षणं स्मृतम् ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च श्रीर्हुताशन एव च ॥
मण्डलान्युपभुञ्जन्ते तस्मात् कुर्वन्ति मण्डलम् ।
यातुधानाः पिशाचाश्च क्रूराश्चैव तथा सुराः ॥
हरन्ति रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जितम् ।
गोमयैर्मण्डलं कृत्वा भोक्तव्यमिति निश्चितम् ॥
यत्र क्व पति तस्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिना वुभौ ॥
तयोरन्नमदत्त्वातु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम् ॥
तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ।
वामहस्तेन यो भुङ्क्ते पयः पिवति यो द्विजः ॥
सुरापानेन तत्तुल्यमित्येवं मनुरब्रवीत् ।
हस्तदत्तास्तु ये स्नेहाल्लवणं व्यञ्जनानि च ।

दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुङ्क्तेच किल्बिषम् ॥
अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्त्रितम् ।
ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् ॥
उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम् ॥
वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं स्मृतम् ।
शूद्रान्ने नोदरस्थेन योऽधिगच्छति मैथुनम् ॥
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रः प्रवर्त्तते ।
शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गोऽधीयानोऽपि च नित्यशः ॥
जुह्वन्वापि जपंश्चापि गतिमूर्द्धां न विन्दति ।
यस्त्रिवेदमधीयानः शूद्रान्नमुपभुञ्जते ॥
शूद्रो वेदफलं याति शूद्रत्वं चाधिगच्छति ।
मृतसूतकपुष्टाङ्गो द्विजः शूद्रान्नभोजी च ॥
अहमेवं न जानामि कां कां योनिं गमिष्यति ।
श्वानस्तु सप्त जन्मानि नव जन्मानि शूकरः ॥
गृध्रोऽष्टादश जन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ।
परपाकमुपासन्ते ये द्विजा गृहमेधिनः ॥
ते वै खरत्वं गृध्रत्वं श्वत्वं चानुभवन्ति हि ।
श्राद्धं दत्त्वाच भुक्त्वाच मैथुनं योऽधिगच्छति ॥
भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासे रेतसोभुजः ।
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन ॥
भूमौ निधाय तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ॥
भूमिगैस्ते समाम्नाता न तैरप्रयतोभवेत् ।

आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद्यावत्पात्रमनुद्धृतम् ॥
उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावद्यावन्नमक्षलभ्रीधनम्।
आसने पादमारोप्य ब्राह्मणो यस्तु भुञ्जते ॥
मुखेन वमितं चान्नं तुल्यं गोमांसभक्षणम्।
उपदंशावशेषं वा भोजने मुखनिःसृतम् ॥
द्विजातीनामभोज्यं तत् भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्।
पीतशेषंतु यत्तोयं ब्राह्मणः पिवते पुनः ॥
अपेयं तद्भवेदम्भः पीत्वा चान्द्रायणं चरेत्।
आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रपादस्तु संविशेत् ॥
आर्द्रपाद स्तु भुञ्जानो दीर्घ मायु रवाप्नुयात्।
अनार्द्रपादशयनो दीर्घां श्रियमवाप्नुयात् ॥
आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः।
श्रियः प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतंभुङ्क्ते उदङ्मुखः॥
शावे शवगृहं गत्वा श्मशाने वान्तरेऽपि वा।
आतुरं व्यञ्जनं कृत्वा दूरस्थोऽप्यशुचि र्भवेत् ॥
अतिक्रान्ते दशाहे तु त्रिरात्र मशुचिर्भवेत्।
संवत्सरेऽप्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुध्यति ॥
अशुद्धः स्वयमपान्यानशुद्धांस्तु यदि स्पृशेत्।
स शुध्यत्युपवासेन भुङ्क्ते कृच्छ्रेण स द्विजः ॥
सूतकं सुतके स्पृष्ट्वा स्नानं शावे च सूतके।
भुक्त्वा पीत्वा तदन्नाना दुपवासो त्र्यहं भवेत् ॥
मृण्मयानां च पात्राणां दाहे शुद्धि रिहेष्यते।
स्नानादिषु प्रयुक्तानां त्यागएव विधीयते ॥
सूतके मृतके चैव मृतके च प्रसूतके।

तस्मात्तु संहताशौचे मृताशौचे न शुध्यति ॥
सूतकाद् द्विगुणं शावं शावाद्द्विगुणमार्तवम् ।
आर्तवाद्द्विगुणं सूति स्ततोऽधिशवदाहकः ॥
अनुगम्येच्छया प्रेत मज्ञातीबन्धु मेवच ।
स्नात्वा सचैलं स्पृष्टाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
भस्मना शुध्यते कांस्यं पुनः पाकेन मृण्मयं ॥
उदन्वदम्भसा स्नानं क्षुरकर्म तथैवच ।
अन्तर्वत्नाः स्त्रीकुर्वन्नप्रजा भवति ध्रुवं ॥
दम्पत्योः शिशुना सार्द्धं सूतके दशमेऽहनि ।
स्नानं क्षौरं पिता कुर्याद् भवेद्दानादियोग्यता ॥
केशादि दूषिते तीरे न कुर्यात्तिलतर्पणं ।
जलमध्ये जलं देयं पितॄणां जलमिच्छतां ॥
रात्रिं कुर्य्यात् त्रिभागन्तु द्वौ भागौ पूर्वएवतु ।
उत्तरांशः प्रभातेन युज्यते ऋतुसूतके ॥
यदि पर्शोरद्वतुं पूर्वं क्रूरवारे मृतिः स्मृता ।
स्नात्वेन्द्रं व्रतमादाय देवताभ्यो निवेदयेत् ।
अपूप लवणं मुद्गं गुडमिश्रं तथा हविः ॥
दत्वा ब्राह्मणपत्नीभ्यो निशि भोजन मेवच ।
चतुर्थेऽहनि कर्तव्या ऋतुशान्तिश्च यत्नतः ।
पुण्याहं वाचयित्वा तु होतव्यं यद्विमिच्छता ।
विवाहे वितते तन्त्रे होमकाल उपस्थिते ।
कन्यामृतुमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ।
हविषात्वा स्नापयित्वा त्वन्यवस्त्रैरलङ्कृताम् ।

शुश्रामा माहुतिं कृत्वा ततः कर्म प्रवर्तते ॥
प्रथमेऽहनि चण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातकी ।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥
आर्तवाभिप्लुतां नारीं चण्डालस्पर्शितं शुनम् ।
भोज्यान्तरे तु सम्पृश्यन् स्नात्वा वाचस्पतिं जपेत् ॥
आर्तवाभिप्लुतां नारीं दृष्ट्वा भुङ्क्ते तु कामतः ॥
तदन्नं छर्दयित्वा तु कुशवारि पिबेद्द्विजः ।
ये तां दृष्ट्वा तु यो भुङ्क्ते प्राजापत्यं विशोधनम् ॥
आर्तवाभिप्लुतां नारी मार्तवाभिप्लुताभिधः ।
भाषते यदि संमोहा दुपवासस्तयोर्भवेत् ॥
उदक्यायाः करेणाथ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
प्राजापत्य मसत्याचेत् त्रिरात्रं स्पृष्टभोजने ॥
तदस्तभोजने चैव त्रिगुणं सह भोजने ।
चतुर्गुणं तदुच्छिष्टे पानीयेऽप्यर्धमेव च ॥
उदक्यायाः समीपस्थ मन्नं भुक्त्वा त्वकामतः ।
उपवासेन शुद्धिः स्यात्पिबेद्‌ ब्रह्म सुवर्चसं ॥
आर्तवा यदि चण्डाल मुच्छिष्टान्तु प्रपश्यति ।
आस्नानकालान्नाश्नीयादासीना वाग्यता बहिः ॥
पादकृच्छ्रं ततः कुर्याद्‌ ब्रह्म कूर्चं पिबेत् पुनः ।
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विप्राणां मनुशासनात् ॥
आर्तवाभिप्लुतां नारी मार्तवाभिप्लुता स्पृशेत् ।
स्नात्वोपवासं कुर्यातां पञ्चगव्येन शुध्यतः ॥
कृच्छ्रमेकञ्चरेत्सा तु तदर्धं चान्तरीकृते ।
आतुरा या ऋतुर्भूत्वा स्नानकर्म कथं भवेत् ॥

स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृशेत् दशकृत्वस्त्वनातुरा: ।
वस्त्रापनयनं कृत्वा भस्मना परिमार्जनम् ॥
दत्त्वा तु शक्तितो दानं पुण्याहेन विशुध्यति
ब्राह्मणानां करैर्मुक्तं तोयं शिरसि धारयेत् ॥
सर्वतीर्थतटात्पुण्याद्विशिष्टतरमुच्यते ।
रजस्वलायाः प्रेतायाः संस्कारं नाचरेद्द्विजः ॥
ऊर्ध्वं त्रिरात्रात् स्नातायाः शावधर्मेण दाहयेत् ।
रजस्वले च द्वे स्पृष्टे चातुर्वर्ण्यस्य याः स्त्रियः ॥
अतिकृच्छ्रं चरेत् पूर्वं कृच्छ्रमेकं क्रमेण तु ।
रजस्वलायाः स्नातायाः पुनरेव रजस्वला ॥
विंशतेर्दिवसादूर्ध्वं त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ।
प्रसूतिका तु या नारी स्नानतो विंशतेः परम् ॥
रजस्वला तु सा प्रोक्ता प्राक्तु नैमित्तिकं रजः ।
शुद्धा नारी शुद्धवासाः पुनरार्तवदर्शने ॥
वस्त्रं तु मलिनं त्यक्त्वा तिलमाप्लुत्य शुध्यति ।
आतुर स्नानसंप्राप्तौ दशकृत्व स्त्वनातुरः ॥
स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेदेनं ततः शुद्धो भविष्यति ।
चन्द्रसूर्यग्रहे नाद्यात् स्नात्वा मुक्ते तु भुञ्जते ॥
अमुक्तयो रस्तगयो रद्याद् दृष्ट्वा परेऽहनि ।
यस्य स्वजन्मनक्षत्रे गृह्येते शशिभास्करौ ॥
व्याधिः प्रवाहे मृत्युश्च दारिद्र्यञ्च महद्भयम् ।
तस्माद्दानं च होमश्च देवताभ्यर्चनं जपम् ॥
कुर्यात्तस्मिन् दिने युक्ते तस्य शान्तिर्भविष्यति ।
सर्वं गङ्गासमं तोयं राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥

यो नरः स्नाति तत्तीर्थे समुद्रे सेतुबन्धने ।
उपोष्य रजनी मेकां राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥
सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।
सोमेऽप्येवं सूर्यतुल्यं तस्मात् सर्वं समाचरेत् ॥

इति बृहद्यमस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ॥

इति श्रीबृहद्यमोक्तं धर्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ॥

विष्णुस्मृतिः ॥

महामते! महाप्राज्ञ! सर्वशास्त्रविशारद! ॥
अक्षीणकर्मबन्धस्तु पुरुषो द्विजसत्तम!।
सततं किं जपन् जप्यं विबुधः किमनुस्मरन्॥
मरणे यज्जपं जप्त्वा यच्च भाव मनुस्मरन्।
यद्ध्यात्वा द्विजश्रेष्ठ! पुरुषो मृत्यु मागतः॥
परम्पद मवाप्नोति तन्मे वद महामुने:।
शौनक उवाच ॥ इदमेव महाराज! पृष्टवांस्ते पितामहः॥
भीष्मं धर्मभृतां श्रेष्ठं धर्मपुत्त्रो युधिष्ठिरः॥
युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह!महाप्राज्ञ!सर्वशास्त्र विशारद!॥
प्रयाणकाले यच्चिन्त्यं सूरिभि स्तत्त्वचिन्तकैः।
किन्नु स्मरन् कुरुश्रेष्ठ! मरणे पर्युपस्थिते॥
प्राप्नुयात् परमां सिद्धिं श्रोतु मिच्छामि तद्वद॥
भीष्म उवाच ॥ अद्भुतं च हितं सूक्ष्मं उक्तं प्रश्नं त्वयानघ!।
शृणुष्वावहितो राजन्! नारदेन पुरा श्रुतम्॥
श्रीवत्साङ्कं जगद्बीज मनन्तं लोकसाक्षिणम्।
पुरा नारायणं देवं नारदः परिपृष्टवान्॥
नारद उवाच ॥ त्वमक्षरं परं ब्रह्म निर्गुणं तमसः परम्।
आहुर्वेद्यं परं धाम ब्रह्मादि कमलोद्भवम्॥
भगवन्! भूतभव्येश! श्रद्दधानै र्जितेन्द्रियैः।

कथं भक्तैर्विचिन्त्योऽसि योगिभिर्द्दममोक्षिभिः ॥
किंच जप्यं जपेन्नित्यं काल्यमुत्थाय मानवः ।
कथं युञ्जन् सदा ध्यायन् ब्रूहि तत्त्वं सनातनम् ॥
भीष्म उवाच ॥ श्रुत्वा तस्य तु देवर्षेर्वाक्यं वाचस्पतिः स्वयम् ।
प्रोवाच भगवान् विष्णुर्नारदं वरदः प्रभुः ॥

श्रीभगवानुवाच ॥—

हन्त ते कथयिष्यामि इमां दिव्यामनुस्मृतिम् ।
मरणे मामनुस्मृत्य प्राप्नोति परमां गतिम् ॥
यामधीत्य प्रयाणे तु मद्भावायोपपद्यते ।
ओङ्कार मग्रतः कृत्वा मां नमस्कृत्य नारद ! ॥
एकाग्रः प्रयतो भूत्वा इमं मन्त्र मुदीरयेत् ।
अवशेनापि यन्नाम्नि कीर्तिते सर्वपातकैः ।
पुमान् विमुच्यते सद्यः सिंहत्रस्तै र्मृगैरिव ॥
ओमित्येव परं ब्रह्म शाश्वतं परमव्ययम् ।
एतदुच्चारयन्मर्त्यो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सर्वमो मिति चोच्यते ।
सम्यक्‌वे ऽसुरसंयाने नम्यतं च मुमुक्षुभिः ॥
मोचश्च ज्ञानिनां प्रोक्तो मोहश्चाज्ञानिनां स्मृतः ।
यस्य यादृग्विधो भाव स्तस्य तादृग्विधो हरिः ॥
भवे भवनविन्यासा भूतानां हितकाम्यया ।
सृजते आत्मनात्मान मात्मन्येव स्वमायया ।
हरिरेव सतां नित्यं शरण्यः शरणार्थिनाम् ॥
नहि नारायणादन्य स्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
वसत्यमृतमव्ययं यस्मिन् लोकाः ससागराः ॥

तएव सृजते लोकान् सृष्टिकाले जगत्प्रभुः।
तेजांसि येन दिव्यन्ते महोत्पन्नेन तेजसा॥
वासुदेवात्मकं सर्वं तत्तेजोऽपि हि नान्यथा।
वासनाख्या स्तु ये भावाः संभवन्ति युगे युगे॥
लोकत्रयहितार्थाय स्वोपकाराय नो हरिः।
यतश्चोत्पद्यते विश्वं यस्मिन्नेव प्रलिप्यते॥
चराचरविसृष्टस्तु सोऽच्युतः पुरुषोत्तमः।
अव्यक्तं शाश्वतं देवं प्रभवं पुरुषोत्तमम्॥
प्रपद्ये प्राञ्जलिर्विष्णु मक्षय्यं भक्तवत्सलम्।
पुराणं पुरुषं दिव्य मद्भुतं लोकपावनम्॥
प्रपद्ये पुण्डरीकाक्षं देवं नारायणं हरिम्।
लोकनाथं सहस्राक्ष मक्षरं परमं पदम्॥
भगवन्तं प्रपन्नोऽस्मि भूतभव्यप्रभुं विभुम्।
स्रष्टारं सर्वलोकाना मनन्तं विश्वतोमुखं॥
पद्मनाभं हृषीकेशं प्रपद्ये सत्यमच्युतम्।
हिरण्यगर्भ ममृतं भूगर्भं परतः परम्॥
प्रभुं विभुमनाद्यन्तं प्रपद्ये तं रविप्रभम्।
सहस्रशीर्षं पुरुषं महर्षिं तत्वभावनम्॥
प्रपद्ये सूक्ष्ममचलं वरेण्य मभयप्रदम्।
नारायणं पुराणर्षिं योगात्मानं सनातनम्॥
संस्थानां सर्वसत्वानां प्रपद्ये ध्रुवमीश्वरम्।
यः प्रभुः सर्वलोकानां येन सर्वमिदं ततम्॥
चराचरगुरुर्देवः स मे विष्णुः प्रसीदतु।
यस्मादुत्पद्यते ब्रह्मा पद्मयोनिः पितामहः॥

ब्रह्मयोनिर्हि विश्वस्य स मे विष्णुः प्रसीदतु।
यतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेवच॥
हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु।
पर्जन्यः पृथिवी सस्यं कालो धर्मः क्रियाक्रिये॥
गुणाकरः स मे विष्णुर्वासुदेवः प्रसीदतु।
अग्निसोमार्कताराणां ब्रह्मरुद्रेन्द्रयोगिनां॥
यस्तेजयति तेजांसि स मे विष्णुः प्रसीदतु॥
कार्य्यं क्रियाच करणं कर्त्ता हेतुः प्रयोजनम्।
अक्रिया करणी कार्यं स मे विष्णुः प्रसीदतु॥
यमोगर्भस्य यो गर्भस्तस्य गर्भस्य यो रिपुः।
रिपुगर्भस्य यो गर्भः स मे विष्णुः प्रसीदतु।
अबलो येन बालेन कंसमल्लो महाबलः॥
चाणूरो निहतो रङ्गे स मे विष्णुः प्रसीदतु।
शङ्खः करवरे यस्य स मे विष्णुः प्रसीदतु॥
येन क्रान्तास्त्रयो लोका दानवाश्च वशीकृताः॥
शरणं सर्वभूतानां स मे विष्णुः प्रसीदतु।
योगावास! नमस्तुभ्यं सर्वावास! वरप्रद!॥
सर्वादि वासनाद्यादि वासुदेव! प्रधानकृत्।
यज्ञगर्भ! हिरण्याङ्ग! पद्मयज्ञ! नमोऽस्तु ते॥
चतुर्मूर्त्तिः परन्धाम लक्ष्मानस्वरार्चित!।
अजस्त्वमगमः पन्था ह्यमूर्त्तिर्विश्वमूर्त्तिधृक्॥
श्रीकान्तः! पद्मकालज्ञ! नमस्ते ज्ञानसागर!।
अव्यक्ताद्व्यक्तमुत्पन्नमव्यक्ताद्यः परोऽक्षरः॥
यस्मात्परतरन्नास्ति तमस्मि शरणं गतः।

न प्रधानो नच महान् पुरुषश्चैतन्योऽव्ययः ॥
अन्योन्य: परतरस्तमस्मि शरणं गतः।
चिन्तयन्तोऽपि यन्नित्यं ब्रह्मेशानादयः प्रभुम् ॥
निश्चयं नाधिगच्छन्ति तमस्मि शरणं गतः।
जितेन्द्रिया जितात्मानो ज्ञानध्यानपरायणाः ॥
यं प्राप्य न निवर्त्तन्ते तमस्मि शरणं गतः।
एकांशेन जगत् कृत्स्नमवष्टभ्य विभुः स्थितः ॥
अग्राह्यो निर्गुणो नित्यस्तमस्मि शरणं गतः।
सोमार्काग्निगतन्तेजो या च तारामयी द्युतिः ॥
दिवि संजायते यो यः स महात्मा प्रसीदतु।
सूर्यमध्यस्थितः सोमस्तस्य मध्ये च यास्थिता ॥
भूतवाह्याचरा दीप्तिः स महात्मा प्रसीदतु।
सगुणो निर्गुणश्चासौ लक्ष्मीवान् चेतनो ह्यजः ॥
सूक्ष्मः सर्वगतो देही स महात्मा प्रसीदतु।
साङ्ख्ययोगाश्च ये चान्ये सिद्धाश्च परमर्षयः ॥
यं विदित्वा विमुच्यन्ते स महात्मा प्रसीदतु।
अव्यक्तः समधिष्ठाता ह्यचिन्त्यः सदसत्परः ॥
आस्थितः प्रकृतिं भुङ्क्ते स महात्मा प्रसीदतु।
क्षेत्रज्ञः पञ्चधा भुङ्क्ते प्रकृतिं पञ्चभिर्मुखैः ॥
निर्विकार! नमस्तेऽस्तु साक्षिवत्त्रिभुवस्थितः।
अतीन्द्रिय! नमस्तुभ्यं लिङ्गैर्व्यक्तैर्न मीयसे ॥
येच त्वां नाभिजानन्ति संसारे सञ्चरन्ति ते।
कामक्रोधविनिर्मुक्ता भक्तास्त्वां प्रविशन्ति च ॥
अव्यक्तमत्यहङ्कारा मनोभूतेन्द्रियाणि च।

त्वयि तानि चलेषु त्वं नतेषु त्वं नते त्वयि॥
एकत्वान्यत्वनानात्वं ये विदुर्यान्ति ते परम्।
समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः॥
समत्वमभिकाङ्क्षन्त्भक्त्या वै नान्यचेतसः।
चराचरमिदं सर्वं भूतग्रामञ्चतुर्विधम्॥
त्वया त्वय्येव तत्प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव।
स्रष्टा! भोक्तासि कूटस्थो ह्यतत्वस्तत्वसंश्रितः॥
अकर्त्ता हेतुरचरः पृथगात्मन्यवस्थितः।
न मे भूतेषु संयोगो न भूतत्वगुणाधिकः॥
अहङ्कारेण बुद्ध्या वा न मे योगास्त्रिभिर्गुणैः।
न मे धर्मो ह्यधर्मो वा नारम्भो जन्म वा पुनः॥
जरामरणमोक्षार्थं त्वां प्रपन्नोऽस्मि सर्वगः।
विषयैरिन्द्रियैर्वापि न मे भूयः समागतः॥
ईश्वरोऽसि जगन्नाथ! किमतः परमुच्यते।
भक्तानां यद्धितं देव! तद्देहि त्रिदशेश्वर!॥
पृथिवीं यातु मे घ्राणं यातु मे रसनञ्जलम्।
रूपं हुताशनं यातु स्पर्शो यातु च मारुतम्॥
श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनो वैकारिकं पुनः।
इन्द्रियाणि गुणान् यातु स्वासु स्वासु च योनिषु॥
पृथिवी यातु सलिलमापोऽग्निमनलोऽनिलम्।
वायुराकाशमप्येतु मनश्चाकाशमेव च॥
अहङ्कारं मनो यातु मोहनं सर्वदेहिनाम्।
अहङ्कारस्तथा बुद्धिं बुद्धिरव्यक्तमेव च॥
प्रधाने प्रकृतिं याते गुणसाम्ये व्यवस्थिते।

वियोगः सर्वकारणैर्गुणैर्भूतैश्च मेऽभवत् ॥
सत्त्वं रजस्तमश्चैव प्रकृतिं प्रविशन्तु मे ।
निष्कैवल्यं पदं देवकाङ्क्षितं परमन्तप: ॥
एकीभावस्त्वया मेऽस्तु न मे जन्म भवेत्पुनः ॥
नमो भगवते तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे ।
त्वद्बुद्धिस्तद्गतप्राणस्त्वद्भक्तस्त्वत्परायणः ॥
त्वामेवाहं स्मरिष्यामि मरणे पर्युपस्थिते ।
पूर्वदेहकृता ये मे व्याधयः प्रविशन्तु माम् ॥
अर्दयन्तु च दुःखानि ऋणं मे न भवेदिति ।
उपदिष्टन्तु मे सर्वे व्याधयः पूर्वचिन्तिताः ॥
अनृणो गन्तुमिच्छामि तद्विष्णोः परमम्पदम् ।
अहं भगवतस्तस्य मम वासः सनातनः ॥
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ।
कर्मेन्द्रियाणि संयम्य पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च ।
दशेन्द्रियाणि मनसी ह्यहङ्कारेण वा पुनः ।
अहङ्कारं तथा बुद्धौ बुद्धिमात्मनि योजयेत् ॥
आत्मबुद्धीन्द्रियम्पश्येद्बुद्धौ बुद्धेः परायणम् ।
ममायमपि तस्याहं येन सर्वमिदन्ततम् ॥
आत्मनात्मनि संयोज्य ममात्मन्यनुसंस्मरेत् ।
एवं बुद्धेः परम्बुद्ध्वा लभते न पुनर्भवम् ॥
ओं नमो भगवते तस्मै देहिनां परमात्मने ।
नारायणाय भक्तानामेकनिष्ठाय शाश्वते ॥
हृदिस्थायच भूतानां सर्वेषां च महात्मने ।
इमामनुस्मृतिन्दिव्यां वैष्णवीं पापनाशनीम् ॥

स्वयम्बिबुधश्च पठेद्यच तत्र समभ्यचेत् ।
मरणे समनुप्राप्ते यस्त्विमामनुसंस्मरेत् ॥
अपि पापसमाचारः स याति परमाङ्गतिम् ।
यद्यहङ्कारमाश्रित्य यज्ञदानतपःक्रियाः ॥
कुर्व्वंस्तत्फलमाप्नोति पुनरावर्त्तते नतु ।
अभ्यर्च्चयन् पितॄन्देवान् पठन् जुह्वन् बलिन्ददन् ॥
ज्वलदग्निं स्मरेद्यो मां लभते परमाङ्गतिम् ।
यज्ञोदानं तपः कर्म पावनानि मनीषिणाम् ॥
यज्ञोदानं तपस्तस्मात्कुर्य्यादाशाविवर्ज्जितः ।
पौर्णमास्याममावास्यां द्वादश्यां च विशेषतः ॥
श्रावयेच्छ्रद्दधानांश्च मद्भक्तांश्च विशेषतः ।
नम इत्येव यो ब्रूयान्मद्भक्तः श्रद्धयान्वितः ॥
तस्याक्षयो भवेल्लोकः श्वपाकस्यापि नारद ! ।
किं पुनर्ये यजन्ते मां साधकाविधिपूर्व्वकम् ॥
श्रद्धावन्तो यतात्मान स्ते मां यान्ति मदाश्रिताः ।
कर्म्माण्याद्यन्तवन्तीह मद्भक्तोऽनन्तमश्नुते ॥
मामेव तस्माद्देवर्षे । ध्याहि नित्यमतन्द्रितः ।
अवाप्स्यसि ततःसिद्धिं लभ्यसेच पदं मम ।
अज्ञाना मिच्छया ज्ञानं दद्याद्धर्म्मोपदेशनम् ॥
कृत्स्नां वा पृथिवीं दद्यात्तेन तुल्यं न तत्फलम् ।
अन्नात् प्रदेयं साधुभ्यो जन्मबन्धभयापहम् ॥
अश्वमेधसहस्राणां सहस्रं यः समाचरेत् ।
नासौ फल मवाप्नोति मद्भक्तैर्यदवाप्यते ॥
भीष्म उवाच॥ एवं पृष्टः पुरा तेन नारदेन सुरर्षिणा ।

यदुवाच तथा शम्भुस्तदुक्तं तव सुव्रत! ॥
त्वमप्येकामना भूत्वा ध्येयं ज्ञेयं गुणाधिकम्।
भज सर्वेण भावेन परमात्मानमव्ययम्॥
श्रुत्वैतत् नारदो वाक्यं दिव्यं नारायणेरितम्।
अत्यन्तभक्तिमान् देवे एकान्तित्वमुपेयिवान्॥
नारायणमृषीन् देवं दशवर्षाण्यनन्यभाक्।
इदं जपन्वै प्राप्नोति तद्विष्णोः परमम्पदम्॥
किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः किं तस्य बहुभिर्व्रतैः।
नमो नारायणायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः॥
नारायणाय नम ओमिति वेदमन्त्रं
यो नित्यमेव मनसापि समभ्यसेच्च
पापैः प्रमुच्य परमे तमयातिविष्णोः-
स्थानं हि सर्वमिति वेदविदो वदन्ति॥
किं तस्य दानैः किं तीर्थैः किं तपोभिः किमध्वरैः।
यो नित्यं ध्यायते देव! नारायणमनन्यधीः॥
चीरवासा जपी वापि त्रिदण्डी मुण्ड एववा।
भूषितो वा द्विजश्रेष्ठ! न लिङ्गं धर्मकारणम्॥
ये नृशंसा दुरात्मानः पापधर्मविवर्जिताः।
तेऽपि यान्ति परं स्थानं नारायणपरायणाः॥
अन्यथा मन्दबुद्धीनां प्रतिभाति दुरात्मनाम्।
कुतर्कज्ञानदृष्टीनां विभ्रान्तेन्द्रियवर्त्मनाम्॥
नमो नारायणायेति ये विदुर्ब्रह्म शाश्वतम्।
अन्तकाले जपन्नेति तद्विष्णोः परमं पदम्॥
आचारहीनोऽपि मुनिप्रवीर! भक्त्या विहीनोऽपितु विन्दतोऽपि।

संकीर्त्य नारायणशब्दमात्रं विमुक्तपापो विशतेऽच्युतां गतिम् ॥
कान्तारवनदुर्गेषु कृत्स्नेष्वापत्सु संयुगे।
दस्युभिः सन्निरोधेच नामभि र्मां प्रकीर्तयेत् ॥
न दिव्यपुरुषो धीमान् येषु स्थानेषु मां स्मरेत् ।
चौरव्याघ्र महासर्पैः क्रूरैरपि न बाध्यते ॥
जन्मान्तरसहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभिः ।
नराणां क्षीणपापानां कृष्णे भक्तिः प्रजायते ॥
नामास्ति याति शक्तिश्च पापे निर्हरणे हरेः ।
श्वपचोऽपि नरः कर्तुं चमस्तावन्न किल्बिषम् ॥
न तावत् पापमस्तीह यावन्नामहृतं हरेः ।
अतिरेक भयादाहुः प्रायश्चित्तान्तरं बुधाः ॥
गत्वा गत्वा निवर्तन्ते चन्द्रसूर्यादयो ग्रहाः ।
अद्यापि न निवर्तन्ते द्वादशाक्षरचिन्तकाः ॥
न वासुदेवात्परमस्ति मङ्गलं न वासुदेवात्परमस्ति पावनम् ।
न वासुदेवात्परमस्ति दैवतं न वासुदेवं प्रणिपत्य सीदति ॥
इमां रहस्यां परमामनुस्मृतिं ह्यधीत्य बुद्धिं लभतेच नैष्ठिकम् ।
विहाय दुःखानि विमुच्य सङ्कटात्
स वीतरागो विचरेन्महीमिमाम् ।
गङ्गायां मरणं चैव दृढा भक्तिश्च केशवे
ब्रह्मविद्याप्रबोधश्च नाल्पस्य तपसः फलम् ॥

इति विष्णुस्मृतिः समाप्ता ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

ब्रह्मरात्र्यां व्यतीतायां प्रबुद्धे पद्मसम्भवे ।
विष्णुः सिसृक्षुर्भूतानि ज्ञात्वा भूमिं जलानुगाम् ॥
जलक्रीड़ारुचि शुभं कल्पादिषु यथा पुरा ।
वाराहमास्थितो रूपमुज्जहार वसुन्धराम् ॥
वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुवक्षश्चितामुखः ।
अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥
अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषमहास्वनः ॥
धर्म्मसत्यमयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्कृतः ।
प्रायश्चित्तमयो वीरः प्रांशुजानुर्महावृषः ॥
उद्गातान्त्रो होमलिङ्गो वीजौषधिमहाफलः ।
वेद्यन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥
वेदस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यादिवेगवान् ।
प्राग्वंशकायो द्युतिमान् नानादीक्षाभिरन्वितः ॥
दक्षिणाहृदयो योगमहामन्त्रमयो महान् ।
उपाकर्म्मोष्ठरुचिरः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः ॥
नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।
छायापत्नीसहायोऽसौ मणिशृङ्ग इवोदितः ॥
महीं सागरपर्य्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
एकार्णवजलभ्रष्टामेकार्णवगतः प्रभुः ॥

दंष्ट्राग्रेण समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया।
आदिदेवो महायोगी चकार जगतीं पुनः॥
एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना।
उद्धृता पृथिवी सर्व्वा रसातलगता पुरा॥
उद्धृत्य निश्चले स्थाने स्थापिता च तथा स्वके।
यथास्थानं विभज्यापस्तन्नाम्ना मधुसूदनः॥
सामुद्रास्तु समुद्रेषु नादेयाश्च नदीषु च।
पल्वलेषु च पाल्वल्यः सरःसु च सरोवराः॥
पातालसप्तकं चक्रे लोकानां सप्तकं तथा।
द्वीपानामुदधीनाञ्च स्थानानि विविधानि च॥
स्थानपालांल्लोकपालान्नदीशैलवनस्पतीन्।
ऋषींश्च सप्त धर्म्मज्ञान् वेदान् साङ्गान् सुरासुरान्॥
पिशाचोरगगन्धर्व्वयक्षराक्षसमानुषान्।
पशुपक्षिमृगाद्यांश्च भूतग्रामं चतुर्व्विधम्॥
मेघेन्द्रचापसम्पातान् यज्ञांश्च विविधांस्तथा॥
एवं वराहो भगवान् कृत्वेदं सचराचरम्।
जगज्जगाम लोकानामविज्ञातां तदा गतिम्॥
अविज्ञातां गतिं याते देवदेवे जनार्द्दने।
वसुधा चिन्तयामास क्वा धृतिर्म्मे भविष्यति॥
पृच्छामि कश्यपं गत्वा स मे वक्ष्यत्यसंशयम्।
मदीयां वहते चिन्तां नित्यमेव महामुनिः॥
एवं स निश्चयं कृत्वा देवी स्त्रीरूपधारिणी।
जगाम कश्यपं द्रष्टुं दृष्टवांस्तां च कश्यपः॥
नीलपङ्कजपत्राक्षीं शारदेन्दुनिभाननाम्।

भलिसङ्काशलकां शुभ्रां बन्धुजीवाधरां शुभाम् ॥
सुयुग्मस्पृष्टदशनां चारुनासां नतभ्रुवम् ।
कम्बुकण्ठीं संहतोरुं पीनोरुजघनस्थलीम् ॥
विरेजतुस्तनौ यस्याः समौ पीनौ निरन्तरौ ।
मत्तेभकुम्भसङ्काशौ शातकुम्भसमद्युती ॥
मृणालकोमलौ बाहू करौ किशलयोपमौ ।
कदलीस्तम्भनिभावूरू गूढे श्लिष्टे च जानुनी ॥
जङ्घे विरोमे सुषमे पादावतिमनोरमौ ।
जघनस्य घनं मध्यं यथा केशरिणः शिशोः ॥
प्रभायुता नखास्ताम्रा रूपं सर्व्वमनोहरम् ।
कुर्व्वाणां वीक्षितैर्नित्यं नीलोत्पलयुता दिशः ॥
कुर्व्वाणां प्रभया देवीं तथा वितिमिरा दिशः ।
सुसूक्ष्मशुक्लवसनां रत्नोत्तमविभूषिताम् ॥
पदन्यासैर्व्वसुमतीं सपद्मामिव कुर्व्वतीं ।
रूपयौवनसम्पन्नां विनीतवदुपस्थिताम् ॥
समीपमागतां दृष्ट्वा पूजयामास कश्यपः ।
उवाच तां वरारोहे ! विज्ञातं हृद्गतं मया ॥
धरे ! तव विशालाक्षि ! गच्छ देवि ! जनार्द्दनं ।
स ते वक्ष्यत्यशेषेण भाविनी ते यथा स्थितिः ॥
क्षीरोदे वसतिस्तस्य मया ज्ञाता शुभानने ! ।
ध्यानयोगेन चार्व्वङ्गि ! तज्ज्ञानं तत्प्रसादतः ॥
इत्येवमुक्ता सम्पूज्य कश्यपं वसुधा ततः ।
प्रययौ केशवं द्रष्टुं क्षीरोदमथ सागरम् ॥
सा ददर्शामृतनिधिं चन्द्ररश्मिमनोहरम् ।

पवनक्षोभसंजातवीचीशतसमाकुलम् ॥
हिमवत्कूटसङ्काशं भूमण्डलमिवापरम् ।
वीचीहस्तैर्धवलितैराह्वयानमिव क्षितिम् ॥
तैरेव शुभ्रतां चन्द्रे विदधानमिवानिशम् ।
अन्तरस्थेन हरिणा विगताशेषकल्मषम् ॥
यस्मात्तस्मात्तु विभ्रान्तं सुशुभ्रां तनुमूर्ज्जिताम् ।
पाण्डुरं स्वच्छमागम्यमधोभुवनवर्त्तिनम् ॥
इन्द्रनीलकडाराढ्यं विपरीतमिवाम्बरम् ।
फलावलीसमुद्भूतवनखण्डसमाचितम् ॥
निर्म्मोकमिव शेषाहेर्विस्तीर्णं तमतीव हि ।
तं दृष्ट्वा तत्र मध्यस्थं ददृशे शेषशायनम् ॥
अनिर्द्देश्यपरामाणमनिर्द्देश्यर्द्धिसंयुतम् ।
शेषपर्य्यङ्कगं तस्मिन् ददर्श मधुसूदनम् ॥
शेषाहिफणरत्नांशुदुर्विभाव्य मुखाम्बुजम् ।
शशाङ्कशतसङ्काशं सूर्य्यायुतसमप्रभम् ॥
पीतवाससमक्षोभ्यं सर्व्वरत्नविभूषितम् ।
मुकुटेनार्कवर्णेन कुण्डलाभ्यां विराजितम् ॥
संवाह्यमानाङ्घ्रियुगं लक्ष्म्या करतलैः शुभैः ।
शरीरधारिभिः शस्त्रैः सेव्यमानं समन्ततः ॥
तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं ववन्दे मधुसूदनम् ।
जानुभ्यामवनीं गत्वा विज्ञापयति चाप्यथ ॥
उद्धृताहं त्वया देव ! रसातलतलङ्गता ।
स्वे स्थाने स्थापिता विष्णो ! लोकानां हितकाम्यया ॥
तदाधुना मे देवेश ! का धृतिर्वै भविष्यति ।

एवमुक्तस्तदा देव्या देवो वचनमब्रवीत्॥
वर्णाश्रमाचाररताः शास्त्रैकतत्परायणाः।
त्वां धरे! धारयिष्यन्ति तेषां तद्भार आहितः॥
एवमुक्ता वसुमती देवदेवमभाषत।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान् वद सनातनान्।
त्वत्तोऽहं श्रोतुमिच्छामि त्वं हि मे परमा गतिः।
नमस्ते देव! देवेश! देवारिबलसूदन!।
नारायण! जगन्नाथ! शङ्खचक्रगदाधर!॥
पद्मनाभ! हृषीकेश! महाबलपराक्रम!।
अतीन्द्रिय! सुदुष्पार! देव! शार्ङ्गधनुर्द्धर!॥
वराह! भीम! गोविन्द! पुराण! पुरुषोत्तम!।
हिरण्यकेश! विश्वाक्ष! यज्ञमूर्त्ते! निरञ्जन!॥
क्षेत्र! क्षेत्रज्ञ! लोकेश! सलिलान्तरशायक!।
यज्ञमन्त्रवचाचिन्त्य! वेदवेदाङ्गविग्रह!॥
जगतोऽस्य समग्रस्य सृष्टिसंहारकारक!॥
सर्वधर्म्मेश! धर्म्माङ्ग! धर्म्मयोने! वरप्रद!।
विश्वक्सेनामृत! व्योम! मधुकैटभसूदन!॥
हर्त्ता हरणाजेय! सर्व! सर्वाभयप्रद!।
वरेण्यानघ! जीमूताव्यय! निर्व्वाणकारक!॥
आपत्रायन! अपांस्थान! चैतन्याधार! निष्क्रिय!।
सप्तशीर्षाध्वरगुरो! पुराण! पुरुषोत्तम!।
ध्रुवाक्षर! सुसूक्ष्मेश! भक्तवत्सलपावन!।
त्वं गतिः सर्वदेवानां त्वं गतिर्ब्रह्मवादिनाम्॥
तथा विदितवेद्यानां गतिस्त्वं पुरुषोत्तम!।

प्रपन्नास्मि जगन्नाथ! ध्रुवं वाचस्पतिं प्रभुम्॥
सुब्रह्मण्यमनाद्यन्तं वसुखेलं वसुप्रदम्।
महायोगबलोपेतं प्रश्निगर्भं धृतार्च्चिषम्॥
वासुदेवं महात्मानं पुण्डरीकाक्षमच्युतम्।
सुरासुरगुरुं देवं विभुं भूतमहेश्वरम्॥
एकव्यूहं चतुर्वक्त्रं जगत्कारणकारणम्।
ब्रूहि मे भगवन्! धर्म्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतान्॥
आश्रमाचारसंयुक्तान् सरहस्यान् ससंग्रहान्।
एवमुक्तस्तु देवेशः पुनः क्षौणीमभाषत॥
शृणु देवि! धरे! धर्म्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतान्।
आश्रमाचारसंयुक्तान् सरहस्यान् ससंग्रहान्॥
ये तु त्वां धारयिष्यन्ति सन्तस्तेषां परायणान्।
निषण्णा भव वामोरु! काञ्चनेऽस्मिन् वरासने॥
सुखासीना निबोध त्वं धर्म्मानभिगदतो मम।
शुश्रुवे वैष्णवान् धर्म्मान् सुखासीना धरा तदा॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चेति वर्णाश्चत्वारः। तेषामाद्या द्विजातयः। तेषां निषेकाद्यः श्मशानान्तो मन्त्रवत् क्रियासमूहः। तेषाञ्च धर्म्माः ब्राह्मणस्याध्यापयनं क्षत्रियस्य शस्त्रनिष्ठता वैश्यस्य पशुपालनं शूद्रस्य द्विजातिशुश्रूषा। द्विजानां यजनाध्ययने। अथैतेषां वृत्तयः ब्राह्मणस्य याजनप्रतिग्रहौ क्षत्रियस्य क्षितित्राणं कृषिगोरक्षवाणिज्यकुसीदयोनिपोषणानि वैश्यस्य, शूद्रस्य सर्वशिल्पानि। आपद्यनन्तरा वृत्तिः।

क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमिन्द्रियसंयमः।
अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्थानुसरणं दया॥
आर्ज्जवत्वमलोभश्च देवब्राह्मणपूजनम्।
अनभ्यसूया च तथा धर्म्मः सामान्यउच्यते॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः।

अथ राजधर्म्माः॥ प्रजापरिपालनं वर्णाश्रमाणां स्वे स्वे धर्म्मे व्यवस्थापनम्। राजा च जाङ्गलं पशव्यं शस्योपेतं देशमाश्रयेत् वैश्यशूद्रपादश्च तत्र धन्वनृमहीवारिवृक्षगिरिदुर्गाणामन्यतमं दुर्गमाश्रयेत्। तत्र ग्रामाध्यक्षानपि कुर्य्यात्। दशाध्यक्षान्। शताध्यक्षान्। देशाध्यक्षांश्च। ग्रामदोषाणां ग्रामाध्यक्षः परीहारं कुर्य्यात्। अशक्तो दशग्रामाध्यक्षाय निवेदयेत्। सोऽप्यशक्तः शताध्यक्षाय। सोऽप्यशक्तो देशाध्यक्षाय। देशाध्यक्षोऽपि सर्व्वात्मना दोषमुच्छिन्द्यात्। आकरशुल्कतरनागवनेष्वाप्तान्नियुञ्जीत। धर्म्मिष्ठान् धर्म्मकार्य्येषु। निपुणानर्थकार्य्येषु। शूरान् संग्रामकर्म्मसु। उग्रानुग्रेषु षण्ढान् स्त्रीषु॥ प्रजाभ्यो बल्यर्थं सम्बत्सरेण धान्यतः षष्ठमंशमादद्यात्। सर्वशस्येभ्यश्च द्विकं शतम्। पशुहिरण्येभ्यो वस्त्रेभ्यश्च। मांसमधुघृतौषधिगन्धमूलफलरसदारुपत्राजिनमृण्मयाश्मभाण्डवैदलेभ्यः षष्ठभागम्। ब्राह्मणेभ्यः करादानं न कुर्य्यात् ते हि राज्ञो धर्म्मकरदाः। राजा च प्रजाभ्यः सुकृतदुष्कृतषष्ठांशभाक्। स्वदेशपण्याच्च शुल्कांशं दशममादद्यात् परदेशपण्याच्च विंशतितमम्। शुल्कस्थानमपक्रामन् सर्व्वापहारित्वमाप्नुयात्।

शिल्पिनः कर्म्मजीविनश्च शूद्राश्च मासेनैकं राज्ञः कर्म्म कुर्य्युः। स्वाम्यमात्यदुर्गकोषदण्डराष्ट्रमित्राणि प्रकृतयः। तद्दूषकांश्च हन्यात्। स्वराष्ट्रपरराष्ट्रयोश्च चारचक्षुः स्यात्। साधूनां पूजनं कुर्य्यात्। दुष्टांश्च हन्यात्। शत्रुमित्रोदासीनमध्यमेषु सामभेददानदण्डान् यथार्हं यथाकालं प्रयुञ्जीत। सन्धिविग्रहयानासनसंश्रयद्वैधीभावांश्च यथाकालमाश्रयेत्। चैत्रे मार्गशीर्षे वा यात्रां यायात्। परस्य व्यसने वा। परदेशावाप्तौ तद्देशधर्म्मान्नोच्छिन्द्यात्। परेणाभियुक्तश्च सर्व्वात्मना राष्ट्रं गोपायेत्। नास्ति राज्ञां समरे तनुत्यागसदृशोधर्म्मः। गोब्राह्मणनृपतिमित्रधनदारजीवितरक्षणाद्ये हतास्ते स्वर्गभाजः। वर्णसङ्कररक्षणार्थं च। राजा पुरावाप्तौ तु तत्र तत्कुलीनमभिषिञ्चेत्॥ न राजकुलमुच्छिन्द्यात्। अन्यत्राकुलीनराजकुलात्। मृगयाक्षस्त्रीपानेष्वभिरतिं न कुर्य्यात्। वाक्पारुष्यदण्डपारुष्ये च नार्थदूषणं कुर्य्यात्। आयद्वाराणि नोच्छिन्द्यात्। नापात्रवर्षी स्यात्। आकरेभ्यः सर्वमादद्यात्॥ निधिं लब्ध्वा तदर्द्धं ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् द्वितीयमर्द्धं कोशे प्रवेशयेत्। निधिं ब्राह्मणो लब्ध्वा सर्वमादद्यात्। क्षत्रियश्चतुर्थमंशं राज्ञे दद्यात् चतुर्थमंशं ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमादद्यात्। वैश्यश्चतुर्थमंशं राज्ञे दद्यात् ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमंशमादद्यात्। शूद्रश्चावाप्तं द्वादशधा विभज्य पञ्चांशान् राज्ञे दद्यात् पञ्चांशान् ब्राह्मणेभ्योंऽशद्वयमादद्यात्। अनिवेदितविज्ञातस्य सर्वमपहरेत्। स्वनिहिताद्राज्ञे ब्राह्मणवर्ज्जं द्वादशमंशं दद्युः। परनिहितं स्वनिहितमिति ब्रुवंस्तत्समं

दण्डमावहेत् ॥ बालानाथस्त्रीधनानि च राजा परिपालयेत् । चौरहृतं धनमवाप्य सर्व्वमेव सर्व्ववर्णेभ्यो दद्यात् । अनवाप्य च स्वकोशादेव दद्यात् । शान्तिस्वस्त्ययनैर्दैवोपघातान् प्रशमयेत् । परचक्रोपघातांश्च शस्त्रनित्यतया । वेदेतिहासधर्म्मशास्त्रार्थकुशलं कुलीनमव्यङ्गं तपस्विनं पुरोहितञ्च वरयेत् । शुचीनलुब्धानवहितान्धृतिसम्पन्नान् सर्व्वार्थेषु च सहायान् स्वयमेव व्यवहारान् पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सार्द्धम् । व्यवहारदर्शने ब्राह्मणं वा नियुञ्ज्यात् । जन्मकर्म्मव्रतोपेताश्च राज्ञा सभासदः कार्य्याः रिपौ मित्रे च ये समाः कामक्रोधलोभादिभिः कार्य्यार्थिभिरनाहार्य्याः । राजा च सर्व्वकार्य्येषु सम्वत्सराधीनः स्यात् । देवब्राह्मणान् सततमेव पूजयेत् । वृद्धसेवी भवेत् । यज्ञयाजी च । नचास्य विषये ब्राह्मणः क्षुधार्त्तोऽवसीदेत् । नचान्योऽपि सत्कर्म्मनिरतः । ब्राह्मणेभ्यश्च भुवं प्रतिपादयेत् । येषाञ्च प्रतिपादयेत्तेषां स्ववंश्यानन्तरप्रमाणं दानच्छेदोपवर्णनञ्च पटे ताम्रपत्रे वा लिखितं स्वमुद्राङ्कितञ्चागामिनृपविज्ञापनार्थं दद्यात् । परदत्ताञ्च भुवं नापहरेत् । ब्राह्मणेभ्यः सर्व्वदायान् प्रयच्छेत् । सर्व्वतश्चात्मानं गोपायेत् सुदर्शनश्च स्यात् । विषघ्नागदमन्त्रधारी च । नापरीक्षितमुपयुञ्ज्यात् । स्मितपूर्व्वाभिभाषी स्यात् । वध्येष्वपि न भ्रुकुटीमाचरेत् । अपराधानुरूपञ्च दण्डं दण्ड्येषु दापयेत् । सम्यग्दण्डप्रणयनं कुर्य्यात् । द्वितीयमपराधं न कस्यचित् क्षमेत । स्वधर्म्ममपालयन्नादण्ड्यो नामास्ति राज्ञः ।

यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति निर्भयः ।

प्रजास्तत्र विवर्द्धन्ते नेता चेत् साधु पश्यति ।
स्वराष्ट्रे न्यायदण्डः स्याद्भृशदण्डश्च शत्रुषु ।
सुहृत्स्वजिह्मः स्निग्धेषु ब्राह्मणेषु क्षमान्वितः ।
एवंवृत्तस्य नृपतेः शिलोञ्छेनापि जीवतः ।
विस्तीर्य्यते यशोलोके तैलविन्दुरिवाम्भसि ।
प्रजासुखे सुखी राजा तद्दुःखे यश्च दुःखितः ।
स कीर्त्तियुक्तो लोकेऽस्मिन् प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

जालस्थार्कमरीचिगतं रजस्त्रसरेणुसंज्ञकम् । तदष्टकं लिक्षा । तत्त्रयं राजसर्षपः ।तत्त्रयं गौरसर्षपः । तत्षट्कं यवः । तत्त्रयं कृष्णलम् । तत्पञ्चकं माषः । तद्द्वादशकमक्षार्द्धम् । अक्षार्द्धमेव सचतुर्माषकं सुवर्णः । चतुःसुवर्णको निष्कः । द्वे कृष्णले समधृते रूप्यमाषकः । तत्षोडशकं धरणम् । ताम्रकार्षिकः कार्षापणः ।
पणानां द्वे शते सार्द्धे प्रथमः साहसः स्मृतः ।
मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रं त्वेव चोत्तमः ॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ महापातकिनो ब्राह्मणवर्ज्जं सर्वे वध्याः । न शारीरो ब्राह्मणस्य दण्डः । स्वदेशाद्ब्राह्मणं कृताङ्कं विवासयेत् । तस्य च ब्रह्महत्यायामशिरस्कं पुरुषं ललाटे कुर्य्यात् । सुराध्वजं सुरापाने । श्वपदं स्तेये । भगं गुरुतल्पगमने । अन्यत्रापि वध्यकर्म्मणि तिष्ठन्तं समग्रधनमक्षतं विवासयेत् ।

कूटशासनकर्तॄंश्च राजा हन्यात्। कूटलेख्यकारांश्च। गरदाग्निदप्रसह्यतस्करान् स्त्रीबालपुरुषघातिनश्च। ये च धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्योऽधिकमपहरेयुः। धरिममेयानां शतादभ्यधिकं। ये चाकुलीना राज्यमभिकामयेयुः। सेतुभेदकांश्च प्रसह्यतस्कारणामवकाशभक्तप्रदांश्च। अन्यत्र राजाशक्तेः स्त्रियमशक्तभर्तृकां तदतिक्रमणाच्च। हीनवर्णोऽधिकवर्णस्य येनाङ्गेनापराधं कुर्य्यात्तदेवास्य शातयेत्। एकासनोपवेशी कट्यां कृताङ्को निर्व्वास्यः। निष्ठीव्योष्ठद्वयविहीनः कार्य्यः अवशब्दयिता च गुदहीनः। आक्रोशयिता च विजिह्वः। दर्पेण धर्म्मोपदेशकारिणो राजा तप्तमासेचयेत्तैलमास्ये। द्रोहेण च नामजातिग्रहणे दशाङ्गुलोऽस्य शङ्कुर्निखेयः। श्रुतदेशजातिकर्म्मणामन्यथावादी कार्षापणशतद्वयं दण्ड्यः। काणखञ्जादिनां तथावाद्यपि कार्षापणद्वयम्। गुरूनाक्षिपन् कार्षापणशतं। परस्य पतनीयाक्षेपे कृते तूत्तमसाहसं। उपपातकयुक्ते मध्यमम् त्रैविद्यवृद्धाक्षेपे जातिपूगानाञ्च। ग्रामदेशयोः प्रथमसाहसम्। व्यङ्गतायुक्ताक्षेपे कार्षापणशतम्। मातृयुक्ते तूत्तमं सवर्णाक्रोशने द्वादशपणान् दण्ड्यः। हीनवर्णाक्रोशने षड् दण्ड्यः। यथाकालमुत्तमसवर्णाक्षेपे तत्प्रमाणो दण्डः। तयोर्व्वा कार्षापणास्त्रयः शुष्कशाकाभिधाने त्वेवमेव। पारजायी सवर्णागमने तूत्तमसाहसं दण्ड्यः। हीनवर्णागमने मध्यमम् गोगमने च। अन्त्यागमने वध्यः पशुगमने कार्षापणशतं दण्ड्यः॥ दोषमनाख्याय कन्यां प्रयच्छंश्च ताञ्च विभृयात्। अदुष्टां दुष्टामिति ब्रुवन्नुत्तमसाहसम्। गवा-

श्वोष्ट्रगोघाती त्वेककरपादः कार्य्यः। विमांसविक्रयी कार्षापणशतम् ग्राम्यपशुघाती च। पशुस्वामिने तन्मूल्यं दद्यात्। आरण्यपशुघाती पञ्चाशतं कार्षापणान्। पक्षिघाती मत्स्यघाती च कार्षापणान्। फलोपगमद्रुमच्छेदी कोटोपघाती तूत्तमसाहसं दण्ड्यः। पुष्पोपगमद्रुमच्छेदी मध्यमम्। वल्लीगुल्मलताच्छेदी कार्षापणशतम्। तृणच्छेद्येकं सर्व्वे च तत्स्वामिनां तदुत्पत्तिम्॥ हस्तेनावगोरयिता दशकार्षापणान्। पादेन विंशतिं। काष्ठेन प्रथमसाहसम्। पाषाणेन मध्यमम्। शस्त्रेणोत्तमम्। पादकेशांशुककरलुण्ठने दशपणान् दण्ड्यः। शोणितेन विना दुःखमुत्पादयिता द्वात्रिंशत्पणान्। सह शोणितेन चतुःषष्टिं। करपाददन्तभङ्गे कर्णनासाविकर्त्तने मध्यमम्। चेष्टाभोजनवाग्रोधे प्रहारदाने च। नेत्रकन्धराबाहुसक्थ्यंसभङ्गे चोत्तमम्। उभयनेत्रभेदिनं राजा यावज्जीवं बन्धनान्न विमुञ्चेत्। तादृशमेव वा कुर्य्यात्। एकं बहूनां निघ्नतां प्रत्येकमुक्ताद्दण्डाद्द्विगुणः। क्रोशन्तमभिधावतां तत्समीपवर्त्तिनां संसरताञ्च। सर्व्वे च पुरुषपीड़ाकारास्तदुत्थानव्ययं दद्युः॥ ग्राम्यपशुपीड़ाकराश्च। गोश्वोष्ट्रगजापहार्य्येकपादकरः कार्य्यः अजाव्यपहार्य्येककरश्च। धान्यापहार्य्येकादशगुणं दण्ड्यः। शस्यापहारी च॥ सुवर्णरजतवस्त्राणां पञ्चाशतस्त्वभ्यधिकमपहरन् विकरः तदूनमेकादशगुणं दण्ड्यः। सूत्रकार्पासगोमयगुड़दधिक्षीरतक्रतृणलवणभस्मपक्षिमत्स्यघृततैलमांसमधुवैदलवेणुमृण्मयलोहदण्डानामपहर्त्ता मूल्यात्त्रिगुणं दण्ड्यः। पक्वान्नानाञ्च

पुष्पहरितगुल्मवल्लीलतापर्णानामपहर्त्ता पञ्चकार्षापणान्।
शाकमूलफलानाञ्च रत्नापहार्य्युत्तमसाहसम्। अनुक्तद्र-
व्याणा मपहर्त्ता मूल्यसमम्। स्तेनाः सर्व्वमपहृतं
धनिकस्य दापयाः। ततस्तेषामभिहितदण्डप्रयोगः। येषां
देयः पन्थास्तेषामपथदायी कार्षापणानां पञ्चविंशति दण्ड्यः
आसनार्हस्यासन मदद्च। पूजार्हमपूजयंश्च। प्रातिवेश्यब्रा-
ह्मणे निमन्त्रणातिक्रमे च। निमन्त्रयित्वा भोजनादायिनश्च।
निमन्त्रितस्तथेत्युक्त्वा चाभुञ्जानः सुवर्ण माषकं निमन्त्रयितुश्च
द्विगुणमन्नम्। अभक्ष्येण ब्राह्मणदूषयिता षोड़शसुवर्णान्।
जात्यपहारिणा शतं सुरया वध्यः। क्षत्रियं दूषयितुस्तदर्द्धं।
वैश्यं दूषयितुस्तदर्द्धमपि। शूद्रं दूषयितुः प्रथमसाहसम्।
कामकारेणास्पृश्यस्त्रैवर्णिकांस्पृशन् वध्यः। रजस्वलां शि-
फाभिस्ताड़येत्। पथ्युद्यानोदकसमीपेऽशुचिकारी पणशतं।
तच्चापास्यात्। गृहभूकुड्याद्युपभेत्ता मध्यमसाहसं दण्ड्यः।
तच्च योजयेत्। गृहेपीड़ाकरं द्रव्यं प्रक्षिपन् पणशतं॥ साधा-
रण्यापलापी च। प्रोषितस्याप्रदाता च। पितृपुत्राचार्य्यया-
ज्यर्त्विजामन्योन्यापतितत्यागी च। नच तान् जह्यात्। शूद्र-
प्रव्रजितानां दैवे पित्र्ये भोजकश्च। अयोग्यकर्म्मकारी च।
समुद्रगृहभेदकः। अनियुक्तः शपथकारी पशूनां पुंस्त्वोपघा-
तकारी च। पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणां दशपणो दण्डः।
यस्तयोश्चान्तरः स्यात्तस्योत्तमसाहसम्। तुलामानकूटकर्त्ती-
कर्त्तुश्च।

तदकूटे कूटवादिनश्च द्रव्याणां प्रतिरूपविक्रयिकस्य च।
सम्भूयवणिजां पण्यमनर्घेणावरुन्धतां। प्रत्येकं विक्रीणताञ्च।

गृहीतमूल्यं यः पण्यं क्रेतुर्नैव दद्यात्तस्यासौ सोदयं दाप्यः।
राज्ञा च पणशतं दण्ड्यः। क्रीतमक्रीणतो या हानिः सा
क्रेतुरेव स्यात्। राजविनिमितं विक्रीणतस्तदपहारः।
तारिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दश पणान् दण्ड्यः। ब्रह्म-
चारिवानप्रस्थभिक्षुगुर्व्विणीतीर्थानुसारिणां नाविकः शौल्-
किकः शुल्कमाददानश्च। तच्च तेषां दद्यात्। द्यूते कूटा-
क्षदेविनां करच्छेदः। उपधिदेविनां सन्दंशच्छेदः। अग्नि-
भेदकानां करच्छेदः। दिवा पशूनां वृकाद्युपघाते पाले
त्वनापदि पालदोषः। विनष्टपशुमूल्यञ्च स्वामिने दद्यात्।
अननुज्ञातां दुहन् पञ्चविंशतिकार्षापणान् दण्ड्यः। महिषी
चेच्छस्यनाशं कुर्य्यात्तत्पालकस्त्वष्टौ माषकान् दण्ड्यः।
अपालकायाः स्वामी अश्वस्तूष्ट्रोगर्द्दभौ वा। गौश्चेत्तदर्द्धं
तदर्द्धमजाविकं। भक्षयित्वोपविष्टेषु द्विगुणं। सर्व्वञ्च
स्वामिने विनष्टशस्यमूल्यञ्च। पथिग्रामसीमान्ते न दोषः
अनावृते च पथ्यङ्कानां उत्सृष्टवृषभसूतिकानाञ्च। उत्त-
मवर्णान् दास्ये नियोजयेत्तस्योत्तमसाहसदण्डः। त्यक्त-
प्रव्रज्यो राज्ञोदास्यं कुर्य्यात्। भृतकश्चापूर्ण्णकाले भृतिं
त्यजन् सकलमेव मूल्यं दद्यात्। राज्ञे च पणशतं दद्यात्
तद्दोषेण यद्विनश्येत्तत् स्वामिने। अन्यत्र दैवोपघातात्।
स्वामी चेद्भृतकमपूर्णे काले जह्यात्तस्य सर्व्वं मूल्यं दद्यात्।
पणशतञ्च राजनि अन्यत्र भृतकदोषात्। यः कन्यां पूर्व्व-
दत्तामन्यस्मै दद्यात् स चौरवच्छास्यः। वरदोषं विना निर्द्दोषां
परित्यजन् पतीश्च अजानन् प्रकाशं यः परद्रव्यं क्रीणी-
यात्तन्न तस्यादोषः। स्वामी द्रव्यमाप्नुयात्। यच्चाप्रकाशं

हीनमूल्यञ्च क्रीणीयात्तद्दातुः क्रेता विक्रेता च चौरवच्छास्यौ। नष्टद्रव्यापहर्त्ता विवास्यः तत्सम्बन्धि यच्च लभ्येत्। निक्षेपापहार्य्यर्थवृद्धिसहितं धनं धनिकस्य दाप्यः। राज्ञा चौरवच्छास्यः यथानिक्षिप्तं निक्षिप्तमिति ब्रूयात्। सीमाभेत्तारमुत्तमसाहसं दण्डयित्वा पुनः सीमां लिङ्गाङ्कितां कारयेत्। जातिभ्रंशकरस्याभक्ष्यस्य भक्षयिता विवास्यः। अभक्ष्यस्याविक्रेयस्य च विक्रयी देवप्रतिमाभेदकश्चोत्तमसाहसं दण्डनीयः। भिषङ्मिथ्याचरन्नुत्तमेषु पुरुषेषु। मध्यमेषु मध्यमं तिर्य्यक्षु प्रथमम्। प्रतिश्रुतस्याप्रदायी तद्दापयित्वा प्रथमसाहसं दण्ड्यः। कूटसाक्षिणां सर्वस्वापहारः कार्य्यः। उत्कोचोपजीविनां सभ्यानाञ्च। गोचर्म्ममात्राधिकां भुवमन्यस्याधीकृतां तस्मादानिर्म्मोच्यान्यस्य यः प्रयच्छेत् स बध्यः। ऊनाञ्चेत् षोड़शसुवर्णान् दण्ड्यः।

एकोऽश्नीयाद्यदुत्पन्नं नरः सम्वत्सरं फलम्।
गोचर्म्ममात्रा सा क्षौणी स्तोका वा यदि वा बहुः॥
ययोर्निक्षिप्तआधिस्तौ विवदेतां यदा नरौ।
यस्य भुक्तिः फलं तस्य बलात्कारं विना कृता॥
आगमेन च भोगेन भुक्तं सम्यग्यदा भवेत्।
आहर्त्ता लभते तन्न नापहार्य्यन्तु तत् क्वचित्॥
पिता भुक्तन्तु यद्द्रव्यं भुक्त्याचारेण धर्म्मतः।
तस्मिन् प्रेते न वाच्योऽसौ भुक्त्या प्राप्तं हि तस्य तत्॥
त्रिभिरेव च या भुक्ता पुरुषैर्भूर्यथाविधि।
लेख्याभावेऽपि तां तत्र चतुर्थः समवाप्नुयात्॥
नखिनां दंष्ट्रिणाञ्चैव शृङ्गिणामाततायिनाम्।

हस्त्यश्वानां तथान्येषां बधे हन्ता न दोषभाक् ॥
गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम् ।
आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ॥
नाततायिबधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ।
प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मन्युस्तम्मन्युमृच्छति ॥
उद्यतासिविषाग्निश्च शापोद्यतकरं तथा ।
आथर्व्वणेन हन्तारं पिशुनश्चैव राजसु ।
भार्य्यातिक्रामणश्चैव विद्यात् सप्ताततायिनः ।
यशोवित्तहरानन्यानाहुधर्म्मार्थहारकान् ॥
उद्देशतस्ते कथितो धरे ! दण्डविधिर्म्मया ।
सर्व्वेषामपराधानां विस्तरादतिविस्तरः ॥
अपराधेषु चान्येषु ज्ञात्वा जातिं धनं वयः ।
दण्डं प्रकल्पयेद्राजा सम्मन्त्र ब्राह्मणैः सह ॥
दण्ड्यं प्रमोचयन् दण्डाद्द्विगुणं दण्डमावहेत् ।
नियुक्तश्चाप्यदण्ड्यानां दण्डकारी नराधमः ॥
यस्य चौरः पुरे नास्ति नान्यस्त्रीगो न दुष्टवाक् ।
न साहसिकदण्डघ्नौ स राजा शक्रलोकभाक् ॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथोत्तमर्णोऽधमर्णाद्यथादत्तमर्थं गृह्णीयात् । द्विकं त्रिकं चतुष्कं पञ्चकञ्च शतं वर्णानुक्रमेण प्रतिमासम् सर्वे वर्णा वा स्वप्रतिपन्नां वृद्धिं दद्युः । अकृतामपि वत्सरातिक्रमेण यथाविहिताम् । आध्युपभोगे वृद्ध्यभावः । दैवराजोपघाताहृते विनष्टमाधिमुत्तमर्णो दद्यात् । अन्तवृद्धौ प्रविष्टायामपि । न स्थावरमाधिम्रृते वचनात् गृहीतधनप्रवेशार्थ-

मेव यत् स्थावरं दत्तं तद्गृहीतधनप्रवेशे दद्यात्। दीयमानं प्रयुक्तमर्थमुत्तमर्णस्याग्रहतस्ततः परं न वर्द्धते। हिरण्यस्य परा वृद्धिर्द्विगुणा। धान्यस्य त्रिगुणा। वस्त्रस्य चतुर्गुणा। सन्ततिः स्त्रीपशूनाम्। किण्वकार्पासमूत्रचर्म्मायुधेष्टकाङ्गाराणामक्षया। अनुक्तानां द्विगुणा। प्रयुक्तमर्थं यथाकथञ्चित् साधयन्न राज्ञो वाच्यः स्यात्। साध्यमानश्चेद्राजानमभिगच्छेत्तत्समं दण्ड्यः। उत्तमर्णश्चेद्राजानमियात्तद्विभावितोऽधमर्णो राज्ञे धनदशभागसम्मितं दण्डं दद्यात्। प्राप्तार्थश्चोत्तमर्णो विंशतितममंशम्। सर्व्वापलाप्येकदेशविभावितोऽपि सर्वं दद्यात्। तस्य च भावनास्तिस्रो भवन्ति लिखितं साक्षिणः समयक्रिया च। ससाक्षिकमात्तं ससाक्षिकमेव दद्यात्। लिखितार्थप्रविष्टोलिखितं पाटयेत्। असमग्रदाने लेख्यासन्निधाने चोत्तमर्णोलिखितं दद्यात्। धनग्राहिणि प्रेते प्रव्रजिते द्विदशसमाः प्रवसिते वा तत्पुत्रपौत्रैर्धनं देयम्। नातः परमनीप्सुभिः। सपुत्रस्य वाऽपुत्रस्य वा ऋक्थग्राही ऋणं दद्यात्। निर्धनस्य स्त्रीग्राही। न स्त्री पतिपुत्रकृतम्। नस्त्रीकृतं पतिपुत्रौ न पिता पुत्रकृतम्। अविभक्तैः कृतमृणं यस्तिष्ठेत् स दद्यात्। पैतृकमृणमविभक्तानां भ्रातॄणाञ्च। विभक्ताश्च दायानुरूपमंशम्। गोपशौण्डिकशैलषरजकव्याधस्त्रीणां पतिर्दद्यात्। वाक्प्रतिपन्नं नादेयं कस्यचित्। कुटुम्बार्थे कृतञ्च।

यो गृहीत्वा ऋणं सर्वं स्त्रीदास्यामीतिसामकम्।
न दद्याल्लोभतः पश्चात्तथा वृद्धिमवाप्नुयात्॥
दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते।

आद्यौ तु वितथे दाप्याबितरस्य सुता अपि॥
बहवश्चेत् प्रतिभुवो दद्युस्तेऽर्थं यथाकृतम्।
अर्थेऽविशेषिते तेषु धनिकच्छन्दतः क्रिया॥
यमर्थं प्रतिभूर्दद्याद्धनिकेनोपपीड़ितः।
ऋणिकस्तं प्रतिभुवे द्विगुणं दातुमर्हति॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः॥

अथ लेख्यं त्रिविधं राजसाक्षिकं ससाक्षिकमसाक्षिकञ्च। राजाधिकरणे तन्नियुक्तकायस्थकृतं तदध्यक्षकरचिह्नितं राजसाक्षिकम्। यत्र क्वचन येन केनचिल्लिखितं साक्षिभिः स्वहस्तचिह्नितं ससाक्षिकम्। स्वहस्तलिखितमसाक्षिकम्। बलात्कारितमप्रमाणम्। उपधिकृताश्च सर्व्वएव। दूषितकर्म्म दुष्टसाक्ष्यं तत्ससाक्षिकमपि। तादृग्विधेन-लिखितञ्च। स्त्रीबालास्वतन्त्रमत्तोन्मत्तभीतताड़ितकृतञ्च। देशाचाराविरुद्धं व्यक्ताधिकृतलक्षणमलुप्तक्रमाक्षरं प्रमाणम्।

वर्णैश्च तत्कृतैश्चिह्नैः पत्रैरेव च युक्तिभिः।
सन्दिग्धं साधयेल्लेख्यं तद्युक्तिप्रतिरूपितैः॥
यत्रर्णी धनिको वापि साक्षी वा लेखकोऽपि वा।
म्रियते तत्र तल्लेख्यं तत्स्वहस्तैः प्रसाधयेत्॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः॥

अथ साक्षिणः न राजश्रोत्रियप्रव्रजितकितवतस्कर-पराधीनस्त्रीबालसाहसिकातिवृद्धमत्तोन्मत्ताभिशस्तपतितक्षुत्-तृष्णार्त्तव्यसनिरागान्धाः। रिपुमित्रार्थसम्बन्धिविकर्म्मदृष्ट-दोषसहायाश्च। अनिर्द्दिष्टस्तु साक्षित्वे यश्चोपेत्य ब्रूयात्। एकश्चासाक्षी। स्तेयसाहसवाग्दण्डपारुष्यसंग्रहणेषु

साक्षिणो न परीक्ष्याः। अथ साक्षिणः कुलजावृत्तवित्तसम्पन्ना यज्वनस्तपस्विनः पुत्रिणो धर्मज्ञा अधीयानाः सत्यवन्तस्त्रैविद्यवृद्धाश्च। अभिहितगुणसम्पन्न उभयानुमत एकोऽपि। द्वयोर्विवदमानयोर्यस्य पूर्ववादस्तस्य साक्षिणः प्रष्टव्याः। साधर्थ्यं कार्य्यवशाद्यत्र पूर्वपक्षस्य भवेत्तत्र प्रतिवादिनोऽपि। उद्दिष्टसाक्षिणि मृते देशान्तरगते वा तदभिहितश्रोतारः प्रमाणम्। समक्षदर्शनात् साक्षी श्रवणाद्वा। साक्षिणश्च सत्येन पूयन्ते। वर्णिनां यत्र बधस्तत्रानृतेन। तत्पावनाय कुष्माण्डीभिर्द्विजोऽग्निं जुहुयात्। शूद्र एकाह्निकं गोदशकस्य ग्रासं दद्यात्। स्वभावविकृतौ मुखवर्णविनाशेऽसम्बद्धप्रलापे च कूटसाक्षिणं विद्यात्। साक्षिणश्चाह्नयादित्योदये कृतशपथान् पृच्छेत्। ब्रूहीति ब्राह्मणं पृच्छेत्। सत्यं ब्रूहीति राजन्यम्। गोवीजकाञ्चनैर्वैश्यम्। सर्वमहापातकैस्तु शूद्रम्। साक्षिणः श्रावयेत्। ये महापातकिनो लोका ये चोपपातकिनस्ते कूटसाक्षिणामपि। जननमरणान्तरे कृतहानिश्च। सत्येनादित्यस्तपति सत्येन भाति चन्द्रमाः। सत्येन वाति पवनः। सत्येन भूर्धारयति। सत्येनापस्तिष्ठन्ति। सत्येनाग्निस्तिष्ठति। खञ्च सत्येन। सत्येन देवाः। सत्येन यज्ञाः॥

अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतम्।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते॥
जानन्तोऽपि हि ये साक्ष्ये तूष्णीम्भूता उपासते।
ते कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्या दण्डेन वाप्यथ॥
एवं हि साक्षिणः पृच्छेद्वर्णानुक्रमतो नृपः।

यस्योचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत्॥
अन्यथावादिनो यस्य ध्रुवस्तस्य पराजयः।
बहुत्वं प्रतिगृह्णीयात् साक्षिद्वैधे नराधिपः॥
समेषु च गुणोत्कृष्टान् गुणिद्वैधे द्विजोत्तमान्।
यस्मिन् यस्मिन् विवादे तु कूटसाक्ष्यनृतं वदेत्।
तत्तत्कार्य्यं निवर्त्तेत कृतं वाप्यकृतं भवेत्॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः॥

अथ समयक्रिया। राजद्रोहसाहसेषु यथाकामम्। निक्षेपस्तेयेष्वर्थप्रमाणम्। सर्व्वेष्वेवार्थेषु मूल्यं कनकं कल्पयेत्। तत्र कृष्णलोने शूद्रं दूर्व्वाकरं शापयेत्। द्विकृष्णलोने तिलकरम्। त्रिकृष्णलोने रजतकरम्।
चतुःकृष्णलोने सुवर्णकरम्। पञ्चकृष्णलोने शीतोद्धृतमहीकरम्। सुवर्णार्द्धे कोशो देयः शूद्रस्य। ततः परं यथार्हं धटाग्न्युदकविषाणामन्यतमम्। द्विगुणेऽर्थे यथाभिहिता समयक्रिया वैश्यस्य। त्रिगुणे राजन्यस्य। कोशवर्ज्जं चतुर्गुणे ब्राह्मणस्य। न ब्राह्मणस्य कोशं दद्यात्। अन्यत्रागामिकालसमयनिबन्धनक्रियातः। कोशस्थाने ब्राह्मणं शीतोद्धृतमहीकरमेव शापयेत्। प्रागदृष्टदोषमन्येऽप्यर्थे दिव्यानामन्यतम मेव कारयेत्। सत्सु विदितसच्चरितं न महत्यर्थेऽपि। अभियोक्ता वर्त्तयेच्छीर्षं। अभियुक्तश्च दिव्यं कुर्य्यात्। राजद्रोहसाहसेषु विनापि शीर्षवर्त्तनात्। स्त्री ब्राह्मणविकलासमर्थरोगिणां तुला देया। सा च न वाति वायौ। न कुष्ठसमर्थलोहकाराणामग्निर्देयः। शरद्ग्रीष्मयोश्च न कुष्ठिपैत्तिकब्राह्मणानां विषं देयं प्रावृषि च न श्लेष्मव्या-

अहिंतानां भीरूणां श्वासकासिनामम्बुजीविनाञ्चोदकम् । हेमन्तशिशिरयोश्च नास्तिकेभ्यः कोशो देयः न देशे व्याधिमरकोपसृष्टे च ।

सचेलं स्नातमाहूय सूर्य्योदयउपोषितम् ।
कारयेत् सर्व्वदिव्यानि देवब्राह्मणसन्निधौ ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥

अथ धटः । चतुर्हस्तोच्छ्रितौ द्विहस्तायतः । तत्र सार-वृक्षोद्भवपञ्चहस्तायतो भवतः शिक्या तुला । ताञ्च सुवर्णकार-कांस्यकाराणामन्यतमो विध्यात् । तत्र चैकस्मिन् शिक्ये पुरुषमारोपयेद्द्वितीये प्रतिमानं शिलादि । प्रतिमानपुरुषौ समधृतौ सुचिह्नितौ कृत्वा पुरुषमवतारयेत् । धटञ्च समयेन ग्रहीयात् तुलाधारश्च ॥

ब्रह्मघ्नो ये स्मृता लोका ये लोकाः कूटसाक्षिणः ।
तुलाधारस्य ते लोकास्तुलां धारयतोमृषा ॥
धर्म्मपर्य्यायवचनैर्धटइत्यभिधीयते ।
त्वमेव धट ! जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः ॥
व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुष स्तुलत्रते त्वयि ।
तदेनं संशयादस्माद्धर्म्मतस्त्रातुमर्हसि ॥
ततस्तमारोपयेच्छिक्ये भूय एवाथ तं नरम् ।
तुलितो यदि वर्द्धेत ततः स धर्म्मतः शुचिः ॥
शिक्यच्छेदेऽक्षभङ्गेषु भूयस्तमारोपयेन्नरम् ।
एवं निःसंशयं ज्ञानं यतो भवति निर्णयः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

अथाग्निः । षोड़शाङ्गुलं तावदन्तरं मण्डलं सप्तकं

कुर्य्यात् । ततः प्राङ्मुखस्य प्रसारितभुजद्वयस्य सप्ताश्वत्थपत्राणि करयोर्दद्यात् । तानि च करद्वयसहितानि सूत्रेण वेष्टयेत् । ततस्तचाग्निवर्णं लोहपिण्डं पञ्चाशत्पलिकं संन्यसेत् । तमादाय नातिद्रुतं नाविलम्बितं मण्डलेषु पदन्यासं कुर्व्वन् व्रजेत् । ततः सप्तमण्डलमतीत्य भूमौ पिण्डं जह्यात् ।

यश्चान्यचिह्नितकरस्तमशुद्धं विनिर्द्दिशेत् ।
न दग्धः सर्वथा यस्तु स वै शुद्धो भवेन्नरः ॥
भयाद्वा पातयेद्यस्तु दग्धो वा न विभाव्यते ।
पुनस्तं धारयेत् पिण्डं समयस्याविशोधनात् ॥
करौ विमृदितव्रीहिस्तस्यादादेव लक्षयेत् ।
अभिमन्त्यास्य करयोर्लोहपिण्डं ततो न्यसेत् ॥
त्वमग्ने ! सर्व्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत् ।
त्वमेवाग्ने ! विजानीषे न विदुर्यानि मानवाः ॥
व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुषः शुद्धिमिच्छति ।
तदेनं संशयादस्माद्धर्म्मतस्त्रातुमर्हसि ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥

अथोदकम् । पङ्कशैवालदुष्टग्राहमत्स्यजलौकादिवर्जितेऽम्भसि । तत्र नाभिमग्नस्यारागद्वेषिणः पुरुषस्यान्यस्य जानुनी गृहीत्वाभिमन्त्रितस्त्वम्भः प्रविशेत् । तत्समकालञ्च नातिक्रूरमृदुना धनुषा पुरुषोऽपरः शरक्षेपं कुर्य्यात् ।

तञ्चापरश्च पुरुषो यवेन शरमानयेत् ।
तन्मध्ये यो न दृश्येत स शुद्धः परिकीर्त्तितः ॥
अन्यथा त्वविशुद्धः स्यादेकाङ्गस्यापि दर्शने ।

त्वमग्ने! सर्व्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत्॥
त्वमेवाग्ने! विजानीषे न विदुर्यानि मानुषाः!
व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुषस्त्वयि मज्जति।
तदेनं संशयादस्माद्धर्म्मतस्त्रातुमर्हसि॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः॥

अथ विषम्। विषाण्यदेयानि सर्व्वाणि ऋते हिमाचलो-द्भवाच्छार्ङ्गात्। तस्य च यवसप्तकं घृतप्लुतमभिशस्ताय दद्यात्।

विषं वेगक्रमापेतं सुखेन यदि जीर्य्यते।
विशुद्धं तमिति ज्ञात्वा दिवसान्ते विसर्जयेत्॥
विषत्वाद्विषमत्वाच्च क्रूर! त्वं सर्व्वदेहिनाम्।
त्वमेव विष! जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः॥
व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुषः शुद्धिमिच्छति।
तदेनं संशयादस्माद्धर्म्मतस्त्रातुमर्हसि॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः॥

अथ कोशः। उग्रान् देवान् समभ्यर्च्च्य तत्स्नानोदकात् प्रसृतित्रयं पिबेत्।

इदं मया न कृतमिति व्याहरन् देवताभिमुखः।
यस्य पश्येत्द्विसप्ताहात्त्रिसप्ताहादथापि वा॥
रोगोऽग्निर्ज्ञातिमरणं राजातङ्कमथापि वा।
तमशुद्धं विजानीयात्तथा शुद्धं विपर्य्यये।
दिव्ये च शुद्धं पुरुषं सत्कुर्य्याद्धार्म्मिको नृपः॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुर्द्दशोऽध्यायः॥

अथ द्वादश पुत्रा भवन्ति। स्वे क्षेत्रे संस्कृतायामुत्-

पादितः स्वयमौरसः प्रथमः। नियुक्तायां सपिण्डेनोत्तम-वर्णेन वोत्पादितः क्षेत्रजो द्वितीयः। पुत्त्रिकापुत्रस्तृतीयः। यस्तस्याः पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति या पित्रा दत्ता सा पुत्त्रिका पुत्त्रिकाविधिना प्रतिपादिता पितृभ्रातृविहीना पुत्त्रिकैव। पौनर्भवश्चतुर्थः अक्षता भूयःसंस्कृता पुनर्भूः। भूयस्त्वसंस्कृतापि परपूर्व्वा। कानीनः पञ्चमः। पितृगृहेऽसंस्कृतयैवोत्पादितः। स च पाणिग्राहस्य गृहे च गूढोत्पन्नः षष्ठः। यस्य तल्पजस्तस्यासौ सहोढः सप्तमः। गर्भिणी या संस्क्रियते तस्याः पुत्रः स च पाणिग्राहस्य दत्तकश्चाष्टमः। स च मातापितृभ्यां यस्य दत्तः क्रीतश्च नवमः। स च येन क्रीतः स्वयमुपगतो दशमः। स च यस्योपगतः अपविद्धस्त्वेकादशः। पित्रा माता च परित्यक्तः स च येन गृहीतः यत्र क्वचनोत्पादितश्च द्वादशः। एतेषां पूर्व्वः पूर्व्वः श्रेयान्। स एव दायहरः। स चान्यान् विभृयात्। अनूढानां स्वविक्तानुरूपेण संस्कारं कुर्य्यात्। पतितक्लीवाचिकित्स्यरोगविकला स्त्वभागहारिणः। रिक्थग्राहिभिस्ते भर्त्तव्याः। तेषाञ्चौरसाः पुत्रा भागहारिणः। न तु पतितस्य पतनीये कर्म्मणि कृते त्वनन्तरोत्पन्नाः। प्रतिलोमासु स्त्रीषु चोत्पन्नाश्चाभागिनः तत्पुत्राः पैतामहेऽप्यर्थे अंशग्राहिभिस्ते भरणीयाः। यश्चार्थहरः स पिण्डदायी। एकोढानामप्येकस्याः पुत्रः सर्व्वासां पुत्रएव च। भ्रातॄणामेकजातानाञ्च। पुत्रः पितृवित्तालाभेऽपि पिण्डं दद्यात्।

पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात् पितरं त्रायते सुतः।
तस्मात् पुत्रइति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा॥

ऋणमस्मिन् सन्नयति अमृतत्वञ्च गच्छति ।
पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चेज्जीवतोमुखम् ॥
पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते ।
अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति पिष्टपम् ॥
पौत्रदौहित्रयोर्लोके विशेषो नोपपद्यते ।
दौहित्रोऽपि ह्यमुत्रैनं सन्तारयति पौत्रवत् ॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥

समानवर्णासु पुत्राः सवर्णा भवन्ति । अनुलोमासु मातृवर्णाः । प्रतिलोमास्त्वार्य्यविगर्हिताः । तत्र वैश्यापुत्रः शूद्रेणायोगवः । पुक्कसमागधौ क्षत्रियापुत्रौ वैश्यशूद्राभ्यां । चाण्डालवैदेहकसूताश्च ब्राह्मणीपुत्राः शूद्रविट्क्षत्रियैः । सङ्करसङ्कराश्चासंख्येयाः । रङ्गावतरणमायोगवानां । व्याधता पुक्कसानां । स्तुतिक्रिया मागधानां । वध्यघातित्वं चाण्डालानाम् । स्त्रीरक्षा तज्जीवनञ्च वैदेहकानाम् । अश्वसारथ्यं सूतानां । चाण्डालानां वहिर्ग्राम निवसनं मृतचेलधारणमिति विशेषः । सर्व्वेषाञ्च समानजातिभिर्विवाहाः स्वपितृवित्तानुहरणञ्च ।

सङ्करे जातयस्त्वेताः पितृमातृप्रदर्शिताः ।
प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्म्मभिः ॥
ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा देहत्यागोऽनुपस्कृतः ।
स्त्रीबालाभ्युपपत्तौ च वाह्यानां सिद्धिकारणम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षोड़शोऽध्यायः ॥

पिता चेत् पुत्रान् विभजेत्तस्य स्वेच्छा स्वयमुपात्तेऽर्थे । पैतामहे त्वर्थे पितृपुत्रयोस्तुल्यं स्वामित्वम् । पितृविभक्ता विभागानन्तरोत्पन्नस्य भागं दद्युः । अपुत्रस्य धनं पत्न्य-

भिगामि। तदभावे दुहितृगामि। तदभावे पितृगामि। तदभावे मातृगामि। तदभावे भ्रातृगामि। तदभावे भ्रातृपुत्रगामि। तदभावे बन्धुगामि। तदभावे सकुल्यगामि। तदभावे सहाध्यायिगामि। तदभावे ब्राह्मणधनवर्ज्जं राजगामि। ब्राह्मणार्थो ब्राह्मणानाम्। वानप्रस्थधनमाचार्य्योगृह्णीयात् शिष्योवा।

संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः।
दद्यादपहरेच्चांशं जातस्य च मृतस्य च॥
पितृमातृसुतभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम्।

आधिवेदनिकं बन्धुदत्तं शुल्कमन्वाधेयकमिति स्त्रीधनम्। ब्राह्मादिषु चतुर्षु विवाहेष्वप्रजायामतीतायां तद्भर्त्तुः। शेषेषु च पिता हरेत्। सर्वेष्वेव प्रसूतायां यद्धनं तद्दुहितृगामि।

पत्यौ जीवति यः स्त्रीभिरलङ्कारो धृतो भवेत्।
न तं भजेरन् दायादा भजमानाः पतन्ति ते॥
अनेकपितृकाणाञ्च पितृतो भागकल्पना।
यस्य यत् पैतृकं रिक्थं स तद्गृह्णीत नेतरः॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः॥

ब्राह्मणस्य चतुर्षु वर्णेषु चेत् पुत्रा भवेयुस्ते पैतृकमृक्थं दशधा विभजेयुः। तत्र ब्राह्मणीपुत्रश्चतुरोंऽशानादद्यात्। क्षत्रियापुत्रस्त्रीन्। द्वावंशौ वैश्यापुत्रः। शूद्रापुत्रस्त्वेकं अथ चेच्छूद्रापुत्रवर्ज्जं ब्राह्मणस्य पुत्रत्रयं भवेत्तदा तद्धनं नवधा विभजेयुः। वर्णानुक्रमेण चतुस्त्रिद्विभागकृतानंशानादद्युः। वैश्यवर्ज्जमष्टधाकृतं चतुरस्त्रीनेकञ्चादद्युः। क्ष-

त्रियवर्णे सतधाकृतं चतुरो हरेदेकञ्च । ब्राह्मणवर्णे षड्धाकृतं त्रीन् हरेदेकञ्च । चत्रियस्य चत्रियावैश्याशूद्रापुत्रेष्वयमेव विभागः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणचत्रियौ पुत्रौ स्यातां तदा सप्तधाकृताद्धनाद् ब्राह्मणश्चतुरोंऽशानादद्यात्त्रीन् राजन्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणवैश्यौ तदा षड्धाविभक्तस्य चतुरोंऽशान् ब्राह्मण आदद्याद्द्वावंशौ वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्धनं पञ्चधा विभजेयातां चतुरोंऽशान् ब्राह्मणस्त्वादद्यादेकं शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य चत्रियस्य वा चत्रियवैश्यौ स्यातां तदा तद्धनं पञ्चधा विभजेयातां त्रीनंशान् चत्रियस्त्वादद्याद्द्वावंशौ वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य चत्रियस्य वा चत्रियशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्धनं चतुर्धा विभजेयातां त्रीनंशान् चत्रियस्त्वादद्यादेकं शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य चत्रियस्य वैश्यस्य वा वैश्यशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्धनं त्रिधा विभजेयातां द्वावंशौ वैश्यस्त्वादद्यादेकं शूद्रः । अथैकपुत्रा ब्राह्मणस्य ब्राह्मणचत्रियवैश्याः सर्वहराः । चत्रियस्य राजन्यवैश्यौ । वैश्यस्य वैश्यः । शूद्रः शूद्रस्य । द्विजातीनां शूद्रस्त्वेकः पुत्रोऽर्द्धहरः । अपुत्रस्य रिक्थस्य या गतिः सात्रार्द्धस्य द्वितीयस्य । मातरः पुत्रभागानुसारेण भागहारिण्यः । अनूढाश्च दुहितरः । समवर्णाः पुत्राः समानंशानादद्युः । ज्येष्ठाय श्रेष्ठमुद्धारं दद्युः । यदि द्वौ ब्राह्मणीपुत्रौ स्यातामेकः शूद्रापुत्रस्तदा ब्राह्मणपुत्रावष्टौ भागानादद्यातामेकं शूद्रापुत्रः । अथ शूद्रापुत्रावुभौ स्यातामेको ब्राह्मणीपुत्रस्तदा षड्विभक्तस्यार्थस्य चतुरोंऽशान् ब्राह्मण-

स्वादशयाद्दद्यावंशौ शूद्रापत्नी। अनेन क्रमेणान्यत्राप्यंशकल्पना भवति।

विभक्ताः सहजीवन्तो विभजेरन् पुनर्यदि।
समस्तत्र विभागः स्याज्ज्यैष्ठ्यं तत्र न विद्यते॥
अनुपघ्नन् पितृद्रव्यं श्रमेण यदुपार्जितम्।
स्वयमीहितलब्धं तन्नाकामो दातुमर्हति॥
पैतृकन्तु यदा द्रव्यमनवाप्य यदाप्नुयात।
न तत् पुत्रैर्भजेत् सार्द्धमकामः स्वयमर्ज्जितम्॥
वस्त्रं पत्रमलङ्कारः कृतान्नमुदकं स्त्रियः।
योगक्षेमं प्रचारञ्च न विभाज्यञ्च पुस्तकम्॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः॥

मृतं द्विजं न शूद्रेण निर्हारयेत्। न शूद्रं द्विजेन। पितरं मातरञ्च पुत्रा निर्हरेयुः। न द्विजं पितरमपि शूद्राः ब्राह्मणमनाथं ये ब्राह्मणा निर्हरन्ति ते स्वर्गलोकभाजः। निर्हृत्य च बान्धवं प्रेतं सत्कृत्याप्रदक्षिणेन चितामभिगम्याप्सु सवाससो निमज्जनं कुर्युः। प्रेतस्योदकनिर्वपणं कृत्वैकपिण्डं कुशेषु दद्युः। परिवर्त्तितवाससश्च निम्बपत्राणि विदश्य द्वार्य्यश्मनि पदन्यासं कृत्वा गृहं प्रविशेयुः। अनन्तरांश्चाग्नौ क्षिपेयुः चतुर्थे दिवसेऽस्थिसञ्चयं कुर्य्युः। तेषाञ्च गङ्गाम्भसि प्रक्षेपः। यावत् सङ्ख्यमस्थि पुरुषस्य गङ्गाम्भसि तिष्ठति तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोकमधितिष्ठति। यावदशौचं तावत प्रेतस्योदकं पिण्डमेकञ्च दद्युः। क्रीतलब्धाशनाश्च भवेयुः। अमांसाशनाश्च। स्थण्डिलशायिनश्च। पृथक्शायिनश्च। ग्रामान्निष्क्रम्याशौचान्ते कृतश्मश्रुकर्म्माणस्तिलकल्कैः

सर्षपकल्कैर्व्वा स्नाताः परिवर्त्तितवाससो गृहं प्रविशेयुः। तत्र शान्तिं कृत्वा ब्राह्मणानाञ्च पूजनं कुर्य्युः। देवाः परोक्षदेवाः प्रत्यक्षदेवा ब्राह्मणाः। ब्राह्मणैर्लोका धार्य्यन्ते।

ब्राह्मणानां प्रसादेन दिवि तिष्ठन्ति देवताः।
ब्राह्मणाभिहितं वाक्यं न मिथ्या जायते क्वचित॥

यद्ब्राह्मणास्तुष्टतमा वदन्ति तद्देवताः प्रत्यभिनन्दयन्ति।
तुष्टेषु तुष्टाः सततं भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः॥

दुःखान्वितानां मृतबान्धवानामाश्वासनं कुर्य्युरदीनसत्त्वाः।
वाक्यैस्तु यैर्भूमि तवाभिधास्ये वाक्यान्यहं तानि मनोऽभिरामे॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः॥

यदुत्तरायणं तदहर्द्देवानाम्। दक्षिणायणं रात्रिः। सम्वत्सरोऽहोरात्रः तत्त्रिंशता मासः मासा द्वादश वर्षम्। द्वादशवर्षशतानि दिव्यानि कलियुगम्। द्विगुणानि द्वापरम्। त्रिगुणानि त्रेता चतुर्गुणानि कृतयुगम् द्वादशवर्षसहस्राणि दिव्यानि चतुर्युगम्। चतुर्युगानामेकसप्ततिर्मन्वन्तरम्। चतुर्युगसहस्रञ्च कल्पः। स च पितामहस्याहः। तावती चास्य रात्रिः। एवंविधेनाहोरात्रेण मासवर्षगणनया सर्व्वस्यैव ब्रह्मणो वर्षशतमायुः। ब्रह्मायुषा च परिच्छिन्नः पौरुषो दिवसः। तस्यान्ते महाकल्पः। तावत्येवास्य निशा। पौरुषाणामहोरात्राणामतीतानां संख्यैव नास्ति। नच भविष्याणाम्। अनाद्यन्तता कालस्य॥

एवमस्मिन्निरालम्बे काले सततयायिनि।
न तद्भूतं प्रपश्यामि स्थितिर्यस्य भवेद्ध्रुवा॥
गङ्गायाः सिकताधारास्तथा वर्षति वासवे।

शक्या गणयितुं लोके न व्यतीताः पितामहाः॥
चतुर्द्दश विनश्यन्ति कल्पे कल्पे सुरेश्वराः।
सर्व्वलोकप्रधानाश्च मनवश्च चतुर्द्दश॥
बहुनीन्द्रसहस्राणि दैत्येन्द्रनियुतानि च।
विनष्टानीह कालेन मनुजेष्वथ का कथा॥
राजर्षयश्च बहवः सर्व्वे समुदिता गुणैः।
देवा ब्रह्मर्षयश्चैव कालेन निधनं गताः॥
ये समर्था जगत्यस्मिन् सृष्टिसंहारकारिणः।
तेऽपि कालेन लीयन्ते कालोहि दुरतिक्रमः॥
आक्रम्य सर्व्वः कालेन परलोकञ्च नीयते।
कर्म्मपाशवशो जन्तुः का तत्र परिदेवना॥
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च।
अर्थे दुष्परिहार्य्येऽस्मिन्नास्ति लोके सहायता॥
शोचन्तो नोपकुर्व्वन्ति मृतस्येह जना यतः।
अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्य्याः स्वशक्तितः॥
सुकृतं दुष्कृतञ्चोभौ सहायौ यस्य गच्छतः।
बान्धवैस्तस्य किं कार्य्यं शोचद्भिरथवा न वा॥
बान्धवानामशौचे तु स्थितिं प्रेतो न विन्दति।
अतस्त्वभ्येति तानेव पिण्डतोयप्रदायिनः॥
अर्व्वाक् सपिण्डीकरणात् प्रेतो भवति यो मृतः।
प्रेतलोकगतस्यान्नं सोदकुम्भं प्रयच्छत॥
पितृलोकगतश्चान्नं श्राद्धे भुङ्क्ते स्वधामयम्।
पितृलोकगतस्यास्य तस्माच्छ्राद्धं प्रयच्छत॥
देवत्वे यातनास्थाने तिर्य्यग्योनौ तथैव च।

मानुष्ये च तथाप्नोति श्राद्धं दत्तं स्वबान्धवैः ॥
प्रेतस्य श्राद्धकर्त्तुश्च पुष्टिः श्राद्धे कृते ध्रुवम् ।
तस्माच्छ्राद्धं सदा कार्य्यं शोकं त्यक्त्वा निरर्थकम् ॥
एतावदेव कर्त्तव्यं सदा प्रेतस्य बन्धुभिः ।
नोपकुर्य्यान्नरः शोकात् प्रेतस्यात्मनएव वा ॥
दृष्ट्वा लोकमनाक्रन्दं म्रियमाणांश्च बान्धवान् ।
धर्म्ममेकं सहायार्थं वरयध्वं सदा नराः ! ॥
मृतोऽपि बान्धवः शक्तो नानुगन्तुं नरं मृतम् ।
जायावर्ज्जं हि सर्व्वस्य याम्यः पन्था विरुध्यते ॥
धर्म्मएकोऽनुयात्येनं यत्र क्वचन गामिनम् ।
नश्वसारे नृलोकेऽस्मिन् धर्म्मं कुरुत मा चिरम् ॥
श्वःकार्य्यमद्य कुर्व्वीत पूर्व्वाह्णे चापराह्णिकम् ।
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वाऽकृतम् ॥
क्षेत्रापणगृहासक्तमन्यत्र गतमानसम् ।
वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥
न कालस्य प्रियः कश्चिद्द्वेष्यश्चास्य न विद्यते ।
आयुष्ये कर्म्मणि क्षीणे प्रसह्य हरते जनम् ॥
नाप्राप्तकालो म्रियते विद्धः शरशतैरपि ।
कुशाग्रेणापि संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥
नौषधानि न मन्त्राश्च न होमा न पुनर्जपाः ।
त्रायन्ते मृत्युनोपेतं जरया वापि मानवम् ॥
आगामिनमनर्थं हि प्रविधानशतैरपि ।
न निवारयितुं शक्तास्तत्र का परिदेवना ॥
यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।

तथा पूर्वकृतं कर्म्म कर्त्तारं विन्दते ध्रुवम्॥
अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि चाप्यथ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना॥
देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति॥
गृह्णातीह यथा वस्त्रं त्यक्त्वा पूर्वधृताम्बरम्।
गृह्णात्येवं नवं देहं देही कर्म्मनिबन्धनम्॥
नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः।
नचैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः॥
अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च।
नित्यः सततगः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः॥
अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्य्योऽयमुच्यते।
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हथ॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः॥

अथाशौचव्यपगमे सुस्नातः सुप्रक्षालितपाणिपाद आचान्तस्त्वेवंविधान् ब्राह्मणान् यथाशक्त्युदङ्मुखान् गन्धमाल्यवस्त्रालङ्कारादिभिः पूजितान् भोजयेत्। एकवन्मन्त्रानूहेतैकोद्दिष्टे। उच्छिष्टसन्निधावेकमेव तन्नामगोत्राभ्यां पिण्डं निर्वपेत्। भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु दक्षिणयाभिपूजितेषु प्रेतनामगोत्राभ्यां दत्ताक्षय्योदकश्चतुरङ्गुलपृथ्वीस्तावदन्तरास्तावदधःखाता वितस्त्यायतास्तिस्रः कर्षूः कुर्य्यात्। कर्षूसमीपे चाग्नित्रयमुपसमाधाय परिस्तीर्य्य तत्रैकैकस्मिन्नाहुतित्रयं जुहुयात्। सोमाय पितृमते स्वधा नमः। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नमः। यमायाङ्गिरसे स्वधा नमः। स्थानत्रये च

प्राग्वत्पिण्डनिर्वपणं कुर्य्यात्। अन्नदधिघृतमधुमांसैः कर्षूत्रयं पूरयित्वैतदिति जपेत्। एवंमृताह्ने प्रतिमासं कुर्य्यात्। सम्वत्सरान्ते प्रेताय तत्पित्रे तत्पितामहाय तत्प्रपितामहाय च ब्राह्मणान् देवपर्व्वान् भोजयेत्। अत्राग्नौकरणमावाहनं पाद्यञ्च कुर्य्यात्। संसृजतु त्वा पृथिवीसमानीवइति च प्रेतपाद्यपात्रं पितृपाद्यपात्रत्रये योजयेत्। उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डचतुष्टयं कुर्य्यात्। ब्राह्मणांश्च स्वाचान्तान् दत्तदक्षिणांश्चानुव्रज्य विसर्ज्जयेत्। ततः प्रेतपिण्डं पाद्यपात्रोदकवत् पिण्डत्रये निदध्यात्। कर्षूत्रयसन्निकर्षेऽप्येवमेव। सपिण्डीकरणं मासिकार्थवद्द्वादशाहं श्राद्धं कृत्वा त्रयोदशेऽह्नि वा कुर्य्यात्। मन्त्रवर्ज्जं हि शूद्राणां द्वादशेऽह्नि। सम्वत्सराभ्यन्तरे यद्यधिमासो भवेत्तदा मासिकार्थं दिनमेकञ्च वर्द्धयेत्।

सपिण्डीकरणं स्त्रीणां कार्य्यमेवं तथा भवेत्।
यावज्जीवं तथा कुर्य्याच्छ्राद्धन्तु प्रतिवत्सरम्॥
अर्वाक् सपिण्डीकरणं यस्य सम्वत्सरात् कृतम्।
तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्याद्वर्षं द्विजन्मने॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः॥

ब्राह्मणस्य सपिण्डानां जननमरणयोर्दशाहमशौचम्। द्वादशाहं राजन्यस्य। पञ्चदशाहं वैश्यस्य। मासं शूद्रस्य। सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते। अशौचे होमदानप्रतिग्रहस्वाध्याया निवर्त्तन्ते। नाशौचे कस्यचिदन्नमश्नीयात्। ब्राह्मणादीनामशौचे यः सकृदेवान्नमश्नाति तस्य तावदशौचं यावत्तेषाम्। अशौचापगमे प्रायश्चित्तं कुर्य्यात्। सवर्णस्या-

शौचे द्विजो भुक्त्वा स्रवन्तीमासाद्य तन्निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जप्त्वोत्तीर्य्य गायत्र्यष्टसहस्रं जपेत्। क्षत्रियाशौचे ब्राह्मणस्त्वेतद्देवोपोषितः स्नात्वा शुध्यति। वैश्याशौचे राजन्यश्च। वैश्याशौचे ब्राह्मणस्त्रिरात्रोपोषितश्च। ब्राह्मणाशौचे राजन्यः क्षत्रियाशौचे वैश्यः स्रवन्तीं मासाद्य गायत्रीशतपञ्चकं जपेत्॥ वैश्यश्च ब्राह्मणाशौचे गायत्र्यष्टशतं जपेत्।

शूद्राशौचे द्विजो भुक्त्वा प्राजापत्यव्रतञ्चरेत्। शूद्रश्च द्विजाशौचे स्नानमाचरेत्। शूद्रः शूद्राशौचे स्नातः पञ्चगव्यं पिबेत्। पत्नीनां दासानामानुलोम्येन स्वामिनस्तुल्यमशौचम्। मृते स्वामिन्यात्मीयम्। हीनवर्णानामधिकवर्णेषु तदपगमे शुद्धिः। ब्राह्मणस्य क्षत्रविट्शूद्रेषु षड्रात्रत्रिरात्रैकरात्रैः। क्षत्रियस्य विट्शूद्रयोः षड्रात्रत्रिरात्राभ्याम्। वैश्यस्य शूद्रेषु षड्रात्रेण। मासतुल्यैरहोरात्रैर्गर्भस्रावे। जातमृते मृतजाते वा कुलस्य सद्यःशौचम्। अदन्तजाते बाले प्रेते सद्यएव। नास्याग्निसंस्कारो नोदकक्रिया। दन्तजाते त्वकृतचूडे त्वहोरात्रेण। कृतचूडे त्वसंस्कृते त्रिरात्रेण। ततः परं यथोक्तकालेन। स्त्रीणां विवाहः संस्कारः। संस्कृतासु स्त्रीषु नाशौचं भवति पितृपक्षे। तत्प्रसवमरणे चेत् पितृगृहे स्यातां तदैकरात्रं त्रिरात्रञ्च। जननाशौचमध्ये यद्यपरं जननाशौचं स्यात्तदा पूर्वाशौचव्यपगमे शुद्धिः। रात्रिशेषे दिनद्वयेन। प्रभाते दिनत्रयेण। मरणाशौचमध्ये ज्ञातिमरणेऽप्येवम्। श्रुत्वा देशान्तरस्थजननमरणे शेषेण शुद्ध्येत्। व्यतीतेऽशौचे सम्वत्सरान्तस्त्वेकरात्रेण। ततः परं स्नानेन। आचार्य्ये मातामहे च व्यतीते त्रिरात्रेण॥

अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च मृतेषु च। परपूर्व्वासु भार्य्यासु प्रसूतासु मृतासु च। आचार्य्यपत्नीपुत्रोपाध्यायमातुलश्वशुरश्वशुर्य्यसहाध्यायिशिष्येष्वतीतेष्वेकरात्रेण। स्वदेशराजनि च। असपिण्डे स्ववेश्मनि मृते च। भृग्वम्न्यनाशकाम्बुसंग्रामविद्युन्नृपहतानां नाशौचम्। न राज्ञां राजकर्म्मणि। न व्रतिनां व्रते। न सत्रिणां सत्रे। न कारूणां स्वकर्म्मणि। न राजाज्ञाकारिणां तदिच्छया। न देवप्रतिष्ठाविवाहयोः पूर्वसंभृतयोः। न देशविप्लवे। आपद्यपि च कष्टायाम्। आत्मत्यागिनः पतिताश्च नाशौचोदकभाजः। पतितस्य दासी मृतेऽह्नि पादाभ्यां घटमपवर्ज्जयेत्। उद्बन्धनमृतस्य यः पाशं छिन्द्यात् स तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति। आत्मघातिनां संस्कर्त्ता च। तदश्रुपातकारी च। सर्वस्यैव प्रेतस्य बान्धवैः सहाश्रुपातं कृत्वा स्नानेन। अकृते त्वस्थिसञ्चये सचैलस्नानेन। द्विजः शूद्रप्रेतानुगमनं कृत्वा स्रवन्तीमासाद्य तन्निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जप्त्वोत्तीर्य्य गायत्र्यष्टसहस्रं जपेत्। द्विजप्रेतस्याष्टशतम्। शूद्रः प्रेतानुगमनं कृत्वा स्नानमाचरेत्। चिताधूमसेवने सर्वे वर्णाः स्नानमाचरेयुः। मैथुने दुःस्वप्ने रुधिरोपगतकण्ठे वमनविरेकयोश्च। श्मश्रुकर्म्मणि कृते च। शवस्पृशञ्च स्पृष्ट्वा रजस्वलाचाण्डालयूपांश्च। भक्ष्यवर्ज्जं पञ्चनखशवं तदस्थि सस्नेहञ्च। सर्वेष्वेतेषु स्नानेषु पूर्वं वस्त्रं नाप्रक्षालितं बिभृयात्। रजस्वला चतुर्थेऽह्नि स्नानाच्छुद्ध्यति। रजस्वला हीनवर्णां रजस्वलां स्पृष्ट्वा न तावदश्नीयाद्यावन्न शुद्धा। सवर्णामधिकवर्णां वा स्पृष्ट्वा स्नात्वाश्नीयात्। क्षुत्वा सुप्त्वा भोजनाध्ययने

पीत्वा स्नात्वा निष्ठीव्य वासः परिधाय रथ्यामाक्रम्य मूत्रपु-
रीषे कृत्वा पञ्चनखस्य सस्नेहास्थि स्पृष्ट्वा चाचामेत्।
चाण्डालम्लेच्छसम्भाषणे च। नाभेरधस्तात् प्रबाहेषु च
कायिकैर्मलैः सुराभिर्व्वोपहतो मृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य शुद्ध्य-
ति। अन्यत्नोपहतो मृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य स्नानेन। वक्त्रोप-
हतस्तूपोष्य स्नात्वा पञ्चगव्येन। दशनच्छदोपहतश्च॥

वसा शुक्रमसृङ्मज्जामूत्रविट्कर्णविङ्नखाः।
श्लेष्माश्रुदूषिका स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः॥
गौड़ी माध्वी च पैष्टी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा।
यथैवैका तथा सर्व्वा न पातव्या द्विजातिभिः॥
माधूकमैक्षवं टाङ्कं कौलं खार्ज्जूरपानसे।
मृद्विकारसमाध्वीके मैरेयं नारिकेलजम्॥
अमेध्यानि दशैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्य च।
राजन्यश्चैव वैश्यश्च स्पृष्ट्वैतानि न दुष्यतः॥
गुरोः प्रेतस्य शिष्यस्तु पितृमेधं समाचरन्।
प्रेताहारैः समं तत्र दशरात्रेण शुध्यति॥
आचार्य्यं स्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम्।
निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान्न व्रतेन वियुज्यते॥
आदिष्टी नोदकं कुर्य्यादाव्रतस्य समापनात्।
समाप्ते तूदकं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति॥
ज्ञानं तपोऽग्निराहारो मृन्मनोवार्य्युपाञ्जनम्।
वायुः कर्म्मार्ककालौ च शुद्धिकर्तॄणि देहिनाम्॥
सर्व्वेषामेव शौचानामन्नशौचं परं स्मृतम्।
योऽन्ने शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः॥

चान्त्या शुध्यन्ति विद्वांसो दानेनाकार्य्यकारिणः।
प्रच्छन्नपापा जप्येन तपसा वेदवित्तमाः॥
मृत्तोयैः शुध्यते शोध्यं नदी वेगेन शुध्यति।
रजसा स्त्री मनोदुष्टा संन्यासेन द्विजोत्तमाः॥
अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति।
विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति॥
एष शौचस्य ते प्रोक्तः शारीरस्य विनिर्णयः।
नानाविधानां द्रव्याणां शुद्धेः शृणु विनिर्णयम्॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः॥

शारीरैर्मलैः सुराभिर्मद्यैर्व्वा यदुपहतं तदत्यन्तोपहतम्। अत्यन्तोपहतं सर्व्वं लोहभाण्डमग्नौ प्रक्षिप्तं शुध्येत्। मणिमयमश्ममयमब्जञ्च सप्तरात्रं महीनिखनेन। शृङ्गदंष्ट्रास्थिमयं तक्षणेन। दारवं मृण्मयञ्च जह्यात्। अत्यन्तोपहतस्य वस्त्रस्य यत्प्रक्षालितं विरज्येत तच्छिन्द्यात्। सौवर्णराजताब्जमणिमयानां निर्लेपानामद्भिः शुद्धिः। अश्ममयानाञ्चमसानां ग्रहाणाञ्च। चरुस्रुक्स्रुवाणामुष्णेनाम्भसा। यज्ञकर्म्मणि यज्ञपात्राणां पाणिना संमार्ज्जनेन। स्फ्यशूर्पशकटमुषलोलूखलानां प्रोक्षणेन। शयनयानासनानाञ्च। बहूनाञ्च धान्याजिनरज्जुतान्तववैदलसूत्रकार्पासवाससाञ्च। शाकमूलफलपुष्पाणाञ्च। तृणकाष्ठशुष्कपलाशानां च। एतेषां प्रक्षालनेन। अल्पानाञ्च। जषैः कौशेयाविकयोः। अरिष्टकैः कुतपानाम्। श्रीफलैरंशुपट्टानाम्। गौरसर्षपैः क्षौमाणाम् शृङ्गास्थिदन्तमयानाञ्च। पञ्चगव्येर्मृगलोमिकानाम्। ताम्ररीतित्रपुसीसमयानामम्लोदकेन। भस्मना कांस्यलो-

ष्टयोः। तक्षणेन दारवाणाम्। गोबालैः फलसम्भवानाम्। प्रोक्षणेन संहतानाम्। उत्पवनेन द्रव्याणाम्। गुड़ादीनामिक्षुविकाराणां प्रभूतानां गृहनिहितानां वार्य्यग्निदानेन। सर्व्वलवणानाञ्च। पुनः पाकेन मृण्मयानाम्। द्रव्यवत्कृतशौचानां देवतार्च्चानां भूयः प्रतिष्ठापनेन। असिद्धस्यान्नस्य यावन्मात्रमुपहतं तन्मात्रं परित्यज्य शेषस्य कण्डनप्रक्षालने कुर्य्यात्। द्रोणाभ्यधिकं सिद्धमन्नमुपहतं न दुष्यति। तस्योपहतमात्रमपास्य गायत्र्याभिमन्त्रितं सुवर्णाम्भः प्रक्षिपेत् वस्तस्य च प्रदर्शयेदग्नेः।

पक्षिजग्धं गवाघ्रातमवधूतमवक्षुतम्।
दूषितं केशकीटैश्च मृदः क्षेपेण शुद्ध्यति॥
यावन्नापैत्यमेध्याक्ताद्गन्धो लेपश्च तत्कृतः।
तावन्मृद्वारि देयं स्यात् सर्व्वासु द्रव्यशुद्धिषु॥
अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्न्नरजा मलाः।
पन्थानश्च विशुद्ध्यन्ति सोमसूर्य्यांशुमारुतैः॥
रथ्याकर्द्दमतोयानि स्पृष्टान्यन्त्यश्ववायसैः।
मारुतेनैव शुद्ध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च॥
प्राणिनामथ सर्व्वेषां मृद्भिरद्भिश्च कारयेत्।
अत्यन्तोपहतानाञ्च शौचं नित्यमतन्द्रितः॥
भूमिष्ठमुदकं पुण्यं वैतृष्ण्यं यत्र गोर्भवेत्।
अव्याप्तश्चेदमेध्येन तद्वदेव शिलागतम्॥
वह्निप्रज्वालनं कुर्य्यात् कूपे पक्वेष्टकाचिते।
पञ्चगव्यं न्यसेत् पश्चान्नवतोयसमुद्भवे॥
जलाशयेष्वथाल्पेषु स्थावरेषु वसुन्धरे!।

कूपवत् कथिता शुद्धिर्महत्सु च न दूषणम् ॥
त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन्।
अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥
नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितम्।
ब्राह्मणान्तरितं भैक्ष्यमाकराः सर्वएव च ॥
नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने।
प्रस्रवे च शुचिर्वत्सः श्वा मृगग्रहणे शुचिः ॥
श्वभिर्हतस्य यन्मांसं शुचि तत् परिकीर्त्तितम्।
क्रव्याद्भिश्च हतस्यान्यैश्चाण्डालाद्यैश्च दस्युभिः।
ऊर्द्धं नाभेर्यानि खानि तानि मेध्यानि निर्दिशेत्।
यान्यधस्तान्यमेध्यानि देहाच्चैव मलाश्च्युताः ॥
मक्षिका विप्रुषश्छाया गौर्गजाश्वमरीचयः।
रजोभूर्वायुरग्निश्च मार्ज्जारश्च सदा शुचिः ॥
नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्या विप्रुषोऽङ्गे न यान्ति याः।
न श्मश्रूणि गतान्यास्यं न दन्तान्तरवेष्टितम् ॥
स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परान्।
भौमिकैस्ते समाज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत् ॥
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन।
अनिधायैव तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ॥
मार्ज्जनोपाञ्जनैर्वेश्म प्रोक्षणेन च पुस्तकम्।
समार्ज्जनेनाञ्जनेन सेकेनोल्लेखनेन च ॥
दाहेन च भुवः शुद्धिर्वासेनाप्यथवा गवाम्।
गावः पवित्रं मङ्गल्यं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः।
गावो वितन्वते यज्ञं गावः सर्व्वाघसूदनाः ॥

गोमूत्रं गोमयं सर्पिः क्षीरं दधि च रोचना।
षडङ्गमेतत्परमं मङ्गल्यं सर्वदा गवाम्॥
शृङ्गोदकं गवां पुण्यं सर्व्वाघविनिसूदनम्।
गवां कण्डूयनञ्चैव सर्वकल्मषनाशनम्।
गवां ग्रासप्रदानेन स्वर्गलोके महीयते॥
गवां हि तीर्थे वसतीह गङ्गा पुष्टिस्तथा सा रजसि प्रवृद्धा।
लक्ष्मीः करीषे प्रणतौ च धर्म्मस्तासां प्रणामं सततञ्च कुर्य्यात्॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः॥

अथ ब्राह्मणस्य वर्णानुक्रमेण चतस्रो भार्य्या भवन्ति। तिस्रः क्षत्रियस्य। द्वे वैश्यस्य। एका शूद्रस्य। तासां सवर्णावेदने पाणिर्ग्राह्यः। असवर्णावेदने शरः क्षत्रियकन्यया। प्रतोदो वैश्यकन्यया। वसनदशान्तः शूद्रकन्यया। न सगोत्रां न समानार्षप्रवरां भार्य्यां विन्देत् मातृतस्त्वा पञ्चमात् पुरुषात् पितृतश्चासप्तमात्। नाकुलीनाम् नच व्याधिताम्। नाधिकाङ्गीम्। न हीनाङ्गीम्। नातिकपिलाम्। न वाचाटाम्। अथाष्टौ विवाहा भवन्ति। ब्राह्मो दैव आर्षः प्राजापत्यो गान्धर्व आसुरो राक्षसः पैशाचश्चेति। आहूय गुणवते कन्यादानं ब्राह्मः। यज्ञस्थऋत्विजे दैवः। गोमिथुनग्रहणेनार्षः। प्रार्थिताप्रदानेन प्राजापत्यः। द्वयोः सकामयोर्म्मातापितृरहितो योगो गान्धर्वः। क्रयेणासुरः। युद्धहरणेन राक्षसः। सुप्तप्रमत्ताभिगमनात् पैशाचः। एतेष्वाद्याश्चत्वारो धर्म्याः। गान्धर्व्वोऽपि राजन्यानाम्। ब्राह्मीपुत्रः पुरुषानेकविंशतिं पुनीते। दैवीपुत्रश्चतुर्द्दश। आर्षीपुत्रश्च सप्त। प्राजापत्यश्चतुरः। आद्ये च

विवाहेन कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं गमयति । दैवेन स्वर्गम् । प्राजापत्येन देवलोकम् । गान्धर्व्वेण गन्धर्व्वलोकं गच्छति । पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो मातामहो माता चेति कन्याप्रदाः । पूर्व्वाभावे प्रकृतिस्थः परः परः ।

ऋतुत्रयमुपास्यैव कन्या कुर्य्यात् स्वयम्बरम् ।
ऋतुत्रये व्यतीते तु प्रभवत्यात्मनः सदा ॥
पितृवेश्मनि या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।
सा कन्या वृषली ज्ञेया हरंस्तां न विदुष्यति ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

अथ स्त्रीणां धर्म्माः । भर्त्तुः समानव्रतचारित्वम् । श्वश्रूश्वशुरगुरुदेवतातिथिपूजनम् । सुसंस्कृतोपस्करता । अमुक्तहस्तता । सुगुप्तभाण्डता । मूलक्रियास्वनभिरतिः । मङ्गलाचारतत्परता । भर्त्तरि प्रवासितेऽप्रतिकर्म्मक्रिया । परगृहेष्वनभिगमनम् । द्वारदेशगवाक्षकेषु नावस्थानम् । सर्व्वकार्य्येस्वस्वतन्त्रता । बाल्ययौवनवार्द्धकेष्वपि पितृभर्तृपुत्राधीनता ।

मृते भर्तरि ब्रह्मचर्य्यं तदन्वारोहणं वा ।
नास्ति स्त्रीणां पृथक्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणम् ।
पतिं शुश्रूषते यत्तु तेन स्वर्गे महीयते ॥
पत्यौ जीवति या योषिदुपवासव्रतञ्चरेत् ।
आयुः सा हरते भर्त्तुर्नरकञ्चैव गच्छति ॥
मृते भर्त्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्य्ये व्यवस्थिता ।
स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

सवर्णासु बहुभार्य्यासु विद्यमानासु ज्येष्ठया सह धर्म्म-

धर्म्यं कुर्य्यात्। मिश्रासु च कनिष्ठयापि समानवर्णया। समानवर्णाभावे त्वनन्तरयैवापदि च। नत्वेव द्विजः शूद्रया।

द्विजस्य भार्य्या शूद्रा तु धर्म्मार्थे न भवेत् क्वचित्।
रत्यर्थमेव सा तस्य रागान्धस्य प्रकीर्त्तिता॥
हीनजातिस्त्रियं मोहादुद्वहन्तो द्विजातयः।
कुलान्येव नयन्त्याशु ससन्तानानि शूद्रताम्॥
दैवपित्र्यातिथेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु।
नाश्नन्ति पितृदेवास्तु नच स्वर्गं स गच्छति॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः॥

गर्भस्य स्पष्टताज्ञाने निषेककर्म्म। स्पन्दनात् पुरा पुंसवनम्। षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तोन्नयनं। जाते च दारके जातकर्म्म। आशौचव्यपगमने नामधेयं। मङ्गल्यं ब्राह्मणस्य। बलवत् क्षत्रियस्य। धनोपेतं वैश्यस्य। जुगुप्सितं शूद्रस्य। चतुर्थे मास्यादित्यदर्शनम्। षष्ठेऽन्नप्राशनम्। तृतीयेऽब्दे चूडाकरणम्। एताएव क्रियाः स्त्रीणाममन्त्रकाः। तासां समन्त्रको विवाहः। गर्भाष्टमेऽब्दे ब्राह्मणस्योपनयनं। गर्भैकादशे राज्ञः। गर्भद्वादशे विशः। तेषां मुञ्जज्यावल्वजमय्यो मौञ्ज्यः। कार्पासशणाविकान्युपवीतानि वासांसि च। मार्गवैयाघ्रवास्तानि चर्म्माणि। पालाशखादिरौडुम्बरा दण्डाः। केशान्तललाटनासादेशतुल्याः सर्व्व एव वा। भवदाद्यं भवन्मध्यं भवदन्त्यञ्च भैक्ष्यचरणम्।

आषोड़शाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते।
आद्वाविंशात् क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः॥
अत ऊर्द्ध्वं त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः।

सावित्रीपतिता व्रात्या भवन्त्यार्य्यविगर्हिताः ॥
यद्यस्य विहितं चर्म्म यत्सूत्रं या च मेखला ।
यो दण्डो यच्च वसनं तत्तदस्य व्रतेष्वपि ॥
मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम् ।
अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रवत् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अथ ब्रह्मचारिणां गुरुकुले वासः । सन्ध्याद्वयोपासनम् । पूर्वां सन्ध्यां जपेत्तिष्ठन् पश्चिमामासीनः । कालद्वयमभिषेकाग्निकर्मकरणम् । अप्सु दण्डवन्मज्जनम् । आहूताध्ययनम् । गुरोः प्रियहिताचरणम् । मेखलादण्डाजिनोपवीतधारणम् । गुरुकुलवर्जं गुणवत्सु भैक्षाचरणम् । गुर्वनुज्ञातो भैक्षाभ्यवहरणम् । श्राद्धक्षतलवणमधुपर्य्युषितनृत्यगीतस्त्रीमधुमांसाञ्जनोच्छिष्टप्राणिहिंसाश्लील परिवर्ज्जनम् । अधः शय्या । गुरोः पूर्व्वोत्थानं चरमं संवेशनम् । कृतसन्ध्योपासनश्च गुर्व्वभिवादनं कुर्यात् । तस्य च-व्यत्यस्तकरः पादावुपस्पृशेत् । दक्षिणं दक्षिणेनेतरमितरेण । स्वञ्च नामास्याभिवादनान्ते भोःशब्दान्तं निवेदयेत् । तिष्ठन्नासीनः शयानो भुञ्जानः पराङ्मुखश्च नास्याभिभाषणं कुर्य्यात् । आसीनस्योपस्थितः कुर्य्यात्तिष्ठतोऽभिगच्छन्नागच्छतः प्रत्युद्गम्य पश्चाद्धावन् धावतः । पराङ्मुखस्याभिमुखः दूरस्थस्यान्तिकमुपेत्य । शयानस्य प्रणम्य । तस्य च चक्षुर्विषये न यथेष्टासनः स्यात् । नचास्य केवलं नाम ब्रूयात् । गतिचेष्टाभाषितादिकं नास्य कुर्य्यात् । यत्रास्य निन्दापरीवादौ स्यातां न तत्र तिष्ठेत् । नास्यैकासनो भवेत् ।

ऋते शिलाफलकनीयानेभ्यः। गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वर्त्तेत। अनिर्दिष्टो गुरुणा स्वान् गुरूनाभिवादयेत्। बाले समानवयसि वाध्यापके गुरुपुत्रे गुरुवद्वर्त्तेत। नास्य पादौ प्रक्षालयेत् नोच्छिष्टमश्नीयात्। एवं वेदं वेदौ वेदान् वा स्वीकुर्य्यात्। ततो वेदाङ्गानि। यस्त्वनधीतवेदोऽन्यत्र श्रमं कुर्य्यादसौ ससन्तानः शूद्रत्वमेति। मातुरग्रे विजननं द्वितीयं मौञ्जिबन्धनम्। तत्रास्य माता सावित्री भवति पिता त्वाचार्य्यः। एतेनैव तेषां द्विजत्वम्। प्राङ्मौञ्जीबन्धनाद्द्विजः शूद्रसमो भवति। ब्रह्मचारिणा मुण्डेन जटिलेन वा भाव्यम्। वेदस्वीकरणादूर्द्ध्वं गुर्व्वनुज्ञातस्तस्मै वरं दत्त्वा स्नायात्। ततो गुरुकुलएव जन्मनः शेषं नयेत्। तत्राचार्य्ये प्रेते गुरुवद्गुरुपुत्रे वर्त्तेत। गुरुदारेषु सवर्णेषु वा। तदभावेऽग्निशुश्रूषुर्नैष्ठिको ब्रह्मचारी स्यात्॥

एवञ्चरति यो विप्रो ब्रह्मचर्य्यमतन्द्रितः।
स गच्छत्युत्तमं स्थानं न चेह जायते पुनः॥
कामतो रेतसः सेको व्रतस्थस्य द्विजन्मनः।
अतिक्रमं व्रतस्याहुर्ब्रह्मज्ञा ब्रह्मवादिनः॥
एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते वसित्वा गर्द्दभाजिनम्।
सप्तागारं चरेद्भैक्ष्यं स्वकर्म्म परिकीर्त्तयन्॥
तेभ्यो लब्धेन भैक्षेण वर्त्तयन्नेककालिकम्।
उपस्पृशंस्त्रिषवणमब्देन स विशुद्ध्यति॥
स्वप्ने सिक्त्वा ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः।
स्नात्वार्कमर्च्चयित्वा त्रिः पुनर्म्मामित्यृचं जपेत्॥
अकृत्वा भैक्ष्यचरणमसमिध्य च पावकम्।

अनातुरः सप्तरात्रमवकीर्णी व्रतञ्चरेत् ॥
तञ्चेदभ्युदियात् सूर्य्यः शयानं कामकारतः।
निम्लोचेद्वापरविज्ञानाज्जपन् उपवसेद्दिनम् ॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥

यस्तूपनीय व्रतादेशं कृत्वा वेदमध्यापयेत्तमाचार्य्यं विद्यात्। यस्त्वेनं मूल्येनाध्यापयेत्तमुपाध्यायमेकदेशं वा। यो यस्य यज्ञे कर्म्माणि कुर्य्यात्तमृत्विजं विद्यात्। नापरीक्षितं याजयेत् नाध्यापयेत् नोपनयेत् ॥

अधर्म्मेण च यः प्राह यश्च धर्म्मेण पृच्छति।
तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥
धर्म्मार्थौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्विधा।
तत्र विद्या न वप्तव्या शुभं वीजमिवोषरे।
विद्याह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मा शेवधिस्तेऽहमस्मि।
असूयकायानृजवेऽयताय न मां ब्रुया वीर्य्यवती तथा स्याम् ॥
यमेव विद्याः शुचिमप्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्य्योपपन्नम्।
यस्तेन द्रुह्येत् कतमांश्च नाह तस्मै मां ब्रुया निधिपाय ब्रह्मन्! ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥

श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वा च्छन्दांस्युपाकृत्यार्द्धपञ्चमान् मासानधीयीत। ततस्तेषामुत्सर्गं बहिः कुर्य्यान्नानुपाकृतानां। उत्सर्गोपाकर्म्मणोर्मध्ये वेदाङ्गाध्ययनं कुर्य्यात्। नाधीयीताहोरात्रं चतुर्द्दश्यष्टमीषु च। नर्त्तुसन्धिपर्वसूतके। नेन्द्रियप्रयाणे। न वाति चण्डपवने। नाकालवर्षविद्युत्स्तनितेषु। न भूकम्पोल्कापातदिग्दाहेषु। नान्तःशवे

ग्रामे। न शस्त्रसंपाते। न श्वसृगालगर्द्दभनिर्ह्रादे। न वादित्रशब्दे। न शूद्रपतितयोः समीपे। न देवतायतनश्मशानचतुष्पथरथ्यासु। नोदकान्तः। न पीठोपहितपादः। न हस्त्यश्वोष्ट्रनौगोयानेषु। न वान्तः। न विरिक्तः। नाजीर्णी। न पश्चनखान्तरागमने। न राजश्रोत्रियगोब्राह्मणव्यसने। नोपाकर्मणि। नोत्सर्गे न सामध्वनावृग्यजुषी। नापररात्रमधीत्य शयीत। अभियुक्तोऽप्यनध्यायेष्वध्ययनं परिहरेत्। यस्मादनध्ययनाधीतं नेहनामुत्र फलदम्। तदध्ययनेनायुषः क्षयो गुरुशिष्ययोश्च। तस्मादनध्यायवर्जं गुरुणा ब्रह्मलोककामेन विद्या सच्छिष्यक्षेत्रेषु वप्तव्या। शिष्येण ब्रह्मारम्भावसानयोर्गुरोः पादोपसंग्रहणं कार्य्यम्। प्रणवश्च व्याहर्त्तव्यः। तत्र च यदृचोऽधीते तेनास्याज्येन पितॄणां तृप्तिर्भवति। यद्यजूंषि तेन मधुना। यत्सामानि तेन पयसा। यच्चाथर्व्वणस्तेन मांसेन। यत्पुराणेतिहासवेदाङ्गधर्म्मशास्त्राण्यधीते तेनास्यान्नेन यश्च विद्यामासाद्यास्मिंल्लोके तया जीवेत्र सा तस्य परलोके फलप्रदा भवेत्। यश्च विद्यया यशः परेषां हन्ति। अननुज्ञातश्चान्यस्मादधीयानात्र विद्यामादद्यात्। तदारानमस्य ब्रह्मणः स्तेयं नरकाय भवति।

लौकिकं वैदिकं चापि तथाध्यात्मिकमेव वा।
आददीत यतो ज्ञानं न तं द्रुह्येत् कदाचन॥
उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान् ब्रह्मदः पिता।
ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य प्रेत्य चेह च शाश्वतम्॥
कामान्माता पिता चैनं यदुत्पादयतो मिथः।

सम्भूतिं तस्य तां विद्याद्यद्योनाविह जायते ॥
आचार्य्यस्तस्य यां जातिं विधिवद्वेदपारगः ।
उत्पादयति सावित्र्या सा सत्या साजरामरा ॥
य आवृणोत्यवितथेन कर्णावदुःखं कुर्व्वन्नमृतं संप्रयच्छन् ।
तं वै मन्येत् पितरं मातरञ्च तस्मै न द्रुह्येत् कृतमस्य जानन् ।

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिंशोऽध्यायः ॥

त्रयः पुरुषस्यातिगुरवो भवन्ति । माता पिता आचार्य्यश्च । तेषां नित्यमेव शुश्रूषुणा भवितव्यम् । यत्ते ब्रूयुस्तत्कुर्य्यात् । तेषां प्रियहितमाचरेत् । न तैरननुज्ञातः किञ्चिदपि कुर्य्यात् ।

एतएव त्रयो वेदा एतएव त्रयः सुराः ।
एतएव त्रयो लोका एतएव त्रयोऽग्नयः ॥
पिता गार्हपत्योऽग्निर्दक्षिणाग्निर्माता गुरुराहवनीयः ।
सर्व्वे तस्याहृता धर्म्मा यस्यैते त्रय आहृताः ॥
अनाहृतास्तु यस्यैते सर्व्वास्तस्याफलाः क्रियाः ।
इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्या तु मध्यमम् ॥
गुरुशुश्रूषया त्वेवं ब्रह्मलोकं समश्नुते ।

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥

राजर्त्विक्श्रोत्रियाधर्म्मप्रतिषेध्रुपाध्यायपितृव्यमातामहमातुलश्वशुरज्येष्ठभ्रातृसम्बन्धिनश्चाचार्य्यवत् । पत्न्य एतेषां सवर्णाः । मातृष्वसा पितृष्वसा ज्येष्ठा स्वसा च । श्वशुरपितृव्यमातुलर्त्विजां कनीयसां प्रत्युत्थानमेवाभिवादनम् । हीनवर्णानां गुरुपत्नीनां दूरादभिवादनं न पादोपसंस्पर्शनम् । गुरुपत्नीनां गात्रोत्सादनाञ्जनकेशसंय-

मनपादप्रक्षालनं न कुर्य्यात्। असंस्तुतापि परपत्नी भगिनीति वाच्या पुत्रीति मातेति वा। न च गुरूणां त्वमिति ब्रूयात्। तदतिक्रमे निराहारो दिवसान्ते तं प्रसाद्याश्नीयात्। न च गुरुणा सह विग्रह्य कथां कुर्य्यात्। नैव चास्य परीवादम्। न चानभिप्रेतम्।

गुरुपत्नी तु युवतिर्नाभिवाद्येह पादयोः।
पूर्णं विंशतिवर्षेण गुणदोषौ विजानता॥
कामन्तु गुरुपत्नीनां युवतीनां युवा भुवि।
अभिवादनकं कुर्य्यादसावहमिति ब्रुवन्॥
विप्रोष्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम्।
गुरुदारेषु कुर्व्वीत सतां धर्म्ममनुस्मरन्॥
वित्तं बन्धुर्वयः कर्म्म विद्या भवति पञ्चमी।
एतानि मानस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम्॥
ब्राह्मणं दशवर्षञ्च शतवर्षञ्च भूमिपम्।
पिता पुत्रौ विजानीयाद्ब्राह्मणस्तु तयोः पिता॥
विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठं क्षत्रियाणान्तु वीर्य्यतः।
वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मनः॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्वात्रिंशोऽध्यायः॥

अथ पुरुषस्य कामक्रोधलोभाख्यं रिपुत्रयं सुघोरं भवति। परिग्रहप्रसङ्गाद्विशेषेण गृहाश्रमिनः। तेनायमाक्रान्तोऽतिपातकमहापातकानुपातकोपपातकेषु प्रवर्त्तते। जातिभ्रंशकरेषु सङ्करीकरणेष्वपात्रीकरणेषु च। मलावहेषु प्रकीर्णकेषु च।

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः।

कामक्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत्॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥

मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनमित्यतिपातकानि।

अतिपातकिनस्त्वेते प्रविशेयुर्हुताशनम्।

नह्यन्या निष्कृतिस्तेषां विद्यते हि कथञ्चन।

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः।

ब्रह्महत्या सुरापानं ब्राह्मणसुवर्णहरणं गुरुदारगमनमिति महापातकानि। तत्संयोगश्च।

सम्वत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन्।
एकयानभोजनाशनशयनैः। यौनस्त्रौवमौखसम्बन्धात् सद्यएव।

अश्वमेधेन शुद्ध्येयुर्महापातकिनस्त्विमे।

पृथिव्यां सर्वतीर्थानां तथानुसरणेन वा।

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः।

यागस्थस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य च रजस्वलायाश्चान्तर्व्वत्न्याश्चात्रिगोत्रायाश्चाविज्ञातस्य गर्भस्य शरणागतस्य च घातनं ब्रह्महत्यासमानीति। कौटसाक्ष्यं सुहृद्वध एतौ सुरापानसमौ। ब्राह्मणस्य भूम्यपहरणं निक्षेपापहरणं सुवर्णस्तेयसमम्। पितृव्यमातामहमातुलश्वशुर नृपपत्न्यभिगमनं गुरुदारगमनसमम्। पितृष्वसृमातृष्वसृस्वसृगमनञ्च। श्रोत्रियर्त्विगुपाध्यायमित्रपत्न्यभिगमनञ्च। स्वसुः सख्याः सगोत्राया उत्तमवर्णायाः कुमार्य्या अन्त्यजाया रजस्वलायाः शरणागतायाः प्रव्रजिताया निक्षिप्तायाश्च।

अनुपातकिनस्त्वेते महापातकिनो यथा।

अश्वमेधेन शुध्यन्ति तीर्थानुसरणेन वा।

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्त्रिंशोऽध्यायः।

अनृतवचनमुत्कर्षे। राजगामि च पैशुन्यम्। गुरोश्चालीकनिर्बन्धः। वेदनिन्दा। अधीतस्य च त्यागः। अग्निमातृपितृसुतदाराणाञ्च। अभोज्यान्नाभक्ष्यभक्षणम्। परस्वापहरणम्। परदाराभिगमनम्। अयाज्ययाजनम्। विकर्म्मणा जीवनञ्च। असत्प्रतिग्रहश्च। क्षत्रविट्शूद्रगोवधः। अविक्रेयविक्रयः। परिवित्तितानुजेन ज्येष्ठस्य परिवेदनम्। तस्य च कन्यादानम्। याजनञ्च। व्रात्यता। भृतकाध्यापनम्। भृताच्चाध्ययनादानम्। सर्व्वाकरेष्वधिकारः। महायन्त्रप्रवर्त्तनम्। द्रुमगुल्मवल्लीलतौषधीनां हिंसा। स्त्रीजीवनम्। अभिचारबलकर्म्मसु प्रवृत्तिः। आत्मार्थे क्रियारम्भः। अनाहिताग्निता। देवर्षिपितृऋणानामनपाक्रिया। असच्छास्त्राभिगमनम्। नास्तिकता। कुशीलवता। मद्यपस्त्रीनिषेवणम्। इत्युपपातकानि।

उपपातकिनस्त्वेते कुर्य्युश्चान्द्रायणं नराः।

पराकञ्च तथा कुर्य्युर्यजेयुर्गोसवेन वा।

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तत्रिंशोऽध्यायः।

ब्राह्मणस्य रुजः करणम्। अपेयमद्ययोर्घ्रातिः जैह्म्यम्। पशुषु मैथुनाचरणं पुंसि च। इति जातिभ्रंशकराणि।

जातिभ्रंशकरं कर्म्म कृत्वान्यतममिच्छया।

कुर्य्यात् सान्तपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे अष्टात्रिंशोऽध्यायः।

ग्राम्यारण्यानां पशूनां हिंसा सङ्करीकरणम्।

सङ्करीकरणं कृत्वा मासमश्नीत यावकम् ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तन्तु कारयेत् ॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं कुसीदजीवनमसत्यभाषणं शूद्रसेवनमित्यपात्रीकरणम् ।

अपात्रीकरणं कृत्वा तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ।
शीतकृच्छ्रेण वा भूयो महासान्तपनेन वा ॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

पक्षिणां जलचराणां जलजानाञ्च घातनम् । कृमिकीटानाञ्च । मद्यानुगतभोजनम् । इति मलावहानि ।

मलिनीकरणीयेषु तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम् ।

प्रकीर्णपातके ज्ञात्वा गुरुत्वमथ लाघवम् ।
प्रायश्चित्तं बुधः कुर्य्याद् ब्राह्मणानुमतः सदा ॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

अथ नरकाः । तामिस्रम् । अन्धतामिस्रम् । रौरवम् महारौरवम् । कालसूत्रम् । महानरकम् । संजीवनम् । अवीचि । तापनम् । सम्प्रतापनम् । संघातकम् । काकोलम् । कुड्मलम् । कुट्टानम् । पूतिमृत्तिकम् । लोहशङ्कुः । ऋचीसम् । विषमपन्थानम् । कण्टकशाल्मलिः । दीपनदी । असिपत्रवनम् । लोहचारकमिति । एतेष्वकृतप्रायश्चित्ता अतिपातकिनः पर्य्यायेण कल्पं पच्यन्ते । महापातकिनो मन्वन्त-

रम्। अनुयातकिनश्चातुर्युगम्। कृतसङ्करीकरणाश्च सम्वत्-
सरसहस्रम्। कृतजातिभ्रंशकरणाश्च। कृतापात्रीकरणाश्च।
कृतमलिनीकरणाश्च। प्रकीर्णकपातकिनश्च बहून् वर्षयुगान्।

कृतपातकिनः सर्वे प्राणत्यागादनन्तरम्।
याम्यं पन्थानमासाद्य दुःखमश्नन्ति दारुणम्॥
यमस्य पुरुषैर्घोरैः कृष्यमाणा यतस्ततः।
सुकृच्छ्रेणानुकारेण नीयमानाश्च ते यथा॥
श्वभिः शृगालैः क्रव्यादैः काककङ्कवकादिभिः।
अग्नितुण्डैर्भक्ष्यमाणा भुजङ्गैर्वृश्चिकैस्तथा॥
अग्निना दह्यमानाश्च तुद्यमानाश्च कण्टकैः।
क्रकचैः पाट्यमानाश्च पीड्यमानाश्च तृष्णया॥
क्षुधया व्यथमानाश्च घोरैर्व्याघ्रगणैस्तथा।
पूयशोणितगन्धेन मूर्च्छमानाः पदे पदे॥
परान्नपानं लिप्सन्तस्ताड्यमानाश्च किङ्करैः।
काककङ्कवकादीनां भीमानां सदृशाननैः॥
क्वचित् क्वाथ्यन्ति तैलेन ताड्यन्ते मुषलैः क्वचित्।
आयसीषु च बिध्यन्ते शिलासु च तथा क्वचित्॥
क्वचिद्वान्तमथाश्नन्ति क्वचित् पूयमसृक् क्वचित्।
क्वचिद्विष्ठां क्वचिन्मांसं पूयगन्धि सुदारुणम्॥
अन्धकारेषु तिष्ठन्ति दारुणेषु तथा क्वचित्।
कृमिभिर्भक्ष्यमाणाश्च वह्नितुण्डैश्च दारुणैः॥
क्वचिच्छीतेन बाध्यन्ते क्वचिद्वामेध्यमध्यगाः।
परस्परमथाश्नन्ति क्वचित् प्रेताः सुदारुणाः॥
क्वचिद्भूतेन ताड्यन्ते लम्बमानास्तथा क्वचित्।

क्वचित् क्षिप्यन्ति वागौवैरुत्कृत्यन्ते तथा क्वचित् ॥
कण्ठेषु दत्तपादाश्च भुजङ्गाभोगवेष्टिताः।
पीड्यमानास्तथा यन्त्रैः कृष्यमाणाश्च जानुभिः ॥
भग्नपृष्ठशिरोग्रीवाः सूचीकण्ठाः सुदारुणाः।
कूटागारप्रमाणैश्च शरीरैर्यातनाक्षमैः ॥
एवं पातकिनः पापमनुभूय सुदुःखिताः।
तिर्य्यग्योनौ प्रपद्यन्ते दुःखानि विविधानि च ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ पापात्मनां नरकेष्वनुभूतदुःखानां तिर्य्यग्योनयो भवन्ति। अतिपातकिनां पर्य्यायेण सर्व्वाः स्थावरयोनयः। महापातकिनाञ्च कृमियोनयः। उपपातकिनां जलजयोनयः। कृतजातिभ्रंशकराणां जलचरयोनयः। कृतसङ्करीकरणकर्म्मणां मृगयोनयः। कृतापात्रीकरणकर्म्मणां पशुयोनयः। कृतमलिनीकरणकर्म्मणां मनुष्येष्वस्पृश्ययोनयः। प्रकीर्णेषु प्रकीर्णा हिंस्राः क्रव्यादा भवन्ति। अभोज्यान्नाभक्ष्याशी कृमिः। स्तेनः श्येनः। प्रकृष्टवर्णापहारी विलेशयः। आखुर्धान्यहारी। हंसः कांस्यापहारी। जलं हृत्वाभिप्लवः। मधु दंशः। पयः काकः। रसं श्वा। घृतं नकुलः। मांसं गृध्रः। वसां मद्गुः। तैलं तैलपायिकः। लवणं चीचिवाक्। दधि बलाका। कौशेयं हृत्वा भवति तित्तिरिः। क्षौमं दर्दुरः। कार्पासतान्तवं क्रौञ्चः। गोधा गाम्। वाग्गुदो गुडम्। छुच्छुन्दरिर्गन्धान्। पत्रशाकं बर्हीं। कृतान्नं श्वावित्। अकृतान्नं शल्लकः। अग्निं बकः। गृहकार्य्युपस्करम्। रक्त-

वासांसि जविश्वविकः। गजं कूर्म्मः। अश्वं व्याघ्रः। फलं पुष्पं वा मर्कटः। ऋक्षः स्त्रियम्। यानमुष्ट्रः। पशूनजः। प्रेतः पारजायी॥

यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः।
अवश्यं याति तिर्य्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः॥
स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन हृत्वा दोषमवाप्नुयुः।
एतेषामेव जन्तूनां भार्य्यात्वमुपयान्ति ताः॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥

अथ नरकानुभूत दुःखानां तिर्य्यक्त्वमुत्तीर्णानां मनुष्येषु लक्षणानि भवन्ति। कुष्ठ्यतिपातकी। ब्रह्महा यक्ष्मी। सुरापः श्यावदन्तकः। सुवर्णहारः कुनखः। गुरुतल्पगो दुश्चर्म्मा। पूतिनासः पिशुनः। पूतिवक्त्रः सूचकः। धान्यचौरोऽङ्गहीनः मिश्रचौरोऽतिरिक्ताङ्गः। अन्नापहारकस्त्वामयावी। वागपहारको मूकः। वस्त्रापहारकः श्वित्री। अश्वापहारकः पङ्गुः। देवब्राह्मणाक्रोशको मूकः। लोलजिह्वो गद्गदः। उन्मत्तोऽग्निदः। गुरुप्रतिकूलोऽपस्मारी। गोघ्नस्त्वन्धः। दीपापहारकश्च। काणश्च दीपनिर्व्वापकः। त्रपुचामरसीसकविक्रयी रजकः। एकशफविक्रयी मृगव्याधः। कुण्डाशी भगास्यः। वाणिजकः स्तेनः। वार्द्धुषिको भ्रामरी। मिष्टाश्येकाकी वातगुल्मी। समयभेत्ता खल्वाटः। स्त्रीपण्यवकीर्णी। परवृत्तिघ्नो दरिद्रः। परपीड़ाकरो दीर्घरोगी।

एवं कर्म्मविशेषेण जायन्ते लक्षणान्विताः।
रोगान्वितास्तथान्धाश्च कुब्जखञ्जैकलोचनाः॥

वामना वधिरा मूका दुर्बलाश्च तथापरे।
तस्मात् सर्वैः प्रयत्नेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ कृच्छ्राणि भवन्ति। त्र्यहं नाश्नीयात् प्रत्यहञ्च त्रिषवणं स्नानमाचरेत्त्रिः प्रतिस्नानमप्सु मज्जनं मग्नस्त्रिरघमर्षणं जपेत् दिवास्थितस्तिष्ठेत् रात्रावासीनः कर्म्मणोऽन्ते पयस्विनीं दद्यादित्यघमर्षणम्। त्र्यहं सायं त्र्यहं प्रातस्त्र्यहमयाचितमश्नीयादेष प्राजापत्यः। त्र्यहमुष्णाः पिवेदपस्त्र्यहमुष्णं घृतं त्र्यहमुष्णं पयस्त्र्यहञ्च नाश्नीयादेष तप्तकृच्छ्रः। एष एव शीतैः शीतकृच्छ्रः। कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसैकविंशतिक्षपणम्। उदकसक्तूनां मासाभ्यवहारेणोदककृच्छ्रः। विसाभ्यवहारेण मूलकृच्छ्रः। विल्वाभ्यवहारेण श्रीफलकृच्छ्रः पद्माक्षैर्वा। निराहारस्य द्वादशाहेनैव पराकः। गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिःकुशोदकान्येकदिवसमश्नीयाद्द्वितीयमुपवसेदेतत्सान्तपनम्। गोमूत्रादिभिः प्रत्यहाभ्यस्तैर्महासान्तपनम्। त्र्यहाभ्यस्तैश्चातिसान्तपनम्। पिण्याकाचमतक्रोदकसक्तूनामुपवासान्तरितोऽभ्यवहारस्तुलापुरुषः। कुशपलाशोडुम्बरपद्मशङ्खपुष्पीवटब्रह्मसुवर्च्चलानां पत्रैः क्वथितस्याम्भसः प्रत्येकं पानेन पर्णकृच्छ्रः॥

कृच्छ्राण्येतानि सर्व्वाणि कुर्व्वीत कृतपावनः।
नित्यं त्रिषवणस्नायी अधःशायी जितेन्द्रियः॥
स्त्रीशूद्रपतितानाञ्च वर्ज्जयेच्चाभिभाषणम्।

पवित्राणि जपेन्नित्यं जुहुयाच्चैव शक्तितः॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥

अथ चान्द्रायणम्।

ग्रासानविकारानश्नीयात्तांश्चन्द्रकलाभिवृद्धौ क्रमेण वर्द्धयेद्धानौ ह्रासयेदमावास्यां नाश्नीयादेष चान्द्रायणो यवमध्यः। पिपीलिकामध्योवा। यस्यामावास्या मध्ये भवति स पिपीलिकामध्यः। यस्य पौर्णमासी स यवमध्यः। अष्टौ ग्रासान् प्रतिदिवसं मासमश्नीयात् स यतिचान्द्रायणः। सायं प्रातश्चतुरश्चतुरः स शिशुचान्द्रायणः यथा कथञ्चित् षट्कोनां त्रिशतीं मासेनाश्नीयात् स सामान्यचान्द्रायणः॥

व्रतमेतत् पुरा भूम कृत्वा सप्तर्षयो वरम्।

प्राप्तवन्तः परं स्थानं ब्रह्मा रुद्रस्तथैव च॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥

अथ कर्म्मभिरात्मकृतैर्गुरुमात्मानं मन्येतात्मार्थं प्रसृतियावकं श्रपयेत्। न ततोऽग्नौ जुहुयात्। न चात्र बलिकर्म। अशृतं श्रप्यमाणं शृतञ्चाभिमन्त्रयेत्। श्रप्यमाणे रक्षां कुर्य्यात्। ब्रह्मा देवानां पदवी कवीनां ऋषिर्विप्राणां श्येनो गृध्राणां महिषो मृगाणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमभ्येति रेभन्निति दर्भान् बध्नाति। शृतञ्च तमश्नीयात् पात्रे निषिच्य। ये देवा मनोजाता मनोजुषः सुदक्षा दक्षपितरः। ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्योनमस्तेभ्यः स्वाहेत्यात्मनि जुहुयात्। अथाचान्तो नाभिमालभेत। स्नाताः पीता भव-

न्तो यूयमापोऽस्माकमुदरे यवाः । ता अस्मनमीवा अपच्या अनागसा सन्तु देवीरमृता ऋता वृत्र इति । त्रिरात्रं मेधावी । षड्रात्रं पापकृत् । सप्तरात्रं पीत्वा महापातकिनामन्यतमः पुनाति । द्वादशरात्रेण पूर्वपुरुषकृतमपि पापं निर्दहति । मासं पीत्वा सर्वपापानि । गोनिर्हारमुक्तानां यवानामेक-विंशतिरात्रञ्च ।

यवोऽसि धान्यराजोऽसि वारुणो मधुसंयुतः ।
निर्णोदः सर्वपापानां पवित्र ऋषिभिः स्मृतम् ॥
घृतमेव मधु यवा आपो वा अमृतं यवाः ।
सर्वं पुनीत मे पापं यन्मे किञ्चन दुष्कृतम् ॥
वाचा कृतं कर्मकृतं मनसा च विचिन्तितम् ।
अलक्ष्मीं कालकर्णीञ्च नाशयध्वं यवा ! मम ॥
श्वशूकरावलीढञ्च उच्छिष्टोपहतञ्च यत् ।
मातापित्रोरशुश्रूषां पुनीध्वञ्च यवा ! मम ॥
गणान्नं गणिकान्नञ्च शूद्रान्नं श्राद्धसूतकम् ।
चौरस्यान्नं नवश्राद्धं पुनीध्वञ्च यवा ! मम ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टाचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

मार्गशीर्षशुक्लैकादश्यामुपोषितो द्वादश्यां भगवन्तं वासुदेवमर्च्चयेत् । पुष्पधूपानुलेपनदीपनैवेद्यैर्ब्राह्मणतर्पणैश्च । व्रतमेतत् सम्वत्सरं कृत्वा पापेभ्यः पूतो भवति । यावज्जीवं कृत्वा श्वेतद्वीपमाप्नोति । उभयद्वादशीष्वेवं स्वर्गलोकं प्राप्नोति यावज्जीवं कृत्वा विष्णोर्लोकमाप्नोति । एवमेव पञ्चदशीष्वपि ।

ब्रह्मभूतममावास्यां पौर्णमास्यान्तथैव च।
योगभूतं परिचरन् केशवं महदाप्नुयात्॥
दृश्येत सहितौ यस्यां दिवि चन्द्र बृहस्पती।
पौर्णमासी तु महती प्रोक्ता सम्वत्सरे तु सा॥
तस्यां दानोपवासाद्यमक्षतं परिकीर्त्तितम्।
तथैव द्वादशी शुक्ला या स्याच्छ्रवणसंयुता॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥

वने पर्णकुटीं कृत्वा वसेत् त्रिषवणं स्नायात् स्वकर्म चाचक्षाणो ग्रामे ग्रामे भैक्ष्यमाचरेत् तृणशायी च स्यात्। एतन्महाव्रतं ब्राह्मणं हत्वा द्वादशसम्वत्सरं कुर्य्यात्। यागस्थं क्षत्रियं वा। गुर्व्विणीं रजस्वलां वा। अत्रिगोत्रां वा नारीम्। मित्रं वा। नृपतिबधे महाव्रतमेव द्विगुणं कुर्य्यात्। पादोनं क्षत्रियबधे। अर्द्धं वैश्यबधे। तदर्द्धं शूद्रबधे। सर्व्वेषु शवशिरोध्वजी स्यात्। सर्व्वेषु जीवेषु क्षमी स्यात्। मासमेकं कृतपावनो गवानुगमनं कुर्य्यात् आसीनास्वासीत स्थितासु स्थितः स्यात् अवसन्नाश्चोद्धरेत् भयेभ्यश्च रक्षेत् तासां शीतादित्राणमकृत्वा नात्मनः कुर्य्यात् गोमूत्रेण स्नायात् गोरसैश्च वर्त्तेत। एतद्गोव्रतं गोबधे कुर्य्यात्। गजं हत्वा पञ्च नीलान् वृषभान् दद्यात्। तुरगं वासः। एकहायनमनड्वाहं खरबधे। मेषाजबधे च। सुवर्णकृष्णलमुष्ट्रबधे। श्वानं हत्वा त्रिरात्रमुपवसेत्। हत्वा मूषकमार्ज्जारनकुलमण्डूकडुण्डुभाजगराणामन्यतममुपोषितः कृषरान्नं भोजयित्वा लोहदण्डं दक्षिणां दद्यात्। गोधोलूककाकझषबधे

त्रिरात्रमुपवसेत्। हंसबकबलाकमद्गुवानरश्येनभासचक्रवाकानामन्यतमं हत्वा ब्राह्मणाय गां दद्यात्। सर्पं हत्वाभ्रीं-कार्ष्णायसीम्। षण्ढं हत्वा पलालभारकम्। वराहं हत्वा-घृतकुम्भम्। तित्तिरिं तिलद्रोणम्। शुकं द्विहायनं वत्सम्। क्रौञ्चं त्रिहायणम्। क्रव्यादमृगवधे पयस्विनीं गां दद्यात्। अक्रव्यादमृगवधे वत्सतरीम्। अनुक्तमृगवधे त्रिरात्रं पयसा वर्त्तेत। पक्षिवधे नक्ताशी स्यात् कृष्णमाषकं वा दद्यात्। हत्वा जलचरमुपवसेत्।

अस्थिमताञ्च सत्वानां सहस्रस्य प्रमापणे।
पूर्णे चानस्यनस्थ्नान्तु शूद्रहत्याव्रतञ्चरेत्॥
किञ्चिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे।
अनस्थ्नां चैव हिंसायां प्राणायामेण शुध्यति॥
फलदानान्तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्शतम्।
गुल्मवल्लीलतानाञ्च पुष्पितानाञ्च वीरुधाम्॥
अन्नजानाञ्च सत्वानां रसजानाञ्च सर्वशः।
फलपुष्पोद्भवानाञ्च घृतप्राशो विशोधनम्॥
कृष्टजानामोषधीनां जातानाञ्च स्वयं वने।
वृथालम्भे तु गच्छेद्गां दिनमेकं पयोव्रतम्॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥

सुरापः सर्वकर्मवर्जितः कणान् वर्षमश्नीयात्। मलानां मद्यानां चान्यतमस्य प्राशने चान्द्रायणं कुर्य्यात्। लशुन-पलाण्डुगृञ्जनैतद्गन्धिविड्वराहग्राम्यकुक्कुटवानरगोमांसभक्षणे च। सर्वेष्वेतेषु द्विजानां प्रायश्चित्तान्ते भूयः संस्कारं कु-

र्य्यात् । वपनमेखलादण्डभैक्ष्यचर्य्याव्रतानि पुनःसंस्कार-
कर्मणि वर्जनीयानि । शशकशल्लकगोधाखड्गकूर्मवर्जं पञ्च-
नखमांसाशने सप्तरात्रमुपवसेत् । गणगणिकास्तेनगायना-
न्नानि भुक्त्वा सप्तरात्रं पयसा वर्त्तेत । तक्षकान्नं चर्मकर्त्तुश्च ।
वार्द्धुषिककदर्य्यदीक्षितबद्धनिगडाभिशस्तषण्ढानाञ्च । पुं-
श्चलीदाम्भिकचिकित्सकलुब्धकक्रूरोग्रोच्छिष्टभोजिनाञ्च ।
अवीरास्त्रीसुवर्णकारसपत्नपतितानाञ्च । पिशुनानृतवादि-
त्यक्तधर्मात्मरसविक्रयिणाञ्च । शैलूषतन्तुवायकृतघ्नरजका-
नाञ्च । कर्मकारनिषादरङ्गावतारिवेणुशस्त्रविक्रयिणाञ्च ।
श्वजीविशौण्डिकतैलिकचैलनिर्णेजकानाञ्च । रजस्वलासो-
पपतिवेश्मनाञ्च । भ्रूणघ्नावेक्षितमुदक्या संस्पृष्टं पतत्त्रिणा-
वलीढं शुना संस्पृष्टं गवाघ्रातञ्च । कामतो यदा संस्पृष्टम-
वक्षुतम् । मत्तक्रुद्धातुराणाञ्च । नार्च्चितं वृथामांसं च ।
पाठीनरोहितराजीवसिंहतुण्डशकुलवर्जं सर्वमत्स्यमांसा-
शने त्रिरात्रमुपवसेत् । सर्वजलजमांसाशनेषु च । आपः
सुराभाण्डस्थाः पीत्वा सप्तरात्रं शङ्खपुष्पीशृतम्पयः पिबेत् ।
मद्यभाण्डस्थाश्च पञ्चरात्रम् । सोमपः सुरापस्याघ्रायास्यगन्ध-
मुदकमग्नस्त्रिरघमर्षणं जप्त्वा घृतप्राशनो भवेत् । खरोष्ट्र-
काकमांसाशने चान्द्रायणं कुर्य्यात् । प्राण्याघ्रातं सूनास्थं
शुष्कमांसञ्च । क्रव्यादमृगपक्षिमांसाशने तप्तकृच्छ्रम् । कल-
विङ्कप्लवचक्रवाकहंसरज्जुदालसारसदात्यूहशुकसारिकावक-
बलाकाकोकिलखञ्जरीटाशने त्रिरात्रमुपवसेत् । एकशफो-
भयदन्ताशने च । तित्तिरिकापिञ्जललावकवर्त्तिकामयूर-
वर्ज्जं सर्वपक्षिमांसाशने चाहोरात्रम् । कीटाशने दिनमेकं

ब्रह्मसुवर्च्चलां पिवेत्। शुनां मांसाशने च। छत्राककवका-शने सान्तपनम्। यवगोधूमपयोविकारं स्नेहाक्तं शुक्तं खाण्डवञ्च वर्ज्जयित्वा पर्य्युषितं तत्प्राश्योपवसेत्। अमेध्यप्रभवांल्लोहितांश्च वृक्षनिर्यासान्। शालूकवृथाकृसरसंयावपायसापूपशष्कुलीदेवान्नानि हवींषि च। गोऽजामहिषीवर्ज्जं सर्वपयांसि च। अनिर्दशाहानि तान्यपि। स्यन्दिनीसन्धिनीविवत्साक्षीरञ्च। अमेध्यभुजश्च। दधिवर्ज्जं केवलानि च शुक्तानि। ब्रह्मचर्य्याश्रमी श्राद्धभोजने त्रिरात्रमुपवसेत् दिनमेकं चोदके वसेत्। मधुमांसाशने प्राजापत्यम्। विड़ालकाकनकुलाखूच्छिष्टभक्षणे ब्रह्मसुवर्च्चलां पिवेत्। श्वोच्छिष्टाशने दिनमेकमुपोषितः पञ्चगव्यं पिवेत्।

पञ्चनखविण्मूत्राशने सप्तरात्रम्। आमश्राद्धाशने त्रिरात्रं पयसा वर्त्तेत। ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टाशने सप्तरात्रम्। वैश्योच्छिष्टाशने पञ्चरात्रम्। राजन्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रम्। ब्राह्मणोच्छिष्टाशने त्वेकाहम्। राजन्यः शूद्रोच्छिष्टाशी पञ्चरात्रम्। वैश्योच्छिष्टाशी त्रिरात्रम्। वैश्यः शूद्रोच्छिष्टाशी च। चाण्डालान्नं भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत्। सिद्धं भुक्त्वा पराकः।

असंस्कृतान् पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः कथञ्चन।
मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः॥
यावन्ति पशुरोमाणि तावत् कृत्वेह मारणम्।
वृथा पशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य चेह च निष्कृतिम्॥
यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा।
यज्ञोहि भूत्यै सर्व्वस्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः॥

न तादृशं भवत्येनो मृगं हन्तुर्धनार्थिनः।
यादृशं भवति प्रेत्य वृथामांसानि खादतः॥
ओषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्य्यञ्चः पक्षिणस्तथा।
यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितीः पुनः॥
मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्म्मणि।
अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेति कथञ्चन॥
यज्ञार्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्द्विजः।
आत्मानञ्च पशूंश्चैव गमयत्युत्तमां गतिम्॥
गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः।
नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत्॥
या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे।
अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्म्मो हि निर्बभौ॥
योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया।
स जीवंश्च मृतश्चैव न क्वचित् सुखमेधते॥
यो बन्धनवधक्लेशान् प्राणिनां न चिकीर्षति।
स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते॥
यद्ध्यायति यत्कुरुते रतिं बध्नाति यत्र च।
तदवाप्नोति यत्नेन यो हिनस्ति न किञ्चन॥
नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित्।
न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत्॥
समुत्पत्तिञ्च मांसस्य वधबन्धौ च देहिनाम्।
प्रसमीक्ष्य निवर्त्तेत सर्व्वमांसस्य भक्षणात्॥
न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत्।
स लोके प्रियतां याति व्याधिभिश्च न पीड्यते।

अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी ।
संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥
स्वमांसं परमांसेन यो वर्द्धयितुमिच्छति ।
अनभ्यर्च्य पितॄन् देवांस्ततोऽन्यो नास्त्यपुण्यकृत् ॥
वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः ।
मांसानि च न खादेद्यस्तस्य पुण्यफलं समम् ॥
फलमूलाशनैर्दिव्यैर्मुन्यन्नानाञ्च भोजनैः ।
न तत्फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात् ॥
मां स भक्षयिताऽमुत्र यस्य मांसमिहाद्म्यहम् ।
एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

सुवर्णस्तेयकृद्राज्ञे कर्म्माचक्षाणो मुषलमर्पयेत्। बधात्त्यागाद्वा प्रयतो भवति। महाव्रतं द्वादशाब्दानि वा कुर्य्यात्। निक्षेपापहारी च। धान्यधनापहारी च कृच्छ्रमब्दम्। मनुष्यस्त्रीकूपक्षेत्रवापीनामपहरणे चान्द्रायणम्। द्रव्याणामल्पसाराणां सान्तपनम्। भक्ष्यभोज्यपानशय्यासनपुष्पमूलफलानां पञ्चगव्यपानम्। तृणकाष्ठद्रुमशुष्कान्नगुड़वस्त्रचर्म्मामिषाणां त्रिरात्रमुपवसेत्। मणिमुक्ताप्रवालताम्ररजतायःकांस्यानां द्वादशाहं कणानश्नीयात्। कार्पासकीटजोर्णाद्यपहरणे त्रिरात्रं पयसा वर्त्तेत। द्विशफैकशफहरणे त्रिरात्रमुपवसेत्। पक्षिगन्धौषधिरज्जुवैदलानामपहरणे दिनमुपवसेत् ॥

दत्त्वैवापहृतं द्रव्यं धनिकस्याप्युपायतः ।

प्रायश्चित्तं ततः कुर्य्यात् कल्मषस्यापनुत्तये॥
यद्यत्परेभ्य आदद्यात् पुरुषस्तु निरङ्कुशः।
तेन तेन विहीनः स्याद्यत्र यत्राभिजायते॥
जीवितं धर्म्मकामौ च धने यस्मात् प्रतिष्ठितौ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धनहिंसा विवर्जयेत्॥
प्राणिहिंसापरो यस्तु धनहिंसापरस्तथा।
महादुःख मवाप्नोति धनहिंसापरस्तयोः॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥

अथागम्यागमने महाव्रतविधानेनाब्दं चीरवासा वने प्राजापत्यं कुर्य्यात्। परदारगमने च। गोव्रतं गोगमने च। पुंस्ययोनावाकाशेऽप्सु दिवा गोयाने च सवासाः स्नानमाचरेत्। चाण्डालीगमने तत्साम्यमवाप्नुयात्। अज्ञानतश्चान्द्रायणद्वयं कुर्य्यात्। पशुवेश्यागमने प्राजापत्यम्। सकृद्दुष्टा स्त्री यत् पुरुषस्य परदारे तद्व्रतं कुर्य्यात्॥

यत्करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्द्विजः।
तद्भैक्ष्यभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥

यः पापात्मा येन सह संयुज्यते स तस्यैव प्रायश्चित्तं कुर्य्यात्। मृतपञ्चनखात् कूपादत्यन्तोपहताच्चोदकं पीत्वा ब्राह्मणस्त्रिरात्रमुपवसेत्। द्व्यहं राजन्यः। एकाहं वैश्यः। शूद्रो नक्तम्। सर्वे चान्ते व्रतस्य पञ्चगव्यं पिबेयुः॥

पञ्चगव्यं पिबेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिबेत् ।
उभौ तौ नरकं यातो महारौरवसंज्ञितम् ।

पर्व्वानारोग्यवर्जमृतावगच्छन् पत्नीं त्रिरात्रमुपवसेत् ।

कूटसाक्षी ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् । अनूदकमूत्रपुरीषकरणे सचैलस्नानं महाव्याहृतिहोमश्च । सूर्य्याभ्युदितनिर्म्मुक्तः सचैलस्नातः सावित्र्यष्टशतमावर्त्तयेत् । श्वशृगालविड्वराहखरवानरवायसपुंश्चलीभिर्दष्टः स्रवन्तीमासाद्य षोड़श प्राणायामान् कुर्य्यात् । वेदाग्न्युत्सादी त्रिषवणस्नाय्यधःशायी सम्वत्सरं सकृद्भैक्ष्येण वर्त्तेत । समुत्कर्षानृते गुरोश्चालीकनिर्बन्धे तदाक्षेपणे च मांसं पयसा वर्त्तेत । नास्तिको नास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः कूटव्यवहारी ब्राह्मणवृत्तिघ्नश्चैते सम्वत्सरं भैक्ष्येण वर्त्तेरन् । परिवित्तिः परिवेत्ता या च परिवेत्ता या च परिविद्यते दाता याजकश्च चान्द्रायणं कुर्य्यात् । प्राणिभूपुष्पलोमविक्रयी तप्तकृच्छ्रं कुर्य्यात् । आर्द्रौषधिगन्धपुष्पफलमूलचर्म्मवेत्रवैदलतुषकपालकेशभस्मास्थिगोरसपिण्याकतिलतैलविक्रयी प्राजापत्यम् । श्लेष्मजतुमधूच्छिष्टशङ्खत्रपुशुक्तिसीसकृष्णलोहौडुम्बरखड्गपात्रविक्रयी चान्द्रायणं कुर्य्यात् । रक्तवस्त्ररङ्गरत्नगन्धगुड़मधुरसोर्णाविक्रयी त्रिरात्रमुपवसेत् । मांसलवणलाक्षाक्षीरविक्रयी चान्द्रायणं कुर्य्यात् । तञ्च भूयश्चोपनयेत् । उष्ट्रेण खरेण वा गत्वा नग्नः स्नात्वा सुप्त्वा भुक्त्वा प्राणायामत्रयं कुर्य्यात् ॥

जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि समाहितः ।
मासं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥
अयाज्ययाजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म्म च ।

अभिचारमहीनञ्च त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥
येषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधि।
तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् यथाविध्युपनाययेत् ॥
प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्म्मस्थास्तु ये द्विजाः।
ब्रह्मण्याच्च परित्यक्तास्तेषामप्येतदादिशेत् ॥
यद्गर्हितेनार्जयन्ति कर्म्मणा ब्राह्मणा धनम्।
तस्योत्सर्गेण शुद्ध्यन्ति जप्येन तपसा तथा ॥
वेदोदितानां नित्यानां कर्म्मणां समतिक्रमे।
स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥
अवगूर्य्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्व्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम्।
एनस्विभिरनिर्णिक्तैर्नार्थं कश्चित् समाचरेत् ॥
कृतनिर्णेजनांश्चैतान्न जुगुप्सेत धर्म्मवित्।
बालघ्नांश्च कृतघ्नांश्च विशुद्धानपि धर्म्मतः।
शरणागतहन्तॄंश्च स्त्रीहन्तॄंश्च न संवसेत् ॥
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोड़शः।
प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥
अनुक्तनिष्कृतीनाञ्च पापानामपनुत्तये।
शक्तिञ्चावेक्ष्य पापञ्च प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ रहस्यप्रायश्चित्तानि भवन्ति। स्रवन्तीमासाद्य स्नातः प्रत्यहं षोड़श प्राणायामान् कृत्वैककालं हविष्याशी मासेन पूतोब्रह्महा भवति। कर्म्मणोऽन्ते पयस्विनीं गां

दद्यात् । व्रतेनाघमर्षणेन च सुरापः पूतो भवति । गायत्री-दशसाहस्रजपेन सुवर्णस्तेयकृत त्रिरात्रोपोषितः पुरुष-सूक्तजपहोमाभ्यां गुरुतल्पगः ॥

यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।
तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥
प्राणायामं द्विजः कुर्य्यात् सर्वपापापनुत्तये ।
दह्यन्ते सर्वपापानि प्राणायामैर्द्विजस्य तु ॥
सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
अकारञ्चाप्युकारञ्च मकारञ्च प्रजापतिः ।
वेदत्रयान्निरदुहद्भूर्भुवःस्वरितीति च ॥
त्रिभ्य एव च वेदेभ्यः पादं पादमदूदुहत् ।
तदित्यृचोऽस्याः सावित्र्याः परमेष्ठी प्रजापतिः ॥
एतदक्षरमेताञ्च जपन् व्याहृतिपूर्व्विकाम् ।
सन्ध्ययोर्वेदविदुषो वेदपुण्येन युज्यते ॥
सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य वहिरेतत्त्रिकं द्विजः ।
महतोऽप्येनसो मासात्त्वचेवाहिर्व्विमुच्यते ॥
एतयाऽपरिसंयुक्ता काले च क्रियया स्वया ।
विप्रक्षत्रियविड्जातिर्गर्हणं याति साधुषु ॥
ओङ्कारपूर्व्विकास्तिस्रो महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।
त्रिपदा चैव गायत्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम् ॥
योऽधीतेऽहन्यहन्येतां त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः ।
स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमूर्त्तिमान् ॥
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परन्तपः ।

सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनात् सत्यं विशिष्यते ॥
क्षरन्ति सर्व्ववैदिक्यो जुहोतियजतिक्रियाः।
अक्षरं त्वक्षरं ज्ञेयं ब्रह्मा चैव प्रजापतिः ॥
विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः।
उपांशुः स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥
ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमन्विताः।
सर्व्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम् ॥
जप्येनैव तु संसिद्ध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः।
कुर्य्यादन्यन्नवा कुर्य्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथातः सर्व्ववेदपवित्राणि भवन्ति। येषां जपैश्च होमैश्च द्विजातयः पापेभ्यः पूयन्ते। अघमर्षणं देवकृतं शुद्धवत्यः तरत्समन्दीयं कुष्माण्डाः पावमान्यः दुर्गासावित्री अतीषङ्गाः पदस्तोमाः सामानि व्याहृतयः भारुण्डानि चन्द्रसामपुरुषव्रते भासं वार्हस्पत्यं गोसूक्तं अश्वसूक्तं सामनीचन्द्रसूक्ते च शतरुद्रियं अथर्व्वशिरः त्रिसुपर्णं महाव्रतं नारायणीयं पुरुषसूक्तञ्च।
त्रीण्याज्यदोहानि रथन्तरञ्च अग्निव्रतं वामदेव्यं वृहच्च।
एतानि गीतानि पुनन्ति जन्तून् जातिस्मरत्वं लभते य इच्छेत् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ त्याज्याः। व्रात्याः पतितास्त्रिपुरुषं मातृतः पितृतश्चाशुद्धाः सर्व्वएवाभोज्याश्चाप्रतिग्राह्याः। अप्रतिग्राह्येभ्यश्च

प्रतिग्रहप्रसङ्गं वर्ज्जयेत् । प्रतिग्रहेण ब्राह्मणानां ब्राह्मं तेजः प्रणश्यति । द्रव्याणां वाऽविज्ञाय प्रतिग्रहविधिं यः प्रतिग्रहं कुर्य्यात् स दात्रा सह निमज्जति । प्रतिग्रहसमर्थश्च यः प्रतिग्रहं वर्ज्जयेत् स दातृलोकमाप्नोति । एधोदकमूलफलाभयामिषमधुशय्यासनगृहपुष्पदधिशाकांश्चाभ्युद्यतान्न निर्णुदेत ॥

आहृत्याभ्युद्यतां भिक्षां पुरस्तादनुचोदिताम् ।
ग्राह्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकर्म्मणः ॥
नाश्नन्ति पितरस्तस्य दशवर्षाणि पञ्च च ।
नच हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥
गुरून् भृत्यांश्चोज्जिहीर्षुरर्च्चिष्यन् पितृदेवताः ।
सर्व्वतः प्रतिगृह्णीयान्नतु तृप्येत् स्वयं ततः ॥
एतेष्वपि च कार्य्येषु समर्थस्तत्प्रतिग्रहे ।
नादद्यात् कुलटाषण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः ॥
गुरुषु त्वभ्यतीतेषु विना वा तैर्गृहे वसन् ।
आत्मनोवृत्तिमन्विच्छन् गृह्णीयात् साधुतः सदा ॥
अर्द्धिकः कुलमित्रञ्च दासगोपालनापिताः ।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ गृहाश्रमिणस्त्रिविधोऽर्थो भवति । शुक्लः शवलोऽसितश्चार्थः । शुक्लेनार्थेन यदौर्द्धदेहिकं करोति तद्देवमासादयति । यच्छवलेन तन्मानुष्यम् । यत्कृष्णेन तत्तिर्य्यक्त्वम् । स्ववृत्त्युपार्जितं सर्व्वं सर्व्वेषां शुक्लम् । अनन्तरवृत्त्युपात्त

शवल्लम्। अन्तरितद्रव्युपात्तञ्च कृष्णम्।

क्रमागतं प्रीतिदायं प्राप्तञ्च सह भार्य्यया।
अविशेषेण सर्व्वेषां धनं शुक्लं प्रकीर्त्तितम्॥
उत्कोचशुल्कसंप्राप्तमविक्रेयस्य विक्रये।
कृतोपकारादाप्तञ्च शवलं समुदाहृतम्॥
पार्श्विकद्यूतचौर्य्याप्तं प्रतिरूपकसाहसौ।
व्याजेनोपार्ज्जितं यच्च तत्कृष्णं समुदाहृतम्॥
यथाविधेन द्रव्येण यत्किञ्चित् कुरुते नरः।
तथाविधमवाप्नोति स फलं प्रेत्य चेह च॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥

गृहाश्रमी वैवाहिकाग्नौ पाकयज्ञान् कुर्य्यात्। सायं प्रातश्चाग्निहोत्रम्। देवताभ्योजुहुयात्। चन्द्रार्कसन्निकर्ष-विप्रकर्षयोर्द्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत। प्रत्ययनं पशुना। शर-द्ग्रीष्मयोश्चाग्रहायणेन। व्रीहियवयोर्वा पाके। त्रैवार्षिकाभ्य-धिकान्नः प्रत्यब्दं सोमेन। वित्ताभावे इष्ट्या वैश्वानर्य्या। शूद्रान्नं यागी परिहरेत्। यज्ञार्थं भिक्षितमवाप्तमर्थं सकल-मेव वितरेत्। सायं प्रातर्वैश्वदेवं जुहुयात्। भिक्षां च भिक्षवे दद्यात्। अर्च्चितभिक्षादानेन गोदानफलमवाप्नोति। भिक्ष्वभावे तन्मात्रं गवां दद्यात्। वह्नौ वा प्रक्षिपेत्। भुक्ते-ऽप्यन्ने विद्यमाने न भिक्षुकं प्रत्याचक्षीत। कण्डनी पेषणी चुल्ली कुम्भउपस्करइति पञ्चसूना गृहस्थस्य। तन्निष्कृत्यर्थञ्च ब्रह्मदेवभूतपितृनरयज्ञान् कुर्य्यात्। स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञः। होमो दैवः। बलिर्भौतः। पितृतर्पणं पित्र्यः। नृयज्ञश्चाति-

थिपूजनम् ।

देवतातिथिभृत्यानां पितॄणामात्मनस्तथा ।
न निर्वपति पञ्चानामुच्छ्वसन्न स जीवति ॥
ब्रह्मचारी यतिर्भिक्षुर्जीवन्त्येते गृहाश्रमात् ।
तस्मादभ्यागतानेतान् गृहस्थो नावमानयेत् ॥
गृहस्थएव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
ददाति च गृहस्थस्तु तस्माज्ज्येष्ठो गृहाश्रमी ॥
ऋषयः पितरो देवा भूतान्यतिथयस्तथा ।
आशासते कुटुम्बिभ्यस्तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥
त्रिवर्गसेवां सततान्नदानं सुरार्चनं ब्राह्मणपूजनञ्च ।
स्वाध्यायसेवां पितृतर्पणञ्च कृत्वा गृही शक्रपदं प्रयाति ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यात् । दक्षिणाभिमुखो रात्रौ दिवा चोदङ्मुखः सन्ध्ययोश्च । नाप्रच्छादितायां भूमौ । न फालकृष्टायाम् । न च्छायायाम् । नचोषरे । न शाद्वले । न ससत्वे । न गर्त्ते । न वल्मीके । न पथि । न रथ्यायाम् । न पराशुचौ । नोद्याने । नोद्यानोदकसमीपयोः । नाङ्गारे । न भस्मनि । न गोमये । न गोव्रजे । नाकाशे । नोदके । न प्रत्यनिलानलेन्द्वर्कस्त्रीगुरुब्राह्मणानाञ्च । नैवानवगुण्ठितशिराः । लोष्टेष्टकाभिः परिमृज्य गुदं गृहीतशिश्नश्चोत्थायाद्भिर्मृद्भिश्चोद्धृताभिर्गन्धलेपक्षयकरं शौचं कुर्य्यात् ॥

एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश ।

उभयोः सप्त दातव्या मृदस्तिस्रस्तु पादयोः ॥
एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम्।
त्रिगुणञ्च वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ पालाशं दन्तधावनं नाद्यात्। नैव श्लेष्मातकारिष्टविभीतकधववधन्वनजम्। नच बन्धूकनिर्गुण्डीशिग्रुतिल्वतिन्दुकजम्। नच कोविदारशमीपीलुपिप्पलेङ्गुदगुग्गुलुजम्। न पारिभद्रकाम्लिकामोचकशाल्मलीशणजम्। न मधुरम्। नाम्लम्। नोर्द्ध्वशुष्कम्। न शुषिरम्। न पूतिगन्धि। न पिच्छिलम्। न दक्षिणापराभिमुखः। अथाचोदङ्मुखः प्राङ्मुखोवा। वटासनार्कखदिरकरञ्जवदरसर्ज्जनिम्बारिमेदापामार्गमालतीककुभविल्वानामन्यतमम्। कषायं तिक्तं कटुकञ्च ॥

कनीन्यग्रसमस्थौल्यं सकूर्चं द्वादशाङ्गुलम्।
प्रातर्भुक्त्वा च यतवाक् भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥
प्रक्षाल्य भुक्त्वा तज्जह्याच्छुचौ देशे प्रयत्नतः।
अमावास्यां नचाश्नीयाद्दन्तकाष्ठं कदाचन ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ द्विजातीनां कनीनिकामूले प्राजापत्यं नाम तीर्थम्। अङ्गुष्ठमूले ब्राह्मम्। अङ्गुल्यग्रे दैवम्। तर्ज्जनीमूले पित्र्यम्। अनत्युष्णाभिरफेनिलाभिर्न शूद्रैककरावर्जिताभिरक्षाराभिरद्भिः शुचौ देशे स्वासीनोऽन्तर्जानुः प्राङ्मुखश्चोद-

ङ्मुखोवा तन्मनाः सुमनाश्चाचामेत् । ब्राह्मेण तीर्थेन त्रिराचामेत् । द्विःप्रमृज्यात् । खान्यद्भिर्मूर्द्धानं हृदयं स्पृशेत् ।

हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथासंख्यं द्विजातयः ।
शुद्ध्येरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत्स्पृष्टाभिरन्ततः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ योगक्षेमार्थमीश्वरमुपगच्छेत् । नैकोऽध्वानं प्रपद्येत । नाधार्म्मिकैः सार्द्धम् । न वृषलैः । न द्विषद्भिः । नातिप्रत्यूषसि । नातिसायम् । न सन्ध्ययोः । न मध्याह्ने न सन्निहितपानीयम् । नातितूर्णम् । न रात्रौ । न सन्ततं व्यालव्याधितार्त्तैर्वाहनैः । न हीनाङ्गैः न रोगिभिः । न दीनैः । न गोभिः । नादान्तैः । यवसोदकैर्वाहनानामदत्त्वात्मनः क्षुत्तृष्णापनोदने न कुर्य्यात् । न चतुष्पथमधितिष्ठेत् । न रात्रौ वृक्षमूलम् । न शून्यालयं न वनम् । न पशूनां बन्धनागारम् । न केशतुषकपालास्थिभस्माङ्गारान् । न कार्पासास्थि । चतुष्पथं प्रदक्षिणीकुर्य्यात् देवतांश्च प्रज्ञातांश्च वनस्पतीन् । अग्निब्राह्मणगणिकापूर्णकुम्भादर्शच्छत्रध्वजपताकाश्रीवृक्षवर्द्धमाननन्द्यावर्त्तांश्च तालवृन्तचामराश्वगजाजगोदधिक्षीरमधुसिद्धार्थकांश्च वीणाचन्दनायुधार्द्रगोमयपुष्पशाकगोरोचनादूर्व्वाप्ररोहांश्च उष्णीषालङ्कारमणिकनकरजतवस्त्रासनयानामिषांश्च भृङ्गारोद्धृतोर्व्वरारज्जुबद्धपशुकुमारीमीनांश्च दृष्ट्वा प्रयायादिति । अथ मत्तोन्मत्तव्यङ्गान् दृष्ट्वा निवर्त्तेत । वान्तविविक्तमुण्डमलिनवसनजटिलवामनांश्च । काषायिप्रव्रजितमलिनांश्च । तैलगुडशुष्कगोमयेन्धनतृणकुश-

पलाशभस्माङ्गारांश्च। लवणक्लीवासवनपुंसककार्पासरज्जु-
निगड़मुक्तकेशांश्च। वीणाचन्दनार्द्रशाकोष्णीषालङ्करणकु-
मारीः प्रस्थानकालेऽभिनन्दयेदिति। देवब्राह्मणगुरुवभ्रुदी-
क्षितानां छायां नाक्रामेत्। निष्ठ्यूतवान्तरुधिरविण्मूत्र-
स्नानोदकानि वा। न वत्सतन्त्रीं लङ्घयेत्। प्रवर्षति न
धावन्। न वृथा नदीं तरेत्। न देवताभ्यः पितृभ्यश्चोदकामं
प्रदाय। न बाहुभ्याम्। न भिन्नया नावा। न कच्छमधि-
तिष्ठेत। न कूपमवलोकयेत् न लङ्घयेत्॥

वृद्धभारिनृपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम्।
पन्था देयो नृपस्त्वेषां मान्यः स्नातश्च भूपतेः॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिषष्टितमोऽध्यायः॥

परनिपानेषु न स्नानमाचरेत्। आचरेत् पञ्चपिण्डानु-
द्धृत्यापदि। नाजीर्णे। नचातुरः। न नग्नः। न रात्रौ राहु-
दर्शनवर्जम्। न सन्ध्ययोः। प्रातःस्नायप्ररुणकिरणग्रस्तां
प्राचीमवलोक्य स्नायात्। स्नातः शिरो नावधुनेत्। नाङ्गेभ्य-
स्तोयमुद्धरेत्। न तैलवंस्तु स्पृशेत्। नाप्रक्षालितं पूर्वधृतं
वसनं विभृयात्। स्नातः सोष्णीषो धौतवाससी विभृयात्।
न म्लेच्छान्त्यजपतितैः सह सम्भाषणं कुर्य्यात्। स्नायात्
प्रस्रवणदेवखातसरोवरेषु। उद्धृतादभूमिष्ठमुदकं पुण्यं
स्थावरात् प्रस्रवणं तस्मान्नादेयं तस्मादपि साधुपरिगृ-
हीतं सर्वतएव गाङ्गम्। मृत्तोयैः कृतमलापकर्षोऽप्सु निम-
ज्यापोहिष्ठेति तिसृभिर्हिरण्यवर्णाइतिचतसृभिरिदमापः प्र-
वहतइति चतुर्थमभिमन्त्रयेत्। ततोऽप्सु निमग्नस्त्रिरघम-

षेण जपेत्। तद्विष्णोः परमं पदमिति वा। द्रुपदां सावित्रीं वा। युञ्जते मन इत्यनुवाकं वा। पुरुषसूक्तं वा। स्नातस्त्वार्द्रवासा देवपितृतर्पणमम्भःस्थ एव कुर्य्यात्। परिवर्त्तितवासास्त्वेत्तीर्थमुत्तीर्य्य। अकृत्वा देवपितृतर्पणं स्नानवस्त्रादि न पीड़येत्। स्नात्वाचम्य विधिवदुपस्पृशेत्। पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचं पुरुषाय पुष्पाणि दद्यात्। उदकाञ्जलिं पश्चात्। आदावेव दिव्येन तीर्थेन देवतानां कुर्य्यात्। तदनन्तरं पित्र्येण पितॄणाम्। तत्रादौ स्ववंश्यानां तर्पणं कुर्य्यात्। ततः सम्बन्धिबान्धवानाम्। ततः सुहृदाम्। एवं नित्यस्नायी स्यात्। स्नातश्च पवित्राणि यथाशक्ति जपेत्। विशेषतः सावित्रीं त्ववश्यं जपेत् पुरुषसूक्तञ्च। नैताभ्यामधिकमस्ति॥

स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्र्ये च कर्म्मणि।
पवित्राणां तथा जप्ये दाने च विधिनोदिते॥
अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तितम्।
स्नातस्य जलमात्रेण नश्यते इतिधारणा॥
याम्यं हि यातनादुःखं नित्यस्नायी न पश्यति।
नित्यस्नानेन पूयन्ते येऽपि पापकृतो नराः॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुःषष्टितमोऽध्यायः॥

अथातः सुस्नातः प्रक्षालितपाणिपादः स्वाचान्तो देवतार्च्चायां स्थले वा भगवन्तमनादिनिधनं वासुदेवमभ्यर्च्चयेत्। अश्विनेः प्राणस्त्वेति इति कौत्सकीयमन्त्रेणाष्टव्य जीवस्य भगवतो जीवादानं दत्त्वा युञ्जते मन इत्यनुवाकेनावाहनं कृत्वा जानुभ्यां पाणिभ्यां शिरसा च नमस्कारं कुर्यात्।

आपोहिष्ठेति तिसृभिरर्घ्यं निवेदयेत्। हिरण्यवर्णा इति चतसृभिः पाद्यम्। शन्न आपो धन्वन्या इत्याचमनीयम्। इदमापः प्रवहत इति स्नानीयम्। रथे स्वक्षेषु वृषभराजा इत्यनुलेपनालङ्कारौ। युवा सुवासा इतिवासः। पुष्पवतीरिति पुष्पम्। धूरसि धूपमितिधूपम्। तेजोऽसि शुक्रमितिदीपम्। दधिक्राव्ण इतिमधुपर्कः। हिरण्यगर्भ इत्यष्टाभिर्नैवेद्यम्।

चामरं व्यजनं मालां छत्रं पानासने तथा।
सावित्र्यैव तत् सर्व्वं देवाय विनिवेदयेत्॥
एवमभ्यर्च्च्य च जपेत् सूक्तं वै पौरुषं ततः।
तेनैव जुहुयादाज्यं य इच्छेत्शाश्वतं पदम्॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चषष्टितमोऽध्यायः॥

न नक्तं गृहीतेनोदकेन देवपितृकर्म्म कुर्य्यात्। चन्दनमृगमदागुरुकर्पूरकुङ्कुमजातीफलवर्जमनुलेपनं न दद्यात्। न वासो नीलीरक्तम्। न मणिसुवर्णयोः प्रतिरूपमलङ्करणम्। नागन्धि। नोग्रगन्धि। न कण्टकिजम्। कण्टकिजमपि शुक्लं सुगन्धिकं दद्यात्। रक्तमपि कुङ्कुमं जलजञ्च दद्यात्। न धूपार्थे जीवजातम्। न घृततैलं विना किञ्चन दीपार्थे। नाभक्ष्यं नैवेद्यार्थे। न भक्ष्ये अप्यजामहिषीक्षीरे। पञ्चनखमत्स्यवराहमांसानि च।

प्रयतश्च शुचिर्भूत्वा सर्व्वमेव निवेदयेत्।
तन्मनाः सुमना भूत्वा त्वराक्रोधविवर्जितः॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्षष्टितमोऽध्यायः॥

अथाग्निं परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्य्य परिषिच्य सर्वतः पाकादग्रमुद्धृत्य जुहुयात् । वासुदेवाय सङ्कर्षणाय प्रद्युम्नायानिरुद्धाय पुरुषाय सत्यायाच्युताय वासुदेवाय। अथाग्नये सोमाय मित्राय वरुणाय इन्द्रायेन्द्राग्निभ्यां विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतये अनुमत्यै धन्वन्तरये वास्तोष्पतये अग्नये स्विष्टिकृते च । ततोऽन्नशेषेण बलिमुपहरेत्। भक्ष्योपभक्ष्याभ्यामभितः पूर्वेणाग्नेः। अबानामासीति ललानामासीति नितन्त्वीनामासीति चिप्रणिकानामासीति सर्व्वासाम् । नन्दिनि सुभगे सुमङ्गलि भद्रकालीतिस्वस्थिष्वभिप्रदक्षिणाम् । स्थूणायां ध्रुवायां श्रियै । हिरण्यकेश्यै वनस्पतिभ्यः । धर्म्माधर्म्मयोर्द्वारि मृत्यवे च । उदपाने वरुणाय । विष्णव इत्युलूखले । मरुद्भ्य इति दृषदि । उपरिशरणे वैश्रवणाय राज्ञे भूतेभ्यश्च । इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्य इतिपूर्व्वार्द्धे । यमाय यमपुरुषेभ्य इतिदक्षिणार्द्धे । वरुणाय वरुणपुरुषेभ्य इतिपश्चार्द्धे । सोमाय सोमपुरुषेभ्य इत्युत्तरार्द्धे । ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य इतिमध्ये । ऊर्द्ध्वमाकाशाय । दिवाचरेभ्यो भूतेभ्य इतिस्थण्डिले । नक्तञ्चरेभ्य इतिनक्तम् । ततो दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय मात्रे पितामह्यै प्रपितामह्यै स्वनामगोत्राभ्याञ्च पिण्डनिर्व्वपणं कुर्य्यात् । पिण्डानाञ्चानुलेपनपुष्पधूपनैवेद्यादि दद्यात् । उदककलशमुपनिधाय स्वस्त्ययनं वाचयेत् । श्वकाकश्वपचानां भुवि निर्वपेत् । भिक्षाञ्च दद्यात् । अतिथिपूजने च परं फलमधितिष्ठेत् । सायमतिथिं प्राप्तं प्रयत्नेनार्च्चयेत् । अनाशितमतिथिं गृहे न वासयेत् । यथा

वर्णानां ब्राह्मणः प्रभुर्यथा स्त्रीणां भर्त्ता तथा गृहस्थस्यातिथिः। तत्पूजायां स्वर्गमाप्नोति॥

अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते।
तस्मात् सुकृतमादाय दुष्कृतन्तु प्रयच्छति॥
एकरात्रं हि निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः।
अनित्या हि स्थितिर्यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते॥
नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा।
उपस्थितं गृहे विद्याद्भार्य्या यत्राग्नयोऽपिवा॥
यदि त्वतिथिधर्मेण क्षत्रियो गृहमागतः।
भुक्तवत्सु च विप्रेषु कामं तमभिपूजयेत्॥
वैश्यशूद्रावपि प्राप्तौ कुटुम्बेऽतिथिधर्मिणौ।
भोजयेत् सह भृत्यैस्तावानृशंस्यं प्रयोजयन्॥
इतराण्यपि सख्यादीन् संप्रीत्या गृहमागतान्।
प्रकृतान्नं यथाशक्ति भोजयेत् सह भार्य्यया॥
सुवासिनीं कुमारीश्च रोगिणीं गुर्व्विणीं तथा।
अतिथिभ्योऽग्र एवैतान् भोजयेदविचारयन्॥
अदत्त्वा यस्तु एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्तेऽविचक्षणः।
स भुञ्जानो न जानाति श्वगृध्रैर्जग्धिमात्मनः॥
भुक्तवत्सु च विप्रेषु भृत्येषु स्वेषु चैव हि।
भुञ्जयीतां ततः पश्चादवशिष्टन्तु दम्पती॥
देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च भृत्यान् गृह्याश्च देवताः।
पूजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थः शेषभुग्भवेत्॥
अघं स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्यात्मकारणात्।
यज्ञशिष्टाशनं ह्येतत् सतामन्नं विधीयते॥

स्वाध्यायेनाग्निहोत्रेण यज्ञेन तपसा तथा ।
नचाप्नोति गृही लोकान् यथा त्वतिथिपूजनात् ॥
सायंप्रातस्त्वतिथये प्रदद्यादासनोदकम् ।
अन्नञ्चैव यथा शक्त्या सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥
प्रतिश्रयं तथा शय्यां पादाभ्यङ्गं सदीपकम् ।
प्रत्येकदानेनाप्नोति गोप्रदानसमं फलम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥

चन्द्रार्कोपरागे नाश्नीयात् । स्नात्वा मुक्तयोरश्नीयात् । अमुक्तयोरस्तंगतयोर्दृष्ट्वा स्नात्वा चापरेऽह्नि । न गोब्राह्मणोपरागेऽश्नीयात् । न राजव्यसने । प्रवसिताग्निहोत्री यदाग्निहोत्रं हुतं मन्येत तदाश्नीयात् । यदा हुतं मन्येत वैश्वदेवमपि । पर्वणि च यदा हुतं मन्येत पर्व । नाश्नीयाच्चाजीर्णे । नार्द्धरात्रे । न मध्याह्ने । न सन्ध्ययोः । नार्द्रवासाः । नैकवासाः । न नग्नः । न जलस्थः । नोत्कुटुकः । न भिन्नासनगतः । नच शयनगतः । न भिन्नभाजने । नोत्सङ्गे । न भुवि । न पाणौ । लवणञ्च यत्र दद्यात् नचाश्नीयात् । न बालकान्निर्भर्त्सयेत् । नैको मिष्टम् । नोद्धृतस्नेहम् । न दिवा धानाः । न रात्रौ तिलसंयुक्तम् । न दधि सक्तून् । न कोविदारवटपिप्पलशाणशाकम् । नादत्त्वा । नाहुत्वा । नानार्द्रपादः । नानार्द्रकरमुखश्च । नोच्छिष्टश्च घृतमादद्यात् न चन्द्रार्कतारका निरीक्षेत । न मूर्द्धानं स्पृशेत् । न ब्रह्म कीर्त्तयेत् । प्राङ्मुखोऽश्नीयात् दक्षिणा-

मुखो वा। अभिपूज्यान्नम्। सुमनाः स्रग्व्यनुलिप्तः। न निःशेषकृत् स्यात्। अन्यत्र दधिमधुसर्पिःपयःसक्तुपललमोदकेभ्यः।

नाश्नीयाद्भार्यया सार्द्धं नाकाशे न तथोत्थितः।
बहूनां प्रेक्षमाणानां नैकस्मिन् बहवस्तथा॥
शून्यागारे वह्निगृहे देवागारे कथञ्चन।
पिबेन्नाञ्जलिना तोयं नातिसौहित्यमाचरेत्॥
न तृतीयमथाश्नीयान्नचापथ्यं कथञ्चन।
नातिप्रगे नातिसायं न सायं प्रातराशितः॥
न भावदुष्टमश्नीयान्न भाण्डे भावदूषिते।
शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसक्थिकाम्॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे अष्टषष्टितमोऽध्यायः॥

नाष्टमीचतुर्द्दशीपञ्चदशीषु स्त्रियमुपेयात्। न श्राद्धं भुक्त्वा। न श्राद्धं दत्त्वा। नोपनिमन्त्रितः श्राद्धे। न स्नात्वा। न हुत्वा। न व्रती। नोपोष्य भुक्त्वा वा। न दीक्षितः। न देवायतनश्मशानशून्यालयेषु। न वृक्षमूलेषु। न दिवा। न सन्ध्ययोः। न मलिनाम्। न मलिनः। नाभ्यक्ताम्। नाभ्यक्तः। न रोगार्त्ताम्। न रोगार्त्तः।

न हीनाङ्गीं नाधिकाङ्गीं तथैव च वयोधिकाम्।
नोपेयाद्गुर्विणीं नारीं दीर्घमायुर्जिजीविषुः॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः॥

नार्द्रपादः स्वप्यात्। नोत्तरापरावाक्शिराः। न

नग्नः। नार्द्रवंशे। नाकाशे। न पलाशशयने। न पञ्चदारुकृते। न गजभग्नकृते। न विद्युद्दग्धकृते न भिन्ने। नाग्निप्लुष्टे। न घटासिक्तद्रुमजे। न श्मशानशून्यालयदेवतायतनेषु। न चपलमध्ये। न नारीमध्ये। न धान्यगोगुरुहुताशनसुराणामुपरि।

नोच्छिष्टो न दिवा स्वप्यात् सन्ध्ययोर्न च भस्मनि।
देशे नचाशुचौ नार्द्रे न च पर्वतमस्तके॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्ततितमोऽध्यायः॥

अथ न कञ्चनावमन्येत। न च हीनाङ्गाधिकाङ्गामूर्खान् धनहीनानवहसेत्। न हीनान् सेवेत। स्वाध्यायविरोधि कर्म्म नाचरेत्। वयोऽनुरूपं वेशं कुर्य्यात् श्रुतस्याभिजनस्य धनस्य देशस्य च। नोद्धतः। नित्यं शास्त्रावेक्षी स्यात्। सति विभवे न जीर्णमलवद्वासाः स्यात्। न नास्तीत्यभिभाषेत। न निर्गन्धोग्रगन्धिरक्तञ्च माल्यं बिभृयात्। बिभृयाज्जलजं रक्तमपि। यष्टिञ्च वैणवीम्। कमण्डलुञ्च सोदकम्। कार्पासमुपवीतम्। रौक्मे च कुण्डले। नादित्यमुद्यन्तमीक्षेत। नास्तं यान्तम्। न वाससा तिरोहितम्। नचादर्शे जलमध्यगतम्। न मध्याह्ने। न क्रुद्धस्य गुरोर्मुखम्। न तैलोदकयोः स्वच्छायाम्। न मलवत्यादर्शे। न पत्नीं भोजनसमये। न स्त्रियं नग्नाम्। न कञ्चन मेहमानम्। न चालानभ्रष्टकुञ्जरम्। न च विपलस्थोदृष द्वियुद्धम्। न मत्तम्। नामेध्यमग्नौ प्रक्षिपेत्। नासृक्। न विषम्। नापस्त्वपि। नाग्निं लङ्घयेत्। न

पादौ प्रतापयेत्। न कुशैस्तेषु वा परिमृज्यात्। न कांस्यभाजने चार्पयेत्। न पादं पादेन। न भुवमालिखेत्। न लोष्टमर्द्दी स्यात्। न तृणच्छेदी स्यात्। न दन्तैर्नखलोमानि च्छिन्द्यात्। द्यूतं वर्जयेत् बालातपसेवाञ्च। वस्त्रोपानहमाल्योपवीतान्यन्यधृतानि न धारयेत्। न शूद्राय मतिं दद्यात् नोच्छिष्टहविषी न तिलान्। न चास्योपदिशेद्धर्मं न व्रतम्। न संहताभ्यां पाणिभ्यां शिरउदरञ्च कण्डूयेत। न दधिसुमनसी प्रत्याचक्षीत। नात्मनः स्रजमपकर्षयेत्। सुप्तं न प्रबोधयेत्। नोदक्यामभिभाषेत न म्लेच्छान्त्यजान्। अग्निदेवब्राह्मणसन्निधौ प्रदक्षिणम् पाणिमुद्धरेत। न परक्षेत्रे चरन्तीं गामाचक्षीत न पिबन्तं वत्सकम्। नोद्धतान् प्रहर्षयेत्। न शूद्रराज्ये निवसेत् नाधार्म्मिकजनाकीर्णे। न संवसेद्वैद्यहीने। नोपसृष्टे। न चिरं पर्वते। न वृथाचेष्टां कुर्य्यात्। न नृत्यगीते। नास्फोटनं कार्य्यम्। नाश्लीलं कीर्त्तयेत्। नानृतम्। नाप्रियम्। न किञ्चिन्मर्म्माणि स्पृशेत्। नात्मानमवजानीयाद्दीर्घमायुर्जिजीविषुः। चिरं सन्ध्योपासनं कुर्य्यात्। न सर्पशस्त्रैः क्रीडेत। अनिमित्ततः स्वानि खानि न स्पृशेत्। परस्य दण्डं नोद्यच्छेत। शास्यं शासनार्थं ताडयेत्। तन्वा वेणुदलेन रज्ज्वा वा पृष्ठे। देवब्राह्मणशास्त्रमहात्मनां परीवादं परिहरेत्। धर्म्मविरुद्धौ चार्थकामौ। लोकविद्विष्टञ्च धर्म्ममपि। पर्वसु शान्तिहोमं कुर्य्यात्। न तृणमपि च्छिन्द्यात्। अलङ्कृतश्च तिष्ठेत्। एवमाचारसेवी स्यात्॥

श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् साधुभिश्च निषेवितम्।
तमाचारं निषेवेत धर्म्मकामो जितेन्द्रियः॥
आचाराल्लभते ह्यायुराचारादीप्सितां गतिम्।
आचाराद्धनमक्षय्यमाचाराद्धन्त्यलक्षणम्॥
सर्व्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः।
श्रद्दधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकसप्ततितमोऽध्यायः॥

दमयमेन तिष्ठेत्। दमश्चेन्द्रियाणां प्रकीर्त्तितः दान्तस्यालं लोकः परश्च। नादान्तस्य क्रिया काचित् समृध्यति॥
दमः पवित्रं परमं मङ्गल्यं परमं दमः।
दमेन सर्व्वमाप्नोति यत्किञ्चिन्मनसेच्छति॥
दशार्द्धयुक्तेन रथेन याति मनोवशेनार्थपथानुवर्त्तिना।
तच्चेद्रथं नापहरन्ति वाजिनस्तथागतं नावजयन्ति शत्रवः॥
आपूर्य्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत्।
तद्वत् कामा यं प्रविशन्ति सर्व्वे स शान्तिमाप्नोति न कामकामी॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्विसप्ततितमोऽध्यायः॥

अथ श्राद्धेप्सुः पूर्व्वेद्युर्ब्राह्मणानामन्त्रयेत्। द्वितीयेऽह्नि शुक्लपक्षस्य पूर्व्वाह्णे कृष्णपक्षस्यापराह्णे विप्रान् सुस्नातान् स्वाचान्तान् यथाभूयो विद्याक्रमेण कुशोत्तरेष्वासनेषूपवेशयेत्। द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च पित्र्ये उदङ्मुखान् एकैकमुभयत्र वेति। आमश्राद्धेषु काम्येषु च प्रथमं पञ्चकेनाग्निं हुत्वा। पशुश्राद्धेषु मध्यमपञ्चकेन। अमावास्यासूत्तमपञ्च-

केन। माग्रहायण्या जर्द्धं कृष्णाष्टकासु च क्रमेणैव प्रथम-
मध्यमोत्तमपञ्चकैः। अन्वष्टकासु च। ततोब्राह्मणानुज्ञातः
पितॄनावाहयेत्। अपयान्त्वसुरा इति श्राद्धविघ्नकर्त्तॄन्।
यातुधानानपसार्थ्य तिलैर्यातुधानानां विसर्जनं कृत्वा। एत
पितरः सर्व्वांस्तान् श्रमाय सर्व्वेतद्वः पितरइत्यावाहनं कृत्वा
कुश तिलमिश्रेण गन्धोदकेन यस्तिष्ठन्त्यमृतागाविति यश्चे-
मातेति च पाद्यं निर्वर्त्य निवेद्यार्घ्यं कृत्वा निवेद्य चानुलेपनं
कृत्वा कुशतिलवस्त्रपुष्पालङ्कारधूपदीपैर्यथाशक्त्या विप्रान्
समभ्यर्च्य घृताक्तमन्नमादायादित्यारुद्रावसवइति वौग्न्याग्नौ
करवाणीत्युक्त्वा तत्र विप्रैः कुर्व्वित्युक्ते आहुतित्रयं दद्यात्।
ये मामकाः पितर एतद्वः पितरोऽयं यज्ञे इति च हविरनु-
मन्त्रणं कृत्वा यथोपपन्नेषु पात्रेषु विशेषाद्रजतमयेष्वन्नं
नमो विश्वेभ्यो देवेभ्यइत्यन्नमादौ प्राङ्मुखयोर्निवेदयेत्।
पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय च नामगोत्राभ्यामुदङ्मु-
खेषु। तदद्तसु ब्राह्मणेषु यन्मे प्रकामा अहोरात्रैर्यद्वा
क्रव्यादिति जपेत्। इतिहासपुराणधर्म्मशास्त्राणि चेति।
उच्छिष्टसन्निधौ दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पृथिवी दर्व्वी रक्षिता-
इत्येकं पिण्डं पित्रे निदध्यात्। अन्तरीक्षं दर्व्वी रक्षिता-
इति द्वितीयं पितामहाय। द्यौर्दर्व्वी रक्षिता इति तृतीयं
प्रपितामहाय। अत्र पितरः प्रेता इति वासोदेयम्। वीरान्नः
पितरो धत्त इत्यन्नम्। अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृ-
षायध्वमिति दर्भमूले करघर्षणम्। ऊर्जं वहन्तीरित्यनेन
सोदकेन प्रदक्षिणं पिण्डानां विकिरणं सेचनं कृत्वा अर्घ-
पुष्पधूपालेपनान्नादिभक्ष्यभोज्यानि च निवेदयेत्। उदक-

पात्रञ्च मधुघृततिलैः संयुतञ्च। भुञ्जत्सु ब्राह्मणेषु तृप्तिमागतेषु मामिश्रं सर्व्वमन्नं सकृत् समध्धृत्यान्नविकिरमुच्छिष्टाग्रतः कृत्वा तृप्ताभवन्तः सम्पन्नमिति पृष्ट्वोदङ्मुखेभ्याचमनमादौ दत्त्वा ततः प्राङ्मुखेषु दत्त्वा ततश्च सुप्रोक्षितमिति श्राद्धदेशं संप्रोक्ष्य दर्भपाणिः सर्व्वं कुर्य्यात्। ततः प्राङ्मुखाग्रतोऽक्षय्योदकं नाम इति प्रदक्षिणं कृत्वा प्रत्येत्य च यथाशक्ति दक्षिणाभिः समभ्यर्च्याभिरमन्तु भवन्त इत्युक्त्वा तैरस्तोऽभिरताः स्म इति देवाश्च पितरश्चेत्यभिजपेत्। अक्षय्योदकञ्च नामगोत्राभ्यां दत्त्वा विश्वे देवाः प्रीयन्तामिति प्राङ्मुखेभ्यस्ततः प्राञ्जलिरिदं तन्मनाः सुमना याचेत। दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदः सन्ततिरेव च। श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयञ्च नोऽस्त्विति। तथास्त्विति ब्रूयुः। अन्नञ्च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि। याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कञ्चन। इत्येताभ्यामाशिषः प्रतिगृह्य।

वाजेवाजे इति ततो ब्राह्मणांश्च विसर्जयेत्।
पूजयित्वा यथान्यायमनुव्रज्याभिवाद्य च॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः॥

अष्टकासु दैवपूर्व्वं शाकमांसापूपैः श्राद्धं त्वन्वष्टकास्वष्टकावदन्नौ दैवपूर्वमेवं हुत्वा मात्रे पितामह्यै प्रपितामह्यै च पूर्ववद्ब्राह्मणान् भोजयित्वा दक्षिणाभिश्चाभ्यर्च्यानुव्रज्य विसर्जयेत्। ततः कर्षूः कुर्य्यात्। तस्य ले प्रागुदगन्युपसमाधानं कृत्वा पिण्डनिर्वपणम्। कर्षूत्रयमूले पुरुषाणां कर्षूत्रयमूले स्त्रीणाम्। पुरुषकर्षूत्रयं सान्नेनोदकेन पूर-

येत्। सौकर्षत्रयं सार्द्धेन पयसा। दध्ना मांसेन पयसा च प्रत्येकं कर्षत्रयं पूरयित्वा जपेन्नवतीभ्योऽस्तु चाक्षरम्।

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥

पितरि जीवति यः श्राद्धं कुर्य्यात् स येषां पिता कुर्य्यात्तेषां कुर्य्यात्। पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः कुर्य्यात्तेषां कुर्य्यात्। त्रिषु जीवत्सु नैव कुर्य्यात्। यस्य पिता प्रेतः स्यात् स पित्रे पिण्डं निधाय प्रपितामहात् परं द्वाभ्यां दद्यात्। यस्य पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां स ताभ्यां पिण्डौ दत्त्वा पितामहपितामहाय दद्यात्। यस्य पितामहः प्रेतः स्यात् स तस्मै पिण्डं निधाय प्रपितामहात्परं द्वाभ्यां दद्यात्। यस्य पिता प्रपितामहश्च प्रेतौ स्यातां स पित्रे पिण्डं निधाय पितामहात् परं द्वाभ्यां दद्यात्।

मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्य्याद्विचक्षणः।
मन्त्रोहेण यथान्यायं शेषाणां मन्त्रवर्जितम्॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अमावास्यास्तिस्रोऽष्टकास्तिस्रोऽन्वष्टका माघी प्रौष्ठपद्यूर्ध्वं कृष्णत्रयोदशी व्रीहियवपाकौ चेति।

एतांस्तु श्राद्धकालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः।
श्राद्धमेतेष्वकुर्व्वाणो नरकं प्रतिपद्यते॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥

आदित्यसंक्रमणं विषुवद्द्वयं विशेषेणायनद्वयं व्यतीपातो जन्मर्क्षमभ्युदयश्च । एतांस्तु श्राद्धकालान् वै काम्यानाह प्रजापतिः । श्राद्धमेतेषु यद्दत्तं तदानन्त्याय कल्पते ॥

सन्ध्यारात्र्योर्न कर्त्तव्यं श्राद्धं खलु विचक्षणैः ।
तयोरपि च कर्त्तव्यं यदि स्याद्राहुदर्शनम् ॥
राहुदर्शनदत्तं हि श्राद्धमाचन्द्रतारकम् ।
गुणवत् सर्व्वकामीयं पितॄणामुपतिष्ठते ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥

सततमादित्येऽह्नि श्राद्धं कुर्व्वन्नारोग्यमाप्नोति । सौभाग्यं चान्द्रे । समरविजयं कौजे । सर्व्वान् कामान् बौधे । विद्यामभीष्टां जैवे । धनं शौक्रे । जीवितं शनैश्चरे । स्वर्गं कृत्तिकासु । अपत्यं रोहिणीषु । ब्रह्मवर्च्चस्यं सौम्ये कर्म्मसिद्धिं रौद्रे । भुवं पुनर्व्वसौ पुष्टिं पुष्ये । श्रियं सार्पे । सर्व्वान् कामान् पैत्रे । सौभाग्यं भाग्ये । धनमार्य्यमणे । ज्ञातिश्रैष्ठ्यं हस्ते । रूपवतः सुतां स्त्वाष्ट्रे । वाणिज्यसिद्धिं स्वातौ । कनकं विशाखासु । मित्राणि मैत्रे । राज्यं शाक्रे । कृषिं मूले । समुद्रयानसिद्धिमाप्ये । सर्व्वान् कामान् वैश्वदेवे । श्रैष्ठ्यमभिजिति । सर्व्वान् कामान् श्रवणे । लवणं वासवे । आरोग्यं वारुणे । कुप्यद्रव्यमाजे । गृहमाहिर्व्बध्ने । गाः पौष्णे । तुरङ्गमाश्विने । जीवितं याम्ये । गृहसुरूपाः स्त्रियः प्रतिपदि । कन्यां वरदां द्वितीयायाम् सर्व्वान् कामां स्तृतीयायाम् । पशूंश्चतुर्थ्याम् । श्रियं पञ्चम्याम् । द्यूतविषयं षष्ठ्याम् । कृषिं सप्तम्याम् । वाणिज्यमष्टम्याम् ।

पशूनवम्याम् वाजिनो दशम्याम्। ब्रह्मवर्च्चस्विनः पुत्रानेकादश्याम्। आयुर्वसुराज्यजयान् द्वादश्याम्। सौभाग्यं त्रयोदश्याम्। सर्वकामान् पञ्चदश्याम् अमावास्यायाम्। श्राद्धकर्म्मणि चतुर्द्दशी शस्ता। अपि पितृगीते गाथे भवतः।

अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः।
प्रावृट्काले ऽसिते पक्षे त्रयोदश्यां समाहितः॥
मधूत्कटेन यः श्राद्धं पायसेन समाचरेत्।
कार्त्तिकं सकलं मासं प्राक्छाये कुञ्जरस्य च॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः॥

अथ न नक्तं गृहीतेनोदकेन श्राद्धं कुर्य्यात्। कुशाभावे कुशस्थाने काशान् दूर्वां वा दद्यात्। वाससोऽर्थे कार्पासोत्थं सूत्रम्। दशां विवर्जयेद् यद्यप्याहतवस्त्रजा स्यात्। उग्रगन्धीन्यगन्धीनि कण्टकिजातानि रक्तानि च पुष्पाणि। शुक्लानि सुगन्धीनि कण्टकिजातान्यपि जलजानि रक्तान्यपि दद्यात्। वसां मेदश्च दीपार्थे न दद्यात्। घृतं तैलं वा दद्यात्। जीवजं सर्वधूपार्थे न दद्यात्। मधुघृतसंयुक्तं गुग्गुलुं दद्यात्। चन्दनकुङ्कुमकर्पूरागुरुपद्मकान्यनुलेपनार्थे। न प्रत्यक्षलवणं दद्यात् हस्तेन च घृतव्यञ्जनादि। तैजसानि पात्राणि दद्यात्। विशेषतो राजतानि। खड्गकुतपकृष्णाजिनतिलसिद्धार्थकाक्षतानि च पवित्राणि रक्षोघ्नानि चेति दद्यात्। पिप्पलीमुकुन्दकभूस्तृणशिग्रुसर्षप-

सुरसासर्जकसुवर्चलकुष्माण्डालावुवार्त्ताकुपालङ्क्योपोदकीतण्डुलीयककुसुम्भपिण्डालुकमहिषीक्षीराणि वर्जयेत्। राजमाषमसूरपर्य्युषितकृतलवणानि च। कोपं परिहरेत्। नाश्रुपातयेत्। न त्वरां कुर्य्यात्। घृतादिदाने तैजसानि पात्राणि खड्गपात्राणि फल्गुपात्राणि च प्रशस्तानि। अत्र च श्लोकौ भवति॥

सौवर्णराजताम्राभ्याञ्च खड्गेनौडुम्बरेण च।
दत्त मक्षय्यतां याति फल्गुपात्रेण चाप्यथ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनाशीतितमोऽध्यायः॥

तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलैः शाकैः श्यामाकैः प्रियङ्गुभिर्नीवारैर्मुद्गैर्गोधूमैश्च मासं प्रीयन्ते। द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन। त्रीन्हारिणेन। चतुरश्चौरभ्रेण पञ्च शाकुनेन। षट्छागेन। सप्त रौरवेण। अष्टौ पार्षतेन। नव गवयेन। दश माहिषेण। एकादश कौर्मेण। सम्वत्सरं गव्येन पयसा तद्विकारैर्व्वा। अत्र पितृगीता गाथा भवति॥

कालशाकं महाशल्कं मांसं वाध्रीणसस्य च।
विषाणवर्ज्या ये खड्गास्तांश्च भक्षामहे सदा।

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽशीतितमोऽध्यायः॥

नाश्ममासनमारोपयेत्। न पदा स्पृशेत। उच्छेषणं भूमिगतमजिह्मस्याशठस्य वा। दासवर्गस्य तत्पित्रे भागधेयं प्रचक्षते।

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकाशीतितमोऽध्यायः॥

दैवे कर्म्मणि ब्राह्मणं न परीक्षेत। प्रयत्नात् पित्र्ये परीक्षेत। हीनाधिकाङ्गान् विवर्जयेत्। विकर्म्मस्थांश्च वैडालव्रतिकान् वृथालिङ्गिनो नक्षत्रजीविनो देवलकांश्च चिकित्सकान् अनूढापुत्रान् तत्पुत्रान् बहुयाजिनो ग्रामयाजिनः शूद्रयाजिनोऽयाज्ययाजिनो व्रात्यांस्तद्याजिनः पर्व्वकारान् सूचकान् भृतकाध्यापकान् भृतकाध्यापितान् शूद्रान्नपुष्टान् पतितसंसर्गान् अनधीयानान् सन्ध्योपासनाननुष्ठान् राजसेवकान् नग्नान् पितृमातृगुर्व्वग्निस्वाध्यायत्यागिनश्चेति ॥

ब्राह्मणापसदा ह्येते कथिताः पङ्क्तिदूषकाः ।
एतान् विवर्ज्जयेच्छेषाच्छ्राद्धकर्म्मणि पण्डितः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ पङ्क्तिपावनाः । त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निर्ज्येष्ठसामगो वेदपारगो वेदाङ्गस्याप्येकस्य पारगः पुराणेतिहासव्याकरणपारगो धर्म्मशास्त्रस्याप्येकस्य पारगस्तीर्थपूतो यज्ञपूतस्तपःपूतः सत्यपूतो मन्त्रपूतो गायत्रीजपनिरतो ब्रह्मदेयानुसन्तानस्त्रिसुपर्णो जामाता दौहित्रश्चेति । विशेषेण तु योगिनः । अत्र पितृगीता गाथा भवति ॥

अपि स स्यात् कुलेऽस्माकं भोजयेद्यस्तु योगिनम् ।
विप्रं श्राद्धे प्रयत्नेन येन तृप्यामहे वयम् ।

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥

न म्लेच्छविषये श्राद्धं कुर्य्यात् । न गच्छेन्म्लेच्छविषयम् ।
परनिपानेष्वपः पीत्वा तत्साम्यमुपगच्छतीति ॥

चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते।
स म्लेच्छदेशो विज्ञेय आर्य्यावर्त्तस्ततः परः॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुरशीतितमोऽध्यायः॥

अथ पुष्करेषु श्राद्धम्। जप्यहोमतपांसि च। पुष्करे स्नानमात्रतः सर्वपापेभ्यः पूतो भवति। एवमेव गयाशीर्षे अक्षयवटे अमरकण्टकपर्वते वराहपर्वते यत्र क्वचन नर्म्मदातीरे यमुनातीरे गङ्गायां विशेषतः कुशावर्त्ते विल्वके नीलपर्वते कनखले कुजाम्रे भृगुतुङ्गे केदारे महालये नड़न्तिकायां सुगन्धायां शाकम्भर्य्यां फल्गुतीर्थे महागङ्गायां त्रिहलिकाश्रमे कुमारधारायां प्रभासे यत्र क्वचन सरस्वत्यां विशेषतः।

गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसङ्गमे।
सततं नैमिषारण्ये वाराणस्यां विशेषतः॥

अगस्त्याश्रमे कण्वाश्रमे कौशिक्यां सरयूतीरे शोणस्य ज्योतिषायाश्च सङ्गमे श्रीपर्वते कालोदके उत्तरमानसे वड़वायां मतङ्गवाप्यां सप्तार्षे विष्णुपदे स्वर्गमार्गपदे गोदावर्य्यां गोमत्यां वेत्रवत्यां विपाशायां वितस्तायां शतद्रुतीरे चन्द्रभागायां इरावत्यां सिन्धोस्तीरे दक्षिणे पञ्चनदे औजसे। एवमादिष्वथान्येषु तीर्थेषु सरिद्वरासु सर्वेष्वपि स्वभावेषु पुलिनेषु प्रस्रवणेषु पर्वतेषु निकुञ्जेषु वनेषूपवनेषु गोमयपलिप्तेषु मनोज्ञेषु। अत्र च पितृगीता गाथा भवन्ति॥

कुलेऽस्माकं स जन्तुः स्याद्यो नो दद्याज्जलाञ्जलीन्।
नदीषु बहुतोयासु शीतलासु विशेषतः॥

अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।
गयाशीर्षे वटे श्राद्धं यो नः कुर्य्यात् समाहितः ॥
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ वृषोत्सर्गः कार्त्तिक्यामाश्वयुज्यां वा । तत्रादावेव वृषभं परीक्षेत । जीवद्वत्सायाः पयस्विन्याः पुत्रं सर्व्वलक्षणोपेतं नीलं लोहितं वा मुखपुच्छपादशृङ्गशुक्लं यूथस्याच्छादकम् । ततो गवां मध्ये सुसमिद्धमग्निं परिस्तीर्य्य पौष्णं चरुं पयसा श्रपयित्वा पूषा गा अन्वेतु न इह रतिरिति च हुत्वा वृषमयस्कारस्त्वङ्कयेत् । एकस्मिन् पार्श्वे चक्रेणापरस्मिन् पार्श्वे शूलेन । अङ्कितञ्च हिरण्यवर्णा इति चतसृभिः शन्नोदेवीति च स्नापयेत् । स्नातमलङ्कृतं स्नातालङ्कृताभिश्चतसृभिर्वत्सतरीभिः सार्द्धमानीय रुद्रान् पुरुषसूक्तं कुष्माण्डीश्च जपेत् । पिता वत्सेतिवृषभस्य दक्षिणे कर्णे पठेत् इमञ्च ।

वृषोहि भगवान् धर्म्मश्चतुष्पादः प्रकीर्त्तितः ।
वृणोमि तमहं भक्त्या स मे रक्षतु सर्व्वतः ॥
एतं युवानं पतिं वो ददाम्यनेन क्रीड़न्तीश्चरथ प्रियेण ।
माहामहिप्रजया मातनुभिर्मारधाम द्विषते सोम ! राजन् ! ॥
वृषं वत्सतरीयुक्तमैशान्यां कारयेद्दिशि ।
होतुर्वस्त्रयुगं दद्यात् सुवर्णं कांस्यमेव च ॥
अयस्कारस्य दातव्यं वेतनं मनसेप्सितम् ।

भोजनं बहुसर्पिष्कं ब्राह्मणांश्चात्र भोजयेत् ॥
उत्सृष्टो वृषभो यस्मिन् पिबत्यथ जलाशये ।
जलाशयं तत्सकलं पितॄंस्तस्योपतिष्ठति ॥
शृङ्गेणोल्लिखते भूमिं यत्र क्वचन दर्पितः ।
पितॄणामन्नपानं तत् प्रभूतमुपतिष्ठति ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षडशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ वैशाख्यां पौर्णमास्यां कृष्णमृगाजिनं सुवर्णशृङ्गं रौप्यखुरं मौक्तिकलाङ्गूलभूषितं कृत्वा आविके वस्त्रे च प्रसारयेत । ततस्तिलैः प्रच्छादयेत् । सुवर्णनाभिञ्च कुर्य्यात् । आहतेन वासोयुगेन प्रच्छादयेत् । सर्व्वगन्धरत्नैश्चालङ्कृतं कुर्य्यात् । चतसृषु दिक्षु चत्वारि तैजसपात्राणि क्षीरदधिमधुघृतपूर्णानि निधायाहिताग्नये ब्राह्मणायालङ्कृताय वासोयुगेन प्रच्छादिताय दद्यात । अत्र च गाथा भवन्ति ॥

यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् सखुरं शृङ्गसंयुतम् ।
तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्व्वरत्नैरलङ्कृतम् ॥
ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ।
चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥
कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी ।
ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ प्रसूयमाना गौः पृथिवी भवति तामलङ्कृतां ब्राह्म-

णाय दत्त्वा पृथिवीदानफलमाप्नोति। अत्र च गाथा भवति।

सवत्सा रोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम्।
दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति श्रद्दधानः समाहितः॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽष्टाशीतितमोऽध्यायः॥

मासः कार्त्तिकोऽग्निदैवत्यः। अग्निश्च सर्वदेवानां मुखम्। तस्मात्तु कार्त्तिकं मासं वहिःस्नायी गायत्रीजपनिरतः सकृदेव हविष्याशी संवत्सरकृतात् पापात् पूतो भवति।

कार्त्तिकं सकलं मासं नित्यस्नायी जितेन्द्रियः।
जपन् हविष्यभुग्दाता सर्वपापैः प्रमुच्यते॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोननवतितमोऽध्यायः॥

मार्गशीर्षशुक्लपञ्चदश्यां मृगशिरःसंयुक्तायां चूर्णित लवणस्य सुवर्णनाभं प्रस्थमेकं चन्द्रोदये ब्राह्मणाय प्रदापयेत्। अनेन कर्म्मणा रूपसौभाग्यवानभिजायते। पौषी चेत् पुष्ययुक्ता स्यात्तस्यां गौरसर्षपकल्कोद्वर्त्तितशरीरो गव्यघृतपूर्णकुम्भेनाभिषिक्तः सर्व्वौषधिभिः सर्वगन्धैः सर्ववीजैश्च स्नातो घृतेन भगवन्तं वासुदेवं स्नापयित्वा गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यादिभिश्चाभ्यर्च्य वैष्णवैः शाक्रैर्वार्हस्पत्यैश्च मन्त्रैः पावके हुत्वा ससुवर्णेन घृतेन ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत्। वासोयुगं कर्त्रे दद्यात्। अनेन कर्म्मणा पुष्यते। माघी मघायुता चेत्तस्यां तिलैः श्राद्धं कृत्वा पूतो भवति। फाल्गुनी फल्गुनीयुता चेत्स्यात्तस्यां ब्राह्मणाय सुसंस्कृतं स्वास्तीर्णं शयनं

निविदम् भार्य्यां मनोज्ञां रूपवतीं द्रविणवतीञ्चाप्नोति । ना-र्य्यपि भर्त्तारम् । चैत्री चित्रायुता स्यात्तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन सौभाग्यमाप्नोति । वैशाखी विशाखायुता चेत्तस्यां ब्राह्मण-सप्तकं क्षौद्रयुक्तैस्तिलैः सन्तर्प्य धर्म्मराजानं प्रीणयित्वा पापेभ्यः पूतो भवति । ज्यैष्ठी ज्येष्ठायुता चेत्तस्यां छत्रोपान-त्प्रदानेन गवाधिपत्यं प्राप्नोति । आषाढ्यामाषाढायुक्तायां-मन्नपानदानेन तदेवाक्षयमाप्नोति । श्रावण्यां श्रवणयुक्तायां जलधेनुं सान्नां वासोयुगाच्छादितां दत्त्वा स्वर्गमाप्नोति । प्रौष्ठपद्यां प्रौष्ठपदायुक्तायां गोदानेन सर्व्वपापविनिर्मुक्तो-भवति । आश्वयुज्यामश्विनीगते चन्द्रमसि घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतं विप्राय दत्त्वा दीप्ताग्निर्भवति । कार्त्तिकी कृत्ति-कायुता चेत्तस्यां सितमुक्षाणमन्यवर्णं वा शशाङ्कोदये सर्व्व-शस्यरत्नगन्धोपेतं दीपमध्ये ब्राह्मणाय दत्त्वा कान्तारभयं नश्यति । वैशाखशुक्लतृतीयायामुपोषितोऽक्षतैर्वासुदेवमभ्यर्च्च्य तानेव हुत्वा दत्त्वा च सर्व्वपापेभ्यः पूतो भवति । यच्च तस्मि-न्नहनि प्रयच्छति तदक्षयमाप्नोति । पौष्यां समतीतायां कृष्णपक्षद्वादश्यां सोपवासस्तिलैः स्नातस्तिलोदकं दत्त्वा तिलैर्वासुदेवमभ्यर्च्च्य तानेव हुत्वा दत्त्वा भुक्त्वा च पापेभ्यः पूतो भवति । माघ्यां समतीतायां कृष्णद्वादश्यां सोपवासः श्रवणं प्राप्य वासुदेवाग्रतोमहावर्त्तिद्वयेन दीपद्वयं दद्यात् । दक्षिणपार्श्वे महारजनरक्तेन समग्रेणवाससा घृततुला-मष्टाधिकां दत्त्वा वामपार्श्वे तिलतैलतुलां साष्टां दत्त्वा श्वेतेन समग्रेण वाससा । एतत्कृत्वा कृतकृत्यो यस्मिन् राष्ट्रेऽभिजायते यस्मिन् देशे यस्मिन् कुले स तत्रोज्ज्वलो

भवति। आश्विनं सकलं मासं ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं घृतं प्रदद्यादश्विनौ प्रीणयित्वा रूप भाग्भवति। तस्मिन्नेव मासि प्रत्यहं गोरसैर्ब्राह्मणान् भोजयित्वा राज्यभाग्भवति। प्रतिमासं रेवतीयुते चन्द्रमसि मधुघृतयुतं रेवतीप्रीत्यै परमान्नं ब्राह्मणान् भोजयित्वा रेवतीं प्रीणयित्वा रूपभाग्भवति। माघे मासेऽग्निं प्रत्यहं तिलैर्हुत्वा सघृतं कुल्माषं ब्राह्मणान् भोजयित्वा दीप्ताग्निर्भवति। सर्व्वां चतुर्द्दशीं नदीजले स्नात्वा धर्म्मराजानं पूजयित्वा सर्व्वपापेभ्यः पूतो भवति।

यदीच्छेद्विपुलान् भोगान् चन्द्रसूर्य्यग्रहोपगान्।
प्रातःस्नायी भवेन्नित्यं द्वौ मासौ माघफाल्गुनौ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे नवतितमोऽध्यायः॥

अथ कूपकर्त्तुस्तत्प्रवृत्ते पानीये दुष्कृतस्यार्द्धं विनश्यति। तड़ागकृन्नित्यतृप्तो वारुणं लोकमश्नुते। जलप्रदः सदा तृप्तो भवति। वृक्षारोपयितुर्वृक्षाः परलोके पुत्रा भवन्ति। वृक्षप्रदो वृक्षप्रसूनैर्द्देवान् प्रीणयति फलैश्चातिथीन् छायया चाभ्यागतान् देवे वर्षत्युदकेन पितॄन्। सेतुकृत् स्वर्गमाप्नोति देवायतनकारयस्य देवायतनं करोति तस्यैव लोकमाप्नोति। सुधासिक्तं कृत्वा यशसा विराजते। विचित्रं कृत्वा गन्धर्व्वलोकमाप्नोति। पुष्पप्रदानेन श्रीमान् भवति। अनुलेपनप्रदानेन कीर्त्तिमान् भवति। दीपप्रदानेन चक्षुष्मान् सर्व्वतोज्ज्वलश्च। अन्नप्रदानेन बलवान्। धूपप्रदानेनोर्द्ध्वं गच्छति। देवनिर्म्माल्यापनयनाद्गोप्रदानफलमाप्नोति। देवा-

यतनमार्जनात्तदुपलेपनाद्ब्राह्मणोच्छिष्टमार्जनात् पादा दिशौचोदकल्पपरिचरणाच्च ॥

कूपारामतड़ागेषु देवतायतनेषु च ।
पुनःसंस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकनवतितमोऽध्यायः ॥

सर्वदानाधिकमभयप्रदानम् । तत्प्रदानेनाभीप्सितं लोकमाप्नोति भूमिप्रदानेन च । गोचर्म्ममात्रमपि भुवं प्रदाय सर्वपापेभ्यः पूतो भवति । गोप्रदानेन स्वर्गलोकमाप्नोति । दशधेनुप्रदो गोलोकान् । शतधेनुप्रदो ब्रह्मलोकान् । सुवर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां मुक्तालाङ्गुलां कांस्योपदोहां वस्त्रोत्तरीयां दत्त्वा धेनुरोमसंख्यानि वर्षाणि स्वर्गलोकमाप्नोति । विशेषतः कपिलाम् । दान्तं धुरन्धरं दत्त्वा दशधेनुप्रदो भवति । अश्वदः सूर्य्यसालोक्यमाप्नोति । वासोदश्चन्द्रसालोक्यम् । सुवर्णदानेनाग्निसालोक्यम् । रूप्यप्रदानेन रूप्यम् । तैजसानां पात्राणां प्रदानेन पात्रं भवेत् सर्वकामानामौषधप्रदानेन च । लवणप्रदानेन च लावण्यम् । धान्यप्रदानेन तृप्तिं शस्यप्रदानेन च । अन्नदः सर्वम् । धान्यप्रदानेन सौभाग्यम् । अकीर्त्तितानामन्येषां दानात् स्वर्गमवाप्नुयादिति । तिलप्रदः प्रजामिष्टां इन्धनप्रदानेन दीप्ताग्निर्भवति । आसनप्रदानेन स्थानम् । शय्याप्रदानेन भार्य्याम् । उपानत्प्रदानेनाश्वतरीयुक्तं रथम् । छत्रप्रदानेन स्वर्गम् । तालवृन्तचामरप्रदानेनाध्वसुखित्वम् । वास्तुप्रदानेन नगराधिपत्यम् ॥

यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्ति दयितं गृहे ।

तत्तद्गुणवते देयं तदेवाचय्यमिच्छता॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्विनवतितमोऽध्यायः॥

अब्राह्मणे दत्तं तत्समभेव पारलौकिकम्। द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे। सहस्रगुणं प्राधीते। अनन्तं वेदपारगे। पुरोहितस्त्वात्मन एव पात्रम्। स्वसा दुहिता जामातरश्च पात्रम्।

न वार्य्यपि प्रयच्छेत वैड़ालव्रतिके द्विजे।
न वकव्रतिके पापे नावेदविदि धर्म्मवित्॥
धर्म्मध्वजी सदालुब्धश्छाद्मिको लोकदाम्भिकः।
वैड़ालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्व्वाभिसन्धिकः॥
अधोदृष्टिर्नैष्कृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः।
शठो मिथ्याविनीतश्च वकव्रतपरो द्विजः॥
ये वकव्रतिनो लोके ये च मार्जारलिङ्गिनः।
ते पतन्त्यन्धतामिस्रे तेन पापेन कर्म्मणा॥
न धर्म्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत्।
व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन् स्त्रीशूद्रदम्भनम्॥
प्रेत्येह चेदृशो विप्रो गर्ह्यते ब्रह्मवादिभिः।
छद्मनाचरितं यच्च तद्वै रक्षांसि गच्छति॥
अलिङ्गी लिङ्गिवेशेन यो वृत्तिमुपजीवति।
स लिङ्गिनां हरत्येनस्तिर्य्यग्योनौ प्रजायते॥
न दानं यशसे दद्यान्नभयान्नोपकारिणे।
न नृत्यगीतशीलेभ्यो धर्म्मार्थमिति निश्चितम्॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिनवतितमोऽध्यायः॥

गृही वलीपलितदर्शने वनाश्रयो भवेत्। अपत्यस्य चापत्यदर्शनेन वा। पुत्रेषु भार्य्यां निक्षिप्य तयानुगम्यमानो वा। तत्रापि अग्नीनुपचरेत्। अफालकृष्टेन पञ्चयज्ञान्न हापयेत्। स्वाध्यायं च न जह्यात्। ब्रह्मचर्य्यं पालयेत्। चर्म्मचीरवासाः स्यात्। जटाश्मश्रुलोमनखांश्च बिभृयात्। त्रिषवणस्नायी स्यात्। कपोतवृत्तिर्मासनिचयः सम्वत्सरनिचयो वा। सम्वत्सरनिचयी पूर्वनिचितमाश्वयुज्यां जह्यात्॥

ग्रामादाहृत्य वाश्नीयादष्टौ ग्रासान् वने वसन्।
पुटेनैव पलाशेन पाणिना शकलेन वा॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुर्नवतितमोऽध्यायः॥

वानप्रस्थस्तपसा शरीरं शोषयेत्। ग्रीष्मे पञ्चतपाः स्यात्। आकाशशायी प्रावृषि। आर्द्रवासा हेमन्ते। नक्ताशी स्यात्। एकान्तरद्व्यन्तरत्र्यन्तराशी वा स्यात्। पुष्पाशी। फलाशी। शाकाशी। पर्णाशी। मूलाशी। यवान्नं पक्षान्तयोर्व्वा सकृदश्नीयात्। चान्द्रायणैर्व्वा वर्त्तेत। अश्मकुट्टः। दन्तोलूखलिको वा॥

तपोमूलमिदं सर्वं दैवमानुषजं जगत्।
तपोमध्यं तपोऽन्तञ्च तपसा च तथाहृतम्॥
यद्दुस्तरं यद्दुरापं यद्दूरं यच्च दुष्करम्।
सर्वं तत्तपसा साध्यं तपोहि दुरतिक्रमम्॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चनवतितमोऽध्यायः॥

अथ त्रिष्वाश्रमेषु पक्वकषायः प्राजापत्यामिष्टिं कृत्वा सर्वं वेदं दक्षिणां दत्त्वा प्रव्रज्याश्रमी स्यात्। आत्मन्यग्नी-नारोप्य भिक्षार्थं ग्राममियात्। सप्तागारिकं भैक्षमाद-द्यात्। अलाभे न व्यथेत। न भिक्षुकं भिक्षेत। भुक्तवति जनेऽतीते पात्रसम्पाते भैक्षमादद्यात्। मृण्मये दारुपात्रेऽ-लाबुपात्रे वा। तेषाञ्च तस्याद्भिः शुद्धिः स्यात्। अभिपू-जितलाभादुद्विजेत। शून्यागारनिकेतनः स्यात्। वृक्षमू-लनिकेतनो वा। न ग्रामे द्वितीयां रात्रिमावसेत्। कौपी-नाच्छादनमात्रमेव वसनमाददद्यात्। दृष्टिपूतं न्यसेत् पादम्। वस्त्रपूतं जलमाददद्यात्। सत्यपूतं वदेत्। मनः-पूतं समाचरेत्। मरणं नाभिकामयेत जीवितञ्च। अति-वादांस्तितिक्षेत। न कञ्चनावमन्येत। निराशीः स्यात्। निर्नमस्कारः॥

वास्यैकं तक्षतो बाहुं चन्दनेनैकमुक्षतः।
नाकल्याणं च कल्याणं तयोरपि च चिन्तयेत्॥

प्राणायामधारणाध्याननित्यः स्यात्। संसारस्यानि-त्यतां पश्येत्। शरीरस्याशुचिभावम्। जरया रूपविप-र्य्ययम्। शारीरमानसागन्तुकव्याधिभिश्चोपतापम्। सह-जैश्च। नित्यान्धकारे गर्भे वसतिं मूत्रपुरीषमध्ये च। तत्र च शीतोष्णदुःखानुभवनम्। जन्मसमये योनिसङ्कटनिर्गमाच्च महद्दुःखानुभवनम्। बाल्ये मोहं गुरुपरतन्त्रताम्। अध्यय-नादनेकक्लेशम्। यौवने च विषयप्राप्त्यवमार्गेण तदप्राप्तौ विषयसेवनान्नरके पतनम्। अप्रियैर्वसतिं प्रियैश्च विप्रयो-गम्। नरकेषु च सुमहद्दुःखम्। संसारसंसृतौ तिर्य्य-

ग्योनिषु च। एवमस्मिन् सततपापिनि संसारे न किञ्चित्। यदपि किञ्चिद्दुःखापेक्षया सुखसंज्ञं तदप्यनित्यम्। तस्मैवाशक्तावलभने वा महद्दुःखम्। शरीरं चेदं सप्तधातुकं पश्येत् वसारुधिरमांसास्थिमेदोमज्जाशुक्रात्मकं चर्म्मावनद्धं दुर्गन्धि च मलायतनं सुखशतैरपि वृत्तं विकारि प्रयत्नाद्धृतमपि विनाशि कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्य्यस्थानं पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मकं अस्थिशिराधमनिस्नायुयुतं रजस्वलं षट् त्वक्पेशि अस्नां त्रिभिः शतैः षष्ट्यधिकैर्धार्य्यमाणम्। तेषां विभागः। सूक्ष्मैः सह चतुःषष्टिर्दशनाः, विंशतिर्नखाः, पाणिपादशलाकाश्च, षष्टिरङ्गुलीनां पर्व्वाणि, द्वे पार्ष्ण्योः, चतुष्टयं गुल्फेषु, चत्वार्य्यरत्न्योः, चत्वारि जङ्घयोः, द्वे द्वे, जानुकपोलयोः द्वे द्वे अक्षतालूषकश्रोणिफलकेषु, भगास्थ्येकं, पृष्ठास्थि पञ्चचत्वारिंशद्भागं, पञ्चदशास्थीनि ग्रीवा, जान्वेकं, तथा हनुः, तन्मूले च द्वे, द्वे ललाटाक्षिगण्डे, नासा घनास्थिका, अर्वुदैः स्थानकैश्च सार्द्धं द्वासप्ततिः पार्श्वकाः, उरः सप्तदश, द्वौ शङ्खौ, चत्वारि कपालानि शिरश्चेति। शरीरेऽस्मिन् सप्तशिराशतानि। नव स्नायुशतानि। धमनीशते द्वे। पञ्चपेशीशतानि। क्षुद्रधमनीनामेकोनत्रिंशल्लक्षाणि नवशतानि षट्पञ्चाशच्चमन्यः। लक्षत्रयं श्मश्रुकेशकूपानाम्। सप्तोत्तरं मर्म्मशतम्। सन्धिशते द्वे। चतुःपञ्चाशद्रोमकोटयः सप्तषष्टिश्च लक्षाणि। नाभिरोजोगुदं शुक्रं शोणितं शङ्खौ मूर्द्धा कण्ठो हृदयञ्चेति प्राणायतनानि। बाहुद्वयं जङ्घाद्वयं मध्यं शीर्षमिति षडङ्गानि। वसा वपा अवहननं नाभिः

क्लोमौ यकृत् प्लीहा क्षुद्रान्त्रं वृक्कौ वस्तिः पुरीषाधानमामाशयोहृदयं स्थूलान्त्रं गुदमुदरं गुदकोष्ठम्। कनीनिके अक्षिकूटे शष्कुली कर्णौ कर्णपत्रकौ गण्डौ भ्रुवौ शङ्खौ दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे वंक्षणौ वृषणौ वृक्कौ श्लेष्मसङ्घातकौ स्तनौ उपजिह्वा स्फिचौ बाहू जङ्घे ऊरू पिण्डिके तालूदरं वस्तिशीर्षौ चिवुकं गलशुण्डिके अवटश्चेत्यस्मिन् शरीरके स्थानानि। शब्दस्पर्शरसरूपगन्धाश्च विषयाः। नासिकालोचनत्वग्जिह्वाश्रोत्रमिति बुद्धीन्द्रियाणि। हस्तौ पादौ पायूपस्थं जिह्वेति कर्मेन्द्रियाणि। मनोबुद्धिरात्मा चाव्यक्तमितीन्द्रियातीताः॥

इदं शरीरं वसुधे! क्षेत्र मित्यभिधीयते।
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञमिति तद्विदः॥
क्षेत्रज्ञमेव मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भाविनि!।
क्षेत्रं क्षेत्रज्ञविज्ञानं ज्ञेयं नित्यं मुमुक्षुणा॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षण्णवतितमोऽध्यायः॥

ऊरुस्थोत्तानचरणः सव्ये करे करमितरं न्यस्य तालुस्थाचलजिह्वोदन्तैर्दन्तानसंस्पृशन् स्वनासिकाग्रं पश्यन् दिशश्चानवलोकयन् विभीः प्रशान्तात्मा चतुर्विंशत्या तत्त्वैर्व्यतीतं चिन्तयेत्। नित्यमतीन्द्रियमगुणं शब्दस्पर्शरसरूपगन्धातीतं सर्वज्ञमतिस्थूलं सर्वगमतिसूक्ष्मं सर्वतःपाणिपादं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखं सर्वतःसर्वेन्द्रियशक्तिम्। एवं ध्यायेत्। ध्याननिरतस्य च संवत्सरेण योगाविर्भावो भवति। अथ निराकारे लक्षबन्धं कर्त्तुं न शक्नोति तदा पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशमनोबुद्ध्यात्माव्यक्तपुरुषाणां पूर्वं पूर्वं ध्यात्वा तत्र

तत्र व्यक्तान् परित्यज्यापरमपरं ध्यायेत् । एवं पुरुषध्या-
नमारभेत । तत्राप्यसमर्थः स्वहृत्पद्मस्याकाङ्गुष्ठस्य मध्ये
दीपवत् पुरुषं ध्यायेत् । तत्राप्यसमर्थो भगवन्तं वासुदेवं
किरीटिनं कुण्डलिनमङ्गदिनं श्रीवत्साङ्कं वनमालाविभू-
षितोरस्कं सौम्यरूपं चतुर्भुजं शङ्खचक्रगदापद्मधरं चरणा-
मध्यगतभुवं ध्यायेत् । यद्ध्यायति तदाप्नोति ध्यानगुह्यम् ।
तस्मात् सर्वमेव चरं त्यक्ता अक्षरमेव ध्यायेत् । नच पुरुषं
विना किञ्चिदप्यक्षरमस्ति । तं प्राप्य मुक्तो भवति ॥

पुरमाक्रम्य सकलं शेते यस्मान्महाप्रभुः ।
तस्मात् पुरुष इत्येवं प्रोच्यते तत्त्वचिन्तकैः ।
प्राणायामपरस्तेषु योगी नित्यमतन्द्रितः ।
ध्यायेत पुरुषं विष्णुं निर्गुणं पञ्चविंशकम् ॥
तत्त्वात्मानमगम्यञ्च सर्वतत्त्वविवर्जितम् ।
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥
वहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थञ्चान्तिके च तत् ॥
अविभक्तञ्च भूतेन विभक्तमिव च स्थितम् ।
भूतभव्यभवद्रूपं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥
ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् ॥
इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयञ्चोक्तं समासतः ।
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥

इत्येवमुक्ता वसुमती जानुभ्यां शिरसा च नमस्कारं

कृत्वोवाच । भगवंस्त्वत्समीपे सततमेव चत्वारि महाभूतान्यथाकाशः शङ्खरूपी वायुश्चक्ररूपी तेजश्च गदारूपमम्भोऽम्भोरुहरूपि अहमप्यनेनैव रूपेण भगवत्पादमध्यपरिवर्त्तिनी भवितुमिच्छामि । इत्येवमुक्तो भगवांस्तथेत्युवाच । वसुधापि लब्धकामा तथा चक्रे देवदेवञ्च तुष्टाव । ओं नमस्ते देवदेव वासुदेव आदिदेव कामदेव महीपाल अनादिमध्यनिधन प्रजापते सुप्रजापते महाप्रजापते ऊर्जस्पते वाचस्पते जगत्पते दिवस्पते वनस्पते पयस्पते पृथिवीपते सलिलपते दिक्पते महत्पते मरुत्पते लक्ष्मीपते ब्रह्मरूप ब्राह्मणप्रिय सर्वग अचिन्त्य ज्ञानगम्य पुरुहूत पुरुष्टुत ब्रह्मण्य ब्रह्मप्रिय ब्रह्मकायिक महाकायिक महाराजिकचतुर्म्महाराजिक भास्वर महाभास्वर सप्त महाभाग स्वर तुषित महातुषित प्रतर्द्दन परिनिर्मित अपरिनिर्मित वशवर्त्तिन् यज्ञ महायज्ञ यज्ञयोग यज्ञगम्य यज्ञनिधन अजित वैकुण्ठ अपार पर पुराण लेख्य प्रजाधर चित्राङ्गखण्डधर यज्ञभागहर पुरोडाशहर विश्वक् विश्वधर शुचिश्रवः अच्युतार्च्चन घृतार्च्चिः खण्डपरशो पद्मनाभ पद्मधर पद्मधाराधर हृषीकेश एकशृङ्ग महावराह द्रुहिण अच्युत अनन्त पुरुष महापुरुष कपिल सांख्याचार्य्य विश्वक्सेन धर्म्माधर्म्मद धर्म्माङ्ग धर्मवसुप्रद वरप्रद विष्णो जिष्णो सहिष्णो कृष्ण पुण्डरीकाक्ष नारायण परायण जगत्परायण नमोनम इति ॥

स्तुत्वा त्वेवं प्रसन्नेन मनसा पृथिवी तदा ।
उवाच सम्मुखं देवं लब्धकामा वसुन्धरा ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टनवतितमोऽध्यायः ॥

दृष्ट्वा श्रियं देवदेवस्य विष्णोर्गृहीत पादां तपसा ज्वलन्तीम् ।
सुतप्तजाम्बूनदचारुवर्णां पप्रच्छ देवीं वसुधाप्रहृष्टा ॥
उन्निद्रकोकनदचारुकरे वरेण्ये ।
उन्निद्रकोकनदनाभि गृहीतपादे ॥
उन्निद्रकोकनदसद्मसदाक्षिनीते ।
उन्निद्रकोकनदमध्यसमानवर्णे ॥
नीलाञ्जनेभे तपनीयवर्णे शुक्लाम्बरे रत्नविभूषिताङ्गि ।
चन्द्रानने सूर्य्यसमानभासे महाप्रभावे जगतःप्रधाने ॥
त्वमेव निद्रा जगतः प्रधाना लक्ष्मीर्धृतिः श्रीविंरतिर्जया च ।
कान्तिःप्रभा कीर्त्तिरथो विभूतिः सरस्वती वागथ पावनी च ॥
स्वधा तितिक्षा वसुधा प्रतिष्ठा स्थितिःसुदीक्षा च तथा सुनीतिः ।
ख्यातिर्विशाला च तथानसूया स्वाहा च मेधा च तथैव बुद्धिः ॥
आक्रम्य सर्व्वान्तु यथा त्रिलोकीं तिष्ठत्ययं देववरोऽसिताङ्गि ।
तथा स्थिता त्वं वरदे तथापि पृच्छाम्यहं ते वसतिं विभूत्याः ॥
इत्येवमुक्तां वसुधां बभाषे लक्ष्मीस्तदा देववराग्रतस्था ।
सदा स्थिताहं मधुसूदनस्य देवस्य पार्श्वे तपनीयवर्णे ॥
अस्याज्ञयायं मनसा स्मरामि श्रियायुतं तं प्रवदन्ति सन्तः ।
संस्मारणे वाप्यथ यत्र चाहं स्थिता सदा तच्छृणु लोकधात्रि ॥
वसाम्यथार्के च निशाकरे च तारागणाढ्ये गगने विमेघे ।
मेघे तथालम्बपयोधरे च शक्रायुधाढ्ये च तडित्प्रकाशे ॥
तथा सुवर्णे विमले च रूप्ये रत्नेषु वस्त्रेष्वमलेषु भूमे ।
प्रासादमालासु च पाण्डुरासु देवालयेषु ध्वजभूषितेषु ॥
सद्यः कृते चापरथ गोमये च मत्ते गजेन्द्रे तुरगे प्रहृष्टे ।
वृषे तथा दर्पसमन्विते च विप्रे तथैवाध्ययनप्रपन्ने ॥

सिंहासने चामलके च शिल्पे च्छत्रे च शङ्खे च तथैव पद्मे ।
दीप्ते हुताशे विमले च खड्गे चादर्शबिम्बे च तथास्थिताहम् ॥
पूर्णोदकुम्भेषु सचामरेषु सतालवृन्तेषु विभूषितेषु ।
भृङ्गारपात्रेषु मनोहरेषु मृद्भिस्थिताहञ्च नवोद्धृतायाम् ॥
क्षीरे तथा सर्पिषि शाद्वले च क्षौद्रे तथा दध्नि पुरन्ध्रिगात्रे ।
देहे कुमार्य्याश्च तथा सुराणां तपस्विनां यज्ञभृताञ्च देहे ॥
शूरे च संग्रामविनिर्गते च स्थितास्मि स्वर्गसदःप्रयाते ।
वेदध्वनौ वापरञ्च शङ्खशब्दे स्वाहास्वधायामथ वाद्यशब्दे ॥
राजाभिषेके च तथा विवाहे यज्ञे वरे स्नातशिरस्यथापि ।
पुष्पेषु शुक्लेषु च पर्वतेषु फलेषु रम्येषु सरिद्धरासु ॥
सरःसु पूर्णेषु तथा जलेषु सशाद्वलायां भुवि पद्मखण्डे ।
वने च वत्से च शिशौ प्रहृष्टे साधौ नरे धर्म्मपरायणे च ॥
आचारसेविन्यथ शास्त्रनित्ये विनीतवेशे च तथा सुवेशे ।
सुशुक्लदान्ते मलवर्जिते च मिष्टाशने चातिथिपूजके च ॥
स्वदाररतुष्टे निरते च धर्मे धर्मोत्कटे चात्यशनाद्विरक्ते ।
सदा सपुष्पे च सुगन्धिगात्रे सुगन्धलिप्ते च विभूषिते च ॥
सत्ये स्थिते भूतहिते निविष्टे क्षमान्विते क्रोधविवर्ज्जिते च ।
स्वकार्य्यदक्षे परकार्य्यदक्षे कल्याणचित्ते च सदाविनीते ॥
नारीषु नित्यं सुविभूषितासु पतिव्रतासु प्रियवादिनीषु ।
अमुक्तहस्तासु सुतान्वितासु सुगुप्तभाण्डासु बलिप्रियासु ॥
संमृष्टवेश्मासु जितेन्द्रियासु कलिव्यपेतासु विलोलुपासु ।
धर्म्मव्यपेक्षासु दयान्वितासु स्थिता सदाहं मधुसूदने तु ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे नवनवतितमोऽध्यायः ॥

धर्म्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठं स्वयं देवेन भाषितम् ।
ये द्विजाधारयिष्यन्ति तेषां स्वर्गे गतिः परा ॥
इदं पवित्रं मङ्गल्यं स्वर्गमायुष्यमेव च ।
ज्ञानञ्चैव यशस्यं च धनसौभाग्यवर्द्धनम् ॥
अध्येतव्यं धारणीयं श्राव्यं श्रोतव्यमेव च ।
श्राद्धेषु श्रावणीयं च भूतिकामैर्नरैः सदा ।
इदं रहस्यं परमं कथितं वसुधे ! तव ॥
मया प्रसन्नेन जगद्धितार्थं सौभाग्यमेतत् परमं रहस्यम् ।
दुःस्वप्ननाशं बहुपुण्ययुक्तं शिवालयं शाश्वतधर्मशास्त्रम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे शततमोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं श्रीभगवद्विष्णुसंहिता ॥

लघुहारीतस्मृतिः ।

—००—

ये वर्णाश्रमधर्मस्थास्ते भक्ताः केशवं प्रति ।
इतिपूर्वं त्वया प्रोक्तं भूर्भुवःस्वर्द्विजोत्तमाः ॥
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान्नो ब्रूहि सत्तम ! ।
येन सन्तुष्यते देवो नारसिंहः सनातनः ॥
अत्राहं कथयिष्यामि पुरावृत्तमनुत्तमम् ।
ऋषिभिः सह संवादं हारीतस्य महात्मनः ॥
हारीतं सर्वधर्मज्ञमासीनमिव पावकम् ।
प्रणिपत्याब्रुवन् सर्वे मुनयोधर्मकाङ्क्षिणः ॥
भगवन् ! सर्वधर्मज्ञ ! सर्वधर्मप्रवर्त्तक ! ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान्नोब्रूहि भार्गव ! ॥
समासाद्योगशास्त्रञ्च विष्णुभक्तिकरं परम् ।
एतच्चान्यच्च भगवन् ! ब्रूहि नः परमो गुरुः ॥
हारीतस्तानुवाचाथ तैरेवं चोदितो मुनिः ।
शृण्वन्तु मुनयः ! सर्वे ! धर्मान् वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥
वर्णानामाश्रमाणाञ्च योगशास्त्रञ्च सत्तमाः ! ।
सन्धार्य्य मुच्यते मर्त्त्यो जन्मसंसारबन्धनात् ॥
पुरा देवो जगत्स्रष्टा परमात्मा जलोपरि ।
सुष्वाप भोगिपर्य्यङ्के शयने तु श्रिया सह ॥
तस्य सुप्तस्य नाभौ तु महत् पद्ममभूत् किल ।
पद्ममध्येऽभवद् ब्रह्मा वेदवेदाङ्गभूषणः ॥

स योऽसौ देवदेवेन जगत् सृज पुनः पुनः।
सोऽपि सृष्ट्वा जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम्॥
यज्ञसिद्ध्यर्थमनघान् ब्राह्मणान्मुखतोऽसृजत्।
असृजत् क्षत्रियान् वाह्वोर्वैश्यानप्यूरुदेशतः॥
शूद्रांश्च पादयोः सृष्ट्वा तेषाञ्चैवानुपूर्वशः।
यथा प्रोवाच भगवान् ब्रह्मयोनिः पितामहः॥
तद्वचः संप्रवक्ष्यामि शृणुत द्विजसत्तमाः!।
धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं मोक्षफलप्रदम्॥
ब्राह्मण्यां ब्राह्मणेनैवमुत्पन्नो ब्राह्मणः स्मृतः।
तस्य धर्मं प्रवक्ष्यामि तद्योग्यं देशमेव च॥
कृष्णसारो मृगो यत्र स्वभावेन प्रवर्त्तते।
तस्मिन्देशे वसेद्धर्मः सिद्ध्यति द्विजसत्तमाः!॥
षट् कर्माणि निजान्याहुर्ब्राह्मणस्य महात्मनः।
तैरेव सततं यस्तु वर्त्तयेत् सुखमेधते॥
अध्यापनं चाध्ययनं याजनं यजनं तथा।
दानं प्रतिग्रहश्चेति षट् कर्माणीति चोच्यते॥
अध्यापनञ्च त्रिविधं धर्मार्थमृक्थकारणात्।
शुश्रूषाकरणञ्चेति त्रिविधं परिकीर्त्तितम्॥
एषामन्यतमाभावे वृथाचारो भवेद्द्विजः।
तत्र विद्या न दातव्या पुरुषेण हितैषिणा॥
योग्यानध्यापयेच्छिष्यानयोग्यानपि वर्जयेत्।
विदितात् प्रतिगृह्णीयादगृहे धर्मप्रसिद्धये॥
वेदश्चैवाभ्यसेन्नित्यं शुचौ देशे समाहितः।
धर्मशास्त्रं तथा पाठ्यं ब्राह्मणैः शुद्धमानसैः

वेदवित्पठितव्यश्च श्रोतव्यश्च दिवा निशि ।
स्मृतिहीनाय विप्राय श्रुतिहीने तथैव च ।
दानं भोजनमन्यच्च दत्तं कुलविनाशनम् ॥
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन धर्म्मशास्त्रं पठेद्द्विजः ।
श्रुतिस्मृती च विप्राणां चक्षुषी देवनिर्म्मिते ।
काणस्तत्रैकया हीनो द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्त्तितः ॥
गुरुशुश्रूषणञ्चैव यथान्यायमतन्द्रितः ।
सायं प्रातरुपासीत विवाहाग्निं द्विजोत्तमः ! ॥
सुस्नातस्तु प्रकुर्व्वीत वैश्वदेवं दिने दिने ।
अतिथीनागतांश्चशक्त्या पूजयेदविचारतः ॥
अन्यानभ्यागतान् विप्रः ! पूजयेच्छक्तितो गृही ।
स्वदारनिरतो नित्यं परदारविवर्ज्जितः ॥
कृतहोमस्तु भुञ्जीत सायं प्रातरुदारधीः ।
सत्यवादी जितक्रोधो नाधर्म्मे वर्त्तयेन्मतिम् ॥
स्वकर्म्मणि च संप्राप्ते प्रमादान्न निवर्त्तते ।
सत्यां हितां वदेद्वाचं परलोकहितैषिणीम् ॥
एष धर्म्मः समुद्दिष्टो ब्राह्मणस्य समासतः ।
धर्म्ममेव हि यः कुर्य्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥
इत्येष धर्म्मः कथितो मयायं पृष्टो भवद्भिस्त्वखिलाघहारी ।
वदामि राज्ञामपि चैव धर्म्मान् पृथक् पृथग्बोधत विप्रवर्य्याः ॥
॥ इति हारीते धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

बलादीनां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्व्वशः ।
येषु प्रवृत्ता विधिना सर्व्वे यान्ति परां गतिम् ॥

राज्यस्थः क्षत्रियश्चापि प्रजाधर्मेण पालयन्।
कुर्य्यादध्ययनं सम्यग्यजेद्यज्ञान् यथाविधि॥
दद्याद्दानं द्विजातिभ्यो धर्मबुद्धिसमन्वितः।
स्वभार्य्यानिरतो नित्यं षड्भागार्हः सदा नृपः॥
नीतिशास्त्रार्थकुशलः सन्धिविग्रहतत्त्ववित्।
देवब्राह्मणभक्तश्च पितृकार्य्यपरस्तथा॥
धर्मेण यजनं कार्य्यमधर्मपरिवर्जनम्।
उत्तमां गतिमाप्नोति क्षत्रियोऽप्येवमाचरन्॥
गोरक्षां कृषिवाणिज्यं कुर्य्याद्वैश्यो यथाविधि।
दानं देयं यथाशक्त्या ब्राह्मणानाञ्च भोजनम्॥
दम्भमोहविनिर्मुक्तस्तथा वागनसूयकः।
स्वदारनिरतो दान्तः परदारविवर्जितः॥
धनैर्विप्रान् भोजयित्वा यज्ञकाले तु याजकान्।
अप्रभुत्वञ्च वर्त्तेत धर्मेभ्वादेहपातनात्॥
यज्ञाध्ययनदानानि कुर्य्यान्नित्यमतन्द्रितः।
पितृकार्य्यपरश्चैव नरसिंहार्च्चनापरः॥
एतद्वैश्यस्य धर्मोऽयं स्वधर्ममनुतिष्ठति।
एतदाचरते योहि स स्वर्गी नात्र संशयः॥
वर्णत्रयस्य शुश्रूषां कुर्य्याच्छूद्रः प्रयत्नतः।
दासवद्ब्राह्मणानाञ्च विशेषेण समाचरेत्॥
अयाचितप्रदाता च कष्टं वृत्त्यर्थमाचरेत्।
पाकयज्ञविधानेन यजेद्देवमतन्द्रितः॥
शूद्राणामधिकं कुर्य्यादर्च्चनं न्यायवर्त्तिनाम्।
धारणं जीर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम्।

स्वदारेषु रतिश्चैव परदारविवर्ज्जनम्॥
इत्थं कुर्य्यात् सदा शूद्रो मनोवाक्कायकर्म्मभिः।
स्थानमैन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत्॥
वर्णेषु धर्म्मा विविधा मयोक्ता यथातथा ब्रह्ममुखेरिताः पुरा।
शृणुध्वमत्याश्रमधर्म्ममाद्यं मयोच्यमानं क्रमशो मुनीन्द्राः॥
॥ इति हारीते धर्म्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः॥

उपनीतो माणवको वसेद्गुरुकुलेषु च।
गुरोः कुले प्रियं कुर्य्यात् कर्म्मणा मनसा गिरा॥
ब्रह्मचर्य्यमधःशय्या तथा वह्नेरुपासना।
उदकुम्भान् गुरोर्दद्याद्गोग्रासञ्चेन्धनानि च।
कुर्य्यादध्ययनञ्चैव ब्रह्मचारी यथाविधि।
विधिं त्यक्त्वा प्रकुर्व्वाणो न स्वाध्यायफलं लभेत्॥
यः कश्चित् कुरुते धर्मं विधिं हित्वा दुरात्मवान्।
न तत्फलमवाप्नोति कुर्व्वाणोऽपि विधिच्युतः॥
तस्माद्वेदव्रतानीह चरेत् स्वाध्यायसिद्धये।
शौचाचारमशेषं तु शिक्षयेद्गुरुसन्निधौ॥
अजिनं दण्डकाष्ठञ्च मेखलाञ्चोपवीतकम्।
धारयेदप्रमत्तश्च ब्रह्मचारी समाहितः॥
सायं प्रातश्चरेद्भैक्षं भोज्यार्थं संयतेन्द्रियः।
आचम्य प्रयतो नित्यं न कुर्य्याद्दन्तधावनम्॥
छत्रञ्चोपानहञ्चैव गन्धमाल्यादि वर्जयेत्।
नृत्यगीतमथालापं मैथुनञ्च विवर्जयेत्॥
हस्त्यश्वारोहणञ्चैव संत्यजेत् संयतेन्द्रियः।

सन्ध्योपास्तिं प्रकुर्व्वीत ब्रह्मचारी व्रतस्थितः॥
अभिवाद्य गुरोः पादौ सन्ध्याकर्मावसानतः।
तथा योगं प्रकुर्व्वीत मातापित्रोश्च भक्तितः॥
एतेषु त्रिषु नष्टेषु नष्टाः स्युः सर्वदेवताः।
एतेषां शासने तिष्ठेद्ब्रह्मचारी विमत्सरः॥
अधीत्य च गुरो र्वेदान् वेदौ वा वेदमेव वा।
गुरवे दक्षिणां दद्यात् संयमी ग्राममावसेत्॥
यस्यैतानि सुगुप्तानि जिह्वोपस्थोदरं करः।
संन्याससमयं कृत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मचर्य्यया॥
तस्मिन्नेव नयेत् कालमाचार्य्ये यावदायुषम्।
तदभावे च ततपुत्रे तच्छिष्ये वाथवा कुले॥
न विवाहो न संन्यासो नैष्ठिकस्य विधीयते॥
इमं योविधिमास्थाय त्यजेद्देहमतन्द्रितः।
नेह भूयोऽपि जायेत ब्रह्मचारी दृढव्रतः॥
यो ब्रह्मचारी विधिना समाहितश्चरेत् पृथिव्यां गुरुसेवने रतः।
संप्राप्य विद्यामतिदुर्लभां शिवां फलञ्च तस्याः सुलभं तु विन्दति॥

॥ इति हारीते धर्म्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः॥

गृहीतवेदाध्ययनः श्रुतशास्त्रार्थतत्त्ववित्।
असमानार्षगोत्रां हि कन्यां सभ्रातृकां शुभाम्॥
सर्व्वावयवसंपूर्णां सुवृत्तामुद्वहेन्नरः।
ब्राह्मेण विधिना कुर्य्यात् प्रशस्तेन द्विजोत्तमः॥
तथान्ये बहवः प्रोक्ता विवाहा वर्णधर्म्मतः।
औपासनञ्च विधिवदाहृत्य द्विजपुङ्गवाः!॥

सायं प्रातश्च जुहुयात् सर्वकालमतन्द्रितः।
स्नानं कार्य्यं ततोनित्यं दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥
उषःकाले समुत्थाय कृतशौचो यथाविधि।
मुखे पर्य्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः ॥
तस्माच्छुष्कमथार्द्रं वा भक्षयेद्दन्तकाष्ठकम्।
करञ्जं खादिरं वापि कदम्बं कुरवं तथा ॥
सप्तपर्णपृश्निपर्णीजम्बुनिम्बं तथैव च।
अपामार्गश्च विल्वश्चार्कश्चोडुम्बरमेव च ॥
एते प्रशस्ताः कथिता दन्तधावनकर्म्मणि।
दन्तकाष्ठस्य भक्षश्च समासेन प्रकीर्त्तितः ॥
सर्वे कण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च यशस्विनः।
अष्टाङ्गुलेन मानेन दन्तकाष्ठमिहोच्यते।
प्रादेशमात्रमथवा तेन दन्तान् विशोधयेत् ॥
प्रतिपत्पर्वषष्ठीषु नवम्याञ्चैव सत्तमाः!।
दन्तानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिनेषु च।
अपां द्वादशगण्डूषैर्म्मुखशुद्धिं समाचरेत् ॥
स्नात्वा मन्त्रवदाचम्य पुनराचमनं चरेत्।
मन्त्रवत् प्रोक्ष्य चात्मानं प्रक्षिपेदुदकाञ्जलिम् ॥
आदित्येन सह प्रातर्मन्देहा नाम राक्षसाः।
युध्यन्ति वरदानेन ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥
उदकाञ्जलिनिःक्षेपा गायत्र्या चाभिमन्त्रिताः।
निघ्नन्ति राक्षसान् सर्व्वान् मन्देहाख्यान् द्विजेरिताः ॥
ततः प्रयाति सविता ब्राह्मणैरभिरक्षितः।

मरीच्याद्यैर्महाभागैः सनकाद्यैश्च योगिभिः ॥
तस्माच्च लङ्घयेत् सन्ध्यां सायं प्रातः समाहितः ।
उल्लङ्घयति यो मोहात् स याति नरकं ध्रुवम् ॥
सायं मन्त्रवदाचम्य प्रोक्ष्य सूर्य्यस्य चाञ्जलिम् ।
दत्त्वा प्रदक्षिणं कुर्य्याज्जलं स्पृष्ट्वा विशुध्यति ॥
पूर्व्वां सन्ध्यां सनक्षत्रामुपासीत यथाविधि ।
गायत्रीमभ्यसेत्तावद् यावदादित्यदर्शनात् ॥
उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां सादित्याञ्च यथाविधि ।
गायत्रीमभ्यसेत्तावद्यावत्तारा न पश्यति ॥
ततश्चावसथं प्राप्य कृत्वा होमं स्वयं बुधः ।
सञ्चिन्त्य पोष्यवर्गस्य भरणार्थं विचक्षणः ॥
ततः शिष्यहितार्थाय स्वाध्यायं किञ्चिदाचरेत् ।
ईश्वरञ्चैव कार्य्यार्थमभिगच्छेद्द्विजोत्तमः ॥
कुशपुष्पेन्धनादीनि गत्वा दूरं समाहरेत् ।
ततो माध्याह्निकं कुर्य्याच्छुचौ देशे मनोरमे ॥
विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि समासात् पापनाशनम् ।
स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषात् ॥
स्नानार्थं मृदमानीय शुद्धाक्षततिलैः सह ।
सुमनाश्च ततो गच्छेन्नदीं शुद्धजलाधिकाम् ॥
नद्यां तु विद्यमानायां न स्नायादन्यवारिणि ।
न स्नायादल्पतोयेषु विद्यमाने बहूदके ॥
सरिद्वरं नदीस्नानं प्रतिस्रोतःस्थितश्चरेत् ।
तड़ागादिषु तोयेषु स्नायाच्च तदभावतः ॥
शुचिदेशं समभ्युक्ष्य स्थापयेत् सकलाम्बरम् ।

मृत्तोयेन स्वकं देहं लिम्पेत् प्रक्षाल्य यत्नतः॥
स्नानादिकञ्च संप्राप्य कुर्य्यादाचमनं बुधः।
सोऽन्तर्जलं प्रविश्याथ वाग्यतो नियमेन हि।
हरिं संस्मृत्य मनसा मज्जयेच्चोरुमज्जले॥
ततस्तीरं समासाद्य आचम्यापः समन्ततः।
प्रोक्षयेद्वारुणैर्मन्त्रैः पावमानीभिरेव च॥
कुशाग्रकृततोयेन प्रोक्ष्यात्मानं प्रयत्नतः।
स्योनापृथिवीतिमृद्भाचे इदं विष्णुरिति द्विजाः!॥
ततो नारायणं देवं संस्मरेत् प्रतिमज्जनम्।
निमज्यान्तर्जले सम्यक् क्रियते चाघमर्षणम्॥
स्नात्वा चततिलैस्तद्वद्देवर्षिपितृभिः सह।
तर्पयित्वा जलं तस्मान्निष्पीड्य च समाहितः॥
जलतीरं समासाद्य तत्र शुक्ले च वाससी।
परिधायोत्तरीयञ्च कुर्य्यात् केशान्न धनयेत्॥
न रक्तमुल्वणं वासो न नीलञ्च प्रशस्यते।
मलाक्तं गन्धहीनञ्च वर्जयेदम्बरं बुधः॥
ततः प्रक्षालयेत् पादौ मृत्तोयेन विचक्षणः।
दक्षिणन्तु करं कृत्वा गोकर्णाकृतिवत् पुनः॥
त्रिः पिबेदीक्षितं तोयमास्यं द्विःपरिमार्जयेत्।
पादौ शिरस्ततोऽभ्युक्ष्य त्रिभिरास्यमुपस्पृशेत्॥
अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुषी समुपस्पृशेत्।
तथैव पञ्चभिर्मूर्ध्नि स्पृशेदेवं समाहितः॥
अनेन विधिनाचम्य ब्राह्मणः शुद्धमानसः।
कुर्व्वीत दर्भपाणिस्तदङ्मुखः प्राङ्मुखोऽपि वा॥

प्राणायामत्रयं धीमान् यथान्यायमतन्द्रितः।
जपयज्ञं ततः कुर्य्याद्गायत्रीं वेदमातरम्॥
त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य तत्त्वं निबोधत।
वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधाकृतिः॥
त्रयाणामपि यज्ञानां श्रेष्ठः स्यादुत्तरोत्तरः॥
यदुच्चनीचोच्चरितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः।
मन्त्रमुच्चारयन् वाचा जपयज्ञस्तु वाचिकः॥
शनैरुच्चारयन्मन्त्रं किञ्चिदोष्ठौ प्रचालयेत्।
किञ्चिच्छ्रवणयोग्यः स्यात् स उपांशुर्जपः स्मृतः॥
धिया पदाक्षरश्रेण्या अवर्णमपदाक्षरम्।
शब्दार्थचिन्तनाभ्यान्तु तदुक्तं मानसं स्मृतम्॥
जपेन देवता नित्यं स्तूयमाना प्रसीदति।
प्रसन्ने विपुलान् भोगान् प्राप्नुवन्ति मनीषिणः॥
राक्षसाश्च पिशाचाश्च महासर्पाश्च भीषणाः।
जपितान्नोपसर्पन्ति दूरादेव प्रयान्ति ते॥
छन्द ऋष्यादि विज्ञाय जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः।
जपेदहरहर्ज्ञात्वा गायत्रीं मनसा द्विजः॥
सहस्र परमां देवीं शतमध्यां दशावराम्।
गायत्रीं यो जपेन्नित्यं स न पापेन लिप्यते॥
अथ पुष्पाञ्जलिं कृत्वा भानवे चोर्द्ध्वबाहुकः।
उदुत्यञ्च जपेत् सूक्तं तच्चक्षुरिति चापरम्॥
प्रदक्षिणमुपावृत्य नमस्कुर्य्याद्दिवाकरम्।
ततस्तीर्थेन देवादीनद्भिः सन्तर्पयेद्द्विजः॥
स्नानवस्त्रन्तु निष्पीड्य पुनराचमनं चरेत्।

तद्दन्तकजनस्येह स्नानं दानं प्रकीर्त्तितम् ॥
दर्भासीनो दर्भपाणिर्ब्रह्मयज्ञविधानतः ।
प्राङ्मुखो ब्रह्मयज्ञं तु कुर्य्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥
ततोऽर्घ्यं भानवे दद्यात्तिलपुष्पाक्षतान्वितम् ।
उत्थाय मूर्द्धपर्य्यन्तं हंसः शुचिषदित्यृचा ॥
ततो देवं नमस्कृत्य गृहं गच्छेत्ततः पुनः ।
विधिना पुरुषसूक्तस्य गत्वा विष्णुं समर्च्चयेत् ॥
वैश्वदेवं ततः कुर्य्याद्बलिकर्म्मविधानतः ।
गोदोहमात्रमाकाङ्क्षेदतिथिं प्रति वै गृही ॥
अदृष्टपूर्व्वमज्ञातमतिथिं प्राप्तमर्च्चयेत् ।
स्वागतासनदानेन प्रत्युत्थानेन चाम्बुना ॥
स्वागतेनाग्नयस्तुष्टा भवन्ति गृहमेधिनः ।
आसनेन तु दत्तेन प्रीतो भवति देवराट् ॥
पादशौचेन पितरः प्रीतिमायान्ति दुर्लभाम् ।
अन्नदानेन युक्तेन तृप्यते हि प्रजापतिः ॥
तस्मादतिथये कार्य्यं पूजनं गृहमेधिना ।
भक्त्या च शक्तितो नित्यं विष्णोरर्च्चादनन्तरम् ।
भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिव्राड्ब्रह्मचारिणे ॥
अकल्पितान्नादुद्धृत्य सव्यञ्जनसमन्विताम् ।
अकृते वैश्वदेवेऽपि भिक्षौ च गृहमागते ।
उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥
वैश्वदेवाकृतान् दोषाञ्छक्तो भिक्षुर्व्यपोहितुम् ।
नहि भिक्षुकृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥
तस्मात् प्राप्ताय यतये भिक्षां दद्यात् समाहितः ।

विष्णुरेव यतिश्छायइति निश्चत्य भावयेत् ॥
सुवासिनीं कुमारीश्च भोजयित्वा नरानपि ।
बालवृद्धांस्ततः शेषं स्वयं भुञ्जीत वा गृही ॥
प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि मौनी च मितभाषकः ।
अन्नमादौ नमस्कृत्य प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
एवं प्राणाहुतिं कुर्य्यान्मन्त्रेण च पृथक् पृथक् ।
ततः स्वादुकरान्नञ्च भुञ्जीत सुसमाहितः ॥
आचम्य देवतामिष्टां संस्मरन् उदरं स्पृशेत् ।
इतिहासपुराणाभ्यां कञ्चित् कालं नयेद्बुधः ॥
ततः सन्ध्यामुपासीत वहिर्गत्वा विधानतः ।
कृतहोमस्तु भुञ्जीत रात्रौ चातिथिभोजनम् ॥
सायं प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ।
नान्तराभोजनं कुर्य्यादग्निहोत्रसमोविधिः ॥
शिष्यानध्यापयेच्चापि अनध्याये विसर्जयेत् ।
स्मृत्युक्तानखिलांश्चापि पुराणोक्तानपि द्विजः ॥
महानवम्यां द्वादश्यां भरण्यामपि पर्व्वसु ।
तथाक्षयतृतीयायां शिष्यान्नाध्यापयेद्द्विजः ।
माघमासे तु सप्तम्यां रथ्याख्यायां तु वर्जयेत् ॥
अध्यापनं समभ्यञ्जन् स्नानकाले च वर्जयेत् ॥
नीयमानं शवं दृष्ट्वा महीस्थं वा द्विजोत्तमाः ।
न पठेद्रुदितं श्रुत्वा सन्ध्यायां तु द्विजोत्तमः ॥
दानानि च प्रदेयानि गृहस्थेन द्विजोत्तमाः ।
हिरण्यदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥
एवं धर्मो गृहस्थस्य सायंभूत उदाहृतः ।

यएवं श्रद्धया कुर्य्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥
ग्रामोत्कर्षश्च तस्य स्यान्नारसिंहप्रसादतः।
तस्मान्मुक्तिमवाप्नोति ब्राह्मणो द्विजसत्तमाः! ॥
एवं हि विप्राः! कथितो मया वः समासतः शाश्वतधर्म्मराशिः।
गृही गृहस्थस्य सतोहि धर्मं कुर्व्वन् प्रयत्नाद्धरिमेति युक्तम् ॥

॥ इति हारीते धर्म्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि वानप्रस्थस्य सत्तमाः!।
धर्माश्रमं महाभागाः! कथ्यमानं निबोधत ॥
गृहस्थः पुत्रपौत्रादीन् दृष्ट्वा पलितमात्मनः।
भार्य्यां पुत्रेषु निःक्षिप्य सह वा प्रविशेद्वनम् ॥
नखरोमाणि च तथा सितगात्रत्वगादि च।
धारयन् जुहुयादग्निं वनस्थोविधिमाश्रितः ॥
धान्यैश्च वनसंभूतैर्नीवाराद्यैरनिन्दितैः।
शाकमूलफलैर्व्वापि कुर्य्यान्नित्यं प्रयत्नतः ॥
त्रिकालस्नानयुक्तस्तु कुर्य्यात्तीव्रं तपस्तदा।
पक्षान्ते वा समश्नीयान्मासान्ते वा स्वपक्वभुक् ॥
तथा चतुर्थकाले तु भुञ्जीयादष्टमेऽथवा।
षष्ठे च कालेऽप्यथवा वायुभक्षोऽथवा भवेत् ॥
घर्मे पञ्चाग्निमध्यस्थस्तथा वर्षे निराश्रयः।
हेमन्ते च जले स्थित्वा नयेत् कालं तपश्चरन् ॥
एवञ्च कुर्व्वता येन कृतबुद्धिर्यथाक्रमम्।
अग्निं स्वात्मनि कृत्वा तु प्रव्रजेदुत्तरां दिशम् ॥
आदेहपातं वनगो मौनमास्थाय तापसः।

आत्मनतीन्द्रियं ब्रह्म ब्रह्मलोके महीयते॥
तपोहि यः सेवति वन्यवासः समाधियुक्तः प्रयतात्मरात्मा।
विमुक्तपापो विमलः प्रशान्तः स याति दिव्यं पुरुषं पुराणम्॥
॥ इति हारीते धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि चतुर्थाश्रममुत्तमम्।
श्रद्धया तदनुष्ठाय तिष्ठन्मुच्येत बन्धनात्॥
एवं वनाश्रमे तिष्ठन् पातयंश्चैव किल्बिषम्।
चतुर्थमाश्रमं गच्छेत् संन्यासविधिना द्विजः॥
दत्त्वा पितृभ्यो देवेभ्यो मानुषेभ्यश्च यत्नतः।
दत्त्वा श्राद्धं पितृभ्यश्च मानुषेभ्य स्तथात्मनः॥
इष्टिं वैश्वानरीं कृत्वा प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा।
अग्निं स्वात्मनि संरोपय मन्त्रवित् प्रव्रजेत् पुनः॥
ततः प्रभृति पुत्रादौ स्नेहालापादि वर्ज्जयेत्।
बन्धूनामभयं दद्यात् सर्व्वभूताभयं तथा॥
त्रिदण्डं वैणवं सम्यक् सन्ततं समपर्वकम्।
वेष्टितं कृष्णगोवालरज्जुमच्चतुरङ्गुलम्॥
शौचार्थं मानसार्थञ्च मुनिभिः समुदाहृतम्।
कौपीनाच्छादनं वासः कन्थां शीतनिवारिणीम्॥
पादुके चापि गृह्णीयात् कुर्य्यान्नान्यस्य संग्रहम्।
एतानि तस्य लिङ्गानि यतेः प्रोक्तानि सर्व्वदा॥
संगृह्य कृतसंन्यासो गत्वा तीर्थमनुत्तमम्।
स्नात्वाचम्य च विधिवद्वस्त्रपूतेन वारिणा॥
तर्प्पयित्वा तु देवांश्च मन्त्रवद्भास्करं नमेत्।

आत्मनः प्राङ्मुखो मौनी प्राणायामत्रयं चरेत् ॥
गायत्रीञ्च यथाशक्ति जप्त्वा ध्यायेत् परंपदम् ॥
स्थित्यर्थमात्मनोनित्यं भिक्षाटनमथाचरेत् ।
सायंकाले तु विप्राणां गृहाण्यभ्यवपद्य तु ।
सम्यक् याचेच्च कवलं दक्षिणेन करेण वै ॥
पात्रं वामकरे स्थाप्य दक्षिणेन तु शेषयेत् ।
यावतान्नेन तृप्तिः स्यात्तावद्भैक्ष्यं समाचरेत् ॥
ततोनिवृत्य तत्पात्रं संस्थाप्यान्यत्र संयमी ।
चतुर्भिरङ्गुलैश्छाद्य ग्रासमात्रं समाहितः ॥
सर्वव्यञ्जनसंयुक्तं पृथक् पात्रे नियोजयेत् ।
सूर्य्यादिभूतदेवेभ्यो दत्त्वा संप्रोक्ष्य वारिणा ।
भुञ्जीत पात्रपुटके पात्रे वाचयतो यतिः ॥
वटकाश्वत्थपर्णेषु कुम्भीतैन्दुकपात्रके ।
कोविदारकदम्बेषु न भुञ्जीयात् कदाचन ॥
मलाशाः सर्वं उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः ॥
कांस्यभाण्डेषु यत् पाको गृहस्थस्य तथैव च ।
कांस्ये भोजयतः सर्वं किल्विषं प्राप्नुयात्तयोः ॥
भुक्त्वा पात्रे यतिर्नित्यं क्षालयेन्मन्त्रपूर्वकम् ।
न दूष्यते च तत्पात्रं यज्ञेषु चमसाइव ॥
अथाचम्य निदिध्यास्य उपतिष्ठेत भास्करम् ।
जपध्यानेतिहासैश्च दिनशेषं नयेद्बुधः ॥
कृतसन्ध्यस्ततो रात्रिं नयेद्देवगृहादिषु ।
हृत्पुण्डरीकनिलये ध्यायेदात्मानमव्ययम् ॥
यदि धर्मरतिः शान्तः सर्वभूतसमो वशी ।

प्राप्नोति परमं स्थानं यत्प्राप्य न निवर्त्तते ॥
त्रिदण्डभृद्यो हि पृथक् समाचरेच्छनैः शनैर्यस्तु वहिर्मुखाद्यः।
संमुच्य संसारसमस्तबन्धनात् स याति विष्णोरमृतात्मनः पदम् ॥
॥ इति हारीते धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

वर्णानामाश्रमाणाञ्च कथितं धर्म्मलक्षणम् ।
येन स्वर्गापवर्गञ्च प्राप्नुवन्ति द्विजातयः ॥
योगशास्त्रं प्रवक्ष्यामि सङ्क्षेपात् सारमुत्तमम् ।
यस्य च श्रवणाद्यान्ति मोक्षञ्चैव मुमुक्षवः ॥
योगाभ्यासबलेनैव नश्येयुः पातकानि तु ।
तस्माद्योगपरो भूत्वा ध्यायेन्नित्यं क्रियापरः ॥
प्राणायामेन वचनं प्रत्याहारेण चेन्द्रियम् ।
धारणाभिर्वशे कृत्वा पूर्व्वं दुर्धर्षणं मनः ॥
एकाकारमनानन्दं बुधैरुपमलामयम् ।
सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरं ध्यायेत् जगदाधारमुच्यते ॥
आत्मानं वहिरन्तस्थं शुद्धचामीकरप्रभम् ।
रहस्येकान्तमासीनो ध्यायेदामरणान्तिकम् ॥
यत्सर्व्वप्राणि हृदयं सर्व्वेषाञ्च हृदि स्थितम् ।
यच्च सर्व्वजनैर्ज्ञेयं सोऽहमस्मीति चिन्तयेत् ॥
आत्मलाभसुखं यावत्तपोध्यानमुदीरितम् ।
श्रुतिस्मृत्यादिकं धर्म्मं तद्विरुद्धं न चाचरेत् ॥
यथा रथोऽश्वहीनस्तु यथाश्वो रथिहीनकः ।
एवं तपश्च विद्या च संयुतं भेषजं भवेत् ॥
यथान्नं मधुसंयुक्तम् मधुवान्नेन संयुतम् ।

उभाभ्यामपि पक्षाभ्यां यथा खे पक्षिणां गतिः ।
तथैव ज्ञानकर्म्मभ्यां प्राप्यते ब्रह्म शाश्वतम् ॥
विद्यातपोभ्यां संपन्नो ब्राह्मणो योगतत्परः ।
देहद्वयं विहायाशु मुक्तो भवति बन्धनात् ।
न तथा चीणदेहस्य विनाशो विद्यते क्वचित् ॥
मया ते कथितः सर्व्वो वर्णाश्रमविभागशः ।
संक्षेपेण द्विजश्रेष्ठा ! धर्म्मस्तेषां सनातनः ॥
श्रुत्वैवं मुनयो धर्मं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।
प्रणम्य तमृषिं जग्मुर्मुदिताः स्वं स्वमाश्रमम् ॥
धर्म्मशास्त्रमिदं सर्वं हारीतमुखनिःसृतम् ।
अधीत्य कुरुते धर्मं स याति परमां गतिम् ॥
ब्राह्मणस्य तु यत् कर्म्म कथितं बाहुजस्य च ।
ऊरुजस्यापि यत् कर्म्म कथितं पादजस्य च ।
अन्यथा वर्त्तमानस्तु सद्यः पतति जातितः ॥
यो यस्याभिहितो धर्म्मः स तु तस्य तथैव च ।
तस्मात् स्वधर्मं कुर्व्वीत द्विजो नित्यमनापदि ॥
वर्णाश्चत्वारो राजेन्द्र ! चत्वारश्चापि चाश्रमाः ॥
स्वधर्मं ये तु तिष्ठन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥
स्वधर्मेण यथा नृणां नारसिंहः प्रसीदति ।
न तुष्यति तथान्येन कर्म्मणा मधुसूदनः ॥
अतः कुर्वन्निजं कर्म्म यथाकालमतन्द्रितः ।
सहस्रानीकदेवेशं नारसिंहञ्च सालयम् ॥
उत्पन्नवैराग्यबलेन योगी ध्यायेत् परं ब्रह्म सदा क्रियावान् ।
सत्यं सुखं रूपमनन्तमाद्यं विहाय देहं पदमेति विष्णोः ॥
॥ इति हारीते धर्म्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

—००—

अम्बरीषस्तु तं गत्वा हारीतस्याश्रमं नृपः ।
ववन्दे तं महात्मानं बालार्कसदृशप्रभम् ॥
संस्पृष्टकुशलस्तेन पूजितः परमासने ।
उपविष्ट स्ततो विप्रमुवाच नृपनन्दनः ॥
भगवन् ! सर्वधर्म्मज्ञ ! तत्ववेदविदाम्बर ! ।
पृच्छामि त्वां महाभाग ! परमं धर्म्ममव्ययम् ॥
ब्रूहि वर्णाश्रमाणान्तु नित्यनैमित्तिकक्रियाः ।
कर्त्तव्या मुनिशार्द्दूल ! नारीणाञ्च नृपस्य च ॥
स्वरूपं जीवपरयोः कथं मोक्षपथस्य च ।
तत्प्राप्ते साधनं ब्रह्मन् ! वक्तुमर्हसि सुव्रत ! ॥
एवमुक्तस्तु विप्रर्षिस्तेन राजर्षिणा तदा ।
उवाच परमप्रीत्या नमस्कृत्य जनार्द्दनम् ॥
शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि सर्वं वेदोपबृंहितम् ।
यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं पृच्छतो मम भूपते ! ॥
तद्ब्रवीमि परं धर्मं शृणुष्वैकाग्रमानसः ।
सर्वेषामेव देवाना मनादिः पुरुषोत्तमः ॥
ईश्वरस्तु स एवान्ये जगतो विभुरव्ययः ।
नारायणो वासुदेवो विष्णुर्ब्रह्मात्मनो हरिः ॥
स्रष्टा धाता विधाता च स एव परमेश्वरः ।
हिरण्यगर्भः सविता गुणभृन्निर्गुणोऽव्ययः ॥
परमात्मा परं ब्रह्म परं ज्योतिः परात्परः ।
इन्द्रः प्रजापतिः सूर्य्यः शिवो वह्निः सनातनः ॥

सर्व्वात्मकः सर्वसुहृत् सर्वभृद्भूतभावनः।
यमी च भगवान् कृष्णो मुकुन्दोऽनन्तएव च॥
यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा ब्रह्मण्यो ब्रह्मणः पतिः।
सएव पुण्डरीकाक्षः श्रीशो नाथोऽधिपो महान्॥
सहस्रमूर्द्धा विश्वात्मा सहस्रनरपादवान्।
यद्गत्वा न विवर्त्तन्ते तद्धाम परमं हरेः॥
चतुर्भिः शोभनोपायैः साध्योऽयं सुमहात्मनः।
तुरीयपदयोर्भक्त्या सुसिद्धोऽय मुदाहृतः॥
तं स्वीकुर्वन्ति विद्वांसः स्वस्वरूपतया सदा।
नैसर्गिकं हि सर्वेषां दास्यमेव हरेः सदा॥
स्वाम्यं परस्वरूपं स्याद्दास्यं जीवस्य सर्वदा।
प्रकृत्या त्वात्मनो रूपं स्वाम्यं दास्यमिति स्थितिः॥
दास्यमेव परं धर्मं दास्यमेव परं हितम्।
दास्येनैव भवेन्मुक्तिरन्यथा निरयं भवेत्॥
विष्णोर्दास्यं परा भक्तिरेषा तु न भवेत् क्वचित्।
तेषामेव हि संसृष्टं निरयं ब्रह्मणा नृप!॥
नारायणस्य दासा ये न भवन्ति नराधमाः।
जीवन्त एव चण्डाला भविष्यन्ति न संशयः॥
तस्माद्दास्यं परं भक्तिमालम्ब्य नृपसत्तम!।
नित्यं नैमित्तिकं सर्वं कुर्य्यात्प्रीत्यै हरेः सदा॥
तस्य स्वरूपं रूपञ्च गुणांश्चापि विभूतयः।
ज्ञात्वा समर्च्चयेद्विष्णु यावज्जीव मतन्द्रितः॥
तमेव मनसा ध्यायेद्वाचा सङ्कीर्तयेत्प्रभुम्।
जपेच्च जुहुयाद्यज्ञो तद्दानेकविलक्षणः॥

शङ्खचक्रोर्ध्व पुण्ड्रादिधारणं दास्यलक्षणम्।
तन्नामकरणञ्चैव वैष्णवस्तदिहोच्यते॥
अवैष्णवाश्च ये विप्रा हर्षदास्ते नराधमाः।
तेषां तु नरके वासः कल्पकोटिशतैरपि॥
तदादि वर्षसञ्चारी मन्त्ररत्नार्थतत्त्ववित्।
वैष्णवः स जगत्पूज्यो याति विष्णोः परं पदम्॥
अचक्रधारी यो विप्रो बहुवेदश्रुतोऽपि वा।
स जीवन्नेव चण्डालो मृतो निरयमाप्नुयात्॥
तस्मात्ते हरिसंस्काराः कर्त्तव्या धर्म्मकाङ्क्षिणाम्।
अयमेव परं धर्म्मः प्रधानं सर्वकर्म्मणाम्॥

इति वृद्धहारीतस्मृतौ विशिष्टधर्म्मशास्त्रे पञ्चसंस्कार-
प्रतिपादनं नाम प्रथमोऽध्यायः॥

अम्बरीषउवाच॥

भगवन्! वैष्णवाः पञ्च संस्काराः सर्व्वकर्मणाम्।
प्रधानमिति यच्चोक्तं सर्वैरेव महर्षिभिः॥
तद्विधानं ममाचक्ष्व विस्तरेणैव सुव्रत!।

हारीत उवाच।

शृणु राजन्! प्रवक्ष्यामि निर्मला वैष्णवाः क्रियाः॥
यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं वसिष्ठाद्यैश्च वैष्णवैः॥
संस्काराणां तु सर्वेषा माद्यं चक्रादिधारणम्॥
तत् कर्तव्यं हि सर्वेषां विधीनां वै द्विजन्मनाम्।
आचार्यं संश्रयेत् पूर्वमनघं वैष्णवं द्विजम्॥
शुद्धसत्त्वगुणोपेतं नवज्याकर्मकारणम्।
सत्सम्प्रदायसंयुक्तं मन्त्ररत्नार्थकोविदम्॥

ज्ञानवैराग्यसम्पन्नं वेदवेदाङ्गपारगम्।
शासितारं सदाचार्य्यैः सर्व्वधर्म्मविदाम्बरम्॥
महाभागवतं विप्रं सदाचारनिषेवणम्।
आलोक्य सर्व्वशास्त्राणि पुराणानि च वैष्णवाः॥
तदर्थमाचरेद्यस्तु आचार्य्यः स उदाहृतः।
आस्तिक्यमानसं सद्भिरुपेतं धर्म्मवत्सलम्॥
श्रद्दधानं सदाचारे गुरुशुश्रूषतत्परम्।
सम्वत्सरं प्रतीक्ष्याथ तं शिष्यं शासयेद्गुरुः॥
तस्यादौ पञ्च संस्कारान् कुर्य्यात् समविधानतः।
प्रातः स्नात्वा शुचौ देशे पूजयित्वा जनार्द्दनम्॥
स्नातं शिष्यं समानीय तेनैव सह देशिकः।
स्नाप्य पञ्चामृतैर्गव्यैश्चक्रादीनर्च्चयेत्ततः॥
पुष्पैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि।
तत्तत्प्रकाशकैर्मन्त्रैरर्च्चयेत् पुरतो हरेः॥
अग्नौ होमं प्रकुर्व्वीत इध्माधानादिपूर्व्वकम्।
पौरुषेण तु सूक्तेन पायसं घृतमिश्रितम्॥
आज्येन मूलमन्त्रेण हुत्वा चाष्टोत्तरं शतम्।
वैष्णव्या चैव गायत्र्या जुहुयात् प्रयतो गुरुः॥
पश्चादग्नौ विनिक्षिप्य चक्राद्यायुधपञ्चकम्।
पूजयित्वा सहस्रारं ध्यात्वा तद्वह्निमण्डले॥
षडक्षरेण जुहुयादाज्यं विंशतिसंख्यया।
सर्व्वैश्च हेतिमन्त्रैश्च एकैकाज्याहुतिं क्रमात्॥
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा स शिष्यो वह्निमात्मवान्।
नमस्कृत्वा ततो विष्णुं जप्त्वा मन्त्रवरं शुभम्॥

प्राङ्मुखं तु समासीनं शिष्यमेकाग्रचेतसम्।
प्रतपेच्चक्रशङ्खौ द्वौ हेतिभिर्मन्त्रमुच्चरन्॥
दक्षिणे तु भुजे चक्रं वामांसे शङ्खमेव च।
गदां च भालमध्ये तु हृदये नन्दकं तदा॥
मस्तके तु तथा शार्ङ्गमङ्कयेद्विमलं तदा।
पश्चात् प्रक्षाल्य तोयेन पुनः पूजां समाचरेत्॥
होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्ततः।
एवं तापः क्रियाः कार्याः वैष्णव्यः कल्मषापहाः॥
प्रधानं वैष्णवं तेषां तापसंस्कारमुत्तमम्।
तापसंस्कारमात्रेण परां सिद्धिमवाप्नुयात्॥
केचित्तु चक्रशङ्खौ द्वौ प्रतप्तौ बाहुमूलयोः।
धारयन्ति महात्मानश्चक्रमेकं तु वापरे॥
वैष्णवानां तु हेतीनां प्रधानं चक्रमुच्यते।
तेनैव बाहुमूलौ तु प्रतप्तेनाङ्कयेद्बुधः॥
जाते पुत्रे पिता स्नात्वा होमं कृत्वा विधानतः।
तेनाग्निनैव सन्तप्तचक्रेण भुजमूलयोः॥
अङ्कयित्वा शिशोः पश्चान्नाम कुर्याच्च वैष्णवम्।
पश्चात्सर्वाणि कर्माणि कुर्वीतास्य विधानतः॥
अङ्कयित्वा स चक्रेण यत्किञ्चित्कर्म सञ्चरेत्।
तत्सर्वं याति वैफल्यमिष्टापूर्तादिकं नृप!॥
कारयेन्मन्त्रदीक्षायां चक्राद्याः पञ्च हेतयः।
चक्रं वै कर्मसिद्ध्यर्थं जातकर्मणि धारयेत्।
अचक्रधारी विप्रस्तु सर्वकर्मसु गर्हितः॥
अवैष्णवः समापन्नो नरकं चाधिगच्छति।

चक्रादिचिह्नरहितं प्राकृतं कलुषान्वितम् ॥
अवैष्णवन्तु तं दूरात् श्वपाकमिव सन्त्यजेत् ।
अवैष्णवस्तु यो विप्रः श्वपाकादधमः स्मृतः ।
अश्राद्धेयो ह्यपाङ्क्तेयो रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
अवैष्णवस्तु यो विप्रः सर्वधर्मयुतोऽपिवा ।
सर्वां गच्छति विज्ञेयः सर्वकर्मसु नार्हति ॥
तस्माच्चक्रं विधानेन तप्तं वै धारयेद्द्विजः ।
सर्वाश्रमेषु वसतां स्त्रीणां च श्रुतिचोदनात् ॥
अनायुधासो असुता अदेवा इति वै श्रुतिः ।
चक्रेण तामपवप इत्यृचा समुदाहृतम् ॥
अपेत्यमङ्कमित्युक्तं वपेति श्रवणं तदा ।
तस्माद्वै तप्तचक्रस्य चाङ्कनं मुनिभिः स्तुतम् ।
पवित्रं विततं ब्राह्मं प्रभोर्गात्रे तु धारितम् ॥
श्रुत्यैव चाङ्कयेद्गात्रे तद्ब्रह्मसमवाप्तये ।
यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्ने वीतमनन्तरा ॥
ब्रह्मेति निहितञ्चैव ब्रह्मणो श्रुतिदृंहितम् ।
पवित्रमिति चैवाग्निरग्निर्वै चक्रमुच्यते ॥
अग्निरेव सहस्रारः सहस्रा नेमिरुच्यते ।
नेमितप्ततनुः सूर्यो ब्रह्मणा समतां व्रजन् ॥
यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्नेस्तु न सुनिश्चितः ।
दक्षिणे तु भुजे विप्रो बिभृयाद्वै सुदर्शनम् ॥
सव्ये तु शङ्खं बिभृयादिति ब्रह्मविदो विदुः ।
इत्यादि श्रुतिभिः प्रोक्तं विष्णोश्चक्रस्य धारणम् ॥
पुराणेष्वितिहासेषु सात्विकेषु स्मृतिष्वपि ।

शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रादिरहितं ब्राह्मणं नृप ! ॥
यः श्राद्धे भोजयेद्विप्रः पितॄणां तस्य दुर्गतिः ।
शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रादिचिह्नैः प्रियतमैर्हरेः ॥
रहितः सर्वधर्मेभ्यश्च्युतो नरकमाप्नुयात् ।
रुद्रार्चनं त्रिपुण्ड्रस्य धारणं यत्र दृश्यते ॥
तच्छूद्राणां विधिः प्रोक्तो न द्विजानां कदाचन ।
प्रतिलोमानुलोमानां दुर्गागणसुभैरवाः ॥
पूजनीया यदार्हेण विल्वचन्दनधारिणाम् ।
यक्षराक्षसभूतानि विद्याधरगणास्तदा ॥
चण्डालानामर्चनीया मद्यमांसनिषेविणाम् ।
स्ववर्णविहितं धर्ममेवं ज्ञात्वा समाचरेत् ॥
रुद्रार्चनाद्ब्राह्मणस्तु शूद्रेण समतां व्रजेत् ।
यक्षभूतार्चनात् सद्यश्चण्डालत्वमवाप्नुयात् ॥
न भस्म धारयेद्विप्रः परमापद्गतोऽपि वा ।
मोहाद्वै बिभृयाद्यस्तु ससुरापो भवेद्ध्रुवम् ॥
तिर्यक् पुण्ड्रधरं विप्रं पट्टाम्बरधरं तथा ।
श्वपाक इव वीक्षेत न सम्भाषेत कुत्रचित् ।
तस्माद्द्विजातिभिर्धार्य्यं मूर्द्धपुण्ड्रं विधानतः ॥
मृदा शुभ्रेण सततं सान्तरालं मनोहरम् ।
स्नात्वा शुद्धेऽपि पूर्वाह्णे विष्णुमभ्यर्च्य देशिकः ॥
स्नातं शिष्यं समाहूय होमं कुर्वीत पूर्ववत् ।
परोमात्रेति सूक्तेन पायसं मधुमिश्रितम् ॥
हुत्वोदमूलमन्त्रेण शतमष्टोत्तरं घृतम् ।
स्थण्डिले तु ततः पश्चान्मण्डलानि यदा क्रमात् ॥

दीर्घ्यस्थमध्ये चत्वारि विन्यसेत् पुरतो हरेः।
विलिखेत्तत्र पुण्ड्रादि विस्तारायामभेदतः॥
तेष्वर्चयेत्ततो धीमान् केशवादीननुक्रमात्।
तत्र तत्र च तन्मूर्त्तिं ध्यात्वा मन्त्रैः समर्च्चयेत्॥
गन्धपुष्पादि सकलं मन्त्रेणैवार्च्चयेद्गुरुम्।
प्रदक्षिण मनुव्रज्य स शिष्यः प्रणमेत्तथा॥
तद्बाह्वो निक्षिपेच्छिष्यः केशवादीननुक्रमात्।
हृदि विन्यस्य पुण्ड्राणि गुरूक्तानि स वैष्णवः॥
शुभ्रेणैव मृदा पश्चाद्बिभृयात् सुसमाहितः।
त्रिसन्ध्यासु मृदा विप्रो यागकाले विशेषतः॥
श्राद्धे दाने तथा होमे स्वाध्याये पितृतर्पणे।
अवालुरूर्द्धपुण्ड्राणि बिभृयाद्द्विजसत्तमः॥
श्राद्धो होमस्तथा दानं स्वाध्यायः पितृतर्पणम्।
भस्मीभवन्ति तत्सर्वं मूर्ध्वपुण्ड्रविनाकृतम्॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रं विना यस्तु श्राद्धं कुर्व्वीत स द्विजः।
सर्वं तद्राक्षसैर्नीतं नरकं चाधिगच्छति॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनन्तु यः श्राद्धे भोजयेद्द्विजम्।
अश्नन्ति पितरस्तस्य विण्मूत्रं नात्र संशयः॥
तस्मात्तु सततं धार्य्यमूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजन्मकः।
धारयेन्न तिर्यक् पुण्ड्रमापद्यपि कदाचन॥
तिर्य्यक्पुण्ड्रधरं विप्रं चण्डालमिव सन्त्यजेत्।
सोऽनर्हः सर्वकृत्येषु सर्वलोकेषु गर्हितः॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनः सन् सन्ध्याकर्म्म समाचरेत्।
सर्वं तद्राक्षसैर्नीतं नरकञ्च स गच्छति॥

यदि स्यात्तु मनुष्याणां मूर्द्ध्वं पुण्ड्रविवर्जितम्।
द्रष्टव्यमैव तत्किञ्चित् श्मशानमिव तद्भवेत्॥
ऊर्द्ध्वपुण्ड्रं मृदा शुभ्रं ललाटे यस्य दृश्यते।
चण्डालोऽपि हि शुद्धात्मा विष्णुलोके महीयते॥
ऊर्द्ध्वपुण्ड्रस्य मध्येतु ललाटे सुमनोहरे।
लक्ष्म्या सह समासीनो रमते तत्र वै हरिः॥
निरन्तरालं यः कुर्य्यादूर्द्ध्वपुण्ड्रं द्विजाधमः।
स हि तत्र स्थितं विष्णुं श्रियञ्चैव व्यपोहति॥
अथेदमूर्द्ध्वपुण्ड्रन्तु यः करोति द्विजाधमः।
कल्पकोटिसहस्राणि रौरवं नरकं व्रजेत्॥
तस्माद्रागान्वितं पुण्ड्रन्धरेद्विष्णुपदाकृति।
ललाटादिषु चाङ्गेषु सर्व्वकर्म्मसु वैष्णवः॥
नासिकामूलमारभ्य ललाटान्तेषु विन्यसेत्।
अङ्गुलद्वयमात्रन्तु मध्यच्छिद्रं प्रकल्पयेत्॥
पार्श्वे चाङ्गुलमात्रन्तु विन्यसेद्द्विजसत्तमः।
पुण्ड्राणामन्तराले तु हारिद्रां धारयेच्छ्रियम्॥
ललाटे पृष्ठयोः कण्ठे भुजयोरुभयोरपि।
चतुरङ्गुलमात्रन्तु विभृयादायकं द्विजः॥
उरस्यष्टाङ्गुलं धार्य्यं भुजयोरायतं तदा।
उदरे पार्श्वयोर्नित्यमायतन्तु दशाङ्गुलम्॥
केशवादि नमोऽन्तैश्च प्रीणनाद्यैरनुक्रमात्।
ललाटे केशवं रूपं कुक्षौ नारायणं न्यसेत्॥
वक्षःस्थले माधवञ्च गोविन्दं कण्ठदेशतः।
विष्णुञ्च दक्षिणे पार्श्वे वाहौ च मधुसूदनम्॥

त्रिविक्रमन्तु वामांसे वामनं वामपार्श्वतः ।
श्रीधरं वामबाहौ तु हृषीकेशं तदा भुजे ॥
पृष्ठञ्च पद्मनाभन्तु ग्रीवे दामोदरं तदा ।
तत्प्रक्षालनतोयेन वासुदेवेति मूर्धनि ॥
केशवस्तु सुवर्णाभः शङ्खचक्रगदाधरः ।
शुक्लाम्बरधरः सौम्यो मुक्ताभरणभूषितः ॥
नारायणो घनश्यामः शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
पीतवासा मणिमयैर्भूषणैरुपशोभितः ॥
माधवश्चोत्पलप्रख्यश्चक्रशार्ङ्गगदासिभृत् ।
चित्रमाल्याम्बरधरः पुण्डरीकनिभेक्षणः ॥
गोविन्दः शशिवर्णः स्यात्पद्मशङ्खगदासिभृत् ।
रक्तारविन्दपादाब्ज स्तप्तकाञ्चनभूषणः ॥
गौरवर्णो भवेद्विष्णुश्चक्रशङ्खहलासिभृत् ।
क्षौमाम्बरधरः स्रग्वी केयूराङ्गदभूषितः ॥
अरविन्दनिभः श्रीमान् मधुजित्कमलाननः ।
चक्रं शार्ङ्गञ्च मुसलं पद्मं दोर्भिर्विभर्त्यसौ ॥
त्रिविक्रमो रक्तवर्णः शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
किरीटहारकेयूरकुण्डलैश्च विराजितः ॥
वामनः कुन्दवर्णः स्यात् पुण्डरीकायतेक्षणः ।
दोर्भिर्वज्रं गदां चक्रं पद्मं हैमं विभर्त्यसौ ॥
श्रीधरः पुण्डरीकाख्य श्चक्रशार्ङ्गी च पद्मधृक् ।
रक्तारविन्दनयनो मुक्तादामविभूषितः ॥
विद्युद्वर्णो हृषीकेशश्चक्रशार्ङ्गहलासिभृत् ।
रक्तमाल्याम्बरधरः पुण्डरीकावतंसकः ॥

इन्द्रनीलनिभश्चक्रशङ्खपद्मगदाधरः ।
पद्मनाभः पीतवासा चित्रमाल्यानुलेपनः ।
दामोदरः सार्व्वभौमः पद्मशार्ङ्गासिशङ्खभृत् ॥
पीतवासा विशालाक्षो नानारत्नविभूषितः ।
एवं पुण्ड्राणि सततं धारयेद्वैष्णवोत्तमः ॥
पुण्ड्रसंस्कार इत्येवं शिष्येणापि च कारयेत् ।
मन्त्रशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥

इति पुण्ड्रसंस्कारो द्वितीयः ।

तृतीयं नाम संस्कारं कुर्व्वीत शुभवासरे ॥
स्नात्वा संपूज्य देवेशं गन्धपुष्पादिभिर्गुरून् ।
नानाधिदैवतं पश्चात् पूजयेत् प्रयतात्मवान् ॥
द्वादशैव तु मासाख्य केशवाद्यैरधिष्ठिताः ।
आरभ्य मार्गशीर्षं तु यदा संख्या द्विजोत्तमः ॥
यस्मिन्मासि भवेद्दीक्षा तन्मूर्त्तेर्नाम चोदितम् ।
नृसिंहरामकृष्णाख्यं दासनाम प्रकल्पयेत् ॥
शक्त्या दशावताराणां वर्जयेन्नाम वैष्णवः ।
नाम दद्यात्प्रयत्नेन वैष्णवं पापनाशनम् ॥
यस्य वै वैष्णवं नाम नास्ति चेत्तु द्विजन्मनः ।
अनामिकः स विज्ञेयः सर्व्वकर्म्मसु गर्हितः ॥
चक्रस्य धारणं यस्य जातकर्म्मणि सम्भवेत् ।
तत्र वै मासनामापि दद्याद्विप्रो विधानतः ।
ध्यात्वा समर्च्चयेन्नाममूर्त्तिं मन्त्रेण देशिकः ॥
धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ।

प्रदक्षिण मनुव्रज्य भक्त्या सम्यक् प्रणम्य च॥
तन्मन्त्रं मूलमन्त्रं वा जपेत्साहस्रसङ्ख्यया।
पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत शतमष्टोत्तरं हविः॥
वैष्णवैरनुवाकैश्च जुहुयात् सर्पिषा तदा।
नाम दद्यात् ततः शिष्यं मन्त्रतोये समाप्लुतम्॥
ततः पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा होमशेषं समापयेत्।
वैष्णवान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाद्यैश्च तोषयेत्॥
एवं हि नामसंस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः।
गुणयोगेन चान्यानि विष्णोर्नामानि लौकिके॥
विशिष्टं वैष्णवं नाम सर्वकर्मसु चोदितम्।
हरेः परं पितुर्नाम यो दद्यात्यपरं सुतम्॥
अतिरोचनकं दिव्यं तृतीयं श्रुतिचोदितम्।
तस्माद्भगवतो नाम सर्वेषां मुनिभिः स्मृतम्॥
॥ इति नामसंस्कार स्तृतीयः॥

एवं तृतीयसंस्कारं कृत्वा वै वैदिकोत्तमः॥
चतुर्थमन्त्रसंस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः।
ततः स्नात्वा विधानेन पूजयेत् जगतां पतिम्।
अष्टोत्तरसहस्रं तु मन्त्ररत्नं जपेद्गुरुः॥
स्नातं शिष्यं समाहूय सुवेषं समलङ्कृतम्।
आदाय कलशं रम्यं पवित्रोदकपूरितम्॥
पञ्चत्वक्पल्लवयुतं पञ्चरत्नसमन्वितम्।
मङ्गलद्रव्यसंयुक्तं मन्त्रेणैवाभिमन्त्रयेत्॥
सम्मार्जयेत् ततः शिष्यं तज्जलेन कुशैः शुभैः।

सूक्तैश्च विष्णुदैवत्यैः पावमानैस्तदैव च ॥
अष्टोत्तरशतं पश्चान्मन्त्ररत्नेन मार्जयेत् ।
अभिषिच्य ततो मूर्ध्नि शुक्लवस्त्रधरं शुचिम् ॥
स्वलङ्कृतं समाचान्तं मूर्ध्वपुण्ड्रधरं तदा ।
पवित्रहस्तं पश्चाच्चमालया समलङ्कृतम् ॥
निवेश्य दक्षिणे स्वस्य आसने कुशनिर्मिते ।
स्वगृह्योक्तविधानेन पुरतोऽग्निं प्रकल्पयेत् ॥
पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च ।
मध्वाज्यमिश्रितं रम्यं पायसं जुहुयाद्गुरुः ॥
अष्टोत्तरशतं पश्चादाज्यं मन्त्रद्वयेन च ।
मूलमन्त्रेण जुहुयाच्चरुं घृतविमिश्रितम् ॥
केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांस्तथैव च ।
एकैकमाहुतिं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा नमस्कृत्वा जनार्दनम् ।
आचार्य्यः स्वगुरुं नत्वा जपेद्गुरुपरम्पराम् ॥
मातरं सर्वजगतां प्रपद्येत श्रियं ततः ।
त्वं माता सर्वलोकानां सर्वलोकेश्वरप्रिये ! ॥
अपराधशतैर्जुष्टं नम स्तेन मम च्युतम् ।
एवं प्रपद्य लक्ष्मीं तां श्रियं सद्गुरुभावतः ॥
नित्ययुक्तं तया देव्या वात्सल्यादिगुणान्वितम् ।
शरण्यं सर्वलोकानां प्रपद्येत सनातनम् ।
नारायण ! दयासिन्धो ! वात्सल्यगुणसागर ! ॥
एनं रक्ष जगन्नाथ ! बहुजन्मापराधिनम् ।
इत्याचार्य्येण सन्दिष्टः प्रपद्येत जनार्दनम् ॥

प्रपद्येत ततः शिष्यो गुरुमेव दयानिधिम्।
गुरो! त्वमेव मे देव स्त्वमेव परमा गतिः॥
त्वमेव परमो धर्म्म स्त्वमेव परमं तपः।
इति प्रपन्नमाचार्य्यो निवेश्य पुरतो हरेः॥
प्रागग्रेषु समासीनं दर्भेषु सुसमाहितः।
स्वाचार्यं पुरतो ध्यात्वा नमस्कृत्वाथ भक्तिमान्॥
गुरोः परम्परां जप्त्वा हृदि ध्यात्वा जनार्दनम्।
कृपया वीक्षितं शिष्यं दक्षिणं ज्ञानदक्षिणम्॥
निक्षिप्य हस्तं शिरसि वामं हृदि च विन्यसेत्।
पादौ गृहीत्वा शिष्यस्तु गुरोः प्रयतमानसः॥
भो! गुरो! ब्रूहि मन्त्रं मे ब्रूयादिति दयानिधे!।
अध्यापयेत्ततस्तस्मै मन्त्ररत्नं शुभाश्रयम्॥
सन्न्यासञ्च समुद्रञ्च सर्पिषण्डोऽधिदैवतम्।
सार्थमध्यापयेच्छिष्यं प्रयतं शरणागतम्॥
अष्टाक्षरं द्वादशार्णं षट्कुक्षिं वैष्णवीं तदा।
रामकृष्णनृसिंहाख्यान् मन्त्रान् तस्मै निवेदयेत्॥
न्यासे वाप्यर्चने वापि मन्त्रमेकान्तिनं श्रयेत्।
अवैष्णवोपदिष्टेन मन्त्रेण नरकं व्रजेत्॥
अवैष्णवाद्गुरोर्म्मन्त्रं यः पठेद्वैष्णवो द्विजः।
कल्पकोटिसहस्राणि पच्यते नारकात्मना॥
अचक्रधारिणं यस्तु मन्त्रमध्यापयेद्गुरुः।
रौरवं नरकं प्राप्य चाण्डालीं योनिमाप्नुयात्॥
तस्माद्दीक्षाविधानेन शिष्यं भक्तिसमन्वितम्।
मन्त्रमध्यापयेद्विद्वान् वैष्णवं पापनाशनम्॥

अनधीत्य द्वयं मन्त्रं योऽष्टवैष्णवमुत्तमम् ।
अधीत्य मन्त्रसंसिद्धिं न प्राप्नोति न संशयः ॥
जातकर्मणि वा चौले तदा मौञ्जनिबन्धने ।
चक्रस्य धारणं यत्र भवेत्तस्य तु तत्र वै ॥
उपनीय गुरुः शिष्यं गृह्योक्तविधिना ततः ।
अध्यापयेच्च सावित्रं तपोमन्त्रं द्वयं शुभम् ॥
प्राप्तमन्त्रस्ततः शिष्यः पूजयेच्छ्रद्धया गुरुम् ।
गोभूहिरण्यरत्नाद्यैः वासोभिर्भूषणैरपि ॥
सहैनं वासयेच्छिष्यमाचार्य्यः संशितव्रतः ।
स्वरूपं साधनं साध्यं मन्त्रेणास्मै निवेदयेत् ॥
द्वयेन वृत्तियाथात्म्यं सम्यगस्मै निवेदयेत् ।
आचार्य्याधीनवृत्तिस्तु संयतस्तु वसेत् सदा ॥
कर्म्मणा मनसा वाचा हरिमेव भजेत् सुधीः ।
यावच्च तीरपातन्तु द्वयमावर्तयेत्सदा ॥
एवं हि विधिना सम्यङ्मन्त्रसंस्कारसंस्कृतः ।

॥ इति मन्त्रसंस्कारश्चतुर्थः ॥

मन्त्रार्थतत्त्वविदुषं यागतन्त्रे नियोजयेत् ।
पूर्व्वाह्ने पूजयेद्देवं तस्य प्रियतरं शुभः ॥
मन्त्ररत्नविधानेन गन्धपुष्पादिभिर्गुरुः ।
अर्चयित्वाच्युतं भक्त्या होमं पूर्ववदाचरेत् ॥
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैः पायसं घृतमिश्रितम् ।
आज्यं मन्त्रेण होतव्यं शतमष्टोत्तरं तदा ॥
शतत्या च वैष्णवैर्मन्त्रैः सर्वैर्होमं समाचरेत् ।

एकैकमाहुतिं हुत्वा सर्वावरणदेवताः॥
प्रणवादिचतुर्थ्यन्तै स्तेषां वै नामभिर्यजेत्।
होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्सदा॥
मन्त्ररत्नेन तद्बिम्बं पुष्पाञ्जलिशतं यजेत्।
प्रणम्य भक्त्या देवेशं जप्त्वा मन्त्रमनुत्तमम्॥
आहूय प्रणतं शिष्यं तद्बिम्बं दर्शयेद्गुरुः।
कृपयाथ ततस्तस्मै दद्याद्बिम्बं हरे! गुरुः!॥
एनं रक्ष जगन्नाथ! केवलं कृपया तव।
अर्चनं यत्कृतं तेन विभो! स्वीकर्त्तुमर्हसि॥
एवं लब्ध्वा गुरोर्बिम्बं पूजयेत्तं प्रयत्नतः।
हिरण्यवस्त्राभरणयानशय्यासनादिभिः॥
ततः प्रभृति देवेशमर्च्चयेद्विधिना सदा।
श्रौतस्मार्त्तागमोक्तानां ज्ञात्वान्यतममच्युतम्॥

॥ इति वृद्धहारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे पञ्चसंस्कारविधानं नाम द्वितीयोऽध्यायः॥

अम्बरीष उवाच।

भगवन्! सर्वमन्त्राणां विधानं मम सुव्रत!।
ब्रूहि सर्वमशेषेण प्रयोगं साथसंस्कृतम्॥

हारीत उवाच॥

शृणु राजन्! प्रवक्ष्यामि मन्त्रयोगमनुत्तमम्।
यथोक्तं विष्णुना पूर्वं ब्रह्मणा परमात्मना॥
सर्वेषामेव मन्त्राणां प्रथमं गुह्यमुत्तमम्।
मन्त्ररत्नं नृपश्रेष्ठ! सद्यो मुक्तिफलप्रदम्॥

सर्व्वैश्वर्य्यप्रदं पथ्यं सर्व्वेषां सर्व्वकामदम्।
यस्योच्चारणमात्रेण परितुष्टो भवेद्धरिः॥
देशकालादिनियममरिमित्रादिशोधनम्।
स्वरवर्णादिदोषश्च पौरश्चरणकं न तु॥
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः शूद्रास्तथेतराः।
तस्याधिकारिणः सर्व्वे सत्वशीलगुणा यदि॥
पञ्चसंस्कारसम्पन्नाः श्रद्धावन्तोऽनसूयकाः।
भक्त्या परमयाविष्टा युक्तास्तस्याधिकारिणः॥
पञ्चविंशाक्षरो मन्त्रः पदैः षड्भिः समन्वितः।
वाक्यद्वयं परं ज्ञेयं मन्त्ररत्नमनुत्तमम्॥
यदाश्रयति विद्यादिः संस्थिता जगतां पतिम्।
तया विद्याऽनपायिन्या संयुतः परमः पुमान्॥
नारायणोऽच्युतः श्रीमान् वात्सल्यगुणसागरः।
नाथः सुशीलः सुलभः सर्व्वज्ञः शक्तिमान् परः॥
आपद्बन्धुः सदा मित्रं परिपूर्णमनोरथः।
दयासुधाब्धिः सविता वीर्य्यवान् द्युतिमान् विभुः॥
प्रपद्ये चरणौ तस्य शरणं श्रेयसे मम।
श्रीमते विष्णवे नित्यं सर्वावस्थासु सर्व्वदा॥
निर्ममो निरहङ्कारः कैङ्कर्य्यं करवाण्यहम्।
एवमर्थं विदित्वैव पश्चान्मन्त्रं प्रयोजयेत्॥
नारायणो महाशब्दो गायत्री च परा शुभा।
स्वयं नारायणः श्रीमान् देवता समुदाहृतः॥
करयोः स्थलयोराद्य मक्षरं विन्यसेद्द्विजः।
शेषाक्षराणि देयानि चतुर्विंशतिपर्व्वसु॥

षट्पदैरङ्गुलिन्यास मङ्गेषु च यथाक्रमम्।
षडङ्गं षट्पदैः कृत्वा मन्त्रार्थैश्च यथाक्रमम्॥
मूर्ध्नि भाले नेत्रनासाश्रवणेषु तथानने।
भुजयोर्हृत्प्रदेशेच स्तनयोर्नाभिमण्डले॥
पृष्ठे च जघने कट्योरूर्वोर्जान्वोश्च पादयोः।
पञ्चविंशाक्षराण्यस्य क्रमेणाङ्गेषु विन्यसेत्॥
एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चाद्ध्यानं समाचरेत्।
इन्दीवरदलश्यामं कोटिसूर्य्याग्निवर्चसम्॥
चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं सर्वाभरणभूषितम्।
पद्मासनस्थं देवेशं पुण्डरीकनिभेक्षणम्॥
रक्तारविन्दसदृशदिव्यहस्तपदाञ्चितम्।
माणिक्यमकुटोपेतं नीलकुन्तलशीर्षजम्॥
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वनमालाविराजितम्।
दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गं दिव्यपुष्पावतंसकम्॥
हारकुण्डल केयूर नूपुरादिविराजितम्।
कटकैरङ्गुरीयैश्च पीतवस्त्रेण शोभितम्॥
शङ्खपद्मगदाचक्रपाणिनं पुरुषोत्तमम्।
वामाङ्के चिन्तयेत्तस्य देवीं कमललोचनाम्॥
तरुणीं सुकुमाराङ्गीं सर्वलक्षणशोभिताम्।
दुकूलवस्त्रसंयुक्तां सर्वाभरणभूषिताम्॥
तप्तकाञ्चनसङ्काशां पीतोन्नतपयोधराम्।
रत्नकुण्डलसंयुक्तां नीलकुन्तलशीर्षजाम्॥
दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गीं दिव्यपुष्पावतंसकाम्।
मातुलुङ्गं च रक्ताब्जं दर्पणं वरदं तथा॥

देवीं च बिभ्रतीं दोर्भिश्चिन्तयेदिष्टदां सदा।
एवं ध्यात्वा परं नित्यमर्चयेदच्युतं द्विजः॥
यथात्मनि तथा देवे स्नानकर्म समाचरेत्।
अर्चयेदुपचारैश्च मनसा वा जनार्दनम्॥
आवाहनासने पाद्यमर्घ्यमाचमनीयकम्।
स्नानं वस्त्रोपवीते च भूषणं गन्धमेव च॥
पुष्पं धूपं तथा दीपं नैवेद्यं च प्रदक्षिणम्।
नमस्कारश्च ताम्बूलं पुष्पमालां निवेदयेत्॥
नमस्कृत्वा गुरून् पश्चाज्जपेन्मन्त्रं समाहितः।
अष्टोत्तरसहस्रन्तु शतमष्टोत्तरं तथा॥
ध्यायन्वै मनसा देवं जपेदेकाग्रमानसः।
प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि समासीनः कुशासने॥
त्रिसन्ध्यासु जपेद्देवं सर्वसिद्धिमवाप्नुयात्।
आदावन्ते जपस्यास्य प्राणायामान् समाचरेत्॥
पूरकः कुम्भको रेच्यः प्राणायामस्त्रिलक्षणः।
वामेन पूरयेद्वायुं वाह्यं नासा जपन्मनुम्॥
उभाभ्यां धारणं वायोः कुम्भकं समुदाहृतम्।
तद्रेचनं दक्षिणेन रेचणं समुदाहृतम्॥
पर्यावृत्त्या पुनश्चैवं प्राणायामत्रयं क्रमात्।
पूरके कुम्भके चैव रेचके च विशेषतः॥
अष्टाविंशतिवारं तु जपन् मन्त्रं समाहितः।
उत्तमं मुनिभिः प्रोक्तं प्राणायामं नृपोत्तम!॥
जपन् द्वादशवारं तु उत्तमं तत्प्रकीर्तितम्।
षड्वारन्तु कनीयः स्यात्त्रिवार मधमं स्मृतम्॥

मनसैवार्चयेद्देवं पश्चाद्ध्यं विचिन्तयेत्।
प्राणायामत्रयं कृत्वा पश्चान्न्यासं समाचरेत्॥
स्नात्वा शुक्लाम्बरधरः कृत्वा सन्ध्यादिकर्म च।
धृतोर्द्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च॥
धृत्वा पद्माक्षमालां च सन्निधा वासने स्थितः।
भूतशुद्धिविधानञ्च कृत्वा मन्त्रं प्रयोजयेत्॥
अष्टाक्षरस्य मन्त्रस्य गुरुर्नारायणः स्मृतः।
छन्दश्च दैवी गायत्री परमात्मा च देवता।
अपश्चाष्टाक्षरो मन्त्रः सर्वपापप्रणाशनः॥
सर्वदुःखहरः श्रीमान् सर्वकामफलप्रदः।
सर्वदेवात्मको मन्त्रस्ततो मोक्षप्रदो नृणाम्॥
ऋचो यजूंषि सामानि तथैवाथर्वणानि च।
सर्वमष्टाक्षरान्तस्थं तच्चान्यदपि वाङ्मयम्॥
सर्व्वार्थो वेदगर्भस्थः वेदाश्चाष्टाक्षरे स्थिताः।
अष्टाक्षरस्तु प्रणवे अकारे प्रणवः स्थितः॥
इह लौकिकमैश्वर्य्यं स्वर्गाद्यं पारलौकिकम्।
कैवल्यं भगवत्त्वञ्च मन्त्रोऽयं साधयिष्यति॥
सकृदुच्चारणान्नॄणां चतुर्वर्गफलप्रदम्।
स्वरूपं साधनं प्राप्यं ददाति हि समञ्जसा॥
महापापं चातिपापं स्त्रियते वोपपापकम्।
जपादस्य मनोराशु प्रणश्यन्ति न संशयाः।
अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च।
सकृदष्टाक्षरं जप्त्वा लभते नात्र संशयः॥
गवामयुतदानस्य पृथिव्या मण्डलस्य च।

कन्याशतसहस्रस्य गजाश्वानां तथैव च ॥
दानस्य यत्फलं नृणां सत्पात्रे नृपनन्दन ! ।
शतवारं मनुं जप्ता तत्फलं सर्वमाप्नुयात् ॥
सार्थं समुद्रं सन्न्यासं सर्षिच्छन्दोऽधिदैवतम् ।
अष्टाक्षरमनुं जप्ता विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
पदत्रयात्मकं मन्त्रं चतुर्थ्या सहितं तदा ।
स्वरूपसाधनोपेयमिति मत्वा जपेद्बुधः ॥
प्रणवेन स्वरूपं स्यात् साधनं नमसा तथा ।
संविभक्त्या चतुर्थ्यात्र पुरुषार्थो भवेन्मनोः ॥
अकारश्चाप्युकारश्च मकारश्चेति तत्वतः ।
तान्येकदा समभवत्तदोमित्येतदुच्यते ॥
तस्मादोमिति प्रणवो विज्ञेयः साक्षरात्मकः ।
वेदत्रयात्मकं ज्ञेयं भूर्भुवःस्वरितीति वै ॥
अकारस्तु भवेद्विष्णुस्तदृग्वेद उदाहृतः ।
उकारस्तु भवेल्लक्ष्मीर्यजुर्वेदात्मको महान् ॥
मकारस्तु भवेज्जीव स्तयोर्दास उदाहृतः ।
पञ्चविंशाक्षरः साक्षात् सामवेदस्वरूपवान् ॥
पञ्चविंशोऽयं पुरुषः पञ्चविंश आत्मेति श्रुतेः ।
आत्मा पञ्चविंशः स्यादिति ममात्मानं संस्मरेत् ॥
इत्यौपनिषदं ह्यर्थं विदित्वा स्वं निवेदयेत् ।
अवधारणमन्येतु मध्यमार्णं वदन्ति ह ॥
तदेवाग्नि स्तदायु स्तत्सूर्य्य स्तदपि चन्द्रमाः ।
इत्येवं धारणाश्रुतेरेवमेवोपबृंहितम् ॥
उकारेणैव श्रीशब्दः प्रोच्यते मुनिसत्तमैः ।

न्यायेन गुणसिद्धिस्तु तस्यैव श्रीपतेर्हरेः ॥
श्रीरस्येशाना जगतो विष्णुपत्नीति वै श्रुतिः ।
कल्याणगुणसिद्धिस्तु लक्ष्मीभर्तुर्न चेतरा ॥
सामानाधिकरण्यत्वात्कारणत्वं तदोच्यते ।
अकार एव सर्वेषामक्षराणां हि कारणम् ॥
अकारो वै सर्वा वागित्यादि श्रुतिवचं स्तथा ।
स्पर्शोष्मभिर्व्यज्यमानो नानाबहुविधोऽभवत् ॥
कारणत्वं तथैवास्य विष्णोर्वै जगतां पतेः ।
तस्मात् स्रष्टा च दाता च विधाता जगतां हरिः ॥
रक्षिता जीवलोकस्य गुणवानेव सर्वगः ।
अनन्या विष्णुना लक्ष्मी भास्करेण प्रभा यथा ॥
लक्ष्मी मनुपगामिनीमिति श्रुतिवचो महत् ।
तस्मादकारो वै विष्णुः श्रीश एव जगत्पतिः ॥
लक्ष्मीपतित्वं तस्यैव नान्यस्येति सुनिश्चितम् ।
नित्यैवैषा जगन्माता हरेः श्रीरनपायिनी ॥
यथा सर्वगतो विष्णु स्तथैवैषा जगन्मयी ।
तस्मादकारो वै विष्णुर्लक्ष्मीभर्त्ता जगत्पतिः ॥
तस्मिंश्चतुर्थीयुक्तत्वात् त्रिपदस्य च संग्रहः ।
अकारप्रथमां तस्माच्चतुर्थीं संग्रहं ननु ॥
तच्च श्रुतिविरोधत्वान्न युक्तमिति चोदितम् ।
महसे ब्रह्मणे त्वा वै ओमित्यात्मानं युञ्जीत ॥
परस्य चात्मनां तस्माच्छेद स्तव सुनिश्चितः ॥
त्वमस्माकं तपस्यैव श्रुत्युक्तमपि पार्थिव ! ।
तौ शाश्वतौ विप्रचिता वियन्ताविति वै तथा ॥

अभिध्वद्या प्राणैववात्मा न विश्वभृत्।
असौयमर्त्यो मर्त्येन नयेनैत्येवयोनिता॥
इत्यादि श्रुतयो भेदं वदन्ति परजीवयोः।
दास्यमेवात्मनां विष्णोः स्वरूपं परमात्मनः॥
साम्यं लक्ष्मीवरप्रोक्तं देवादीनां तथात्मनाम्।
अनन्यशेषरूपाश्च जीवास्तस्य जगत्पतेः॥
दास्यं स्वरूपं सर्वेषामात्मनां सततं हरेः।
भगवच्छेषमात्मानमन्यथा यः प्रपद्यते॥
स चैव हि महापापी चण्डालः स्यात् नसंशयः।
तस्मान्मकारवाच्योऽसौ पञ्चविंशात्मकः पुमान्॥
अकारवाच्यस्येशस्य दास एवाभिधीयते।
अणुर्ज्ञानाश्रयो नित्यो निर्विकारोऽव्ययः सदा।
देहेन्द्रियात् परो ज्ञाता कर्त्ता भोक्ता सनातनः॥
मकारवाच्यो जीवोऽसौ दास एव हरेः सदा।
श्रीशस्याकारवाच्यस्य विष्णोरस्य जगत्पतेः॥
स्वस्वामिनोरुकारेण ह्यवधारणमुच्यते।
स जीवः स्यादतः स्वामी सर्वदा नृपसत्तम!॥
अनयोर्नान्यथेत्युक्तमुकारेण महर्षिभिः।
इत्येवं प्रणवस्यार्थं प्रणवस्य पदस्य तु॥
आत्मनश्च स्वरूपत्वाद्विजेय मृषिसत्तमैः।
सर्वेषामेव मन्त्राणां कारणं प्रणवः स्मृतः॥
तस्मादग्राहृतयो जातास्ताभ्यो वेदत्रयं तथा।
भूरित्येव हि ऋग्वेदो भुवरिति यजुस्तथा॥
स्वरिति सामवेदः स्यात्प्रणवो भूर्भुवःस्वः।

भूर्विष्णुश्च तदा लक्ष्मीर्भुव इत्यभिधीयते ॥
तयोः स्वरिति जीवस्तु सव इत्यभिधीयते।
अग्निर्वायु स्तथा सूर्य्यस्तेभ्य एव हि जज्ञिरे ॥
य एता व्याहृतीर्हुत्वा सर्वं वेदं जुहोति वै।
प्रसङ्गात्सहितं चेदं मन्त्रमेवमुदीर्य्यते ॥
अस्वातन्त्र्यात्तु जीवानामधीनं परमात्मनः।
नमसा प्रोच्यते तस्मात्स्वहन्तामततोऽर्पितम् ॥
स्वरूपादित्रिवर्गस्य संसिद्धिर्नतु सैव हि।
नमसा रहितं सर्वं विफलं सम्प्रकीर्त्तितम् ॥
नमसैव हि संसिद्धिर्भवेदत्र न संशयः।
पुरतः पृष्ठतश्चैव पार्श्वतश्चावशेषतः।
नमसैवेच्यते राजन्! त्रिवर्गः सर्वदेहिनाम् ॥
मकारेण स्वतन्त्रः स्यान्नरकस्तं निषिध्यति।
तस्माच्च नम इत्यत्र स्वातन्त्र्यमपनोदति ॥
द्व्यक्षरस्तु भवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरस्तु हि शाश्वतम्।
ममेति द्व्यक्षरं मृत्युर्नममेति तु शाश्वतम् ॥
न ममेति च सर्वत्र स्वातन्त्र्यरहिताय वै।
युज्यते मुनिभिः सम्यक् सर्वकर्मसु पार्थिव! ॥
तस्मात्तु नमसा युक्ता मन्त्राः सर्वे च पार्थिव!।
सर्वसिद्धिप्रदा नृणां भवन्त्यत्र न संशयः।
नमसा रहिता येतु न तु मुक्तिप्रदा नृणाम् ॥
तस्मात्तु नमसैवैषां पारतन्त्र्यत्वमीशितुः।
पारतन्त्र्याल्लभेत् सिद्धिं स्वातन्त्र्यान्नाशमेष्यति ॥
दास्यमेव हि जीवानां प्रोच्यते नमसैव तु।

नमसा रहितं लोके किञ्चिदत्र न विद्यते॥
नमो देवेभ्यो नम इति येषामीशे तथा मनः।
इतश्चिदेनो नमसा अविवाक्येति वै श्रुतिः॥
चर्येरकारः सम्प्रोक्तो नकारस्तं निषिध्यति।
तस्मात्तु नर इत्यत्र नित्यत्वेनोच्यते जनः॥
नारा इति सम्भूहत्वे बाहुल्यत्वाज्जनस्य च।
तेषामयनमावासस्तेन नारायणः स्मृतः॥
महाभूतान्यहङ्कारो महदव्यक्तमेव च।
अण्डं तदन्तर्गता ये लोकाः सर्वे चतुर्दश॥
चतुर्व्विधशरीराणि कालः कर्मेति वै जगत्।
प्रवाहरूपेणैवैषां नारत्वेनोच्यते बुधैः॥
तेषामपि निवासत्वान्नारायण इतीरितः।
अन्तर्बहिश्च जगतो धाता सच सनातनः॥
स्रष्टा नियन्ता शरणं विधाता भूतभावनः।
माता पिता सखा भ्राता निवासश्च सुहृद्गतेः॥
योनौ श्रियः श्रीः परमस्तेन नारायणः स्मृतः।
नराणां सर्वजगतामयनं शरणं हरिः॥
तस्मान्नारायण इति मुनिभिः सम्प्रकीर्त्यते।
सर्वेषु देशकालेषु सर्वावस्थासु सर्वदा॥
तस्यैव किङ्करोऽस्मीति चतुर्थी परमात्मनः।
भगवत्परिचर्य्यैव जीवानां फलमुच्यते॥
तद्विना किं शरीरेण यातनस्य जनस्य तु।
यस्मिन् शरीरे जीवानां न दास्यं परमात्मनः॥
तदेव निरयं प्रोक्तं सर्वदुःखफलं भवेत्।

दास्यमेव फलं विष्णोर्दास्यमेव परं सुखम्॥
दास्यमेव हरेर्मोक्षं दास्यमेव परं तपः।
ब्रह्माद्याः सकला देवा वशिष्ठाद्या महर्षयः।
काङ्क्षन्तः परमं दास्यं विष्णोरेव यजन्ति तम्॥
तस्माच्चतुर्थ्यां मन्त्रस्य प्रधानं दास्यमुच्यते।
न दास्यवृत्ति जीवानां नाशहेतुः परस्य हि॥
इत्थं सञ्चिन्त्य मन्त्रार्थं जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः।
अविदित्वा मनोरर्थं जपेत् प्रयतमानसः॥
न संसिद्धिमवाप्नोति स्वरूपञ्च न विन्दति।
संसारश्च समुद्रश्च सर्विचण्डोऽधि दैवतम्॥
सार्द्धं न यज्ञं सन्नानं मन्त्रमेवम्प्रपूजयेत्।
नारायणार्षं गायत्री दैवी चन्द्रोऽधिदेवता॥
परमात्मा च लक्ष्मीशो विष्णुरेवाच्युतो हरिः।
प्रणवस्तु भवेद्वीजं चतुर्थी शक्तिरुच्यते॥
क्रुद्धोल्काय महोल्काय विष्णूल्काय तथैव च।
ज्वाल्काय सहस्रोल्काय पञ्चाङ्गो न्यास उच्यते॥
हृन्मूर्ध्नोश्च शिखायाश्च कवचो नेत्रयोर्न्यसेत्।
पञ्चाङ्गन्यासमित्युक्तं सर्वमन्त्रेषु वैष्णवैः॥
यदा त्वयेण कुर्वीत षडङ्गं तु यथाक्रमम्।
मूर्द्धानने च हृदये भुजयोर्जघने तथा॥
पृष्ठे च जान्वोः पदयोर्मन्त्रार्णानि यदा न्यसेत्।
अष्टाक्षराण्यष्टदिक्षु क्रमेण तदनन्तरम्॥
नासिकायां तथाक्ष्णोश्च श्रोत्रयोरानने तथा।
कण्ठे च स्तनयोर्नाभौ गुह्ये च तदनन्तरम्॥

अग्निचक्राय चित्रचक्राय सुचक्राय तथैव च ।
ज्वालाचक्राक्षचक्राय त्रैलोक्याय तदन्तरम् ॥
आधारकालचक्राय दशदिक्षु यथाक्रमम् ।
स्वाहान्तं प्रणवाद्यन्तं न्यसेच्चक्राणि वैष्णवः ॥
एवन्न्यासविधिं कृत्वा पश्चाद्ध्यानं समाचरेत् ।
हृदये प्रतिमायां वा जले सवितृमण्डले ॥
वह्नौ च स्थण्डिले वापि चिन्तयेद्विष्णुमव्ययम् ।
बालार्ककोटिसङ्काशं पीतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥
पद्मपत्रविशालाक्षं सर्वाभरणभूषितम् ।
चक्रमब्जं गदां शङ्खं चतुर्दोर्भिर्धृतं तथा ॥
श्रीभूमिसहितं देवमासीनं परमासने ।
तत्र चाधारशक्त्याद्यैर्धर्माद्यैः सूरिभिर्वृतः ॥
दिव्यरत्नमये पीठे पङ्कजेऽष्टदले शुभे ।
तत्कर्णिकोपरितले तप्तकाञ्चनसन्निभे ॥
देवीभ्यां सहितं तस्मिन्नासीनं पङ्कजासने ।
चिन्तयेद्दक्षिणे पार्श्वे लक्ष्मीं काञ्चनसन्निभाम् ॥
पद्महस्तविशालाक्षीं दुकूलवसनां शुभाम् ।
वामे दूर्वादलश्यामां विचित्राम्बरभूषिताम् ॥
चिन्तयेद्धरणीं देवीं नीलोत्पलधरां शुभाम् ।
महिष्यष्टदलाग्रेषु चिन्तयेद्धृतचामराम् ॥
एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं जपेत्प्रयतमानसः ।
स्नातः शुक्लाम्बरधरः कृतकृत्यो यथाविधि ॥
धृतोर्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च ।
शुचिः कृष्णाजिनासीनः प्राणायामी च न्यासकृत् ॥

शङ्खचक्रगदाखड्गशार्ङ्गं पद्मान्यनुक्रमात्।
तार्क्ष्यञ्च वनमालाञ्च मुद्रा अष्टौ प्रपूजयेत्॥
पश्चात् ध्यात्वा जगन्नाथं मनसैवार्चयेद्विभुम्।
गन्धपुष्पादि सकलं मन्त्रेणैव निवेदयेत्॥
अनेनाभ्यर्च्चितो विष्णुः प्रीतो भवति तत्क्षणात्।
अयुतं वा सहस्रं वा त्रिसन्ध्यासु जपेन्मनुम्।
विष्णोः समानरूपेण शाश्वतं पदमाप्नुयात्॥
आयुष्कामो जपेन्नित्यं षण्मासं नियतेन्द्रियः।
अयुतं तु जपेन्मन्त्रं सहस्रं जुहुयाद् घृतम्॥
आयुर्निरामयं सम्पद्भवेद्वर्षशताधिकम्।
विद्याकामो जपेद्वर्षं त्रिसन्ध्यास्वयुतं मनुम्॥
जुहुयाद्विमलैः पुष्पैः सहस्रं नियतेन्द्रियः।
अष्टादशानां विद्यानां भवेद्व्याससमो द्विजः॥
विवाहार्थी जपेन्नित्यमेवं वर्षचतुष्टयम्॥
राजहोमी सहस्रं तु लभेत्कन्यां सुशोभिताम्।
सम्पत्कामो जपेन्नित्यं अयुतं वत्सरत्रयम्॥
पद्मैर्वा पद्मपत्रैर्वा तथा होमी श्रियं लभेत्।
भूकामो तु जपेन्नित्यं वत्सरं विजितेन्द्रियः॥
दूर्वाभिर्जुहुयात्तद्वल्लभेद्भूमिमभीप्सिताम्।
राज्यकामो जपेन्नित्यं षडब्दं त्वयुतं तथा॥
सहस्रं जुहुयात् नित्यं पायसं घृतमिश्रितम्।
चक्रवर्त्ती भवेत् सद्यः पद्माभर्त्तुः प्रसादतः॥
द्वादशाब्दं जपेदेवं सततं विजितेन्द्रियः।
आत्महोमी तु यो नित्यमिन्द्रत्वं लभते नरः॥

लक्षमष्टाक्षरं यो नित्यं त्रिंशद्वर्षं जितेन्द्रियः।
ब्रह्मत्वं वा शिवत्वं वा समाप्नोति न संशयः॥
यावज्जीवं तु यो नित्यमयुतं सुसमाहितः।
सहस्रं वा शतं वापि होतव्यं वह्निमण्डले॥
आज्येन चरुणा वापि तिलैर्वा शर्करान्वितैः।
पद्मै र्वा बिल्वपत्रै र्वा समिद्भिः पिप्पलस्य वा।
कोमलैस्तुलसीपत्रैरर्चयित्वा सनातनम्॥
अनन्तविहगेशानां प्रियमन्यतमो भवेत्।
किमत्र बहुनोक्तेन सर्वसिद्धिप्रदो नृणाम्॥
श्रीमदष्टाक्षरो मन्त्रो नित्यप्रियतमो हरेः।
आसीनो वा शयानो वा तिष्ठन्वा यत्र कुत्रचित्॥
जपेदष्टाक्षरं मन्त्रं तस्य विष्णुः प्रसीदति।
संस्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः॥
अभितः सर्वदेवानां यो जपेत्सततं मनुम्।
ब्रह्मघ्नो वा कृतघ्नो वा महापापयुतोऽपि वा॥
अष्टाक्षरस्य जप्तारं दृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते।
अष्टाक्षरस्य जप्तारो यथा भागवतोत्तमाः॥
पुनन्ति सकलं लोकं सदेवासुरमानुषम्।
अष्टाक्षरस्य जप्तारं प्रणमेद्यस्तु भक्तितः॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते।
अचिन्त्यमेतन्माहात्म्यं मनोरस्य जगत्पतेः॥
न हि वक्तुं मया शक्यं ब्रह्मादित्रिदशैरपि।
अथ वक्ष्यामि माहात्म्यं द्वादशार्णस्य पार्थिव!॥
यस्योच्चारणमात्रेण द्वादशाब्दफलं लभेत्।

नमो भगवते नित्यं वासुदेवाय शार्ङ्गिणे ॥
प्रणवेन समायुक्तं द्वादशार्णमनुं जपेत् ।
पूर्ववत्प्रणवस्यार्थं नमसश्च महामतेः ॥
ऐश्वर्यं च तथा वीर्यं तेजः शक्तिरनुत्तमा ।
ज्ञानं बलं यदेतेषां षण्णां भगवदीरितः ॥
एभिर्गुणैः पूर्ववाक्यैः स एव भगवान् हरिः ।
नित्या च या भगवती प्रोच्यते मुनिसत्तमैः ॥
ऐश्वर्यरूपा सा देवी सुभगा कमलालया ।
ईश्वरी सर्वजगतां विष्णुपत्नी सनातनी ॥
तस्याः पतित्वा श्रीशस्य भगवानिति चोच्यते ।
तस्मात् तु भगवान् श्रीमानेकार्थौ मुनिभिः स्मृतः ॥
भगवानिति शब्दोऽयं तथा पुरुषइत्यपि ।
निरुपाधी च वर्तेते वासुदेवेऽखिलात्मनि ॥
वदन्ति केचिद्भगवान् ज्ञानवानिति सत्तमाः ।
तद्वासुदेवेनोक्तं स्यात्सामान्यत्वात्ततोऽन्यथा ॥
तस्मात्कल्याणगुणवान् श्रीमान् योऽसौ जगत्पतिः ।
स एव भगवान् विष्णुर्वासुदेवः सनातनः ॥
भगवते श्रीमते चेत्येकार्थौ हि प्रोच्यते बुधैः ।
गुणवान् भगवानेव सृष्टिस्थितिविनाशकृत् ॥
द्वौ द्वौ गुणावधिष्ठाय सर्वाद्यमकरोत्प्रभुः ।
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च सङ्कर्षण इतीरितः ॥
भगवान् वासुदेवोऽसौ षाड्गुण्यादग्रमकरोत् स्वयम् ।
ऐश्वर्यवीर्यवान् सर्गं प्रद्युम्नः पर्यपद्यत ॥
तेजःशक्तिं समाविश्य अनिरुद्धो ह्यपालयत ।

बलज्ञाने तथा हे तु सङ्कर्षणो ह्यधिष्ठितः ॥
अकरोद्भगवानेव संहारं जगतः पुनः।
एवं षड्गुणपूर्णत्वात् पतित्वात्त्वपि च श्रियः ॥
सर्गादेः कारणत्वाच्च भगवानिति चोच्यते।
सर्वत्रासौ समस्तं च वसत्यत्रेति वै यतः ॥
ततः स वासुदेवेति विद्वद्भिः परिपद्यते।
चतुर्थी पूर्वविहितद्यात् कैङ्कर्यार्थं महात्मनः ॥
एवं ज्ञात्वा मनोरर्थं द्वादशार्णस्य चक्रिणः।
स सिद्धिं परमाप्नोति सम्यगावर्त्य चेतसा ॥
गत्वा गत्वा निवर्तन्ते सर्वक्रतुफलैरपि।
तज्ज्ञात्वा न निवर्तन्ते द्वादशाक्षरचिन्तकाः ॥
द्वादशार्णं सकृज्जप्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते।
ब्रह्महत्यादिपापानि तत्संसर्गकृतानि च ॥
द्वादशार्णं मनोर्जप्तृन् दहत्यग्निरिवेन्धनम्।
सर्वसौभाग्यसुखदं पुत्रपौत्राभिवर्द्धनम् ॥
सर्वकामप्रदं नृणामायुरारोग्यवर्द्धनम्।
देवत्वममरेशत्वं शिवब्रह्मत्वमेव च ॥
द्वादशार्णं मनुं जप्त्वा समाप्नोति न संशयः।
दुराचारोऽपि सर्वाशी कृतघ्नो नास्तिकोऽपि वा ॥
द्वादशार्णमनुं जप्त्वा विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्।
प्रजापतिः कश्यपश्च मनुः स्वायम्भुवस्तथा ॥
सप्तर्षयो ह्येतस्यैते ऋषयस्तस्य कीर्त्तिताः।
वशिष्ठः कश्यपोऽत्रिश्च विश्वामित्रश्च गौतमः ॥
जमदग्निर्भरद्वाजस्त्वेते सप्तम ऋषयः।

भगवान् वासुदेवो वै देवतास्य प्रकीर्त्तितः॥
छन्दश्च परमा देवी गायत्री समुदाहृता।
साधकानां सदा राजन्! कामधेनुरितीरितः॥
दशाङ्गुलीषु तलयोर्द्वादशार्णानि विन्यसेत्।
पदैश्चतुर्भिरङ्गेषु विन्यसेत्तदनन्तरम्॥
चतुरङ्गेषु विन्यस्य मन्त्रेणोत्तरयोर्द्वयोः।
मूर्द्धास्यनेत्रयोर्नासाकर्णयोर्भुजयोस्तथा।
हृदि कुक्षौ तथा गुह्ये ऊर्वोर्जान्वोश्च पादयोः॥
मन्त्राणानि तु विन्यस्य क्रमेणैव नृपोत्तम!।
अचक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च॥
तथा त्रैलोक्यचक्राय महाचक्राय वै तथा।
असुरान्तकचक्राय स्वाहान्तं प्रणवादिकम्॥
हृदयादिषडङ्गेषु यथाशास्त्रं प्रयोजयेत्।
क्षीराब्धौ शेषपर्य्यङ्के समासीनं श्रिया सह॥
नीलजीमूतसङ्काशं तप्तकाञ्चनभूषणम्।
पीताम्बरधरं देवं रक्ताब्जदललोचनम्॥
दीर्घैश्चतुर्भिर्दोर्भिश्च सर्वाभरभूषितैः।
शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गान् बिभ्राणं परमेश्वरम्॥
नानाकुसुमसम्बन्धनीलकुन्तलशीर्षजम्।
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वनमालाविभूषितम्॥
समाश्लिष्टं श्रिया दिव्या पद्मया पद्महस्तया।
स्तूयमानं विमानस्थैर्देवगन्धर्वकिन्नरैः॥
मुनिभिः सनकाद्यैश्च सेवितञ्च सुरर्षिभिः।
एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं जपेन्मन्त्रं समाहितः॥

अर्चयित्वा हृषीकेशं सुगन्धकुसुमैः सदा ।
सालग्रामादिकस्थानेष्वर्चंऽमानं जपेद् बुधः ॥
जपित्वा दशसाहस्रं यावज्जीवं समाहितः ।
वैष्णवं पदमाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
आयुष्कामो जपेन्नित्यं वत्सरं विजितेन्द्रियः ।
संख्या द्वादशसाहस्रं होमं तिलसहस्रकम् ॥
लभेतायुः शतसमा दुःखरोगविवर्जितम् ।
विवाहकामो षण्मासं जपेन्नित्यं जितेन्द्रियः ॥
आज्यहोमो सहस्रन्तु लभेत्कन्यां सलक्षणाम् ।
सम्पत्कामो जपेन्नित्यं वत्सरन्तु सहस्रशः ॥
साज्यैश्च व्रीहिभिर्होमो सहस्रं श्रियमाप्नुयात् ।
राज्यमिन्द्रपदं वापि शिवत्वं ब्रह्मतामपि ॥
बहुकालं विल्वपत्रैः कमलैर्वा जपेन्मनुम् ।
जुहुयाच्च जपेन्नित्यं तत्तत्प्राप्नोत्यसंशयम् ॥
यं यं कामयते चित्ते तत्र तत्र नृपोत्तम ! ।
जुहुयान्मालतीपुष्पैरयुतं विजितेन्द्रियः
तां तां सिद्धिमवाप्नोति पदं चाप्नोति वैष्णवम् ।
द्वादशार्णेन मनुना पक्षे पक्षे द्विजोत्तमः ॥
द्वादश्यां पूजयेद्विष्णुं कोमलै तुलसीदलैः ।
विष्णुतुल्य वपुः श्रीमान् ! मोदते परमे पदे ॥
द्वादशार्णमनोरेवं विधानं प्रोच्यते नृप ! ।
अथ ते सम्प्रवक्ष्यामि षड़क्षरमनोरिदम् ॥
विधानं सर्वफलदं जन्ममृत्युविनाशनम् ।
ओंनमो विष्णवे चेति षड़क्षर मुदाहृतम् ॥

पूर्ववत्प्रणवस्यार्थं नमःशब्द उदाहृतः।
व्याप्तत्वाद्व्यापकत्वाच्च विष्णुरित्यभिधीयते॥
सदैकरूपरूपत्वात् सर्वात्मत्वाद्विभुत्वतः।
अनामयत्वादीशत्वाद्भस्तत्वाद्दृष्टिणित्वतः।
यथेष्टफलदातृत्वाद्विष्णुरित्यभिधीयते॥
णकारो बलमित्युक्तः षकारः प्राण उच्यते।
तयोस्तु सङ्गतिर्यत्र तदात्मेत्युच्यते श्रुतिः।
तस्माच्च णकारषकारावनुसंहितमुत्तमम्।
सप्राणं सबलं देव! संहितामुत्तमां तु यः॥
तस्यैवायुष्यमित्युक्तं नेतरस्यैव च श्रुतिः।
एतदेव हि विद्वांसो वक्ष्यन्ते ये महर्षयः॥
एवं वक्ष्यामहे किन्तु किमुत व्यामहे वयम्।
इमौ णकारषकारावनुसंहितमेति यत्॥
तदेव विष्णुः कृष्णेति जिष्णुरित्यभिधीयते।
विष्णवे नम इत्येष मन्त्रः सर्वफलप्रदः॥
ऐश्वर्यं तु विकारः स्यात्तादात्म्याच्चद्वयं स्मृतम्।
ऐश्वर्यद्वयबीजं स्याद्विष्णुमन्त्रमनुत्तमम्॥
तत् षडर्णविधानेन केवलं वै जपेमहि।
इत्युक्त्वा मुनयः सर्वे वेदवेदान्तपारगाः॥
परित्यज्येतरं धर्मं तदेकशरणं गताः।
एवं महामनुं जप्त्वा विधानेनाच्युतं गताः॥
तस्मादेतन्महामन्त्रं सर्वसिद्धिप्रदं नृप!।
सकृदुच्चारणेनास्य हरिस्तत्र प्रसीदति॥
ब्रह्माद्याः सनकाद्याश्च मुनयश्च जपन्ति हि।

च्छन्दस्तु तस्य गायत्री देवता विष्णुरच्युतः॥
स्याद्दोम्बीजं नमः शक्तिर्मनोरस्य प्रकीर्तितम्।
त्रिभिः पदैः षडङ्गेषु यथासंख्यं सुविन्यसेत्॥
अङ्गुलीष्वपि चाङ्गेषु मन्त्रार्णानि यथाक्रमात्।
मूर्ध्नास्ये हृदये बाह्वोः पृष्ठे गुह्ये यथाक्रमम्॥
विन्यस्य चक्रन्यासं च पश्चाद्ध्यानेषु तन्मयम्।
प्रणवेनोन्मुखीकृत्य हृत्पङ्कजमधोमुखम्॥
विकासयेच्च मन्त्रेण विमलं तस्य केशरम्।
तस्योपरि च वह्न्यर्कसोमबिम्बानि चिन्तयेत्॥
तत्र रत्नमयं पीठं तन्मध्येऽष्टदलाम्बुजम्।
तस्मिन् कोटिशशाङ्काभं सर्वलक्षणलक्षितम्॥
चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं युवानं पद्मलोचनम्।
कोटिकन्दर्पलावण्यं नीलभ्रूलतिकालकम्॥
सुघ्राणनासं रक्तगण्डं बिम्बितोज्ज्वल कुण्डलम्।
शङ्खचक्रगदापद्मधारणं दोर्भिरुज्ज्वलैः॥
केयूराङ्गदहाराद्यैर्भूषणैश्चन्दनैरपि।
अलङ्कृतं गन्धपुष्पै रक्तहस्ताङ्घ्रिपङ्कजम्॥
मुक्ताफलाभदन्तालिं वनमालाविभूषितम्।
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं दिव्यपीताम्बरं हरिम्॥
तप्तकाञ्चनवर्णाभं पद्मया पद्महस्तया।
समाश्लिष्टममुं देवं ध्यात्वा विष्णुमयो भवेत्॥
मनसैवोपचाराणि कृत्वा मन्त्रं जपेत्ततः।
त्रिसन्ध्यासु जपेन्नित्यं सहस्रं साष्टकं द्विजः॥
विष्णोर्लोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम्।

पूर्ववज्जपहोमाद्यं कृत्वा सिद्धिं नरर्षभेः॥
भगवत्सन्निधौ वापि तुलसीकाननेऽपि वा।
समाहितमना जप्त्वा षड्वर्णं नियतेन्द्रियः॥
तिलहोमायुतं कृत्वा सर्वसिद्धिमवाप्नुयात्।
एवं विष्णुमनोः प्रोक्तं विधानं नृपसत्तम!॥
विधानैरधुनाऽमुष्य मन्त्रस्यापि ब्रवीमि ते।
षडक्षरं दाशरथेस्तारकब्रह्म कथ्यते॥
सर्वैश्वर्यप्रदं नृणां सर्वकामफलप्रदम्।
एतमेव परं मन्त्रं ब्रह्मरुद्रादिदेवताः॥
ऋषयश्च महात्मानो मुक्ताः जप्त्वा भवाम्बुधौ।
एतन्मन्त्रमगस्त्यस्तु जप्त्वा रुद्रत्वमाप्नुयात्॥
ब्रह्मत्वं काश्यपो जप्त्वा कौशिकस्त्वमरेशताम्।
कार्त्तिकेयो मनुत्वञ्च इन्द्रार्कौ गिरिनारदौ॥
बालखिल्यादिमुनयो देवतात्वं प्रपेदिरे।
एष वै सर्वलोकानामैश्वर्यस्यैव कारणम्॥
इममेव जपेन्मन्त्रं रुद्रस्त्रिपुरघातकः।
ब्रह्महत्यादि निर्मुक्तः पूज्यमानोऽभवत् सुरैः॥
अद्यापि काश्यां रुद्रस्तु सर्वेषां त्यक्तजीविनाम्।
दिशत्येतन्महामन्त्रं तारकब्रह्मनामकम्॥
तस्य श्रवणमात्रेण सर्व एव दिवं गताः।
श्रीरामाय नमो ह्येष तारकब्रह्मनामकः॥
नाम्नां विष्णोः सहस्राणां तुल्यएव महामनुः।
अनन्तो भगवन्मन्त्रो नानेव तु समाः स्मृताः।
श्रियो रमणसामर्थ्यात्सौकर्यगुणगौरवात्॥

श्रीराम इति नामेदं तस्य विष्णोः प्रकीर्त्तितम् ।
श्रिया नित्ययुक्तत्वाद्राम इत्यभिधीयते ॥
रकारमैश्वर्य्यवीजं मकारस्तेन संयुतः ।
अवधारणयोगेन रामेत्यस्मान्मनोः स्मृतः ॥
शक्तिः श्री रुच्यते राजन् ! सर्व्वाभीष्टफलप्रदा ।
श्रियो मनोरमो योऽसौ स राम इति विश्रुतः ॥
चतुर्थ्या नमसश्चैव सोऽर्थः पूर्ववदेव हि ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च अगस्त्याद्या महर्षयः ॥
छन्दश्च परमा दैवी गायत्री समुदाहृता ।
श्रीरामो देवता प्रोक्तः सर्वैश्वर्यप्रदो हरिः ॥
अङ्गुलीष्वपि चाङ्गेषु न्यासंकर्मा द्यवीजतः ।
मूर्द्धास्ये हृदये पृष्ठे गुह्ये चरणयो स्तथा ॥
वैष्णवाच्च गुरोः पञ्चसंस्कारविधिपूर्वकम् ।
अधीत्य मन्त्रं विधिना पश्चादेवं जपेद्बुधः ॥
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः शूद्रास्तथेतराः ।
मन्त्राधिकारिणः सर्वे ह्यनन्यशरणा यदि ॥
स्नानादिकृतकृत्यः सन्नूर्ध्वपुण्ड्रः पवित्रधृत् ।
कृष्णाजिने समासीनः प्राणायामी च न्यासकृत् ॥
ध्यायेत्कमलपत्राक्षं जानकीसहितं हरिम् ।
नैव ध्यानं प्रकुर्वीत विग्रहे सति शार्ङ्गिणः ॥
चन्दनागुरुकर्पूरवासिते रत्नमण्डपे ।
वितानैः पुष्पमालाद्यै र्धूपैर्दिव्यै र्विराजिते ॥
तन्मध्ये कल्पवृक्षस्य छायायां परमासने ।
नानारत्नमये दिव्ये सौवर्णे सुमनोहरे ॥

तस्मिन् बालार्कसङ्काशे पद्मेऽष्टदले शुभे।
वीरासने समासीनं वामाङ्कस्थितसीतया॥
सुस्निग्धशाद्वलश्यामं कोटिवैश्वानरप्रभम्।
युवानं पद्मपत्राक्षं कनकाम्बरशोभितम्॥
सिंहस्कन्धानुरूपांसं कम्बुग्रीवं महाहनुम्।
पीनवृत्तायतस्निग्धमहाबाहुं चतुष्टयम्॥
विशालवक्षसं रक्तहस्तपादतलं शुभम्।
बन्धकस्थितमुक्ताभदन्तोष्ठद्वयशोभितम्॥
पूर्णचन्द्राननं स्निग्धं भ्रूयुगं घननासिकम्।
रम्भोरुद्वयमानीलकुन्तलं स्मितचन्दनम्॥
तरुणादित्यसङ्काशकुण्डलाभ्यां विराजितम्।
हारकेयूरकटकैरङ्गुलीयैश्च भूषणैः॥
श्रीवत्सकौस्तुभाभ्याञ्च वैजयन्त्या विभूषितम्।
हरिचन्दनलिप्ताङ्गं कस्तुरीतिलकाञ्चितम्॥
शङ्खचक्रधनुर्वाणान् बिभ्राणं दोर्भिरायतैः।
वामाङ्के सुस्थितां देवीं तप्तकाञ्चनसन्निभाम्॥
पद्माक्षीं पद्मवदनां नीलकुन्तलशोर्षजाम्।
आरूढयौवनां नित्यां पीनोन्नतपयोधराम्॥
दुकूलवस्त्रसम्बीतां भूषणैरुपशोभिताम्।
भज तां कामदां पद्महस्तां सीतां विचिन्तयेत्॥
लक्ष्मणं पश्चिमे भागे छत्रच्छत्रं महाबलम्।
पार्श्वे भरतशत्रुघ्नौ बालव्यजनपाणिनौ॥
अग्रतस्तु हनूमन्तं बद्धाञ्जलिपुटं तथा।
सुग्रीवं जाम्बवन्तञ्च सुषेणञ्च विभीषणम्॥

नीलं नलश्चाङ्गदश्च ऋषभं दिक्षु पूजयेत्।
वशिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यपः॥
मार्कण्डेयश्च मौद्गल्य स्तथा पर्वतनारदौ।
द्वितीयावरणं प्रोक्तं रामस्य परमात्मनः॥
धृष्टिर्जयन्तो विजयः सुराष्ट्रो राष्ट्रवर्धनः।
अलको धर्मपालश्च सुमन्तुश्चाष्टमन्त्रिणः॥
तृतीयावरणं तस्य तत्र चन्द्रादिदेवताः।
कुमुदाद्याश्च चण्डाद्या विमाने चाम्बरीयकाः॥
एवं ध्यात्वा जगन्नाथं पूजयेन्मनसाऽपि वा।
षट्सहस्रं जपेन्मन्त्रं जुहुयाच्च सहस्रकम्॥
जुहुयाच्चक्षया वापि शतं पुष्पाञ्जलिं न्यसेत्।
एवं संपूज्य देवेशं यावज्जीवमतन्द्रितः॥
मद्देहपतने तस्य सारूप्यं परमे पदे।
विद्या स्त्री राज्यवित्ताद्यं यं यं कामयते हृदि॥
अन्यं देवं नमस्कृत्वा सर्वसिद्धिमवाप्नुयात्।
विना वै वैष्णवं मन्त्रमन्यमन्त्रान्विसर्जयेत्॥
तमेव पूजयेद्रामं तन्मन्त्रं वै जपेत् सदा।
अन्यथा नाशमाप्नोति इह लोके परत्र च॥
अद्वितीयं यदा मन्त्रं तारकब्रह्मनामकम्।
जपित्वा सिद्धिमाप्नोति अन्यथा नाशमाप्नुयात्॥
सावित्री मन्त्ररत्नश्च तथा मन्त्रद्वयं शुभम्।
सर्वमन्त्रं जपेत् पूर्वं संसिध्यर्थं जपेत् सदा॥
अजपेत्तान्महामन्त्रान्न तु संसिद्धिमाप्नुयात्।
तस्माच्छ्रद्धया जपित्वैतान् पश्चान्मन्त्रं प्रयोजयेत्॥

विद्याश्रीवित्तराज्यादिरूपारोग्यजयार्थिनः।
पुष्पाज्यबिल्ववरक्ताब्ज जातिदूर्वाङ्कुरैस्तथा॥
भारक्तकरवीरैश्च हुत्वा सिद्धिमवाप्नुयुः।
सर्वसिद्धिमवाप्नोति तिलहोमेन वैष्णवः॥
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा।
सायं प्रातश्च जुहुयात् षण्मासं विजितेन्द्रियः॥
यावज्जीवं जपेद्यस्तु भक्त्या राममनुस्मरन्।
सदारपुत्रः सगणः प्रेत्य स्वर्गे महीयते॥
षट्कारयुक्तं स्वाहान्तं रामास्त्रं सम्प्रकीर्त्तितम्॥
सर्वापत्सु जपेन्मन्त्रं रामं ध्यात्वा महाबलम्॥
चौराग्निशत्रुसम्बाधे तथा रोगभयेषु च।
तोयवातग्रहादिभ्यो भयेषु च सभक्तिकम्॥
शङ्खचक्रधनुर्बाणपाणिनं सुमहाबलम्।
लक्ष्मणानुचरं रामं ध्यात्वा राक्षसनाशनम्॥
सहस्रन्तु जपेन्मन्त्रं सर्वापद्भ्यो विमुच्यते।
सूर्य्योदये यदा नाशमुपैति ध्वान्तमाशु वै॥
तथैव रामस्मरणाद्विनाशं यान्त्युपद्रवाः।
एवं श्रीराममन्त्रस्य विधानं ज्ञायते नृप!॥
विधानं कृष्णमन्त्रस्य वक्ष्यामि शृणु पार्थिव!।
श्रीकृष्णाय नमो ह्येष मन्त्रः सर्वार्थसाधकः॥
कृष्णेति मङ्गलं नाम यस्य वाचि प्रवर्त्तते।
भस्मीभवन्ति राजेन्द्र! महापातककोटयः॥
सकृत् कृष्णेति यो ब्रूयाद् भक्त्या वापि च मानवः।
पापकोटिविनिर्मुक्तो विष्णुलोकमवाप्नुयात्॥

अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च।
भक्त्या कृष्णमनुं जप्त्वा समाप्नोति न संशयः॥
गवाश्व कन्यकानाञ्चा ग्रामाणाश्च युतानि च।
दत्त्वा गोदावरी कृष्णा यमुना च सरस्वती॥
कावेरी चन्द्रभागादिस्नानं कृष्णेति यो ऽसमम्।
कृष्णेति पञ्चकृज्जप्त्वा सर्वतीर्थफलं लभेत्॥
कोटिजन्मार्जितं पापं ज्ञानतो ऽज्ञानतः कृतम्।
भक्त्या कृष्णमनुं जप्त्वा दह्यते तूलराशिवत्॥
अगम्यागमनात्पापादभक्ष्याणाञ्च भक्षणात्।
सकृत् कृष्णमनुं जप्त्वा मुच्यते नात्र संशयः॥
सकृद् भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः।
उभयोः सङ्गतिर्यत्र तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते॥
णकारश्च षकारश्च बलप्राणावुभौ स्मृतौ।
आत्मन्येतौ समायुक्तौ जगतोऽस्यापि कृष्णतः॥
तस्मात् कृष्णेति मन्त्रोऽयं वाचकः परमात्मनः।
कृष्णेति परमो मन्त्रः सर्ववेदाधिकः स्मृतः॥
श्रियः सतः प्राणपदात् श्रीकृष्ण इति वै स्मृतः।
एवमर्थं विदित्वैव पश्चान्मन्त्रं जपेद् बुधः॥
सर्वकामप्रदत्वाच्च बीजं कान्दर्पमुच्यते।
नित्यानपाया श्रीशक्तिर्मणोरस्य प्रयुज्यते॥
देवर्षि नारदस्तस्य गायत्री छन्दउच्यते।
देवता रुक्मिणी भर्त्ता कृष्णः सर्वफलप्रदः॥
पूर्ववद्विधिना मन्त्रं गृहीत्वा वैष्णवाद्गुरोः।
स्नानवस्त्रादिभिः शुद्धः कृत्यं कृत्वोर्ध्वपुण्ड्रधृत्॥

तुलसीकानने रम्ये देशे वा प्राङ्मुखः शुभे।
कुशे कृष्णाजिने वापि पुष्पे वा शुभवासरे॥
समासीनस्तु कुर्वीत प्राणायामांश्च पूर्ववत्।
आदिवीजेन कुर्वीत षडङ्गेषु यथाक्रमम्॥
अङ्गुलीष्वपि तेनैव न्यासकर्म्म समाचरेत्।
मुखे बाह्वोश्च हृदये ध्वजे जान्वोश्च पादयोः॥
विन्यस्य मन्त्रवर्णानि चक्रं न्यासं ततः क्रतम्।
पूर्ववन्मन्त्रपादीनि शरीच्छाभरण न च॥
विचित्रशुभपर्यङ्के दिव्यकल्पतरोरधः।
सुगन्धपुष्पसङ्कीर्णे सर्वतः सुविचित्रिते॥
तस्मिन् देव्या समासीनं रुक्मिण्या रुक्मवर्णया।
नीलोत्पलाभं कन्दर्पलावण्यं पद्मलोचनम्॥
चन्द्राननं जवापुष्परक्तहस्तपदाम्बुजम्।
नीलकुञ्चितकेशञ्च सुकपोलं सुनासिकम्॥
सुभ्रूयुगं सुविम्बोष्ठं सुदन्तालिविराजितम्।
उन्नतांसं दीर्घबाहुं पीनवक्षसमव्ययम्॥
शिरश्चन्द्रनखरं सर्वलक्षणलक्षितम्।
श्रीवत्सकौस्तुभोद्भासं वनमालामनोरमम्॥
पीताम्बरं भूषणाढ्यं बालार्काभं सुकुण्डलम्।
हारकेयूरकटकैरङ्गुलीयैश्च शोभितम्॥
मौक्तिकान्वितनासाग्रं कस्तूरीतिलकाञ्चितम्।
हरिचन्दनलिप्ताङ्गं सदैवाह्लादयौवनम्॥
मन्दारपारिजातादिकुसुमैः कवलीकृतम्।
अनर्घ्यमुक्ताहारैश्च तुलसी वनमालया॥

चक्रशङ्खसमेताभ्यामुद्बाहुभ्यां विराजितम्।
इतराभ्यां तथा देवीं समाश्लिष्टं निरन्तरम्॥
अलङ्कृताभिः सत्यादिमहिषीभिः समावृतम्।
कालिन्दी सत्यभामा च मित्रविन्दा च सत्यवित्॥
सुनन्दा च सुशीला च जाम्बवती सुलक्षणा।
एता महिष्यः संप्रोक्ताः कृष्णस्य परमात्मनः॥
ताभिश्च राजकन्यानां सहस्रैः परिसेवितम्।
तारकावृत्तराजेव शोभितं निधिभिर्वृतम्॥
एवं ध्यात्वा हरिं नित्यमर्चयित्वा जपेन्मनुम्।
सालग्रामे च तुलसीवने वा स्थण्डिले हृदि॥
स्नात्वा जपेत त्रिसन्ध्यासु षट्सहस्रं मनुं द्विजः।
विष्णुतुल्यवपुः श्रीमान्विष्णुलोकमवाप्नुयात्॥
सर्वसिद्धिमवाप्नोति इह लोके परत्र च।
विद्यार्थी वेणुगायन्तं जपेत् ध्यायन् ऋतुत्रयम्॥
जुहुयात् कुसुमैः शुभ्रैर्विद्यासिद्धिमवाप्नुयात्।
आयुष्कामी तु पूर्वाह्णे वत्सरान् ह्ययुतं जपेत्॥
ध्यायेच्छिशुतनुं कृष्णं तिलैर्हुत्वायुराप्नुयात्।
कन्यार्थी तु जपेत्तायं शोडशं त्वयुतं हरिम्॥
ध्यात्वा सहस्रं जुहुयाल्लाजैर्मधुविमिश्रितैः।
स्त्रियं लभेत् स्वाभिमतां रूपे दार्यवतीं सतीम्॥
सम्पत्कामी जपेन्नित्यं मध्याह्ने तु ऋतुत्रयम्।
द्वारकायां सुधर्मायां रत्नसिंहासनस्थितम्॥
शङ्खादिनिधिभी राजकुलैरपि सुसेवितम्।
हारादिभूषणैर्युक्तं शङ्खाद्यायुधधारिणम्॥

ध्यात्वा संपूज्य होमं च जपश्चायुत सङ्ख्या।
अब्जविल्वदलैर्वापि होमं मधुविमिश्रितम्॥
शाश्वतीं श्रियमाप्नोति कुवेरसदृशो भवेत्।
रूपलावण्यकामी तु रामिमण्डलमध्यगम्॥
ध्यायन् त्रिमासमयुतं जप्त्वा लावण्यवान् भवेत्।
एवं कृष्णमनोरस्य माहात्म्यं परिकीर्त्तितम्॥
अनन्तान् भगवन्मन्त्रान् वक्तुं शक्यं न ते मया।
वाराहं नारसिंहञ्च वामनं तुरगाननम्॥
क्रमेणैव तु वक्ष्यामि यथावच्छृणु पार्थिव!।
हुङ्कारं प्रथमं वीजं आद्यं वाराहमुच्यते॥
पश्चात् तु धरणीवीजं लक्ष्मीवीजं ततः परम्।
त्रीन् वीजानादितः कृत्वा पश्चान्मन्त्रं प्रयोजनम्॥
ओं नमो भगवते पश्चाद्वराहरूपाय भूर्भुवः।
सुपः पतयेति भूपतित्वं मे देहीति तदापय(?)दस्व ति॥
अङ्गुलीषु यथाङ्गेषु वीजेनाद्येन वै क्रमात्।
यथा सन्न्यासवद्भूत्वा पश्चाद्ध्यानं समाचरेत्॥
वृहत्तनुं वृहद्ग्रीवं वृहद्दंष्ट्रं सुशोभनम्।
समस्तवेदवेदाङ्गसाङ्गोपाङ्गयुतं हरिम्॥
रजताद्रिसमप्रख्यं शतवाहुं शतेक्षणम्।
उद्धृत्य दंष्ट्रया भूमिं समालिङ्ग्य भुजैर्मुदा॥
ब्रह्मादित्रिदशैः सर्वैः सनकाद्यैर्मुनीश्वरैः।
स्तूयमानं समन्ताच्च गीय मानञ्च किन्नरैः॥
एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं प्रातरष्टोत्तरं शतम्।
जप्त्वा लभेच्च भूपत्वं ततो विष्णुपुरं व्रजेत्॥

नमो यज्ञवराहाय इत्यष्टाक्षरको मनुः ।
उग्रबीजत्रयं पूर्वं कृत्वा मन्त्रं जपेद्बुधः ॥
मूलमन्त्रमिदं प्राहुर्वाराहं मुनिपुङ्गवाः ।
एतमेव परं मन्त्रं जप्त्वा भूमिपतिर्भवेत् ॥
नित्यमष्टसहस्रं तु जपेद्विष्णुं विचिन्तयन् ।
कमलैर्बिल्वपत्रैर्वा जुहुयाच्च दशांशकम् ॥
एवं संवत्सरं जप्त्वा सार्वभौमो भवेद्ध्रुवम् ।
राज्यं कृत्वा च धर्मेण पश्चाद्विष्णुपदं व्रजेत् ॥
विधानं नारसिंहस्य मनोर्वक्ष्यामि सुव्रत ! ।
उग्रं वीरं महाविष्णुं ज्वलन्तं सर्वतोमुखम् ॥
नृसिंहं भीषणं भद्रं मृत्योर्मृत्युं नमाम्यहम् ।
आर्षं ब्रह्मानुष्टुप्छन्दो देवता च नृकेशरी ॥
चतुश्चतुश्च षट् षट्च षट्चतुश्च यथाक्रमात् ।
शिरो ललाटे नेत्रेषु मुखबाह्वङ्घ्रिसन्धिषु ॥
साग्रेषु कुक्षौ हृदये गले पार्श्वद्वयेऽपि च ।
अपराङ्गे ककुद्मे च न्यसेद्वर्णान्यनुक्रमात् ॥
वायोर्दशाक्षरं यत्तु बहूङ्कारं जपेत् सकृत् ।
बिन्दुना सहितं यत्तु नृसिंहं बीजमुच्यते ॥
अङ्गुलीषु तथाङ्गेषु न्यासस्तेनैव चोदितम् ।
तद्बीजमादितः कृत्वा मन्त्रं पश्चात्प्रयोजयेत् ॥

ओं नमो भगवते नरसिंहाय ज्वालामालिने । दीर्घदंष्ट्रायाग्निनेत्राय सर्वरक्षोघ्नाय सर्वभूतविनाशाय दह दह पच पच रक्ष रक्ष हुम्फट् स्वाहा । इति ज्वालामालिपातालनृसिंहाय नमः ॥ बीजेनैवन्यासः आं ह्रीं क्षौं क्रौं हुं फट् ॥

अस्य मन्त्रस्य ब्रह्मार्षं पङ्क्तिच्छन्दो नृसिंहो देवता नृसिंहास्त्रमिदं वीजेनैव न्यासः।

ओङ्कारपूर्वो नृसिंहोऽहिर्जयादुपरि स्थितः।
त्रिःसप्तकल्वो जप्तुः स्यान्महाभयनिवारणम्॥
अस्य ब्रह्मा च रुद्रश्च प्रह्लादश्च महर्षयः।
तथैव जगति च्छन्दो देवता च नृकेशरी॥
न्यासं वीजेन कुर्वीत ततो ध्यानं नृपोत्तम!।
माणिक्याद्रिसमप्रभं निजरुचा सन्त्रस्तरक्षोगणम्
जानुन्यस्तकराम्बुजं त्रिनयनं रत्नोल्लसद्भूषणम्॥
बाहुभ्यां धृतशङ्खचक्र मनिशन्दंष्ट्रोल्लसत्स्वाननम्।
ज्वालाजिह्वमुदग्रकेशनिचयं वन्दे नृसिंहं प्रभुम्॥
उद्यत्कोटिरविप्रभं नरहरिं कोटिप्रपेशोज्वलम्
दंष्ट्राभिः सुमुखोज्वलं नखमुखै र्दीर्घैरनेकैर्भुजैः।
निर्भिन्नासुरनायकन्तु शशभृत्सूर्य्याग्निनेत्रत्रयम्
विद्युज्जिह्वसटाकलापभयदं वह्निं वहन्तं भजे॥
कोपादालोलजिह्वं विवृतनिजमुखं सोमसूर्य्याग्निनेत्र-
पादादानाभिरक्तं प्रसभमुपरि संभिन्नदैत्येन्द्रगात्रम्।
चक्रं शङ्खं सपाशाङ्कुशमुसलगदाशार्ङ्गवाणान्वहन्तम्
भीमं तीक्ष्णाग्रदंष्ट्रं मणिमयविविधाकल्पमीडे नृसिंहम्॥
महाभयेष्विदं ध्यानं सौम्यमभ्युदयेषु च॥
सौवर्णं मण्डपान्तस्थं पद्मं ध्यायेत्सकेशरम्।
पञ्चास्यवदनं भीमं सोमसूर्य्याग्निलोचनम्॥
तरुणादित्यसङ्काशकुण्डलाभ्यां विराजितम्।
उपेयन्यासं सुमुखं तीक्ष्णदंष्ट्रविराजितम्॥

व्यात्तास्यं करणोष्ठञ्च भीषणैर्नयनैर्युतम्।
सिंहस्कन्धानुरूपांसं वृत्तायतचतुर्भुजम्॥
जपासमाङ्घ्रिहस्ताब्जं पद्मासनसुसंस्थितम्।
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वनमालाविराजितम्॥
केयूराङ्गदहाराढ्यं नूपुराभ्यां विराजितम्।
चक्रशङ्खाभयवरचतुर्हस्तं विभुं स्मरेत्॥
वामाङ्के संस्थितां लक्ष्मीं सुन्दरीं भूषणान्विताम्।
दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गीं दिव्यपुष्पोपशोभिताम्॥
गृहीतपद्मयुगलमातुलुङ्गकरां चलाम्।
एवं देवीं नृसिंहस्य वामाङ्कोपरिसंस्थिताम्॥
ध्यात्वा जपेज्जपं नित्यं पूजयेच्च यथाविधि।
क्ष्रौं श्रीं श्रीं श्रीं नृसिंहाय नमः॥
इमं लक्ष्मीनृसिंहस्य जपेत् सर्व्वार्थदं मनुम्।
अष्टोत्तरसहस्रं वा जपेत् सन्ध्यासु वाग्यतः॥
अखण्डबिल्वपत्रैश्च जुहुयादाज्यमिश्रितैः।
सर्वसिद्धिमवाप्नोति षण्मासं प्रयतो भवेत्॥
देवत्वममरेशत्वं गन्धर्वत्वं तथा नृप!।
प्राप्नुवन्ति नराः सर्वे स्वर्गं मोक्षञ्च दुर्लभम्॥
यं यं कामयते चित्ते तं तमेवाप्नुयाद् ध्रुवम्।
ब्रह्मार्षी तत्र गायत्री नरसिंहश्च देवता॥
तदेव वीजं शक्तिः श्रीर्मनोरस्य विधीयते।
न्यासमायेन वीजेन चार्चनं तुलसीदलैः॥
पूर्वोक्तविधिना पीठे पूजयित्वा समाहितः।
परितः पूजयेद्दिक्षु गरुड़ं शङ्करं तथा॥

शेषञ्च पद्मयोनिञ्च श्रियं मायां धृतिं तथा।
पुष्टिं समर्च्चयेद्दिक्षु ततो लोकेश्वरान् यजेत्॥
महाभागवतं दैत्यनाशकं देवमग्रतः।
एवं सम्पूज्य देवेशं नारसिंहं सनातनम्॥
तत्पदं समवाप्नोति मुदितः सजनैः सह।
कर्पूरधवलं देवं दिव्यकुण्डलभूषितम्॥
किरीटकेयूरधरं पीताम्बरधरं प्रभुम्।
पद्मासनस्थं देवेशं चन्द्रमण्डलमध्यगम्॥
सूर्य्यकोटिप्रतीकाशं पूर्णचन्द्रनिभाननम्।
मेखलाजिनदण्डादिधारणं वटुरूपिणम्॥
कलधौतमयं पात्रं दधानं वसुपूजितम्।
पीयूषकलशं वामे दधानं द्विभुजं हरिम्॥
सनकाद्यैः स्तूयमानं सर्व्वदेवैरुपासितम्।
एवं ध्यात्वा जपेन्नित्यं स्वासने च समाहितः॥
विष्णवे वामनायेति प्रणवादिनमोऽन्तकः।
इन्द्रार्षञ्च विराट्‌चन्द्रो देवता वामनः स्वयम्॥
सुधाबीजं सुदीर्घन्तु बीजमाद्यन्तु वामनम्।
तेनैव तु षड़ङ्गाद्यं न्यासं कुर्व्वीत वैष्णवः॥
दध्यन्नं पायसं वापि जुहुयात्प्रत्यहं द्विजः।
श्रीप्रासनाम्नो जुहुयादष्टोत्तरशतं म्बहो॥
कुवेरसदृशः श्रीमान् भवेत्सद्यो न संशयः।
श्रीनमो वैष्णवे पतये महाबलाय स्वाहा॥

इति वामनमन्त्रः।

ध्यात्वा त्रैविक्रमं रूपं जपेन्मन्त्रमनन्यधीः॥

मुक्तो बन्धाद्भवेत् सद्यो नात्र कार्य्या विचारणा।
ह्रीं श्रीं श्री वामनाय नम इति मूलमन्त्रः॥
ब्रह्मार्षं चैव गायत्री देवता च त्रिविक्रमः।
न्यासं बीजेन जपवानष्टोत्तरसहस्रकम्॥
इति वामनमन्त्रस्य जपादभ्युदयतिर्भवेत्।
उद्गीथप्रणवोद्गीथसर्ववागीश्वरेश्वर!॥
सर्ववेदमयाचिन्त्य? सर्वं बोधय मे पितः!।
ह्रुं ऐं हयग्रीवाय नमः॥
नित्यार्षं चैव गायत्री हयग्रीवोऽस्य देवता।
न्यासं बीजेन कृत्वाथ पश्चाद्ध्यानं समाचरेत्॥
शरच्छशाङ्कप्रभमश्ववक्त्रं मुक्तामयैराभरणैरुपेतम्।
रथाङ्गशङ्खाञ्चितबाहुयुग्मं जानुद्वयन्यस्तकरं भजामः॥
शङ्खाभः शङ्खचक्रे करसरसिजयोः पुस्तकं चान्यहस्ते
बिभ्रद्व्याख्यानमुद्रालसदितरकरो मण्डलस्थः सुधांशोः।
आसीनः पुण्डरीके तुरगवरशिराः पूरुषो मे पुराणः
श्रीमानज्ञानहारी मनसि निवसतात् ऋग्यजुःसामरूपः॥
एवं ध्यात्वा जपेन्मन्त्रं सन्ध्यासु विजितेन्द्रियः।
सर्ववेदार्थतत्त्वज्ञो भवेदत्र न संशयः॥
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरन्तु वा।
जपेच्च जुहुयाच्चैवं साज्यैः शुभ्रैः सुतण्डुलैः।
विद्यासिद्धिमवाप्नोति षण्मासं द्विजसत्तमः॥
अष्टादशानां विद्यानां बृहस्पतिसमो भवेत्।
सहस्रारं हुंफड़ित्येवं मूलं सौदर्शनं मनुम्॥
अहिर्बुध्न्योऽनुष्टुभस्य देवता च सुदर्शनम्।

अचक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ॥
विचक्राय सुचक्राय ज्वालाचक्राय वै क्रमात्।
षडङ्गेषु च विन्यस्य पश्चाद्ध्यानं समाचरेत् ॥
नमश्चक्राय स्वाहेति दशदिक्षु यथाक्रमम्।
चक्रेण सह बध्नोमीत्युक्त्वा प्रतिदिशेत्ततः ॥
त्रैलोक्यं रक्ष रक्ष हुंफट् स्वाहेति वै क्रमात्।
अग्निप्राकारमन्त्रोऽयं सर्वरक्षाकरः परः ॥
ओं मूर्ध्नि सं भ्रूमध्ये हं मुखे स्राहमधीत्यतः।
रङ्कुक्षे हं नु जान्वोश्च फट् पदद्वयसन्धिषु ॥
कल्पान्तार्कप्रकाशं त्रिभुवनमखिलं तेजसा पूरयन्तम्
रक्ताक्षं पिङ्गकेशं रिपुकुलभयदम्भीमदंष्ट्राजहासम्।
शङ्खं चक्रं गदाब्जं पृथुतरमुसलं चापपाशाङ्कुशाढ्यम्
बिभ्राणन्दोर्भिराद्यं मनसि मुररिपुं भावयेच्चक्रसंज्ञम् ॥
ओं नमो भगवते महासुदर्शनाय हुंफट्।
इति षोडशाक्षरं इति सुदर्शनविधानम् ॥
इति हारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे भगवन्मन्त्र-
विधानं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥
अथ वक्ष्यामि राजेन्द्र! विष्णोराराधनं परम्।
प्रत्यूषे सहसोत्थाय सम्यगाचम्य वारिणा ॥
आत्मानं देहमीशञ्च चिन्तयेत् संयतेन्द्रियः।
ज्ञानानन्दमयो नित्यो निर्विकारो निरामयः ॥
देहेन्द्रियात्परः साक्षात्त्वञ्च विश्वात्मको ह्यहम्।
अस्मिन् देशे वसाम्यस्य शेषभूतो हि शाङ्गिणः ॥
शुक्रशोणितसम्भूते जरारोगाद्युपद्रवे।

मेदोरक्तास्थिमांसादिदेहद्रव्यसमाकुले ॥
मलमूत्रवसापङ्के नानादुःखसमाकुले ।
तापत्रयमहावह्निदह्यमानेऽनिशम्भृशम् ॥
दूषणत्रयसर्पाहिबाध्यमाने दुरत्यये ।
क्लिश्यामि पापभूयिष्ठे कारागृहनिभे शुभे ॥
बहुजन्मबहुक्लेशगर्भवासादि दुःखिते ।
वसामि सर्वदोषाणामालये दुःखभाजने ॥
अस्माद्विमोक्षणायैव चिन्तयिष्यामि केशवम् ।
वैकुण्ठे परमव्योम्नि दुग्धाब्धौ वैष्णवे पदे ॥
अनन्तभोगिपर्य्यङ्के समासीनं श्रिया सह ।
इन्द्रनीलविभाश्यामं चक्रशङ्खगदाधरम् ॥
पीताम्बरधरं देवं पद्मपत्रायतेक्षणम् ।
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं सर्वाभरणभूषितम् ॥
चिन्तयित्वा नमस्कृत्वा कीर्त्तयेद्दिव्यनामभिः ।
सङ्कीर्त्य नामसाहस्रं नमस्कृत्वा गुरूनपि ॥
तुलसीं काञ्चनं गाञ्च संस्पृश्याथ समाहितः ।
दूराद्बहिर्विनिष्क्रम्य शुचौ देशे च निर्जने ॥
कर्णस्थ ब्रह्मसूत्रस्तु शिरः प्रावृत्य वाससा ।
कुर्य्यान्मूत्रपुरीषे च ष्ठीवनोच्छ्वासवर्जितः ॥
अहन्युदङ्मुखो रात्रौ दक्षिणाभिमुखस्तथा ।
समाहितमना मौनी विण्मूत्रे विसृजेत्ततः ॥
उत्थाय तन्द्रितः शौचं कुर्य्यादभ्युद्धृतैर्जलैः ।
गन्धलेपक्षयकरं यथासङ्ख्यं मृदा शुचिः ॥
आर्द्रप्रकृतिमात्रन्तु मृदं दद्याद्यथोक्तवत् ।

षड्पाने त्रिलिङ्गे तु सव्यहस्ते तथा दश ॥
उभयोः सप्त दद्याच्च तिस्रस्तिस्रस्तु पादयोः।
आजङ्घान्मणिबन्धात्तु प्रक्षाल्य शुभवारिणा ॥
उपविष्टः शुचौ देशे अन्तर्जानुकरस्तथा।
पवित्रपाणिराचामेत् प्रकृतिस्थः स वारिणा ॥
त्रिः प्राश्याङ्गुष्ठमूलेन द्विधोन्मृज्य कपोलकौ।
मध्यमाङ्गुलिभिः पश्चाद्द्विरोष्ठौ मृजयेत्तथा ॥
नासिकौष्ठान्तरं पश्चात् सर्वाङ्गुलिभिरेव च।
पादौ हस्तौ शिरश्चैव जलैः संमार्जयेत्ततः ॥
अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां तु स्पृशेत्तौ नासिकापुटौ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु चक्षुःश्रोत्रे जले स्पृशेत् ॥
कनिष्ठाङ्गुष्ठनाभिञ्च तलेन हृदयन्ततः।
सर्वाङ्गुलिभिः शिरसि बाहुमूले तथैव च।
नामभिः केशवाद्यैश्च यथासङ्ख्यमुपस्पृशेत् ॥
द्विराचामेत्तु सर्वत्र विण्मूत्रोत्सर्जने त्रयम्।
सामान्यमेतत् सर्वेषां शौचं तु द्विगुणोदितम् ॥
आचम्यातःपरं मौनी दन्तान् काष्ठेन शोधयेत्।
प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि कषायं तिक्तकण्टकम् ॥
कनिष्ठाग्रमितस्थूलं द्वादशाङ्गुलमायतः।
पर्वाधः कृतकूर्चेन तेन दन्तान्निकर्षयेत् ॥
अपां द्वादशगण्डूषैः वक्त्रं संशोधयेद्द्विजः।
मुखं संमार्जयित्वाथ पश्चादाचमनं चरेत्।
पवित्रपाणिराचम्य पश्चात् स्नानं समाचरेत् ॥
नद्यां तडागे खाते वा तथा प्रस्रवणे जले।

तुलसीमृत्तिकां धात्रीमुपलिप्य कलेवरे ॥
अभिमन्त्र्य जलं पश्चान्मूलमन्त्रेण वैष्णवः।
निमज्य तुलसीमिश्रं जलं सम्प्राशयेत्ततः ॥
आचम्य मार्जनं कुर्यात् कुशैः सतुलसीदलैः।
पौरुषेण तु सूक्तेन आपोहिष्ठादिभिस्तथा ॥
निमज्यापसु जले पश्चात्त्रिवारमघमर्षणम्।
उत्थाय पुनराचम्य पश्चादप्सु निमज्य वै ॥
मन्त्ररत्नं त्रिवारं तु जपेद्ध्यायन् सनातनम्।
पिबेदुत्थाय तेनैव त्रिवारमभिमन्त्रितम् ॥
आचम्य तर्पयेद्देवान् पितॄनपि विधानतः।
निष्पीड्य कूले वस्त्रं तु पुनराचमनं चरेत् ॥
धौतवस्त्रं सोत्तरीयं सकौपीनं धरेत्स्थितम्।
निबद्धशिखकच्छस्तु द्विराचम्य यथाविधि ॥
धारयेदूर्द्ध्वपुण्ड्राणि मृदा शुभ्राणि वैष्णवः।
श्रीकृष्णतुलसीमूलमृदा वापि प्रयत्नतः ॥
मन्त्रेणैवाभिमन्त्र्याथ ललाटादिषु धारयेत्।
नासिकामूलमारभ्य बिभृयाच्छ्रीपदाकृति ॥
सान्तरालं भवेत् पुण्ड्रं दण्डाकारं तु वा यथा।
ललाटादि तथा पश्चाद्ग्रीवान्तं केशवादिभिः ॥
नाम्नां द्वादशभिर्मूर्ध्नि वासुदेवं तत्राम्बुना।
पवित्रपाणिः शुद्धात्मा सन्ध्यां कुर्यात् समाहितः ॥
प्रादेशमात्रौ नैशेयौ साग्रं मूलयुतौ तथा।
अन्तर्गर्भौ सुविमलौ पवित्रं कारयेद्द्विजः ॥
देवार्चने जपे होमे कुर्याद्ब्राह्म्यं पवित्रकम्।

इतरे वर्त्तुलग्रन्थिदेवं धर्मो विधीयते ॥
पथि दर्भाश्रिता दर्भा ये दर्भा यज्ञभूमिषु ।
स्तरणासनपिण्डेषु ब्रह्मयज्ञे च तर्पणे ॥
पानभोजनकाले च धृतान् दर्भान् विसर्जयेत् ।
सपवित्रकरेणैव आचामेत्प्रयतो द्विजः ॥
आचान्तस्य शुचिः पाणिर्यथापाणिस्तथा कुशः ।
सन्ध्याचमनकाले तु धृतं न परिवर्जयेत् ॥
अप्रसूताः स्मृता दर्भाः समिधस्तु कुशाः स्मृताः ।
समूलास्तु कुशा ज्ञेयाः छिन्नाग्रास्तृणसंज्ञिताः ॥
कुशोदकेन यत् कण्ठं नित्यं संशोधयेद्द्विजः ।
न पर्युषन्ति पापानि ब्रह्मकूर्चं दिने दिने ॥
कुशासनं सदा पूतं जपहोमार्च्चनादिषु ।
कुशेनैव कृतं कर्म्म सर्वमानन्त्यमश्नुते ॥
तस्मात् कुशपवित्रेण सन्ध्यां कुर्यात् यथाविधि ।
स्वगृह्योक्तविधानेन सन्ध्योपास्तिं समाचरेत् ॥
ध्यात्वा नारायणं देवं रविमण्डलमध्यगम् ।
गायत्र्यार्घ्यं प्रदद्याच्च जपन् कुर्वीत भक्तिमान् ॥
सूर्यस्याभिमुखो जप्त्वा सावित्रीं नियतात्मवान् ।
उपस्थानं ततः कृत्वा नमस्कुर्यात्ततो हरिम् ॥
नमो ब्रह्मणेत्यादि जपित्वाथ विसर्जयेत् ।
ततः सन्तर्पयेद्विष्णुमन्त्ररत्नेन मन्त्रवित् ॥
शतवारं सहस्रं वा तुलसीमिश्रितैर्जलैः ।
वैकुण्ठपार्षदं पश्चात्तर्पयेच्च यथाविधि ॥
अनन्तदीपारेखादिदेवतानामनुक्रमात् ।

एकैकमञ्जलिं दत्त्वा पश्चादाचमनं चरेत्।
श्रीशस्याराधनार्थं वै कुर्यात् पुष्पस्य सञ्चयम्॥
तुलसीविल्वपत्राणि दूर्वां कौशेयमेव च।
विष्णुक्रान्तं मरुवकं केशाम्बुददलं तथा॥
उशीरं जातिकुसुमं कुन्दश्चैव कुरन्दकम्।
शमीश्चम्पाङ्कदम्बश्च च्युतपुष्पं च माधवीम्॥
पिप्पलस्य प्रवालानि जाम्बवं पाटलं तथा।
आस्फोटं कुटजं लोध्रं कर्णिकारश्च किंशुकम्॥
नीपार्जुने शिंशपश्च श्वेतकिंशुकनामकम्।
जम्बीरं मातुलङ्गं च यूथिकात्रयं तथा॥
पुन्नागं वकुलं नागकेशराशोकमल्लिकाः।
शतपत्रं च हारिद्रं करवीरं प्रियङ्गु च॥
नीलोत्पलं तूत्पलञ्च नन्द्यावर्तञ्च कैतकम्।
घटजं स्थलपद्मं च सर्वाणि जलदानि च॥
तत्कालसम्भवं पुष्पं गृहीत्वाथ गृहं विशेत्।
वितानादियुते दिव्यधूपदीपैर्विराजिते॥
चन्दनागरुकस्तूरीकर्पूरामोदवासिते।
विचित्ररङ्गवल्याढ्ये मण्डपे रत्नपीठके॥
विस्तीर्णपुष्पपर्यङ्के देव्या सहितमच्युतम्।
सन्निधावासने स्थित्वा कुशे पद्मासने स्थितः॥
प्राणायामविधानेन भूतशुद्धिं विधाय च।
प्राणायामत्रयं कृत्वा पश्चाद्ध्यानं यथोक्तवत्॥
परव्योम्नि स्थितं देवं लक्ष्मीनारायणं विभुम्।
पराभिः शक्तिभिर्युक्तं भूलीलाविमलादिभिः॥

अनन्तविहगाधीशसैन्याद्यैः सुरसत्तमैः।
चण्डाद्यैः कुमुदाद्यैश्च लोकपालैश्च सेवितम्॥
चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं नानारत्नविभूषणम्।
वामाङ्कस्थश्रिया युक्तं शङ्खचक्रगदाधरम्॥
मन्त्ररत्नविधानेन न्यासमुद्रादिकर्म्मकृत्।
पञ्चोपनिषदं न्यासं कुर्य्यात् सर्व्वत्र कर्म्मसु॥
ओँ षौंशाय नमः परायेति परमेष्ठ्यात्मने नमः।
ओँ यां नमः परायेति ततः पुरुषात्मने नमः॥
ओँ रां नमः परायेति ततो विश्वात्मने नमः।
ओँ वामनः परायेति स्वनिवृत्त्यात्मने नमः॥
ओँ लां नमः परायेति ततः सर्व्वात्मने नमः।
शिरोनासाग्रहृदयगुह्यपादेषु विन्यसेत्॥
यथाक्रमेण तन्मन्त्रान् पञ्चाङ्गेषु क्रमान्न्यसेत्।
तन्मुद्रया तदावाह्य दद्यादासनमेव च॥
पाद्यार्घ्याचमन स्नानपात्राणि स्थाप्य पूजयेत्।
पूरयित्वा शुभजलं पात्रेषु कुसुमैर्युतम्॥
द्रव्याणि निक्षिपेत् तेषु मङ्गलानि यथाक्रमात्।
उशीरं चन्दनं कुष्ठं पाद्यपात्रं विनिक्षिपेत्॥
विष्णुक्रान्तञ्च दूर्व्वाञ्च कौशेयान् तिलसर्षपान्।
अक्षतांश्च फलं पुष्पमर्घ्यपात्रे विनिक्षिपेत्॥
जातीफलञ्च कर्पूरमेलाञ्चाचमनीयके।
मकरन्दं प्रबालञ्च रत्नं सौवर्णमेव च॥
तानि दद्यात् स्नानपात्रे धात्रीं सुरतरुं तथा।
द्रव्याणामप्यलाभे तु तुलसीपत्रमेव च॥

चन्दनं वा सुवर्णं वा कौशेयं वा विनिक्षिपेत्।
दर्शयेत् सुरभेर्मुद्रां पूजयेत् कुसुमव्रजैः॥
अभिमन्त्र्य च मन्त्रेण धूपदीपैर्निवेदयेत्।
अनन्तं चोद्धरण्या च दद्यात्पाद्यादिकं तथा॥
तत्पात्रक्षालनं कृत्वा तथा पुष्पाञ्जलिं न्यसेत्।
सौवर्णानि च रौप्याणि ताम्रकांस्यानि योजयेत्॥
पात्राणामप्यलाभे तु शङ्खमेकं विशिष्यते।
शङ्खोदकं सदा पूतमति प्रियतरं हरेः॥
उद्धरिण्या जलं दद्यान्नाप्सु शङ्खं निमज्जयेत्।
अष्टाक्षरेण मनुना मन्त्ररत्नं च वा यजेत्॥
पाद्यार्घ्याचमनं दत्त्वा मधुपर्कं निवेदयेत्।
पुनराचमनं दत्त्वा पादपीठं निवेदयेत्॥
दन्तधावनगण्डूषदर्पणालोचनं तथा।
निवेद्याभ्यञ्जनं तैलेनोद्वर्त्तं केशरञ्जनम्॥
सुखोष्णितजलैः स्नानं पुनरुद्वर्तनं हरेत्।
कुङ्कुमेन हरिद्रेण चन्दनेन सुगन्धिना॥
उद्वर्त्य गन्धतोयेन स्नापयेच्च पुनस्ततः।
स्नानपात्रोदकं पश्चादादाय कुसुमैः सह॥
पौरुषेण तु सूक्तेन स्नापयेत्कमलापतिम्।
मार्जयेच्छुभवस्त्रेण दीपैर्नीराजयेत्तदा॥
वस्त्रञ्चैवोपवीतञ्च दद्यादाभरणानि च।
कस्तूरीतिलकं गन्धपुष्पाणि सुरभीनि च।
अन्तर्निवेश्य देवस्य लक्ष्मीं संपूजयेत्तथा॥
पार्श्वयोरुद्धधरणी महिष्यः पतिता स्तथा।

विमलोत्कर्षणीत्याद्याः पूर्वमेव प्रकीर्त्तिताः ॥
चण्डादि द्वारपालांश्च कुमुदादींस्तथार्चयेत् ।
वासुदेवः सीरपाणिः प्रद्युम्नश्च उषापतिः ।
दिक्षु कोणेषु तत्पत्नी लक्ष्मीरेव रती उषा ॥
द्वितीयावरणं पश्चात्केशवाद्याः सशक्तयः ।
संकर्षणादयः पश्चान्मत्स्यकूर्मादय स्तथा ॥
श्रीः लक्ष्मीः कमला पद्मा पद्मिनी कमलालया ।
रमा वृषाकपेर्धन्या वृत्तिर्यज्ञान्तदेवता ॥
शक्तयः केशवादीनां संप्रोक्ताः परमे पदे ।
हिरण्या हरणी सत्या नित्यानन्दा त्रयी सुखा ॥
सुगन्धा सुन्दरी विद्या सुशीला च सुलक्षणा ।
सङ्कर्षणादिमूर्त्तीनां शक्तयः समुदाहृताः ॥
वेदा वेदवती धात्री महालक्ष्मीः सुखालया ।
भार्गवी च तदा सीता रेवती रुक्मिणी प्रभा ॥
मत्स्यकूर्मादिमूर्त्तीनां शक्तयः सम्प्रकीर्त्तिताः ।
एवं सशक्तयः पूज्याः केशवाद्याः सुरेश्वराः ॥
पश्चात्सशक्तयः पूज्या चक्रशङ्खादिहेतयः ।
शङ्खं चक्रं गदां पद्मं शार्ङ्गञ्च मुसलं हलम् ॥
वाणश्च खड्गखेटं च क्षुरिका दिव्यहेतयः ।
भद्रा सौम्या तथा माया जया च विजया शिवा ॥
सुमङ्गला सुनन्दा च हिता रम्या सुरक्षिणी ।
शक्तयो दिव्यहेतीनां पूजनीयाः सनातनाः ॥
बहिर्लोकेश्वराः पूज्याः साध्याश्च समरुद्गणाः ।
एवमावरणं सर्वमर्च्चयेत्परमात्मनः ।

पुनरर्घ्यादिकं दत्त्वा धूपदीपैर्निवेदयेत् ॥
प्रागुदीच्याञ्च सद्दृशं नागराजं तथापरे।
पुरतो वै नयेत् यश्च पूजयेच्छक्तिभिः सह ॥
सेनापतेः सूत्रवतीं नागराजस्य वारुणीम्।
भद्राञ्चलां तथा यस्य पूजयेद्वैष्णवोत्तमः ॥
गुग्गुलुं महिषाचीञ्च सालनिर्यासमेव च।
अगरुं देवदारुञ्च उशीरं श्रीफलं तथा ॥
ह्रीवेरं चन्दनं मुस्ता दशाङ्गं धूपमुच्यते।
गवाज्येन च संयोज्य दद्याद्धूपं सुवासितम् ॥
कार्पासमार्कं चौमञ्च शाल्मलीचीरकोद्भवम्।
अम्भोजं कीटजं काशतूलिकाष्टाङ्गमुच्यते ॥
गवाज्यं तिलतैलं वा कुसुमैश्च सुवासितम्।
संयोज्य वह्निना दीपं भक्त्या विष्णोर्निवेदयेत् ॥
नैवेद्यं शुभहृद्यान्नं पायसापूपसंयुतम्।
फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च पानकैर्व्यञ्जनैः सह ॥
गवाजञ्च दधि चीरं शर्कराञ्च निवेदयेत्।
शुद्धं हविष्यं हृद्यञ्च सुरभ्यं वै निवेदयेत् ॥
यच्छास्त्रेषु निषिद्धं तु तत्प्रयत्नेन वर्जयेत्।
कोद्रवं चौलकं लुब्धं यावनालं तदासितम् ॥
निष्पावञ्च मसूरञ्च तुच्छधान्यानि सर्व्वशः।
भुक्तं पर्युषितं रूक्षं यत्नैः कर्म्मणि वर्जयेत् ॥
वर्जयेदारनालञ्च मद्यमांससमानि च।
निर्यासान्वर्जयेत् सर्व्वान्विना हिङ्गु च गुग्गुलुम् ॥
कुष्माण्डं मूलकं शीघ्रु करञ्जं लशुनं तथा।

कुम्भीदलञ्च पिण्याकं श्वेतवृन्ताकमेव च ॥
आनञ्च नालिकाशाकं नालिकेर्याञ्चमेव च।
विल्वञ्च शणपुष्पञ्च भूस्तृणं भौतिकं तथा ॥
कोशातकीं विम्बफलं मद्यमांससमानि च।
अभक्ष्याण्यशेषाणि वर्जयेच्च कर्मणि ॥
कालिङ्गं कतकं त्रिल्वफलं जन्तुफलं तथा।
वर्णाङ्कुरमलावुञ्च तालछिन्नालके फले ॥
अश्वत्थं प्रचनीपञ्च वटमारग्वधं तथा।
कलम्बिका च निर्गुण्डिमुण्डिवार्त्ताकमेव च ॥
ऊषरं लवणञ्चैव श्वेतञ्च वृहतीफलम्।
नखचर्मातकञ्चैव चिञ्चिलञ्चेति यत्नतः ॥
विप्रेयानि च भक्ष्याणि वर्जयेच्चकर्मणि।
श्लेष्मातकञ्च विड्जानि प्रत्यक्षलवणं तथा ॥
अविदर्शा वगोक्षीरमनुक्षाया स्तथाविकम्।
औष्ट्रमेकशफञ्चैव पशूनां विड्भुजामपि ॥
अतिदीर्णं तथा तक्रं करनिर्मथितन्दधि।
ताम्रेण संयुतं गव्यं क्षीरञ्च लवणान्वितम् ॥
घृतं लवणसंयुक्तं प्रयत्नेन विवर्जयेत्।
सुपान्नञ्च गुडान्नञ्च शर्करामधुसंयुतम् ॥
मरीचिमिश्रं दध्यन्नं पायसान्नं फलैः सह।
तुलसीदलसम्मिश्रं जलैः सम्प्रोक्ष्य वाग्यतः ॥
अष्टाविंशतिवारन्तु मूलमन्त्राभिमन्त्रितम्।
मुद्राञ्च सौरभेयीन्तां दर्शयेन्मन्त्रमुच्चरन् ॥
सुधाब्धिममृतं वीजं चिन्तयन् परमात्मनः।

दद्यात् पुष्पाञ्जलिं पश्चाद्दशवारं समाहितः ॥
पिधायक्रियया पूर्वमन्नमस्मै निवेदयेत्।
शतवारं जपेन्मन्त्रं घण्टाशब्दं निनादयन् ॥
जपेत्पौरुषदैवत्यान्मन्त्रानेकाग्रचेतसा।
हरेर्भुक्तवतः पश्चाद्दद्याद्वारि सुवासितम् ॥
पश्चादाचमनं दद्याज्जलैर्गन्धविमिश्रितैः।
अभ्यर्चापौरुषस्यास्य सूक्तस्य सुरसत्तमान् ॥
विष्ण्वर्पितचतुर्भागं क्रमाद्धव्यस्य चार्पयेत्।
अनन्तताक्ष्र्यसेनेशपविभ्राणां निवेदयेत् ॥
तीर्थेन संहृतं हव्यं पृथक्पात्रेषु निक्षिपेत्।
सर्वेषां वारिपूर्वेण पश्चात् पुष्पाञ्जलिञ्चरेत् ॥
नीराजनं ततो दत्त्वा ताम्बूलञ्च निवेदयेत्।
प्रणमेच्च ततो भक्त्या रम्यैः स्तोत्रैः शुभाह्वयैः ॥
प्रसार्य बाहुपादौ च वक्षेनाञ्जलिना सह।
स्तुवन् स्तुतिभिरेवं तु प्रणामो दीर्घ उच्यते ॥
नत्वा दीर्घप्रणामैश्च स्तुत्वा स्तुतिभिरेव च।
सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
सूक्तैश्च विष्णुदैवत्यैर्नामभिः शार्ङ्गिणस्तथा।
ततः शुभासने स्थित्वा जपेन्मन्त्रमनुत्तमम् ॥
न्यासमुद्रादिपूर्वेण ध्यायन्वै कमलेक्षणम्।
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥
जप्त्वा पुष्पाञ्जलिं दद्याद्यथाशक्त्या च मन्त्रतः।
नमेद्योगेन देवेशं हृदिस्थं कमलेक्षणम् ॥
मनसैवार्चयित्वास्मिन् समाधौ विरमेत् सुधीः।

प्रातरौपासनं कृत्वा तत्र होमं समाचरेत् ॥
आज्येन चरुणा वापि समिद्भिर्वा च यज्ञियैः ।
तण्डुलैष्टतमिश्रैर्वा बिल्वपत्रैरथापि वा ॥
तिलैर्वा कुसुमैर्वापि यवैर्मिश्रभिरेव वा ।
यज्ञरूपं हरिं ध्यात्वा सर्ववेदमयं विभुम् ॥
दिव्याभरणसम्पन्नं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
वरदं पुण्डरीकाक्षं वामाङ्कस्थश्रियं हरिम् ॥
यज्ञस्वरूपिणं वह्नौ ध्यायन् मन्त्रद्वयेन च ।
सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैरेकैकेनाहुतिं तथा ॥
नामभिः केशवाद्यैश्च सूक्तैर्विष्णुप्रकाशकैः ।
वैकुण्ठपार्षदं सर्वं हुत्वा चैव ततो बलिम् ॥
क्षिपेच्चतुर्विधान् भूतानुद्दिश्य च ततो भुवि ।
आचम्य पूजयेत्पश्चात्तद्दोषान् सुसमाहितः ॥
तेभ्यः प्रणम्य भक्त्याथ सन्तर्प्य पितृदेवताः ।
वेदमध्यापयेच्छक्त्या धर्मशास्त्रञ्च संहिताः ॥
सात्विकानि पुराणानि सेतिहासानि वैष्णवः ।
सर्व्वोपनिषदामर्थं सद्भिः सह विचिन्तयेत् ॥
योगक्षेमार्थमहितञ्च कुर्य्याच्छक्त्या यथार्हतः ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वर्णा यथाक्रमम् ॥
आद्यास्त्रयो द्विजाः प्रोक्तास्तेषां वै मन्त्रसत्क्रियाः ।
सवर्णेभ्यः सवर्णासु जायन्ते हि सजातयः ॥
तेषां सङ्करयोगाच्च प्रतिलोमानुलोमजाः ।
विप्रान्मूर्धाभिषिक्तस्तु क्षत्रियायामजायत ॥
वैश्यायान्तु तथाम्बष्ठो निषादः शूद्रया तथा ।

राजन्याद्वैश्यशूद्राभ्यां माहिष्योग्रौ तु तौ स्मृतौ ॥
शूद्रायां वैश्यात् तु करणस्त्वैर्वा तेऽनुलोमजाः ।
विप्रायां क्षत्रियात् सूतः वैश्याद्वैदेहिकस्तथा ॥
चण्डालस्तु तथा शूद्रात्सर्वकर्म्मसु गर्हितः ।
मागधः क्षत्रियायां वै वैश्या क्षत्रात् तु शूद्रतः ॥
शूद्रादयोगवं वैश्या जनयामास वै सुतम् ।
रथकारः करण्यान्तु माहिष्येण प्रजायते ॥
असत्सन्ततयो ज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ।
प्रतिलोमास्तु वै जाता गर्हिताः सर्वकर्म्मणाम् ॥
एतेषां ब्राह्मणाद्याश्च षट्कर्म्मसु नियोजिताः ।
त्रिकर्मसु क्षत्त्रविशावेकस्मिन् शूद्रयोनिजः ॥
प्रतिग्रहश्च वृत्त्यर्थं ब्राह्मणस्तु समाचरेत् ।
असदेवासतां प्रोक्तं निषिद्धं तद्विवर्जयेत् ॥
पाषण्डाः पतिताः पापास्तथैव प्रतिलोमजाः ।
कुलटाश्च विकर्म्मस्था असतः परिकीर्त्तिताः ॥
लवणं तिलकार्पासं चर्म्म च त्रपुसीसकम् ।
आयसं मधुमांसञ्च विषमन्नं घृतं रजम् ॥
किल्बिषं गजमुष्ट्रञ्च सर्षपं जलमेव च ।
तृणकाष्ठञ्च कूष्माण्डं शिंशपाञ्च विवर्जयेत् ॥
महिषीं गर्दभञ्चैव वाजिनञ्च तथाविकम् ।
दासीमजां यानशय्या न शय्यानडुहन्तुलाम् ॥
एवमाद्य मसद्द्रव्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
धान्यं वासांसि भूमिञ्च सुवर्णं रत्नमेव च ॥
पुष्पाणि फलमूलाद्यं सद्द्रव्यं मुनिभिः स्मृतम् ।

सर्वत्र परिगृह्णीयाद्भूमिं धान्यं फलाधिकम् ॥
भूमिं यस्तु प्रगृह्णाति भूमिं यस्तु प्रयच्छति ।
तावुभौ पुण्यकर्म्माणौ नियतौ स्वर्गगामिनौ ॥
धान्यं करोति दातारं प्रगृहीतारमेव च ।
धान्यं नृपवरश्रेष्ठ ! इहलोके परत्र च ॥
तस्माद्धान्यं धरित्रीञ्च प्रतिगृह्णीत सर्वतः ।
कुसुम्भधान्य एव स्यात् कुसुम्भधान्यवान् नृप ! ॥
शीलोञ्छेनापि वा जीवेच्छ्रेयानेषां परो वरः ।
जीवेद्यायावरेणैव विप्रः सर्वत्र सर्वदा ॥
वर्जयित्वैव पाषण्डान् पतितांश्चान्यदैविकान् ।
कृषिणा वापि जीवेत सतां चानुमतेन वा ॥
न वाहयेदनडुहं क्षुधार्त्तं श्रान्तमेव च ।
तस्य पुंस्त्वं महित्वैव वाहयेद्द्विजपुङ्गवः ॥
कर्म्मलोपमकुर्व्वन् वै कृषिं कुर्व्वीत वै द्विजः ।
हरेः पूजां यथाकालं कृषिलोपे समाचरेत् ॥
न ब्राह्म्यं सन्त्यजेद्विप्र स्तथा यज्ञादिकर्म्म च ।
आपद्यपि न कुर्व्वीत सेवां वाणिज्यमेव च ॥
असत्प्रतिग्रहं स्तेयं तथा धर्म्मस्य विक्रयम् ।
अन्यायोपार्जितं द्रव्यमापद्यपि विवर्जयेत ॥
भृतकाध्यापनं चैव सदासत्कर्म्मभावनम् ।
प्रीतये वासुदेवस्य यद्दत्तमसतामपि ।
महाभागवतस्पर्शात्तत्सदित्युच्यते बुधैः ॥
तापादीन् पञ्च संस्कारां स्तथाकारै स्त्रिभिर्युतः ।
हरेरनन्यशरणो महाभागवतः स्मृतः ॥

यक्षराक्षसभूतानां तामसानां दिवौकसाम् ।
तेषां यत्प्रीतये दत्तं तथा यत्नपि वर्जयेत् ॥
बृहद्रुद्रौ तथा वायुर्दुर्गागणाश्च भैरवाः ।
यमः स्कन्दो नैऋतश्च तामसा देवताः स्मृताः ॥
एवं विशुद्धिं द्रव्यस्य ज्ञात्वा गृह्णीत सत्तमः ॥
कृषिस्तु सर्ववर्णानां सामान्यो धर्म्म उच्यते ।
प्रतिग्रहस्तु विप्राणां राज्ञां क्ष्मापालनं तथा ॥
कुसीदञ्चैव वाणिज्यं विशामेव प्रकीर्त्तितम् ।
सेवावृत्तिस्तु शूद्राणां कृषिर्वा सम्प्रकीर्त्तिता ॥
अशक्तस्तु भवेद्राजा पृथिव्याः परिपालने ।
जीवेद्वापि विशां वृत्त्या शूद्राणां वा यथासुखम् ॥
कृषिर्भृतिः पाशुपाल्यं सर्वेषां न निषिध्यते ।
स्तेयं परस्त्रीहरणं हिंसा कुहककौशिके ॥
स्त्रीमद्यमांसलवणविक्रयं पतितं स्मृतम् ।
अपकृष्टनिकृष्टानां जीवितं शिल्पकर्म्मभिः ॥
हीनन्तु प्रतिलोमानामहीन मनुलोमिनाम् ।
चर्मवैणववस्त्राणां हिंसाकर्म्मच नेजनम् ॥
माणिक्यं वपनाग्निश्च मद्यमांसक्रिया तथा ।
सारथ्यं वाहकानाञ्च रथानां भूभृतामपि ॥
एवमादि निषिद्धं यत्प्रातिलोम्यं तदुच्यते ।
यत्सौम्यशिल्पं लोकेऽस्मिन् सौम्यं तदनुलोमकम् ॥
मृद्दारुशैललोहानां शिल्पं सौम्यमिहोच्यते ।
न्यायेन पालयेद्राजा पृथिवीं शास्त्रमार्गतः ॥
स्वराष्ट्रकृतधर्म्मस्य सदा षड्भागसिद्धये ।

राज्ञा राष्ट्रकृतं पापमिति धर्म्मविदो विदुः॥
तस्मादपापसंयुक्तां यथा संरक्षयेद्भुवम्।
अग्निदङ्गरदघोरं हिंस्रं दुष्टतमेव च॥
धूर्त्तं पतितमित्यादीन् हन्यादेवाविचारयन्।
अङ्कयित्वा श्वपादेन गर्द्दभे चाधिरोप्य वै॥
प्रवासयेत् स्वराष्ट्रात्तु ब्राह्मणं पतितं नृपः।
कुलटां कामचारेण गर्भघ्नीं भर्त्तृहिंसकाम्॥
निकृत्तकर्णनासोष्ठीं कृत्वा नारीं प्रवासयेत्।
न्यायेन दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्त्तिविवर्द्धनम्।
अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा तथा दण्ड्यानदण्डयन्॥
अयशो महदाप्नोति नरकं चाधिगच्छति।
धिग्दण्डस्त्वथ वाग्दण्डो धनदण्डो बधस्तथा॥
ज्ञात्वापराधं देशं च जनं कालमदोऽपि वा।
बयः कर्म्म च वित्तञ्च दण्डं न्यायेन पातयेत्॥
निश्चित्य शास्त्रमार्गेण विद्वद्भिः सह पार्थिवः।
गुरूणां तु गुरुं दण्डं पापानां च लघोर्लघुम्॥
व्यवहारान् स्वयं पश्यन् कुर्यात् सभ्यैर्वृतोऽन्वहम्।
मिथ्यापवादशुद्ध्यर्थं पञ्च दिव्यानि कल्पयेत्॥
ज्ञात्वा शुद्धेषु दिव्येषु शुद्धान्वै मानयेत्तथा।
तन्मिथ्याशंसिनं दुष्टं जिह्वाच्छेदेन दण्डयेत्॥
अपद्रव्यादिहरणं परदाराभिमर्शनम्।
यः कुर्यात् तु बलात् यस्य हस्तच्छेदः प्रकीर्त्तितः॥
यो गच्छेत् परदारांस्तु बलात्कामाच्च वा नरः।
सर्वस्वहरणं कृत्वा लिङ्गच्छेदञ्च दापयेत्॥

दहेत्कटाग्निना देहं गुरुस्त्रीगामिनं तदा ।
ब्रह्मघ्नं च सुरापं वा गोस्त्रीबालनिषूदनम् ॥
देवविप्रस्वहर्त्तारं शूलमारोपयेन्नरम ।
दैवतं ब्राह्मणं गाश्च पितृमातृगुरूंस्तथा ॥
पादेन ताडयेद्यस्तु तस्य तच्छेदनं स्मृतम् ।
तेषामुपरि हस्तं तु दोष्णो श्छेदन्तु कामतः ॥
प्रत्येकं दण्डनं कुर्य्याद्दुष्टस्य परस्त्रियाम् ।
चुम्बने तालुविच्छेदो द्वौ हस्तौ परिरम्भणे ॥
हस्तस्याङ्गुलिविच्छेदः केशादिग्रहणे स्त्रियः ।
दाहयेत्तप्ततैलेन हस्तमुष्ट्या च ताडनम् ॥
सुरतं याचमानस्य जिह्वाच्छेदं च कामतः ।
कामेङ्गितेषु सर्व्वत्र ताल्वोष्ठ दहनं स्मृतम् ॥
दृष्ट्वा मुहुः प्रेरणे तु नेत्रयोः स्फोटनं चरेत् ।
मानकूटं तुलाकूटं कूटसाक्ष्यकृतां नृणाम् ॥
सहस्रं दापयेद्दण्डं कृत्वा स्वस्थापनायने ।
येषु केषु च पापेषु शरीरे दण्डनं स्मृतम् ॥
तेषु तेष्वङ्कनेनैव असतो ब्राह्मणो व्रजेत् ।
पापानिवाङ्कयित्वास्य मुण्डयित्वा शिरोरुहान् ॥
सर्व्वस्वहरणं कृत्वा राष्ट्रात् सम्यक् प्रासयेत ।
अवैष्णवं विकर्मस्थं हरिवासरभोजनम् ॥
ब्राह्मणं गार्दभं यानमारोप्यैव विवासयेत् ।
न्यायेन पालयेद्राजा धर्म्मान् षड्भाग माहरेत् ॥
त्रिभागमाहरेद्धान्यात्तनात् षड्भागमेव च ।
गोभूहिरण्यवासोभिर्धान्यरत्नविभूषणैः ॥

पूजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या पोषयेच्च विशेषतः ॥
बिम्बानि स्थापयेद्विष्णोर्ग्रामेषु नगरेषु च ।
चैत्यान्यायतनान्यस्य रम्याण्येव तु कारयेत् ॥
वस्त्रपुष्पोपहारौघं भूषेण्वादि समर्पयेत् ।
इतरेषां सुराणां च वैदिकानां जनेश्वरः ॥
धर्मतः कारयेद् यत्र चैत्यान्यायतनानि तु ।
वापी कूपतड़ागादि फलपुष्पवनानि च ॥
कुर्वीत सुविशालानि पूर्वकान्यपि पालयेत् ।
फलितं पुष्पितं वापि वनं छिन्द्यात्तु यो नरः ॥
तड़ागसेतुं यो भिन्द्यात् तं शूलेनानुरोहयेत् ।
अग्निदं गरदं गोघ्नं बालस्त्रीगुरुघातिनम् ॥
भगिनीं मातरं पुत्रीं गुरुदारान् स्नुषामपि ।
साध्वीं तपस्विनीं वापि गच्छन्तमतिपापिनम् ॥
हिंस्रयन्त्रप्रयोक्तारं दाहयेद् वै कटाग्निना ।
अदण्डयित्वा दुर्वृत्तान् तत्पापं पृथिवीपतिः ॥
सम्प्राप्य निरयं गच्छेत्तस्मात्तान् दण्डयेत्तथा ।
यः स्ववर्णाश्रमं हित्वा स्वच्छन्देन तु वर्तयेत् ॥
तं दण्डयेद्वर्षशतं नाशयेत्तद्दिने शतम् ।
सर्वेष्वित्येषु पापेषु धनदण्डं प्रयोजयेत ॥
पितेव पालयेद्भृत्यान् प्रजाश्च पृथिवीपतिः ।
प्रजासंरक्षणार्थाय संग्रामं कारयेन्नृपः ॥
तस्मिन् मृत्युर्भवेच्छ्रेयो राज्ञः संग्राममूर्द्धनि ।
मृतेन लभ्यते स्वर्गं जितेन पृथिवी स्त्रियम् ॥
यशः कीर्त्तिविलब्ध्यर्थं धर्मसंग्राममाचरेत् ।

मुक्तशीर्षं मुक्तवस्त्रं त्यक्तहेतिं पलायितम्॥
न हन्यादृदिनं राजा युद्धे प्रेक्षकसत्तमान्।
भग्ने स्वसैन्यपुञ्जे च संग्रामे विनिवर्त्तिनः॥
पदे पदे समग्रस्य यज्ञस्य फलमश्नुते।
नातः परतरो धर्मो नृपाणां नरशालिनाम्॥
युद्धलब्धा मही शस्या दीयते नृपसत्तमैः।
जित्वा शत्रुमहीं लब्ध्वा लब्धां यत्नेन पालयेत्॥
पालितां वर्धयेन्नित्यं वृद्धां पात्रे विनिक्षिपेत्।
पात्रमित्युच्यते विप्रस्तपोविद्यासमन्वितः॥
न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता।
श्रुतमध्ययनं शीलं तपइत्युच्यते बुधैः॥
ईश्वरस्यात्मनश्चापि ज्ञानं विद्येति चोच्यते।
तथाविधेषु पात्रेषु दत्त्वा भूमिं धनं नृपः॥
शासनं कारयेत्सम्यक् स्वहस्तलिखितादिभिः।
उपजीव्योपसर्पञ्च रम्ये देशे नृपोत्तमः॥
दुर्गाणि तत्र कुर्वीत जनकस्यात्मगुप्तये।
तत्र कर्म्मसु निष्णातान् कुशलान् धर्मनिष्ठितान्॥
सत्यशौचयुतान् शुद्धानध्यक्षान् स्थापयेत् नृपः।
अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके॥
अबन्धके स्याद्द्विगुणं यथा तत्कालमात्रकम्।
लेखयेत्तद्धणं सम्यक् सममासादिकल्पनैः॥
देयं सवृद्ध्याधविके पुरुषैस्त्रिभिरेव तत्।
निर्धनस्तु शनैर्दद्याद्यथाकालं यथोदयम्॥
औद्धत्याद्वा बलाद्वा तु न दद्याद्धनिने ऋणम्।

दण्डयित्वैव तं राजा धनिने दापयेदृणम्॥
छिन्ने दग्धेऽथवा पत्रे साक्षिभिः परिकल्पयेत्।
वस्त्रधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणादिभिः॥
न सन्ति साक्षिण स्तत्र देशकालान्तरादिभिः।
शोधयित्वा तु दिव्येन दापयेद्धनिने ऋणम्॥
मध्यस्थस्थापितं द्रव्यं वर्धते न ततः परम्।
कृते प्रतिग्रहे चाधौ पूर्वो वै बलवत्तराः॥
अवधिर्द्विविधं प्रोक्तं भोग्यं गोप्यं तथैव च।
क्षेत्रारामादिकं भोग्यं गोप्यं द्रव्यमुपस्करम्॥
गोप्याधिभोगेऽत्र नो वृद्धिः सोपस्कारे तथापि ते।
नष्टं देयं विनष्टञ्च द्रव्यं राजकृताद्दते॥
उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिस्तेनोऽन्यथा भवेत्।
प्रयोजने सति धनं कुलेऽन्यस्याधिमाप्नुयात्॥
तत्कालकृतमूल्ये वा तत्र तिष्ठेदवृद्धिकम्।
विना धारणकाद्वापि विक्रीणीतमसाक्षिकम्॥
तं वनस्थमनाख्याय धान्यमस्य न दीयते।
तदा यदधिकं द्रव्यं प्रतिदेयं तथैव च॥
न दाप्योऽपहृतन्यस्तराजदैविकतस्करैः।
न प्रदद्यात्तु तन्मोहात्स दण्ड्य श्चोरवत्सदा॥
ददीत स्वेच्छया दण्डं दापयेद् वापि सोदरम्।
याचितान्वाहितं न्यायान्निक्षेपादिष्वयं विधिः॥
सुराकामद्यूतकृतं वृथा दानं तथैव च।
दण्डशुल्कावशिष्टञ्च पुत्रो दद्यान्न पैतृकम्॥
पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिष्टतेऽपि वा।

पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निह्नुते साक्षिचोदितम्॥
रिक्थग्राही ऋणं दद्याद्योषिद्ग्राहस्तथैव च।
पुत्रो न स्वाश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्तु रिक्थिनः॥
प्रातिभाव्य मृणं साक्ष्यं देयं तस्मै यथोचितम्।
दीयते स्वात्प्रतिभुवा धनिने तु ऋणं यथा॥
द्विगुणं तत्प्रदातव्यं दण्डं राज्ञे च तत्समम्।
पुत्रादिभिर्न दातव्यं प्रतिभाव्य मृणं स्त्रियाम्॥
प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या चैवहि यत् कृतम्।
स्वयं कृतं तु यदृणं नान्यस्त्री दातुमर्हति॥
पत्यै स्वकं धनं पुत्रा विभजेयुः सुनिर्णितम्।
मातृकञ्चेद् दुहितरस्तदभावे तु तत्सुतः॥
भगिन्यश्च प्रमुदिताः पैतृकादाहरेद्धनात्।
न स्त्रीधनं तु दायादा विभजेयुरनापदि॥
पितृमातृसुताभ्रातृपत्यपत्यादुपागतम्।
आधिवेतनिकाद्यं च स्त्रीधनं परिकीर्त्तितम्॥
अपुत्रा योषितश्चैव भर्तृश्वा साधुवृत्तयः।
निर्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च॥
नैव भागं वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम्।
पाषण्डपतितानां च नचावैदिककर्मणाम्॥
विभक्तेष्वनुजो जातः सवर्णो यदि भागभाक्।
अविभक्तपितृकाणां पितृव्यात् भागकल्पना॥
वैमातृणां मातृतश्च कल्पयेद्वा समोऽपिवा।
विभक्तस्यास्य पुत्रस्य पत्नी दुहितरस्तथा॥
पितरौ भ्रातरश्चैव तत्सुताश्च सपिण्डिनः।

सम्बन्धिबान्धवाश्चैव क्रमाद् वै रिक्थभागिनः॥
सीमोपवादे चैतेषु सामन्ताः स्थविरादयः।
गोपाः सीमाकृषाणां च सर्वे भवनगोचराः॥
नयेयु रेते सीमानं स्थूणाङ्गारतुषद्रुमैः।
सन्तु वल्मीकलिम्नास्थिचैत्याद्यैरुपशोभिताः॥
औरसो दत्तकश्चैव क्रीतः कृत्रिमएव च।
क्षेत्रजः कानिकश्चैव दौहित्रः सप्तमः स्मृतः॥
पिण्डजश्च परश्चैषां पूर्वाभावे परः परः।
पुत्रः पौत्रश्च तत्पुत्रः पुत्रिकापुत्रएव च॥
पुत्री च भ्रातरश्चैव पिण्डदाः स्युर्यथाक्रमात्।
एवं धर्मेण नृपतिः शासयेत्सर्वदा प्रजाः॥
यदुक्तं मनुना धर्मं व्यवहारपदं प्रति।
विलोक्य तच्च विद्वद्भिर्वीतरागैर्विमत्सरैः॥
विमृश्य धर्मविद्भिश्च विमलैः पापभीरुभिः।
धर्मेणैव सदा राजा शासयेत् पृथिवीं स्वकाम्॥
विपरीतां दण्डयेद्वै यावद्दर्पोपनाशनम्।
अन्या अपि च दण्ड्या वै शास्त्रमार्गविरोधिनः॥
राजधर्मोऽयमित्येवं प्रसङ्गात् कथितो मया।
कात्यायनेन मनुना याज्ञवल्क्येन धीमता॥
नारदेन च सम्प्रोक्तं विस्तरादिदमेव हि।
तस्मान्मया विस्तरेण नोक्तं मत्र नृपोत्तम!॥
परं भागवतं धर्मं विस्तरेण ब्रवीमि ते।
विष्णोरभ्यर्चनं यत्तु नित्यं नैमित्तिकं नृप!।
यदाह भगवान् धातुस्तेन स्वायम्भुवस्य च॥

नारदस्य च मे सम्यक् तदद्य कथयामि ते ।
इति हारीतस्मृतौ विशिष्टधर्म्मशास्त्रे प्रातःकालभगवत्-
समाराधनविधिर्नाम चतुर्थोऽध्यायः ।

अम्बरीष उवाच ।

भगवन् ! ब्रह्मणा यत् तु सम्प्रोक्तं स्वात्मनोः पुरा ।
तस्मिं परमं धर्मं वक्तुमर्हसि मेऽनघ ! ॥

हारीत उवाच ।

सर्गादौ लोककर्तासौ भगवान् पद्मसम्भवः ।
मन्वादिप्रमुखान् विप्रान् ससृजे धर्म्मगुप्तये ॥
मनुश्च गुर्वग्निश्च मरीचिर्दक्ष एव च ।
अङ्गिराः पुलहश्चैव पुलस्त्योऽत्रिमन्त्रातपाः ॥
वेदान्तपारगास्ते च तं प्रणम्य जगद्गुरुम् ।
भगवन् ! परमं धर्मं भवबन्धामनुक्तये ॥
वद सर्वमशेषेण श्रोतुमिच्छामहे वयम् ।
इत्युक्तः स द्विजैः सोऽपि ब्रह्मा नत्वा जनार्दनम् ॥
वेदान्तगोचरं धर्मं तेषां वक्तुं प्रचक्रमे ।
सर्वेषामवलोकानां स्रष्टा धाता जनार्दनः ॥
सर्ववेदान्ततत्त्वार्थसर्वयज्ञमयः प्रभुः ।
यज्ञो वै विष्णुरित्येव प्रत्यक्षं श्रूयते श्रुतिः ॥
इज्यते यत् तमुद्दिश्य परमो धर्म्म उच्यते ।
भगवन्तमनुद्दिश्य इज्यते यत्र कुत्र वै ॥
तत्र हिंसाफलं पापं भवेदत्र निगर्हितम् ।
तस्मात् सर्वस्य यज्ञस्य भोक्तारं पुरुषं हरिम् ॥

ध्यात्वैव जुहुयात्तस्मै हव्यं दीप्ते हुताशने ।
मुखमग्निर्भगवतो विष्णोः सर्वगतस्य वै ॥
तस्मिन्नेव यजन्नित्यमुत्तमं मुनिसत्तमाः ! ।
यजेद्विप्रमुखे भक्त्या जलमन्नं फलाधिकम् ॥
प्रीतये वासुदेवस्य सर्वभूतनिवासिनः ।
तमेव कामयेन्नित्यं नमस्कुर्यात्तमेव हि ॥
ध्यात्वा जपेत्तमेवेशं तमेव ध्यापयेद्धृदि ।
तन्नामैव प्रगातव्यं वाचा वक्तव्यमेव च ॥
व्रतोपवासनियमान् तमुद्दिश्यैव कारयेत् ।
तत्समर्पितभोगः स्यादन्नपानादिभक्षणैः ॥
रतिः स्वार्थः सदारेषु नेतरत्र कदाचन ।
न हिंस्यात्सर्वभूतानि यज्ञेषु विधिना विना ॥
सोऽहं दासो भगवतो मम स्वामी जनार्दनः ।
एवं वृत्तिर्भवेदस्मिन् स्वधर्मः परमो मतः ॥
एष निष्कण्टकः पन्था तस्य विष्णोः परं पदम् ।
अन्यस्तु कुपथं ज्ञेयं नित्यप्रहतिहेतुकम् ॥
भगवन्तमनुद्दिश्य यः कर्म कुरुते नरः ।
स पाषण्डीति विज्ञेयः सर्वलोकेषु गर्हितः ॥
यो हि विष्णुं परित्यज्य सर्वलोकेश्वरं हरिम् ।
इतरानर्चते मोहात्स लोकायतिकः स्मृतः ॥
उक्तं धर्मं परित्यज्य यो ह्यधर्मं च वर्त्तते ।
पतितः स तु विज्ञेयः सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥
यः कर्म कुरुते विप्रो विना विष्ण्वर्चनं क्वचित् ।
ब्राह्मण्याद्भ्रश्यते सद्य चण्डालत्वं स गच्छति ॥

ब्राह्मणो वैष्णवो विप्रो गुरुरग्रश्च वेदवित्।
पर्य्यायेण च विद्येत नामानि ह्यासुरस्य हि॥
तस्मादवैष्णवत्वेन विप्रत्वाद्भ्रश्यते हि सः।
अर्चयित्वापि गोविन्दमितरानर्चयेत् पृथक्॥
अवैष्णवत्वं तस्यापि मिश्रभक्त्या भवेद्ध्रुवम्।
भोक्तारं सर्वयज्ञानां सर्वलोकेश्वरं हरिम्॥
ज्ञात्वा तत्प्रीतये सर्व्वान् जुहुयात्सततं हरिम्।
दानं तपश्च यज्ञश्च त्रिविधं कर्म कीर्त्तितम्॥
तत्सर्वं भगवत्प्रीत्यै कुर्वीत सुसमाहितः।
तस्मात्तु वैष्णवा विप्राः पूजनीया यथा हरिः॥
ये तु वैहेतुकं वाक्यमाश्रित्यैव स्ववाग्बलात्।
वैष्णवं प्रतिषिध्यन्ति ते लोकायतिकाः स्मृताः॥
यो यस्तु वैष्णवं लिङ्गं धृत्वा च तमसा वृतः।
त्यजेच्चेदवैष्णवं धर्मं सोऽपि पाषण्डतां व्रजेत्॥
तस्मात्तु वैष्णवो भूत्वा वैदिकीं वृत्तिमाश्रितः।
कुर्वीत भगवत्प्रीत्यै कुर्य्याद्यज्ञादिकर्म यत्॥
तद्विशिष्टमिति प्रोक्तं सामान्यमितरं स्मृतम्।
फलहीना भवेत्सा तु सामान्या वैदिकक्रिया॥
तोयवर्जितवापीव निरर्थी भवति ध्रुवम्।
नैसर्गिकन्तु जीवानां दास्यं विष्णोः सनातनम्॥
तद्विना वर्त्तते मोहादात्मचारः सनातनात्।
तस्मात्तु भगवद्दास्यमात्मनां श्रुतिचोदितम्॥
दास्यं विना कृतं यत्तु तदेव कलुषं भवेत्।
विशिष्टं परमं धर्मं दास्यं भगवतो हरेः॥

ऋषय ऊचुः। कथं दास्यं हि तद्वृत्तिः कथं नैसर्गिकं नृणाम्।
तत्सर्वं ब्रूहि तत्त्वेन लोकानुग्रहकाम्यया ॥

ब्रह्मोवाच। सुदर्शनोर्द्ध्वपुण्ड्रादिधारणं दास्यमुच्यते।
तद्विधिर्वैदिकी या च तदाज्ञा चोदिता क्रिया ॥
तत्राप्याराधनत्वेन ज्ञाता पापस्य नाशिनी।
निरूपणत्वाद्दास्यस्य धार्यं चक्रं महात्मनः ॥
अङ्गत्वात् सर्वधर्माणां वैष्णवत्वाच्च धर्मतः।
कर्म कुर्याद्भगवतस्तस्मै राज्ञा मनुस्मरन् ॥
विधिनैव प्रतप्तेन चक्रेणैवाङ्कयेद्‌भुजे।
तथैव बिभृयाद्भाले पुण्ड्रं शुभ्रतरं सदा ॥
बिभृयादुपवीतन्तु सव्यस्कन्धे विधानतः।
कण्ठे पद्माक्षमालाञ्च कौशेयं दक्षिणे करे ॥
उभे चिह्ने विना विप्रो न भवेद्धि कथञ्चन।
न लभेत्कर्मणां सिद्धिं वैदिकानां विशेषतः ॥
आश्रमाणां चतुर्णाञ्च स्त्रीणाञ्च श्रुतिचोदनात्।
अङ्कयेच्चक्रशङ्खाभ्यां प्रतप्ताभ्यां विधानतः ॥
एकैकमुपवीतन्तु यतीनां ब्रह्मचारिणाम्।
गृहिणाञ्च वनस्थाना मुपवीतद्वयं स्मृतम् ॥
सोत्तरीयं त्रयं वापि बिभृयाच्छुभतन्तुना।
त्रयमूर्द्ध्वद्वयं तन्तु तन्तुत्रय मधोवृतम् ॥
त्रिवृच्च ग्रन्थिनैकेन उपवीतमिहोच्यते।
अर्ककार्पासकौशेयक्षौमशोणमयानि च ॥
तन्तूनि चोपवीतानां योज्यानि मुनिसत्तमाः ॥
सर्वेषामप्यलाभे तु कुर्य्यात् कुशमयं द्विजः ॥

ऐणेयमुत्तरीयं स्याद्वनस्थब्रह्मचारिणाम् ।
शुक्लकाषायवसने गृहस्थस्य यतेः क्रमात् ॥
उक्तालाभेषु सर्वेषाङ्कुशचीरं विशिष्यते ।
मौञ्जी वै मेखला दण्डं पालाशं ब्रह्मचारिणः ॥
त्रयस्तु वैणवा दण्डा यतेः काषायवाससी ।
कुशचीरं वल्कलं वा वनस्थस्य विधीयते ॥
कटीसूत्रञ्च कौपीनं महच्च शुक्लवाससा ।
कुण्डके चाङ्गुलीयानि गृहस्थस्य विधीयते ॥
मुण्डिनौ सूक्ष्मशिखिनौ यत्यन्तेवासिनावुभौ ।
वानप्रस्थो यतिर्वा स्यात्सदा वै श्मश्रुरोमधृत् ॥
सुकेशो सुशिखो वा स्याद्गृहस्थः सौम्यवेषवान् ।
यतिश्च ब्रह्मचारी च उभौ भिक्षाशनौ स्मृतौ ॥
शाकमूलफलाशी स्याद्वनस्थः सततं द्विजः ।
कुसूलकुम्भधान्यो वा त्र्याहिको वा भवेद्गृही ॥
प्रतिगृह्णेण सौम्येन जीवेद्यायावरेण वा ।
यस्त्वेकं दण्डमालम्ब्य धर्मं ब्राह्मं परित्यजेत् ॥
विकर्मस्थो भवेद्विप्रः स याति नरकं ध्रुवम् ।
शिखायज्ञोपवीतादि ब्रह्मकर्म यतिस्त्यजेत् ॥
सजीवं न च चण्डालो मृतश्वानोऽभिजायते ।
स्वरूपेणैव धर्मस्य त्यागो ह्यानिर्भवेद्ध्रुवम् ॥
कर्मणां फलसन्त्यागः सन्न्यासः स उदाहृतः ।
अनाश्रितः कर्मफलं कृत्यं कर्म समाचरेत् ॥
स सन्न्यासी च योगी च स मुनिः सात्विकः स्मृतः ।
तुष्यथ वासुदेवस्य धर्मं वै यः समाचरेत् ॥

स योगी परमैकान्तं हरेः प्रियतमो भवेत् ।
मोहाद्दास्यं विना विष्णोः किञ्चित्कर्म समाचरेत् ॥
न तस्य फलमाप्नोति तामसीं गतिमश्नुते ।
हित्वा यज्ञोपवीतन्तु हित्वा चक्रस्य धारणम् ॥
हित्वा शिरोर्ध्वपुण्ड्रे च विप्रत्वाद्भ्रश्यते ध्रुवम् ।
पञ्चसंस्कारपूर्वेण मन्त्रमध्यापयेद्गुरुः ॥
संस्काराः पञ्च कर्त्तव्याः पारमैकान्त्यसिद्धये ।
प्रतिसम्वत्सरं कुर्य्यादुपाकर्म ह्यनुत्तमम् ॥
सर्ववेदव्रतं कृत्वा तत्र सम्पूजयेद्धरिम् ।
दद्याद्यज्ञोपवीतानि विष्णवे परमात्मने ॥
ब्राह्मणेभ्यश्च दत्त्वाथ बिभृयात्स्वयमेव च ।
तदग्नौ पूज्य सन्तर्प्य चक्रञ्चैवाङ्कयेद्भुजे ॥
एवं प्रात्याह्निकं धार्यमुपवीतं सुदर्शनम् ।
पुण्ड्रास्तु प्रतिसन्ध्यन्तु नित्यमेव च धारयेत् ॥
द्वारवत्युद्भवं गोपी चन्दनं वेङ्कटोद्भवम् ।
सान्तरालं प्रकुर्वीत पुण्ड्रं हरिपदाकृति ॥
श्राद्धकाले विशेषेण कर्त्ता भोक्ता च धारयेत् ।
अर्थं पञ्चकतत्त्वज्ञः पञ्चसंस्कारदीक्षितः ॥
महाभागवतो विप्रः सततं पूजयेद्धरिम् ।
नारायणः परं ब्रह्म विप्राणां दैवतं सदा ॥
तस्य भुक्तावशेषन्तु पावनं मुनिसत्तमाः ! ।
हरिभुक्तोऽपि तं दद्यात्पितृणाञ्च दिवौकसाम् ॥
तदेव जुहुयाद्वह्नौ भुञ्जीयात्तु तदेव हि ।
हरेरनर्पितं यत्तु देवानामर्पितञ्च यत् ॥

मद्यमांससमं प्रोक्तं तद्भुञ्जीयान्न कदाचन ।
हरेः पादजलं ग्राह्यं नित्यं नान्यद्दिवौकसाम् ॥
सुराणामितरेषां तु फलपुष्पजलादिकम् ।
निर्माल्यमशुभं प्रोक्तमस्पृश्यं हि कदाचन ॥
विधिर्ह्येष द्विजातीनां नेतरेषां कदाचन ।
शिवार्च्चनं त्रिपुण्ड्रञ्च शूद्राणां तु विधीयते ॥
तद्विधानामिदं ये च विप्राः शिवपरायणाः ।
ते वै देवलका ज्ञेयाः सर्वकर्मवहिष्कृताः ॥
वैखानसास्तु ये विप्राः हरिपूजनतत्पराः ।
न ते देवलका ज्ञेया हरिपादाब्जसंश्रयात् ॥
नापहृत्य हरिद्रव्यं ग्रामाच्च नपरो भवेत् ।
भक्त्या संपूज्य देवेशं नासौ देवलकः स्मृतः ॥
भक्त्या योऽप्यर्च्चयेद्देवं ग्रामार्च्चं हरिमव्ययम् ।
प्रसादतीर्थस्वीकारान्नासौ देवलकः स्मृतः ॥
शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिधारणं स्मरणं हरेः ।
तन्नामकीर्त्तनञ्चैव तत्पादाम्बुनिषेवणम् ॥
तत्पादवन्दनञ्चैव तं निवेदितभोजनम् ।
एकादश्युपवासश्च तुलस्यैवार्चनं हरेः ॥
तदीयानामर्चनञ्च भक्तिर्नवविधा स्मृता ।
एतैर्नवविधैर्युक्तो वैष्णवः प्रोच्यते बुधैः ॥
एतैर्गुणैर्विहीनस्तु न तु विप्रो न वैष्णवः ।
कर्मणा मनसा वाचा न प्रमाद्येज्जनार्दनम् ॥
भक्तिः सा सात्विकी ज्ञेया भवेदव्यभिचारिणी ।
नान्यं देवं नमस्कुर्य्यान्नान्यं देवं प्रपूजयेत् ॥

नान्यप्रसादं भुञ्जीत नान्यदायतनं विशेत्।
न त्रिपुण्ड्रं तथा कुर्य्यात्पट्राकारं जगत्त्रयम्॥
यतिर्यस्य गृहे भुङ्क्ते तस्य भुङ्क्ते हरिं स्वयम्।
हरिर्यस्य गृहे भुङ्क्ते तस्य भुङ्क्ते जगत्त्रयम्॥
महाभागवतो विप्रः सततं पूजयेद्धरिम्।
पाञ्चकाल्यं विधानेन निमित्तेषु विशेषतः॥
अप्स्वग्नौ हृदये सूर्य्ये स्थण्डिले प्रतिमासु च।
षट्सु तेषु हरेः पूजा नित्यमेव विधीयते॥
स्नानकाले तु संप्राप्ते नद्यां पुण्यजले शुभे।
ध्यात्वा नारायणं देवं नागपर्य्यङ्कशायिनम्॥
द्वादशार्णेन मनुना सोऽर्चयित्वाऽक्षतादिभिः।
अष्टोत्तरशतं जप्त्वा ततः स्नानं समाचरेत्॥
एतदप्यर्चनं प्रोक्तं ब्राह्मणस्य जगत्पतेः।
होमकाले तु सततं परिस्तीर्य्यानलं शुभम्॥
यज्ञरूपं महात्मानं चिन्तयेत् पुरुषोत्तमम्।
साङ्गत्रयीमयं शुभ्रदिव्याङ्गोपाङ्गशोभितम्॥
सर्वलक्षणसम्पन्नं शुद्धजाम्बूनदप्रभम्।
युवानं पुण्डरीकाक्षं शङ्खचक्रधनुर्धरम्॥
सर्वयज्ञमयं ध्यायेद्वामाङ्कश्रितपद्मया।
सम्पूज्य चाक्षतैरेव पश्चाद्धोमं समाचरेत्॥
प्राणाग्निहोत्रसमये सम्यगाचम्य वारिणा।
कुशासने समासीनः प्राग्वा प्रत्यङ्मुखोऽपि वा॥
पतिष्ठासनमात्मानं प्राणायामं समाचरेत्॥
मन्त्रेणोद्बुध्य हृदयपङ्कजं केशरान्वितम्।

तस्मिन्वक्राग्निशीतांशुविम्बान्यनु विचिन्तयेत्॥
सर्वरत्नमयं दिव्यरत्नपीठं तदुत्तरे।
तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं ध्यायेत्कल्पतरोरधः॥
वीरासने समासीनं तस्मिन्नीशं विचिन्तयेत्।
स्निग्धदूर्वादलश्यामं सुन्दरं भूषणैर्युतम्॥
पीताम्बरं युवानं च चन्दनस्रग्विभूषितम्।
अरत्यश्मारुणं रक्तपद्माभाङ्घ्रिकरद्वयम्॥
स्निग्धवर्णं महाबाहुं विशालोरस्कमव्ययम्।
चक्रशङ्खगदाबाणपाणिं रघुवरं हरिम्॥
जानकीलक्ष्मणोपेतं मनसैवार्चयेद्विभुम्।
मन्त्रद्वयेनार्चयित्वा जप्त्वा चैव षडक्षरम्॥
पश्चाद्वै जुहुयात् पञ्च प्राणानभ्यर्च्य तं पुनः।
ध्यायन्वै मनसा विष्णुं सुखं भुञ्जीत वाग्यतः॥
एवं हृद्यर्चनं विष्णोरुत्तमं मुनिसत्तमाः!।
अत्यन्ताभिमता विष्णो र्हृत्पूजा परमात्मनः॥
सन्ध्याकाले तु सम्प्राप्ते रविमण्डलमध्यगम्।
हिरण्यगर्भं पुरुषं हिरण्यवपुषं हरिम्॥
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वैजयन्तीविराजितम्।
शङ्खचक्रादिभिर्युक्तं भूषितैर्दोर्भिरायतैः॥
शुक्लाम्बरधरं विष्णुं मुक्ताहारैर्विभूषितम्।
ध्यात्वा समर्चयेद्देवं कुसुमैरक्षतैरपि॥
प्रणवेन च सावित्र्या पश्चात् सूक्तं निवेदयेत्।
ध्यायन्नेवं जपेद्विष्णुं गायत्रीं भक्तिसंयुतः॥
तथैवाभ्यर्च्य गोविन्दं नमस्कृत्वा विसर्जयेत्।

एवमभ्यर्चयेद्देवं त्रिसन्ध्यासु तथा हरिम् ॥
वैश्वदेवावसाने तु पुरस्ताद्वै विभावसोः ।
उपलिप्य स्थण्डिले तु जुहुयाद्गृहकर्म्म तत ॥
ध्यात्वा सर्वगतं विष्णुं घनश्यामं सुलोचनम् ।
कौस्तुभोद्भासितोरस्कं तुलसीवनमालिनम् ॥
पीताम्बरधरं देवं रत्नकुण्डलशोभितम् ।
हरिचन्दनलिप्ताङ्गं पुण्डरीकायतेक्षणम् ॥
मौक्तिकान्वितनासाग्रं जगन्मोहनविग्रहम् ।
गोपीजनैः परिवृतं वेणुं गायन्तमच्युतम् ॥
ध्यात्वा कृष्णं जगन्नाथं पूजयित्वा यथाविधि ।
जुहुयाद्धरिचक्रं तद्देवानुद्दिश्य सत्तमाः ! ॥
जप्त्वा कृष्णमनुं पश्चादभ्यर्च्य मनसा हरिम् ।
आचम्य प्रयतो भूत्वा नमस्कृत्य विसर्जयेत् ॥
स्थण्डिलेऽभ्यर्चनं विष्णोरेवं कुर्याद्विधानतः ।
त्रिसन्ध्यास्वर्चयेद्विष्णुं प्रतिमासु विशेषतः ॥
सुवर्णरजताद्यैर्वा शिलादार्वादिनाऽपि वा ।
कृत्वा बिम्बं हरेः सम्यक् सर्वावयवशोभितम् ॥
सर्वलक्षणसम्पन्नं सर्वायुधसमन्वितम् ।
ततोऽधिवासनं कुर्यात्त्रिरात्रं शुद्धवारिषु ॥
तत्रार्चयेद्विधानेन जपहोमादिकर्मभिः ।
स्नाप्य पञ्चामृतैर्गन्धैस्तदा मन्त्रजलैरपि ॥
यज्ञपीठं समारोप्य पूजयेत्तत्र दीक्षितः ।
मङ्गलद्रव्यसंयुक्तैः पूर्णकुम्भैः समन्वितः ॥
नानावेद्यव्यसम्पूर्णैः पताकैस्तोरणादिभिः ।

कुम्भेषु वासुदेवादीन् सुरान् संपूजयेत् क्रमात् ॥
वासुदेवो हयग्रीवस्तथा सङ्कर्षणो विभुः।
महावराहः प्रद्युम्नो नारसिंहस्तथैव च ॥
अनिरुद्धो वामनश्च पूजनीया यथाक्रमात्।
तस्य पूर्णशरावेषु लोकेशानर्चयेत्ततः ॥
मध्ये तु वारुणं कुम्भं पञ्चरत्नसमन्वितम्।
पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्ध्यात्वास्मिन् जलशायिनम् ॥
ततः संपूजयेद्देवं धान्योपरि निधाय च ॥
व्याघ्रचर्म्म समास्तीर्य तस्मिन् क्षौमेयवाससि।
निवेद्य पूजयेद् विम्बं मूलमन्त्रेण वैष्णवः ॥
तोरणेषु चतुर्दिक्षु चण्डादीनर्चयेत् तदा।
कुमुदादि सुरान् दिक्षु तथा धर्म्मादिदेवताः ॥
संपूज्य विधिना तस्मिन् पश्चाद्धोमं समाचरेत्।
आग्नेयं कल्पयेत् कुण्डं मेखलाद्युपशोभितम् ॥
अश्वत्थाद् वा शमीगर्भादाहृत्याग्नौ विनिक्षिपेन्।
वैष्णवस्य गृहाद्वापि समानीयानलं द्विजः ॥
गृह्योक्तविधिनैवात्र प्रतिष्ठाप्य हुताशनम्।
इध्माधानादि पर्यन्तं कृत्वा होमं समाचरेत् ॥
पायसेन गवाज्येन तिलैर्व्रीहिभिरेव च।
चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः पायसं जुहुयाद्धविः ॥
हिरण्यगर्भसूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च।
अहं रुद्रेभिरिति च गवाज्यं जुहुयात्ततः ॥
त्वमग्ने द्युभिरिति च सूक्तेन प्रत्यृचन्तिलैः।
अस्य वामेति सूक्तेन प्रत्यृचं व्रीहिभिस्तथा ॥

अग्निं तरोर्दीधितिभिः सूक्तेन प्रत्यृचं तथा ।
समिद्भिः पिप्पलैरौद्रैर्होतव्यं मुनिसत्तमाः ! ॥
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
होतव्यमाज्यं पश्चात्तु तथा मन्त्रचतुष्टयम् ॥
वैकुण्ठपार्षदं होमं पायसेन घृतेन वा ।
समाप्य होमं हविषः शेषं तस्मै निवेदयेत् ।
चतुर्मन्त्रांश्चतुर्वेदांश्चतुर्दिक्षु जपेत्ततः ॥
तत्र जागरणं कुर्य्याद्गीतवादित्रनर्त्तकैः ।
रजन्यां तु व्यतीयायां स्नात्वा नद्यां विधानतः ॥
वैकुण्ठतर्पणं कुर्य्यादृत्विग्भिर्ब्राह्मणैः सह ।
तर्पयित्वा पितृन् देवान्वाग्यतो भवनं विशेत् ॥
आचम्य पूर्ववत् पूजां कृत्वा होमं समाचरेत् ।
जुहुयाद्ब्राह्मणः सुत्यै सूक्तैश्च घृतपायसम् ॥
पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च ।
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा कर्मशेषं समापयेत् ॥
नयनोन्मीलनं कुर्य्यात् सुमुहूर्त्तेण वैष्णवः ।
महाभागवतः श्रेष्ठः सूक्ष्महेमशलाकया ॥
हयेनैव प्रकुर्व्वीत नयनोन्मीलनं हरेः ।
निवेश्य भद्रपीठे तु स्नापयेत् सुसमाहितः ॥
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैरृत्विजः कलशोदकैः ।
ततस्तन्मध्यमं कुम्भमादाय द्विजसत्तमः ॥
स्नापयेन्मन्त्ररत्नेन शतवारं समाहितः ।
सौवर्णेन च ताम्रेण शङ्खेन रजतेन वा ॥
स्नाप्य पञ्चामृतैर्गन्धैर्दद्यात् शुभचन्दनम् ।

मन्त्रैश्च स्नापयित्वाच तुलसीमिश्रितैर्जलैः॥
वासोभिर्भूषणैः सम्यमलङ्कृत्य च वैष्णवः।
उपचारैः समभ्यर्च्च पश्चान्नीराजयेत्तदा॥
अलङ्कृते शुभे गेहे पीठे संस्थाप्येद्धरिम्।
सूक्तेनोत्तानपादस्य दृढ़ं स्थाप्य सुखासने॥
अष्टोत्तरशतं वारं शुभमन्त्रचतुष्टयात्।
ध्यात्वा पुष्पाञ्जलिं दद्यान्महाभागवतोत्तमः॥
नत्वा गुरून् परं धाम्नि स्थितं देवं सनातनम्।
ध्यात्वैव मन्त्ररत्नेन तस्मिन् विम्बे निवेशयेत्॥
अर्चयित्वोपचारैस्तु मङ्गलानि निवेदयेत्।
दर्पणं कपिलां कन्यां शङ्खं दूर्व्वाक्षतान् पयः॥
सौवर्णमाज्यं लाजांश्च मधुसर्षपमञ्जनम्।
एवं त्रयोदशै मासि मङ्गलानि निवेदयेत्॥
तथैव दशमुद्राश्च मन्त्रेणैव समीक्षयेत्।
तद्विम्वमूर्त्तिमन्त्रैश्च पश्चाद्दशशतानि तु॥
पुष्पाणि दद्याद्धुत्वा च जपेच्च सुसमाहितः।
सतिलैस्तण्डुलैः शुभ्रै र्जुहुयाच्च द्विजोत्तमाः!॥
आशिषोवाचनं कृत्वा दीपैर्नीराजये त्तदा।
भोजयित्वा ततो विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत्॥
आचार्य्यं मृत्विजश्चापि विशेषेण समर्च्चयेत्।
तदग्निं संग्रहेन्नित्यं होमार्थं परमात्मनः॥
निरात्मसुलवं तत्र कुर्य्याच्छ्रुत्वा यतात्मवान्।
वैष्णवैः पापमाप्तुश्च तत्र पुष्पाञ्जलिं चरेत्॥
आजीवन् पृथवा वापि होमं कुर्व्वीत वैष्णवः।

शतञ्च भोजयेद्विप्रान् वैष्णवान् घृतपायसम् ॥
तन्मूर्त्तिप्रीतये भक्त्या दद्याद्दानानि दक्षिणाः ।
कुर्य्यादवभृथेष्टिञ्च महाभागवतैः सह ॥
सहस्रनामभिर्विष्णोः सूक्तैर्विष्णुप्रकाशकैः ।
तथावभृथं कृत्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥
अस्य वामेति सूक्तेन पायसं मधुसंयुतम् ।
आज्येन मूलमन्त्रेण सहस्रं जुहुयात्तदा ॥
आशिषो वाचनं कृत्वा भोजयेद्द्विजसत्तमान् ।
एवं संस्थापयेद्देवमर्च्चयेद्विधिना तदा ॥
गृहार्च्चाया स्थापने तु लघुत्वं समाचरेत् ।
अधिवासनमित्यादि यत्नमत्र विवर्जयेत् ॥
एकाहं पञ्चगव्येषु विनिक्षिप्य परेऽहनि ।
पञ्चामृतैः स्नापयित्वा पश्चादुद्वर्त्तनादिकम् ॥
आदाय कलशं पूतं पवित्रोदकपूरितम् ।
निक्षिप्य पञ्चरत्नानि सुवर्णं तुलसीदलम् ॥
चन्दनाक्षतदूर्व्वाश्च तिलान् धात्रीश्च सर्षपम् ।
अभिमन्त्र्य कुशैः पश्चान्मन्त्ररत्नेन वैष्णवः ॥
शतवारं सहस्रं वा मन्त्रेणैवाभिषेचयेत् ।
सर्व्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्गायत्र्या वैष्णवेन च ॥
नामभिः केशवाद्यैश्च सर्व्वैर्मन्त्रैश्च वैष्णवैः ।
स्नाप्य वस्त्रैर्भूषणैश्च शुभे धाम्नि निवेशयेत् ॥
स्थण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानादिपूर्व्ववत् ।
होमं कुर्य्याद्गवाज्येन पायसान्नेन वैष्णवः ॥
कर्त्तुरौपासनाग्नौ तु होममत्र विशिष्यते ।

अत्वृच वैष्णवैः सूक्तैर्जुहुयाद्घृतपायसम्॥
अस्य वामेति सूक्तेन गवाज्यं जुहुयात्ततः।
मन्त्ररत्नेन जुहुयादष्टोत्तरसहस्रकम्॥
तद्बिम्बमूर्त्तिमन्त्रेण तिलहोमं तथैव च।
अविज्ञातश्च तन्मन्त्रं मूलमन्त्रेण वा यजेत्॥
यजेच्छ्रीभूप्रकाशैश्च गायत्र्या विष्णुसंज्ञया।
वैकुण्ठपार्षदं होमं कृत्वा होमं समापयेत्॥
नयनोन्मीलनं कृत्वा सौवर्णेन कुशेन वा।
निवेश्यावाहयेत्पीठे मन्त्ररत्नेन वैष्णवः॥
मन्त्रेणैवार्चनं कृत्वा पश्चात् पुष्पाञ्जलिं यजेत्।
तस्मिन्बिम्बे तु तन्मूर्त्तिं ध्यात्वा नियतमानसः॥
अष्टोत्तरसहस्रन्तु दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः।
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्पायसान्नं घृतान्वितम्।
शक्त्या च दक्षिणां दत्त्वा विशेषेणार्चयेद्गुरुम्॥
सहस्रनामभिः स्तुत्वा आशीर्भिरभिवादयेत्।
प्रदक्षिणनमस्कारान् कुर्व्वीतात्र पुनः पुनः॥
प्रसीद मम नाथेति भक्त्या सम्प्रार्थयेद्विभुम्।
दीपैर्नीराजयेत्पश्चाच्छ्रद्धया तेन समाहितः॥
हुतशेषं हविः प्राश्य जप्त्वा मन्त्रमनुत्तमम्।
ध्यायन् कमलपत्राक्षं भूमौ स्वप्यात् कुशोत्तरम्॥
एवं गृहार्चाबिम्बस्य विष्णुं संस्थाप्य वैष्णवः।
अर्चयेद्विधिना नित्यं यावद्देहनिपातनम्॥
सालग्रामशिलायान्तु पूजनं परमात्मनः।

कोटिकोटिगुणाधिक्यं भवेन्न न संशयः ॥
न जपो नाधिवासश्च न च संस्थापनक्रिया ।
सालग्रामार्चने विष्णुस्तस्मिन् सन्निहितस्तथा ॥
मूर्त्तीनान्तु हरे स्तस्य यस्यां प्रीतिरनुत्तमा ।
तस्यामेव तु तां ध्यात्वा पूजयेत् तद्विधानतः ॥
मूर्त्यन्तरमविम्बे तु न यष्टव्यं तदेव तत् ।
सालग्रामशिलायान्तु यष्टान्या इष्टमूर्त्तयः ॥
अर्चनं वन्दनं दानं प्रणामं दर्शनं नृणाम् ।
सालग्रामशिलायान्तु सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥
न स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
यो वहेच्छिरसा नित्यं सालग्रामशिलाजलम् ॥
असत्यकथनं हिंसामभक्ष्याणाञ्च भक्षणम् ।
सालग्रामजलं पीत्वा सर्वं दहति तत्क्षणात् ॥
द्विजानामेव नान्येषां सालग्रामशिलार्चनम् ।
बालकृष्णवपुर्देवं पूजयेत्तद् द्विजः सदा ॥
पठेद्वापरचर्ये द्विष्णुं विशिष्टः शूद्रयोनिजः ।
स्थण्डिले हृदये वापि पूजयेत्तद् द्विजः सदा ॥
वाराहं नारसिंहञ्च हयग्रीवञ्च वामनम् ।
ब्राह्मणः पूजयेद्विष्णुं यज्ञमूर्त्तिञ्च केवलम् ॥
क्षत्रियः पूजयेद्रामं केशवं मधुसूदनम् ।
नारायणं वासुदेवमनन्तञ्च जनार्दनम् ॥
प्रद्युम्न मनिरुद्धञ्च गोविन्दञ्चाच्युतं हरिम् ।
सङ्कर्षणं तथा कृष्णं वैश्यः संपूजयेत्तदा ॥
बालं गोपालवेषं वा पूजयेच्छूद्रयोनिजः ।

सर्व एव हि संपूज्या विप्रेण मुनिसत्तमाः ! ॥
सर्वेऽपि भगवन्मन्त्रा जप्तव्याः सर्वसिद्धिदाः।
तस्माद्दिजोत्तमः पूज्यः सर्वेषां भूतिमिच्छताम् ॥
पञ्चसंस्कारसम्पन्नो मन्त्ररत्नार्थकोविदः।
सालग्रामशिलायां तु पूजयेत् पुरुषोत्तमम्।
पूजितस्तुलसीपत्रैर्ददाति सकलं हरिः ॥
यः श्राद्धं कुरुते विप्रः सालग्रामशिलाग्रतः।
पितॄणां तत्र तृप्तिः स्याद्गयाश्राद्धादनन्तरम् ॥
जपं हुतं तथा दानं वन्दनं च ततः क्रिया।
सालग्रामसमीपे तु सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥
ध्यात्वा कमलपत्राक्षं सालग्रामशिलोपरि।
पौरुषेण तु सूक्तेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
अनुष्टुभस्य सूक्तस्य त्रिष्टुबन्तस्य देवता।
पुरुषो यो जगद्बीजमृषिर्नारायणः स्मृतः ॥
प्रथमां विन्यसेद्वामे द्वितीयां दक्षिणे करे।
तृतीयां वामपादे तु चतुर्थीं दक्षिणे तथा।
पञ्चमीं वामजानौ तु षष्ठीं वै दक्षिणे तथा।
सप्तमीं वामकट्यां तु ह्यष्टमीं दक्षिणेऽपि च ॥
नवमीं नाभिदेशे तु दशमीं हृदि विन्यसेत्।
एकादशीं कण्ठदेशे द्वादशीं वामबाहुके ॥
त्रयोदशीं दक्षिणे तु स्वास्यदेशे चतुर्दशीम्।
अक्ष्णोः पञ्चदशीं मूर्ध्नि षोडशीञ्चैव विन्यसेत् ॥
एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चाद्ध्यानं समाचरेत्।
सहस्रार्कप्रतीकाशङ्कन्दर्पायुतसन्निभम् ॥

युवानं पुण्डरीकाक्षं सर्वाभरणभूषितम् ।
पीनवृत्तायतैर्दोर्भिश्चतुर्भिर्भूषणान्वितैः ॥
चक्रं पद्मं गदां शङ्खं बिभ्राणं पीतवाससम् ।
शुक्लपुष्पानुलेपञ्च रक्तहस्तपदाम्बुजम् ॥
सुस्निग्धनीलकुटिलकुन्तलैरुपशोभितम् ।
श्रिया भूम्या समाश्लिष्टपार्श्वं ध्यात्वा समर्चयेत् ॥
यथात्मनि तथा देवे न्यासकर्म्म समाचरेत् ।
आद्यया वाह्नं विष्णोरासनं च द्वितीयया ॥
तृतीयया च तत्पाद्यं चतुर्थ्यार्घ्यं निवेदयेत् ।
पञ्चम्याचमनीयं तु दातव्यं च ततः क्रमात् ॥
षष्ठ्या स्नानन्तु सप्तम्या वस्त्रमप्युपवीतकम् ।
अष्टम्या चैव गन्धन्तु नवम्याथ सुपुष्पकम् ॥
दशम्या धूपकञ्चैवमेकादश्याच दीपकम् ।
द्वादश्या च त्रयोदश्या चरुं दिव्यं निवेदयेत् ॥
चतुर्दश्या नमस्कारं पञ्चदश्या प्रदक्षिणम् ।
षोडश्या शयनं दत्त्वा शेषकर्म्म समाचरेत् ॥
स्नानवस्त्रोपवीतेषु चरौ चाचमनं चरेत् ।
हुत्वा षोडशभिर्मन्त्रैः षोडशाज्याहुतीः क्रमात् ॥
तथैवाज्येन होतव्यं मृद्भिः पुष्पाञ्जलिं चरेत् ।
तच्च सर्वं जपेत् सद्यः पौरुषं सूक्तमुत्तमम् ॥
कृत्वा माध्याह्निकस्नानं मूर्द्ध्नि पुण्ड्रधरस्ततः ।
नित्यां सन्ध्यामुपास्याथ रविमण्डलमध्यगम् ॥
हरिं ध्यायन्न गदः स्यादेनसः शुचिरित्यृचा ।
सावित्रीं च जपेत्तिष्ठन् प्राणानायामश्च पूर्वतः ॥

सौरेण प्रानुवाकेन उपस्थानजपं तथा ।
आत्मानं च परीक्ष्याथ दर्भान्तरपुटाञ्जलिम् ॥
दक्षिणाङ्के तु विन्यस्य जपयज्ञार्थमर्थे बुधः ।
सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं तु जपेत्तदा ॥
शक्त्या च चतुरो वेदान् पुराणं वैष्णवं जपेत् ।
चरितं रघुनाथस्य गीतां भगवतो हरेः ॥
ध्यायन्वै पुण्डरीकाक्षं जप्त्वा चाप उपस्पृशेत् ।
पूर्ववत्तर्पयेद्देवं वैकुण्ठपार्षदं तथा ॥
देवानृषीन् पितृंश्चैव तर्पयित्वा तिलोदकैः ।
निष्पीड्य वस्त्रमाचम्य गृहमाविश्य पूर्ववत् ॥
पूजयित्वाच्युतं भक्त्या पौरुषेण विधानतः ।
दैवं भूतं पैतृकं च मानुषञ्च विधानतः ॥
प्रीतये सर्वयज्ञस्य भोक्तुर्विष्णोर्यजेत्ततः ।
वैकुण्ठे वैष्णवं होमं पूर्ववज्जुहुयात्तदा ॥
चतुर्विधेभ्यो भूतेभ्यो बलिं पश्चाद्विनिक्षिपेत् ।
द्वारि गोदोहमात्रन्तु तिष्ठेदतिथिवाञ्छया ॥
भोजयेच्चागतान् काले फलमूलोदनादिभिः ।
महाभागवतान् विप्रान् विशेषेणैव पूजयेत् ॥
मधुपर्कप्रदानेन पाद्यार्घ्याचमनादिभिः ।
गन्धैः पुष्पैश्च ताम्बूलैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः ॥
ब्रह्मासने निवेश्यैव पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः ।
सम्यक्संपूजिते विप्रे महाभागवतोत्तमे ॥
षष्टिवर्षसहस्राणि हरिः संपूजितो भवेत् ।
मोहादनर्चयेद्यस्तु महाभागवतोत्तमम् ॥

कोटिजन्मार्जितात्पुण्यादृश्यते नात्र संशयः ।
गृहे तस्य न चाश्नाति शतवर्षाणि केशवः ॥
मुख्यं हि सर्वदेवानां महाभागवतोत्तमः ।
तस्मिन् सम्पूजिते विप्रे पूजितं स्याज्जगत्त्रयम् ॥
अर्द्धपञ्चकतत्त्वज्ञः सम्यक्संस्कारसंस्कृतम् ।
नवभक्तिसमायुक्तो महाभागवतः स्मृतः ॥
काले समागते तस्मिन् पूजिते मधुसूदनः ।
क्षणादेव प्रसन्नः स्यादीप्सितानि प्रयच्छति ॥
महाभागवतानाञ्च पिबेत्पादोदकं तु यः ।
शिरसा वा श्रयेद्भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
यस्मिन् कस्मिन् हि वसति महाभागवतोत्तमे ।
अपि ग्रामनगरमथवा तद्देशस्तीर्थसम्मितः ॥
भोजयित्वा महाभागान् वैष्णवानतिथीनपि ।
ततो बालसुहृद्वृद्धान् बान्धवांश्च समागतान् ॥
भोजयित्वा यथा शक्त्या यथाकालं जितक्षुधः ।
भिक्षां दद्यात् प्रयत्नेन यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥
शूद्रो वा प्रतिलोमो वा पथि श्रान्तः क्षुधातुरः ।
भोजयेत्तं प्रयत्नेन गृहमभ्यागतो यदि ॥
पाषण्डः पतितो वापि क्षुधार्त्तो गृहमागतः ।
नैव दद्यात् स्वपक्वान्नं माम मेव प्रदापयेत् ॥
स्वशक्त्या तर्पयित्वैवमतिथीनागतान् गृहे ।
सम्यङ्निवेदितं विष्णोः स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च समाचम्य च मन्त्रवित्तमः ।
विष्णोरभिमुखं पीठे हेमदिग्धे कुशोत्तरे ॥

प्राग्वा प्रत्यङ्मुखो वापि जाम्बीरन्दःकरः शुचिः।
उदङ्मुखो वा पैत्रे तु सदासीनाभिपूजितः॥
वंशतालादिपत्रैस्तु कृतं वसनमस्म च।
कपालमिष्टकं वापि वर्ज्यं दृषमयं तथा॥
चर्मासनं शुष्ककाष्ठं खलं पर्य्यङ्कमेव च।
निषिद्धा तु पीठं च दारुमश्मिमयञ्च तत्॥
दग्धं परावितं तालमायसञ्च विवर्जयेत्।
विभीतकन्तिन्दुकञ्च करञ्जं व्याधिघातकम्॥
भल्लातकं कपित्थं च हिन्तालं शिग्रुमेव च।
निषिद्धतरवो ह्येते सर्वकर्मसु गर्हिताः॥
शुद्धदारुमये पीठे समासीत कुशोत्तरे।
पीठत्वलाभे सौम्ये स्यात् कुवलं कुशविष्टरम्॥
चतुरस्रं त्रिकोणं वा वर्त्तुलञ्चार्द्धचन्द्रकम्।
वर्णानामानुपूर्व्वेण मण्डलानि यथाक्रमात्॥
स्वलङ्कृते मण्डलेऽस्मिन् विमलं भाजनं न्यसेत्।
स्वर्णं रौप्यं च कांस्यं वा पर्णं वा शास्त्रचोदितम्॥
चतुःषष्टिफलं कांस्यं तदर्द्धं पादमेव वा।
गृहिणामेव भोज्यं स्यात् ततो हीनन्तु वर्जयेत्॥
पलाशपद्मपत्रे तु गृही यत्नेन वर्जयेत्।
यतीनाञ्च वनस्थानां पितॄणाञ्च शुभप्रदम्॥
वटाश्वत्थार्कपर्णानि कुम्भीतिन्दुकयोस्तथा।
एरण्डतालविल्वेषु कोविदारकरञ्जके॥
भल्लातकाम्लपर्णानां पर्णानि परिवर्जयेत्।
मोचागर्भपलाशं च वर्जयन्तु सर्वदा॥

मधूकं कुटजं चाम्रजम्बूप्लक्षमुदुम्बरम्।
मातुलङ्गं पनसं च मोचाचण्डीदलानि च॥
पालाक्यवर्णं श्रीपर्णं शुभानीमानि भोजने।
यथाकालोपपन्ने तु भोजने घृतसंस्कृते॥
पत्राद्भिर्दत्तवस्तु वासुदेवार्पिते शुभे।
गायत्र्या मूलमन्त्रेण संप्रोक्ष्य शुभवारिणा॥
ऋतसत्याभ्यामिति च मन्त्राभ्यां परिषेचयेत्।
अन्नरूपं विराजं सन्ध्यात्वा मन्त्रं जपेद्बुधः॥
ध्यात्वा हृत्पङ्कजे विष्णुं सुधांशुसदृशद्युतिम्।
शङ्खचक्रगदापद्मपाणिं वै दिव्यभूषणम्॥
मनसैवार्चयित्वाथ मूलमन्त्रेण वैष्णवः।
पादोदकं हरेः पुण्यं तुलसीदलमिश्रितम्।
अमृतोपस्तरणमसीति मन्त्रेण प्राशयेत॥
उद्दिश्यैव हरिं प्राणान् जुहुयात् सघृतं हविः॥
अन्नलाभे तु होतव्यं शाकमूलफलादिभिः।
पञ्चप्राणाख्या हुतयो मन्त्रैस्तैर्जुहुयाद्धरेः॥
श्रद्धायां प्राणेनिष्टेति मन्त्रेण च यथाक्रमात्।
तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैः प्राणायेति यजेद्धविः॥
मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैरपानाये त्वनन्तरम्।
कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैर्व्यानायेत्याहुतिं ततः॥
कनिष्ठतर्जन्यङ्गुष्ठैरुदानायेति वै यजेत्।
समानायेति जुहुयात्सर्वैरङ्गुलिभिर्द्विजः॥
अयमग्निर्वैश्वानरिरित्यात्मानमनन्तरम्।
शतमष्टोत्तरं मन्त्रं मनसैव जपेत्ततः॥

ध्यायन् नारायणं देवं भुञ्जीयात् तु यथासुखम्।
वक्त्रादपादयन् ग्रासं चिन्तयन्मधुसूदनम्॥
नासनारूढपादस्तु न वेष्टितशिरास्तथा।
न स्कन्दयन् न च हसन् वह्निर्नाप्यवलोकयन्॥
नाश्नीयात् प्रलपन् जल्पन् बहिर्जानुकरो न च।
न वादकोपितनरः पृथिव्यामपि वा न च॥
न प्रसारितपादश्च नोत्सङ्गकृतभाजनः।
नाश्नीयाद्भार्यया सार्धं न पुत्रैर्वापि विह्वलः॥
न शयानो नातिसक्तो न विमुक्तशिरोरुहः।
अन्नं वृथा न विकिरन् निष्ठीवन् नातिकाङ्क्षया॥
नातिशब्देन भुञ्जीत न वस्त्रार्धोपवेष्टितः।
प्रगृह्य पात्रं हस्तेन भुञ्जीयात् पेटके यदि॥
चषके पुटके वापि पिबेत्तोयं द्विजोत्तमः।
तक्रं वाप्यथ वा क्षीरं पानकं वापि भोजने॥
वक्त्रेण सान्तर्धानेन दन्तमन्थेन वा पिबेत्।
आसशेषं नचाश्नीयात्पीतशेषं पिबेन्न तु॥
शाकमूलफलादीनि दन्तच्छिन्नं न खादयेत्।
उद्धृत्य वामहस्तेन तोयं वक्त्रेण यः पिबेत्॥
स सुरां वै पिबेद्यस्मात् सद्यः पतति रौरवे।
शब्देनापोशनं पीत्वा शब्देन दधिपायसे॥
शब्देनान्नरसं क्षीरं पीत्वैव पतितो भवेत्।
प्रत्यक्षलवणं भुक्तं क्षीरं च लवणान्वितम्॥
दधि हस्तेन मश्नीतं सुरापानसमं स्मृतम्।
आरनालरसं तद्वत्तद्देवानार्पितं हरेः॥

आसनेन तु पात्रेण नैव दद्याद्घृतादिकम् ।
नोच्छिष्टं घृतमादद्यात् पैत्रके भोजने विना ॥
तथैव तु पुरोडाशं पृषदाज्यञ्च माक्षिकम् ।
पानीयं पायसं क्षीरं घृतं लवणमेव च ॥
हस्तदत्तं न गृह्णीयात्तुल्यं गोमांसभक्षणम् ।
अपूपं पायसं मांसं यावकं कृसरं मधु ॥
केवलं यो वृथाश्नाति तेन भुक्तं सुरासमम् ।
करञ्जं मूलकं शीग्रु लशुनं तिलपिष्टकम् ॥
तालास्थि श्वेतवृन्ताकं सुरापानसमं स्मृतम् ।
अन्यच्च फलमूलाद्यं भक्ष्यं पानादिकञ्च यत् ॥
स्रक्चन्दनादि ताम्बूलं यो भुङ्क्ते ह्यर्यनर्पितम् ।
कल्पकोटिसहस्राणि रेतोविण्मूत्रभाग् भवेत् ॥
तस्मात्सर्वं सुविमलं हरिभुक्तं यथोक्तवत् ।
स पवित्रेण यो भोङ्क्ते सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥
ध्यायन् नारायणं देवं वाग्यतः प्रयतात्मवान् ।
भुक्तावनतिवृत्तैव प्राशयेदम्बु निर्मलम् ॥
अमृतापिधानमसीतिमन्त्रेण कुशपाणिना ।
किञ्चिदन्नमुपादाय पीतशेषेण वारिणा ॥
पैत्रकेन तु तीर्थेन भूमौ दद्यात्तदर्थिनाम् ।
रौरवे नरके घोरे वसतां क्षुत्पिपासया ॥
तेषामन्नं सोदकञ्च अक्षय्यमुपतिष्ठतु ।
इति दत्त्वोदकं तेषां तस्मिन्नेवासने स्थितः ॥
प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च वक्त्रं संशोध्य वारिभिः ।
द्विराचम्य विधानेन मन्त्रेण प्राशयेज्जलम् ॥

पीत्वा मन्त्रजलं पश्चादाचम्य हृदयाम्बुजे ।
राममिन्दीवरश्यामं चक्रशङ्खधनुर्धरम् ॥
युवानं पुण्डरीकाक्षं ध्यात्वा मन्त्रं जपेद्बुधः ।
समासीनः सुखासने वेदमध्यापयेत्ततः ।
सच्छिष्यान् यांस्तु शास्त्रं वा स्वेहाद्वा धर्मसंहिताम् ।
इतिहासपुराणं वा कथयेच्छृणुयाच्च वा ।
एवावस्तङ्गते सन्ध्यां वह्निः कुर्व्वीत पूर्ववत् ॥
वह्निः सन्ध्या शतगुणं गोष्ठे शतगुणं तथा ।
गङ्गाजले सहस्रं स्यादनन्तं विष्णुसन्निधौ ॥
उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां जप्त्वा जप्यं समाहितः ।
पूर्ववत् पूजयेद्विष्णुं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
अष्टाक्षरविधानेन निवेश्यैवं समाहितः ।
सायमौपासनं हुत्वा वैष्णवं होममाचरेत् ॥
ध्यात्वा यज्ञमयं विष्णुं मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम् ।
तिलव्रीह्याज्यचरुभिस्तत्वैकेनापि वा यजेत् ॥
वैश्वदेवं भूतबलिं हुत्त्वा दत्त्वा च आचमेत् ।
शय्यायां विन्यसेद्देवं पर्य्यङ्के समलङ्कृते ॥
सविताने गन्धपुष्पधूपैरामोदिते शुभे ।
शाययित्वा च देवेशं देवीभ्यां सहितं हरिम् ॥
हिरण्यगर्भसूक्तेन नासदासीदनेन च ।
कृत्वा पुष्पाञ्जलिं पश्चादुपचारैः समर्चयेत् ॥
श्रिये जात इत्यृचैव भूसूक्तेन च द्विजः ।
दीपैर्नीराजनं कृत्वा पश्चादर्घ्यं निवेदयेत् ॥
सुवाससा यवनिकां विन्यस्याथ समाहितः ।

द्वादशार्णं महामन्त्रं जपेदष्टोत्तरं शतम्॥
यस्त्वेव मण्डपस्याथैर्दिनं तु दर्शा मुपविश्य वै तत्।
स्तोत्रैः स्तुत्वा नमस्कृत्य पुनः पुनरनन्तरम्॥
वैष्णवैश्च सुहृद्भिश्च भुञ्जीयादर्पितं हरिः।
आचम्याग्निमुखस्यात्र समासीनस्तु वाग्यतः॥
ध्यायन् हृदि शुभं मन्त्रं जपेदष्टोत्तरं शतम्।
शेषाहिशयिनं देवं मनसैवार्चयेत्ततः॥
शयीत शुभशय्यायां विमले शुभमण्डले।
ऋतौ गच्छेद्धर्मपत्नीं विना पञ्चसु पर्वसु॥
पुत्रार्थी चेत्तु युग्मासु स्त्रीकामी विषमासु च।
न श्राद्धदिवसे चैव नोपवासदिने तथा॥
नाशुचिर्मलिनो वापि न चैव मलिनां तथा।
न क्षुधां न च क्षुधः सन् न रोगी नच रोगिणीम्॥
न गच्छेत् क्रूरदिवसे मघामूलद्वयोरपि।
ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय आचामेत्प्रयतात्मवान्॥
यती च ब्रह्मचारी च वनस्थो विधवा तथा।
अजिने कम्बले वापि भूमौ स्वप्यात् कुशोत्तरे॥
ध्यायन्तः पद्मनाभं तु शयीरन् विजितेन्द्रियाः।
अर्पयेद् वार्चयेद्विष्णुं त्रिकालं श्रद्धयान्विताः॥
आचरेयुः परं धर्मं यथाशक्त्यनुसारतः।
प्रातः कृष्णं जगन्नाथं कीर्तयेत् पुण्यनामभिः॥
शौचादिकन्तु यत्कर्म पूर्व्वोक्तं सर्वमाचरेत्।
नैमित्तिकविशेषेण पूजयेत् पतिमव्ययम्॥
तत्काले तु तन्मूर्त्तिं रचनं मुनिभिः स्मृतम्।

प्रसुप्ते पद्मनाभे तु नित्यं मासचतुष्टयम् ॥
द्रोण्यान्दोलायामपि वा भक्त्या संपूजयेद्विभुम् ।
क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्के शयानं रमया सह ॥
नीलजीमूतसङ्काशं सर्वालङ्कारसुन्दरम् ।
कौस्तुभोद्भासिततनुं वैजयन्त्या विराजितम् ॥
लक्ष्मीघनकुचस्पर्शशुभोरस्कं सुवर्चसम् ।
ध्यात्वैवं पद्मनाभन्तु द्वादशार्णेन नित्यशः ॥
पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैस्त्रिसन्ध्यास्वपि वैष्णवः ।
निवेद्य पायसान्नं तु दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
सहस्रं शतवारं वा इयं मन्त्रं जपेत्सुधीः ।
द्वादशार्णमनुश्चैव जलाज्येन तिलैश्च वा ॥
केवलं चरुणा वापि जुहुयात्प्रतिवासरम् ।
अधःशायी ब्रह्मचारी सर्वभोगविवर्जितः ॥
वार्षिकांश्चतुरो मासान् एवमभ्यर्च्य केशवम् ।
बोधयित्वाथ कार्त्तिक्यां दद्यात् पुष्पाण्यनेकशः ॥
साज्यैस्तिलैः पायसेन मधुना च सहस्रशः ।
मूलमन्त्रेण जुहुयात् सूक्तेनावभृथं ततः ॥
सहस्रनामभिः कृत्वा दद्यादर्पणमेव च ।
गृहं गत्वाथ देवेशम्पूजयित्वा यथाविधि ॥
भोजयेद्वैष्णवान् विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
शुक्लपक्षे नभोमासि द्वादश्यां वैष्णवः शुचिः ॥
पवित्ररोपणं कुर्य्यान्नाभिमान्नायतं न्यसेत् ।
तथा वक्षसि पर्य्यन्तं सहस्रन्तान्तवं स्मृतम् ॥
कुशग्रन्थिसहस्रन्तु पादान्तं विन्यसेत्ततः ।

सौवर्णीं राजतीं सूत्रां ग्रन्थियुतां न्यसेत्॥
सूत्राणामष्टकं पश्चात् पुष्पमालां ततः परम्।
शतमौक्तिकहाराणि नानारत्नमयान्यपि॥
उपोष्यैकादशीं तत्र रात्रौ जागरणान्वितः।
गन्धधूपैश्च नैवेद्यैर्गन्धपुष्पफलादिभिः॥
नीत्वा रात्रिं व्रतस्थश्च प्रभाते विमले महीम्।
गत्वा स्नात्वा च विधिना तर्पयित्वाऽथ समर्चयेत्॥
सर्वैश्च वैष्णवैः सार्द्धमेधाज्यतिलपायसैः।
हुत्वा दत्त्वा दशांशेन सहस्रं सुहुताशनः॥
पश्चाद्दारोपयेद्विष्णोः पवित्राणि शुभानि वै।
पवस्व सोम इति च जपन् सूक्तं सुपावनम्॥
निवेदयेत्पवित्राणि तथा विष्णोर्यथाक्रमात्।
मन्दिरं कुम्भयोगेन वेष्टयन् परमात्मनः॥
वितानपुष्पमालाद्यैरलङ्कृत्य च सर्व्वतः।
सहस्रं द्वादशार्णेन भक्त्या पुष्पाञ्जलिं न्यसेत्॥
अथोपनिषदुक्तानि पञ्चसूक्तान्यनुक्रमात्।
त्वेह यत्पीतमित्यादि जपन् पुष्पाञ्जलीनतः॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् स्वयं कुर्व्वीत पारणम्।
शक्त्या वा चोत्सवं कुर्य्याच्चिरात्रं वैष्णवोत्तमः॥
प्रत्यब्दमेवं कुर्व्वीत पवित्रारोपणं हरेः।
क्रतुकोटिसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः॥
तत्र दुर्भिक्षरोगादिभयं नास्ति कदाचन।
संप्राप्ते कार्त्तिके मासे सायाह्ने पूजयेद्धरिम्॥
दूर्व्वैः पुष्पैश्च जातीभिः कोमलैस्तुलसीदलैः।

अर्चयेद्विष्णुं गायत्र्यानुवाकैर्वैष्णवैरपि ॥
पावमान्यैश्च तन्मासं भक्त्या पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ।
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥
अष्टाविंशति वा शक्त्या दद्याद्दीपान् सुपालिकान् ।
सुवासितेन तैलेन गवाज्येनाथवा हरेः ॥
अष्टोत्तरशतं नित्यं तिलहोमं समाचरेत् ।
मनुना वैष्णवेनापि गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
हुत्वा पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा ताभ्यामेव तदा विभोः ।
हविष्यं मोदकं शुद्धं नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
तैलं मद्यं तथा मांसं निष्पावान्माषिकं तथा ।
मसूकामपि माषांश्च वर्जयेत्कार्त्तिकेऽहनि ॥
भोजयेद्वैष्णवान् विप्रान् नित्यं दानादिशक्तितः ।
अन्ते च भोजयेद्विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥
एवं संपूज्य देवेशं कार्त्तिके क्रतुकोटिभिः ।
पुण्यं प्राप्यानघो भूत्वा विष्णुलोके महीयते ॥
दशमीमिश्रितां त्यक्त्वा वेलायामरुणोदये ।
उपोष्यैकादशीं शुद्धां द्वादशीं वापि वैष्णवः ॥
स्नात्वामलक्या नद्यां तु विधानेन हरिं यजेत् ।
सुगन्धकुसुमैः शुभ्रैरुपचारैश्च सर्वशः ॥
रात्रौ जागरणं कुर्य्यात् पुराणं संहितां पठेत् ।
जागरेऽस्मिन्नशक्तश्चेद्दर्भानास्तीर्य वैष्णवः ॥
पुरतो वासुदेवस्य भूमौ स्वप्यात्समाहितः ।
ततः प्रभातसमये तुलसीमिश्रितैर्जलैः ॥
स्नात्वा सन्तर्प्य देवेशं तुलस्या मूलमन्त्रतः ।

इदेन वा विष्णुसूक्तैः कुर्य्यात् पुष्पाञ्जलींस्ततः॥
तथैव जुहुयादाज्यं मन्त्रेणैव शतं ततः।
पायसान्नं निवेद्याथ ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः॥
ध्यायन् कमलपत्राक्षं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः।
अहःशेषं समानीय पुराणं वाचयन् बुधः॥
सायाह्ने समनुप्राप्ते दोलायां पूजयेद्धरिम्।
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्भक्ष्यैर्नानाविधैरपि॥
ब्राह्मणस्तु सूक्तैश्च शनैर्दोलां प्रचालयेत्।
इतिहासपुराणाभ्यां गीतवाद्यैः प्रबन्धकैः॥
एवं संपूजयेद्देवं तस्यां निशि समाहितः।
मध्याह्ने पूजयेद्विष्णुं वैष्णवेन समाहितः॥
चम्पकैः शतपत्रैश्च करवीरैः सितैरपि।
वैष्णवेनैव मन्त्रेण पूजयेत् कमलापतिम्॥
नकरोम्येति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः।
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं दद्यात् पुष्पाणि भक्तितः॥
तथैव होमं कुर्वीत तिलैर्व्रीहिभिरेव वा।
सुदध्यन्नं फलयुतं नैवेद्यं विनिवेदयत्॥
दीपैर्नीराजनं कृत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः।
मन्दवारे तु सायाह्ने तावत्सम्यगुपोषितः॥
तिलैः स्नात्वा विधानेन सन्तर्प्य च सनातनम।
नृसिंहवपुषं देवं पूजयेत्तद्विधानतः॥
मन्त्रराजेन गायत्र्या मूलमन्त्रेण वा यजेत्।
अखण्डविल्वपत्रैश्च जातिकुन्दैश्च यूथिकैः॥
छन्नः पञ्चोशना शान्त्याः त्वमग्ने! द्युभिरोति च।

दद्यात् पुष्पाञ्जलिं भक्त्या मन्त्रेणैव शतं यथा ॥
आभ्यामिवानुवाकाभ्यां प्रत्यृचं जुहुयाद् घृतम् ।
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं बिल्वपत्रैर्घृताप्लुतैः ॥
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ।
मधुशर्करसंयुक्तानपूपान् मोदकांस्तथा ॥
मण्डकान् विविधान् भक्ष्यान् सूपान्नं मधुमिश्रितम् ।
सुवासितं पानकञ्च नृसिंहाय समर्पयेत् ॥
नृत्यं गीतं तथा वाद्यं कुर्वीत पुरतो हरेः ।
भोजयेच्च ततो विप्रान् नव सप्ताथ पञ्च वा ॥
हर्यर्पितहविष्यान्नं भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ।
ध्यायेन्नृसिंहं मनसा भूमौ स्वपन्जितेन्द्रियः ॥
एवं शनिदिने देवमभ्यर्च्य नरकेशरिम् ।
सर्वान् कामानवाप्नोति सोऽश्वमेधायुतं लभेत् ॥
षष्टिवर्षसहस्रं स पूजां प्राप्नोति केशवः ।
कुलकोटिं समुद्धृत्य वैकुण्ठपुरमाप्नुयात् ॥
प्रायश्चित्तमिदं गुह्यं पातकेषु महत्स्वपि ।
अपुत्रो लभते पुत्र मधनो धनमाप्नुयात् ॥
पक्षे पक्षे पौर्णमास्यामुदितेऽस्मिन्दिवाकरे ।
स्नात्वा संपूजयेद्विष्णुं वामनं देवमव्ययम् ॥
समासीनं महात्मानं तस्मिन् पूर्णेन्दुमण्डले ।
सन्तर्पयेच्छुभजलैः कुसुमाक्षतमिश्रितैः ॥
तत्र मूलेन मन्त्रेण पूजयेत् परमेश्वरम् ।
तुलसीकुन्दकुमुदैरथ पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥
त्वं सोम इति सूक्तेन प्रत्यृचं कुसुमैर्यजेत ।

पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत पायसान्नं सशर्करम्॥
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं सूक्तेन प्रत्यृचं तथा।
अग्निसोमानुवाकेन समिद्भिः पिप्पलैर्यजेत्॥
सहस्रनामभिः स्तुत्वा नमस्कृत्वा जनार्दनम्।
वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात्पायसान्नेन शक्तितः॥
स्वयं भुक्त्वा हविः शेषं शयीत नियतेन्द्रियः।
एवं संपूज्य देवेशं पौर्णमास्यां जनार्दनम्॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्।
मघायामपि पूर्वाह्णे स्नात्वा कृष्णं जलैर्द्विजः॥
सन्तर्प्य मूलमन्त्रेण तिलमिश्रैर्वारिभिः।
तर्पयित्वा पितॄन्देवानर्चयेदच्युतं ततः॥
कृष्णैश्च तुलसीपत्रैः केतकैः कमलैरपि।
शोणितैः करवीरैश्च जपाकुटजपाटलैः॥
अस्य वामेति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः।
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं कृष्णं श्रीतुलसीदलैः॥
तथैव जुहुयादग्नौ तिलैः कृष्णैः सशर्करैः।
आज्येन पौरुषं सूक्तं प्रत्यृचं जुहुयात् ततः॥
नारायणानुवाकेन उपस्थाय जनार्दनम्।
सुसंयावैः सौहृदैश्च शाल्यन्नं विनिवेदयेत्॥
वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः।
तस्यां रात्रौ जपेन्मन्त्रमयुतं हरिसन्निधौ॥
वैष्णवैरनुवाकैश्च दत्त्वा पुष्पाञ्जलिं ततः।
पुरतो वासुदेवस्य भूमौ स्वप्याल्कुशोत्तरे॥
एवं संपूज्य देवेशं मघायां वैष्णवोत्तमः।

उद्धृत्य वंशजान् सर्वान् वैष्णवं पदमाप्नुयात् ॥
व्यतीपाते तु संप्राप्ते हयग्रीवं जनार्दनम् ।
पुष्पैश्च करवीरैश्च पुण्डरीकैः समर्चयेत् ॥
योऽग्रयीत्यनुवाकेन प्रत्यृचं वै यजेद्बुधः ।
मन्त्रेण च शतं दत्त्वा पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥
यवैश्च तण्डुलैर्वापि तिलैः पुष्पैरथापि वा ।
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं जुहुयाद्वैष्णवोत्तमः ॥
अमृदेकाद्यष्टसूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ।
शेषं निवेद्य हरये संप्राश्याचमनं चरेत् ॥
सहस्रशीर्षसूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ।
शाल्योदनं सूपयुतं विविधैश्च फलैरपि ॥
गवाज्येन युतं दत्त्वा दीपैर्नीराजयेत्ततः ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
हविष्यन्तु स्वयं भुक्त्वा भूमौ सप्याज्जितेन्द्रियः ॥
एवं संपूज्य देवेशं व्यतीपाते सनातनम् ।
दशवर्षसहस्रस्य पूजायाः फलमाप्नुयात् ॥
ग्रहणे रविसंक्रान्तौ वराहवपुषं हरिम् ।
कुमुदैरुत्पलैः पद्मैस्तुलसीभिः कुरण्टकैः ॥
अर्चयेद्भूधरं देवं तन्मन्त्रेणैव वैष्णवः ।
दूरादिहेति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं द्विजः ॥
मन्त्रेण च सहस्रं तु शतं वापि यजेत्तदा ।
तिलैश्च जुहुयात्तद्वत् सूक्तेन प्रत्यृचं घृतम् ॥
सूपान्नं कृसरान्नं च भक्ष्या पूर्वा घृतप्लुताम् ।
नैवेद्यं विनिवेद्याग्नौ ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥

एवं संपूज्य देवेशं संक्रान्तौ ग्रहणे हरिम् ।
कल्पकोटिसहस्राणि विष्णुलोके महीयते ॥
वैशाखे पूजयेद्रामं काकुत्स्थं पुरुषोत्तमम् ।
सीतालक्ष्मणसंयुक्तं मध्याह्ने पूजयेद्विभुम् ॥
पुन्नागकेतकीपद्मैरुत्पलैः करवीरकैः ।
चाम्पेयवकुलैः पूजां षड्वर्णैर्नैव कारयेत् ॥
जातवेदाति सूक्तेन कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
संक्षेपेण शतश्लोक्यां प्रतिश्लोक्या यजेत्तथा ॥
पुष्पाञ्जलिं सहस्रं तु मन्त्रेणैव यजेत्तमाम् ।
त्वमग्न इति सूक्तेन पायसं जुहुयादृचा ॥
पश्चान्मन्त्रेणाज्यहोमौ नैवेद्यं पायसं घृतम् ।
कदलीफलं शर्करां च पानकं च निवेदयेत् ॥
पञ्च सप्त त्रयो वापि पूजनीया द्विजोत्तमाः ! ।
सुहृद्यैरन्नपानाद्यैर्गोहिरण्यादिदक्षिणैः ॥
हविष्यान्नं स्वयं भुक्त्वा पठेद्रामायणं नरः ।
एवं संपूज्य विधिवद्राघवं जानकीयुतम् ॥
भुक्त्वा भोगान् मनोरम्यान् विष्णुलोके महीयते ।
लक्ष्मीनारायणं देवं भार्गवे वासरे निशि ॥
अखण्डबिल्वपत्रैश्च तुलसीकोमलैर्दलैः ।
अर्चयेन्मन्त्ररत्नेन वामाङ्कस्थश्रिया सह ॥
चन्दनं कुङ्कुमोपेतङ्कस्तूरीं च समर्पयेत् ।
श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
मन्त्ररत्नेन पुष्पाणां सहस्रं च निवेदयेत् ।
त्वमग्न इति सूक्तेन प्रत्यृचं कुसुमान् यजेत् ॥

अखण्डविल्वपत्रैर्वा पद्मपत्रैर्घृतेन वा ।
श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां प्रत्यृचं जुहुयात् ततः ॥
अग्निं न वेति सूक्तेन तिलैर्व्रीहिभिरेव वा ।
मन्त्ररत्नेन जुहुयात् सुगन्धकुसुमैः शतम् ॥
मण्डकान् क्षीरसंयुक्तान् पायसान्नं सशर्करम् ।
शाल्यन्नं घृपदाज्यं च भक्ष्याणि विनिवेदयेत् ॥
अभ्यर्च्य विप्रमिथुनान् वासोऽलङ्कारभूषणैः ।
भोजयित्वा यथाशक्त्या पश्चाद्भुञ्जीत वाग्यतः ॥
मन्वन्तरशतं विष्णुं दुग्धाब्धौ हेमपङ्कजैः ।
संपूज्य यदवाप्नोति तत्फलं भृगुवासरे ॥
एवं संपूज्यमानस्तु तस्मिन्नहनि वैष्णवैः ।
लक्ष्म्या सह हरिः साक्षात् प्रत्यक्षं तत्क्षणाद्भवेत् ॥
कृष्णाष्टम्यां चतुर्दश्यां सायंसन्ध्यासमागमे ।
गोपालपुरुषं कृष्णमर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः ।
मल्लिकामालतीकुन्दयूथी कुटजकैतकैः ॥
लोध्रनीपार्जुनैर्नागैः कर्णिकारैः कदम्बकैः ।
कोविदारैः करवीरैर्विल्वैरास्फोटकैरपि ॥
दशाक्षरेण मन्त्रेण पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ।
ये त्रिंशतीति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
श्रीकृष्णं तुलसीपत्रैः प्रत्यृचं पूजयेद्विभुम् ।
श्रीकृष्णाय नम इति सूक्तेनाष्टोत्तरं शतम् ॥
पूजयित्वाथ होमन्तु तिलैः कृष्णैर्घृतान्वितैः ।
प्रत्यृचं वैष्णवैः सूक्तैर्जुहुयात् पुरुषोत्तमम् ॥
समिद्भिः पिप्पलैश्चापि मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम् ।

नामभिः केशवाद्यैश्च चरुं पश्चाद् घृतप्लुतम् ॥
वैष्णव्या चैव गायत्र्या पृषदाज्यं शतं तथा ।
गुडोदकं सर्पिषान्नं भक्ष्याणि विविधानि च ॥
क्षीरान्नं शर्करोपेतं नैवेद्यञ्च समर्पयेत् ।
वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात् स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
एवमभ्यर्च्य गोविन्दं कृष्णाष्टम्यां विधानतः ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
द्वयोरप्यनयोः शीघ्रं कूर्मरूपं समर्चयेत् ।
ससागरां महीं सर्व्वां लभते नात्र संशयः ॥
अर्चयेन्मूलमन्त्रेण गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
अर्चयित्वा विधानेन हविष्यं व्यञ्जनैर्युतम् ॥
सुदीर्घयन्त्रराजान् सूपघृतमिश्रान् निवेदयेत् ।
अहं यवेति सूक्तेन कुर्य्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
सहस्रं मूलमन्त्रेण पूजयेत्तुलसीदलैः ।
तिलमिश्रैश्च पृथुकैर्जुहुयाद्धव्यवाहने ॥
प्रयद्व इति सूक्ताभ्यां नासदासीत्यनेन च ।
मन्त्रेणाज्यं सहस्रन्तु जुहुयाद्वैष्णवोत्तमः ॥
भोजयेद्वैष्णवान् भक्त्या विशेषेणार्च्चयेद्गुरुम् ।
कौर्मं तु शतवर्षन्तु समभ्यर्च्य विधानतः ॥
अनाप्यर्चनमात्रेण तत्फलं समवाप्नुयात् ।
मधुशुक्लप्रतिपदि केशवं पूजयेद्द्विजः ॥
स्नात्वा मध्याह्नसमये करवीरैः सुगन्धिभिः ।
अग्निमील इत्याद्येन प्रत्यृचं कुसुमैर्यजेत् ॥
मन्त्ररत्नेन वाभ्यर्च्य चरुपायसहोमकृत् ।

इले ग्यावेति द्वन्द्वेन यदिन्द्राग्नीत्यनेन च ॥
विष्णुसूक्तैश्च जुहुयाद्गायत्र्या विष्णुसंज्ञया।
अपूपान् कटकाकारान् शाल्यन्नं घृतसंयुतम् ॥
फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च नैवेद्यं विनिवेदयेत्।
भोजयेद्ब्राह्मणान् शक्त्या दक्षिणाभिः प्रपूजयेत् ॥
साग्रं सम्वत्सरं तत्र सम्यक् संपूजयेद्धरिम्।
सर्व्वान् कामानवाप्नोति हयमेधायुतं लभेत् ॥
तस्मिन्नवम्यां शुक्ले तु नक्षत्रे दितिदैवते।
तत्र जातो जगन्नाथो राघवः पुरुषोत्तमः ॥
तस्मिन्नुपोष्य मध्याह्ने स्नात्वा सन्ध्यां विधानतः।
तर्पयित्वा पितॄन् देवानर्चयेद्राघवं हरिम् ॥
षड़क्षरेण मन्त्रेण गन्धमाल्यानुलेपनैः।
अभ्यर्च्य जगतामीशं जपेन्मन्त्रं समाहितः।
शान्तिं शास्त्रं पुराणञ्च नाम्नां विष्णोः सहस्रकम् ॥
पावमानैर्विष्णुसूक्तैः कुर्य्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः।
रामायणशतश्लोक्या दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः ॥
सशर्करं पायसान्नं कपिलाघृतसंयुतम्।
रम्भाफलं पानकञ्च नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥
पीतानि नागपर्णानि स्निग्धपूगीफलानि च।
कर्पूरेण च संयुक्तं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ॥
दीपान्नीराजयेद्भक्त्या नमस्कृत्य पुनः पुनः।
प्रीतये रघुनाथस्य कुर्य्याद्दानानि शक्तितः ॥
षडक्षरेण साहस्रं तिलैर्वा पायसेन वा।
कमलैर्बिल्वपत्रैर्वा घृतेन जुहुयात्ततः ॥

अस्य वामेति सूक्तेन समिद्भिः पिप्पलस्य तु ।
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
रात्रौ जागरणं कुर्य्यात्द्वितियामं समर्चयेत् ।
प्रभाते विमले चापि ततो भरतजन्मनि ॥
तृतीयेऽहनि मध्याह्ने सौमित्रेर्जन्मवासरे ।
सानुजं जगतामीशमर्चयेत् पूर्ववद्द्विजः ॥
पूजां पुष्पाञ्जलिं होमं जपं ब्राह्मणभोजनम् ।
अविच्छिन्नं तथा कुर्य्यादग्निहोत्रं त्रिवासरम् ॥
एवं त्रिरात्रं कुर्व्वीत राघवाणां विधानतः ।
महोत्सवं जन्मभेषु प्रत्यब्दं चैत्रमासिके ॥
चतुर्थेऽह्नि तथा नद्यां कुर्य्यादवभृतं द्विजः ।
वैष्णवैरनुवाकैश्च रामनामभिरेव च ॥
चरितं रघुनाथस्य जपन्नवभृतं चरेत् ।
देवान् पितॄंश्च सन्तर्प्य गृहं गत्वार्चयेत्प्रभुम् ॥
कुर्य्यादवभृथेष्टिञ्च चरुणा पायसेन वा ।
अस्य वामेति सूक्तेन परोमात्रेत्यनेन च ॥
प्रत्यृचं जुहुयात्पश्चान्मन्त्रेण शतसंख्यया ।
हुत्वा समाप्य होमन्तु शेषं सम्प्राशयेच्चरुम् ॥
आचम्य पूजयेद्देवं वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
स्वयं भुञ्जीत तद्रात्रौ हृष्टशायी समाहितः ॥
एवं द्वादशभिः पूजाश्चैत्रे नावमिके तथा ।
षष्टिवर्षसहस्राणि श्वेतद्वीपनिवासिनम् ॥
संपूज्य यदवाप्नोति तदेवात्र समश्नुते ।
यज्ञायुतशतं लब्ध्वा विष्णुलोके महीयते ॥

तस्यैव पौर्णमास्याञ्च शीतांशो ह्युदये तथा।
स्नात्वा संपूजयेद्देवं माधवं रमया सह॥
शुद्धजाम्बूनदप्रख्यं कन्दर्पशतसन्निभम्।
लक्ष्म्या सह समासीनं विमले हेमपङ्कजे॥
चन्दनेन सुगन्धेन करवीराब्जपङ्कजैः।
कर्पूरकुङ्कुमोपेतचन्दनेन च पूजयेत्॥
तन्मन्त्रमन्त्ररत्नाभ्यां माधवं विधिना यजेत्।
मण्डकान् क्षीरसंयुक्तान् शाल्यन्नं घृतसंयुतम्॥
आम्ररम्भाफलैर्जुष्टं नैवेद्यं विनिवेदयेत्।
अस जीवत्व इत्यादि षट्सूक्तैः कुसुमैर्यजेत्॥
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं कोमलैस्तुलसीदलैः॥
संपूज्य होमं कुर्व्वीत साज्येन चरुणा ततः।
विष्णोर्नुकोदित्यनेन सूक्तेन प्रत्यृचं द्विजः।
कमलैर्बिल्वपत्रैर्वा मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम्॥
हुत्वाथ पौरुषं सूक्तं श्रीसूक्तं जुहुयाद्द्विजः।
सहस्रनामभिः स्तुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः॥
हुतशेषं स्वयं भुक्त्वा भूमौ स्वप्याज्जितेन्द्रियः।
एवं संपूज्य देवेशं माधव्यां मधुसूदनः॥
सर्व्वान् कामानवाप्नोति हरिसायुज्यमाप्नुयात्।
वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु मध्याह्ने पुरुषोत्तमम्॥
अर्चयेद्रक्तकमलैरुत्पलैः पाटलैरपि।
ह्रीवेरकरवीरैश्च गायत्र्या विष्णुसंज्ञया॥
दध्यन्नं फलसंयुक्तं पायसञ्च निवेदयेत्।
प्रत्यृचं चेद्दिवं सूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयात्ततः॥

सा राष्ट्रेति सूक्तेन दीपैर्नीराजयेत्ततः ।
शक्त्या विप्रान् भोजयित्वा पूजयेद्दैशिकं तथा ॥
तस्मिन् सम्पूजितो देवः प्रत्यक्षस्तत्क्षणाद्भवेत् ।
शयने भोजयेद्विष्णुं पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥
कुशप्रसूनदूर्व्वाग्रपुण्डरीककदम्बकैः ।
मूलमन्त्रेण श्रीविष्णुं गायत्र्या च समर्च्चयेत् ॥
तत्वेनोत्तमसूक्तेन ऋग्भिः पुष्पाञ्जलिं यजेत् ।
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं तुलसीपल्लवैस्तथा ॥
पश्चाद्धोमं प्रकुर्व्वीत विष्णुसूक्तैः सुपायसम् ।
मन्त्ररत्नेन जुहुयादाज्यमष्टोत्तरं शतम् ॥
सशर्करं पायसान्नमपूपान्विनिवेदयेत् ।
विश्वजितेतिसूक्तेन कुर्य्यान्नीराजनं ततः ॥
भोजयेद्वैष्णवान् विप्रान् पूजयेच्च विशेषतः ।
सर्व्वान् कामानवाप्नोति हयमेधायुतं लभेत् ॥
प्राजापत्यर्क्षसंयुक्ता नभःकृष्णाष्टमी यदा ।
नभस्येव भवेत्सा तु जयन्ती परिकीर्त्तिता ॥
तस्यां जातो जगन्नाथः केशवः कंसमर्द्दनः ।
तस्मिन्नुपोष्य विधिवत्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
अष्टमी रोहिणीयोगो मुहूर्त्तं वा दिवानिशम् ।
मुख्यकाल इति ख्यातस्तत्र जातः स्वयं हरिः ।
मासद्वये यद्यलाभे योगे तस्मिन् दिवा निशि ॥
नवमी रोहिणीयोगः कर्त्तव्या वैष्णवैर्द्विजैः ।
रात्रियोगस्तु बलवान् तस्यां जातो जनार्द्दनः ॥
तिलेन ते भवान्ते च पारणा यत्र चोच्यते ।

यामत्रयवियुक्तायां प्रातरेव हि पारणा ॥
पूर्वेद्युर्नियमं कुर्य्याद्दन्तधावनपूर्वकम् ।
प्रातः स्नात्वा विधानेन पूजयेत् कृष्णमव्ययम् ॥
षडक्षरेण मन्त्रेण बालकृष्णतनुं हरिम् ।
सुकृष्णतुलसीपत्रैरर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥
दुग्धं क्षीरं शर्क्कराञ्च नवनीतं निवेदयेत् ।
सहस्रमयुतं वापि जपेन्मन्त्रं षडक्षरम् ॥
गवाज्यं जुहुयादग्नौ कृष्णमन्त्रेण पायसम् ।
सहस्रं शतवारं वा प्रत्यृचं विष्णुसूक्तकैः ॥
हुत्वा सुगन्धिपुष्पाणि तैरेव च समर्चयेत् ।
सहस्रनाम्नां गीतानां पठनं गुरुपूजनम् ॥
वैष्णवान् भोजयेच्छ्रद्धया हुतशेषं स्वकं स्वयम् ।
हुत्वा कुशोत्तरे स्वप्याद्भूमौ नियमवान् शुचिः ॥
परेऽह्न्युपोष्य विधिवत् स्नात्वा नद्यां विधानतः ।
तर्पयित्वा जगन्नाथं पितॄन्देवांश्च तर्पयेत् ॥
पूर्ववत् पूजयित्वेशं जपहोमादिकं चरेत् ॥
अवैष्णवं द्विजं तस्मिन् वाङ्मात्रेणापि वर्जयेत् ।
पुराणादिप्रपाठेन रात्रौ जागरणं चरेत् ॥
शीतांशावुदिते स्नात्वा शुक्लाम्बरधरः शुचिः ।
नमो नमो भवतीत्यृचार्घ्यं विनिवेदयेत् ॥
अर्चयेन्मातुरुत्सङ्गे स्थितं कृष्णं सनातनम् ।
तुलसीगन्धपुष्पैश्च कस्तूरीचन्द्रचन्दनैः ॥
षडक्षरेण मन्त्रेण भक्त्या सम्पूजयेद्धरिम् ।
वसुदेवं नन्दगोपं बलभद्रञ्च रोहिणीम् ॥

यशोदां च सुभद्रां च मायां दिक्षु प्रपूजयेत्।
प्रह्लादादीन् वैष्णवांश्च तथा लोकेश्वरानपि॥
धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत्।
अनूनमिति सूक्तेन भक्त्या नीराजनं तथा॥
प्रन इत्यादिसूक्तैश्च दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः।
दशाक्षरेण मन्त्रेण पूजयेत् पुरुषोत्तमम्॥
सहस्रनामभिः स्तुत्वा शय्यायां विनिवेशयेत्।
गीतं नृत्यञ्च वाद्यञ्च यथा शक्त्या च कारयेत्॥
ततः प्रभातसमये सन्ध्यामन्वास्य वैष्णवः।
दशाक्षरेण मन्त्रेण तुलसीचन्दनादिभिः॥
सम्पूज्य वैष्णवैः सूक्तैः कुर्य्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः।
मन्त्रेण जुहुयादाज्यं सहस्रं हव्यवाहने॥
ममाग्न इति सूक्ताभ्यां जुहुयात्पायसं ततः।
परोमात्रेति सूक्तेन चरुं तिलविमिश्रितम्॥
सर्वैश्च भगवन्मन्त्रैरेकैकामाहुतिं यजेत्।
नामभिः केशवाद्यैश्च तथा सङ्कर्षणादिभिः॥
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत्।
ततो मङ्गलवादित्रैर्यानैर्यौग्यैश्च चामरैः॥
लाजैर्हरिद्राचूर्णैश्च गन्धैः पुष्पैः सुगन्धिभिः।
मुदा विकीरयन् सर्वे बालवृद्धाश्च मध्यमाः॥
नार्य्यश्च रमणैः सार्द्धं सुवासिन्यश्च योषितः।
आरोप्य शिबिकायान्तु देवकीनन्दनं हरिम्॥
अकर्दमां नदीं रम्यां तडागं वा मनोहरम्।
गच्छेयुर्गाहशैवालजलौकादिविवर्जितम्॥

कुर्य्यादवभृतं तत्र पावमान्यैः पवित्रकैः।
विष्णुसूक्तैश्च सुस्नात्वा देवान् पितॄंश्च तर्पयेत्॥
विचित्राणि च भक्ष्याणि दद्यात्तत्र शुभान्वितः।
गृहं गत्वा तथैवेशं पूर्ववत्पूजयेद्द्विजः॥
भोजयित्वा ततो विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत्।
हिरण्यवस्त्राभरणैराचार्यं पूजयेत्तु सः॥
स्वयञ्च पारणां कुर्य्यात् पुत्रपौत्रसमन्वितः।
सायाह्ने समनुप्राप्ते दोलायामर्च्चयेद्धरिम्॥
चतुःस्तम्भां चतुर्धामवितानाद्यैरलङ्कृताम्।
धूपैर्दीपैश्च व रम्यां दोलां सम्पूजयेद्द्विजः॥
स्तम्भेषु वेदान् मन्त्रांश्च धामस्वभ्यर्च्य कच्छपम्।
पादेष्वाशागजान् पीठे समच्छन्दांसि चास्तरे॥
प्रणवञ्चातपत्रे तु शेषङ्केतौ खगेश्वरम्।
इतिहासपुराणानि सर्वतः परिपूजयेत्॥
तस्यां निवेश्य दोलायां वासुदेवं श्रियः पतिम्।
उपचारैरर्च्चयित्वा शनैर्दोलाञ्च दोलयेत्॥
वेदाद्यैर्ब्राह्मणः सत्यैः सूक्तैरङ्गैर्द्विजोत्तमः।
सामगानैः प्रबन्धैश्च गायन् कृष्णं जगद्गुरुम्॥
सुवासिन्यो दोलयित्वा वैष्णवान् पूजयेत्ततः।
एवं संपूजय देवेशं पापैर्मुक्तो हरिं व्रजेत्॥
दोलायां दर्शनं विष्णोर्महापातकनाशनम्।
कोटियागानुजं पुण्यं लभते नात्र संशयः॥
शिवब्रह्मादयो देवा नारदाद्या महर्षयः।
दोलायां दर्शनार्थं वै प्रयान्त्यनुचरैः सह॥

गन्धर्वाप्सरसः सर्वा विमानस्थाः सकिन्नराः।
गायन्ति सामगानैश्च दोलायामर्चितं हरिम्॥
गवाज्यसंयुतैर्दीपैर्भक्त्या नीराजनं चरेत्।
मरुत्व इन्द्र सूक्तेन मङ्गलाशीभिरेव च॥
ताम्बूलफलपुष्पाद्यैर्वैष्णवान् भोजयेत्ततः।
आशिषोवाचनं कृत्वा नमस्कृत्वा विसर्जयेत्॥
एवं संपूज्य देवेशं जयन्त्यां मधुसूदनम्।
सर्वान् लोकान् जयित्वाशु याति विष्णोः परं पदम्॥
मासि भाद्रपदे शुक्ले द्वादश्यां विष्णुदैवते।
अदित्यामुदभूद्विष्णुरुपेन्द्रो वामनोऽव्ययः॥
तस्यां स्नानोपवासाद्यमर्चयं परिकीर्त्तितम्।
श्रीकृष्णजन्मवत् सर्वं कुर्यादत्रापि वैष्णवः॥
सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्॥
माघमासे तु सप्तम्या मुदिते चैव भास्करे।
स्नात्वा नद्यां विधानेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम्॥
रक्तैश्च करवीरैश्च कुमुदेन्दीवरादिभिः।
मन्त्ररत्नेनार्चयित्वा पायसान्नं निवेदयेत्॥
यतश्च गोपा इत्यादि दशसूक्तान्यनुक्रमात्।
पुष्पाणि दद्याद्भक्त्या वै प्रत्यृचं वैष्णवोत्तमः॥
सहस्रं शतवारं वा मन्त्रेणापि यजेत्ततः।
पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत तिलैः कृष्णैः सशर्करैः॥
वैष्णवैरनुवाकैश्च मन्त्ररत्नेन मन्त्रवित्।
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा शेषकर्म समाचरेत्॥
नीराजनं ततो दद्यादयं गौरित्यनेन तु।

इति वा इति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ॥
सहस्रनामभिः स्तुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः।
गुरुं सम्पूजयेद्भक्त्या भुञ्जीत तद्धविः स्मृत ॥
अधःशायी ब्रह्मचारी जपेद्रात्रौ समाहितः।
एवं सम्पूज्य देवेशं तस्मिन्नहनि वैष्णवः ॥
त्रिकोटिकुलमुद्धृत्य वैष्णवं पदमाप्नुयात्।
द्वादशग्राममपि तस्यां वै यज्ञवराहमच्युतम् ॥
वैष्णव्या चैव गायत्र्या पूजयेत् प्रयतात्मवान्।
महिसाख्यं घृताक्तं वै धूपं दद्यात् प्रयत्नतः ॥
दद्यादष्टाङ्गदीपं च गवाज्येन च वैष्णवः।
सशर्कराज्यं सूपान्नं मोदकान् कृसरं तथा ॥
इक्षुदण्डानि रम्याणि फलाणि च निवेदयेत्।
प्रतेमहीति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाणि भक्तिमान् ॥
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैः चरुणा पायसेन वा।
मधुसूक्तेन होतव्यं गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
आज्येन वैष्णवैर्मन्त्रैः त्रिशतं त्रिभिरेव तु।
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
भोजयेद् ब्राह्मणान् भक्त्या गुरुं चापि प्रपूजयेत्।
सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥
तत्फलं लभते मर्त्यो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्।
कोदण्डस्थे दिनकरे तस्मिन्मासि निरन्तरम् ॥
अरुणोदयवेलायां प्रातः स्नानं समाचरेत्।
तर्पयित्वा विधानेन कृतकृत्यः समाहितः ॥
नारायणं जगन्नाथ मर्चयेद्विधिवद् द्विजः।

पौरुषेण विधानेन मूलमन्त्रेण वा यजेत् ॥
शतपत्रैश्च जातीभिस्तुलसीविल्वपुष्करैः।
गन्धैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥
पायसान्नं शर्करान्नं मुद्गान्नं सघृतं हविः।
सुवासितञ्च दध्यन्नमपूपान् मधुमिश्रितान् ॥
मोदकान् पृथुकान् लाजान् शष्कुलीचणकानपि।
विविधानि च भक्ष्याणि फलानि च निवेदयेत् ॥
वेदपारायणेनैव मासमेकं निरन्तरम्।
ऋचां दशसहस्राणि ऋचां पञ्चशतानि च ॥
ऋचामशीतिपादश्च पारायणं प्रकीर्त्तितम्।
वेदपारायणेनैव प्रत्यृचं कुसुमान्यजेत् ॥
रात्रौ होमं प्रकुर्व्वीत तिलैर्व्रीहिभिरेव वा।
सर्ववेदेष्वशक्तस्तु होमकर्म्मणि वैष्णवः ॥
वैष्णवैरनुवाकैर्वा प्रत्यहं जुहुयाद्बुधः।
यजुषापि तथा साम्ना शक्त्या पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥
अशक्तो यस्तु वेदेन प्रतिवासरमच्युतम्।
मूलमन्त्रेण साहस्रं दद्यात् पुष्पाञ्जलिं द्विजः ॥
तेनैव जुहुयाद्भक्त्या सहस्रं वह्निमण्डले।
अथवा रघुनाथस्य चारित्रेण महात्मनः ॥
प्रतिश्लोकेन पुष्पाणि दद्यान्मासं निरन्तरम्।
अधःशायी ब्रह्मचारी सकृद्भोजी भवेद्द्विजः ॥
मासान्ते तु विशेषेण पूजयद् वैष्णवान् द्विजान्।
एवमभ्यर्च्य गोविन्दं धनुर्मासे निरन्तरम् ॥
दिने दिने वैष्णवेष्ट्या फलं प्राप्नोत्यसंशयः।

यं यं कामयते चित्ते तन्तमाप्नोति पूरुषः॥
महद्भिः पापकैर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते।
तपोमासप्रदिते भानौ मासमेकं निरन्तरम्॥
स्नात्वा नद्यां तडागे वा तर्पयेत्यतिमच्युतम्।
अर्चयेन्माधवं नित्यं तन्मन्त्रेणैव तत्र वै॥
मन्त्ररत्नेण वा नित्यं माधवीचूतचम्पकैः।
मण्डपानि विचित्राणि शर्कराजयुतानि च॥
शाल्यन्नं दधिसंयुक्तं मोदकांश्च निवेदयेत्।
वैष्णवैः पावमानैश्च कुर्य्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः॥
तिलैश्च जुहुयादग्नौ मधुशर्करमिश्रितैः।
प्रत्यृचं पुरुषसूक्तेन श्रीसूक्तेनापि वैष्णवः॥
सहस्रं मूलमन्त्रेण तनृमन्त्रेणापि वै द्विजः।
सहस्रं वा शतं वापि शक्त्याच जुहुयाद्बुधः॥
यज्ञे यज्ञमिति ऋचा दीपान्नीराजयेत्ततः।
रात्रौ दोलार्चनं कुर्य्याद्वैष्णवैर्द्विजसत्तमैः॥
मासान्ते भोजयेद्विप्रान् वासोऽलङ्कारभूषणैः।
एवं सम्पूजिते तस्मिन् प्रसन्नोऽभूज्जनार्दनः॥
ददाति स्वपदं दिव्यं योगिगम्यं सनातनम्।
फाल्गुण्यां पौर्णमास्यां वै उदिते च निशाकरे॥
उपोष्य विधिवद्भक्तिं पूजयेद्वैष्णवोत्तमः
तिलैश्च करवीरैश्च कर्णिकारैश्च पाटलैः॥
कुन्दसहस्रकुसुमैर्यजेत् तं कमलापतिम्।
विष्णुसूक्तैः प्रत्यृचं च चरुणाज्येन मन्त्रतः॥
अग्ना देवानामनेन दीपान्नीराजयेत्ततः।

प्रसन्नो नित्यमनेन उपस्थाय सनातनम् ।
वैष्णवान् भोजयेच्छक्त्या भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ॥
एवं सम्पूज्य देवेशं तस्यां रात्रौ सनातनम् ।
षष्टिवर्षसहस्रस्य पूजामाप्नोत्यसंशयः ॥
एवं सम्पूजयेद्विष्णुं निमित्तेषु विशेषतः ।
यथाकालं यथावर्णं यथाशक्त्या यथाबलम् ॥
यथोक्तपुष्पालाभेतु तुलस्या वै समर्चयेत् ।
नैवेद्यस्याप्यलाभे तु हविष्यं वा निवेदयेत् ॥
सूक्तानि वैष्णवान्येव सूक्तालाभे यथा यजेत् ।
एकेन वा पौरुषेण सूक्तेन जुहुयात्तथा ॥
सर्वत्राज्यं प्रशस्तं स्याद्धोमद्रव्यादृलाभतः ।
मन्त्रालाभे मूलमन्त्रं सर्वतन्त्रेषु यो यजेत् ॥
उपस्थानन्तु सर्वत्र तद्विष्णोरिति वा कृत्वा ।
नीराजनन्तु सर्वत्र श्रिये जातेत्यनेन वा ॥
तत्तत्कालोचितं सर्वं मनसा वापि पूजयेत् ।
तुलसीमिश्रितं तोयं भक्त्या वापि समर्पयेत् ॥
सर्वेष्वेषु निमित्तेषु महाभागवतोत्तमान् ।
संपूज्य परिपूर्णत्वमाप्नोत्यत्र न संशयः ॥

इति हारीतस्मृतौ विशिष्टपरमधर्मशास्त्रे भगवन्नित्य-
नैमित्तिकविधिर्नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

हारीत उवाच ।

महोत्सवविधिं कुर्याद्देवस्य परमात्मनः ॥
आमाचार्याः प्रकुर्वीत यथोक्तविधिना नृप ! ।

यात्रोत्सवे कृते विष्णोः श्रुतिस्मृत्युक्तमार्गतः ॥
अनावृष्ट्यग्निदुर्भिक्षभयं नास्त्यत्र किञ्चन।
वारिजं वातजं वाग्निसर्पविद्युद्विषत्कृतम् ॥
महारोगग्रहैश्चैवं यद्भयं ग्रामवासिनाम्।
कृते महोत्सवे तत्र भयं नास्ति न संशयः ॥
तस्य दासा भविष्यन्ति नानाजनपदेश्वराः।
सार्वभौमो भवेद्राजा भक्त्या कृत्वा महोत्सवम् ॥
नवाह्निकं च सप्ताहं पञ्चाहं प्रत्यहं तथा।
सम्वत्सरे ऋतौ मासि पक्षे कुर्यात् क्रमेण तु ॥
तस्मिन्नादौ शुभदिने स्वस्तिवाचनपूर्वकम्।
अङ्कुरार्पणमादौ तु गरुत्मत्केतुमुच्छ्रयेत् ॥
याश्च षडित्योषधयः केतुको वेद इत्यपि।
अश्वत्थाश्चशमीगर्भंशुभामरणिमाहरेत् ॥
निर्मथीतेति सूक्तेन तथैवासीदमीति च।
आग्न्यां च प्रत्यृचं तस्मिन्निधाधानादि पूर्ववत् ॥
चर्वाज्यैरयमग्नीति उपस्थायार्च्चयेत्तथा।
तदग्निं संग्रहेत्तावदुत्सवः परिपूर्यते ॥
दीक्षितः स भवेत्तावदाचार्यो विजितेन्द्रियः।
वेदवेदाङ्गविच्छ्रौतस्मार्तकर्मविधानवत् ॥
महाभागवतो विप्रस्तान्त्रिकः सर्वकर्मसु।
लौकिके वा प्रकुर्वीत मथिताग्निं चेद्यदि ॥
आभ्यामेव च सूक्ताभ्यामग्नौ देवं यजेद्बुधः।
प्रातः स्मार्तविधानेन धौतवस्त्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत् ॥
ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैर्दान्तैर्यागभूमिं विशेद्गुरुः।

देवालयस्य मध्ये तु वेदिं रम्यां प्रकल्पयेत् ॥
अङ्कुरार्पणपात्रैश्च भद्रकुम्भैरलङ्कृताम् ।
वितानकुसुमाद्युक्तां कृत्वा तत्र सुखासने ॥
महोत्सवार्हं बिम्बं च निवेश्यास्मिन् प्रपूजयेत् ।
श्रीभूनिलादिसंयुक्तं नित्यैः परिजनैर्वृतम् ॥
मन्त्ररत्नविधानेन पूजयित्वा जगद्गुरुम् ।
इमे विप्रस्येत्यादिभि स्त्रिभिः सूक्तैश्च पूजयेत् ॥
सुरभीणि च पुष्पाणि प्रत्यृचं विनिवेदयेत् ॥
चतुर्दिक्षु च चत्वारो ब्राह्मणा मन्त्रवित्तमाः ।
वाराहं नारसिंहं च वामनं राघवं मनुम् ॥
ईशान्यादिषु चत्वारो विष्णुमन्त्रान् विदिक्षु च ।
वेद्या दक्षिणतः कुण्डं लक्षणाढ्यं च तत्र तु ॥
हुताशनं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानानिकं चरेत् ।
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चरुं तिलविमिश्रितम् ।
प्रत्यृचं जुहुयाद्वह्नौ मध्वाज्यगुडमिश्रितम् ॥
आज्यं श्रीभूमिसूक्ताभ्यां त्वं सोम इति पायसम् ।
पूर्वोक्तैर्वैष्णवैर्मन्त्रैस्तिलैर्व्रीहिभिरेव वा ॥
प्रत्येकं जुहुयात्पश्चादष्टोत्तरशतं क्रमात् ।
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
सुदध्यन्नं फलयुतं पानकञ्च निवेदयेत् ।
ताम्बूलञ्च समाप्याथ ऋत्विजश्चापि पूजयेत् ॥
ततः स्यन्दनमानीय पताकाच्छत्रसंयुतम् ।
श्वेतैः सलक्षणैरुह्ययानमश्वैः प्रकल्पितैः ॥
वस्त्रपुष्पमणिस्रग्भूषितं तत्र चित्रितम् ।

तस्मिन् मृदुतरस्वच्छपर्यङ्कं स्थापयेद्देशिकः॥
तस्मिन्निवेश्य देवेशं देवीभ्यां सहितं हरिम्।
अर्चयेद् गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपादिभिस्तथा॥
रथचक्रेषु वेदांश्च धर्मादीनपि पूजयेत्।
आधारशक्तिमाधारे ईषादण्डे पुराणकम्॥
छन्दांसि कूवरे सप्त पर्यङ्के भुजगाधिपम्।
हयेषु चतुरो मन्त्रान् योक्त्रेष्वङ्गानि षट् च वै॥
ध्वजे पताकराजानं छत्रेऽनन्तं स्वराणि तु।
तालवृन्ते चामरे च अक्षराणि च पूजयेत्॥
अभ्यर्च्यैवं रथं दिव्यं पश्चात् संपूजयेद्धरिम्।
दिक्पालावरणांश्चैवमर्चयेद्दिक्षु सर्वतः॥
जीमूतस्येति सूक्तेन तत्र पुष्पाञ्जलिं चरेत्।
मरुत्वानिन्द्रेति सूक्तेन कृत्वा नीराजनं ततः॥
वनस्पतीति सूक्तेन वादयेत्पटहादिकम्।
गीतैर्नृत्यैश्च वादित्रैः पुण्यस्तोत्रैर्मनोहरैः॥
हयैर्गजैः स्यन्दनैश्च परितस्तर्पयेत्प्रभुम्।
ऋत्विजः पुरतो वेदानङ्गानि च जपेत्तदा॥
गायेत् सामानि भक्त्या वै पुरतः पार्श्वतो हरेः।
कुङ्कुमैः कुसुमैर्लाजैर्विकिरन्वै समन्ततः॥
स्वलङ्कृतेषु विथिषु पर्यटन् सेवयेत्प्रभुम्।
गृहद्वारेषु मार्गेषु भक्तैरिक्षुभिरेव च॥
कुसुमैर्धूपदीपैश्च ताम्बूलैश्चापि सेवयेत्।
एवं निषेव्य देवेशं पुनर्गेहं निवेशयेत्॥
तमभि प्रगायतेति जपन् सूक्तं निवेशयेत्।

प्रसद्माज मित्यनेन दीपामीराजयेत्ततः॥
पीठे निवेश्य देवेशमुपचारान् समर्पयेत्।
वयमुपेत्य ध्यायेन आशीषो वाचनं चरेत्॥
अनेन विधिना कुर्य्यादुत्सवं प्रतिवासरम्।
जपैर्होमै स्तथा दानैर्विप्राणां भोजनैरपि॥
समाप्ते चोत्सवे विष्णोः कुर्य्यादवभृथं शुभम्।
नदीं खातं तड़ागं वा देवेन सहितो व्रजेत्॥
स्यन्दनादिषु यानेषु स्थिता नार्य्यः स्वलङ्कृताः।
पुरुषाश्च हरिद्राश्च चूर्णादीन् विकिरन्मिथः॥
कुर्य्यादवभृतं तत्र विशिष्टैर्ब्राह्मणैः सह।
वासुदेवोत्सवे स्नानमश्वमेधफलं लभेत्॥
स्नात्वा सन्तर्प्य देवादीन् प्रविश्य हरिमन्दिरम्।
यजेतावभृथेष्टिञ्च अस्य वामेति सूक्ततः॥
चरुमाज्यं तिलैर्वापि अनुवाकैश्च वैष्णवैः।
एवं हुत्वावभृथेष्टिं वै वैष्णवान् भोजयेत्ततः॥
गुरुञ्च ऋत्विजश्चैव पूजयेद्भक्तित स्ततः।
पिबासोमेत्यध्यायेन कुर्य्यात् स्वस्त्ययनं हरेः॥
इच्छन्ति त्वेत्य ध्यानेन प्रत्यृचञ्च द्वयेन च।
अष्टोत्तरशतं जुहुयात्तु सुमैरेव वैष्णवः॥
हिरण्यगर्भसूक्तेन तथैवाज्यं द्विजोत्तमः।
पुनरेव तु होतव्यं हुत्वा वैकुण्ठपार्षदम्॥
होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेदपि।
सर्वयज्ञसमाप्तौ तु पुष्पयागं समाचरेत्॥
सर्वं सम्पूर्णतामेति परितुष्टो जनार्दनः।

एवं महोत्सवं कुर्य्यात्प्रत्यब्दं परमात्मनः ॥
अथ नित्योत्सवे पूजा होमश्चात्र विधीयते ।
शिबिकायां निवेश्येशं पूजयित्वा विधानतः ॥
तत्र चामरवादित्रभृङ्गारैस्तालवृन्तकैः ।
दीपिकाभिरनेकाभिर्दूर्वाग्रकुसुमाचतैः ॥
फलमोदकहस्ताभिर्नारीभिः समलङ्कृतम् ।
देवस्यायतनं रम्यं त्रिः प्रदक्षिणमाचरेत् ॥
तत्तन्मन्त्रान् जपेद्दिक्षु सर्व्वासु द्विजपुङ्गवाः ।
बलिञ्च निक्षिपेत्तासु देवानुद्दिश्य पूर्व्वतः ॥
प्राचीं विश्वजिते सूक्तं अग्ने तव अनन्तरम् ।
याम्ये परे इमां सन्तु मोषुणस्तु तदन्तरम् ॥
यच्चिद्धेति प्रतीच्यान्तु विहिहोत्येत्यनन्तरम् ।
स सोम इति सौम्यान्तु कद्रुद्रायेत्यनन्तरम् ॥
प्रजापतिं तथा चोर्द्धमधश्च पृथिवीं क्षिपेत् ।
एवं दिक्षु बलिं दत्त्वा परिणीय जनार्दनम् ॥
स्तुतिभिः पुष्कलाभिश्च भवनं सम्प्रवेशयेत् ।
पीठे निवेश्य देवेशं पूजयित्वा विधानतः ॥
विहिसोतादिसूक्तेन दद्यात् पुष्पाणि शार्ङ्गिणे ।
नीराजनं ततो दद्यात् ध्रुवसूक्तेन वैष्णवः ॥
शाययित्वा च शय्यायां दद्यात् पुष्पाणि मन्त्रतः ।
इमं महेति सूक्ताभ्यां पूजयेत् विष्णुमव्ययम् ॥
सौदर्शनेन मन्त्रेण रक्षां कुर्य्यात्समन्ततः ॥
एवं नित्योत्सवं कुर्य्याद्रात्रौ चाहनि सर्वदा ।
गुरूणामन्त्यदिवसे भगवज्जन्मवासरे ॥

कार्त्तिक्यां श्रावणे वापि कुर्य्यादिष्टिञ्च वैष्णवीम्।
उपोष्य पूर्व्वदिवसे दीक्षितः सुसमाहितः॥
स्वस्तिवाचनपूर्व्वेण कारयेदङ्कुरार्पणम्।
नद्यां स्नात्वा च ऋत्विग्भिश्चतुर्भिर्व्वेदपारगैः॥
पौरुषेण विधानेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम्।
गन्धैर्नानाविधैः पुष्पैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः॥
फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च ताम्बूलाद्यैः प्रपूजयेत्।
अर्घ्याद्यैरुपचारैस्तु सूक्तान्ते पूजयेद्धरिम्॥
अध्यायान्ते मण्डलान्ते नैवेद्यैर्व्विविधैरपि।
पूजयित्वा हरिं भक्त्या वैष्णवान् भोजयेत्तथा॥
आज्येन चरुणा वापि तिलैः पद्मैरथापि वा।
समिद्भिर्व्विल्वपत्रैर्व्वा होमं कुर्व्वीत वैष्णवः॥
यज्ञरूपं हरिं ध्यायन् प्रत्यृचं वेदसंहिताम्।
होमः समाप्यते यावत्तावद्वै दीक्षितो भवेत्॥
जुहुयाद्वै गार्हपत्ये सोऽग्निमभ्यर्च्च भूपते!।
अग्निरक्षणमप्युक्तं यावदिष्टिः समाप्यते॥
विशिष्टान् वैष्णवान् विप्रान् भोजयेत्प्रतिवासरम्।
ऋत्विजश्च पठेत्तावच्चतुर्म्मन्त्रान् समाहितः॥
यजेदवभृथेष्टिं च पावमान्यैश्च वैष्णवैः।
अन्ते संपूजयेद्विप्रान् वासोऽलङ्कारभूषणैः॥
ऋत्विजश्च गुरुं चैव पूजयेच्च विशेषतः।
एवमिष्टिन्तु यः कुर्य्याद्वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः॥
क्रतूनां दशकोटीनां फलं प्राप्नोत्यसंशयः।
यस्मिन्देशे वैष्णवेष्ट्या पूजितो मधुसूदनः॥

दुर्भिक्षरोगाग्निभयं तस्मिन् नास्ति न संशयः ।
अशक्तः सर्वदैवेन कर्त्तुमिष्टिं च वैष्णवीम् ॥
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्जुहुयात्प्रत्यहं हविः ।
तैरेव पुष्पाञ्जलिं च कुर्य्यादिष्ट्याः प्रपूर्त्तये ॥
अथवा मूलमन्त्रं तु लक्षं जप्त्वा हुताशने ।
अयुतं जुहुयात्तद्वत्पुष्पाणि च सनातने ॥
इष्टिः संपूर्णतां याति सर्ववेदाः सदक्षिणाः ।
एवमिष्टिं प्रकुर्वीत प्रत्यब्दं वैष्णवोत्तमः ॥
तुष्ट्यर्थं वासुदेवस्य वंशस्योज्जीवनाय च ।
वृद्ध्यर्थमपि लोकस्य देवतानां हिताय च ॥
पिता वा यदि वा माता भ्राता वान्ये सुहृज्जनाः ।
यदि पञ्चत्वमापन्नाः कथं कुर्याद्द्विजोत्तमः ॥
कनिष्ठवर्जमेवात्र वपनं मुनिभिः स्मृतम ।
स्नात्वाचम्य विधानेन कारयेत् पूजनं हरेः ।
रङ्गवल्यादिभि स्तत्र कुर्य्यात् सर्वत्र मङ्गलम् ॥
रोदनं वर्जयित्वैव गोमयेन शुचि स्थलम् ।
विलिप्य मण्डले तत्र धान्यस्योपर्युलूखलम् ॥
कलशांस्तु चतुर्दिक्षु तण्डुलोपरि निक्षिपेत् ।
हिरण्यपञ्चगव्यानि पञ्चत्वक्पल्लवान् न्यसेत् ॥
वाससा तन्तुना वापि वेष्टयेत् त्रिः प्रदक्षिणम् ।
उलूखले वासुदेवं कलशेषु क्रमेण च ॥
प्रद्युम्न मनिरुद्धञ्च सङ्कर्षण मधोक्षजम् ।
सम्पूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्भक्त्या भक्ष्यं निवेदयेत् ॥
अभ्यर्च्य मुसलं पुष्पैर्गायत्र्या प्रणवेन च ।

हरिद्रामवहन्त्यासु परोमात्रेति वै जपन् ॥
भगवन्मन्दिरे विष्णुं हरिद्राद्यैः प्रपूजयेत्।
पितुः शरीरं विधिवत् स्नापयेत्कालशोदकैः ॥
तिलैश्च पञ्चगव्यैश्च गायत्र्या वैष्णवेन च।
उद्धृत्य सर्वकर्मणेति स्नापयेत्पितरं सुतः ॥
नारायणानुवाकेन चैवं स्नाप्य ततः पितुः।
धौतवस्त्रञ्च सम्वेष्ट्य भूषणैर्भूषयेत्ततः ॥
गन्धमाल्यै रलङ्कृत्य शुचौ देशे कुशोत्तरे।
तिलोपरि विधायैनं वस्त्रं छित्वान्यतः सुतम् ॥
धारयेदुत्तरीये द्वे यावत्कर्म समाप्यते।
हुत्वैवोपासनं तस्य आर्द्र यज्ञीयकाष्ठकैः ॥
शिविकां कारयित्वाथ वस्त्रमूल्यादिभिः शुभाम्।
तस्मिन्निवेश्य तं प्रेतं वाहकान्वरयेत्ततः ॥
स्ववर्णवैष्णवानेव पूजयेत् स्वर्णदक्षिणैः।
वहेयुस्तेऽपि भक्त्या तं पठन् विष्णुस्तवान् मुदा ॥
हरिद्रालाजपुष्पाणि विकिरन् वैष्णवा मुदा।
वादित्रनृत्यगीताद्यैर्व्रजेयुः कीर्त्तयन् हरिम्।
हुताग्निमग्रतः कृत्वा गच्छेयुस्तस्य बान्धवाः ॥
वाहकानामलाभे तु शकटे गोवृषान्विते।
निवेश्य शिविकां रम्यां व्रजेयुर्नगराद्बहिः ॥
दक्षिणेन मृतं शूद्रं पुरद्वारेण निर्हरेत्।
पश्चिमोत्तरपूर्वेषु यथासङ्ख्यं द्विजातयः ॥
प्राग्द्वारं सर्ववर्णानां न निषिद्धं कदाचन।
गत्वा शुभतरं देशं रम्यं शुभजलान्वितम् ॥

यज्ञवृक्षसमाकीर्णं ममेध्यादिविवर्जितम्।
खातयेत्तत्र कुण्डं तु निम्नं हस्तत्रयं तदा।
द्वाभ्यान्त्रिभिर्वा विस्तारं चतुरायतमेव च॥
ततः संमार्जनं कृत्वा गोमयान्वितवारिणा।
सम्प्रोक्ष्य यज्ञियैः काष्ठैः स्थितिं कुर्याद्यथाविधि॥
आस्तीर्य दक्षिणाग्रमेवमैनाजिनमनुत्तमम्।
तस्मिन्नास्तीर्य्य दर्भांस्तु विकीर्य च तिलांस्तथा॥
तस्मिन्निवेश्य तं देवं घृताक्तं नववस्त्रकम्।
ईषद्धौतं नवं श्वेतं सदाशयमवारितम्॥
अहतं तद्विजानीया द्दैवे पित्रे च कर्म्मणि।
परिषिच्य चिते पश्चादपोऽपयान्तितीत्यृचा॥
परिस्तीर्य्य शुभैर्दर्भैरपसव्येन सव्यतः।
उरस्यग्निं निधायास्य पात्रासादानमाचरेत्॥
प्रोक्षणं चमसाज्ये च चरुमिध्मस्रुवौ तथा।
असाद्योक्तविधानेन इध्माधानात् तमाचरेत्॥
स्वगृह्योक्तविधानेन हुत्वा सर्वमशेषतः।
पश्चादाज्ययुतं हव्यं जुहुयादुपवीतवान्॥
सोमानमित्योदनेन प्रत्यृचं तत आज्यतः।
तं महेन्द्रेति सूक्तेन हुत्वा प्रत्यृचमेव च॥
एष इत्यनुवाकाभ्यां पृषदाज्यं यजेत्ततः।
सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम्॥
तिलैश्च जुहुयात्पादमष्टाविंशतिमेव वा।
एकैकामाहुतिं पश्चाद्वैकुण्ठपार्षदं यजेत्॥
ब्रह्ममेध इति प्रोक्तं मुनिभिर्ब्रह्मतत्परैः।

महाभागवतानां वै कर्त्तव्यमिदमुत्तमम्॥
केशवार्पितसर्वाङ्गं शशिभं मङ्गलाद्दयम्।
न तथा दापयेद्विद्वान् ब्रह्ममेधविधिं विना॥
परमावगतेनापि कर्त्तव्यं हि द्विजन्मनः।
द्रव्यालाभेऽपि होतव्यं यज्ञियैश्च प्रसूनकैः॥
शूद्रस्यापि विशिष्टस्य परमैकान्तिनस्तथा।
स्वाहाकारञ्च वेदञ्च हित्वा पुष्पैर्यजेच्छुभैः॥
तूष्णीमद्भिः परीषिच्य परिस्तीर्य्य कुशैस्तिलैः।
नामभिः केशवाद्यैश्च तथा सङ्कर्षणादिभिः॥
मत्स्यकूर्म्मादिभिश्चैव वेदार्थोक्तप्रबन्धकैः।
नमोऽन्तमेव जुहुयात् स्वाहाकारं विवर्जयेत्॥
अमन्त्रकं प्रकुर्वीत शूद्रः सर्वमशेषतः।
दग्ध्वा शरीरं विधिवद्वैष्णवस्य महात्मनः॥
यन्मरणं तदवभृतमिति मत्वा विचक्षणः।
स्नानार्थं पुण्यसलिलं व्रजेद्ग्रामवर्तैः सह॥
अनुलिप्य घृतं सर्वं गोमयं वा तिलैः सह।
दूर्वाग्रैरक्षतैर्लाजैः स्नानं कुर्व्वीत मङ्गलम्॥
स्वगृह्योक्तविधानेन तस्य पुत्राः स्वगोत्रजाः।
पिण्डोदकप्रदानाद्यं सर्वमप्यौर्ध्वदैहिकम्॥
निर्वर्त्त्य विधिना धर्मं सामान्येनावशेषतः।
विशिष्टं परमं धर्मं नारायणबलिं ततः॥
प्रकुर्य्याद्वैष्णवैः सार्द्धं यथाशास्त्रमतन्द्रितः।
निमन्त्रयेत्त पूर्वेद्युर्ब्राह्मणान् वैष्णवान् शुभान्॥
चतुर्विंशतिसंख्याकान् महाभागवतोत्तमः।

केशवादीन् समुद्दिश्य चतुर्विंशति वैष्णवान् ॥
रात्रौ निमन्त्र्य सम्पूज्य तैः सार्द्धं विजितेन्द्रियः ।
प्रातरुत्थाय तैर्गत्वा नदीं पुण्यजलान्विताम् ॥
धात्रीफलानुलिप्ताङ्गो निमज्य विमले जले ।
जपन् वै वैष्णवान् सूक्तान् स्नानं कुर्वीत वै द्विजः ॥
वैकुण्ठतर्पणं कुर्यात् कुसुमैः सतिलाक्षतैः ।
गृहं गत्वार्चयेद्देवं सर्वावरणसंयुतम् ॥
सुगन्धपुष्पैर्विविधैर्गन्धैर्धूपैश्च दीपकैः ।
नैवेद्यैर्भक्ष्यभोज्यैश्च फलैर्नीराजनैरपि ॥
अर्चयित्वा विधानेन मूलमन्त्रेण वैष्णवः ।
पुरतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानं समाचरेत् ॥
चरुं सश्रकरं राजन्स्तु जुहुयाद्वह्निमण्डले ।
प्रत्यृचं वैष्णवैः सूक्तैः केशवादैश्च नामभिः ॥
हुत्वाथ वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।
गव्याज्येनैव जुहुयाच्चतुर्भिर्वैष्णवोत्तमः ॥
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ।
अग्नेरुत्तरभागेन गोमयेनानुलिप्य च ॥
आस्तीर्य्य दर्भान् प्रागग्रान् चतुर्विंशतिसंख्यया ।
उदक्प्रावर्षिकेनैव केशवादिक्रमेण तु ॥
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैस्तत्तन्मन्त्रैः पृथक् पृथक् ।
मध्वाज्यतिलमिश्रेण चरुणा पायसेन वा ॥
कुशेषु तेषु दद्यात्तु पिण्डान् तीर्थं विधानतः ।
स्वाहाकारेण मनसा केशवादीन् क्रमेण वै ॥
दत्त्वा पिण्डान् समभ्यर्च्य गन्धपुष्पाक्षतोदकैः ।

नित्यमभ्यर्च्य मुक्तेभ्यो वैष्णवेभ्यस्तथैव च ॥
दद्यात् पिण्डत्रयं चैव तेषां दक्षिणतः क्रमात्।
विष्णोर्नु केन सूक्तेन उपस्थानजपं तथा ॥
प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा भक्त्याथ वैष्णवः।
पिण्डांस्तु सलिले दत्त्वा स्नात्वा संपूज्य केशवम् ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्पादप्रक्षालनादिभिः।
अर्घ्याद्यैर्गन्धपुष्पाद्यैर्वासोऽलङ्कारभूषणैः ॥
केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांश्च वैष्णवान्।
संपूज्य विधिवद्भक्त्या महाभागवतोत्तमान् ॥
पायसं सगुडं साज्यं सुद्धान्नं पानकैः फलैः।
सभोज्य विप्रानाचान्तान् प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥
हविष्यञ्च सकृद्भुक्त्वा भूमौ दद्यात् कुशोत्तरे।
अयं नारायणबलिर्मुनिभिः सम्प्रकीर्त्तितः ॥
स्वर्गस्थानां च सर्वेषां कर्त्तव्यो वैष्णवोत्तमैः।
अलाभे चैव विप्रेषु वैष्णवेष्वप्यशक्तितः ॥
सर्वं कृत्वा विधानेन जपहोमार्चनादिकम्।
केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांश्च वैष्णवान् ॥
एकं वा भोजयेद्विप्रं महाभागवतोत्तमम।
श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं विशिष्टाद्यः समाचरेत् ॥
वैष्णवं परमं धर्मं महाभागवतोत्तमम्।
तस्मिन् संपूजिते विप्रे सर्वं संपूजितं जगत् ॥
तस्माद्भागवतश्रेष्ठमेकं वापि सुपूजयेत्।
हरिश्च देवताश्चैव पितरश्च महर्षयः ॥
तस्मिन् संपूजिते विप्रे तुष्यन्त्येव न संशयः।

अर्चनं मन्त्रपठनं ध्यानं होमश्च वन्दनम् ॥
मन्त्रार्थचिन्तनं योगो वैष्णवानाञ्च पूजनम् ।
प्रसादतीर्थसेवा च नवेज्याकर्म्म उच्यते ।
पञ्चसंस्कारसम्पन्नो नवेज्याकर्म्मकारकः ॥
आकारत्रयसम्पन्नो महाभागवतोत्तमः ।
आद्यानामप्यलाभेतु एकं नारायणं बलिम् ॥
कुर्वीत परया भक्त्या वैकुण्ठपदमाप्नुयात् ।
नित्यञ्च प्रतिमासञ्च पित्रोः श्राद्धं विधानतः ॥
सोदकुम्भं प्रदद्यात्तु यावदिष्ट्यान्तिकं द्विजः ।
प्रत्यब्दं पार्वणश्राद्धं मातापित्रोर्मृतेऽहनि ॥
अर्चयित्वाऽच्युतं भक्त्या पश्चात् कुर्याद्विधानतः ।
वैष्णवानेव विप्रांस्तु सर्वकर्म्मसु योजयेत् ॥
सर्वथावैष्णवान् विप्रान् पतितानिव सन्त्यजेत् ।
शङ्खचक्रविहीनास्तु देवतान्तरपूजकाः ।
द्वादशीविमुखा विप्राः शैवाश्चावैष्णवाः स्मृताः ॥
अवैष्णवानां संसर्गात् पूजनाद्वन्दनादपि ।
यजनाध्यापनात्सद्यो वैष्णवत्वाच्च्युतो भवेत् ॥
श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं नातिक्रम्याचरेत्सदा ।
स्वशाखोक्तविधानेन वैकुण्ठार्चनपूर्व्वकम् ॥
कर्त्तृत्वफलसङ्गित्वे परित्यज्य समाचरेत् ।
धर्मस्य कर्ता भोक्ता च परमात्मा सनातनः ॥
अधर्मं मनसा वाचा कर्मणापि त्यजेत्सदा ।
अकृत्यकरणाद्विप्रः कृत्यस्याकरणादपि ॥
अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां सद्यः पतनमृच्छति ।

अनिष्टं मनसा यस्तु पापमेवाभिचिंतयेत् ॥
कल्पकोटिसहस्राणि निरयं वै स गच्छति।
यस्तु वाचा वदेत्पाप मसत्यकथनादिकम् ॥
कल्पायुतसहस्राणि तिर्य्यग्योनिषु जायते।
यस्तत्तु कुरुते नित्यं पापमाचरणादिभिः ॥
युगकोटिसहस्राणि विष्ठायां जायते क्रिमिः।
दान्तः शुचि स्तपस्वी च सत्यवाग्विजितेन्द्रियः ॥
स सात्त्विकः शमयुतः सुरयोनिषु जायते।
यस्त्वर्थकामनिरतः सदा विषयचापलः ॥
स राजसो मनुष्येषु भूयो भूयोऽभिजायते।
क्रोधी प्रमादवान् दम्भी नास्तिको विपरीतभावक् ॥
निद्रालु स्तामसो याति बहुशो मृगपक्षिताम्।
महापापञ्चातिपापं प्रासङ्गिकञ्चोपपातकम्।
प्रासङ्गिकं नरः कृत्वा नरकान् याति दारुणान् ॥
तामिस्र मन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ।
सङ्घातः कालसूत्रञ्च पूयशोणितकर्दमम् ॥
कुम्भीपाकं लोहशङ्कुस्तथा विण्मूत्रसागरः।
तप्तायसास्तयो घोरा स्तप्तायसमयं गृहम् ॥
शय्या तप्तायसमयी पावकश्चाग्निसन्निभम्।
शूलमुद्गरसङ्घातं काकोलूकोलदंशितम् ॥
सिंहव्याघ्रमहानागभीकरं सम्प्रतापनम्।
क्रिमिराशिमहाज्वालं तथा विण्मूत्रभोजनम् ॥
असिपत्रवनं घोरं तप्ताङ्गारमयी बही।
सञ्जीवनं महाघोरमित्याख्या नरकाः स्मृताः ॥

महापातकजैर्घोरैरुपपातकजैरपि।
व्रजतीमान् महाघोरान् दुर्वृत्तैरन्वितश्च यः॥
प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदकार्य्यकृतं महत्।
कामतस्तु कृतं यत्तु मरणान्तिकमृच्छति॥
ब्रह्महत्या सुरापानं विप्रस्वर्णस्य हारणम्।
गुरुदाराभिगमनं तत्संयोगश्च पञ्चमः।
संलापात् स्पर्शनाद्वासादेकशय्यासनाशनात्॥
सौहार्द्दाद्दीक्षणाद्दानात्तेनैव समतां व्रजेत्।
गुर्वाक्षेपस्त्रयीनिन्दा सुहृदाम्बधएव च॥
ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम्।
यागस्थं क्षत्रियं वैश्यं विशिष्टं शूद्रमेव च॥
शरणागतं स्वामिनं च पितरं भ्रातरं गुरुम्।
पुत्रं तपस्विनं शिष्यं भार्य्यां तेषां च सर्वतः॥
अन्तर्वत्नीं स्त्रियो गाश्च तथा तस्मीं रजस्वलाः।
देवताप्रतिमां साध्वीं बालांश्चैव तपस्विनीम्॥
घातयित्वा समाप्नोति ब्रह्महत्यां न संशयः।
जैह्मप्रमाणस्तवं क्रूरं निषिद्धानां च भक्षणम्॥
रजस्वलामुखास्वादः पञ्चयज्ञादिवर्जनम्।
अनृतं कूटसाक्षीच महायन्त्रप्रवर्त्तनम्॥
आकर्षणादि षट्कर्म लाक्षालवणविक्रयः।
पाषण्डकल्ककुहकवेदबाह्यविधिक्रिया॥
यक्षराक्षसभूतानामर्चनं वन्दनं तथा।
वह्नेर्गवाम्बुपानञ्च सुरापस्त्रीनिषेवणम्॥
गवां निष्पीडनं क्षीरं ताम्रस्थं गव्यमेव च।

पात्रान्तरगतं यत्तु नारिकेलफलाम्बु च ॥
तालहिन्तालमाधूकफलानां रसमेव च ।
खरोष्ट्रमानुषीक्षीरं सुरापानसमानि वै ॥
मानकूट तुलाकूट निक्षेपहरणानि च ।
भूरत्ननारीहरणं रसानस्तेयमेव च ॥
गुडकार्पासलवणतिलकान् सामिषाम्बु च ।
काष्ठवस्त्रे च हृत्वा च लोहानां हरणं तथा ॥
विषाग्निदाहनं चैव सुवर्णस्तेयसम्मितम् ।
सखी भार्या कुमारी च सगोत्रा शरणागता ॥
साध्वी प्रव्रजिता राज्ञी निक्षिप्ता च रजस्वला ।
वर्णोत्तमा तथा शिष्यभार्या भ्रातृपितृव्ययोः ॥
मातामही पितामही पितुर्मातुश्च सोदराः ।
अन्या मातृव्यदुहिता मातुलानी पितृष्वसा ॥
जननी भगिनी धात्री दुहिताचार्यभामिनी ।
स्नुषाचार्यसुता चैव तत्पत्नी सुमहातपाः ॥
मातुः सपत्नी सार्वभौमी दीक्षिता चैव भामिनी ।
कपिला महिषी धेनुर्देवताप्रतिमा तथा ॥
आसामन्यतमाङ्गच्छेद्गुरुतल्पग उच्यते ।
महापातकिनामत्र तत्संयोगिन एव च ॥
प्रायश्चित्तं नास्ति तेषां भृग्वग्निपतनं स्मृतम् ।
हीनवर्णाभिगमनं गर्भघ्नं भर्तृहिंसनम् ॥
विशेषपतनीयानि स्त्रीणां पुंसां च यानि तु ।
स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो गोबालहननं तथा ॥
फलपुष्पद्रुमाणां हि चौषधीनाञ्च हिंसनम् ।

वापीकूपतड़ागानां ध्वंसनं ग्रामघातनम् ॥
अभिचारादिकं कर्म शस्यध्वंसनमेव च।
उद्यानारामहननं प्रपाविध्वंसनं तथा ॥
मातापितृसुतत्यागो दारत्यागस्तथैव च।
स्वाध्यायाग्निगुरुत्यागस्तथा धर्मस्य विक्रयः ॥
कन्याया विक्रयश्चैव स्वाध्यायमवविक्रयः।
परस्त्रीगमनञ्चैव परद्रव्यापहारणम् ॥
तथा पुंसाभिगमनं पशूनां गमनं तथा।
वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वविध्वंसनं तथा ॥
कन्याया दूषणं चैव गवां योनिनिपीड़नम्।
मानुषाणां पशूनाञ्च नासाद्यङ्गविभेदनम् ॥
ग्रामान्त्यजस्त्रीगमनं विज्ञेयमनुपातकम्।
नित्यनैमित्तिकश्राद्धवर्जनं पशुहिंसनम् ॥
मृगपक्षिमहासर्पयादसां हननक्रिया।
साधारणस्त्रीगमनं पशुग्रास्ये मैथुनं तथा ॥
पारवित्तं पारदार्यं निन्दितार्थोपजीवनम्।
तथैवानाश्रमे वासो देवद्रव्योपजीवनम् ॥
पयोदधितिलानाञ्च विक्रयं लवणक्रयम्।
शाकमूलफलस्तेयमतिवृद्ध्युपजीवनम् ॥
निमन्त्रितातिक्रमणं दुष्प्रतिग्रहमेव च।
ऋणानामप्रदानत्वं सन्ध्याकालातिवर्त्तनम् ॥
वृथैवाग्निपरित्यागः संग्रामेषु पलायिता।
दुर्भोजनं दुरालापं स्वधर्मस्य च कीर्त्तनम् ॥
परेषां दोषवचनं परदारनिरीक्षणम्।

नास्तिक्यं व्रतलोपश्च स्वाश्रमाचारवर्जनम् ॥
असच्छास्त्राभिगमनं व्यसनान्याशेविग्नयः।
आत्यतात्मार्थवचनमेकैकमुपपातकम् ॥
इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः क्रिमिकीटादिहिंसनम्।
भावदुष्टं कालदुष्टं क्रियादुष्टं च भक्षणम् ॥
मूत्रमेहणकाष्ठाम्बुस्वेयमत्यशनं तथा।
अनृतं विषयत्यागपथ्यं दिवास्वप्नमसत्कथा ॥
तच्छ्रावणं परान्नं च दिवामैथुनमेव च।
रजस्वला सूतिका च परस्त्रीमभिदर्शनम् ॥
उपवासदिने श्राद्धे दिवा पर्वणि मैथुनम्।
शूद्रप्रेष्यं हीनसख्यमुच्छिष्टस्पर्शनादिकम् ॥
स्त्रीभिर्हास्यं कामजल्पं मुक्तकेश्यादिवीक्षणम्।
इत्यादयो ये च दोषाः प्रकीर्णाः परिकीर्त्तिताः।
महापापं पातकञ्च अनुपातकमेव च ॥
उपपापं प्रकीर्णञ्च पञ्चधा तत्र कीर्त्तितम्।
महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु ॥
तानि पातकसंज्ञानि तन्न्यून मनुपातकम्।
उपपापं ततो न्यूनं ततोहीनं प्रकीर्णकम् ॥
संसर्गस्तु तथा तेषां प्रसङ्गात्सम्प्रकीर्त्तितम्।
क्रमेण वक्ष्यते तेषां प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥
यो येन सम्वसेत्तेषां तस्यैव व्रतमाचरेत्।
संसर्गिणस्तु संसर्गस्तत्संसर्गस्तथैव च ॥
चतुर्थस्य न दोषस्तु पतत्येषु यथाक्रमम्।
प्रकीर्णकादिदोषाणां प्रासङ्गिक मविद्यते ॥

स्वल्पत्वात्पतनाभावात्तत्संसर्गान्न दुष्यति ।
स्नानाच्च शुद्धिर्दोषस्य संसर्गात्पतितं विना ॥
सावित्र्या चापि शुध्येत कर्त्तुरेव व्रतक्रिया ।
कृते पापे यस्य पुंसः पश्चात्तापोऽनुजायते ॥
प्रायश्चित्तन्तु तस्यैव कर्त्तव्यं नेतरस्य तु ।
जातानुतापस्य भवेत्प्रायश्चित्तं यथोदितम् ॥
नानुतापस्य पुंसस्तु प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
नाश्वमेधफलेनापि नानुतापे विशुद्ध्यते ॥
तस्माज्जातानुतापस्य प्रायश्चित्तं विशुध्यते ।
चरेदकामतः कृत्वा पतनीयं महत् पुमान् ॥
न कामतश्चरेद्धर्मं भृग्वग्निपतनं विना ।
यः कामतो महापापं नरः कुर्य्यात्कथञ्चन ॥
न तस्य शुद्धिर्निर्दिष्टा भृग्वग्निपतनं विना ।
इत्युक्तं ब्रह्मणा पूर्वं मनुना च महर्षिभिः ॥
पातकेषु च सर्वत्र कामतो द्विगुणं व्रतम् ।
कामतः पतनीयेषु मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥
हयमेधायनः शुद्धिः सार्वभौमस्य भूपतेः ।
कामतस्त्वनुपापेषु लोके न व्यवहार्यता ॥
महत्सु चातिपापेषु प्रदीप्तं ज्वलनं विशेत् ।
प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदकामकृतं भवेत् ॥
कामतो व्यवहारस्तु वचनादिह जायते ।
इति योगीश्वरेणोक्त मुपपापेषु तत्र तत् ॥
तस्मादकामतः पापं प्रायश्चित्तेन शुध्यति ।
तेषां क्रमेण वक्ष्यामि प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥

शिरः कपालध्वजवान् भिक्षाशी कर्म्म वेदयन्।
ब्रह्महा द्वादशाब्दानि पुण्यतीर्थे समाविशेत्॥
प्रयागे सेतुबन्धादिपुण्यक्षेत्रेषु पापकृत्।
तत्र वर्षादि विज्ञाप्य स्वस्वकल्पमशेषतः॥
तत्रस्थैर्ब्राह्मणैरेवानुज्ञातो व्रतमाचरेत्।
चत्वारो ब्राह्मणाः शिष्टाः परिषदित्यभिधीयते॥
ते व्रतमाचरेद्धर्म्ममेको वाध्यात्मवित्तमः।
जटी वल्कलवासाश्च वह्निरेव समाविशन्॥
स्नानं त्रिषवणं कुर्व्वन् क्षितिशायी जितेन्द्रियः।
एकभुक्तेन नक्तेन फलैरनशनेन च॥
समापयेत्कर्म्मफलं यथाकालं यथाबलम्।
राममिन्दीवरश्यामं पौलस्त्यद्रुमकल्मषम्॥
ध्यात्वा षडक्षरं मन्त्रं नित्यं तावद्दशनिशम्।
एवं द्वादशवर्षाणि पुण्यतीर्थे समाचरन्॥
मुच्यते ब्रह्महत्याया स्तपसा वीतकल्मषः।
चरिते व्रतआयाते यवसङ्के षु दापयेत्॥
ते तस्य च सुसंस्काराः कर्त्तव्या बान्धवैर्जनैः।
विप्रमुख्याय गां दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः॥
प्रारब्धव्रतमध्ये तु यदि पञ्चत्वमाप्नुयात्।
विशुद्धिस्तस्य विज्ञेया शुभाकृतिमवाप्नुयात्॥
असंस्कृतस्तु गोषु स्यात् पुनरेव व्रतं चरेत्।
अशक्तस्तु व्रते दद्याद्गोसहस्रं द्विजन्मनाम्॥
पात्रे धनं वा पर्य्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात्।
ब्रह्महत्यासमेष्वेवं कामतो व्रतमाचरेत्॥

अकामतश्चरेदेवमं पापं मनसि चोच्यते।
आज्ञापयितानुमन्तानुग्राहकस्तथैव च॥
उपेक्षिता अक्रिर्माखेत्यादीनं व्रतमाचरेत्।
कामतस्तु चरेत् पूर्णं तत्रापि द्विगुणं गुरौ॥
अन्तर्वत्न्यां तथा नय्यां तथैव व्रतमाचरेत्।
आचार्ये च क्रमेणैव मातापित्रोर्गुरौ तथा॥
तपस्विनि ब्रह्मविदि द्विगुणं व्रतमाचरेत्।
यावत्क्षत्रियं वैश्यं विशिष्टं शूद्रमेव च॥
कपिलां गर्भिणीञ्चापि हत्वा पूर्णव्रतं चरेत्।
अकामतस्तु तेष्वर्थं मुनिभिः सम्प्रकीर्तितम्॥
विधेः प्राथमिकादस्माद् द्वितीये द्विगुणं चरेत्।
तृतीये त्रिगुणं प्रोक्तं चतुर्थे नास्ति निष्कृतिः॥
चतुर्णामाश्रमाणाञ्च शौचवत् साधनं चरेत्।
प्रायश्चित्तं तदोर्मध्ये केचिदिच्छन्ति सूरयः॥
गोब्राह्मणपरित्राणं मनुमेधावभृथता।
इयं विशुद्धिरुदिता प्रहृत्या कामतो द्विजाम्॥
अग्निप्रपतनं केचिदिच्छन्ति मुनिसत्तमाः।
लोमभ्यः स्वाहेत्यादि मन्त्रैर्हुत्वा पृथक् पृथक्॥
अवाक्शिराः प्रविश्याग्नौ दग्धः शुद्धो भवेन्नरः।
अकामतः सुरां पीत्वा मद्यं वापि द्विजोत्तमः॥
पूर्ववद्द्वादशाब्दानि चरेद्व्रतमखिन्नितम्।
जपित्वा दशसाहस्रं त्रिसन्ध्यासु निरन्तरम्॥
द्वादशाब्दं मनुं जप्त्वा ततः शुद्धो भवेन्नरः।
यानि कानि च पापानि सुरापानसमानि तु॥

अकामतश्चरेदर्धं कामतः पूर्णमाचरेत् ।
सर्वत्र पतनीयेषु चरित्वा व्रतमुत्तमम् ॥
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयस्ते द्विजातयः ।
अज्ञानात्तु सुरां पीत्वा रेतोविण्मूत्रमेव च ॥
मानुषीक्षीरपानेन पुनः संस्कारमर्हति ।
इत्युक्तं मनुना पूर्वमन्यैश्चापि महर्षिभिः ॥
करञ्जं लशुनं शीग्रु मूलकं ग्रामसूकरम् ।
छत्राकं कुक्कुटाण्डञ्च कालं पिण्याकं लपनं तथा ॥
गृध्रमुष्ट्रं नृमांसं च खरं तत्तन्नमेव च ।
माहिषं माकरं मांसमृचं वानरमेव च ॥
निष्ठीवितञ्च गोक्षीरमारनालं च मूषकम् ।
मार्जारं श्वेतवृन्ताकं कुम्भीनिम्बदलं तथा ॥
क्रव्यादञ्च तथा भेकं शृगालं व्याघ्रमेव च ।
एवमादिनिषिद्धांस्तु भक्षयित्वा तु कामतः ॥
चरेद्व्रतं तथा पूर्णं पादोनम्मादकामतः ।
नारिकेलरसं पीत्वा वायुना ताडितं द्विजः ॥
दुग्ध्वा तालपलाशम्बा करनिर्मथितं दधि ।
ताम्रपात्रगतं गव्यं क्षीरं च लवणान्वितम् ॥
कराग्रेणैव यद्दत्तं घृतं लवणमम्बु च ।
सूतकान्नञ्च शूद्रान्नं कदर्याद्यन्नमेव च ॥
अस्पृष्टं सूतिकादृष्टमुदक्यादृष्टमेव च ।
पाषण्डभण्डचण्डालवृषलीपतिवीक्षितम् ॥
दत्त्वावशिष्टं यक्षाणां भूतानां रक्षसां तथा ।
उद्धृत्य वामहस्तेन वक्त्रेणैव पिबेदपः ॥

यत्नाद्गमार्थेक्वोद्दिष्टमुच्छिष्टमगुरो रपि।
हरेरनर्पितं भुक्त्वा न भुक्त्वा देवतार्पितम्॥
कामतस्तु चरेद्धर्मञ्चरेद्वेदमकामतः।
अकामतः सकृज्जग्ध्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम्॥
म्लेच्छचण्डालपतितपाषण्डानामकामतः।
उदक्यासह भुक्त्वा च चरेद्धर्मंव्रतं द्विजः॥
चण्डालकूपभाण्डस्थं मद्यभाण्डस्थमेव च।
पीत्वा समाचरेत्पापं कामतोऽर्द्धं समाचरेत्॥
मद्यगन्धं समाघ्राय कामतो व्रतमाचरेत्।
अकामतस्तु निष्ठीव्य चरेदाचमनं द्विजः॥
अभिमन्त्र्य जलं प्राश्य सावित्र्या च समन्वितम्।
वृथा मांसाशने चैव भावदुष्टादिभक्षणे॥
चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा।
कामतस्तु चरेत्पादमभ्यासे पूर्णमाचरेत्॥
कामतस्तु सुरां पीत्वा सन्तप्तं चाग्निसन्निभम्॥
गोमूत्रमम्बु वा पीत्वा मरणाच्छुद्धिमृच्छति॥
सुरायाः प्रतिषेधस्तु द्विजानामेव कीर्त्तितः।
विशिष्टस्यापि शूद्रस्य केचिदिच्छन्ति सूरयः॥
अनृतं मद्यमांसञ्च परस्त्रीस्वापहारणम्।
विशिष्टस्यापि शूद्रस्य पातित्यं मनुरब्रवीत्॥
सुरा वै मलमन्नादेः पापाद्वै मलमुच्यते।
तस्माद् ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेत्॥

चकाराद्विशिष्टस्य शूद्रस्यापि पूर्ववचनात् यत्तु राजन्य-
वैश्ययोर्गवाच्यादिमद्यस्याप्रतिषेधः तन्न मतं स्यात् न च

निषिद्धादीनां सतां मतञ्च । विशिष्टशूद्रस्यापि मद्यमांसनिषिद्धत्वात् । इज्याध्ययनादिश्रौतस्मार्त्तकर्माईस्य । चत्रविशिष्टस्यापि तद्वद्वैश्यस्य च प्रतिषेधात् न तु प्रायश्चित्ताल्पत्वप्रतिपादनपराणेव मत्वप्रतिषिद्धपराणि ब्राह्मणस्य मरणान्तिकमुपदिष्टं राजन्यवैश्यविशिष्टशूद्राणाम् पूर्णपादोनार्द्धोनव्रतचर्य्या उक्ता । सुरायान्तु सर्व्वेषां द्विजानां मरणान्तिकमेव शूद्रस्य गोसहस्रदानं वा परिपूर्णव्रतं वा चरितव्यम् नतु-मरणान्तिकम् ॥

अग्निवर्णां सुरां पीत्वा सुरायास्तु द्विजातयः ।
मरणाच्छुद्धिमृच्छन्ति शूद्रस्तु व्रतमाचरेत् ॥
राजन्यवैश्यौ तु मद्यं पीत्वा चरेतां व्रतमेव च ।
शूद्रस्त्वर्थञ्चरेत्तद्वद्ब्राह्मणो मरणाच्छुचिः ॥
यच्चरचःपिशाचान्नं मद्यं मांसं सुरासमम् ।
नात्तव्यमेव विप्रेण भुक्त्वा तु ज्वलनं विशेत् ॥
मद्यं वापि सुरां वापि यः पिवेद्ब्राह्मणाधमः ।
अग्निवर्णन्तु गोमूत्रं पिवेदञ्जलिपञ्चकम् ॥
मरणाच्छुद्धिमाप्नोति जीवेद्यदि विशुध्यति ।
मद्यस्य प्रतिषिध्यर्थं घृतं चीरमथाम्बु वा ॥
प्राशयित्वाग्निवर्णन्तु तद्वत्तां शुद्धिमाप्नुयात् ।
दत्त्वा सुवर्णं विप्राय गाञ्च दत्त्वा विशुध्यति ॥
चत्रविट्शूद्रजातीनां सुवर्णन्तु यथाक्रमम् ।
पादोनमर्द्धं पादं वा चरेद्व्रतं यथोक्तवत् ॥
समेष्वर्थं प्रकुर्व्वीत कामतः पूर्णमाचरेत् ।
कामतः स्वर्णहारी तु राज्ञे मुसलमर्पयेत् ॥

स्वकर्म ख्यापयंश्चैव हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः।
राज्ञा यदि विमुक्तः स्यात् पूर्ववद्व्रतमाचरेत्॥
आत्मतुल्यसुवर्णं वा दद्याद्विप्रस्य तुष्टिकृत्।
तत्समव्यतिरिक्तेषु पादमेव चरेद्व्रतम्॥
चान्द्रायणं पराकं वा कुर्य्यादल्पेषु सर्वशः।
द्रव्यप्रत्यर्पणं कर्त्तुस्तन्मूल्यद्रव्यमेव वा॥
व्रतं समाचरेत् कृत्वा यथा परिषदीरितम्।
बलाच्चौर्य्येण वा स्नेहाद्व्यवहारादिनापि वा॥
समाहरति यद् द्रव्यं तत्सर्वं स्तेयमुच्यते।
देशं कालं वयः शक्तिं पापञ्चावेक्ष्य सर्वतः॥
प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं धर्म्मविद्भिर्मनीषिभिः।
भगिनीं मातरं पुत्रीं स्नुषामाचार्य्ययोषितम्॥
अकामतः सकृद्गत्वा चरेत् पूर्णव्रतं नरः।
पश्चिमाभिमुखीं गङ्गां कालिन्द्या सह सङ्गताम्॥
प्राक्प्रस्रवणां पुण्यं द्वारकां सेतुमेव वा।
चन्द्रपुष्करणीं वापि वेणीं सागरसङ्गमम्॥
गोदावर्य्याः शवर्यां वा गत्वा तत्राचरेद्व्रतम्।
पूर्ववद्द्वादशाब्दानि चरेद् व्रतमनुत्तमम्॥
कृष्णाय नम इत्येष मन्त्रः सर्वाघनाशनः।
इममेव जपन्मन्त्रं ध्यात्वा हृदि सनातनम्॥
त्रिसन्ध्यास्नयुतं भक्त्या नित्यं द्वादशवत्सरम्।
चान्द्रायणैः पराकैर्वा कृच्छ्रैर्वा शमयेत् समाः॥
जीर्णे चीरेऽथवा पुण्यकामो मण्डपपाटलैः।
निवसित्वा बहिर्ग्रामात् क्षितिशायी जितेन्द्रियः॥

मनः सन्तापकरणमुद्वहेच्छोकमन्ततः ।
सदा कृष्णं हरिं ध्यायन् जपन्मन्त्रमनुत्तमम् ॥
द्वादशाब्दाद्विमुच्येत पापादस्मात्कृतो बलात् ।
भगिन्यादिषु योषित्सु यो गच्छेत्कामतो नरः ॥
प्रतप्तास्समतीयेन समाश्लिष्य हुताशने ।
शयित्वा सुमहत्कष्टो दग्धः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
एतासु मतिदुष्टासु कामतो बहुशो व्रजेत् ।
एवमग्निं विशेद्धीमान् पापं विज्ञाप्य पर्षदि ॥
अकामतः सकृद्गत्वा चरेत्तमेव व्रतं नरः ।
अभ्यासे तु चरेत् पूर्वं कामतः सकृदेव च ॥
कामतोऽभ्यासविषये तत्रापि मरणान्तिकम् ।
सर्वेष्वर्धं प्रकुर्वीत सकृदेव ह्यकामतः ॥
कामतस्तु चरेत् पूर्वमभ्यासे मरणान्तिकम् ।
अकामतो वाभ्यासे तु पूर्वमेव व्रतं चरेत् ॥
अन्यास्वपि च नारीषु सकृद्गत्वाप्यकामतः ।
पादमेवाचरेद्विद्वानभ्यासे त्वर्धमाचरेत् ॥
साधारणासु सर्वासु चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
कामतो द्विगुणं तासु अभ्यासे व्रतमाचरेत् ।
स्वदारास्वास्यगमने पुंसि तिर्यक्षु कामतः ॥
चान्द्रायणं पराकं वा प्राजापत्यमथापि वा ।
उदक्यां सूतिकां गत्वा चरेत्सान्तपनं व्रतम् ॥
चान्द्रायणं तथान्यासु कामतो द्विगुणं चरेत् ।
अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां दिवा पर्वणि मैथुनम् ॥
कृत्वा सचैलं स्नात्वा च वारुणीभिश्च मार्जयेत् ।

चण्डालीं पुंश्चलीं म्लेच्छां पाषण्डीं पतितामपि ॥
रजकीम्बुरुधिव्याधां सर्वा ग्रामान्त्यजाः स्त्रियः ।
अकामतः सकृद्गत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥
अभ्यासे तु व्रतं पूर्णन्ताभिश्च सह भोजने ।
कामतस्तु सकृद्गत्वा भुक्त्वा त्वर्धव्रतं चरेत् ॥
तत्र भूयश्चरेत् पूर्णमभ्यासे मरणान्तिकम् ।
यो येन सम्बसेद्देषान्तत्पापं सोऽपि तत्समः ॥
संलापस्पर्शनादेव शय्याशनासनादिभिः ।
तद्वदेवाचरेत् सर्वं व्रतं द्वादशवार्षिकम् ॥
अकामतश्चरेद्धर्मं षण्मासात्पादमाचरेत् ।
मासत्रये द्विवर्षं स्याम्मासमात्रे तु वत्सरम् ॥
कामतो द्विगुणं तत्र चरेद्व्यादिकं व्रतम् ।
ऊर्द्धन्तु वत्सरात् पूर्णं द्विगुणञ्चामतः क्रमात् ॥
कामतो वत्सरादूर्ध्वं द्विगुणव्रतमाचरेत् ।
ऊर्ध्वं द्विवर्षात्तस्यापि मरणान्तिकमुच्यते ॥
यजनाध्यापनाद्दानत्यानाच्च सह भोजनात् ।
सद्य एव पतत्यस्मिन् पतितेन सहाचरन् ॥
तत्राप्यकामतस्त्वर्धं कामतः पूर्णमाचरेत् ।
षण्मासे वत्सरेऽप्यत्र द्विगुणं त्रिगुणं स्मृतम् ॥
ऊर्ध्वंतु निष्कृतिर्न स्याद्भृग्वग्निपतनं विना ।
द्वितीयस्य तृतीयस्य नेष्यते मरणान्तिकम् ॥
अर्द्धं पादं समुद्दिष्टं कामतो द्विगुणं तथा ।
ब्रह्मकूर्चोपवासेन चतुर्थस्य विनिष्कृतिः ॥
पञ्चमस्य न दोषः स्यादिति धर्मविदो विदुः ।

अन्येषामपि संसर्गात्प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥
पतनीयेषु नारीणां मरणान्तिकमुच्यते ।
अकामतश्चरेदर्द्धमेवं व्रतं पृथु यथोदितम् ॥
व्यभिचारेतु सर्वत्र कामतो मरणाच्छुचिः ।
अकामतश्चरेत् पूर्णं प्रातिलोम्यं गता सती ॥
अर्द्धमेवानुलोम्येषु तथैव भ्रूणहादिषु ।
यतिश्च ब्रह्मचारी च गत्वा स्त्रियमकामतः ॥
गुरुतल्पगमुद्दिष्टं पूर्णमर्द्धं समाचरेत् ।
नामतो ब्रह्मचारी तु पूर्णमेवाचरेद्व्रतम् ॥
यतेस्तु मरणाच्छुद्धिः शिश्नः स्यात् क्रन्तनेन वा ।
तयोस्तु रेतःस्खलने क्वच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ॥
जप्त्वा सहस्रं गायत्र्या गृहस्थः शुद्धिमाप्नुयात् ।
द्विसहस्रं वनस्थस्तु जपेद्रेतोनिपातने ॥
तत्रापि कामतस्तेषां द्विगुणत्रिगुणादिकम् ।
परिव्राजनकामस्तु नयनोत्पाटनं तथा ॥
एवं समाचरेद्धीमान् प्रायश्चित्त मतन्द्रितः ।
प्रायश्चित्त मकुर्व्वाणः पापेषु निरतः सदा ॥
कल्पायुतशतं गत्वा नरकं प्रतिपद्यते ।
धृत्वा गोचर्ममात्रन्तु सममेकं निरन्तरम् ॥
पञ्चगव्यं पिबन् गोघ्नो गुरुगामी विशुध्यति ।
गोमूत्रेणैव च स्नात्वा पीत्वा चाचम्य वारिभिः ॥
विष्णोः सहस्रनामानि जपेन्नित्यं समाहितः ।
शयीत गोव्रजे रात्रौ गवां हित मनुस्मरन् ॥
व्याघ्रादिभिर्गृहीतां गां पङ्के निपतितां तथा ॥

स चरेदथवा प्राणान् तदर्थं वै परित्यजेत् ॥
तेनैव हि विशुद्धः स्यादसम्पूर्णव्रतोऽपि वा ।
व्रतान्ते गोप्रदो भूत्वा ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
गोस्वामिने च गां दत्त्वा पश्चादेवं व्रतं चरेत् ।
दद्यात् त्रिरात्रमुपोष्य वृषमेकञ्च गा दश ॥
योक्त्रे च गृहदाहाद्यैर्बन्धनैर्वा हता यदि ।
मतिपूर्वेण गां हत्वा चरेत् वार्षिकं व्रतम् ॥
द्विवर्षं पूर्ववद्वापि चर्मणार्द्रेण वाससा ।
कपिलां गर्भिणीं वापि वृषं हत्वा च कामतः ॥
व्रतं द्वादशवर्षाणि चरेद्ब्रह्मव्रतोदितम् ।
आचार्य्यदेवविप्राणां हत्वा च द्विगुणं चरेत् ॥
होमधेनुं प्रसूताञ्च दाने च समलङ्कृताम् ।
उपभुक्तां वृषेणापि ताञ्च द्वादशवार्षिकम् ॥
निष्पीड़नं वापि तेषु दोषेष्वल्पमतन्द्रितः ।
शरणागतबालस्त्रीघातुकैः सम्वसेन्न तु ॥
चीर्णव्रतानपि चरन् कृतघ्नानपि सर्वदा ।
अग्निदाङ्गरदां चण्डीं भर्तृघ्नीं लोकघातिनीम् ॥
हिंस्रयंस्तु विधानस्त्रीं हत्वा पापं न गच्छति ।
गुरुं वा बालवृद्धान्वा श्रोत्रियं वा बहुश्रुतम् ॥
आततायिन मायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ।
नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ॥
प्रख्यातदोषः कुर्व्वीत परित्यक्तं यथोदितम् ।
अनभिख्यातदोषस्तु रहस्यव्रतमाचरेत् ॥
कण्ठमात्रजले स्थित्वा राममन्त्रं समाहितः ।

जपेद्वा दशसाहस्रं ब्रह्महा शुद्धिमाप्नुयात् ॥
सुरापः स्वर्णहारी तु जपेदष्टाक्षरं तथा।
लक्षं जप्त्वा कृष्णमन्त्रं मुच्यते गुरुतल्पगात् ॥
उपोष्यान्तर्जले स्थित्वा वासुदेवमनुं शुभम्।
जपेद्वा दशसाहस्रं गोघ्नः प्रयतमानसः ॥
असंख्यानि च पापानि अगुप्तान्यपि यानि च।
चित्तस्थो भगवान् कृष्णः सर्वं हरति तत्क्षणात् ॥
एकादश्युपवासस्य फलं प्राप्नोति मानवः।
आषाढ़ादिचतुर्मासे कृते भुक्त्वा जितेन्द्रियः ॥
दुग्धाब्धौ शेषपर्यङ्के शयानं कमलापतिम्।
ध्यात्वा समर्चयेन्नित्यं महद्भिर्मुच्यते त्वघैः ॥

इति रहस्यप्रायश्चित्तम् ॥

रजस्वलां सूतिकाञ्च चण्डालं पतितं तथा ॥
पाषण्डिनं विकर्मस्थं शवं स्पृष्ट्वाऽप्यकामतः।
गोमयेनानुलिप्ताङ्गः सवासा जलमाविशेत् ॥
गायत्र्यष्टशतं जप्त्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति।
स्पृष्ट्वा तु कामतः स्नात्वा चरेत्सान्तपनं व्रतम् ॥
श्वपचं पतितं स्पृष्ट्वा गोपालव्यजनाहृतम्।
विड्वराहं शुनकाकं गर्दभं यूपमेव च ॥
मद्यं मांसं तथैवोष्ट्रं विण्मूत्रं दशमेव च।
करकञ्जलफेनञ्च वृक्षनिर्यासमेव च ॥
कारञ्जं लशुनञ्चानुगच्छति स्वस्य शुद्धये।
सचेलमेकवाप्लाप्य सावित्रीं त्रिशतं जपेत् ॥

तत्स्पृष्टस्पृष्टिनौ स्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ।
ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं धर्मविद्भिरकल्मषैः ।
उच्छिष्टकेशभस्मास्थिकपालं मलमेव च ॥
स्नानार्द्रं धरणीश्चैव स्पृष्ट्वा स्नानं समाचरेत् ।
प्रक्षाल्य पादौ संक्रम्य तथैवाचम्य वारिणा ॥
मन्त्रसम्मार्जितजलं स्पृष्ट्वा तांश्च विशुध्यति ।
विशिष्टानाञ्च विप्राणां गुरूणां व्रतशालिनाम् ॥
विनीततराणामुच्छिष्टं स्पृष्ट्वा स्नानं समाचरेत् ।
शैवानां पतितानाञ्च वाह्यानान्त्यक्तकर्मणाम् ॥
उच्छिष्टस्पर्शनं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
उच्छिष्टेन स्वयं चान्यमुच्छिष्टं यद्यकामतः ॥
स्पृष्ट्वा सचैलं स्नात्वा च सावित्र्यष्टशतं जपेत् ।
कामतश्चाचरेत् कृच्छ्रं ब्रह्मकूर्चं द्विजोत्तमः ॥
राजानञ्च विशं शूद्रं चरेच्चान्द्रायणं द्विजः ।
तौ च स्नात्वा चरेत् कृच्छ्रं गां वा दद्यात्पयस्विनीम् ॥
उच्छिष्टिनं स्पृशन् शूद्रमुच्छिष्टं स्नानमेव वा ।
सवासा जलमाप्लुत्य चरेत्सान्तपनव्रतम् ॥
तत्रापि कामतः स्पृष्ट्वा पराकद्वयमाचरेत् ।
पञ्चगव्यं पिबेच्छूद्रः स्नात्वा नद्यां विधानतः ॥
चण्डालं पतितं मद्यं सूतिकाञ्च रजस्वलाम् ।
उच्छिष्टेनतु संस्पृष्टो पराकत्रयमाचरेत् ॥
उच्छिष्टेन चिरं कालमुषित्वा स्नानमाचरेत् ।
उच्छिष्टाशौचमरणे चरेदब्दं द्विजातयः ॥
रजस्वला सूतिका वा पञ्चत्वं यदि चेद्गता ।

पञ्चगव्यैः स्नापयित्वा पावमान्यैर्द्विजोत्तमाः ॥
प्रत्यृचं कदलैः स्नाप्य सपवित्रैर्जलैः शुभैः ।
शुभ्रवस्त्रेण सम्वेष्ट्य दाहं कुर्य्याद्विधानतः ॥
चण्डालाद् ब्राह्मणात्सर्पात् क्रव्यादादुदकादिभिः ।
हतानामपि कुर्व्वीत पूर्ववद्द्विजपुङ्गवः ॥
तत्रापि कामतः कुर्यात् षडब्दं तस्य बान्धवः ।
विषाद्यैर्धनशस्त्राद्यैरात्मानं यदि घातयेत् ॥
गोशतं विप्रमुख्येभ्यो दद्यादेकं वृषं तथा ।
नारायणबलिं कृत्वा सर्वमप्यौर्ध्वदेहिकम् ॥
रजस्वला तु या नारी स्पृष्ट्वा चान्यां रजस्वलाम् ।
चण्डालं पतितं वापि शुनं गर्दभमेव च ॥
तावत्तिष्ठेन्निराहारा चरेत्सान्तपनं व्रतम् ।
स्पृष्ट्वाप्यकामतः स्नात्वा पञ्चगव्यैः शुभैर्जलैः ॥
चातुर्वर्ण्यस्य गेहेषु चण्डालः पतितोऽपि वा ।
अन्तर्वर्त्ती भवेत्सा चेत्कथं स्यात्तत्र निष्कृतिः ॥
तद्गृहन्तु परित्यज्य दग्ध्वा वान्यत्र संस्थितः ।
संसर्गोऽन्न प्रकारेण प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
पृथक् पृथक् प्रकुर्वीरन् सर्वे गृहनिवासिनः ।
दाराः पुत्राश्च सुहृदः प्रायश्चित्तं यथोदितम् ॥
सभर्तृकाणां नारीणां वपनन्तु विसर्जयेत् ।
सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलित्रयम् ॥
केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं व्रतमाचरेत् ।
प्रायश्चित्ते तु सम्पूर्णे कृत्वा सान्तपनं व्रतम् ॥
ब्रह्मकूर्चोपवासं वा विशुध्यन्ति तदेनसः ।

सर्वान्सम्बम्भरार्थान्तु गृहदाहं न चोदितम् ॥
यद्गृहे पातकोत्पत्ति स्तत्र यत्नेन दाहयेत् ।
त्यजेद्दासं निकृष्टाच शुद्धिश्चैवात्मन स्ततः ॥
सम्बन्धाच्चैव संसर्गात्तुल्यमेव नृणामघम् ।
तस्मात्संसर्गसम्बन्धान् पतितेषु विवर्जयेत् ॥
चण्डालपतितादीनां तोयं यस्तु पिवेन्नरः ।
पराकं कामतः कुर्यादर्द्धकृच्छ्र मकामतः ॥
अभ्यासे तु षडब्दं स्याच्चान्द्रायणमकामतः ।
चण्डालानां तडागे वा नदीनां तीर्थएव वा ॥
स्नात्वा पीत्वा जलं विप्रः प्राजापत्यमकामतः ।
कामतस्तु पराकं वा चान्द्रायण मथापि वा ॥
अभ्यासे तु व्रतं पूर्णं षडब्दं स्यादकामतः ।
सर्वेषां प्रतिलोमानां पीत्वा सान्तपनं चरेत् ॥
चान्द्रायणं पराकं वा त्र्यब्दं वापि यथाक्रमम् ।
भोजने गमनेऽप्येवं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
चाण्डालपतितादीनां गृहेष्वन्नमपि द्विजः ।
भुक्त्वाब्दमाचरेत् कृच्छ्रं चान्द्रायणमकामतः ॥
चण्डालवाटिकायान्तु सुप्त्वा भुक्त्वाप्यकामतः ।
चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥
चण्डालवाटिकायान्तु मृतस्याब्दं विशोधनम् ।
स्नपनं पञ्चगव्यैश्च पावमान्यैः शुभैर्जलैः ॥
शूद्रान्नं सूतिकान्नं वा शुना स्पृष्टञ्च कामतः ।
भुक्त्वा चान्द्रायणं कृच्छ्रं पराकं वा समाचरेत् ॥
जलं पीत्वा तयोर्विप्रः पञ्चगव्यं पिवेद्द्व्यहम् ।

चण्डालः पतितो वापि यस्मिन् गेहे समाचरेत् ।
त्यक्त्वा मृण्मयभाण्डानि गोभिः संक्रामयेत् त्र्यहम् ॥
मासादूर्ध्वं दशाहन्तु द्विमासं पञ्चमेव तु ।
षण्मासान्तु तथा मासं गवां वृन्दं निवेशयेत् ॥
ऊर्ध्वन्तु दहनं प्रोक्तं लाङ्गुलेन च खातनम् ।
ब्रह्मकूर्चं तथा कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥
अतिकृच्छ्रं पराकञ्च त्र्यब्दं वापि समाचरेत् ।
षडब्दमूर्ध्वं षण्मासात्प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
वत्सरादूर्ध्वं सम्पूर्णं व्रतमेवाचरेद् बुधः ।
अमेध्यशवचण्डालमद्यमांसादिदूषितात् ॥
कूपादुद्धृत्य कलशैः सहस्रं रेचयेज्जलम् ।
निक्षिपत्र पञ्चगव्यानि वारुणैरपि मन्त्रयेत् ॥
तडागस्यापि शुध्यर्थं गोभिः संक्रामयेज्जलम् ।
धान्यन्तु क्षालनाच्छुद्धिर्वाहुल्यं प्रोक्षणादपि ॥
रसानान्तु परित्याग श्चाण्डालादिप्रदूषणात् ।
प्रासाददेवहर्म्याणां चण्डालपतितादिषु ॥
अतः प्रविष्टेषु तदा शुद्धिः स्यात्तेन कर्मणा ।
गोभिः संक्रमणं कृत्वा गोमूत्रेणैव लेपयेत् ॥
पुण्याहं वाचयित्वाथ तत्तोयैर्दर्भसंयुतैः ।
सम्प्रोक्ष्य सर्वतः पश्चाद्देवं समभिषिचयेत् ॥
पञ्चामृतैः पञ्चगव्यैः स्नापयित्वाथ वैष्णवः ।
प्रत्यृचं पावमानैश्च वैष्णवै श्चाभिषेचयेत् ॥
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
चतुर्भि वैष्णवैर्मन्त्रैः स्नापय पुष्पाञ्जलिं तथा ॥

श्रीसूक्तेन तदा दिव्यं दद्यान्नीराजनं ततः।
अवैष्णवस्पर्शनेऽपि एवं कुर्वीत वैष्णवः।
भिन्ने बिम्बे तथा दग्धे परित्यक्ते च तं गृहे॥
वैदेहीं वैष्णवीमिष्ट्वा पुनः स्थापनमाचरेत्।
चौराद्यपहृते नष्टे वासुदेवीं यजेच्चरुम्॥
स्थानान्तरगते बिम्बे पुनः स्थापनमाचरेत्।
तोयादिवासनं वेद्यामधिरोहणमेव च॥
नयनोन्मीलनं दीक्षां वर्जयित्वान्यमाचरेत।
पञ्चगव्यैः स्नापयित्वा पञ्चत्वक्पल्लवाञ्चितैः॥
मङ्गलद्रव्यसंयुक्तैरद्भिः समभिषेचयेत्।
सूक्तैश्च ब्रह्मणः स्तुत्यैरविगैर्वैष्णवीस्तथा॥
चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम्।
वैष्णव्या चैव गायत्र्या शङ्खेन स्नापयेद्बुधः॥
ध्रुवसूक्तमृचं कृत्वा जपन् संस्थापयेद्धरिम्।
ततस्तन्मूर्त्तिमन्त्रेण मूलमन्त्रेण वा द्विजः॥
दद्यात् पुष्पसहस्राणि देवतां स मनुं स्मरन्।
पश्चात् सावरणं विष्णोरर्चयित्वा विधानतः॥
इन्द्रसोमं सोमपतेरिति सूक्तमनुत्तमम्।
जपन् भक्त्याथ देवेस्तु दद्यान्नीराजनं द्विजः॥
प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा विप्रांश्च भोजयेत्।
अवैष्णवेन विप्रेण शूद्रेणैवार्चिते हरौ॥
सहस्रमभिषेकं च पुष्पाञ्जलिसहस्रकम्।
महाभागवतो विप्रः कुर्यान्मन्त्रद्वयेन च॥
देवतोत्तरसम्पर्कं विना स्नाहरणं हरौ।

अवैष्णवानां मन्त्राणां पञ्चाम्नस्य निवेदने ॥
कृत्वा नारायणीमिष्टिं पुनः संस्कारमाचरेत्।
देशान्तरगते बिम्बे चिरकालमनर्चिते ॥
अधिवासादिकं सर्वं पूर्ववद्वैष्णवोत्तमः।
विष्णोरुत्सवमध्ये तु विद्युत्स्तनितसम्भवे ॥
रथे बिम्बे ध्वजे भग्ने बिम्बे च पतिते भुवि।
ग्रामदाहेऽश्मवर्षे च गुरौ ऋत्विजि च वै मृते ॥
नालङ्कृतेषु विधिषु परिणीते जनार्दने।
अवैदिकक्रियापेते जपहोमादिवर्जिते ॥
कुर्वीत महतीं शान्तिं वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः।
अग्निनाशेतु तन्मध्ये पुनरादानमाचरेत ॥
कुर्वीत वैनतेयेष्टिं वैष्वक्सेनामथापि वा।
श्वशूकरादिसम्पर्के पवित्रेष्टिं समाचरेत् ॥
वैष्णवेष्टिं प्रकुर्वीत पाषण्डादिप्रदूषिते।
अर्थास्य संप्लवे विष्णोर्यत्र यत्र च सङ्करम् ॥
तत्र तत्र यजेदिष्टिं पावमानीं द्विजोत्तमः।
स्नापचारै स्तथान्यैर्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
अवैष्णवेन विप्रेण स्थापिते मधुसूदने।
तद्राष्ट्रं वा भूपतिर्वा विनाशमुपयास्यति ॥
कुर्वीत वासुदेवेष्टिं सर्वं पापं प्रशामयेत्।
महाभागवतेनैव पुनः संस्कारमाचरेत् ॥
सर्वेशवैनतेयादि नित्यानाञ्च दिवौकसाम्।
मुक्तानामपि पूजार्थं बिम्बानि स्थापयेद्यदि ॥
स निवेश्यैकरात्रन्तु गव्यैः स्नापयाथ देशिकः।

सर्वैर्वैष्णवसूक्तैश्च तद्गायत्र्या सहस्रकम् ॥
शुद्धैनैवाभिषिच्याथ भगवत्पुरतो न्यसेत्।
स्थण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य यजेच्च पुरतो हरेः ॥
अस्य वामिति सूक्तेन पायसं मधुमिश्रितम्।
अष्टोत्तरशतं पश्चादाज्यं मन्त्रचतुष्टयात् ॥
सुवर्णाताद्धसूक्ताभ्यां पृषदाज्यं यजेत्ततः।
तिलैर्व्याहृतिभिर्हुत्वा पश्चादष्टोत्तरं शतम् ॥
वैकुण्ठं पार्षदश्चैव होमशेषं समापयेत्।
अहमस्मीतिसूक्तेन पीठे संस्थापयेद्बुधः ॥
प्रणवादिचतुर्थ्यन्तनामभिस्तत्प्रकाशकैः।
आवाह्य पूजयित्वाथ दद्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
द्वादशार्णेन मनुना सहस्रमथवा शतम्।
सोमरुद्रेति सूक्तेन दीपैर्नीराजयेत्ततः ॥
भोजयित्वा ततो विप्रान् गुरुं सम्यक् प्रपूजयेत्।
मत्स्यकूर्मादिमूर्त्तीनामेवं संस्थापनं चरेत् ॥
तत्तत्प्रकाशकैर्मन्त्रैर्जपहोमादिकं चरेत्।
सहस्रनामभिर्दद्यात्पुष्पाणि सुरभीणि च ॥
वापीकूपतडागानां तरूणां स्थापने तथा।
वारुणीभिश्च सौम्यैश्च जपहोमादिकं चरेत् ॥
तरूणां स्थापने गोपक्षणं मातरमेव च।
ताभ्यामेव तु मन्त्राभ्यां सहस्रं जुहुयाद् घृतम् ॥
वैनतेयाङ्कितं स्तम्भं मध्ये संस्थापयेद्बुधः।
अवैष्णवान्वये जातः कृत्वेष्टिं वैष्णवीं द्विजः ॥
वैष्णवैः पञ्चसंस्कारैः संस्कृतो वैष्णवो भवेत्।

देवतान्तरशेषस्य भोजने स्पर्शने तथा ॥
अनर्च्चिते पद्मनाभे तस्यानर्पितभोजने।
अवैष्णवानां विप्राणां पूजने वन्दने तथा ॥
याजनेऽध्यापने दाने श्राद्धे चैषाञ्च भोजने।
अनर्च्चिते भागवते हरिवासरभोजने ॥
प्रायश्चित्तं प्रकुर्व्वीत वैष्णवो मिष्टिमुत्तमाम्।
पश्चाद्भागवतानाञ्च पिबेत् पादजलं शुभम् ॥
एतत्समस्तपापानां प्रायश्चित्तं मनीषिभिः।
निर्णीतं भगवद्भक्तपादामृतनिषेवणम् ॥
अशीकृतो महाभागैर्महाभागवतैर्द्विजैः।
सर्व्वोपचारैर्मुच्येत परां कृतिञ्च विन्दति ॥
प्रायश्चित्ते तथा चीर्णे महाभागवताद्द्विजात्।
वैष्णवैः पञ्चसंस्कारैः संस्कृतो हरिमर्चयेत् ॥

॥ इति हारीतस्मृतौ महापापादिप्रायश्चित्तप्रकरणं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ अम्बरीष उवाच ॥

भगवन्! भवता प्रोक्ता विष्णोराराधनक्रिया।
प्रायश्चित्तमकृत्यानामसतां दण्डमेव च ॥
अधुना श्रोतुमिच्छामि शाश्वतीं वृत्तिमुत्तमाम्।
इष्टीनाञ्च विधानानि विशेषांश्चोक्तवान् हरेः ॥
हारीत उवाच ॥ शृणु राजन्! प्रवक्ष्यामि सर्वं निरवशेषतः।
इष्टीनाञ्च विधानञ्च हरेरुत्सवकर्म्मणाम् ॥
नारायणी वासुदेवी गारुड़ी वैष्णवी तथा।

वैय्यूही वैभवी पाद्मी पवित्री पावमानिका ॥
सौदर्शिनी च सैनेशी आनन्ती च शुभाह्वया ।
महाभागवतीत्येताः सर्वपापहराः शुभाः ॥
प्रायश्चित्तार्थमपि वा भोगार्थं वा समाचरेत् ।
पूर्वं विघनसे विष्णुः प्रोक्तवान् विघनसा भृगोः ॥
प्रोक्तं ममेरितं तेन भृगुणा दिव्यमुत्तमम् ।
गुह्यं तत्सर्ववेदेषु निश्चितं ते ब्रवीम्यहम् ॥
अग्निर्वै देवाना मव मे विष्णुरीश्वरः ।
तदन्तरेण वै सर्व्वा देवता इतिह श्रुतिः ॥
निवसन्ति पुरोडाशमग्नौ वैष्णवमव्ययम् ।
देवाश्च ऋषयः सर्वे योगिनः सनकादयः ॥
अग्नौ यद्धूयते हव्यं विष्णवे परमात्मने ।
तदग्नौ वैष्णवं प्रोक्तं सर्वदेवोपजीवनम् ॥
एतदेवहि कुर्वन्ति सदा नित्या अपीश्वराः ।
विमुक्ता अपि भोगार्थमेतमेव मुमुक्षवः ॥
एतदेव परं प्रीतिः सश्रियः परमात्मनः ।
एतद्विना न तुष्येत भगवान् पुरुषोत्तमः ॥
यज्ञार्थमेव संसृष्टमात्मवर्यं चतुर्विधम् ।
यज्ञार्थात्कर्म्मणोऽन्यत्तु तदेषां कर्म्मबन्धनम् ॥
वह्निजिह्वा भगवतो वेदा अङ्गाः सदाध्वरे ।
अस्थीनि समिधः प्रोक्ता रोमा दर्भाः प्रकीर्त्तिताः ॥
स्वाहाकारः शिरः प्रोक्तं प्राणाएव हवींषि च ।
सर्ववेदक्रिया भोगा मन्त्राः पवनः प्रकीर्त्तिताः ॥
एवं यज्ञवपुर्विष्णुर्विदित्वैनं हुताशने ।

जुहुयाद्वै पुरोडाशं यज्ञात्वैनम्प्रतीदृश ॥
यज्ञोयज्ञपतिर्यज्वा यज्ञाङ्गो यज्ञवाहनः ।
यज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञयज्ञभुग्यज्ञसाधनः ॥
यज्ञान्तकृद्यज्ञगुह्यमन्नमन्नाद एव च ।
तस्मादेनं विदित्वैव यज्ञं यज्ञेन पूजयेत् ॥
कोऽयं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कथं स्यात्परतः शुचिः ।
द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथा परे ॥
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च सदा कुर्वन्ति योगिनः ॥
हरेर्भोगतया कुर्यान्न साधनतया क्वचित् ।
साधनं भगवान् विष्णुः साध्याः स्युर्वैदिकाः क्रियाः ॥
शेषभूतस्य जीवस्य तद्दास्यैकफलाः क्रियाः ।
श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म्म तद्दास्यं परिकीर्त्तितम् ॥
नैसर्गिकं तथा कुर्यात्तद्दास्यैकं निकीर्त्तितम् ।
वैदिकेनैव मार्गेण पूजयेत्परमेश्वरम् ॥
अन्यथा नरकं याति कल्पकोटिशतत्रयम् ।
तस्माच्छ्रुत्युक्तमार्गेण यजेद्विष्णुं हि वैष्णवः ॥
अर्चायामर्चयेत्पुष्पैरग्नौ च जुहुयाद्धविः ।
ध्यायेत्तु मनसा वाचा जपेन्मन्त्रान् सुवैदिकान् ॥
एवं विदित्वा सत्कर्म्म भोगार्थं परमात्मनः ।
कुर्व्वीत परमैकान्ती पत्युः पत्नी यथा प्रिया ॥
इदं प्रसङ्गेनोक्तं स्याद्विधानं तद्ब्रवीमि ते ।
पूर्वपचदशम्यान्तु स्नात्वा संपूज्य केशवम् ॥
स्वस्तिवाचनपूर्वेण कुर्य्याद्वाङ्गराप्रेणाम् ।
हरिं नारायणेज्यर्थमिति सङ्कल्प्य पूजयेत् ॥

विष्णुप्रकाशके राज्यं भूसूक्ताभ्यां शतं ततः ।
मन्त्रेण चैव वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा समापयेत् ॥
अयुतं तु जपेन्मन्त्रं होमञ्चाष्टोत्तरं शतम् ।
शेषं निवेद्य देवाय भुञ्जीयात् स्वयमेव च ॥
ततो मौनी जपेन्मन्त्रं शयीत पुरतो हरेः ।
प्रभाते च नदीं गत्वा स्नात्वा सन्तर्प्य देवताः ॥
सन्ध्यामन्वास्य चागत्य स्वगेहे समलङ्कृते ।
वेद्यां संपूज्य देवेशं मन्त्ररत्नविधानतः ॥
समावरणसंयुक्तं महिषीभिः समन्वितम् ।
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपनिवेदनैः ॥
अर्चयित्वा विधानेन कुण्डं दक्षिणभागतः ।
विस्तरायामनिम्नैश्च हस्तमात्रन्त्रिमेखलम् ॥
तत्र वह्निं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानान्तमाचरेत् ।
ओङ्कारः स्यात्परं ब्रह्म सर्वमन्त्रेषु नायकः ॥
त्र्यक्षरं तत्त्रयाणाञ्च वेदानां वीजमुच्यते ।
अजायन्त ऋचः पूर्वमकाराद्विष्णुवाचकात् ॥
श्रीवाचकादुकारात्तु यजूंषि तदनन्तरम् ।
अजायन्त तयोः सङ्गात्सामान्यन्यान्यनेकशः ॥
तयोर्दासो मकारेण प्रोच्यते सर्वदेहिनः ।
कारणं सर्ववर्णानामकारः प्रोच्यते बुधैः ॥
अकारो वै च सर्वा वाक् सैषा स्पर्शोष्मभिः सदा ।
वह्नी सा व्यज्यमानापि नानारूपा इति श्रुतिः ॥
अकार एव लुप्यन्ति सर्वमन्त्राक्षराणि हि ।
अकारो वासुदेवः स्यात्तस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

मन्त्रोहि बीजं सर्व्वत्र क्रिया तच्छक्तिरुच्यते।
मन्त्रतन्त्रसमायुक्तो यज्ञ इत्यभिधीयते॥
मन्त्रः पुमान् क्रिया स्त्रीच तद्युक्तं मिथुनं स्मृतम्।
तस्माद्यजूंषि तन्त्राणि ऋचो मन्त्राणि चाध्वरे॥
मन्त्रक्रियानुष्ठमेव मिथुनं यज्ञ उच्यते।
मन्त्रतन्त्रांशमेते ऋग्यजूषी यज्ञकर्म्मणि॥
उद्गातं तु भवेत्साम तस्मात्तद्वैष्णवं त्रयम्।
ऋग्भिरेव तमुद्दिश्य पुरोडाशं यजेद्बुधः॥
ताभिरेव तु पुष्पाणि दद्यात्कर्म्मसु शार्ङ्गिणे।
इन्द्राग्निवरुणादीनि नामान्युक्तानि तत्र तु।
ज्ञेयानि विष्णो स्तान्यत्र नान्येषां स्युः कथञ्चन॥
अकारे रूढइत्यग्निमिन्द्रत्वं वर ईश्वरे।
आत्मनां प्रसवे सूर्यः सौम्यत्वात्सामइत्यतः॥
वायुः स्याज्जीवतः प्राणाद्वरुणः सर्वजीवनः।
मित्रः स्यात्सर्वमित्रत्वादात्मैकत्वाद्बृहस्पतिः॥
रोगनाशो भवेद्रुद्रो यमः स्यात्तु नियामकः।
हिरण्यत्वमिति प्रोक्तं नेति प्रापत्वमुच्यते॥
नित्यसत्वाद्धिरण्यः स्यात्तद्गर्भत्वाद्धिरण्मयः।
हिरण्यगर्भ इत्युक्तः सत्वगर्भो जनार्द्दनः॥
हिरण्मयः स भूतेभ्यो दृष्टश्चे इति वै श्रुतिः।
सर्व्वान् स त्राति सविता पिता च पितृतत्पिता॥
स्वर्भूर्भुव इति प्रोक्तो वेदवेद्येति चोच्यते।
यस्य च्छन्दांसि चाङ्गानि स सुपर्ण इहोच्यते॥
अत्राङ्गं वर्णमित्युक्तं च्छन्दोमयमुदाहृतम्।

गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पङ्क्तिरेव च ॥
त्रिष्टुप् च जगती चैव छन्दांस्येतान्यनुक्रमात् ।
एतानि यस्य चाङ्गानि स सुपर्ण इहोच्यते ॥
यस्माज्जातास्त्रयो वेदा जातवेदाः स उच्यते ।
पवमानः पावयित्वा शिवः स्यात्सर्वदा शुभात् ॥
सुजनैः सेव्यते यस्तु अतो वै शम्भुरित्यजः ।
सर्व्वाण्यस्यैव नामानि वैदिकानि विवेचनात् ॥
पुंनामानि यानि विष्णोः स्त्री नामानि श्रियस्तथा ।
परस्य वैदिकाः शब्दाः समाख्येतरेष्वपि ॥
व्यवह्रियन्ते सततं लोकवेदानुसारतः ।
न तु नारायणादीनि नामान्यन्यस्य कर्हिचित् ॥
एतन्नाम्नां गतिर्विष्णुरेक एव प्रचक्षते ।
शब्दब्रह्ममयो सर्वं वैष्णवं तदिहोच्यते ॥
देवतान्तरशङ्का तु न कर्त्तव्या हि वैदिके ।
वषट्कृतं यद्वेदेन तदत्यन्तप्रियं हरेः ॥
स्वाहास्वधाभ्यां नमसा हुतं तद्वैष्णवं स्मृतम् ।
समिदाज्यैर्या आहुतीर्ये वेदेनैव जुह्वति ।
यो मनसा सवर इत्यृचां प्रोक्ताः सदाध्वरे ॥
वेदेनैव हरिं तस्माद्यजेत द्विजसत्तमः ।
प्रसङ्गादेव सूक्तं स्याद्विधानं तद्ब्रवीमि ते ॥
ऋग्वेदसंहितायान्तु मण्डलानि दश क्रमात् ।
एकैकमिष्ट्या होतव्यं चरुणा पायसेन वा ॥
घृतेन वा तिलैर्वापि विल्वपत्रैरथापि वा ।
अग्निमीळ इति पूर्वं मण्डलं प्रत्यृचं यजेत् ॥

पुष्पाणि च तथा दद्यात् सुगन्धीनि जनार्दने।
विष्णुसूक्तैर्हविर्हुत्वा चतुर्मन्त्रैः शतं यजेत्॥
वैष्णवान् भोजयेन्नित्यमग्निञ्चापि सुसंग्रहेत्।
उपोषितो दीक्षितश्च यावदिष्टिः समाप्यते॥
अन्ते चावभृतेष्टिश्च पुष्पयागश्च पूर्ववत्।
आचार्यं ब्राह्मणांश्चापि दक्षिणाभिः प्रपूजयेत्॥
इमां नारायणेष्टिञ्च सकृद्वापि यजेत्तु यः।
अनधीतवेदश्चेष्टिमयुतं मूलमन्त्रतः॥
होमं पुष्पाञ्जलिं वापि तथैवायुतमाचरेत्।
पूजयित्वा ततो विप्रान्निष्ठाः सम्यक्फलो भवेत्॥
अवाक्यपौरुषं सूक्तमष्टोत्तरशतं चरुम्।
हुत्वा चतुर्भिर्मन्त्रैश्च लभेदिष्टिं न संशयः॥

॥ अथ वासुदेवेष्टिरुच्यते ॥

एकादश्यां कृष्णपक्षे समुपोष्य जनार्दनम्।
समर्चयेद्विधानेन रात्रौ जागरणान्वितः॥
द्वादश्यां प्रातरुत्थाय स्नायान्नद्यां तिलैः सह।
द्वादशार्णेन मनुना सिञ्चेदष्टोत्तरं शतम्॥
अभिमन्त्र्य जलं पश्चात्तुलसीमिश्रितं पिबेत्।
सर्वकर्मस्वभिहित एतदेवाघमर्षणः॥
तत्तत्कर्मणि तन्मन्त्रं यो जपेदघमर्षणे।
स्नात्वा सन्तर्प्य देवर्षीन् कृतकृत्यः समाहितः॥
गृहं गत्वार्चयेद्देवं वासुदेवं सनातनम्।
द्वादशार्णविधानेन कस्तूरीचन्दनादिभिः॥

जातिकेतककुन्दाद्यैः सुकृष्णतुलसीदलैः ।
सुधाब्धौ शेषपर्य्यङ्के समासीनं श्रिया सह ॥
इन्दीवरदलश्यामं चक्रशङ्खगदाधरम् ।
सर्व्वाभरणसम्पन्नं सदायौवनमच्युतम् ॥
अनन्तं विहगाधीशं शौनकाद्यैरुपासितम् ।
विदशेन्द्रैर्विमानस्थैर्ब्रह्मरुद्रादिभि स्तथा ॥
स्तूयमानं हरिं ध्यात्वा अर्च्चयेत्प्रयतात्मवान् ।
सर्वमावरणं पश्चादर्च्चयेत् कुसुमादिभिः ॥
प्रथमं महिषीसङ्घं लक्ष्मीभूम्यौ सनीलया ।
अनन्तरञ्च गरुडधर्म्मसेनादिभि स्तथा ॥
ऐश्वर्य्यज्ञानवैराग्याः पूजनीया यथाक्रमम् ।
सनन्दनश्च सनकः सनत्कुमारः सनातनः ॥
औडुश्च सोमकपिलः पञ्चमो नारद स्तथा ।
भृगुर्विखनसोऽत्रिश्च मरीचिः कश्यपोऽङ्गिराः ॥
पुलहः स्वायम्भुवो दाल्भ्यो वशिष्ठाद्यास्ततः क्रमात् ।
वशिष्ठो वामदेवश्च हारीतश्च पराशरः ॥
व्यासः शुकश्च प्रह्लादः शौनको जनकस्तथा ।
मार्कण्डेयो ध्रुवश्चैव पुण्डरीकश्च मारुतः ॥
रुक्माङ्गदः शिवो ब्रह्मा पूजनीया यथाक्रमम् ।
तथा लोकेश्वराः पूज्याः शङ्खचक्रादिहेतयः ॥
वेदाश्च साङ्गाः स्मृतयः पुराणं धर्म्मसंहिताः ।
राशयो ग्रहनक्षत्राः पूजनीया समं ततः ॥
एवं सम्पूज्य देवेश मग्न्याधानादिपूर्वकम् ।
द्वितीयं मण्डलमृचा जुहुयात्सघृतं चरुम् ॥

ध्यात्वा वह्नौ वासुदेवं दद्यात् पुष्पाणि तत्र तु।
वैष्णवांश्च यजेत्तत्रावभृथं पुष्पयागकम्॥
ब्राह्मणान् भोजयेदन्ते गुरुञ्चापि प्रपूजयेत्।
इमाञ्च वासुदेवेष्टिं यः कुर्य्याद्वैष्णवोत्तमः॥
कुलकोटिं समुद्धृत्य स गच्छेत्परमं पदम्।
अथवा वासुदेवस्य मन्त्रेणैव द्विजोत्तमः॥
जुहुयादयुतं वह्नौ वैष्णवैः प्रत्यृचं तथा।
पुष्पाणि दत्त्वा देवेशे सम्यगिष्ट्या लभेत् फलम्॥
अथ वक्ष्यामि राजर्षे! वैष्णवेष्ट्या विधिं ततः।
श्रवणर्क्षे तु पूर्व्वाह्णे पूर्व्ववच्च समारभेत्॥
उपोष्य पूर्वदिवसे पूजयेज्जागरे हरिम्।
प्रभाते पूर्ववत् स्नात्वा तर्पयेज्जगतां पतिम्॥
षड़क्षरविधानेन परव्योम्नि स्थितं हरिम्।
वह्न्यर्क हेमबिम्बाद्यैर्योगपीठसुसंस्थितम्॥
चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं सर्व्वाभरणभूषितम्।
चक्रशङ्खगदाशार्ङ्गान् बिभ्राणं दोर्भिरायतैः॥
वामाङ्कस्थश्रिया सार्द्धं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः।
नैवेद्यैश्च फलैर्भक्ष्यैर्दिव्यैर्भोज्यैः सुपानकैः॥
अर्चयेद्देवदेवेशं सर्व्वाभरणसंयुतम्।
श्रीर्लक्ष्मीः कमला पद्मा सीता सत्या च रुक्मिणी॥
सावित्री परितः पूज्या ततस्तु बलादयः।
अनन्ततार्क्ष्यं देवेशसत्यधर्मदमाः शमः॥
बुद्धिश्च पूजनीयास्ते दिक्षु सर्वास्वनुक्रमात्।
ततो लोकेश्वराः पूज्या स्ततश्चक्रादिहेतयः॥

महाभागवताः पूजया होमकर्म्म समाचरेत् ।
चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ॥
व्यापका मन्त्ररत्नञ्च चतुर्मन्त्रा उदाहृताः ।
तैरप्यष्टोत्तरशतं पृथक् पृथगतो यजेत् ॥
तृतीयमण्डलं पश्चाज्जुहुयात्प्रत्यृचं ततः ।
तथा पुष्पैश्च सम्पूज्य कुर्य्यादवभृथं ततः ॥
समाप्य पुष्पयोगेन वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
एवं कर्त्तुमशक्तश्चेद्वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः ॥
वैष्णव्या चैव गायत्र्या पुष्पाञ्जल्ययुतं चरेत् ।
त्रिसहस्रं चरुं हुत्वा वैष्णवेष्ट्याः फलं लभेत् ॥
इमां तु वैष्णवी मिष्टिं यः कुर्य्याद्वैष्णवोत्तमः ।
त्रिकोटिकुलमुद्धृत्य याति विष्णोः परं पदम् ॥
प्रायश्चित्त मिदं कुर्य्याद्वृत्तिभङ्गेषु वैष्णवः ।
शान्त्यर्थं देवकार्य्येषु पापेषु च महत्स्वपि ॥

अथ वैराग्री इष्टिरुच्यते ॥

शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां सङ्क्रान्तौ ग्रहणेऽपि वा ।
उपोष्य त्रिविधवद्विष्णुं पूजयित्वा विधानतः ॥
अभ्यर्चयेद्गन्धपुष्पैः केशवादीन् पृथक् पृथक् ।
सङ्कर्षणादीनपि च पूजयेत्प्रयतात्मवान् ॥
तत्तन्मूर्त्तिं पृथक् ध्यात्वा पृथगेव समर्चयेत् ।
केशवस्तु सुवर्णाभः श्यामो नारायणोऽव्ययः ॥
माधवः स्यादुत्पलाभो गोविन्दः शशिसन्निभः ।
गौरवर्ण स्तथा विष्णुः शोणो मधुजिदव्ययः ॥

त्रिविक्रमोऽग्निसङ्काशो वामनः स्फटिकप्रभः ।
श्रीधरस्तु हरिद्राभो हृषीकेशोऽग्रमान् यथा ॥
पद्मनाभो घनश्यामो हैमो दामोदरः प्रभुः ।
सङ्कर्षणस्तु मुक्ताभो वासुदेवो घनद्युतिः ॥
प्रद्युम्नो रक्तवर्णः स्यादनिरुद्धो यथोत्पलम् ।
अधोक्षजः शाद्वलाभो रक्ताङ्गः पुरुषोत्तमः ॥
नृसिंहो मणिवर्णः स्यादच्युतोऽर्कसमप्रभः ।
जनार्दनः कुन्दवर्ण उपेन्द्रो विद्रुमद्युतिः ॥
हरिर्वै सूर्य्यसङ्काशः कृष्णोभिन्नाञ्जनद्युतिः ।
आयुधानि ब्रुवे चैषां दक्षिणाधः करादितः ॥
पद्मं शङ्खं गदाचक्रं गदां दधाति केशवः ।
शङ्खं पद्मं गदाचक्रं धत्ते नारायणोऽव्ययः ॥
माधवस्तु गदां चक्रं शङ्खं पद्मं बिभर्ति च ।
चक्रं गदां तथा पद्मं शङ्खं गोविन्द एव च ॥
गदां पद्मं गदाशङ्खं चक्रं विष्णुर्बिभर्त्ति हि ।
चक्रं शङ्खं तथा पद्मं गदां च मधुसूदनः ॥
पद्मं गदां तथा चक्रं शङ्खं चैव त्रिविक्रमः ।
शङ्खं चक्रं गदापद्मं वामनो बिभृयात्तथा ॥
पद्मं चक्रं गदाशङ्खं श्रीधरः श्रीपतिर्दधत् ।
गदां चक्रं हृषीकेशः पद्मं शङ्खं बिभर्त्ति हि ॥
पद्मनाभस्तथा शङ्खं पद्मं चक्रं गदां धरेत् ।
पद्मं शङ्खं गदां चक्रं धत्ते दामोदरस्तथा ॥
सङ्कर्षणो गदा शङ्खं पद्मं चक्रं दधाति हि ।
वासुदेवो गदां शङ्खं चक्रं पद्मं बिभर्त्ति हि ॥

चक्रं शङ्खं गदां पद्मं प्रद्युम्नो बिभृयात्तथा।
अनिरुद्धस्तथा चक्रं गदां शङ्खं च पङ्कजम्॥
चक्रं पद्मं तथा शङ्खं गदां च पुरुषोत्तमः।
पद्मं गदां तथा शङ्खं चक्रं चाधोक्षजो हरिः॥
चक्रं पद्मं गदां शङ्खं नरसिंहो बिभर्त्ति हि।
अच्युतश्च गदां पद्मं चक्रं शङ्खं बिभर्त्ति हि॥
जनार्द्दन स्तथा पद्मं शङ्खं चक्रं गदां धरेत्।
उपेन्द्रस्तु तथा शङ्खं गदां चक्रं च पङ्कजम्॥
हरिस्तु शङ्खं चक्रं च पद्मं चैव गदां धरेत्।
शङ्खं गदां पङ्कजं च चक्रं कृष्णो बिभर्त्ति हि॥
एवं चतुर्विंशतिस्तु मूर्त्तीर्ध्यात्वा समर्च्चयेत्।
तत्तद्विम्बेषु वा राजन्! सालग्रामशिलासु वा॥
गन्धैः पुष्पैश्च ताम्बूलैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः।
फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च पानीयैः शर्क्करान्वितैः॥
नामभिस्तैश्चतुर्थ्यन्तैर्मूलमन्त्रेण वा यजेत्।
देवानावरणीयांश्च पूजयेत्सहितः क्रमात्॥
यं हुत्वाहुतिसूक्तेन कुर्यान्नीराजनं शुभम्।
पुरतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य स्वगृह्योक्तविधानतः।
मण्डलेन चतुर्थेण प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम्॥
पुष्पैः सम्पूजयेत्तद्वत्तथा कुर्यादवभृथं नरः।
इमां वैयाह्निकीमिष्टिं सम्यक् प्राहुर्महर्षयः॥
प्रायश्चित्त मिदं प्रोक्तं पातकेषु महत्स्वपि।
अनघ्स्वपि च विम्बानां शान्त्यर्थं वासमाचरेत्॥
प्रायश्चित्तं विशिष्टं स्याद्देयं प्रत्यृचकर्म्मसु।

अनधीतः कथं कुर्य्यादिष्टिं वैष्णवीं द्विजः॥
प्रत्येकं शतमष्टौ च मन्त्रैस्तेषां यजेद्बुधः।
सर्वत्रावभृथेष्टिश्च पुष्पयागश्च वैष्णवः॥
द्वयेन मूलमन्त्रेण कुर्व्वीत सुसमाहितः।
वैष्णवान् भोजयेद्भक्त्या कर्मान्ते सत्वसिद्धये॥
चतुर्विंशतिसंख्यान्वै महाभागवतान् द्विजान्।
एकं वा भोजयेद्विप्रं महाभागवतोत्तमम्।
सर्वं सम्पूर्णतामेति तस्मिन् संपूजिते द्विजे॥
यः करोति शुभामिष्टिं वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः।
अमन्तस्याच्युतानाञ्च विशिष्टोऽन्यतमो भवेत्॥
वैभवीमथ वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम्।
पावनीं सर्वलोकानां सर्वकामप्रदां शुभाम्॥
भगवज्जन्मदिवसे वारे सूर्य्यसुतस्य वा।
स्वजन्मर्क्षेऽपि वा कुर्य्याद्वैभवीं मङ्गलाश्रयाम्॥
पूर्वेऽह्नभ्युदयं कुर्य्यादङ्कुरार्पणपूर्वकम्।
उपोष्य पूजयेद्विष्णुं मन्त्राधानं समाचरेत्॥
स्नात्वा परेऽह्नि विधिना सन्तर्प्य पितृदेवताः।
विशिष्टैर्ब्राह्मणैः सार्द्धमर्चयित्वा जनार्दनम्॥
मत्स्यं कूर्मं च वाराहं नारसिंहञ्च वामनम्।
श्रीरामं बलभद्रञ्च कृष्णं कल्किनमव्ययम्॥
हयग्रीवं जगद्योनिं पूजयेद्वैष्णवोत्तमः
नार्चयेद्भार्गवं बुद्धं सर्वत्रापि च कर्मसु॥
कुशग्रन्थीषु विम्बेषु शालग्रामशिलासु वा।
अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैः प्रागुदक्प्रवणेन च॥

पृथक् पृथक् च नैवेद्यं विविधं वै समर्पयेत्।
मोदकान् पृथुकान् सक्तूनपूपान् पायसांस्तथा॥
हविष्यमन्नमुद्गान्नं मण्डकान् मधुसंयुतान्।
दध्यन्नञ्च गुडान्नञ्च भक्त्या तेभ्यो निवेदयेत्॥
कर्पूरसंयुतं दिव्यं ताम्बूलञ्च निवेदयेत्।
इमा विश्वेतिसूक्तेन दद्यान्नीराजनं तथा॥
सहस्रनामभिः स्तुत्वा भक्त्या च प्रणमेद्बुधः।
इध्माधानादिपर्य्यन्तं कृत्वा होमं समाचरेत्॥
सर्वैस्तु वैष्णवैः सूक्तैर्हुत्वा पूर्व्वं शुभं हविः।
अष्टमं मण्डलं पश्चात्प्रत्यृचं जुहुयाद्द्विजः॥
इमान्तु वैभवीमिष्टिं कुर्याद्विष्णुपरायणः।
अकृत्वा वैभवीमन्त्रं योऽध्यापयति देशिकः॥
रौरवं नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम्।
होमं विना स शूद्राणां कुर्यात् सर्वमशेषतः॥
मन्त्रैर्वा जुहुयादाज्यं तत्तन्मूर्त्तिप्रकाशकैः।
पूजयित्वा द्विजवरान् पश्चान्मन्त्रं प्रदापयेत्॥
अशक्तो यस्तु वेदेन कर्तुमिष्टिं द्विजोत्तमः।
तत्तन्मूर्तिमयैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम्॥
हुत्वा चरुं घृतयुतं सम्यगिष्टाः फलं लभेत्।
वैष्णवत्वाय तस्यापि कारयेदिष्टिमुत्तमाम्॥
उद्दिश्य वैष्णवान् स्वस्वपितॄनपि च वैष्णवः।
यः कुर्य्याद्वैष्णवीमिष्टिं भक्त्या परमया युतः॥
वैष्णवत्वं कुलं सर्वं लभेत स न संशयः।
अतऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि आनन्तीमघनाशनीम्॥

पौर्णमास्यां प्रकुर्व्वीत पूर्व्वोक्तविधिना नृप ! ।
आदानं पूर्ववत्कृत्वा अङ्कुरार्पणपूर्वकम् ॥
उपोष्याभ्यर्चयेद्देवमनन्तं पुरुषोत्तमम् ।
सहस्रशीर्षं विश्वेशं सहस्रकरलोचनम् ॥
सहस्रचरणं श्रीशं सदैवाश्रितवत्सलम् ।
पौरुषेण विधानेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
गन्धपुष्पैश्च धूपैश्च दीपैश्चापि निवेदनैः ।
पूजयित्वा जगन्नाथं पश्चादावरणं यजेत् ॥
पार्श्वयोश्च श्रियं भूमिं नीलाञ्च शुभलोचनाम् ।
हिरण्यवर्णा हरिणी जातवेदा हिरण्मयी ॥
चन्द्रा सूर्य्या च दुर्धर्षा गन्धद्वारा महेश्वरी ।
नित्यपुष्पा सहस्राची महालक्ष्मीः सनातनी ॥
पूजनीया समस्ताश्च गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
सङ्कर्षणस्तथानन्तः शेषो भूधर एव च ॥
लक्ष्मणो नागराजश्च बलभद्रो हलायुधः ।
तच्छक्तयः पूजनीयाः प्रागादिषु यथाक्रमम् ॥
रेवती वारुणी कान्तिरैश्वर्य्या च इला तथा ।
भद्रा सुमङ्गला गौरी शक्तयः परिकीर्त्तिताः ॥
अस्मान् लोकेश्वरान् पूज्य पश्चाद्धोमं समाचरेत् ।
पश्चात्तु मण्डलं षष्ठं प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ॥
पुष्पाणि च तथा दत्त्वा कुर्य्यादवभृथादिकम् ।
अशक्तश्चेन्नृसूक्तेन शतमष्टोत्तरं चरुम् ॥
इष्ट्वेष्ट्याः फलं समग्रमाप्नोत्येव न संशयः ।
आनन्तीयामिमामिष्टिं वैकुण्ठपदमाप्नुयात् ॥

न दास्यमोगस्य भवेद्यस्य दास्यं नृणामसत्।
तत्र कुर्यादिमामिष्टिं दास्यैकफलसिद्धये॥
अधुना वैनतेयेष्टिं वक्ष्यामि नृपसत्तम!।
पञ्चम्यां भानुवारे वा कस्मिंश्चिच्छुभवासरे॥
उपोष्य पूर्ववत्सर्वं कुर्यादभ्युदयादिकम्।
स्नात्वार्चयित्वा देवेशं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः॥
लक्ष्म्या सह समासीनं वैकुण्ठभवने शुभे।
सर्वमन्त्रमये दिव्ये वाङ्मये परमासने॥
मन्त्रस्वरैरक्षरैश्च साङ्गैर्वेदैः समन्विते।
तारेण सह सावित्र्या संस्तीर्णे शुभवर्चसि॥
ईश्वर्या च समासीनं सहस्रार्कसमद्युतिम्।
चतुर्भुजमुदाराङ्गं कन्दर्पशतसन्निभम्।
युवानं पद्मपत्राक्षं चक्रशङ्खगदाब्जिनम्॥
वैष्णव्या चैव गायत्र्या पूजयेद्धरिमव्ययम्।
श्रियं देवीं नित्यपुष्टां सुभगाञ्च सुलक्षणाम्॥
ऐरावतीं वेदवतीं सुकेशीञ्च सुमङ्गलाम।
अर्चयेत्परितो देवीः सुरूपा नित्ययौवनाः॥
ततः समर्चयेत्तार्क्ष्यं गरुडं विनतासुतम्।
सुपर्णांश्च चतुर्दिक्षु विदिक्षु शक्तयस्तथा॥
श्रुतिस्मृतीतिहासाश्च पुराणानीति शक्तयः।
ब्रह्मादीनीश्वरान् पश्चादर्चयेत् कुसुमाक्षतैः॥
धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत्।
अयं हि तेच अर्घ्यीति दद्यान्नीराजनं शुभम्॥
प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा होमं समाचरेत्।

वशिष्ठेन च संदृष्टं सप्तमं मण्डलं श्रुणेत् ॥
पुष्पाणि च ततो दत्त्वा कुर्य्यादवभृथादिकम्।
रद्यानादिभङ्गे च वाहनध्वंसने तथा ॥
अवैदिकक्रियाजुष्टे कुर्यादिष्टिमिमां शुभाम्।
अरिष्टे चोपपातेषु शान्त्यर्थमपि वा यजेत् ॥
इष्ट्यानया पूजितेशे रोगसर्पाग्निभिः शमेत्।
वैनतेयसमो भूत्वा भवेदनुचरो हरेः ॥
वैष्वक्सेनीं ततो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशिनीम्।
उपोष्यैकादशीं शुद्धां पूर्व्ववत् पूजयेद्धरिम् ॥
तद्विष्णोरितिमन्त्राभ्यामुपचारैः समर्चयेत्।
विष्वक्सेनञ्च सेनेशं सेनान् पश्च चमूपतिम् ॥
अर्चयित्वा चतुर्दिक्षु शक्तयश्च विदिक्षु च।
त्रयीं सूक्तवतीं सौम्यां सावित्रीं चार्चयेद्द्विजः ॥
अस्त्रान् दीपांश्च सम्पूज्य होमं पश्चात् समाचरेत्।
कृत्वे ध्यानादिपर्यन्तमष्टमं मण्डलं यजेत् ॥
पायसेनाथ पुष्पाणि दद्यात् प्रयतमानसः।
अन्ते चावभृथेष्टिञ्च प्रसूनयजनं तथा ॥
ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या दक्षिणाभिश्च तोषयेत्।
अशक्तो यस्तु वेदेन कर्त्तुमिष्टिञ्च वैष्णवः ॥
तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यां सहस्रं जुहुयाच्चरुम्।
कृत्वा पुष्पाञ्जलिञ्चापि सम्यगिष्टिं लभेन्नरः ॥
वैष्वक्सेनी मिमां हुत्वा विष्वक्सेनसमो भवेत्।
प्रभूतधनधान्याढ्यमैश्वर्यं चैव विन्दति ॥
यक्षराक्षसभूतानां तामसानां दिवौकसाम्।

अभ्यर्चने तद्दोषस्य विशुद्ध्यर्थमिदं यजेत् ॥
सौदर्शनीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
व्यतीपाते वैधृतौ वा समुपोष्याचयेद्धरिम् ॥
अखण्डविल्वपत्रैर्वा कोमलैस्तुलसीदलैः ।
अर्चयित्वा हृषीकेशं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
पश्चात्समर्चनीयाः स्युः श्रीभूनीलादिमातरः ।
सुदर्शनं सहस्रारं पविलं ब्रह्मणः पतिम् ॥
सहस्राक्षं शतोद्दामं लोकद्वारं हिरण्मयम् ।
अभ्यर्चयेत् क्रमाद्दिक्षु तथा शक्तीः समर्चयेत् ॥
अनिष्टध्वंसिनी माया लज्जा पुष्टिः सरस्वती ।
प्रकृतीर्जगदाधारा कामधुक् काष्ठशक्तिका ॥
तथा तास्वेव लोकेशाः पूज्या दिक्षु यथाक्रमात् ।
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥
ऋग्वेदोक्तस्य सूक्तेन ततो नीराजनं हरेः ।
नवमं मण्डलं पश्चाद्धोतव्यं चरुणा नृप ! ॥
आज्येन वा तिलैर्वापि विल्वैर्वापि सरोरुहैः ।
हुत्वा पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा कुर्यादवभृथादिकम् ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद् गुरुञ्चापि समर्चयेत् ।
उद्वाह्य वैष्णवीं कन्यां याचित्वा वैष्णवीं तथा ॥
हुत्वा वा वैष्णवेनैव तथैवादित्यभुजरपि ।
अन्यलिङ्गधृतो चापि कुर्यादिष्टिमिमां द्विजः ॥
सौदर्शनेन मन्त्रेण सहस्रं जुहुयाच्चरुम् ।
पुष्पाणि दत्त्वा साहस्रं सम्यगिष्ट्याः फलं लभेत् ॥
अत्र भागवतीमिष्टिं प्रवक्ष्यामि नृपोत्तम ! ।

उपोष्यैकादशीं शुद्धां द्वादश्यां पूर्ववद्धरिम् ॥
अर्चयित्वा विधानेन गन्धपुष्पाक्षतादिभिः।
पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीमदष्टाक्षरेण वा ॥
अर्चयेज्जगतामीशं सर्व्वावरणसंयुतम्।
ततो भागवतान् सर्व्वान् अर्चयेत्परितो द्विजः ॥
पुष्पैर्व्वा तुलसीपत्रैः सलिलै रक्षतैरपि।
प्रह्लादं नारदञ्चैव पुण्डरीकं विभीषणम् ॥
रुक्माङ्गदं तत्सुतञ्च हनूमन्तं शिवं भृगुम्।
वशिष्ठं वामदेवञ्च व्यासं शौनकमेव च ॥
मार्कण्डेयं चाम्बरीषं दत्तात्रेयं पराशरम्।
रुक्मदाल्भ्यौ काश्यपञ्च हारीतञ्चात्रिमेव च ॥
भरद्वाजं वलिं भीष्मं उद्धवाक्रूरपुष्करान्।
गुहं सूतञ्च वाल्मीकं स्वायम्भुवमनुं ध्रुवम् ॥
वैणञ्च रोमशञ्चैव मातङ्गं शम्बरीं तथा।
सनन्दनञ्च सनकं विघ्नञ्च सनातनम् ॥
वोटुं पञ्चशिखञ्चैव गजेन्द्रञ्च जटायुषम्।
सुशीलं त्रिजटां गौरीं शुभां सन्ध्यावलिं तथा ॥
अनसूयां द्रौपदीञ्च यशोदां देवकीं तथा।
सुभद्राञ्चैव गोपीश्च शुभा नन्दव्रजे स्थिताः ॥
नन्दनं वसुदेवञ्च दिलीपं दशरथं तथा।
कौशल्याञ्चैव जनकन्यामपि च वैष्णवान् ॥
अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्धूपैर्दीपनिवेदनैः।
ताम्बूलैर्भक्ष्यभोजैश्च दीपैर्नीराजनैरपि ॥
अहं भुवेति सूक्तेन दद्यान्नीराजनं हरेः।

पश्चाद्धोमं प्रकुर्व्वीत अग्न्याधानादिपूर्व्ववत् ॥
दशमं मण्डलं सर्वं प्रत्यृचं जुहुयाद्धविः।
तिलमिश्रेण साज्येन चरुणा गोघृतेन वा ॥
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चतुर्भिश्चाष्टोत्तरं शतम्।
नामभिश्च चतुर्थ्यन्तैः स्तान् सर्व्वान् वैष्णवान् यजेत् ॥
पुष्पैरिष्ट्वा चावभृथं प्रसूनेष्टिञ्च कारयेत्।
होमं कर्त्तुमशक्तश्चेद्देदेन नृपनन्दन ! ॥
चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः साहस्रं वा पृथक् पृथक्।
इमां भागवतीमिष्टिं यः कुर्य्याद्वैष्णवोत्तमः ॥
अनन्तगरुडादीनामयमन्यतमो भवेत्।
पावमानैर्यदा ऋग्भिरिज्यते मधुसूदनः ॥
तस्यावमानो मुनिभिः प्रोच्यते मधुसूदनः।
यदा तु द्वादशी शुक्ला भृगुवासरसंयुता ॥
तस्यामेव प्रकुर्व्वीत पाद्मीमिष्टिं द्विजोत्तमः।
महाप्रीतिकरं विष्णोः सद्योमुक्तिप्रदायकम् ॥
तस्यां कृतायामिष्ट्यां तु लक्ष्मीभर्त्ता जनार्दनः।
प्रत्यक्षो हि भवेत्तत्र सर्वकामफलप्रदः ॥
श्रीधरं पूजयेत्तत्र तन्मन्त्रेणैव वैष्णवः।
सुवर्णमण्डपे दिव्ये नानारत्नप्रदीपिते ॥
उदयादित्यसङ्काशे हिरण्ये पङ्कजे शुभे।
लक्ष्म्या सह समासीनं कोटिशीतांशुसन्निभम् ॥
चक्रशङ्खगदापद्मपाणिनं श्रीधरं विभुम्।
पीताम्बरधरं विष्णुं वनमालाविराजितम् ॥
अर्चयेज्जगतामीशं सर्व्वाभरणभूषितम्।

पद्मां पद्मालयां लक्ष्मीं कमलां पद्मसम्भवाम्॥
पद्ममाल्यां पद्महस्तां पद्मनाभीं सनातनीम्।
प्रागादिषु तथा दिक्षु पूजयेत् कुसुमादिभिः॥
ब्रह्मादीनीश्वरान् पूज्य नमस्कुर्व्वीत भक्तितः।
ततो नीराजनं दत्त्वा श्रीसूक्तेन तु वैष्णवः॥
पुरतो जुहुयादग्नौ पायसं घृतमिश्रितम्।
तस्मिन्नेवैव साहस्रं सूक्ताभ्यां सकृदेव हि॥
हुत्वा मन्त्रेण साहस्रं दद्यात् पुष्पाणि शार्ङ्गिणे।
वैष्णवं विप्रमिथुनं पूजयेद्भोजयेत्तथा॥
इमां पाद्मीं शुभामिष्टिं यः कुर्य्याद्वैष्णवोत्तमः।
प्रभूतधनधान्याढ्यो महाश्रियमवाप्नुयात्॥
सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोकं स गच्छति।
लक्ष्म्यायुक्तो जगन्नाथः प्रत्यक्षः सम्भूर्हरिः॥
ददाति सकलान् कामानिह लोके परत्र च।
पुष्पैः पवित्रदैवत्यैरिज्यते यत्र केशवः॥
तां पवित्रेष्टिमित्याहुः सर्वपापप्रणाशिनीम्।
यत्ते पवित्रमित्यादि ऋग्भिर्यत्र यजेद्द्विजः॥
प्रायश्चित्तार्थं सहसा शान्त्यर्थं वा समाचरेत्।
एवं विधानमिष्टीनां सम्यगुक्तं महर्षिभिः॥
वैदिकेनैव विधिना यथाशक्त्या समाचरेत्।
अवैदिकक्रियाजुष्टं प्रयत्नेन विवर्जयेत्॥
क्षीराब्धौ शेषपर्य्यङ्के बुध्यमाने सनातने।
भद्रोत्सवं प्रकुर्व्वीत पञ्चरात्रं निरन्तरम्॥
नद्याश्च पुष्करिण्या वा तीरे रम्यतले शुभे।

मण्डपं तत्र कुर्व्वीत चतुर्भिस्तोरणैर्युतम्॥
वितानपुष्पमालादि पताकाध्वजशोभितम्।
अङ्कुरार्पणपूर्व्वेण यज्ञवेदिश्च कल्पयेत्॥
ऋत्विग्भिः सार्द्धमाचार्य्यो दीक्षितो मङ्गलस्वनैः।
रथमारोप्य देवेशं छत्रचामरसंयुतम्॥
पठन्वै शाकुनान् मन्त्रान् यज्ञशालां प्रवेशयेत्।
स्वस्तिवाचनपूर्व्वेण कुर्य्यात्कौतुकबन्धनम्॥
पूर्णकुम्भान् शस्ययुतान् पालिकाः परितः क्षिपेत्।
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैः पश्चादावरणं यजेत्॥
वासुदेवमनन्तञ्च सत्यं यज्ञं तथाच्युतम्।
महेन्द्रं श्रीपतिं विश्वं पूर्णकुम्भेषु पूजयेत्॥
पालिकाः सद्दिगीशांश्च दीपिकास्वथ हेतयः।
तोरणेषु च चण्डाद्याः पूजनीया यथाक्रमम्॥
वेदग्राश्च दक्षिणे भागे कुण्डं कुर्य्यात्सलक्षणम्।
निक्षिप्याग्निं विधानेन इध्माधानात्समाचरेत्॥
आचार्य्योपासनाग्नौ वा लौकिके वा नृपोत्तम!।
आधानं पूर्व्ववत्कृत्वा पश्चात्कर्म्म समाचरेत्॥
प्रातः स्नात्वा विधानेन पूजयित्वा सनातनम्।
प्रत्यृचं पावमानीभिर्जुहुयात्पायसं शुभम्॥
वैष्णवैरनुवाकैश्च मन्त्रैः शक्त्या पृथक् पृथक्।
चतुर्भिर्व्यापकैश्चान्यैः प्रत्येकं जुहुयाद् घृतम॥
वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा होमशेषं समाचरेत्।
ताभिरेव च पुष्पाणि दद्याच्च जगताम्पतेः॥
उद्बोधयित्वा शयने देवदेवं जनार्दनम्।

पश्चात् सर्वमिदं कुर्यादुत्सवार्थं द्विजोत्तमः॥
अथ नावं सुविस्तीर्णां कृत्वा तस्मिन् जले शुभे।
पुष्पमण्डपचिह्नादि समाकीर्णसमन्विताम्॥
सुतोरणवितानाढ्यां पताकाध्वजशोभिताम्।
तस्मिन् कनकपर्य्यङ्के निवेश्य कमलापतिम्॥
अर्चयित्वा विधानेन लक्ष्म्या सार्द्धं सनातनम्।
पुष्पाञ्जलिशतं तत्र मन्त्ररत्नेन कारयेत्॥
श्रीपौरुषाभ्यां सूक्ताभ्यां दद्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः।
परितः शक्तयः पूज्यास्तथावरणदेवताः॥
दीपैर्नीराजनं कृत्वा बलिं दद्यात् समन्ततः।
नौभिः समन्ताद्बहुभिर्गीतवादित्रसंयुतम्॥
दीपिकाभिरनेकाभिः स्तोत्रैरपि मनोरमैः।
प्लावयन्तो जगन्नाथं तत्र तत्र जलाशये॥
फलैर्भक्ष्यैश्च ताम्बूलैः कलशैर्दधिमिश्रितैः।
कुङ्कुमैः कुसुमैर्लाजैर्विकिरन्तः परस्परम्॥
गानैर्वेदैः पुराणैश्च सेवेत निशि केशवम्।
ऋत्विजो वारुणान् सूक्तान् जपेयुस्तत्र भक्तितः॥
जपेच्च भगवन्मन्त्रान् शान्तिपाठस्वरैस्तथा।
एवं संसेव्य बहुधा रात्रावस्मिन् जलाशये॥
प्रदेवन्निति सूक्तेन यज्ञशालां प्रवेशयेत्।
तत्र नीराजनं दत्त्वा कुर्य्यादर्घ्यादिपूजनम्॥
घृतव्रतेति सूक्तेन तत्र नीराजनं द्विजः॥
स्नात्वा पूर्ववदभ्यर्च्य हुत्वा पुष्पाञ्जलिं तथा।
आशिषोवाचनं कृत्वा भोजयेद्ब्राह्मणान् शुभान्॥

स्नापयित्वाथ देवेशं भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ।
एवं प्रतिदिनं कुर्य्यादुत्सवं पञ्चवासरम् ॥
अन्ते चावभृथेष्टिं च पुष्पयागञ्च कारयेत् ।
आचार्य्यं मृत्विजो विप्रान् पूजयेद्दक्षिणादिभिः ॥
एवं क्षीराब्धियजनं प्रत्यब्दं कारयेन्नृप ! ।
स्वसस्यगर्थवृद्धर्थं भोगाय कमलापतेः ॥
वृद्ध्यर्थमपि राष्ट्रस्य शत्रूणां नाशनाय च ।
सर्व्वधर्म्मविवृद्ध्यर्थं क्षीराब्धियजनं चरेत् ।
तत्र दुर्भिक्षरोगाग्निपापबाधा न सन्ति हि ॥
गावः पूर्णदुघा नित्यं बहुलस्य फलाधरा ।
पुष्पिताः फलिता वृक्षा नार्य्यो भर्तृपरायणाः ॥
आयुष्मन्तश्च शिशवो जायते भक्तिरच्युते ।
यः करोति विधानेन यजनं जलशायिनः ॥
क्रतुकोटिफलं तत्र प्राप्नोत्येव न संशयः ।
यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं क्षीराब्धियजनं हरेः ॥
सर्व्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोकञ्च विन्दति ।
पुष्पिते तु रसाले तु तत्राप्युत्सवमात्मनः ॥
त्रिवासरं प्रकुर्वीत दोलानाम महोत्सवम् ।
उपोषितः संयतात्मा दीक्षितो माधवं हरिम् ॥
छत्रचामरवादित्रैः पताकैः शिविकां शुभाम् ।
आरोप्यालङ्कृतं विष्णुं स्वयञ्च समलङ्कृतः ॥
हरिद्रां विकिरन्तो वै गायन्तः परमेश्वरम् ।
गच्छेयुराद्रुमं प्रातर्नरनारीजनः सह ॥
तत्राम्रवृक्षच्छायायां नवैद्यम्भ जयेद्धरिम् ।

चूतपुष्पैः सुगन्धीभिर्माधवीभिश्च यूथिकैः॥
मरीचिमिश्रं दध्यन्नं मोदकञ्च समर्पयेत्।
शष्कुल्यादीनि भक्ष्याणि पानकञ्च निवेदयेत्॥
सकर्पूरञ्च ताम्बूलं पूगीफलसमन्वितम्।
सर्वमावरणं पूज्यं होमं पश्चात्समाचरेत्॥
कृत्वे ध्यानादिपर्यन्तं विष्णुसूक्तैश्च यजेत्।
माधवेनैव मनुना शर्करासंयुतान् तिलान्॥
सहस्रं जुहुयादग्नौ भक्त्या वैष्णवसत्तमः।
वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत्॥
प्रत्यृचं पावमानीभिर्दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः।
अथ दोलां शुभाकारां वस्त्राद्यैः समलङ्कृताम्॥
वज्रवैदूर्यमाणिक्यमुक्ताविद्रुमभूषिताम्।
तस्यां निवेश्य देवेशं लक्ष्म्या सार्धं प्रपूजयेत्॥
गन्धैः पुष्पैर्धूपदीपैः फलैर्भक्ष्यैर्निवेदनैः।
कुसुमाक्षतदूर्वाग्रतिलसर्पिर्मधूदकम्॥
सर्षपाणि च निक्षिप्य अष्टाङ्गार्घ्यं निवेदयेत्।
पादेषु चतुरो वेदान् मन्त्राख्योक्तेषु चास्तरे॥
नागराजञ्च दोलायाः पीठे सर्वस्वरैरपि।
व्यजनैर्वैनतेयञ्च सावित्रीं चामरे तथा॥
दिग्निशामर्चयेद्दिक्षु ऊर्ध्वं ब्रह्मबृहस्पतिः।
अधस्ताच्चण्डिकां रुद्रं क्षेत्रपालविनायकौ॥
विताने चन्द्रसूर्यौ च नक्षत्राणि ग्रहास्तथा।
वेदाश्च सेतिहासाश्च पुराणं देवता गणाः॥
भूधराः सागराः सर्वे पूजनीयाः समन्ततः।

एवं सम्पूज्य दोलायां लक्ष्म्या सह जनार्दनम् ॥
दोलयेच्च ततो दोलां चतुर्वेदैश्चतुर्दिनम् ।
सूक्तैश्च ब्रह्मणोऽपत्यैः सामगानैः प्रबन्धकैः ॥
नामभिः कीर्त्तयन् देवमेव मन्दं प्रदोलयेत् ।
स्त्रियं स्वलङ्कृताः सर्व्वा गायन्त्यो विभुमच्युतम् ॥
चरितं रघुनाथस्य कृष्णस्य चरितं तथा ।
दोलयेयुर्मुदा भक्त्या दोलायां परमेश्वरम् ॥
दोलाया दर्शनं विष्णोर्महापातकनाशनम् ।
भक्तिप्रसादनं नृणां जन्ममृत्युनिकृन्तनम् ॥
देवाः सर्वे विमानस्था दोलायामर्चितं हरिम् ।
दर्शयन्ति ततः पुण्यं दोलानामोत्सवं हरेः ॥
भक्त्या नीराजनं दद्यात् श्रीसूक्तेन वैष्णवः ।
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥
एवं त्रिवासरं कुर्य्यादुत्सवं वैष्णवोत्तमः ।
प्रद्युम्नमेवं कुर्व्वीत तत्तत्काले तु वैष्णवः ॥
श्रौतेनैव च मार्गेण जपहोमपरःसरम् ।
उत्सवं वासुदेवस्य यथाशक्त्या समाचरेत् ॥
यत्र यत्रोत्सवं विष्णोः कर्त्तुमिच्छति वैष्णवः ।
होमं कुर्य्यात्तत्र मन्त्रैस्तथा विष्णुप्रकाशकैः ॥
अतो देवेतिसूक्तेन तथा विष्णोर्नुकेन च ।
परोमात्रेति सूक्ताभ्यां पौरुषेण च वैष्णवः ॥
नारायणानुवाकेन श्रीसूक्तेनापि वैष्णवः ।
प्रत्यृचं जुहुयादग्नौ चरुणा पायसेन वा ॥
चतुर्भि वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।

आज्यहोमं प्रकुर्व्वीत गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा शेषं पूर्व्ववदाचरेत्।
अनादिष्टेषु सर्व्वेषु कुर्य्यादेवं विधानतः ॥
ब्राह्मणान् भोजयेद्विप्रान् सर्वं सम्पूर्णतां व्रजेत्।
अथ वा मन्त्ररत्नेन सहस्रं प्रतिवासरम् ॥
हुत्वा पुष्पाणि दत्त्वा च शेषं पूर्व्ववदाचरेत्।
होमं विना न कर्त्तव्य मुत्सवं परमात्मनः ॥
जपहोमविहीनस्तु न गृह्णाति जनार्द्दनः।
तस्मात्क्रीतं प्रवक्ष्यामि विष्णोराराधनं नृप ! ॥
अश्वयुक्कृष्णपक्षे तु सम्यगभ्युदिते रवौ।
आदर्शात् सप्तरात्रन्तु पूजयेत्प्रभुमव्ययम् ॥
स्नात्वा नद्यां विधानेन कृतकृत्यः समाहितः।
गृहीत्वा जलकुम्भन्तु वारुणान् प्रवरान् व्रजेत् ॥
पञ्चत्वक्पल्लवान् पुष्पाण्यभिमन्त्र्य विनिक्षिपेत्।
सौरभेयीं तथा मुद्रां दर्शयित्वा च पूजयेत् ॥
त्रिवारं वैष्णवैर्मन्त्रैः शङ्खेनैवाभिषेचयेत्।
पूजयित्वा विधानेन गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
अपूपान् पायसं शक्तून् कृसरञ्च निवेदयेत्।
मन्त्रैरष्टोत्तरशतं दत्त्वा पुष्पाणि चक्रिणः ॥
पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत साज्येन चरुणा ततः।
तस्य वा नैतिसूक्तेन वैष्णवैरपि वैष्णवः ॥
हुत्वा तु मन्त्ररत्नेन घृतमष्टोत्तरं शतम्।
वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥
सकृद्भोजनसंयुक्तः क्षितिशायी भवेन्निशि।

सायाह्नेऽपि समभ्यर्च्य जातिपुष्पैः सुगन्धिभिः ॥
बहुभिर्दीपदण्डैश्च सेवेरन् पुरवासिनः।
एवं महोत्सवं कृत्वा धनधान्ययुतो भवेत् ॥
तत्तत्कालोचितं विष्णोरुत्सवं परमात्मनः।
द्रव्यहीनोऽपि कुर्व्वीत पत्रपुष्पैः फलादिभिः ॥
समिद्भिर्विल्वपत्रैर्व्वा होमं कुर्व्वीत वैष्णवः।
सन्तर्पयेच्च विप्रांस्तु कोमलैस्तुलसीदलैः ॥
भक्त्या वै देवदेवेशः परितुष्टो भवेद्ध्रुवम्।
आस्तिक्यः श्रद्दधानश्च वियुक्तमदमत्सरः ॥
पूजयित्वा जगन्नाथं यावज्जीवमतन्द्रितः।
इह भुक्त्वा मनोरम्यान् भोगान् सर्व्वान् यथेप्सितान् ॥
सुखेन देहमुत्सृज्य जीर्णत्वच मिवोरगः।
स्थूलसूक्ष्मात्मिकाञ्चेमां विहाय प्रकृतिन्द्रुतम् ॥
सारूप्यमीश्वरस्याशु गत्वा तु स्वजनैः सह।
दिव्यं विमानमारुह्य वैकुण्ठं नाम भास्करम् ॥
दिव्याप्सरोगणैर्युक्तो दिव्यभूषणभूषितः।
स्तूयमानः सुरगणैर्गीयमानश्च किन्नरैः ॥
ब्रह्मलोकमतिक्रम्य गत्वा ब्रह्माण्डमण्डपम्।
विष्णुचक्रेण वै भित्वा सर्व्वानावरणान् घनान् ॥
अतीत्य वीरजामाशु सर्ववेदस्रवां नदीम्।
अभ्युद्गच्छद्भिरव्यग्रैः पूज्यमानः सुरोत्तमैः ॥
सम्प्राप्य परमं धाम योगिगम्यं सनातनम्।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं हरेः ॥
तद्विष्णोः परमं धाम सदा पश्यन्ति योगिनः।

शीतांशुकोटिसङ्काशैः सर्वैश्च भवनैर्युतम् ॥
आरूढयौवनैर्दिव्यैः पुंभिः स्त्रीभिश्च सङ्कुलम् ।
सर्वलक्षणसम्पन्नैर्दिव्यभूषणभूषितैः ॥
अक्षरं परमं व्योम यस्मिन्देवा अधिष्ठिताः ।
इरावती धेनुमती व्यक्ताभासूयवासिनी ॥
यत्र गावो भूरिशृङ्गाः सायोध्या देवपूजिता ।
अनन्तव्यूहलोकैश्च तथा तुल्यप्रभावहैः ॥
सर्ववेदमयं तत्र मण्डपं सुमनोहरम् ।
सहस्रस्थूणसदसि ध्रुवे रम्योत्तरे शुभे ॥
तस्मिन् मनोरमे पीठे धर्माद्यैः सूरिभिर्वृते ।
सहासीनं कमलया दृष्ट्वा देवं सनातनम् ॥
स्तुतिभिः पुष्कलाभिश्च प्रणम्य च पुनः पुनः ।
प्रहर्षपुलको भूत्वा तेन चालिङ्गितः क्रमात् ॥
पूजितः सकलैर्भोगैः श्रिया चापि प्रपूजितः ।
अनन्तविहगेशाद्यैरर्चितः सर्वदैवतैः ॥
तेषामन्यतमो भूत्वा मोदते तत्र देववत् ।
एषु केषु च लोकेषु तिष्ठते कमलापतिः ॥
तेषु तेष्वपि देवस्य नित्यदासो भवेत्सदा ।
दासवत्पुत्रवत्तस्य मित्रवद्बन्धुवत् सदा ॥
अश्नुते सकलान् कामान् सह तेन विपश्चिता ।
इमान् लोकान् कामभोगः कामरूप्यनुसञ्चरन् ॥
सर्वदा दूरविध्वस्तदुःखावेशलवांशकः ।
गुणानुभवजप्रीत्या कुर्याद्दानमशेषतः ॥
इममेव परं मोक्षं विदुः परमयोगिनः ।

काङ्क्षन्ति परमं द्रासा मुक्तमेकं महर्षयः ॥
हरेर्दास्यैकपरमां भक्तिमालम्ब्य मानवः।
इहैव मुक्तो राजर्षे! सर्वकर्मनिबन्धनैः ॥

इति हारीतस्मृतौ विशिष्टपरमधर्मशास्त्रे नानाविधोत्सवविधानं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

हारीत उवाच।

अथ वक्ष्यामि राजेन्द्र! विष्णुपूजाविधं परम् ॥
श्रौतं महर्षिभिः प्रोक्तं वशिष्ठाद्यैः पुरातनैः।
वैखानसैश्च भृग्वाद्यैः सनकाद्यैश्च योगिभिः ॥
वैष्णवैर्वैदिकैः पूर्वैर्यद्यदाचरितं पुरा।
तत्ते वक्ष्यामि राजेन्द्र! मत्प्रियतमं हरेः ॥
ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय सम्यगाचम्य वारिणा।
ध्यात्वा हृत्पङ्कजे विष्णुं पूजयेन्मनसैव तु ॥
तं प्रत्नेवेति सूक्तेन बोधयेत्कमलापतिम्।
वनस्पतेति सूक्तेन तूर्यघोषं निनादयेत् ॥
कुर्यात्प्रदक्षिणं विष्णोरतोदेवेत्यनेन तु।
तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यान्तिः प्रणम्याचारेत्ततः ॥
कृतशौचस्तथाचान्तो दन्तधावनपूर्वकम्।
स्नानं कुर्याद्विधानेन धात्रीश्रीतुलसीयुतम् ॥
नारायणानुवाकेन कृत्वा तत्राघमर्षणम्।
कृतकृत्यः शुचिर्भूत्वा तर्पयित्वा च पूर्ववत् ॥
धृतोर्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च।
प्रविश्य मन्दिरं विष्णोः संमार्जन्या विशोधयेत् ॥

वास्तोष्पतेति वै सूक्तं जपन् संमार्जयेद्गृहम्।
आगाव इति सूक्तेन गोमयेनानुलेपयेत्।
आनोभद्रेति सूक्तेन रङ्गवल्लिञ्च निक्षिपेत्॥
ततः कलशमादाय जपंश्चै शाकुनीमृचः।
गत्वा जलाशयं रम्यं निर्म्मलं शुचि पाण्डुरम्॥
इमं मे गङ्गेति ऋचा जलं भक्त्याभिमन्त्रयेत्।
आपो अस्मानिति ऋचा कलशं क्षालयेद्द्विजः॥
समुद्रज्येष्ठमन्त्रेण गृह्णीयात्प्रयतो जलम्।
उतस्मेनं वस्तुभिरिति वस्त्रेणाछाद्य वैष्णवः॥
प्रसम्राजेति सूक्तं वै जपन् सम्प्रविशेद्गृहम्।
धान्योपरि तथा कुम्भं न्यसेद्दक्षिणतो हरेः॥
इमं मे वरुणेत्यृचा मङ्गलद्रव्यसंयुतम्।
आच्छन्ति मित्रत्वेति सूक्तेन कुर्य्यात्पुष्पस्य सञ्चयम्॥
पर्व्वाञ्चि सुभगे द्वाभ्यां गन्धांश्च पेषयेत्तथा।
वाग्यतः प्रयतोभूत्वा श्रीसूक्तेनैव वैष्णवः।
विश्वानिन इति ऋचा दीपं दद्यात्सुदीपितम्॥
तत्तत्पात्रेषु सलिलं दत्त्वा गन्धांस्तु निक्षिपेत्।
शन्नोदेव्या च सलिलं गायत्र्या च कुशांस्तथा॥
आयनेति च पुष्पाणि यवोऽसीति ऋचाऽक्षतान्।
गन्धद्वारेति वै गन्धान् औषध्या तिलसर्षपान्॥
काण्डात्काण्डेति दूर्वाग्रान् सहिरण्येति रत्नकम्।
हिरण्यरूपेति ऋचा हिरण्यं निक्षिपेत्तथा॥
एवं द्रव्याणि निक्षिप्य तुलस्या च समर्पयेत्।
सवितुश्चेत्यादि ऋचा दद्यादर्घोदकं हरेः॥

श्रियेति पादेति ऋचा दद्यात् पादजलं तथा ।
भद्रन्ते हस्तेत्यनेन हस्तप्रक्षालनं चरेत् ॥
वयः सुपर्णेति ऋचा मुखसम्मार्जनं तथा ।
आपो अस्मानिति ऋचा वक्त्रगण्डूषमेव च ॥
हिरण्यदन्तेत्यनेन दन्तकाष्ठं निवेदयेत् ।
बृहस्पते प्रथमिति जिह्वालेखनमेव च ॥
आपयित्वा उभेषजैरिति गण्डूषमाचरेत् ।
आपोहिष्ठा इत्यनेन कुर्य्यादाचमनीयकम् ॥
मूर्धानव इत्यनेन तैलाभ्यङ्गं समाचरेत् ।
मूर्धानन्दीव इत्यनेन गन्धान् केशेषु लेपयेत् ॥
तद्विष्णोरिति केशवन्ते केशान् वै क्षालयेत्पुनः ।
श्रिये प्रजेति ऋचा तद्वर्णोद्वर्त्तनादिकम् ॥
आपोयम्बः प्रथममिति सूक्तेनाभ्यङ्गसूचनम् ।
क्षत्वादः स्नापयेत्सूक्तैर्वैष्णवैर्गन्धवारिणा ॥
ततः पञ्चामृतैर्गव्यैः स्नापयेत्तत्प्रकाशकैः ।
आप्यायस्वेत्यृचा क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि ॥
घृतमामिक्षेति घृतं मधुवातेति वै मधु ।
तस्मेवयं यथा गोभिरित्यृचेक्षुरसं शुभम् ॥
एभिः पञ्चामृतैः स्नाप्य चन्दनञ्च निवेदयेत् ।
श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां पुनः संस्नापयेद्धरिम् ॥
वनस्पतेति सूक्तेन कुर्य्याद्धूपं समन्वितम् ।
श्रिये जात इति ऋचा दद्यान्नीराजनं ततः ॥
युवा सुवासेति ऋचा वस्त्रेणाङ्गं प्रमार्जयेत् ।
प्रसिनामेति मन्त्रेण वस्त्रं सम्वेष्टयेत्ततः ॥

युवं तस्माषीति ऋचा उत्तरीयं तथैव च।
सर्वमाचमनं दद्याच्छन्नो देवीत्यृचा च तु॥
उपवीतं ततो दद्याद् ब्राह्मणानिति वै ऋचा।
ऋतस्यतन्तु वितते दद्यात्कुशपवित्रकम्॥
पश्चादाचमनं दद्याद्भूषणैर्भूषयेत्तरिम्।
विश्वजित्सूक्तेन दद्याद्भूषणानि शुभानि वै॥
हिरण्यकेशेति ऋचा केशान् संशोधयेत्तथा।
सुपुष्पैः कवरीं दद्याद्धिहिसीतीत्यनेन वै॥
कषायमिन्द्र ते रथ इत्यृचा तिलकं शुभम्।
गन्धञ्च लेपयेद्गात्रे गन्धद्वारेति वै ऋचा॥
त्रातारमिन्द्र इत्यृचा पुष्पमालां समर्पयेत्।
चक्षुषः पितेति ऋचा चक्षुषो रञ्जनं शुभम्॥
सहस्रशीर्षेति ऋचा किरीटं शिरसि क्षिपेत्।
ऋक्सामाभ्यामिति श्रोत्रे कुण्डले मा करेऽर्पयेत्॥
दमूनसो अपस इति केयूरादिविभूषणम्।
आश्विते यस्येति ऋचा हाराणि विमलानि च॥
हस्ताभ्यां दशशाखाभ्या मित्यृचा चाङ्गुलीयकम्।
अस्य त्रिपूर्णमनुना सूर्य्याके विन्यसेच्छुभे॥
इन्द्रन्त्वदुत्तर इति कटिसूत्रं सुरोचिषम्।
स्वस्तिदाविशस्पतिरित्यायुधानि समर्पयेत्॥
यौर्नय इन्द्रेति दद्याच्छत्रं सुविमलं तथा।
सोमः पवतेतीत्यृचा चामरं हैममुत्तमम्॥
सोमापूषणेत्यृचा तालवृन्तौ सुवर्चसा।
रूपं रूपमिति ऋचा दद्यादादर्शनं शुभम्॥

इन्द्रमेव धीषणेति ऋचा आसने विनिवेशयेत् ।
इहैवास्तमिति ऋचा दद्याच्च कुशविष्टरम् ॥
अप्स्वन्तरिति ऋचा पाद्यं दद्याच्च भक्तितः ।
गौरीमिमाय सूक्तेन अर्घ्यं हस्ते निवेदयेत् ॥
न तमं होनदुरितमित्याचमनं समर्पयेत् ।
पिवासोममित्यनेन मधुपर्कञ्च प्राशयेत् ॥
अप्स्वग्ने सधिष्टवेति पुनराचमनं चरेत् ।
अर्चन्तस्त्वाह वाहेत्यक्षतैरर्चयेच्छुभैः ॥
तण्डुलाः सहरिद्रास्तु अक्षता इति कीर्तिताः ।
विष्णोर्नुकमिति सूक्तेन धूपं दद्याद्घृतान्वितम् ॥
भावामितेति सूक्तेन दीपान्नीराजयेच्छुभान् ।
इन्द्र ते पात्रमिति भाजनं विन्यसेच्छुभम् ॥
तस्मा अरङ्गमाममेति पात्रप्रक्षालनं चरेत् ।
अस्मिन् पदे परमेतच्छ्विवांसमिति गवाज्येनाभिपूरयेत् ।
पितुनुस्तोषमिति सूक्तेन दद्यादान्नादिकं हविः ॥
तदस्यानिकमिति ऋचा सहिरण्यं घृतं तथा ।
तस्मिन् रायवतय इति दद्यादापोशने घृतम् ॥
ततः प्राणाद्याहुतयो होतव्याः परमात्मनि ।
अग्ने विवस्वदुषस इति पञ्चभिश्च यथाक्रमम् ॥
समुद्रा ऊर्मीति सूक्तेन घृतधाराः समाचरेत् ।
परोमात्रेति सूक्तेन भोजयेत्सश्रियं हरिम् ॥
तुभ्यं हिन्वान इत्यनेन वयः सर्वं निवेदयेत् ।
इन्द्र पीवेत्यनेन दद्यादापोशनं पुनः ॥
प्रत आश्विनि पवमानेत्यृचा हस्तप्रक्षालनं चरेत् ।

सरस्वतीं देवयन्त इति विष्णुमिगण्ड एमेव च ॥
वृष्टिं दिवीय: तद्धरेति द्वाभ्यां दद्यादाचमनं ततः।
प्रियं जिह्वाग्निमिति ऋचा मुखहस्तौ च मार्जयेत् ॥
दधिक्राव्णामिति ऋचा दद्यादाचमनमुत्तमम्।
स्वादुः पवस्वेति ऋचा दद्यादाचमनं पुनः।
अयं गौरिति सूक्ताभ्यां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
दीपनीराजयेत्पश्चादृष्टतसूक्तेन वैष्णवः।
यतइन्द्रेत्यादि बह्वभिर्दिक्षु रक्षां प्रदापयेत् ॥
यज्ञो देवानामितिसूक्तेन उपस्थानजपं चरेत्।
तद्विष्णोरिति द्वाभ्यां प्रणमेच्चैव भक्तितः ॥
गौरिमिमायेति ऋचा दद्यादाचमनन्ततः।
सहस्रनामभिः स्तुत्वा पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥
प्रातरौपासनं कृत्वा तस्मिन्नग्नौ जनार्दनम्।
ध्यात्वा संपूज्य जुहुयाद्वैष्णवैः प्रत्यृचं हविः ॥
श्रीभूसूक्ताभ्यामपि च हुत्वा घृतयुतं हविः।
याभिः सोमो मोदतेत्यनेन मात्रभ्यां जुहुयाद्धविः ॥
किं स्विद्वनमित्यावन्तं जुहुयाद्धविः।
सुपर्णं विप्रा इति ऋचा सुपर्णायमहात्मने ॥
चमूषु श्येन इति च सेनेशायापि हूयताम्।
पवित्रन्त इति द्वाभ्यां चक्रायामिततेजसे ॥
स्वादुषं स इति ऋचा हेतिभ्यो जुहुयाद्धविः।
इन्द्रश्रेष्ठानितीन्द्राय यज्ञनिमूर्धेति पावकम् ॥
यमाय सोमेति यमवैकृतं व्योषुणे त्वृचा।
यच्चिद्धितेति वरुणं वायवामेति मारुतम्।

द्रविणोदाददातुना द्रविणाय्याग्नमेव च ॥
त्र्यम्बकऋचा रुद्रं मानः प्रजां प्रजापतिम्।
यज्ञेनेत्यृचा साध्येभ्यो मरुतो यज्ञवेति च ॥
ये नः सपत्नेति ऋचा वसुरुद्रेभ्यएव च।
विश्वेदेवाः स चतसृभिर्ये देवा स ऋचा तथा ॥
सर्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो जुहुयादन्नमुत्तमम्।
नासत्याभ्यामिति ऋचा अश्विभ्यस्तोभ्यएव च ॥
सोमपूषेति ऋचा सूर्य्याचन्द्रमसोस्तथा।
त्रंसमित्युरसूक्तेन वैष्णवेभ्यस्तथा पुनः ॥
ततः स्विष्टकृतं हुत्वा भूतेभ्यश्च बलिं क्षिपेत्।
नमो महद्भ्य ऋचा बलिं भुवि विनिक्षिपेत् ॥
आचम्य वारिणा पश्चान्मन्त्रयागं समाचरेत्।
एतच्छ्रौतं नृपश्रेष्ठ! मुनिभिः सम्प्रकीर्त्तितम् ॥
सम्यगुक्तं मया तेऽद्य निश्चितंमतमुत्तमम्।
एतत्प्रियतमं विष्णोः श्रियोनाथस्य सर्वदा ॥
श्रौतेनैव हरिं देवमर्चयन्ति मनीषिणः।
श्रौतस्मार्त्तागमैर्विष्णो स्त्रिविधं पूजनं स्मृतम् ॥
एतच्छ्रौतं ततः स्मार्त्तं पौरुषेण च यत् स्मृतम्।
मन्त्रैरष्टाक्षराद्यैस्तु तद्दिव्यागममुच्यते ॥
श्रौतमेव विशिष्टं स्यात्तेषां नृपवरोत्तम!।
श्रौतमेव तथा विप्राः प्रकुर्वन्ति जनार्द्दने ॥
यजन्ति केचित्नितयन्त्रिसन्ध्यासु च देशिकाः।
यजन्ति केचिन्नितयन्त्रयो वर्णा द्विजोत्तमाः ॥
शृणुना च तथा नामकीर्त्तनं शूद्रजन्मनः।

अपि वा परमैकान्ति बालकृष्णवपुर्हरिम्॥
स्त्रीणामप्यर्चनीयः स्यात्स्ववर्णस्यानुरूपतः।
मन्त्ररत्नेन वै पूज्यो हित्वा श्रौतं विधानतः॥
एवमभ्यर्चनं विष्णोर्मुनिभिः सम्प्रकीर्त्तितम्।
श्रौतस्मार्त्तागमोक्ताश्च नित्यनैमित्तिकाः क्रियाः॥
प्रायश्चित्तमशक्त्यानां दण्डमप्याततायिनाम्।
अधुना सम्प्रवक्ष्यामि वृत्तिमैकान्तिलक्षणाम्॥
नारीणामपि कर्तव्या महन्यहनि शाश्वतीम्।
उत्थाय पश्चिमे यामे भर्त्तुः पूर्वमतन्द्रिताः॥
कृत्वा शौचं विधानेन दन्तधावनमाचरेत्।
कृत्वाथ मङ्गलस्नानं धृत्वा शुक्लाम्बरं तथा॥
आचम्य धारयेदूर्ध्वपुण्ड्रं शुभ्रं मृदैव तु।
चन्दनेनापि कस्तूर्या कुङ्कुमेनापि वा सती॥
जप्त्वा मन्त्रं गुरुं पश्चादभिनन्द्य च वैष्णवान्।
नमस्कृत्वा जगन्नाथं जप्त्वा च शरणागतिम्॥
आत्मानं समलङ्कृत्य चिन्तयेन्मधुसूदनम्।
गृहभाण्डादिकं सर्वं वाग्यता नियतेन्द्रियाः॥
संशोधयेत्प्रतिदिनं यज्ञार्थं परमात्मनः।
मार्जयित्वा गृहं पश्चाद् गोमयेनानुलिप्य च॥
रङ्गवल्यादिभिः पश्चादलङ्कृत्य समन्ततः।
बहुविधानां भाण्डानां क्षालनन्तु समाचरेत्॥
पाचकानि वहिष्ठानि जलस्यानयनानि च।
स्थापनानि जलार्थं वा चतुर्विधं मृदाकृतम्॥
पृथक् पृथगुदपानि तेषु तेष्वपि विन्यसेत्।

नान्योन्यं सङ्करं कुर्याद्भाण्डानां सर्वकर्मसु ॥
तानि तानि स्पृशेत्पाणिं प्रक्षाल्यैव पुनः पुनः ।
सम्यक् प्रक्षाल्य भाण्डानि दाहयेद्यद्योषित्स्पृशेः ॥
पुनः प्रक्षाल्य सन्ताप्य पश्चात्पचनमाचरेत् ।
रसभाण्डानि सर्व्वाणि क्षालयेदुष्णवारिणा ॥
चतुर्भिः पञ्चभिर्धौत्वा स्रुक्स्रुवौ क्षालयेत्तदा ।
वह्निर्न निष्क्रामयीत पाचकानि गृहान्तिकात् ॥
ताभिरेव न दद्यात्तु भुञ्जतां हि कथञ्चन ।
दत्त्वा पात्रान्तरे दद्यात्कांस्ये वा मृन्मयेऽपि वा ॥
पुटे पद्ममये वापि दद्यादन्नतु वैष्णवे ।
स्रुवं दारुमयं कांस्यं कुर्व्वीतायोमयं नतु ॥
न दद्यादारनालस्य घटं तस्मिन् महानसे ।
आरनालस्य यत् कुम्भन्तज्जेमध्यघटं यथा ॥
आरनालक्षारशाकं करञ्जं तिलपिष्टकम् ।
लशुनं मूलकं शिग्रुं छत्रां कोशातकीफलम् ।
अलावुश्चाम्लशाकञ्च करनिर्मथितं दधि ॥
बिम्बं विड्जञ्च निर्यासं पीलुं श्लेष्मातकं फलम् ।
आरग्वधञ्च निर्गुण्डीं कालिङ्गनालिकां तथा ॥
नालिकेर्यास्थिशाकञ्च श्वेतवृन्ताकमेव च ।
उष्ट्राविमानुषीक्षीरमवत्सानिर्दशाहगोः ॥
एतान्यकामतः स्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ।
मत्या जग्ध्वा व्रतं कुर्याद्भुजं जग्ध्वा पतेदधः ॥
केशानां रञ्जनार्थं वा न स्पृशेदारनालकम् ।
चन्दनं घनसारं वा मकरन्दमथापि वा ॥

माषमुद्गादिचूर्णं वा तक्रं जाम्बीरमेव वा ।
तिन्तिड़ञ्च कलायं वा केशरञ्जनमाचरेत् ॥
ऊर्ध्वं मासात्तग्जेत्सर्वं मृन्नाण्डं वैष्णवोत्तमः ।
न त्यजेल्लौहभाण्डानि तापयेच्च हुताशने ॥
दारूणां सन्त्यजेद्वापि तक्षणं वा समाचरेत् ।
अश्मनामश्मभिर्धात्वा गोवालैर्घर्षयेत्तथा ॥
सूतके मृतके वापि शुनादिस्पर्शने तथा ।
स्पर्शने वापरभक्ष्याणां सद्य एव परित्यजेत् ।
एवं संशोध्य भाण्डानि यज्ञार्थं वाचयेद्द्विजः ॥
सम्प्रोक्ष्याद्भिः शुचौ देशे धान्यं संशोधयेद्भुवि ।
अवहन्याच्छुभतरं गायन्ति मधुसूदनम् ॥
संशोध्य तण्डुलान् पश्चादद्भिः संक्षालयेत्त्रिभिः ।
अम्भस्त्रिवारं वस्त्रेण शोधयित्वा घटान्तरे ॥
कुशेनैव पवित्रेण तण्डुलान् निर्वपेच्छुभान् ।
अन्तर्धाय कुशं तत्र मन्त्रतत्र मनुस्मरन् ॥
पाचयेत्सपवित्रेण वाग्यतो नियतेन्द्रियः ।
उपविश्य शुभे कुण्डे वह्निं प्रज्वालयेत्ततः ॥
अवैष्णवस्य शूद्रस्य पतितस्य तथैव च ।
पाषण्डस्याप्यशुद्धस्य गृहेष्वग्निं विवर्जयेत् ॥
सम्प्रोक्ष्य मन्त्रतत्त्वेन वह्निं कुशजलैस्त्रिभिः ।
यज्ञीयैर्विमलैः काष्ठैर्व्यजनेन प्रदीपयेत् ॥
सान्तर्धानमुखेनापि धमयन्वा प्रदीपयेत् ।
पालाशैर्खादिरैर्बिल्वैर्गोशत्लपिटकैरपि ॥
अन्यैर्वा यज्ञीयैः काष्ठैस्तु गैर्वा यज्ञीयैः शुभैः ।
वर्जयेत्सर्वदिग्धानि तथा वैभितकीनि च ॥

आरग्वधानि शीर्णानि तथा नैगुण्डिकानि च।
नैपानि च कपित्थानि कार्पासैरण्डकानि च॥
अमेध्यानि सकीटानि दौर्गन्धानि तथैव च।
असद्ग्राह्यानि चैत्यानि काकखट्वासनानि च॥
देवालयानि शौण्यानि तथोपकरणानि च।
महिषोष्ट्रखरादीनां करीषपीठकानि च॥
अन्यानां पाकशेषाणि वर्जयेद्यज्ञकर्मणि।
प्रदीप्याग्निं ततो नाद्यं पचान्नियतमानसः॥
चिन्तयन् परमात्मानं जपन्मन्त्रद्वयं तथा।
शुद्धं हृद्यं तथा रुच्यं पचाद्रम्यतरं शुभम्॥
निषिद्धानि च शाकानि फलमूलानि वर्जयेत्।
अतिरूक्षञ्चातिदुष्टमतिरक्तञ्च वर्जयेत्॥
भावदुष्टं क्रियादुष्टं कालदुष्टं तथैव च।
संसर्गदुष्टमपि च वर्जयेद्यज्ञकर्मणि॥
रूपतो गन्धतो वापि यच्चाभक्ष्यैः समम्भवेत्।
भावदुष्टञ्च यत्प्रोक्तं मुनिभिर्धर्मपारगैः॥
आरनालञ्च मद्यञ्च करनिर्मथितं दधि।
हस्तदत्तञ्च लवणं क्षीरं घृतपयांसि च॥
हस्तेनोद्धृत्य यत्तोयं पीतं वक्त्रेण वै कदा।
शब्देन पीतं भुक्तञ्च गव्यं ताम्रेण संयुतम्॥
क्षीरञ्च लवणोन्मिश्रं क्रियादुष्टमिहोच्यते।
एकादश्यां तु यच्चान्नं यच्चान्नं राहुदर्शने।
सूतके मृतके चान्नं शुष्कं पर्युषितं तथा॥
अनिर्दशाहगोक्षीरं षष्ठ्यां तैलं तथापि च।

नदीष्वसमुद्रगासु सिंहकर्कटयोर्जलम्॥
निःशेषजलवापयादौ यत्प्रविष्टं नवोदकम्।
नातीतपञ्चरात्रं तत्कालदुष्टमिहोच्यते॥
शैवपाषण्डपतितैर्विकर्मस्थैर्निरीश्वरैः।
अवैष्णवैर्द्विजैः शूद्रैर्हरिवासरभोक्तृभिः॥
श्वकाकशूकरोष्ट्राद्यैरुदक्यासूतिकादिभिः।
पुंश्चलीभिश्च नारीभिर्वृषलीपतिभिस्तथा॥
दृष्टं स्पृष्टं च दत्तं च भुक्तशेषं तथैव च।
अभक्ष्याणां च संयुक्तं संसर्गदुष्टमुच्यते॥
विम्बं शिग्रु च कालिङ्गं तिलपिष्टञ्च मूलकम्।
कोशातकीमलाबुञ्च तथा कट्फलमेव च॥
नालिका नालिकेत्यादिजातिदुष्टमिहोच्यते।
एवं सर्वाण्यभक्ष्याणि तत्सङ्गान्यपि संत्यजेत्॥
तथैवाभक्ष्यभोक्तृणां हरिवासरभोजिनाम्।
लोकायतिकविप्राणां देवतान्तरसेविनाम्॥
अवैष्णवानामपि च संसर्गं दूरतस्त्यजेत्॥
पक्वान्नाद्यं यथा पक्वं वाग्यतो नियतेन्द्रियः।
सम्मार्जयेच्छुभतरं वारिणा वाससैव च॥
करकैरपिधायाथ चक्रेणैवाङ्कयेत्ततः।
गन्धेन वा हरिद्रेण जलेनापथ वा लिखेत्॥
सुदर्शनं पाञ्चजन्यं भाण्डानां यन्त्रयोगिनाम्।
कुशोत्तरे शुचौ देशे विन्यस्य कुशवारिणा॥
संप्रोक्ष्य मन्त्ररत्नेन वस्त्रेणाच्छादयेत्ततः।
क्षालयित्वाथ देवस्य भाजनानि शुभैर्जलैः॥

अभिपूर्य ततो दद्याद्भोजयेच्च विशेषतः ।
भोजयेदागतान् काले सखिसम्बन्धिबान्धवान् ॥
बालान् वृद्धान् भोजयित्वा भर्त्तारं भोजयेत्ततः ।
स्वयं हृष्टा ततोऽश्नीयाद्भर्त्तु र्भुक्तावशेषितम् ॥
पैशाचिकानां यक्षाणां शक्तानां लिङ्गधारिणाम् ।
द्वादशीविमुखानां च सल्लापादि विवर्जयेत् ॥
शैवबौद्धस्कान्दशाक्तस्थानानि न विशेत् क्वचित् ।
वर्जयेत्तत्समीपस्थं जलपुष्पफलादि च ॥
न निरीक्षेत देवानामुत्सवानि कदाचन ।
स्तुतिं वाऽपरन्यदेवानां न कुर्याच्छृणुयान्न च ॥
कामप्रसङ्गसल्लापान् परिहासादि वर्जयेत् ।
अन्यचिह्नाङ्कितं वस्त्रं भूषणासनभाजनम् ॥
वृक्षं पशुं कूपगृहान् भाण्डं चैव विवर्जयेत् ।
अन्यालये हरिं दृष्ट्वा देवतान्तरसंसदि ॥
नार्चयेन्नप्रमाणे च तीर्थसेवां विवर्जयेत् ।
अवैष्णवस्य हस्तात्तु दिव्यदेशादुपागतम् ॥
हरेः प्रसादतीर्थाद्यं यत्नेन परिवर्जयेत् ।
आकारत्रयसम्पन्नो नवेज्याकर्म्मणि स्थितः ॥
विष्णोरनन्यशेषत्वं तथैवानन्यसाधनम् ।
तथैवानन्यभोग्यत्वमाकारत्रयमुच्यते ॥
अर्चनं मन्त्रपठनं ध्यानं होमश्च वन्दनम् ।
स्तुतिर्योगं समाधिश्च तथा मन्त्रार्थचिन्तनम् ॥
एवं नवविधा प्रोक्ता चेज्या वैष्णवसत्तमैः ।
प्रापरस्य ब्रह्मणोरूपं प्राप्यश्च प्रत्यगात्मनः ॥

प्राप्त्युपायं फलञ्चैव तथा प्राप्तिविरोधि च।
ज्ञातव्यमेतदर्थस्य पञ्चकं मन्त्रवित्तमैः॥
जगतः कारणत्वं च तथा स्वामित्वमेव च।
श्रीमत्वं सगुणत्वञ्च ब्रह्मणो रूपमुच्यते॥
देहेन्द्रियादिभ्योऽन्यत्वं नित्यत्वादिगुणौघता।
श्रीहरेर्दास्यधर्मत्वं स्वरूपं प्रत्यगात्मनः॥
उपायाध्यवसायेन त्यक्त्वा कर्माण्यमात्मनः।
हरेः स्वपायलब्धित्वं प्राप्त्युपायमिहोच्यते॥
सर्वैश्वर्यफलं त्यक्त्वा शब्दादिविषयानपि।
दास्यैकसुखसक्तित्वं विष्णोः फलमिहोच्यते॥
तज्जनस्यापराधित्वं शब्दादिष्वनुरक्तता।
कृत्यस्य च परित्यागः अकृत्यकरणं तथा॥
द्वादशीविमुखत्वं च विरोधि स्यात् फलस्य हि।
अर्थपञ्चकमेतद्धि ज्ञातव्यं स्यान्मुमुक्षुभिः॥
विहितं सर्वलं कर्म विष्णोराराधनं परम्।
निबोध तन्नृपश्रेष्ठ ! भोगार्थं परमात्मनः॥
ब्रह्माख्यस्य तरोरस्य सुदृढं मूलमुच्यते।
त्यागेन चैव धर्मस्य निषिद्धाचरणेन च॥
आज्ञातिक्रमणाद्विप्रः पतत्येव न संशयः।
ज्योतिष्टोमादयः सर्वे यज्ञा वेदेषु कीर्तिताः॥
पुण्यव्रताः पुराणोक्ता दाना नैमित्तिकादिषु।
विष्णोर्भोगतया सर्वाः कर्त्तव्या वैष्णवोत्तमैः॥
यत्रूपायतया कृत्यं नित्यनैमित्तिकादिकम्।
सत्कृत्यं कुरुते विष्णोर्वैष्णवः स उदीरितः॥

विष्णौ रञ्जतया यस्तु सत्कृत्यं कुरुते बुधः।
स एकान्तीति मुनिभिः प्रोच्यते वैष्णवोत्तमः॥
यस्तु भोगतया विष्णोः सत्कृत्यं कुरुते सदा।
स भवेत्परमैकान्तिमहाभागवतोत्तमः॥
वर्जनीयमकृत्यन्तु सर्वेषां करणैस्त्रिभिः।
अकामतस्तु यत्प्राप्तं प्रायश्चित्ताद्विनश्यति॥
अकृत्यं वैष्णवैः पापबुद्ध्या शास्त्रविरोधितः।
एकान्ति परमैकान्ति रुच्यभावाच्च सन्त्यजेत्॥
श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं यस्त्यजेद्वैष्णवाधमः।
स पाषण्डीति विज्ञेयः सर्वलोकेषु गर्हितः॥
अकृत्यकरणाद्वापि कृत्यस्याकरणादपि।
द्वादशीविमुखत्वेन पतत्येव न संशयः॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्कृत्यं सर्वदा चरेत्।
आज्ञातिक्रमणाद्विष्णोर्मुक्तोऽपि विनिबध्यते॥
समस्तयज्ञभोक्तारं ज्ञात्वा विष्णुं सनातनम्।
दैवं पैत्रं तथा यज्ञं कुर्यान्नतु परित्यजेत्॥
त्रिदण्डमवलम्बन्ते यतयो ये महाधियः।
तेषामपि हि कर्तव्यं सत्कृत्यमितरेषु किम्॥
ब्रह्म ब्रह्मा ब्राह्मणश्च त्रितयं ब्राह्ममुच्यते।
तस्माद्ब्राह्मणविधिना परं ब्रह्माणमर्चयेत्॥
समस्तयज्ञभोक्तारमज्ञात्वा विष्णुमव्ययम्।
वेदोदितं यः कुरुते स लोकायतिकः स्मृतः॥
यस्तु वेदोदितं धर्मंत्यक्त्वा विष्णुं समर्चयेत्।
स पाषण्डत्वमापन्नो नरकं प्रतिपद्यते॥

वेदाः प्राणा भगवतो वासुदेवस्य सर्वदा।
तदुक्तकर्म्माकुर्व्वाणः प्राणहर्त्ता भवेद्धरेः॥
विष्णोराराधनाद्वेदं विना यस्त्वन्यकर्म्मणि।
प्रयुञ्जीत विमूढ़ात्मा वेदहन्ता न संशयः॥
वत्सं माता लेढ़ि यथा तथा लेढ़ि स मातरम्।
श्रुतं विष्णोः प्रियं ज्ञात्वा विष्णुं वेदेन वै यजेत्॥
तस्माद्वेदस्य विष्णोश्च संयोगो यस्तु दृश्यते।
स एव परमो धर्मो वैष्णवानां यथा नृप!॥
कश्चित् पुरा नृपश्रेष्ठ! काश्यपो ब्राह्मणोत्तमः।
शाण्डिल्य इति विख्यातः सर्वशास्त्रविशारदः॥
स तु धर्म्मप्रसङ्गेन विष्णोराराधनं प्रति।
अवैदिकेन विधिना कृतवान् धर्म्मसंहिताम्॥
अवलम्ब्य मतं तस्य केचिदत्र महर्षयः।
अवैदिकेन मार्गेण पूजयन्ति स्म केशवम्॥
अशास्त्रविहितं धर्मं सर्वे कुर्वन्ति मानवाः।
स्वाहास्वधावषट्कारवर्जितं स्यान्महीतलम्॥
ततः क्रुद्धो जगन्नाथः शङ्खचक्रगदाधरः।
इदमाह मुनिश्रेष्ठं शाण्डिल्यममितौजसम्॥
दुर्बुद्धे! मामकं धर्मं परमं वैदिकं महत्।
अवैदिकक्रिया जुष्टं प्रागल्भ्यात् कृतवानसि॥
यस्मादवैदिकं धर्मं प्रवर्त्तयसि मां द्विज!।
तस्मादवैदिकं लोकं निरयं गच्छ दारुणम्॥
तद्वाक्यादेव देवस्य शाण्डिल्योऽभूद्भयाकुलः।
स्तुवन् प्राह जगन्नाथं प्रणिपत्य पुनः पुनः॥

त्राहि त्राहीहि लोकेश ! मां विभो ! सापराधिनम्।
ततः स कृपया विष्णुर्भगवान् भूतभावनः॥
दिव्यवर्षशतं विप्र ! भुक्त्वा नरकयातनाम्।
उत्पत्स्यसे भृगोर्वंशे जमदग्निरितीरितः॥
तत्राराध्य पुनर्मां तु वैदिकेनैव धर्मतः।
गच्छ तस्मिन् मुनिश्रेष्ठ ! मम लोकं सुनिर्म्मलम्॥
इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तत्रैवान्तरधीयत।
शाण्डिल्यो निरयं प्राप्य पुनरुत्पद्य भूतले॥
वेदोक्तविधिना विष्णुमर्चयित्वा सनातनम्।
विशुद्धभावात् सम्प्राप्य तद्धाम परमं हरेः॥
तस्मादवैदिकं धर्म्मं दूरतः परिवर्जयेत्।
वैदिकेनैव विधिना भक्त्या सम्पूजयेद्धरिम्॥
श्रौतेन विधिना चक्रं धृत्वा वै बाहुमूलयोः।
धृतोर्ध्वपुण्ड्रः शुद्धात्मा विधिनैवार्चयेद्धरिम्॥
कर्म्मणा मनसा वाचा न प्रमाद्येत् सनातनात्।
न प्रमाद्येत्परं धर्म्मात् श्रुतिस्मृत्युक्तगौरवात्॥
सुशीलन्तु परं धर्मं नारीणां नृपसत्तम !।
शीलभङ्गेन नारीणां यमलोकः सुदारुणः॥
मृते जीवति वा पत्यौ या नान्यमुपगच्छति।
सेव कीर्त्तिमवाप्नोति मोदते रमया सह॥
पतिं या नातिचरति मनोवाक्कायकर्म्मभिः।
सा भर्तृलोकमाप्नोति यथैवारुन्धती तथा॥
आर्त्तार्त्ते मुदिते हृष्टा प्रोषिते मलिना कृशा।
मृते म्रियेत या पत्यौ सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रता॥

या स्त्री मृतं परिष्वज्य दग्धा वैश्वानरे हुते ।
सा भर्तृलोकमाप्नोति हरिणा कमला यथा ॥
ब्रह्मघ्नं वा सुरापं वा कृतघ्नं वापि मानवम् ।
यमादाय मृता नारी तं भर्त्तारं पुनाति हि ॥
साध्वीनामिह नारीणामग्निप्रपतनादृते ।
नान्यो धर्मोऽस्ति विप्रेन्द्रे मृते भर्तरि कुत्रचित् ॥
वैष्णवं पतिमादाय या दग्धा हव्यवाहने ।
सा वैष्णवपदं याति यत्र गच्छन्ति योगिनः ॥
मृते भर्तरि या नारी भवेद्यदि रजस्वला ।
चिताग्नि संग्रहे तावत् स्नात्वा तस्मिन् प्रवेशयेत् ॥
गर्भिणी नानुगन्तव्या मृतं भर्त्तारमव्यया ।
ब्रह्मचर्यव्रतं कुर्याद्यावज्जीवमतन्द्रिता ॥
केशरञ्जनताम्बूलगन्धपुष्पादिसेवनम् ।
भूषितं रक्तवस्त्रञ्च कांस्यपात्रे च भोजनम् ॥
द्विवार भोजनञ्चाक्ष्णोरञ्जनं वर्जयेत्सदा ।
स्नात्वा शुक्लाम्बरधरा जितक्रोधा जितेन्द्रिया ॥
न कल्का कुहका साध्वी तन्द्रालस्य विवर्जिता ।
सुनिर्मला शुभाचारा नित्यं सम्पूजयेद्धरिम् ॥
क्षितिशायी भवेद्रात्रौ शुचौ देशे कुशोत्तरे ।
ध्यानयोगपरा नित्यं सतां सङ्गे व्यवस्थिता ॥
तपश्चरणसंयुक्ता यावज्जीवं समाचरेत् ।
तावत्तिष्ठेन्निराहारा भवेद्यदि रजस्वला ॥
सभर्तृका सती वापि पाणिपूरान्नभोजनम् ।
एकवारं समश्नीयाद्रजसा च परिप्लुता ॥

एवं सुनियताहारा सम्यग्व्रतपरायणा ।
भर्त्रा सह समाप्नोति वैकुण्ठपदमव्ययम् ॥
दग्धव्या साग्निहोत्रेण भर्तुः पूर्वं मृता तु या ।
स्वांशमग्निं समादाय भर्त्ता पूर्ववदाचरेत् ॥
कृत्वा कुशमयीं पत्नीं यावज्जीवमतन्द्रितः ।
जुहुयादग्निहोत्रं तु पञ्चयज्ञादिकं तथा ॥
अथ च प्रव्रजेद्विद्वान् कन्यां वापि समुद्वहेत् ।
प्रव्रज्यामपि कुर्व्वीत कर्म्म वेदोदितं महत् ॥
आत्मन्यग्निं समारोप्य जुहुयादात्मवान् सदा ।
मनसा वा प्रकुर्व्वीत नित्यनैमित्तिकक्रियाः ॥
गृहस्थो वा वनस्थो वा यतिर्वापि भवेद्द्विजः ।
अनाश्रमी न तिष्ठेत यावज्जीवं द्विजोत्तमः ॥
वर्णाश्रमेषु सर्वेषां पूजनीयो जनार्दनः ।
तं व्यापकेन मन्त्रेण सदैव च महीपते ॥
व्यापकानां च सर्वेषां ज्यायानष्टाक्षरो मनुः ।
अष्टाक्षरस्य जप्ता तु साक्षान्नारायणः स्वयम् ॥
न्यासं च समुद्रञ्च सर्षिञ्छन्दोऽधि दैवतम् ।
न दीक्षा विधि न ध्यानं सार्थं मन्त्रमुदाहृतम् ॥
स्नात्वा शुद्धः प्रसन्नात्मा कृतकृत्यो जनार्दनम् ।
मनसाप्यर्चयित्वा वा जपेन्मन्त्रं सदा बुधः ॥
दानप्रतिग्रहौ यागं स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ।
पितृक्रियाष्टाक्षरस्य जप्ता कुर्यादतन्द्रितः ॥
धृतोर्ध्व पुण्ड्रदेहश्च चक्राङ्कितभुजस्तथा ।
अष्टाक्षरं जपन्नित्यं पुनाति भुवनत्रयम् ॥

जपेद्धोगतया मन्त्रं सततं वैष्णवोत्तमः।
न साधनतया जप्यं कर्तव्यं विष्णुतत्परैः॥
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरन्तु वा।
त्रिसन्ध्यासु जपेन्मन्त्रं तदर्थं मनु चिन्तयन्॥
उपोष्य पूर्वदिवसे नद्यां स्नात्वा विधानतः।
आचार्यं संश्रयेत् पूर्वं महाभागवतं द्विजः॥
आचार्यो विष्णुमभ्यर्च्य पवित्रं चापि पूजयेत्।
पुरतो वासुदेवस्य इध्माधानान्तमाचरेत्॥
प्रजपेत् अस्य सूक्तेन पवित्रन्ते वतेत्यृचा।
पवमानस्य आद्येन ऋग्भिश्चतसृभिः क्रमात्॥
आज्यं हुत्वा ततश्चक्रं तदग्नौ प्रतपेद्गुरुः।
चरणं पवित्रमिति यजुषा तच्चक्रं चाङ्कयेद्भुजम्॥
वामां सम्प्रतपेत्यश्वत्तात्स्व जन्येन देशिकः॥
अग्निर्मन्त्वेति यजुषा तद्धोमाग्नौ प्रतपयेद्वै।
ततस्तु पार्थिवे ऋग्भिर्हुत्वा पुण्ड्राणि धारयेत्॥
अतो देवेति सूक्तेन विष्णोर्नुकमणेन च।
पूजयेद्द्वादशभिर्वै केशवादीननुक्रमात्॥
कुशग्रन्थिषु संपूज्य जुहुयात्ताभिरेव तु।
हुत्वाथ चरुणा सम्यक् मृदा शुभ्रेण देशिकः॥
ललाटादिषु चाङ्गेषु ऋग्भिस्ताभिः क्रमेण वै।
नामभिः केशवाद्यैश्च सच्छिद्राण्येव धारयेत्॥
श्रिये जात इति ऋचा कुङ्कुमङ्केषु धारयेत्।
परोमात्रेति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम्॥
होमशेषं समाप्याथ मूर्त्युद्दापनमाचरेत्।

एवं पुण्ड्रक्रियां कृत्वा नाम दद्यात्ततः परम्॥
प्रद्रः प्रानामितिसूक्तेन नाममूर्त्तिं समर्चयेत्।
मवाज्यं प्रत्यृचं हुत्वा नाम दद्याच्च वैष्णवः॥
अभिप्रियाणीति सूक्तेन उपस्थाय जनार्द्दनम्।
प्रदक्षिण नमस्कारौ कृत्वा शेषं समाचरेत्॥
मन्त्रदीक्षा विधानन्तु श्रौतं मुनिभिरीरितम्।
नैवाङ्किता भवेद्दीक्षा न पृथक्त्वेन वक्ष्यते॥
अदीक्षितो भवेद्यस्तु मन्त्रं वैष्णवमुत्तमम्।
अर्चनं वापि कुरुते न संसिद्धिमवाप्नुयात्॥
नादीक्षितः प्रकुर्व्वीत विष्णोराराधनक्रियाम्।
श्रौतं वा यदि वा स्मार्त्तं दिव्यागममथापि वा॥
तस्मादुक्तप्रकारेण दीक्षितो हरिमर्चयेत्।
पूर्वाह्णे ह्युपोष्य गुरुणा नद्यां स्नात्वा कृतक्रियः॥
आचार्यः पूजयेद्विष्णुं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः।
ईशान्यादि चतुर्दिक्षु संस्थाप्य कलशान् शुभान्॥
तेषु गव्यानि निक्षिप्य चतुर्मूर्त्तीन् समर्चयेत्।
वाराहं नारसिंहञ्च वामनं कृष्णमेव च॥
तद्विष्णोरिति च द्वाभ्यां वाराहं पूजयेत्ततः।
प्रतद्विष्णु इति ऋचा नारसिंहमनामयम्॥
न ते विष्णो रित्यनेन वामनं पूजयेत्तथा।
वषट्तेविष्णव इति कृष्णं संपूजयेत् द्विजः॥
संपूज्यावरणं सर्वं गन्धपुष्पैर्विधानतः।
प्रतिष्ठाप्य ततो वह्निमिध्माधानात्समाचरेत्।
चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः पायसं मधुमिश्रितम्॥

हुत्वाज्यं जुहुयात्पश्चाच्छ्रीसूक्तेन समाहितः।
अग्निमीड इत्यनुवाकेन सावित्र्या वैष्णवेन च॥
सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम्।
हुत्वा वेदसमाप्तिश्च जुहुयाद्देशिकोत्तमः॥
ततो भद्रासने शिष्यमुपविश्याभिषेचयेत्।
चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः सूक्तैः कलशोदकैः॥
ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैः शिष्यमभिषिच्याथ देशिकः।
कौपीनं कटिसूत्रञ्च तथा वस्त्रञ्च धारयेत्॥
ऊर्ध्वपुण्ड्राणि पश्चाच्च तुलसीमालिकेऽपि च।
कुशोत्तरे समासीनमाचान्तं विनयान्वितम्॥
अध्यापयेद्वैष्णवानि सूक्तानि विमलानि च।
व्यापकान् वैष्णवान् मन्त्रानन्यांश्चापि विधानतः॥
तादर्थ्यन्यासमुद्रादि ऋषिश्छन्दोऽधिदैवतम्।
तस्मिन्निवेश्य सद्वृत्तौ शासयेच्छासनाच्छ्रुतेः॥
शासितो गुरुणा शिष्यः सद्वृत्तौ सत्पथे स्थितः।
अर्चयेत्परमैकान्त्य सिद्धये हरिमव्ययम्॥
आचार्यात्समनु प्राप्तं विग्रहं सुमनोहरम्।
लब्ध्वाथ विधिना विष्णोः पूजयेत्तदनुज्ञया॥
पूर्वेऽह्नि पूर्ववत्पूज्यः श्रौतैर्नैवोपचारकैः।
ताभिरेव च हुत्वाथ ऋग्भिराज्यं तथाक्रमात्॥
शय्यासूक्तान्तमाज्येन हुत्वाग्निं वैष्णवत्तमः।
अध्यापयित्वा तान् मन्त्रान् वैदिकान् वैदिकोत्तमः॥
पूजाविधानं त्रिविधं तस्मै होमान्तमादिशेत्।
स्नानं तर्पण होमार्च्चा जप्याद्या विविधाः क्रियाः॥

वैशिष्ट्येण गुरोर्ज्ञात्वा श्रद्धया सर्वं समाचरेत् ।
परमापद्गतो वापि न भुञ्जीत हरेर्दिने ॥
न तिर्यग्धारयेत्पुण्ड्रं नान्यं देवं प्रपूजयेत् ।
वैष्णवः पुरुषो यस्तु शिव ब्रह्मादिदेवतान् ॥
प्रणमेतार्चयेद्वापि विष्ठायां जायते क्रिमिः ।
रजस्तमोऽभिभूतानां देवतानां निरीक्षणात् ॥
पूजनाद्वन्दनाद्वापि वैष्णवो यात्यधोगतिम् ।
शुद्धसत्वमयो विष्णुः पूजनीयो जगत्पतिः ॥
अनर्चनीया रुद्राद्याः विष्णोरावरणं विना ।
यस्तु स्वात्मेश्वरं विष्णुमतीत्यान्यं यजेत हि ॥
स्वात्मेश्वराय हरये च्यवते नात्र संशयः ।
यज्ञाध्ययनकाले तु नमस्यानि वषट्कृता ॥
तानि वै यज्ञयान्यत्र यज्ञो वै विष्णुरव्ययः ।
तस्यैवावरणं प्रोक्तं यज्ञाध्ययनकर्मसु ॥
स्तुवन्ति वेदास्तस्यात्र गुणरूपविभूतयः ।
तस्मादावरणं हित्वा ये यजन्ति परान् सुरान् ॥
ते यान्ति निरयं घोरं कल्पकोटिशतानि वै ।
रुद्रः काली गणेशश्च कूष्माण्डा भैरवादयः ॥
मद्यमांसाशिनश्चान्ये तामसाः परिकीर्त्तिताः ।
शुद्धानामपि देवानां या स्वतन्त्रार्चनक्रिया ॥
सा दुर्गतिं नयत्येव वैष्णवं वित्तकल्मषम् ।
अर्चयित्वा जगन्नाथं वैष्णवः पुरुषोत्तमम् ॥
तदावरणरूपेण यजेद्देवान् समन्ततः ।
अन्यथा नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ॥

वासुदेवं जगन्नाथमर्चयित्वैव मानवः ।
प्राप्नोति महदैश्वर्यं ब्रह्मेन्द्रत्वादिकं क्षणात् ॥
मनसापि जलेनापि जगन्नाथं जनार्दनम् ।
सम्प्राप्नोत्यमलां सिद्धिं जगत्सर्वं समर्च्चितम् ॥
हृषीकेशं त्रयीनाथं लक्ष्मीशं सर्वदं हरिम् ।
तं विना पुण्डरीकाक्षं कोऽर्चयेदितरान् सुरान् ॥
नारायणं परित्यज्य योऽन्यं देवमुपासते ।
स्वपतिं नृपतिं हित्वा यथा स्त्री पुरुषाधमम् ॥
विष्णोर्निवेदितं हव्यं देवेभ्यो जुहुयात् तथा ।
पितृभ्यश्चैव तद्दद्यात्सर्वमानन्त्यमश्नुते ॥
निर्माल्यमितरेषां तु यदन्नाद्यन्दिवौकसाम् ।
उपभुज्य नरो याति ब्रह्महत्यां न संशयः ॥
नैवेद्यभोजनं विष्णोः स्तत्पादाम्बुनिषेवणम् ।
तुलसीखादनं नृणां पापिनामपिमुक्तिदम् ॥
एकादश्युपवासश्च शङ्खचक्रादिधारणम् ।
तुलस्या पूजनं विष्णोस्त्रितयं वैष्णवं स्मृतम् ॥
अवैष्णवः स्याद्यो विप्रो बहुशास्त्रश्रुतोऽपि वा ।
सजीवन्नेव चण्डालो मृतः श्वासोऽभिजायते ॥
क्रतुसाहस्त्रिणं वापि लोके विप्रमवैष्णवम् ।
चण्डालमिव नेक्षेत वर्जयेत्सर्वकर्म्मसु ॥
भगवद्भक्तिदीप्ताग्निदग्धदुर्जातिकल्मषः ।
चण्डालोऽपि बुधैः श्लाघ्यो नतु पूज्यो ह्यवैष्णवः ॥
शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिरहितं ब्राह्मणाधमम् ।
पूजयिष्यति यः श्राद्धे सर्वकर्मास्य निष्फलम् ॥

तिर्यक्पुण्ड्रधरं विप्रं यः श्राद्धे भोजयिष्यति।
पितरस्तस्य यान्त्येव कालसूत्रं सुदारुणम्॥
ऊर्द्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं चक्राङ्कितभुजं तथा।
पूजयिष्यति यः श्राद्धे गयाश्राद्धायुतं लभेत्॥
शङ्खचक्रोर्द्ध्वपुण्ड्राद्यैरन्वितं वैष्णवं द्विजम्।
भक्त्या सम्पूजयेद्यस्तु दैवे पित्र्ये च कर्मणि॥
कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च।
यास्यन्ति पितरस्तस्य विष्णुलोकं सुनिर्मलम्॥
ऊर्द्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं तप्तचक्राङ्कितांसकम्।
श्राद्धे सम्पूजयेद्यस्तु गयाश्राद्धायुतं लभेत्॥
तप्तचक्रेण विधिना बाहुमूलेन लाञ्छितः।
पुनाति सकलं लोकं नारायण इवापभित्॥
अविद्यो वा सविद्यो वा शङ्खचक्रोर्द्ध्वपुण्ड्रधृत्।
ब्राह्मणः सर्वलोकेषु पूज्यमानो हरिर्यथा॥
दुराशी वा दुराचारी शङ्खचक्रोर्द्ध्वपुण्ड्रधृत्।
नृणां हन्ति समस्ताघं तमः सूर्योदये यथा॥
चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादप्रक्षालितं जलम्।
पुनाति सकलं लोकं यथा त्रिपथगानदी॥
तिस्रः कोट्यर्द्धकोटी च तीर्थानि भुवनत्रये।
चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादे तिष्ठन्त्य संशयः॥
चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादप्रक्षालितं जलम्।
पीत्वा पातकसाहस्रैर्मुच्यते नात्र संशयः॥
श्राद्धे दाने व्रते यज्ञे विवाहे चोपनायने।
चक्राङ्कितं विप्रमेव पूजयेदितरांस्तु॥

विष्णुचक्राङ्कितो विप्रो भुञ्जानोऽपि यतस्ततः।
न लिप्यते न पापेन तमसेव प्रभाकरः॥
चक्राङ्कित भुजो विप्रः पङ्क्ति मध्ये तु भुञ्जते।
पुनाति सकलां पङ्क्तिं गङ्गेवेतरजाह्निनीम्॥
चक्राङ्कित भुजं विप्रं यो भूम्यामभिवादयेत्।
ललाटे पांशु संख्यानि विष्णुलोके महीयते॥
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा वैष्णवः पुमान्।
अर्चयित्वेतरान् देवान् निरयं यान्ध संशयम्॥
विष्णो रावरणं छित्वा पूजयित्वेतरान् सुरान्।
वैष्णवः पुरुषो याति कालसूत्रमधोमुखः॥
महापापी महापापैरन्वितो यदि वैष्णवः।
मन्वादि धर्म्मशास्त्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥
प्रायश्चित्त विशेषं तु पश्चात् कुर्व्वीत वैष्णवः।
वैयासिकीं वैष्णवीं च पवित्रीञ्च समाचरेत्॥
वैष्णवानान्तु विप्राणां पश्चात्पादजलं पिबेत्।
इत्तो न परिपूर्णोऽथ कर्म्मस्वधिकृतो भवेत्॥
मन्त्ररत्नार्थं विच्छान्तो नतेज्यो कर्म्मसंयुतः।
द्वादशी नियतो विप्रः स एवं पुरुषोत्तमः॥
किमत्र बहुनोक्तेन सारं वक्ष्यामि ते नृप!।
एकादश्युपवासश्च शङ्खचक्रादिधारणम्॥
तदीयानां पूजनञ्च वैष्णवं त्रितयं स्मृतम्।
पुण्याह्निणु दिनादन्यत्नोपोष्यं वैष्णवैः सदा॥
तथा भागवतादन्यो नार्चनीयो हि कुत्रचित्।
भगवन्तमनुद्दिश्य न दद्या न यजेत् क्वचित्॥

नावैष्णवान्नं भुञ्जीत दद्यान्ना वैष्णवाय च ।
नार्चयेदितरान् देवान् तिर्यग्धारयेत्तथा ॥
एकादशान्न भुञ्जीत वसेन्ना वैष्णवैः सह ।
अष्टाक्षरस्य जप्तारं शङ्खचक्रधरं द्विजः ॥
अवमत्य विमूढात्मा सद्यश्चण्डालतां व्रजेत् ।
वैष्णवं ब्राह्मणं गाञ्च तुलसी द्वादशीं तथा ॥
अनर्चयित्वा मूढात्मा निरयं दुर्गतिं व्रजेत् ।
विष्णोः प्रधानतनवो विप्रा गावश्च वैष्णवाः ॥
भक्त्या संपूजय तानेव याति विष्णोः परम्पदम् ।
एकादश्युपवासश्च द्वादश्यां विप्र पूजनम् ॥
नित्यमामलक स्नानं पापिनामपि मुक्तिदम् ।
पक्षे पक्षे हरि दिने चक्राङ्कित भुजे नृप ! ॥
संपूज्यमाने विप्रेन्द्रे हरिस्तेषां प्रसीदति ।
अभावे वैष्णवे विप्रे संप्राप्ते हरि वासरे ॥
तद्वत्सम्पूजयेद्‌ गावं तुलसीं वापि वैष्णवः ।
अग्निहोत्रन्तु जुहुयात्सायं प्रातर्द्विजोत्तमः ॥
पञ्चयज्ञांश्च कुर्व्वीत वैष्णवान् विष्णुमर्चयेत् ।
तदर्पितं वै भुञ्जीत पिवेत्तत्पादवारि वै ॥
एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
पूजयेद्वैष्णवं विप्रं द्वादशयामपि वैष्णवः ॥
विष्णोः प्रसाद तुलसीं तीर्थं वापि द्विजोत्तमः ।
उपवासदिने वापि प्राशयेदविचारयन् ॥
उपवासदिने यस्तु तीर्थं वा तुलसीदलम् ॥
न प्राशयेद्विमूढात्मा रौरवं नरकं व्रजेत् ।

हर्य्यर्पितन्तु यच्चान्नं तीर्थं वा पितृकर्म्मणि ॥
दद्यात् पितृणां यन्नूनं गयाश्राद्धायुतं लभेत्।
हरेर्निवेदितं भक्त्या यो दद्याच्छ्राद्धकर्म्मणि ॥
पितरस्तस्य यान्त्येव तद्विष्णोः परमं पदम्।
तीर्थं वा तुलसीपत्रं यो दद्यात्पितृदैवतम् ॥
आकल्पकोटि पितरः परितृप्ता नसंशयः।
यः श्राद्धकाले मूढात्मा पितृणाञ्च दिवौकसाम् ॥
न ददाति हरेर्भुक्तं तस्य वै नारकी गतिः।
हर्य्यर्पितन्तु यच्चान्नं यच्च पादोदकं हरेः ॥
तुलसीं वा पितृणाञ्च दत्त्वा श्राद्धायुतं लभेत्।
सर्व्वं यज्ञमयं विष्णुं मत्वा देवं जनार्दनम्।
आमन्त्र्य वैष्णवान् विप्रान् कुर्याच्छ्राद्धमतन्द्रितः ॥
प्रत्यब्दं पार्व्वणश्राद्धं कुर्यात्पित्रोर्मृतेऽहनि।
अन्यथा वैष्णवो याति ब्रह्महत्यां न संशयः ॥
अमायां कृष्णपक्षे च पित्रे वाभ्युदये तथा।
कुर्यात् श्राद्धं विधानेन विष्णोराज्ञा मनुस्मरन् ॥
न कुर्यात् यो विधानेन पितृयज्ञं नराधमः ॥
आज्ञातिक्रमणाद्विष्णोः पतत्येव न संशयः।
शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिचिह्नैः प्रियतमैर्हरेः ॥
अन्वितान् ब्राह्मणानेव पूजयेत्सर्व्वकर्म्मसु।
अश्राद्धिनोऽप्ययज्ञस्य कर्मत्यागिन एव च ॥
वेदस्याप्यनधीतस्य संसर्गं दूरतस्त्यजेत्।
पित्रोः श्राद्धं प्रकुर्व्वीत नैकादश्यां द्विजोत्तमः ॥
द्वादश्यान्तत्प्रकुर्व्वीत नोपवास दिने क्वचित्।

विष्णोर्जन्मदिने वापि गुरूणाञ्च मृतेऽहनि ॥
वैष्णवेष्टिं प्रकुर्व्वीत वैदिकं वैष्णवोत्तमः ।
अगम्यागमनं हिंसा मभक्ष्याणाञ्च भक्षणम् ॥
असत्य कथनं स्तेयं मनसापि विवर्जयेत् ।
तप्तचक्राङ्कनं विष्णोरेकादश्यामुपोषणम् ॥
धृतोर्ध्व पुण्ड्रदेहत्वं तन्मन्त्राणां परिग्रहः ।
नित्यमामलकस्नानं देवतान्तरवर्जनम् ।
ध्यानं मन्त्रं जपो होमस्तुलस्याः पूजनं हरेः ॥
प्रसादस्तीर्थसेवा च तदीयानाञ्च पूजनम् ।
उपायान्तरसन्त्यागस्तथा मन्त्रार्थ चिन्तनम् ॥
श्रवणं कीर्त्तनं सेवा सत्कृत्यकरणं तथा ।
असत्कृत्य परित्यागो विषयान्तरवर्जनम् ॥
दानं दम स्तपः शौचं आर्जवं क्षान्तिरेव च ।
आनृशंस्यं सतांसङ्गः पारमैकान्त्यहेतवः ॥
वैष्णवः परमैकान्ती नेतरो वैष्णवः स्मृतः ।
नावैष्णवो व्रजेन्मुक्तिं बहुशास्त्र श्रुतोऽपि वा ॥
वैष्णवो वर्णवाह्योऽपि याति विष्णोः परं पदम् ।
एतत्ते कथितं राजन्! पारमैकान्त्यसिद्धिदम् ॥
वैशिष्ठ्यं वैष्णवं धर्मशास्त्रं वेदोपबृंहितम् ।
विष्वक्सेनाय धात्रे च सम्प्रोक्तं परमात्मना ॥
विष्वक्सेनाय सम्प्रोक्तमेतद्विखनसे पुरा ।
भृगोः प्रोक्तं विखनसा भृगुणा च महर्षिणा ॥
भृगुणा च मनोः प्रोक्तं मनुना च समीरितम् ।
मनुस्तु धर्मशास्त्रन्तु सामान्येनोक्तवान् स्वयम् ॥

तदेव हि मया राजन्! वैशिष्ट्येण तवेरितम् ।
विशिष्टं परमं धर्मशास्त्रं वैष्णवमुत्तमम् ॥
य इदं शृणुयाद्भक्त्या कथयेद्वा समाहितः ।
पारमैकान्त्य संसिद्धिं प्राप्नोत्येव न संशयः ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ।
यस्त्विदं शृणुयाद्भक्त्या नित्यं विष्णोश्च सन्निधौ ॥
अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।
हारीतमेतच्छास्त्रन्तु परमां धर्मसंहिताम् ॥
आलोक्य पूजयन् विष्णुं पारमैकान्त्यमश्नुते ।
एतच्छ्रुत्वाम्बरीषस्तु हारीतोक्तिं नृपोत्तमः ॥
ववन्दे परया भक्त्या तमृषिं वैष्णवोत्तमः ।
त्वमेव परमोधर्मस्त्वमेव परमं तपः ॥
त्वदङ्घ्रि युगलं प्राप्य सर्वसिद्धिमवाप्नुयाम् ।
महामुनिमिति स्तुत्वा राजर्षिः स महातपाः ॥
प्राप्तवान् परमैकान्त्यं तत्प्रसादात्सुसिद्धिदम् ।
वैशिष्ट्यं पारमैकान्त्यं एतच्छास्त्रं समाश्रय ॥
भारद्वाजादयः सर्वे नृपाश्च जनकादयः ।
योगिनः सनकाद्याश्च नारदाद्याः सुरर्षयः ॥
वसिष्ठाद्या वैष्णवाश्च विष्वक् सेनादयः सुराः ।
एतच्छास्त्रानुसारेण पूजयामासुरच्युतम् ॥
परमं वैदिकं शास्त्रमेतद्वैष्णवमुत्तमम् ।
ज्ञात्वैव परमैकान्ती पूजयेद्विष्णुमीश्वरम् ॥
इति हारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे वृत्यधिको नाम
अष्टमोऽध्यायः ॥

श्रीश्री गणेशाय नमः ॥

योगीश्वरं याज्ञवल्क्यं सम्पूज्य मुनयोऽब्रुवन् ।
वर्णाश्रमेतराणां नो ब्रूहि धर्म्मानशेषतः ॥ १ ॥
मिथिलास्थः स योगीन्द्रः क्षणं ध्यात्वाब्रवीन्मुनीन् ।
यस्मिन् देशे मृगः कृष्ण स्तस्मिन् धर्म्मान्निबोधत ॥ २॥
पुराणन्यायमीमांसा धर्म्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्म्मस्य च चतुर्द्दश ॥ ३ ॥
मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनोङ्गिराः ।
यमापस्तम्बसम्वर्त्ताः कात्यायन बृहस्पती ॥ ४ ॥
पराशरव्यासशङ्खलिखिता दक्षगोतमौ ।
शातातपो वशिष्ठश्च धर्म्मशास्त्र प्रयोजकाः ॥ ५ ॥
देशकाल उपायेन द्रव्यं श्रद्धा समन्वितम् ।
पात्रे प्रदीयते यत्तत् सकलं धर्म्मलक्षणम ॥ ६ ॥
श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
सम्यक् सङ्कल्पजः कामो धर्म्ममूलमिदं स्मृतम ॥ ७ ॥
इज्याचारदमा हिंसादानं स्वाध्यायकर्म्म च ।
अयन्तु परमो धर्म्मोयद्योगेनात्मदर्शनम् ॥ ८ ॥
चत्वारो वेदधर्म्मज्ञाः पर्षत्त्रै विद्यमेव वा ।
सा ब्रूते यं स धर्म्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः ॥ ९ ॥
ब्रह्म क्षत्त्रियविट् शूद्रा वर्णास्त्वाद्यास्त्रयो द्विजाः ।
निषेकादि श्मशानान्तास्तेषां वै मन्त्रतः क्रिया: ॥१०॥

गर्भाधानमृतौ पुंसः सवनं स्पन्दनात् पुरा।
षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तः प्रसवे जातकर्म्म च ॥ ११ ॥
अहन्येकादशे नाम चतुर्थे मासि निष्क्रमः।
षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चूड़ा कार्य्या यथाकुलम् ॥ १२॥
एवमेनः शमं याति वीजगर्भसमुद्भवम्।
तूष्णीमेताः क्रियाः स्त्रीणां विवाहस्तु समन्त्रकः ॥१३॥
गर्भाष्टमेऽष्टमे वाब्दे ब्राह्मणस्योपनायनम्।
राज्ञामेकादशे सैके विशामेके यथाकुलम् ॥ १४ ॥
उपनीय गुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्व्वकम्।
वेदमध्यापयेदेनं शौचाचारांश्च शिक्षयेत् ॥ १५ ॥
दिवा सन्ध्यासु कर्णस्थ ब्रह्मसूत्र उदङ्मुखः।
कुर्य्यान्मूत्रपुरीषे तु रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः ॥ १६ ॥
गृहीतशिश्नश्चोत्थाय मृद्भिरभ्युद्धृतैर्ज्जलैः।
गन्धलेपक्षयकरं कुर्य्याच्छौचमतन्द्रितः ॥ १७ ॥
अन्तर्जानुः शुचौ देशे उपविष्ट उदङ्मुखः।
प्राग्वा ब्राह्मेण तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत् ॥१८॥
कनिष्ठादेशिन्यङ्गुष्ठमूलान्यग्रं करस्य च।
प्रजापति पितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात् ॥ १९ ॥
त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृज्य खान्यद्भिः समुपस्पृशेत्।
अद्भिस्तु प्रकृतिस्थाभिर्हीनाभिः फेनवुद्वुदैः ॥ २० ॥
हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथा संख्यं द्विजातयः।
शुध्येरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत्स्पृष्टाभिरन्ततः ॥ २१॥
स्नानमब्दैवतैर्मन्त्रैर्मार्ज्जनं प्राणसंयमः।
सूर्य्यस्य चाप्युपस्थानं गायत्र्याः प्रत्यहं जपः ॥ २२ ॥

गायत्रीं शिरसा सार्द्धं जपेद्व्याहृतिपूर्व्विकाम् ।
प्रतिप्रणवसंयुक्तां त्रिरयं प्राणसं यमः ॥ २३ ॥
प्राणानायम्य सम्प्रोक्ष्य तृचेनाब्दैवतेन तु ।
जपन्नासीत सावित्रीं प्रत्यगातारकोदयात् ॥ २४ ॥
सन्ध्यां प्राक्प्रातरेवेह तिष्ठेदासूर्य्यदर्शनात् ॥
अग्निकार्य्यं ततः कुर्य्यात् सन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ २५॥
ततोऽभिवादयेद्वृद्धानसावहमितिब्रुवन् ।
गुरुञ्चैवाप्युपासीत स्वाध्यायार्थं समाहितः ॥२६॥
आहूतश्चाप्यधीयीत लब्धं चास्मै निवेदयेत् ।
हितं चास्याचरेन्नित्यं मनोवाक्कायकर्म्मभिः ॥२७॥
कृतज्ञाद्रोहिमेधाविशुचिकल्याणसूचकाः ।
अध्याप्या धर्म्मतः साधुशक्ताप्तज्ञानवित्तदाः ॥२८ ॥
दण्डाजिनोपवीतानि मेखलाञ्चैव धारयेत् ।
ब्राह्मणेषु चरेद्भैक्षमनिन्द्येष्वात्मवृत्तये ॥ २९ ॥
आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षिता ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां भैक्षचर्य्या यथाक्रमम् ॥ ३० ॥
कृताग्निकार्य्योभुञ्जीत वाग्यतोगुर्व्वनुज्ञया ।
आपोशानक्रिया पूर्व्वं सत्कृत्यान्नमकुत्सयन् ॥ ३१॥
ब्रह्मचर्य्ये स्थितोनैकमन्नमद्यादनापदि ।
ब्राह्मणः काममश्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीड़यन् ॥ ३२ ॥
मधुमांसाञ्जनोच्छिष्टशुक्तस्त्रीप्राणिहिंसनम् ।
भास्करालोकनाश्लीलपरिवादांश्च वर्जयेत् ॥ ३३ ॥
स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ।
उपनीय ददद्वेदमाचार्य्यः स उदाहृतः ॥ ३४ ॥

एकदेशमुपाध्याय ऋत्विग् यज्ञकृदुच्यते।
एते मान्या यथापूर्व्वमेभ्योमाता गरीयसी ॥ ३५ ॥
प्रतिवेदं ब्रह्मचर्य्यं द्वादशाब्दानि पञ्च वा।
ग्रहणान्तिकमित्येके केशान्तश्चैव षोड़शे ॥ ३६ ॥
आ षोड़शाब्दाद्द्वाविंशाच्चतुर्विंशाच्च वत्सरात्।
ब्रह्मक्षत्रविशां कालऔपनायनिकः परः ॥ ३७ ॥
अत ऊर्द्धं पतन्त्येते सर्व्वधर्म्म वहिष्कृताः।
साविची पतिता व्रात्याव्रात्यस्तोमादृते क्रतोः ॥ ३८॥
मातुर्यदग्रे जायन्ते द्वितीयं मौञ्जिबन्धनात्।
ब्राह्मणक्षत्रियविशस्तस्मादेते द्विजाः स्मृताः ॥ ३९ ॥
यज्ञानां तपसाञ्चैव शुभानां चैव कर्म्मणाम्।
वेदएव द्विजातीनां निःश्रेयसकरः परः ॥ ४० ॥
मधुना पयसा चैव स देवां स्तर्पयेद्द्विजः।
पितृंश्च मधुसर्पिर्भ्यामृचोऽधीते तु योऽन्वहम् ॥ ४१ ॥
यजूंषि शक्तितोऽधीते योऽन्वहं स घृतामृतैः।
प्रीणाति देवानाज्येन मधुना च पितृंस्तथा ॥ ४२ ॥
स तु सोमघृतैर्देवां स्तर्पयेद्योऽन्वहं पठेत्।
सामानि तृप्तिं कुर्य्याच्च पितृणां मधुसर्पिषा ॥ ४३॥
मेदसा तर्पयेद्देवानथर्व्वाङ्गिरसः पठन्।
पितृंश्च मधुसर्पिर्भ्यामन्वहं शक्तितोद्विजः ॥ ४४ ॥
वाकोवाक्यं पुराणञ्च नाराशंसीश्च गाथिकाः।
इतिहासां स्तथा विद्यां योऽधीते शक्तितोऽन्वहम् ॥४५॥
मांसक्षीरौदनमधुतर्पणं स दिवौकसाम्।
करोति तृप्तिञ्च तथा पितृणां मधुसर्पिषा ॥ ४६ ॥

ते तृप्तास्तर्पयन्त्येनं सर्वकाम फलैः शुभैः ।
यं यं क्रतुमधीयेत तस्य तस्याप्नुयात् फलम् ॥ ४७ ॥
त्रिवित्तपूर्णं पृथिवीदानस्य फलमश्नुते ।
तपसश्च परस्येह नित्यं स्वाध्यायवान् द्विजः ॥ ४८ ॥
नैष्ठिको ब्रह्मचारी तु वसेदाचार्य्यसन्निधौ ।
तदभावेऽस्य तनये पत्न्यां वैश्वानरेऽपि वा ॥ ४९ ॥
अनेन विधिना देहं साधयन् विजितेन्द्रियः ।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति नचेह जायते पुनः ॥ ५० ॥
गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ।
वेदं व्रतानि वापारं नीत्वाप्युभयमेव वा ॥ ५१ ॥
अविप्लुत ब्रह्मचर्य्यालक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत् ।
अनन्यपूर्व्विकां कान्तामसपिण्डां यवयसीम् ॥ ५२ ॥
अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजाम् ।
पञ्चमात् सप्तमादूर्द्ध्वं मातृतः पितृतस्तथा ॥ ५३ ॥
दशपूरुषविख्यातात्क्षोत्रियाणां महाकुलात् ।
स्फीतादपि न सञ्चारिरोगदोष समन्वितात् ॥ ५४ ॥
एतैरेव गुणैर्युक्तः सवर्णः श्रोत्रियोवरः ।
यत्नात् परीक्षितः पुंस्त्वे युवा धीमान् जनप्रियः ॥ ५५ ॥
यदुच्यते द्विजातीनां शूद्राद्दारोपसंग्रहः ।
न तन्मम मतं यस्मात्तत्रात्मा जायते स्वयम् ॥ ५६ ॥
तिस्रोवर्णानुपूर्व्वेण द्वे तथैका यथाक्रमम् ।
ब्राह्मण क्षत्त्रिय विशां भार्य्याः स्वा शूद्रजन्मनः ॥ ५७ ॥
ब्राह्मो विवाह आहूय दीयते शक्त्यलङ्कृता ।
तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ५८ ॥

यज्ञस्थायर्त्विजे दैव आदायार्षस्तु गोद्वयम् ।
चतुर्द्दश प्रथमजः पुनात्युत्तरजश्च षट् ॥ ५९ ॥
इत्युक्त्वा चरतां धर्म्मं सह या दीयतेऽर्थिने ।
स कायः पावयेत्तज्जः षट्षड्वंश्यान् सहात्मना ॥ ६० ॥
आसुरो द्रविणादानाद्गान्धर्वः समयान्मिथः ।
राक्षसो युद्धहरणात् पैशाचः कन्यकाच्छलात् ॥ ६१ ॥
पाणिर्ग्राह्यः सवर्णासु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम् ।
वैश्या प्रतोदमादद्याद्वेदनेत्वग्रजन्मनः ॥ ६२ ॥
पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो जननी तथा ।
कन्याप्रदः पूर्वनाशे प्रकृतिस्थः परः परः ॥ ६३ ॥
अप्रयच्छन् समाप्नोति भ्रूणहत्या मृतावृतौ ।
गम्यन्त्वभावे दातॄणां कन्या कुर्य्यात् स्वयम्वरम् ॥ ६४ ॥
सकृत् प्रदीयते कन्या हरं स्तां चौरदण्डभाक् ।
दत्तामपि हरेत् पूर्व्वाच्छ्रेयांश्चेद्वर आव्रजेत् ॥ ६५ ॥
अनाख्याय ददद्दोषं दण्ड्य उत्तमसाहसम् ।
अदुष्टाञ्च त्यजन् कन्यां दूषयंश्च मृषाशतम् ॥ ६६ ॥
अक्षता वा क्षता चैव पुनर्भूः संस्कृता पुनः ।
स्वैरिणी या पतिं हित्वा सवर्णं कामतः श्रयेत् ॥ ६७ ॥
अपुत्रां गुर्वनुज्ञातो देवरः पुत्रकाम्यया ।
सपिण्डो वा सगोत्रो वा घृताभ्यक्त ऋतावियात् ॥ ६८ ॥
आगर्भं सम्भवाद्गच्छेत् पतितस्त्वन्यथा भवेत् ।
अनेन विधिना जातः क्षेत्रजः स भवेत् सुतः ॥ ६९ ॥
हृताधिकारां मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ।
परिभूतामधःशय्यां वासयेद्व्यभिचारिणीम् ॥ ७० ॥

सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्व्वश्च शुभां गिरम् ।
पावकः सर्व्वमेध्यत्वं मेध्यावै योषितोह्यतः ॥ ७१ ॥
व्यभिचाराद्दतौ शुद्धिर्गर्भे त्यागो विधीयते ।
गर्भभर्त्तृवधादौ च तथा महति पातके ॥ ७२ ॥
सुरापी व्याधिता धूर्त्ता वन्ध्यार्थघ्न्यप्रियम्वदा ।
स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्तव्या पुरुषद्वेषिणी तथा ॥ ७३ ॥
अधिविन्ना तु भर्त्तव्या महदेनोऽन्यथा भवेत् ।
यत्रानुकूल्यं दम्पत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्द्धते ॥ ७४ ॥
मृते जीवति वा पत्यौ या नान्यमुपगच्छति ।
सेह कीर्त्तिमवाप्नोति मोदते चोमया सह ॥ ७५ ॥
आज्ञासम्पादिनीं दक्षां वीरसूं प्रियवादिनीम् ।
त्यजन् दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्यो भरणं स्त्रियाः ॥७६ ॥
स्त्रीभिर्भर्त्तृवचः कार्य्यमेषधर्म्मः परः स्त्रियाः ।
आशुद्धेः संप्रतीक्ष्योहि महापातकदूषितः ॥ ७७ ॥
लोकानन्त्यं दिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः ।
यस्मात्तस्मात् स्त्रियः सेव्या भर्त्तव्याश्च सुरक्षिताः ॥७८॥
षोड़शर्त्तुनिशाः स्त्रीणां तासु युग्मासु संविशेत् ।
ब्रह्मचार्य्येव पर्व्वाण्याद्याश्चतस्रस्तु वर्जयेत् ॥ ७९ ॥
एवं गच्छन् स्त्रियं क्षामां मघां मूलञ्च वर्जयेत् ।
सुस्थइन्दौ सकृत् पुत्रं लक्षण्यं जनयेत् पुमान् ॥ ८० ॥
यथा कामी भवेद्वापि स्त्रीणां वरमनुस्मरन् ।
स्वदारनिरतश्चैव स्त्रियोरक्ष्या यतः स्मृताः ॥ ८१ ॥
भर्त्तृभ्रातृपितृज्ञातिश्वश्रूश्वशुरदेवरैः ।
बन्धुभिश्च स्त्रियः पूज्याभूषणाच्छादनाशनैः ॥ ८२ ॥

संयतोपस्करा दक्षा हृष्टा व्ययपराङ्मुखी।
कुर्य्याच्छ्वशुरयोः पादवन्दनं भर्त्तृतत्परा॥ ८३॥
क्रीड़ां शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनम्।
हास्यं परगृहे यानं त्यजेत् प्रोषितभर्त्तृका॥ ८४॥
रक्षेत् कन्यां पिता विन्नां पतिः पुत्रास्तु वार्द्धके।
अभावे ज्ञातयस्तेषां स्वातन्त्र्यं न क्वचित् स्त्रियाः॥८५॥
पितृमातृसुतभ्रातृश्वश्रूश्वशुरमातुलैः।
हीना न स्याद्विना भर्त्त्रा गर्हणीयान्यथा भवेत्॥८६॥
पतिप्रियहिते युक्ता स्वाचारा संयतेन्द्रिया।
इह कीर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुपमं सुखम्॥ ८७॥
सत्यामन्यां सवर्णायां धर्म्मकार्य्यं न कारयेत्।
सवर्णासु विधौ धर्म्म्ये ज्येष्ठया न विनेतराः॥ ८८॥
दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीं पतिः।
आहरेद्विधिवद्दारानग्नींश्चैवाविलम्बयन्॥ ८९॥
सवर्णेभ्यः सवर्णासु जायन्ते वै सजातयः।
अनिन्द्येषु विवाहेषु पुत्राः सन्तानवर्द्धनाः॥ ९०॥
विप्रान्मूर्द्धाभिषिक्तोहि क्षत्रियायां विशः स्त्रियाम्।
अम्बष्ठः शूद्र्यां निषादोजातः पारशवोऽपिवा॥ ९१॥
वैश्याशूद्र्योस्तु राजन्यान्माहिष्योग्रौ सुतौ स्मृतौ।
वैश्यात्तु करणः शूद्र्यां विन्नास्वेषविधिः स्मृतः॥९२॥
ब्राह्मण्यां क्षत्रियात् सूतोवैश्याद्वैदेहकस्तथा।
शूद्राज्जातस्तु चाण्डालः सर्वधर्म्मबहिष्कृतः॥ ९३॥
क्षत्रिया मागधं वैश्याच्छूद्रात् क्षत्तारमेव तु।
शूद्रादायोगवं वैश्या जनयामास वै सुतम्॥९४॥

माहिष्येण करण्यान्तु रथकारः प्रजायते ।
असत्सन्तस्तु विज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ॥ ९५ ॥
जात्युत्कर्षोयुगे ज्ञेयः सप्तमे पञ्चमेऽपिवा ।
व्यत्यये कर्म्मणां साम्यं पूर्ववच्चोत्तराधरम् ॥ ९६ ॥
कर्म्म स्मार्त्तं विवाहाग्नौ कुर्व्वीत प्रत्यहं गृही ।
दायकालहृतेनापि श्रौतं वैतानिकाग्निषु ॥ ९७ ॥
शरीरचिन्तां निर्व्वर्त्य कृतशौचविधिर्द्विजः ।
प्रातःसन्ध्यामुपासीत दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥ ९८ ॥
हुत्वाग्नीन् सूर्य्यदैवत्यान् जपेन्मन्त्रान् समाहितः ।
वेदार्थानधिगच्छेच्च शास्त्राणि विविधानि च ॥ ९९ ॥
उपेयादीश्वरञ्चैव योगक्षेमार्थसिद्धये ।
स्नात्वा देवान् पितॄंश्चैव तर्पयेदर्च्चयेत्तथा ॥ १०० ॥
वेदाथर्व्वपुराणानि सेतिहासानि शक्तितः ।
जपयज्ञप्रसिद्ध्यर्थं विद्याञ्चाध्यात्मिकीं जपेत् ॥ १०१ ॥
बलिकर्म्मस्वधाहोमस्वाध्यायातिथिसत्क्रिया ।
भूतपितृमरब्रह्ममनुष्याणां महामखाः ॥ १०२ ॥
देवेभ्यश्च हुतादन्नाच्छेषाद्भूत बलिं हरेत् ।
अन्नं भूमौ श्वचाण्डालवायसेभ्यश्च निःक्षिपेत् ॥१०३॥
अन्नं पितृमनुष्येभ्योदेयमप्यन्वहं जलम् ।
स्वाध्यायमन्वहं कुर्य्यात् न पचेदन्नमात्मने ॥ १०४ ॥
बालं सुवासिनी वृद्ध गर्भिण्या तुरकन्यकाः ।
सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्च दम्पत्योः शेषभोजनम् ॥१०५॥
आपोशानेनो परिष्टादधस्तादश्नता तथा ।
अनग्नममृतञ्चैव कार्य्यमन्नं द्विजन्मना ॥ १०६ ॥

अतिथित्वेन वर्णेभ्यो देयं शक्त्यानुपूर्वशः ।
अप्रणोद्योऽतिथिः सायमपि वाग्भूतृणोदकैः ॥१०७ ॥
सत्कृत्य भिक्षवे भिक्षा दातव्या स व्रताय च ।
भोजयेच्चागतान् काले सखिसम्बन्धिवान्धवान् ॥१०८॥
महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रियायोपकल्पयेत् ।
सत्क्रियान्वासनं स्वादु भोजनं सूनृतं वचः ॥ १०९॥
प्रतिसम्वत्सरं त्वर्घ्याः स्नातकाचार्य्यपार्थिवाः ।
प्रियो विवाह्यश्च तथा यज्ञं प्रत्यृत्विजः पुनः ॥ ११० ॥
अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयः श्रोत्रियो वेदपारगः ।
मान्यावेतौ गृहस्थस्य ब्रह्मलोकमभीप्सतः ॥ १११ ॥
परपाकरुचिर्न स्यादनिन्द्यामन्त्रणादृते ।
वाक्पाणिपादचापल्यं वर्जयेच्चातिभोजनम् ॥ ११२॥
अतिथिं श्रोत्रियं तृप्तमासीमान्त मनुव्रजेत् ।
अहःशेषं सहासीत शिष्टैरिष्टैश्च बन्धुभिः ॥ ११३ ॥
उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां हुत्वाग्नीं स्तानुपास्य च ।
भृत्यैः परिवृतो भुक्त्वा नातितृप्तोऽथ संविशेत् ॥११४॥
ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम् ।
धर्म्मार्थकामान् स्वे काले यथाशक्ति न हापयेत्॥ ११५॥
विद्याकर्म्मवयोवन्धुवित्तैर्मान्या यथाक्रमम् ।
एतैः प्रभूतैः शूद्रोऽपि वार्द्धके मानमर्हति ॥ ११६ ॥
वृद्धभारिनृपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम् ।
पन्था देयो नृपस्तेषां मान्यः स्नातस्तु भूपतेः ॥११७ ॥
इज्याध्ययनदानानि वैश्यस्य क्षत्रियस्य च ।
प्रतिग्रहोऽधिको विप्रे याजनाध्यापने तथा ॥ ११८ ॥

प्रधानं क्षत्रिये कर्म्म प्रजानां परिपालनम् ।
कुषीदकृषिवाणिज्यं पाशुपाल्यं विशः स्मृतम् ॥११९॥
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा तयाऽजीवन् वणिग्भवेत् ।
शिल्पैर्व्वा विविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरन् ॥१२०॥
भार्य्यारतिः शुचिर्भृत्यभर्त्ता श्राद्धक्रियारतः ।
नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान् न हापयेत् ॥१२१॥
अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
दानं दया दमः क्षान्तिः सर्व्वेषां धर्म्मसाधनम् ॥११२॥
वयोबुद्ध्यर्थवाग्वेशश्रुताभिजनकर्म्मणाम् ।
आचरेत् सदृशीं वृत्तिमजिह्मामशठान्तथा ॥ ११२ ॥
त्रैवार्षिकाधिकान्नो यः स तु सोमं पिवेद्द्विजः ।
प्राक् सौमिकीः क्रियाः कुर्य्याद्यस्यान्नं वार्षिकं भवेत् ११४
प्रतिसम्वत्सरं सोमः पशुः प्रत्ययनन्तथा ।
कर्त्तव्याग्रयणेष्टिश्च चातुर्म्मास्यानि चैव हि ॥ १२५ ॥
एषामसम्भवे कुर्य्यादिष्टिं वैश्वानरीं द्विजः ।
हीनकल्पं न कुर्व्वीत सति द्रव्येऽफलप्रदम् ॥१२६॥
चाण्डालो जायते यज्ञकरणाच्छूद्रभिक्षितात् ॥
यज्ञार्थं लब्धमददद्भासः काकोऽपि वा भवेत् ॥१२७ ॥
कुशूलकुम्भीधान्यो वा त्र्यहिकोऽश्वस्तनोपि वा ।
जीवेद्वापि शिलोञ्छेन श्रेयानेषां परः परः ॥ १२८ ॥
न स्वाध्यायविरोध्यर्थमीहेत न यतस्ततः ।
न विरुद्धप्रसङ्गेन सन्तोषी च सदा भवेत् ॥१२९॥
राजान्तेवासियाज्येभ्यः सीदन्निच्छेद्धनं क्षुधा ।
दम्भिहैतुकपाषण्डवकवृत्तींश्च वर्जयेत् ॥ १३० ॥

शुक्लाम्बरधरो नीच केशश्मश्रु नखः शुचिः ।
न भार्य्यादर्शनेऽश्नीयान्नैकवासा न संस्थितः ॥ १३१ ॥
न संशयं प्रपद्येत नाकस्मादप्रियं वदेत् ।
नाहितं नानृतं चैव न स्तेनः स्यान्न वार्धुषिः ॥ १३२ ॥
दाक्षायणी ब्रह्मसूत्री वेणुमान् सकमण्डलुः ।
कुर्य्यात्प्रदक्षिणं देवमृद्गोविप्रवनस्पतीन् ॥ १३३ ॥
न तु मेहेन्नदीच्छायावर्त्मगोष्ठाम्बुभस्मसु ।
न प्रत्यर्काग्निगोसोमसन्ध्याम्बुस्त्रीद्विजन्मनः ॥ १३४ ॥
नेक्षेतार्कं न नग्नां स्त्रीं न च संसृष्टमैथुनाम् ।
न च मूत्रपुरीषं वा नाशुचीराहुतारकाः ॥ १३५ ॥
अयं मे वज्र इत्येवं सर्वं मन्त्रमुदीरयन् ।
वर्षत्यप्रावृतो गच्छेत् स्वप्यात् प्रत्यक्शिरा न च ॥ १३६ ॥
ष्ठीवनासृक्शकृन्मूत्ररेतांस्यप्सु न निःक्षिपेत् ।
पादौ प्रतापयेन्नाग्नौ न चैनमभिलङ्घयेत् ॥ १३७ ॥
जलं पिबेन्नाञ्जलिना शयानं न प्रबोधयेत् ।
नाक्षैः क्रीडेन्न धर्मघ्नैर्व्याधितैर्वा न संविशेत् ॥ १३८ ॥
विरुद्धं वर्जयेत् कर्म्म प्रेतधूमं नदीतरम् ।
केशभस्मतुषाङ्गारकपालेषु च संस्थितिम् ॥ १३९ ॥
नाचक्षीत धयन्तीं गां नाद्वारेण विशेत् क्वचित् ।
न राज्ञः प्रतिगृह्णीयाल्लुब्धस्योच्छास्त्रवर्त्तिनः ॥ १४० ॥
प्रतिग्रहे सूनिचक्रिध्वजिवेश्यानराधिपाः ।
दुष्टा दशगुणं पूर्व्वात् पूर्व्वादेते यथोत्तरम् ॥ १४१ ॥
अध्यायानामुपाकर्म्म श्रावण्यां श्रवणेन वा ।
हस्तेनौषधिभावे वा पञ्चम्यां श्रावणस्य तु ॥ १४२ ॥

पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ।
जलान्ते छन्दसां कुर्य्यादुत्सर्गं विधिवद्बहिः ॥१४३॥
त्र्यहं प्रेतेष्वनध्यायः शिष्यर्त्विग्गुरुबन्धुषु ।
उपाकर्मणि चोत्सर्गे स्वशाखाश्रोत्रिये मृते ॥ १४४ ॥
सन्ध्यागर्जितनिर्घातभूकम्पोल्कानिपातने ।
समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य च ॥ १४५ ॥
पञ्चदश्यां चतुर्द्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ।
ऋतुसन्धिषु भुक्त्वा वा श्राद्धिकं प्रतिगृह्य च ॥ १४६ ॥
पशुमण्डूक नकुलमार्जारश्वाहि मूषकैः ।
कृतेऽन्तरे त्वहोरात्रं शक्रपाते तथोच्छ्रये ॥ १४७ ॥
श्वक्रोष्टुगर्दभोलूकसामबाणार्त्तनिस्वने ।
अमेध्यशवशूद्रान्त्यश्मशानपतितान्तिके ॥ १४८ ॥
देशेऽशुचावात्मनि च विद्युत्स्तनितसंप्लवे ।
भुक्त्वार्द्रपाणिरम्भोऽन्तरर्द्धरात्रेऽतिमारुते ॥ १४९ ॥
पांशुवर्षे दिशां दाहे सन्ध्यानीहारभीतिषु ।
धावतः पूतिगन्धे च शिष्टे च गृहमागते ॥ १५० ॥
खरोष्ट्रयानहस्त्यश्वनौवृक्षेरिणरोहणे ।
सप्तत्रिंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान् विदुः ॥१५१॥
देवर्त्विक्स्नातकाचार्य्यराज्ञां छायां परस्त्रियाः ।
नाक्रामेद्रक्तविण्मूत्रष्ठीवनोद्वर्त्तनादि च ॥ १५२ ॥
विप्राहिक्षत्रियात्मानो नावज्ञेयाः कदाचन ।
आमृत्योः श्रियमाकाङ्क्षेन्न कञ्चिन्मर्म्मणि स्पृशेत् ॥१५३॥
दूरादुच्छिष्टविण्मूत्रपादाम्भांसि समुत्सृजेत् ।
श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् नित्यमाचारमाचरेत् ॥१५४॥

गोब्राह्मणानलान्नानि नोच्छिष्टानि पदा स्पृशेत्।
न निन्दाताड़ने कुर्य्यात्सुतं शिष्यञ्च ताड़येत्॥१५५॥
कर्म्मणा मनसा वाचा यत्नाद्धर्म्मं समाचरेत्।
अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्म्ममप्याचरेन्नतु॥ १५६॥
मातृपितृतिथिभ्रातृजामिसम्बन्धिमातुलैः।
वृद्धबालातुराचार्य्यवैद्यसंश्रितबान्धवैः॥ १५७॥
ऋत्विक्पुरोहितापत्यभार्य्यादाससनाभिभिः।
विवादं वर्जयित्वा तु सर्व्वाल्लोकान् जयेद्गृही॥१५८॥
पञ्चपिण्डाननुद्धृत्य न स्नायात् परवारिषु।
स्नायान्नदीदेवखातगर्त्तप्रस्रवणेषु च॥ १५९॥
परशय्यासनोद्यानगृहयानानि वर्जयेत्।
अदत्तान्यग्निहीनस्य नान्नमद्यादनापदि॥ १६०॥
कदर्य्यबद्धचौराणां क्लीवरङ्गावतारिणाम्।
वैणाभिशस्तवार्द्धुषिगणिकागणदीक्षिणाम्॥ १६१॥
चिकित्सकातुरक्रुद्धपुंश्चलीमत्तविद्विषाम्।
क्रूरोग्रपतितव्रात्यदाम्भिकोच्छिष्टभोजिनाम्॥१६२॥
अवीरास्त्रीस्वर्णकारस्त्रीजितग्रामयाजिनाम्।
शस्त्रविक्रयिकर्म्मारतुन्नवायश्वजीविनाम्॥ १६३॥
नृशंसराजरजककृतघ्नवधजीविनाम्।
चैलधावसुराजीविसहोपपतिवेश्मनाम्॥ १६४॥
पिशुनानृतिनोश्चैव तथा चाक्रिकबन्दिनाम्।
एषामन्नं न भोक्तव्यं सोमविक्रयिणस्तथा॥ १६५॥
अनर्च्चितं वृथामांसं केशकीटसमन्वितम्।
शुक्तं पर्य्युषितोच्छिष्टं श्वस्पृष्टं पतितेक्षितम्॥ १६६॥

उदक्यास्पृष्टसंघुष्टं पर्य्यायान्नञ्च वर्जयेत् ।
गोघ्रातं शकुनोच्छिष्टं पदा स्पृष्टञ्च कामतः ॥१६७॥
शूद्रेषु दासगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः ।
भोज्यान्ना नापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ १६८ ॥
अन्नं पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंस्थितम् ।
अस्नेहा अपि गोधूमयवगोरसविक्रियाः ॥ १६९ ॥
सन्धिन्यनिर्द्दशाऽवत्सगोः पयः परिवर्जयेत् ।
औष्ट्रमैकशफं स्त्रैणमारण्यकमथाविकम् ॥ १७० ॥
देवतार्थं हविः शिग्रुं लोहितान् व्रश्चनांस्तथा ।
अनुपाकृतमांसानि विड्जानि करकाणि च ॥ १७१ ॥
क्रव्याद पक्षिदात्यूह शुकप्रतुदटिट्टिभान् ।
सारसैकशफान् हंसान् सर्वांश्च ग्रामवासिनः ॥१७२ ॥
कोयष्टिप्लवचक्राह्वबलाकाबकविष्किरान् ।
वृथाकृशरसंयावपायसापूपशष्कुलीः ॥ १७३ ॥
कलविङ्कं सकाकोलं कुररं रज्जुदालकम् ।
जालपादान् खञ्जरीटानज्ञातांश्च मृगद्विजान् ॥१७४॥
चाषांश्च रक्तपादांश्च सौनं वल्लूरमेव च ।
मत्स्यांश्च कामतो जग्ध्वा सोपवासस्त्र्यहं वसेत् ॥१७५॥
पलाण्डुं विड्वराहञ्च छत्राकं ग्रामकुक्कुटम् ।
लशुनं गृञ्जनञ्चैव जग्ध्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १७६ ॥
भक्ष्याः पञ्चनखाः सेधागोधाकच्छपशल्लकाः ।
शशश्च मत्स्येष्वपि हि सिंहतुण्डकरोहिताः ॥ १७७ ॥
तथा पाठीनराजीवसशल्काश्च द्विजातिभिः ।
अतः शृणुत मांसस्य विधिं भक्षणवर्ज्जने ॥ १७८ ॥

प्राणात्यये तथा श्राद्धे प्रोक्षितं द्विजकाम्यया ।
देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दोषभाक् ॥ १७९ ॥
वसेत् स नरके घोरे दिनानि पशुरोमभिः ।
सम्मितानि दुराचारो योऽहन्त्यविधिना पशून् ॥ १८० ॥
सर्व्वान् कामानवाप्नोति वाजिमेधफलं तथा ।
गृहेऽपि निवसन् विप्रो मुनिर्मांसस्य वर्जनात् ॥ १८१ ॥
सौवर्णराजताब्जानामूर्द्ध्वपात्रग्रहाश्मनाम् ।
शाकरज्जुमूलफलवासोविदलचर्म्मणाम् ॥ १८२ ॥
पात्राणांचमसानाञ्च वारिणा शुद्धिरिष्यते ।
चरुस्रुक्स्रुवसस्नेहपात्राण्युष्णेन वारिणा ॥ १८३ ॥
स्फ्यशूर्पाजिनधान्यानां मुषलोदूखलानसाम् ।
प्रोक्षणं संहतानाञ्च बहूनां चैव वाससाम् ॥ १८४ ॥
तक्षणं दारुशृङ्गास्थ्नां गोवालैः फलसम्भुवाम् ।
मार्ज्जनं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्म्मणि ॥ १८५ ॥
सोषैरुदक गोमूत्रैः शुद्धत्याविककौशिकम् ।
सश्रीफलैरंशुपट्टं सारिष्टैः कुतपस्तथा ॥ १८६ ॥
सगौरसर्षपैः क्षौमं पुनःपाकान्महीमयम् ।
कारुहस्तः शुचिः पण्यं भैक्षं योषिन्मुखस्तथा ॥ १८७ ॥
भूशुद्धिर्मार्जनाद्दाहात् कालाद्गोक्रमणात्तथा ।
सेकादुल्लेखनाल्लेपात् गृहं मार्जनलेपनात् ॥ १८८ ॥
गोघ्रातेऽन्ने तथा कीटमक्षिकाकेशदूषिते ।
सलिलं भस्म मृद्वारि प्रक्षेप्तव्यं विशुद्धये ॥ १८९ ॥
त्रपुसीसकताम्राणां क्षाराम्लोदकवारिभिः ।
भस्माद्भिः कांस्यलौहानां शुद्धिः प्लावो द्रवस्य च ॥ १९० ॥

अमेध्याक्तस्य मृत्तोयैः शुद्धिर्गन्धापकर्षणात् ।
वाक्शस्तमम्बुनिर्णिक्तमज्ञातञ्च सदा शुचि ॥ १९१ ॥
शुचि गोतृप्तिकृत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतम् ।
तथा मांसं श्वचाण्डालक्रव्यादादिनिपातितम् ॥१९२॥
रश्मिरग्नीरजश्छाया गौरश्वोवसुधानिलः ।
विप्रुषोमक्षिका स्पर्शे वत्सः प्रस्नवणे शुचिः ॥ १९३ ॥
अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्न नरजामलाः ।
पन्थानश्च विशुध्यन्ति सोमसूर्य्यांशुमारुतैः ॥ १९४ ॥
मुखजा विप्रुषोमेध्यास्तथाचमनविन्दवः ।
श्मश्रु चास्यगतं दन्तसक्तं मुक्त्वा ततः शुचिः ॥१९५॥
स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्ते रथ्योपसर्पणे ।
आचान्तः पुनराचामेद्वासोविपरिधाय च ॥ १९६ ॥
रथ्याकर्द्दमतोयानि स्पृष्टान्यन्त्यश्ववायसैः ।
मारुतेनैव शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ॥ १९७ ॥
तपस्तप्त्वाऽसृजद्ब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये ।
तृप्त्यर्थं पितृदेवानां धर्म्मसंरक्षणाय च ॥ १९८ ॥
सर्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशालिनः ।
तेभ्यः क्रियापराः श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥१९९॥
न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।
यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्रं प्रकीर्त्तितम् ॥२००॥
गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्च्चितम् ।
नापात्रे विदुषा किञ्चिदात्मनः श्रेय इच्छता ॥ २०१ ॥
विद्यातपोभ्यां हीनेन नतु ग्राह्यः प्रतिग्रहः ।
गृह्णन् प्रदातारमधोनयत्यात्मानमेव च ॥ २०२ ॥

दातव्यं प्रत्यहं पात्रे निमित्तेषु विशेषतः।
याचितेनापि दातव्यं श्रद्धापूतञ्च शक्तितः॥ २०३॥
हेमशृङ्गी शफै रौप्यैः सुशीला वस्त्रसंयुता।
सकांस्यपात्रा दातव्या क्षीरिणी गौः सदक्षिणा॥२०४॥
दातास्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सरान् रोमसम्मितान्।
कपिला चेत्तारयति भूयश्चा सप्तमं कुलम्॥ २०५॥
स वत्सारोम तुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम्।
दातास्याः स्वर्गमाप्नोति पूर्वेण विधिना ददत्॥२०६॥
यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ मुखं योनौ च दृश्यते।
तावद्गौः पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भं न मुञ्चति॥ २०७॥
यथा कथञ्चिद्दत्त्वा गां धेनुं वाऽधेनुमेव वा।
अरोगामपरिक्लिष्टां दाता स्वर्गे महीयते॥ २०८॥
श्रान्तसम्वाहनं रोगि परिचर्य्या सुरार्चनम्।
पादशौचं द्विजोच्छिष्टमार्जनं गोप्रदानवत्॥२०९॥
भूदीपाश्चान्न वस्त्राम्भस्तिलसर्पिः प्रतिश्रयान्।
नैवेशिकं स्वर्णधुर्य्यं दत्त्वा स्वर्गे महीयते॥ २१०॥
गृहधान्याभयोपानच्छत्रमाल्यानुलेपनम्।
यानं वृक्षं प्रियं शय्यां दत्त्वात्यन्तं सुखी भवेत्॥२११॥
सर्वदानमयं ब्रह्म प्रदानेभ्योऽधिकं यतः।
तद्ददत् समवाप्नोति ब्रह्मलोकमविच्युतम्॥ २१२॥
प्रतिग्रहसमर्थोऽपि नादत्ते यः प्रतिग्रहम्।
ये लोका दानशीलानां स तानाप्नोति पुष्कलान्॥२१३॥
कुशाः शाकं पयो मत्स्या गन्धाः पुष्पं दधि क्षितिः।
मांसं शय्यासनं धानाः प्रत्याख्येयं न वारि च॥२१४॥

अयाचिता हृतं ग्राह्यमपि दुष्कृतकर्म्मणः ।
अन्यत्र कुलटाषण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः ॥ २१५ ॥
देवातिथ्यर्च्चनकृते गुरुभृत्यादिवृत्तये ।
सर्वतः प्रतिगृह्णीयादात्मवृत्त्यर्थमेव च ॥ २१६ ॥
अमावास्याष्टका वृद्धिः कृष्णपक्षोऽयनद्वयम् ।
द्रव्यं ब्राह्मणसम्पत्तिर्विषुवत् सूर्य्यसंक्रमः ॥ २१७ ॥
व्यतीपातो गजच्छाया ग्रहणं चन्द्रसूर्य्ययोः ।
श्राद्धं प्रति रुचिश्चैव श्राद्धकालाः प्रकीर्त्तिताः ॥२१८॥
अग्र्याः सर्वेषु वेदेषु श्रोत्रियो ब्रह्मविद्युवा ।
वेदार्थवित्ज्येष्ठसामा त्रिमधुस्त्रिसुपर्णकः ॥ २१९ ॥
ऋत्विक् स्वस्रीयजामातृयाज्यश्वशुरमातुलाः ।
त्रिणाचिकेत दौहित्र शिष्यसम्बन्धिबान्धवाः ॥ २२० ॥
कर्म्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः पञ्चाग्निब्रह्मचारिणः ।
पितृमातृपराश्चैव ब्राह्मणाः श्राद्धसम्पदः ॥ २२१ ॥
रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः काणः पौनर्भवस्तथा ।
अवकीर्णी कुण्डगोलौ कुनखी श्यावदन्तकः ॥ २२२ ॥
भृतकाध्यापकः क्लीवः कन्यादूष्यभिशस्तकः ।
मित्रध्रुक् पिशुनः सोमविक्रयी च विनिन्दकः ॥२२३॥
मातापितृगुरुत्यागी कुण्डाशी वृषलात्मजः ।
परपूर्व्वापतिः स्तेनः कर्म्मदुष्टाश्च निन्दिताः ॥ २२४ ॥
निमन्त्रयीत पूर्व्वेद्युर्ब्राह्मणानात्मवान् शुचिः ।
तैश्चापि संयतैर्भाव्यं मनोवाक्कायकर्म्मभिः ॥ २२५ ॥
अपराह्णे समभ्यर्च्य स्वागतेनागतांस्तु तान् ।
पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ॥ २२६ ॥

युग्मान् दैवे यथाशक्ति पित्र्येऽयुग्मांस्तथैव च ।
परिश्रिते शुचौ देशे दक्षिणाप्रवने तथा ॥ २२७ ॥
द्वौ दैवे प्राक् त्रयः पित्र्य उदगेकैकमेव वा ।
मातामहानामप्येवं तन्त्रं वा वैश्वदेविकम् ॥ २२८ ॥
पाणिप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थं कुशानपि ।
आवाहयेदनुज्ञातो विश्वेदेवास इत्यृचा ॥ २२९ ॥
यवैरन्ववकीर्य्याथ भाजने सपवित्रके ।
शन्नो देव्या पयः क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवांस्तथा ॥२३०॥
या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते त्वर्घ्यं विनिःक्षिपेत् ।
दत्त्वोदकं गन्धमाल्यं धूपं वासः सदीपकम् ॥ २३१ ॥
तथाच्छादनदानञ्च करशौचार्थमम्बु च ।
अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणामप्रदक्षिणम् ॥
द्विगुणांस्तु कुशान् दत्त्वा ह्युशन्तस्त्वेत्यृचा पितॄन् २३२
आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।
यवार्थास्तु तिलैः कार्य्याः कुर्य्यादर्घ्यादिपूर्ववत् ॥२३३॥
दत्त्वार्घ्यं संस्रवांस्तेषां पात्रे कृत्वा विधानतः ।
पितृभ्यः स्थानमसीति न्युब्जं पात्रं करोत्यधः ॥२३४॥
अग्नौ करिष्यन्नादाय पृच्छत्यन्नं घृतप्लुतम् ।
कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो हुत्वाग्नौ पितृयज्ञवत् ॥ २३५ ॥
हुतशेषं प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः ।
यथालाभोपपन्नेषु रौप्येषु तु विशेषतः ॥ २३६ ॥
दत्त्वान्नं पृथिवी पात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम् ।
कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठं निवेशयेत् ॥ २३७ ॥
सव्याहृतिकां गायत्रीं मधुवाता इति त्र्यृचम् ।

जप्त्वा यथा सुखं वाच्यं भुञ्जीरंस्तेऽपि वाग्यताः ॥ २३८ ॥
अन्नमिष्टं हविष्यञ्च दद्यादक्रोधनोऽत्वरः ।
आतृप्तेस्तु पवित्राणि जप्त्वा पूर्वजपन्तथा ॥ २३९ ॥
अन्नमादाय तृप्ताः स्थ शेषं चैवानुमान्य च ।
तदन्नं विकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः सकृत् सकृत् ॥ २४० ॥
सर्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणामुखः ।
उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान् प्रदद्यात् पितृयज्ञवत् ॥ २४१ ॥
मातामहानामप्येवं दद्यादाचमनं ततः ।
स्वस्ति वाच्यं ततः कुर्य्यादक्षय्योदकमेव च ॥ २४२ ॥
दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरेत् ।
वाच्यतामित्यनुज्ञातः प्रकृतेभ्यः स्वधोच्यताम् ॥ २४३ ॥
ब्रूयुरस्तु स्वधेत्येवं भूमौ सिञ्चेत्ततोजलम् ।
विश्वेदेवाश्च प्रीयन्तां विप्रैश्चोक्त इदं जपेत् ॥ २४४ ॥
दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदः सन्ततिरेव च ।
श्रद्धा च नो माव्यगमद्बहु देयञ्च नोऽस्त्विति ॥ २४५ ॥
अन्नञ्च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ।
याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कञ्चन ॥ २४६ ॥
इत्युक्त्वा तु प्रिया वाचः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।
वाजे वाजे इति प्रीतः पितृपूर्वं विसर्जनम् ॥ २४७ ॥
यस्मिंस्ते संस्रवाः पूर्वमर्घ्यपात्रे निवेशिताः ।
पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान् विसर्जयेत् ॥२४८॥
प्रदक्षिणमनुव्रज्य भुञ्जीत पितृसेवितम् ।
ब्रह्मचारी भवेत्तान्तु रजनीं ब्राह्मणैः सह ॥२४९॥
एवं प्रदक्षिणं कृत्वा वृद्धौ नान्दीमुखान् पितॄन् ।

अश्नीत दधिकर्कन्धूमिश्रान् पिण्डान् यवैः क्रिया॥२५०॥
एकोद्दिष्टं दैवहीनमेकार्घ्यैकपवित्रकम्।
आवाहनाग्नौकरणरहितं ह्यपसव्यवत् ॥ २५१ ॥
उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने विप्रविसर्जने।
अभिरम्यतामिति वदेद्ब्रूयुस्तेऽभिरताः स्म ह ॥२५२॥
गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्य्यात् पात्रचतुष्टयम्।
अर्घ्यार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ २५३ ॥
ये समाना इति द्वाभ्यां शेषं पूर्ववदाचरेत्।
एतत् सपिण्डीकरणमेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि ॥ २५४ ॥
अर्वाक् सपिण्डीकरणं यस्य सम्वत्सराद्भवेत्।
तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यात् सम्वत्सरं द्विजे ॥२५५॥
मृताहनि तु कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम्।
प्रतिसम्वत्सरञ्चैव आद्यमेकादशेऽहनि ॥ २५६ ॥
पिण्डांस्तु गोऽजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा।
प्रक्षिपेत् सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत्॥२५७
हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम्।
मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः ॥२५८ ॥
ऐणरौरववाराहशाशैर्मांसैर्यथाक्रमम्।
मासवृद्ध्या हि तृप्यन्ति दत्तैरिह पितामहाः ॥२५९
खड्गामिषं महाशल्कं मधु मुन्यन्नमेव च।
लोहामिषं महाशाकं मांसं वार्ध्रीणसस्य च ॥२६०॥
यद्ददाति गयास्थश्च सर्वमानन्त्यमुच्यते।
तथा वर्षात्रयोदश्यां मघासु च न संशयः ॥ २६१ ॥
कन्यां कन्यावेदिनश्च पशून् मुख्यान् सुतानपि।

द्यूतं कृषिञ्च वाणिज्यं द्विशफैकशफांस्तथा ॥ २६२ ॥
ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रान् स्वर्णरूप्ये सकुप्यके ।
ज्ञातिश्रैष्ठ्यं सर्वकामानाप्नोति श्राद्धदः सदा ॥२६३॥
प्रतिपत्प्रभृतिष्वेतान् वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ।
शस्त्रेण तु हता ये वै तेभ्यस्तत्र प्रदीयते ॥ २६४ ॥
स्वर्गं ह्यपत्यमोजश्च शौर्यं क्षेत्रं बलं तथा ।
पुत्रान् श्रैष्ठ्यञ्च सौभाग्यं समृद्धिं मुख्यतां शुभम्॥२६५
प्रवृत्तचक्रताञ्चैव वाणिज्यं प्रभुतां तथा ।
अरोगित्वं यशो वीतशोकतां परमां गतिम् ॥ २६६॥
धनं विद्यां भिषक्सिद्धिं कुप्यं गा अप्यजाविकम् ।
अश्वानायुश्च विधिवद् यः श्राद्धं सम्प्रयच्छति ॥२६७॥
कृत्तिकादिभरण्यन्तं स कामानाप्नुयादिमान् ।
आस्तिकः श्रद्दधानश्च व्यपेतमदमत्सरः ॥ २६८ ॥
वसुरुद्रादितिसुताः पितरः श्राद्धदेवताः ।
प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितॄन् श्राद्धेन तर्पिताः ॥२६९॥
आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
प्रयच्छन्ति तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥२७०॥
विनायकः कर्मविघ्नसिद्ध्यर्थं विनियोजितः ।
गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ॥ २७१ ॥
तेनोपसृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निबोधत ।
स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यर्थं जलं मुण्डांश्च पश्यति ॥ २७२ ॥
काषायवाससश्चैव क्रव्यादांश्चाधिरोहति ।
अन्त्यजैर्गर्दभैरुष्ट्रैः सहैकत्रावतिष्ठते ॥ २७३ ॥
व्रजन्नपि तथात्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः ।

विमना विफलारम्भः संसीदत्यनिमित्ततः॥ २७४॥
तेनोपसृष्टो लभते न राज्यं राजनन्दनः।
कुमारी नच भर्त्तारमपत्यं नच गर्भिणी॥ २७५॥
आचार्य्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं तथा।
वणिग्लाभं नचाप्नोति कृषिञ्चैव कृषीवलः॥ २७६॥
स्नपनं तस्य कर्त्तव्यं पुण्येऽह्नि विधिपूर्व्वकम्।
गौरसर्षपकल्केन साज्येनोत्सादितस्य च॥ २७७॥
सर्व्वौषधैः सर्व्वगन्धैः प्रलिप्तशिरसस्तथा।
भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्तिवाच्या द्विजाः शुभाः॥ २७८॥
अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात् सङ्गमाद्ध्रदात्।
मृत्तिकां रोचनां गन्धान् गुग्गुलुञ्चाप्सु निःक्षिपेत्॥ २७९॥
या आहृता एकवर्णैश्चतुर्भिः कलशैर्ह्रदात्।
चर्म्मण्यानडुहे रक्ते स्थाप्यं भद्रासनं तथा॥ २८०॥
सहस्राक्षं शतं धारमृषिभिः पावनं कृतम्।
तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते॥ २८१॥
भगन्ते वरुणो राजा भगं सूर्य्यो बृहस्पतिः।
भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः॥ २८२॥
यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्द्धनि।
ललाटे कर्णयोरक्ष्णोरापस्तद्घ्नन्तु सर्व्वदा॥ २८३॥
स्नातस्य सार्षपं तैलं स्रुवेणौडुम्बरेण च।
जुहुयान्मूर्द्धनि कुशान् सव्येन परिगृह्य च॥ २८४॥
मितश्च संमितश्चैव तथा शालकटङ्कटौ।
कुष्माण्डो राजपुत्रश्चेत्यन्ते स्वाहासमन्वितैः॥ २८५॥
नामभिर्बलिमन्त्रैश्च नमस्कार समन्वितैः।

दद्याच्चतुष्पथे शूर्पे कुशानास्तीर्य्य सर्वतः ॥ २८६ ॥
कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललौदनमेव च ।
मत्स्यान् पक्कांस्तथैवामान् मांसमेतावदेव तु ॥२८७॥
पुष्पं चित्रं सुगन्धञ्च सुराञ्च त्रिविधामपि ।
मूलकं पूरिकापूपांस्तथैवेरण्डिकाः स्रजः ॥ २८८ ॥
दध्यन्नं पायसञ्चैव गुड़पिष्टं समोदकम् ।
एतान् सर्व्वानुपाहृत्य भूमौ कृत्वा ततः शिरः ॥२८९॥
विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततोऽम्बिकाम् ।
दूर्व्वासर्षपपुष्पाणां दत्त्वार्घ्यं पूर्णमञ्जलिम् ॥ २९० ॥
रूपं देहि यशो देहि भाग्यं भगवति ! देहि मे ।
पुत्रान् देहि धनं देहि सर्व्वान् कामांश्च देहि मे ॥२९१॥
ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।
ब्राह्मणान् भोजयेद्दद्याद्वस्त्रयुग्मं गुरोरपि ॥ २९२ ॥
एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः ।
कर्म्मणां फलमाप्नोति श्रियञ्चाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २९३ ॥
आदित्यस्य सदा पूजां तिलकं स्वामिनस्तथा ।
महागणपतेश्चैव कुर्वन् सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९४ ॥
श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् ।
वृष्ट्यायुः पुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नरीन् ॥ २९५ ॥
सूर्य्यः सोमो महीपुत्रः सोमपुत्रो बृहस्पतिः ।
शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहाः स्मृताः ॥२९६ ॥
ताम्रकात् स्फटिकाद्रक्तचन्दनात् स्वर्णकादुभौ ।
रजतादयसः सीसात् कांस्यात् कार्य्यग्रहाः क्रमात् ॥ २९७॥
स्ववर्णैर्व्वा पटे लेख्या गन्धैर्मण्डलकेऽथवा ।

यथावर्णं प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च ॥ २९८ ॥
गन्धाश्च वलयश्चैव धूपो देयश्च गुग्गुलुः ।
कर्त्तव्या मन्त्रवन्तश्च चरवः प्रतिदैवतम् ॥ २९९ ॥
आकृष्णेन इमं देवा अग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुत् ।
उद्बुध्यस्वेति च ऋचो यथासंख्यं प्रकीर्त्तिताः ॥ ३०० ॥
बृहस्पते अतिअदर्य्यस्तथैवान्नात् परिस्रुतः ।
शन्नो देवीस्तथा काण्डात् केतुं कृण्वन्निमाः क्रमात् ॥ ३०१ ॥
अर्कः पलाशः खदिरस्त्वपामार्गोऽथ पिप्पलः ।
उडुम्बरः शमी दूर्व्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ॥ ३०२ ॥
एकैकस्य त्वष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा ।
होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना क्षीरेण वा युता ॥ ३०३ ॥
गुड़ौदनं पायसञ्च हविष्यं क्षीरषाष्टिकम् ।
दध्योदनं हविश्चूर्णं मांसं चित्रान्नमेव च ॥ ३०४ ॥
दद्याद् ग्रहक्रमादेतद्द्विजेभ्यो भोजनं बुधः ।
शक्तितो वा यथालाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ३०५ ॥
धेनुः शङ्ख स्तथानड्वान् हेम वासो हयस्तथा ।
कृष्णा गौरायसं छाग एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥ ३०६ ॥
यश्च यस्य यदा दुःस्थः स तं यत्नेन पूजयेत् ।
ब्रह्मणैषां वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ ॥ ३०७ ॥
ग्रहाधीना नरेन्द्राणा मुच्छ्रायाः पतनानि च ।
भावाभावौ च जगतस्तस्मात् पूज्यतमाः स्मृताः ॥ ३०८ ॥
महोत्साहः स्थूललक्ष्यः कृतज्ञो वृद्धसेवकः ।
विनीतः सत्वसम्पन्नः कुलीनः सत्यवाक् शुचिः ॥ ३०९
अदीर्घसूत्रः स्मृतिमानक्षुद्रोऽपरुषस्तथा ।

धार्म्मिकोऽव्यसनश्चैव प्राज्ञः शूरो रहस्यवित् ॥३१० ॥
स्वरन्ध्रगोप्ता न्वीक्षिक्यां दण्डनीत्यां तथैव च ।
विनीतस्त्वथ वार्त्तायां त्रय्याञ्चैव नराधिपः ॥३११ ॥
स मन्त्रिणः प्रकुर्व्वीत प्राज्ञान् मौलान् स्थिरान् शुचीन् ।
तैः सार्द्धं चिन्तयेद्राज्यं विप्रेणाथ ततः स्वयम् ॥३१२॥
पुरोहितञ्च कुर्व्वीत दैवज्ञमुदितोदितम् ।
दण्डनीत्याञ्च कुशलमथर्व्वाङ्गिरसे तथा ॥ ३१३ ॥
श्रौतस्मार्त्तक्रियाहेतोर्वृणुयाद्दत्विजस्तथा ।
यज्ञांश्चैव प्रकुर्वीत विधिवद्भूरिदक्षिणान् ॥ ३१४ ॥
भोगांश्च दद्याद्विप्रेभ्यो वसूनि विविधानि च ।
अक्षयोऽयं निधीराज्ञां यद्विप्रेषूपपादितम् ॥ ३१५ ॥
अस्कन्नमव्ययञ्चैव प्रायश्चित्तैरदूषितम् ।
अग्नेः सकाशाद्विप्राग्न्यं पूतं श्रेष्ठमिहोच्यते ॥ ३१६ ॥
धर्म्मेणालब्धमीहेत लब्धं यत्नेन पालयेत् ।
पालितं वर्द्धयेन्नीत्या वृद्धं पात्रेषु निःक्षिपेत् ॥३१७॥
दद्याद्भूमिं निबन्धं वा कृत्वा लेख्यञ्च कारयेत् ।
आगामिभद्रनृपतिपरिज्ञानाय पार्थिवः ॥ ३१८ ॥
पटे वा ताम्रपट्टे वा स्वमुद्रोपरिचिह्नितम् ।
अभिलेख्यात्मनो वंश्यानात्मानञ्च महीपतिः ॥ ३१९॥
प्रतिग्रहपरीमाणं दानाच्छेदोपवर्णनम् ।
स्वहस्तकालसम्पन्नं शासनं कारयेत् स्थिरम् ॥३२०॥
रम्यं पशव्यमाजीव्यं जाङ्गलं देशमावसेत् ।
तत्र दुर्गाणि कुर्व्वीत जनकोशात्मगुप्तये ॥ ३२१ ॥
तत तत्र च निष्णातानध्यक्षान् कुशलान् शुचीन् ।

प्रकुर्य्याद्दायकर्म्मान्तव्ययकर्म्मसु चोद्य तान्॥ २२२॥
नातः परतरो धर्म्मो नृपाणां यदुपार्जितम्।
विप्रेभ्यो दीयते द्रव्यं प्रजाभ्यश्चाभयं तथा॥ २२३॥
य आहवेषु बध्यन्ते भूम्यर्थमपराङ्मुखाः।
अकूटैरायुधैर्यान्ति ते स्वर्गं योगिनो यथा॥ २२४॥
पदानि क्रतुतुल्यानि भग्नेष्वविनिवर्त्तिनाम्।
राजा सुकृतमादत्ते हतानां विपलायिनाम्॥२२५॥
तवाहं वादिनं क्लीवं निर्हेतिं परसङ्गतम्।
न हन्याद्विनिवृत्तञ्च युद्धप्रेक्षणकादिकम्॥ २२६॥
कृतरक्षः समुत्थाय पश्येदायव्ययौ स्वयम्।
व्यवहारांस्ततो दृष्ट्वा स्नात्वा भुञ्जीत कामतः॥२२७॥
हिरण्यं व्यापृतानीतं भाण्डागारेषु निःक्षिपेत्।
पश्येच्चारांस्ततो दूतान् प्रेरयेन्मन्त्रिसंयुतः॥ २२८॥
ततः स्वैरविहारी स्यान्मन्त्रिभिर्व्वा समागतः।
बलानां दर्शनं कृत्वा सेनान्या सह चिन्तयेत्॥२२९॥
सन्ध्यामुपास्य शृणुयाच्चाराणां गूढभाषितम्।
गीतनृत्यैश्च भुञ्जीत पठेत् स्वाध्यायमेव च॥ २३०॥
संविशेत्तूर्य्यघोषेण प्रतिबुध्येत्तथैव च।
शास्त्राणि चिन्तयेद्बुद्ध्या सर्व्वकर्त्तव्यतास्तथा॥ २३१॥
प्रेषयेच्च ततश्चारान् स्वेषु चान्येषु सादरम्।
ऋत्विक्पुरोहिताचार्य्यैराशीर्भिरभिनन्दितः॥२३२॥
दृष्ट्वा ज्योतिर्विदो वैद्यान् दद्याद्गां काञ्चनं महीम्।
नैवेशिकानि च तथा श्रोत्रियाणां गृहाणि च॥२३३॥
ब्राह्मणेषु क्षमी स्निग्धेष्वजिह्मः क्रोधनोऽरिषु।

स्याद्राजा भृत्यवर्गेषु प्रजासु च यथा पिता ॥३३४॥
पुण्यात् षड्भागमादत्ते न्यायेन परिपालयन् ।
सर्वदानाधिकं यस्मात् प्रजानां परिपालनम् ॥३३५॥
चाटुतस्करदुर्वृत्तमहासाहसिकादिभिः ।
पीड्यमानाः प्रजा रचेत् कायस्थैश्च विशेषतः ॥ ३३६ ॥
अरच्यमाणाः कुर्वन्ति यत् किञ्चित् किल्विषं प्रजाः ।
तस्माच्च नृपतेरर्द्धं यस्माद् गृह्णात्यसौ करान् ॥ ३३७ ॥
ये राष्ट्राधिकृता स्तेषां चारैर्ज्ञात्वा विचेष्टितम् ।
साधून् सम्पालयेद्राजा विपरीतांस्तु घातयेत् ॥ ३३८॥
उत्कोचजीविनो द्रव्यहीनान् कृत्वा प्रवासयेत् ।
सम्मानदानसत्कारैः श्रोत्रियान् वासयेत् सदा॥३३९
अन्यायेन नृपो राष्ट्रात् स्वकोषं योऽभिवर्द्धयेत् ।
सोऽचिराद्विगतश्रीको नाशमेति सबान्धवः ॥ ३४० ॥
प्रजापीड़नसन्तापसमुद्भूतो हुताशनः ।
राज्ञः कुलं श्रियं प्राणान् नादग्ध्वा विनिवर्त्तते॥३४१॥
यएव धर्म्मोनृपतेः स्वराष्ट्रपरिपालने ।
तमेव कृत्स्नमाप्नोति परराष्ट्रं वशं नयन् ॥ ३४२ ॥
यस्मिन् देशे य आचारो व्यवहारः कुलस्थितिः ।
तथैव परिपाल्योऽसौ यदा वशमुपागतः ॥ ३४३ ॥
मन्त्रमूलं यतो राज्यमतो मन्त्रं सुरक्षितम् ।
कुर्य्याद्यथास्य न विदुः कर्म्मणामाफलोदयात॥३४४॥
अरिर्मित्रमुदासीनोऽनन्तरस्तत् परः परः ।
क्रमशो मण्डलं चिन्त्यं सामादिभिरुपक्रमैः ॥ ३४५ ॥
उपायाः साम दानञ्च भेदो दण्डस्तथैव ।

सम्यक् प्रयुक्ताः सिद्ध्येयुर्दण्डस्त्वगतिका गतिः ॥३४६॥
सन्धिञ्च विग्रहं यानमासनं संश्रयं तथा।
द्वैधीभावं गुणानेतान् यथावत् परिकल्पयेत् ॥३४७॥
यदा शस्यगुणोपेतं परराष्ट्रं तदा व्रजेत्।
परश्च हीनआत्मा च हृष्टवाहनपूरुषः ॥ ३४८ ॥
दैवे पुरुषकारे च कर्म्मसिद्धिर्व्यवस्थिता।
तत्र दैवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्वदेहिकम् ॥ ३४९ ॥
केचिद्दैवात् स्वभावाच्च कालात् पुरुषकारतः।
संयोगे केचिदिच्छन्ति फलं कुशलबुद्धयः ॥ ३५० ॥
यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत्।
एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिद्ध्यति ॥ ३५१ ॥
हिरण्यभूमिलाभेभ्यो मित्रलब्धिर्वरा यतः।
अतोयतेत तत् प्राप्तौ रक्षेत् सत्यं समाहितः ॥३५२॥
स्वाम्यमात्यो जनोदुर्गं कोषो दण्डस्तथैवच।
मित्राण्येताः प्रकृतयो राज्यं सप्ताङ्गमुच्यते ॥ ३५३ ॥
तदवाप्य नृपोदण्डं दुर्वृत्तेषु निपातयेत्।
धर्मोहि दण्डरूपेण ब्रह्मणा निर्मितः पुरा ॥ ३५४ ॥
स नेतुं न्यायतोऽशक्यो लुब्धेनाकृतबुद्धिना।
सत्यसन्धेन शुचिना सुसहायेन धीमता ॥ ३५५ ॥
यथाशास्त्रं प्रयुक्तः सन् सदेवासुरमानुषम्।
जगदानन्दयेत् सर्वमन्यथा तु प्रकोपयेत् ॥ ३५६ ॥
अधर्म्मदण्डनं स्वर्गकीर्त्तिलोकविनाशनम्।
सम्यक् च दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्त्तिजयावहम् ॥३५७
अपि भ्राता सुतोऽर्घ्यो वा श्वशुरो मातुलोऽपिवा

नाऽदण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति धर्म्माद्विचलितः स्वकात् ॥२५८
योऽदण्ड्यान् दण्डयेद्राजा सम्यग्वध्यांश्च घातयेत् ।
इष्टं स्यात् क्रतुभिस्तेन सहस्रशतदक्षिणैः ॥ २५९ ॥
इति संचिन्त्य नृपतिः क्रतुतुल्यफलं पृथक् ।
व्यवहारान् स्वयं पश्येत् सभ्यैः परिवृतोऽन्वहम् ॥२६०
कुलानि जातीः श्रेणीश्च गणान् जानपदांस्तथा ।
स्वधर्म्मचलितान्राजा विनीय स्थापयेत् पथि ॥ २६१ ॥
जालसूर्य्यमरीचिस्थं त्रसरेणूरजः स्मृतम् ।
तेऽष्टौ लिक्षा तु तास्तिस्रो राजसर्षप उच्यते ॥ २६२ ॥
गौरस्तु ते त्रयः षट् ते यवो मध्यस्तु ते त्रयः ।
कृष्णलः पञ्च ते माषस्ते सुवर्णस्तु षोड़श ॥ २६३ ॥
पलं सुवर्णाश्चत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्त्तितम् ।
द्वे कृष्णले रूप्यमाषो धरणं षोड़शैव ते ॥ २६४ ॥
शतमानस्तु दशभिर्धरणैः पलमेव च ।
निष्कः सुवर्णाश्चत्वारः कार्षिकस्ताम्रिकः पणः ॥२६५॥
साशीतिः पणसाहस्रो दण्ड उत्तमसाहसः ।
तदर्द्धं मध्यमः प्रोक्तस्तदर्द्धमधमः स्मृतः ॥ २६६ ॥
धिग्दण्डस्त्वथ वाग्दण्डो धनदण्डो वधस्तथा ।
योज्या व्यस्ताः समस्ता वा अपराधवशादिमे ॥२६७ ॥
ज्ञात्वापराधं देशञ्च कालं बलमथापि वा ।
वयः कर्म्म च वित्तञ्च दण्डं दण्ड्येषु पातयेत् ॥२६८ ॥
इति याज्ञवल्कीये धर्म्मशास्त्रे आचारो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥
अथ द्वितीयोऽध्यायः व्यवहारान् नृपः पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सह ।
धर्म्मशास्त्रानुसारेण क्रोधलोभविवर्जितः ॥ १ ॥

श्रुताध्ययनसम्पन्ना धर्म्मज्ञाः सत्यवादिनः।
राज्ञा सभासदः कार्य्या रिपौ मित्रे च ये समाः ॥२॥
अपश्यता कार्य्यवशाद्व्यवहारान् नृपेण तु।
सभ्यैः सह नियोक्तव्यो ब्राह्मणः सर्वधर्म्मवित् ॥ ३ ॥
रागाल्लोभाद्भयाद्वापि स्मृत्यपेतादिकारिणः।
सभ्याः पृथक् पृथक् दण्ड्या विवादाद्द्विगुणं दमम् ॥४॥
स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाधर्षितः परैः।
आवेदयति चेद्राज्ञे व्यवहारपदं हि तत् ॥ ५ ॥
प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना।
समामासतदर्द्धाहर्नामजात्यादिचिह्नितम् ॥ ६ ॥
श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यं पूर्व्वावेदकसन्निधौ।
ततोऽर्थी लेखयेत् सद्यः प्रतिज्ञातार्थसाधनम् ॥ ७ ॥
तत्सिद्धौ सिद्धिमाप्नोति विपरीतमतोऽन्यथा।
चतुष्पाद्व्यवहारोऽयं विवादेषूपदर्शितः ॥ ८ ॥
अभियोगमनिस्तीर्य्य नैनं प्रत्यभियोजयेत्।
अभियुक्तञ्च नान्येन नोक्तं विप्रकृतं नयेत् ॥ ९ ॥
कुर्य्यात् प्रत्यभियोगञ्च कलहे साहसेषु च।
उभयोः प्रतिभूर्ग्राह्यः समर्थः कार्य्यनिर्णये ॥ १० ॥
निह्नवे भावितो दद्याद्धनं राज्ञे च तत्समम्।
मिथ्याभियोगी द्विगुणमभियोगाद्धनं हरेत् ॥ ११ ॥
साहसस्तेयपारुष्यगोभिशापात्यये स्त्रियाम्।
विवादयेत् सद्यएव कालोऽन्यत्रेच्छया स्मृतः ॥१२ ॥
देशाद्देशान्तरं याति सृक्कणी परिलेढ़ि च।
ललाटं स्विद्यते यस्य मुखं वैवर्ण्यमेति च ॥ १३ ॥

परिशुष्यत्स्खलद्वाक्योविरुद्धं बहु भाषते ।
वाक्चक्षुः पूजयति नो तथोष्ठौ निर्भुजत्यपि ॥ १४ ॥
स्वभावाद्विकृतिं गच्छन् मनोवाक्कायकर्मभिः ।
अभियोगे च साक्ष्ये वा दुष्टः स परिकीर्त्तितः ॥१५ ॥
सन्दिग्धार्थं स्वतन्त्रो यः साधयेद् यश्च निष्पतेत् ।
नचाहूतो वदेत् किञ्चिद्धीनो दण्ड्यश्च स स्मृतः ॥१६॥
साक्षिषूभयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः ।
पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्त्युत्तरवादिनः ॥ १७ ॥
सपणश्चेद्विवादः स्यात्तत्र हीनन्तु दापयेत् ।
दण्डञ्च सपणं राज्ञे धनिने धनमेव च ॥ १८ ॥
छलं निरस्य भूतेन व्यवहारान्नयेन्नृपः ।
भूतमप्यनुपन्यस्तं हीयते व्यवहारतः ॥ १९ ॥
निह्नुते लिखितं नैकमेकदेशविभावितः ।
दाप्यः सर्वं नृपेणार्थं न ग्राह्यस्त्वनिवेदितः ॥ २० ॥
स्मृत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवान् व्यवहारतः ।
अर्थशास्त्रात्तु बलवद्धर्मशास्त्रमिति स्थितिः ॥ २१ ॥
प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति कीर्त्तितम् ।
एषामन्यतमाभावे दिव्यान्यतममुच्यते ॥ २२ ॥
सर्व्वेष्वथ विवादेषु बलवत्युत्तरा क्रिया ।
आधौ प्रतिग्रहे क्रीते पूर्व्वातु बलवत्तरा ॥ २३ ॥
पश्यतो ब्रुवतो भूमेर्हानिर्विंशतिवार्षिकी ।
परेण भुज्यमानाया धनस्य दशवार्षिकी ॥ २४ ॥
आधिसीमोपनिःक्षेपजड़बालधनैर्विना ।
तथोपनिधिराजस्त्रीश्रोत्रियाणां धनैरपि ॥ २५ ॥

आध्यादीनां विहर्त्तारं धनिने दापयेद्धनम् ।
दण्डञ्च तत्समं राज्ञे शक्त्यपेक्षमथापि वा ॥ २६ ॥
आगमोऽभ्यधिको भोगाद्विना पूर्वक्रमागतात् ।
आगमोऽपि बलं नैव भुक्तिः स्तोकापि यत्र नो ॥ २७ ॥
आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् ।
न तत्सुतस्तत्सुतो वा भुक्तिस्तत्र गरीयसी ॥ २८ ॥
योऽभियुक्तः परेतः स्यात्तस्य रिक्थी तमुद्धरेत् ।
न तत्र कारणं भुक्तिरागमेन विनाकृता ॥ २९ ॥
आगमेन विशुद्धेन भोगो याति प्रमाणताम् ।
अविशुद्धागमो भोगः प्रामाण्यं नैव गच्छति ॥ ३० ॥
नृपेणाधिकृताः पूगाः श्रेणयोऽथ कुलानि च ।
पूर्वं पूर्वं गुरु ज्ञेयं व्यवहारविधौ नृणाम् ॥ ३१ ॥
बलोपधिविनिर्वृत्तान् व्यवहारान्निवर्त्तयेत् ।
स्त्रीनक्तमन्तरागारबहिःशत्रुकृतांस्तथा ॥ ३२ ॥
मत्तोन्मत्तार्त्तव्यसनिबालभीतादियोजितः ।
असम्बद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिद्ध्यति ॥ ३३ ॥
प्रणष्टाधिगतं देयं नृपेण धनिने धनम् ।
विभावयेन्न चेल्लिङ्गैस्तत्समं दण्डमर्हति ॥ ३४ ॥
राजा लब्ध्वा निधिं दद्याद्द्विजेभ्योऽर्द्धं द्विजः पुनः ।
विद्वानशेषमादद्यात् स सर्वस्य प्रभुर्यतः ॥ ३५ ॥
इतरेण निधौ लब्धे राजा षष्ठांशमाहरेत् ।
अनिवेदितविज्ञातो दाप्यस्तं दण्डमेव च ॥ ३६ ॥
देयं चौरहृतं द्रव्यं राज्ञा जानपदाय तु ।
अददद्धि समाप्नोति किल्बिषं यस्य तस्य तत् ॥ ३७ ॥

अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके।
वर्णक्रमाच्छतं द्वित्रिचतुःपञ्चकमन्यथा॥ ३८॥
कान्तारगास्तु दशकं सामुद्रा विंशकं शतम्।
दद्युर्वा स्वकृतां वृद्धिं सर्वे सर्वासु जातिषु॥ ३९॥
सन्ततिस्तु पशुस्त्रीणां रसस्याष्टगुणा परा।
वस्त्रधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणाः स्मृताः॥४०॥
प्रपन्नं साधयन्नर्थं न वाच्यो नृपतेर्भवेत्।
साध्यमानो नृपं गच्छन् दण्ड्यो दाप्यश्च तद्धनम्॥४१॥
गृहीता तु क्रमाद्दाप्यो धनिनामधमर्णिकः॥४१॥
दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव नृपतेस्तदनन्तरम्॥ ४२॥
राज्ञाधमर्णिको दाप्यः साधिताद्दशकं शतम्।
पञ्चकञ्च शतं दाप्यः प्राप्तार्थो ह्युत्तमर्णकः॥ ४३॥
हीनजातिं परिक्षीणं ऋणार्थं कर्म कारयेत्।
ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम्॥ ४४॥
दीयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम्।
मध्यस्थस्थापितं तत्स्याद्वर्द्धते न ततः परम्॥ ४५॥
अविभक्तैः कुटुम्बार्थे यदृणञ्च कृतं भवेत्।
दद्युस्तदृक्थिनः प्रेते प्रोषिते वा कुटुम्बिनि॥ ४६॥
न योषित् पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता।
दद्यादृते कुटुम्बार्थान्न पतिः स्त्रीकृतं तथा॥ ४७॥
सुराकामद्यूतकृतं दण्डशुल्कावशिष्टकम्।
वृथादानं तथैवेह पुत्रो दद्यान्न पैतृकम्॥ ४८॥
गोपशौण्डिकशैलूषरजकव्याधयोषिताम्।
ऋणं दद्यात् पतिस्तेषां यस्मादृत्तिस्तदाश्रया॥४९॥

प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या वा सह यत्कृतम् ।
स्वयं कृतं वा यदृणं नान्यत् स्त्री दातुमर्हति ॥५०॥

पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिप्लुतेऽथवा ।
पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निह्नवे साक्षिभावितम् ॥५१॥

ऋक्थग्राह ऋणं दाप्यो योषिद्ग्राहस्तथैव च ।
पुत्रोऽनन्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य ऋक्थिनः ॥ ५२ ॥

भ्रातॄणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि ।
प्रातिभाव्यमृणं साक्ष्यमविभक्ते न तु स्मृतम् ॥ ५३ ॥

दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते ।
आद्यौ तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥५४॥

दर्शनप्रतिभूर्यत्र मृतः प्रात्ययिकोऽपि वा ।
न तत् पुत्रा ऋणं दद्युर्दद्युर्दानाय ये स्थिताः॥५५॥

बहवः स्युर्यदि स्वांशैर्दद्युः प्रतिभुवो धनम् ।
एकच्छायाश्रितेष्वेषु धनिकस्य यथारुचि ॥ ५६ ॥

प्रतिभूर्दापितो यत्तु प्रकाशं धनिनो धनम् ।
द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तद्भवेत् ॥ ५७ ॥

सन्ततिः स्त्रीपशुष्वेव धान्यं त्रिगुणमेव च ।
वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणस्तथा ॥ ५८ ॥

आधिः प्रणश्येद्द्विगुणे धने यदि न मोक्ष्यते ।
काले कालकृतं नश्येत् फलभोग्यो न नश्यति ॥५९॥

गोप्याधिभोगे नो वृद्धिः सोपकारेऽथ हापिते ।
नष्टो देयो विनष्टश्च दैवराजकृतादृते ॥ ६० ॥

आधेः स्वीकरणात् सिद्धी रक्ष्यमाणोऽप्यसारताम् ।
यातश्चेदन्य आधेयो धनभाग्वा धनी भवेत् ॥ ६१ ॥

चरित्रबन्धककृतं सवृद्ध्या दापयेद्धनम्।
सत्यङ्कारकृतं द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदापयेत्॥ ६२॥
उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिः स्तेनोऽन्यथा भवेत्।
प्रयोजकेऽसति धनं कुले न्यस्याधिमाप्नुयात्॥ ६३॥
तत्कालकृतमूल्यो वा तत्र तिष्ठेदवृद्धिकः।
विना धारणकाद्वापि विक्रीणीत ससाक्षिकम्॥ ६४॥
यदा तु द्विगुणीभूतमृणमाधौ तदा खलु।
मोच्य आधिस्तदुत्पन्ने प्रविष्टे द्विगुणे धने॥ ६५॥

इति ऋणादानप्रकरणम्॥

वासनस्थमनाख्याय हस्तेऽन्यस्य यदर्पितम्।
द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत्॥ ६६॥
न दाप्योऽपहृतं तत्तु राजदैविकतस्करैः।
भ्रेषश्चेन्मार्गितेऽदत्ते दाप्यो दण्डश्च तत्समम्॥ ६७॥
आजीवन् स्वेच्छया दण्ड्यो दाप्यस्तच्चापि सोदयम्।
याचितान्वाहितन्यासनिःक्षेपादिष्वयं विधिः॥ ६८॥

इति निःक्षेपादिप्रकरणम्॥

तपस्विनो दानशीलाः कुलीनाः सत्यवादिनः।
धर्मप्रधाना ऋजवः पुत्रवन्तो धनान्विताः॥ ६९॥
त्र्यवराः साक्षिणो ज्ञेयाः श्रौतस्मार्तक्रियारताः।
यथाजाति यथावर्णं सर्वे सर्वेषु वा स्मृताः॥ ७०॥
श्रोत्रियास्तापसा वृद्धा ये च प्रव्रजितादयः।
असाक्षिणस्ते वचनान्नात्र हेतुरुदाहृतः॥ ७१॥

स्त्रीवृद्धबालकितवमत्तोन्मत्ताभिशस्तकाः।
रङ्गावतारिपाखण्डिकूटकृद्विकलेन्द्रियाः॥ ७२ ॥
पतिताप्तार्थसम्बन्धिसहायरिपुतस्कराः।
साहसी दृष्टदोषश्च निर्धूताद्यास्त्वसाक्षिणः॥ ७३ ॥
उभयानुमतः साक्षी भवत्येकोऽपि धर्मवित्।
सर्व्वः साक्षी संग्रहणे चौर्य्यपारुष्यसाहसे॥ ७४ ॥
साक्षिणः श्रावयेद्वादिप्रतिवादिसमीपगान्।
ये च पातककृतां लोका महापातकिनां तथा॥ ७५ ॥
अग्निदानाञ्च ये लोका ये च स्त्रीबालघातिनाम्।
स तान् सर्व्वान् समाप्नोति यः साक्ष्यमनृतं वदेत्॥ ७६ ॥
सुकृतं यत्त्वया किञ्चिज्जन्मान्तरशतैः कृतम्।
तत् सर्व्वं तस्य जानीहि यं पराजयसे मृषा॥ ७७ ॥
अब्रुवन् हि नरः साक्ष्यमृणं सदशबन्धकम्।
राज्ञा सर्व्वं प्रदाप्यः स्यात् षट्चत्वारिंशकेऽहनि॥ ७८ ॥
न ददाति च यः साक्ष्यं जानन्नपि नराधमः।
स कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्यो दण्डेन चैव हि॥ ७९ ॥
द्वैधे बहूनां वचनं समेषु गुणिनां तथा।
गुणिद्वैधे तु वचनं ग्राह्यं ये गुणवत्तमाः॥ ८० ॥
यस्योचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत्।
अन्यथावादिनो यस्य ध्रुवं तस्य पराजयः॥ ८१ ॥
उक्तेऽपि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमाः।
द्विगुणा वान्यथा ब्रूयुः कूटाः स्युः पूर्व्वसाक्षिणः॥ ८२ ॥
पृथक् पृथग्दण्डनीयाः कूटकृत् साक्षिणस्तथा।
विवादाद्द्विगुणं दण्डं विवास्यो ब्राह्मणः स्मृतः॥ ८३ ॥

यः साक्ष्यं श्रावितोऽन्येभ्यो निह्नुते तत्तमोवृतः ।
स दाप्योऽष्टगुणं दण्डं ब्राह्मणन्तु विवासयेत् ॥ ८४ ॥
वर्णिनां हि वधो यत्र तत्र साक्ष्यनृतं वदेत् ।
तत् पावनाय निर्वाप्यश्चरुः सारस्वतो द्विजैः ॥ ८५ ॥

इति साक्षिप्रकरणम् ॥

—

यः कश्चिदर्थो निष्णातः स्वरुच्या तु परस्परम् ।
लेख्यन्तु साक्षिमत् कार्यं तस्मिन् धनिकपूर्वकम् ॥ ८६
समामासतदर्द्धाहर्नामजातिस्वगोत्रकैः ।
सब्रह्मचारिकात्मीयपितृनामादिचिह्नितम् ॥ ८७ ॥
समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वहस्तेन निवेशयेत् ।
मतं मेऽमुकपुत्रस्य यदत्रोपरिलेखितम् ॥ ८८ ॥
साक्षिणश्च स्वहस्तेन पितृनामकपूर्वकम् ।
अत्राहममुकः साक्षी लिखेयुरिति ते समाः ॥ ८९ ॥
उभयाभ्यर्थितेनैतन्मया ह्यमुकसूनुना ।
लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् ॥ ९०
विनापि साक्षिभिर्लेख्यं स्वहस्तलिखितन्तु यत् ।
तत्प्रमाणं स्मृतं लेख्यं बलोपधिकृतादृते ॥ ९१ ॥
ऋणं लेख्यकृतं देयं पुरुषैस्त्रिभिरेव तु ।
आधिस्तु भुज्यते तावद्यावत्तन्न प्रदीयते ९२ ॥
देशान्तरस्थे दुर्लेख्ये नष्टोन्मृष्टे हृते तथा ।
भिन्ने दग्धेऽथवा छिन्ने लेख्यमन्यत्तु कारयेत् ॥ ९३ ॥
सन्दिग्धलेख्यशुद्धिः स्यात् स्वहस्तलिखितादिभिः ।
युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसम्बन्धागमहेतुभिः ॥ ९४ ॥

लेख्यस्य पृष्ठेऽभिलिखेद्दत्वा दत्वा धनं ऋणी।
धनी चोपगतं दद्यात् स्वहस्तपरिचिह्नितम् ॥९५॥
दत्त्वर्णं पाटयेल्लेख्यं शुद्ध्यै वान्यत्तु कारयेत्।
साक्षिमच्च भवेद्यद्वा तद्दातव्यं ससाक्षिकम् ॥ ९६॥

इति लेख्यप्रकरणम् ॥

तुलाग्न्यापो विषं कोषो दिव्यानीह विशुद्धये।
महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्थेऽभियोक्तरि॥ ९७ ॥
रुच्या वान्यतरः कुर्य्यादितरो वर्त्तयेच्छिरः।
विनापि शीर्षकात् कुर्य्यान्नृपद्रोहेऽथ पातके॥ ९८ ॥
सचेलं स्नातमाहूय सूर्य्योदय उपोषितम्।
कारयेत् सर्वदिव्यानि नृपब्राह्मणसन्निधौ ॥ ९९ ॥
तुला स्त्रीबालवृद्धान्धपङ्गुब्राह्मणरोगिणाम्।
अग्निर्जलं वा शूद्रस्य यवाः सप्त विषस्य वा ॥ १०० ॥
नासहस्राद्धरेत् फालं न विषं न तुलां तथा।
नृपार्थेष्वभियोगे च वहेयुः शुचयः सदा ॥ १०१ ॥
तुलाधारणविद्वद्भिरभियुक्तस्तुलाश्रितः।
प्रतिमानसमीभूतो रेखां कृत्वावतारितः॥ १०२ ॥
त्वं तुले! सत्यधामासि पुरा देवैर्विनिर्मिता।
तत्सत्यं वद कल्याणि! संशयान्मां विमोचय॥ १०३ ॥
यद्यस्मि पापकृन्मात! स्ततो मां त्वमधोनय।
शुद्धश्चेद्गमयोर्द्ध्वं मां तुलामित्यभिमन्त्रयेत्॥ १०४ ॥
करौ विमृदितव्रीहेर्लक्षयित्वा ततोन्यसेत्।
सप्ताश्वत्थस्य पत्राणि तावत् सूत्रेण वेष्टयेत्॥ १०५ ॥

त्वमग्ने ! सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक ! ।
साक्षिवत् पुण्यपापेभ्यो ब्रूहि सत्यं कवे मम ॥१०६॥
तस्येत्युक्तवतो लौहं पञ्चाशत्पलिकं समम् ।
अग्निवर्णं न्यसेत्पिण्डं हस्तयोरुभयोरपि ॥ १०७ ॥
स तमादाय सप्तैव मण्डलानि शनैर्व्रजेत् ।
षोड़शाङ्गुलकं ज्ञेयं मण्डलं तावदन्तरम् ॥ १०८ ॥
मुक्ताग्निं मृदितव्रीहिरदग्धः शुद्धिमाप्नुयात् ।
अन्तरा पतिते पिण्डे सन्देहे वा पुनर्हरेत् ॥ १०९ ॥
सत्येन माभिरक्ष त्वं वरुणेत्यभिशाप्य कम् ।
नाभिदघ्नोदकस्थस्य गृहीत्वोरू जलं विशेत् ॥ ११०॥
समकालमिषुं मुक्तमानीयान्यो जवी नरः ।
गते तस्मिन्निमग्नाङ्गं पश्येच्चेच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ १११ ॥
त्वं विष ! ब्रह्मणः पुत्र ! सत्यधर्मे व्यवस्थितः ।
त्रायस्वास्मादभीशापात् सत्येन भव मेऽमृतम् ॥ ११२॥
एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गं भक्षयेद्धिमशैलजम् ।
यस्य वेगैर्विना जीर्य्येत्तस्य शुद्धिं विनिर्द्दिशेत् ॥११३॥
देवानुग्रान् समभ्यर्च्य तत्स्नानोदकमाहरेत् ।
संश्राव्य पाययेत्तस्माज्जलन्तु प्रसृतित्रयम् ॥ ११४ ॥
आचतुर्द्दशमादह्नो यस्य नो राजदैविकम् ।
व्यसनं जायते घोरं स शुद्धः स्यादसंशयः ॥ ११५ ॥

इति दिव्यप्रकरणम् ।

विभागञ्चेत् पिता कुर्य्यात् स्वेच्छया विभजेत्सुतान् ।
ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन सर्वे वा स्युः समांशिनः ॥ ११६॥

कुर्य्यात् समानंशान् पत्न्यः कार्य्याः समांशिकाः ।
न दत्तं स्त्रीधनं यासां भर्त्रा वा श्वशुरेण वा ॥११७॥
शक्तस्यानीहमानस्य किञ्चिद्दत्त्वा पृथक् क्रिया ।
न्यूनाधिकविभक्तानां धर्म्म्यः पितृकृतः स्मृतः ॥११८॥
विभजेरन् सुताः पित्रोरूर्द्ध्वं रिक्थमृणं समम् ।
मातुर्दुहितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽन्वयः ॥ ११९ ॥
पितृद्रव्याविरोधेन यदन्यत् स्वयमर्जितम् ।
मैत्रमौद्वाहिकञ्चैव दायादानां न तद्भवेत् ॥ १२० ॥
क्रमादभ्यागतं द्रव्यं हृतमभ्युद्धरेत्तु यः ।
दायादेभ्यो न तद्दद्याद्विद्यया लब्धमेव च ॥ १२१ ॥
यत्किञ्चित् पितरि प्रेते धनं ज्येष्ठोऽधिगच्छति ।
भागी यवीयसां तत्र यदि विद्यानुपालिनः ॥ १२२ ॥
सामान्यार्थसमुत्थाने विभागस्तु समः स्मृतः ।
अनेकपितृकाणान्तु पितृतो भागकल्पना ॥ १२३ ॥
भूर्य्या पितामहोपात्ता निबन्धो द्रव्यमेव वा ।
तत्र स्यात् सदृशं स्वाम्यं पितुः पुत्रस्य चोभयोः ॥१२४
विभक्तेषु सुतो जातः सवर्णायां विभागभाक् ।
दृश्याद्वा तद्विभागः स्यादायव्ययविशोधितात् ॥१२५
पितृभ्यां यस्य यद्दत्तं तत्तस्यैव धनं भवेत् ।
पितुरूर्द्ध्वं विभजतां माताऽप्यंशं समं हरेत् ॥ १२६ ॥
असंस्कृतास्तु संस्कार्य्या भ्रातरः पूर्व्वसंस्कृतैः ।
भगिन्यश्च निजादंशाद्दत्त्वांशन्तु तुरीयकम् ॥ १२७ ॥
चतुस्त्रिद्व्येकभागाः स्युर्वर्णशो ब्राह्मणात्मजाः ।
क्षत्रजास्त्रिद्व्येकभागा विड्जास्तु द्व्येकभागिनः ॥१२८॥

अन्योन्यापहृतं द्रव्यं विभक्ते यत्तु दृश्यते ।
तत्पुनस्ते समैरंशैर्विभजेरन्निति स्थितिः ॥ १२९ ॥
अपुत्रेण परक्षेत्रे नियोगोत्पादितः सुतः ।
उभयोरप्यसौ रिक्थी पिण्डदाता च धर्म्मतः ॥ १३० ॥
औरसो धर्म्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुतः ।
क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेणेतरेण वा ॥ १३१ ॥
गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढजस्तु सुतो मतः ।
कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतो मतः ॥ १३२ ॥
अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवस्तथा ।
दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥ १३३ ॥
क्रीतस्तु ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमस्तु स्वयं कृतः ।
दत्तात्मा तु स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सहोढजः ॥ १३४ ॥
उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु सोऽपविद्धो भवेत् सुतः ।
पिण्डदोंऽशहरश्चैषां पूर्व्वाभावे परः परः ॥ १३५ ॥
सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः ।
जातोऽपि दास्यां शूद्रेण कामतोंऽशहरो भवेत् ॥ १३६ ॥
मृते पितरि कुर्य्युस्तं भ्रातरस्त्वर्द्धभागिनम् ।
अभ्रातृको हरेत् सर्व्वं दुहितॄणां सुतादृते ॥ १३७ ॥
पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा ।
तत् सुतो गोत्रजो बन्धुः शिष्यः सब्रह्मचारिणः ॥ १३८ ॥
एषामभावे पूर्व्वस्य धनभागुत्तरोत्तरः ।
स्वर्यातस्य ह्यपुत्रस्य सर्व्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ १३९ ॥
वानप्रस्थयतिब्रह्मचारिणामृक्थभागिनः ।
क्रमेणाचार्य्यसच्छिष्यधर्म्मभ्रात्रेकतीर्थिनः ॥ १४० ॥

संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः ।
दद्याच्चापहरेच्चांशं जातस्य च मृतस्य च ॥ १४१ ॥
अन्योदर्यस्तु संसृष्टी नान्योदर्यो धनं हरेत् ।
असंसृष्ट्यपि चादद्यात् संसृष्टो नान्यमातृजः ॥ १४२ ॥
क्लीवोऽथ पतितस्तज्जः पङ्गुरुन्मत्तको जडः ।
अन्धोऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्त्तव्याः स्युर्निरंशकाः ॥१४३
औरसाः क्षेत्रजास्त्वेषां निर्दोषा भागहारिणः ।
सुताश्चैषां प्रभर्त्तव्या यावद्वै भर्तृसात्कृताः ॥ १४४ ॥
अपुत्रा योषितश्चैषां भर्त्तव्याः साधुवृत्तयः ।
निर्व्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च ॥१४५॥
पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् ।
आधिवेदनिकाद्यञ्च स्त्रीधनं परिकीर्त्तितम् ॥ १४६ ॥
बन्धुदत्तं तथा शुल्कमन्वाधेयकमेव वा ।
अतीतायामप्रजसि बान्धवास्तदवाप्नुयुः ॥ १४७ ॥
अप्रजःस्त्रीधनं भर्त्तुर्ब्राह्म्यादिषु चतुर्ष्वपि ।
दुहितॄणां प्रसूता चेत् शेषेषु पितृगामि तत् ॥१४८॥
दत्त्वा कन्यां हरन् दण्ड्यो व्ययं दद्याच्च सोदयम् ।
मृतायां दत्तमादद्यात्परिशोध्योभयव्ययम् ॥ १४९ ॥
दुर्भिक्षे धर्मकार्य्ये च व्याधौ सम्प्रतिरोधके ।
गृहीतं स्त्रीधनं भर्त्ता न स्त्रियै दातुमर्हति ॥१५०॥
अधिविन्नस्त्रियै दद्यादाधिवेदनिकं समम् ।
न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै दत्ते त्वर्द्धं प्रकीर्त्तितम् ॥१५१॥
विभागनिह्नवे ज्ञातिबन्धुसाक्ष्यभिलेखितैः ।

विभागभावना ज्ञेया गृहक्षेत्रैश्च यौतकैः ॥ १५२ ॥

इति रिक्थविभागप्रकरणम् ॥

सीम्नो विवादे क्षेत्रस्य सामन्ताः स्थविरादयः ।
गोपाः सीमाकृषाणा ये सर्वे च वनगोचराः ॥ १५३ ॥
नयेयुरेते सीमानं स्थूलाङ्गारतुषद्रुमैः ।
सेतुवल्मीकनिम्नास्थिचैत्याद्यैरुपलक्षिताम् ॥ १५४ ॥
सामन्ता वा समग्रामाश्चत्वारोऽष्टौ दशापि वा ।
रक्तस्रग्वसनाः सीमां नयेयुः क्षितिधारिणः ॥ १५५ ॥
अनृते च पृथग्दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम् ।
अभावे ज्ञातृचिह्नानां राजा सीम्नः प्रवर्तिता ॥१५६॥
आरामायतनग्रामनिपानोद्यानवेश्मसु ।
एष एव विधिर्ज्ञेयो वर्षाम्बुप्रवहादिषु ॥ १५७ ॥
मर्य्यादायाः प्रभेदे तु सीमातिक्रमणे तथा ।
क्षेत्रस्य हरणे दण्डा अधमोत्तममध्यमाः ॥ १५८ ॥
न निषेध्योऽल्पबाधस्तु सेतुः कल्याणकारकः ।
परभूमिं हरन् कूपः स्वल्पक्षेत्रो बहूदकः ॥ १५९ ॥
स्वामिने योऽनिवेद्यैव क्षेत्रे सेतुं प्रवर्त्तयेत् ।
उत्पन्ने स्वामिनो भोगस्तदभावे महीपतेः ॥ १६० ॥
फालाहतमपि क्षेत्रं यो न कुर्य्यान्न कारयेत् ।
स प्रदाप्यः कृष्टफलं क्षेत्रमन्येन कारयेत् ॥ १६१ ॥

इति सीमाविवादप्रकरणम् ॥

माषानष्टौ तु महिषी सस्यघातस्य कारिणी ।
दण्डनीया तदर्द्धन्तु गौस्तदर्द्धमजाविकम् ॥ १६२ ॥

भक्षयित्वोपविष्टानां यथोक्ताद्द्विगुणो दमः ।
सममेषां विवीतेऽपि खरोष्ट्रं महिषीसमम् ॥ १६२ ॥
यावत्सस्यं विनश्येत्तु तावत् स्यात् क्षेत्रिणः फलम् ।
गोपस्ताड्यस्तु गोमी तु पूर्वोक्तं दण्डमर्हति ॥ १६४ ॥
पथि ग्रामविवीतान्ते क्षेत्रे दोषो न विद्यते ।
अकामतः कामचारे चौरवद्दण्डमर्हति ॥ १६५ ॥
महोक्षोत्सृष्टपशवः सूतिकागन्तुकादयः ।
पालो येषान्तु ते मोच्या दैवराजपरिप्लुताः ॥ १६६ ॥
यथार्पितान् पशून् गोपः सायं प्रत्यर्पयेत्तथा ।
प्रमादमृतनष्टांश्च प्रदाप्यः कृतवेतनः ॥ १६७ ॥
पालदोषविनाशे च पाले दण्डो विधीयते ।
अर्द्धत्रयोदशपणः स्वामिनो द्रव्यमेव च ॥ १६८ ॥
ग्रामेच्छया गोप्रचारो भूमिराजवशेन वा ।
द्विजस्तृणैधःपुष्पाणि सर्वतः स्ववदाहरेत् ॥ १६९ ॥
धनुःशतं परीणाहो ग्रामक्षेत्रान्तरं भवेत् ।
द्वे शते कर्वटस्य स्यान्नगरस्य चतुःशतम् ॥ १७० ॥

इति स्वामिपालविवादप्रकरणम् ॥

स्वं लभेतान्यविक्रीतं क्रेतुर्दोषोऽप्रकाशिते ।
हीनाद्रहो हीनमूल्ये वेलाहीने च तस्करः ॥ १७१ ॥
नष्टापहृतमासाद्य हर्त्तारं ग्राहयेन्नरम् ।
देशकालातिपत्तौ च गृहीत्वा स्वयमर्पयेत् ॥ १७२ ॥
विक्रेतुर्दर्शनाच्छुद्धिः स्वामी द्रव्यं नृपो दमम् ।
क्रेता मूल्यमवाप्नोति तस्माद्यस्तस्य विक्रयी ॥ १७३ ॥

आगमेनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा ।
पञ्चबन्धो दमस्तत्र राज्ञे तेनाविभाविते ॥ १७४ ॥
हृतं प्रणष्टं यो द्रव्यं परहस्तादवाप्नुयात् ।
अनिवेद्य नृपे दण्ड्यः स तु षण्णवतिं पणान् ॥१७५॥
शौल्किकैः स्थानपालैर्वा नष्टापहृतमाहृतम् ।
अर्वाक् संवत्सरात् स्वामी हरेत परतो नृपः ॥१७६
पणानेकशफे दद्याच्चतुरः पञ्च मानुषे ।
महिषोष्ट्रगवां द्वौ द्वौ पादं पादमजाविके ॥ १७७ ॥

इत्यस्वामिविक्रयप्रकरणम् ॥

स्वं कुटुम्बाविरोधेन देयं दारसुतादृते ।
नान्वये सति सर्वस्वं यच्चान्यस्मै प्रतिश्रुतम् ॥१७८॥
प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात् स्थावरस्य विशेषतः ।
देयं प्रतिश्रुतञ्चैव दत्त्वा नापहरेत् पुनः ॥ १७९ ॥

इति दत्ताप्रदानिकं नामप्रकरणम् ॥

दशैकपञ्चसप्ताहमासत्र्यहार्धमासिकम् ।
बीजायोवाह्यरत्नस्त्रीदोह्यपुंसां परीक्षणम् ॥ १८० ॥
अग्नौ सुवर्णमक्षीणं रजते द्विपलं शते ।
अष्टौ त्रपुणि सीसे च ताम्रे पञ्चदशायसि ॥ १८१ ॥
शते दश पला वृद्धिरौर्णे कार्पाससौत्रिके ।
मध्ये पञ्चपला सूत्रे सूक्ष्मे तु त्रिपला मता ॥ १८२ ॥
कार्मिके रोमबद्धे च त्रिंशद्भागक्षयो मतः ।
न क्षयो न च वृद्धिः स्यात् कौशेये वल्कलेषु च ॥१८३

देशं कालञ्च भोगञ्च ज्ञात्वा नष्टे बलाबलम्।
द्रव्याणां कुशला ब्रूयुर्यत्तद्दाप्यमसंशयम्॥ १८४॥
इति क्रीतानुशयप्रकरणम्।

बलाद्दासीकृतश्चौरैर्विक्रीतश्चापि मुच्यते।
स्वामिप्राणप्रदो भक्तत्यागात्तन्निष्क्रयादपि॥ १८५॥
प्रव्रज्यावसितो राज्ञो दासश्चामरणान्तिकः।
वर्णानामानुलोम्येन दास्यं न प्रतिलोमतः॥ १८६॥
कृतशिल्पोऽपि निवसेत् कृतकालं गुरोर्गृहे।
अन्तेवासी गुरुप्राप्तभोजनस्तत्फलप्रदः॥ १८७॥
राजा कृत्वा पुरे स्थानं ब्राह्मणान्न्यस्य तत्र तु।
त्रैविद्यं वृत्तिमद् ब्रूयात् स्वधर्म्मः पाल्यतामिति॥१८८॥
निजधर्म्माविरोधेन यस्तु सामयिको भवेत्।
सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्म्मो राजकृतश्च यः॥१७९॥
गणद्रव्यं हरेद्यस्तु सम्विदं लङ्घयेच्च यः।
सर्व्वस्वहरणं कृत्वा तं राष्ट्राद्विप्रवासयेत्॥ १९०॥
कर्त्तव्यं वचनं सर्वैः समूहहितवादिनाम्।
यस्तत्र विपरीतः स्यात् स दाप्यः प्रथमं दमम्॥१९१॥
समूहकार्य्य आयातान् कृतकार्य्यान् विसर्ज्जयेत्।
स दानमानसत्कारैः पूजयित्वा महीपतिः॥ १९२॥
समूहकार्य्यप्रहितो यल्लभेत तदर्पयेत्।
एकादशगुणं दाप्यो यद्यसौ नार्पयेत् स्वयम्॥१९३॥
धर्म्मज्ञाः शुचयोऽलुब्धा भवेयुः कार्य्यचिन्तकाः।
कर्त्तव्यं वचनं तेषां समूहहितवादिनाम्॥१९४॥

श्रेणिनैगमपाषण्डिगणानामप्ययं विधिः ।
भेदञ्चैषां नृपो रक्षेत् पूर्ववृत्तिञ्च पालयेत् ॥ १९५ ॥
इति सम्विद्व्यतिक्रमप्रकरणम् ॥

गृहीतवेतनः कर्म्म त्यजन् द्विगुणमावहेत् ।
अगृहीते समं दाप्यो भृत्यैरक्ष्य उपस्करः ॥ १९६ ॥
दाप्यस्तु दशमं भागं वाणिज्यपशुशस्यतः ।
अनिश्चित्य भृतिं यस्तु कारयेत् स महीक्षिता ॥ १९७ ॥
देशं कालञ्च योऽतीयात् लाभं कुर्य्याच्च योऽन्यथा ।
तत्र स्यात् स्वामिनश्छन्दोऽधिकं देयं कृतेऽधिके ॥ १९८
यो यावत् कुरुते कर्म्म तावत्तस्य तु वेतनम् ।
उभयोरप्यसाध्यञ्चेत् साध्ये कुर्य्याद्यथाश्रुतम् ॥ १९९
अराजदैविकं नष्टं भाण्डं दाप्यस्तु वाहकः ।
प्रस्थानविघ्नकृच्चैव प्रदाप्यो द्विगुणां भृतिम् ॥ २०० ॥
प्रक्रान्ते सप्तमं भागं चतुर्थं पथि संत्यजन् ।
भृतिमर्द्धपथे सर्वां प्रदाप्यस्त्याजकोऽपि च ॥ २०१ ॥
इति वेतनादानप्रकरणम् ।

ग्लहे शतिकवृद्धेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम् ।
गृह्णीयाद्धूर्त्तकितवादितराद्दशकं शतम् ॥ २०२ ॥
स सम्यक् पालितो दद्याद्राज्ञे भागं यथाकृतम् ।
जितमुद्ग्राहयेज्जेत्रे दद्यात् सत्यं वचः क्षमी ॥ २०३ ॥
प्राप्ते नृपतिना भागे प्रसिद्धे धूर्त्तमण्डले ।
जितं ससभिके स्थाने दापयेदन्यथा न तु ॥ २०४ ॥

द्रष्टारो व्यवहाराणां साक्षिणश्च त एव हि ।
राज्ञा सचिह्नं निर्वास्याः कूटाक्षोपधिदेविनः ॥२०५॥
द्यूतमेकमुखं कार्य्यं तस्करज्ञानकारणात् ।
एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राणिद्यूते समाह्वये ॥ २०६ ॥

इति द्यूतसमाह्वयाख्यं प्रकरणम् ।

सत्यासत्यान्यथास्तोत्रैर्न्यूनाङ्गेन्द्रियरोगिणाम् ।
क्षेपं करोति चेद्दण्ड्यः पणानर्द्धत्रयोदश ॥ २०७ ॥
अभिगन्तास्मि भगिनीं मातरं वा तवेति च ।
शपन्तं दापयेद्राजा पञ्चविंशतिकं दमम् ॥ २०८ ॥
अर्द्धोऽधमेषु द्विगुणः परस्त्रीषूत्तमेषु च ।
दण्डप्रणयनं कार्य्यं वर्णजात्युत्तराधरैः ॥ २०९ ॥
प्रातिलोम्यापवादेषु द्विगुणास्त्रिगुणा दमाः ।
वर्णानामानुलोम्येन तस्मादेवार्द्धहानितः ॥ २१० ॥
बाहुग्रीवानेत्रसक्थिविनाशे वाचिके दमः ।
शत्यस्तदर्द्धिकः पादनासाकर्णकरादिषु ॥ २११ ॥
अशक्तस्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान् दश ।
तथा शक्तः प्रतिभुवं दाप्यः क्षेमाय तस्य तु ॥ २१२ ॥
पतनीये कृते क्षेपे दण्डो मध्यमसाहसः ।
उपपातकयुक्ते तु दाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ २१३ ॥
त्रैविद्यनृपदेवानां क्षेप उत्तमसाहसः ।
मध्यमो जातिपूगानां प्रथमो ग्रामदेशयोः ॥ २१४ ॥

इति वाक्पारुष्यप्रकरणम् ॥

असाक्षिकहते चिह्नैर्युक्तिभिश्चागमेन च ।
द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु कूटचिह्नकृतोभयात् ॥ २१५ ॥
भस्मपङ्करजःस्पर्शे दण्डो दशपणः स्मृतः ।
अमेध्यपार्ष्णिनिष्ठूतस्पर्शने द्विगुणस्ततः ॥ २१६ ॥
समेष्वेवं परस्त्रीषु द्विगुणस्तूत्तमेषु च ।
हीनेष्वर्द्धदमो मोहमदादिभिरदण्डनम् ॥ २१७ ॥
विप्रपीड़ाकरं छेद्यमङ्गमब्राह्मणस्य तु ।
उद्गूर्णे प्रथमो दण्डः संस्पर्शे तु तदर्द्धिकः ॥२१८ ॥
उद्गूर्णे हस्तपादे च दशविंशतिकौ दमौ ।
परस्परन्तु सर्वेषां शस्त्रे मध्यमसाहसम् ॥ २१९ ॥
पादकेशांशुककरोल्लुञ्छनेषु पणान् दश ।
पीड़ाकर्षांशुकावेष्टपादाध्यासे शतं दमः ॥ २२० ॥
शोणितेन विना दुःखं कुर्वन् काष्ठादिभिर्नरः ।
द्वात्रिंशतं पणान् दाप्यो द्विगुणं दर्शनेऽसृजः ॥२२१॥
करपाददतोभङ्गे छेदने कर्णनासयोः ।
मध्यो दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा ॥ २२२ ॥
चेष्टाभोजनवाग्रोधे नेत्रादिप्रतिभेदने ।
कन्धराबाहुसक्थ्नाञ्च भङ्गे मध्यमसाहसः ॥ २२३ ॥
एकं घ्नतां बहूनाञ्च यथोक्ताद्द्विगुणो दमः ।
कलहापहृतं देयं दण्डश्च द्विगुणः स्मृतः ॥ २२४ ॥
दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानजव्ययम् ।
दाप्यो दण्डञ्च यो यस्मिन् कलहे समुदाहृतः ॥२२५॥
अभिघाते तथाच्छेदे भेदे कुड्यावपातने ।
पणान् दाप्यः पञ्च दश विंशतिन्तद्द्वयं तथा ॥२२६॥

दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन् प्राणहरं तथा ।
षोडशाद्यः पणान् दाप्यो द्वितीयो मध्यमं दमम् ॥ २२७ ॥
दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा ।
दण्डः क्षुद्रपशूनां स्याद्द्विपणप्रभृतिक्रमात् ॥ २२८ ॥
लिङ्गस्य च्छेदने मृत्यौ मध्यमो मूल्यमेव च ।
महापशूनामेतेषु स्थानेषु द्विगुणो दमः ॥ २२९ ॥
प्ररोहिशाखिनां शाखास्कन्धसर्वविदारणे ।
उपजीव्यद्रुमाणाञ्च विंशतेर्द्विगुणो दमः ॥ २३० ॥
चैत्यश्मशानसीमासु पुण्यस्थाने सुरालये ।
जातद्रुमाणां द्विगुणो दमो वृक्षेऽथ विश्रुते ॥ २३१ ॥
गुल्मगुच्छक्षुपलताप्रतानौषधिवीरुधाम् ।
पूर्वस्मृतादर्द्धदण्डः स्थानेषूक्तेषु कर्त्तने ॥ २३२ ॥

इति दण्डपारुष्यप्रकरणम् ॥

सामान्यद्रव्यप्रसभहरणात् साहसं स्मृतम् ।
तन्मूल्याद्द्विगुणो दण्डो निह्नवे तु चतुर्गुणः ॥ २३३ ॥
यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम् ।
यश्चैवमुक्त्वाहं दाता कारयेत् स चतुर्गुणम् ॥ २३४ ॥
अर्घ्याक्रोशातिक्रमकृद्भ्रातृभार्याप्रहारदः ।
सन्दिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकृत् ॥ २३५ ॥
सामन्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः ।
पञ्चाशत्पणिको दण्ड एषामिति विनिश्चयः ॥ २३६ ॥
स्वच्छन्दं विधवागामी विक्रुष्टेऽनाभिधावकः ।
अकारणे च विक्रोष्टा चण्डालश्चोत्तमान् स्पृशन् ॥ २३७ ॥

शूद्रः प्रव्रजितानाञ्च दैवे पित्र्ये च भोजकः ।
अयुक्तं शपथं कुर्व्वन्नयोग्योऽयोग्यकर्मकृत् ॥ २३८ ॥
वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वस्य प्रतिघातकृत् ।
साधारणस्यापलापी दासीगर्भविनाशकृत् ॥ २३९ ॥
पितृपुत्रस्वसृभ्रातृदम्पत्याचार्य्यशिष्यकाः ।
एषामपतितान्योऽन्यत्यागी च शतदण्डभाक् ॥ २४० ॥

इति साहसप्रकरणम् ॥

वसानस्त्रीन् पणान् दण्ड्यो नेजकस्तु परांशुकम् ।
विक्रयावक्रयाधानयाचितेषु पणान् दश ॥ २४१ ॥
पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणां त्रिपणो दमः ।
अन्तरे च तयोर्यः स्यात्तस्याप्यष्टगुणो दमः ॥ २४२ ॥
तुलाशासनमानानां कूटकृन्नाणकस्य च ।
एभिश्च व्यवहर्त्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४३ ॥
अकूटं कूटकं ब्रूते कूटं यश्चाप्यकूटकम् ।
स नाणकपरीक्षी तु दाप्य उत्तमसाहसम् ॥ २४४ ॥
भिषङ्मिथ्याचरन् दाप्यस्तिर्य्यक्षु प्रथमं दमम् ।
मानुषे मध्यमं राजमानुषेषूत्तमं दमम् ॥ २४५ ॥
अबन्ध्यं यश्च बध्नाति बन्ध्यं यश्च प्रमुञ्चति ।
अप्राप्तव्यवहारञ्च स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४६ ॥
मानेन तुलया वापि योऽंशमष्टमकं हरेत् ।
दण्डं स दाप्यो द्विशतं वृद्धौ हानौ च कल्पितम् ॥ २४७
भेषजस्नेहलवणगन्धधान्यगुडादिषु ।
पण्येषु प्रक्षिपन् हीनं पणान् दाप्यस्तु षोडश ॥ २४८ ॥

मृच्चर्ममणिसूत्रायःकाष्ठवल्कलवाससाम् ।
अजातौ जातिकरणे विक्रेयादष्टगुणो दमः ॥२४९ ॥

समुद्गपरिवर्तं च सारभाण्डं च कृत्रिमम् ।
आधानं विक्रयं वापि नयतो दण्डकल्पना ॥ २५० ॥

भिन्ने पणे तु पञ्चाशत् पणे तु शतमुच्यते ।
द्विपणे द्विशतो दण्डो मूल्यवृद्धौ च वृद्धिमान् ॥ २५१ ॥

सम्भूय कुर्वतामर्घं सबाधं कारुशिल्पिनाम् ।
अर्घस्य ह्रासं वृद्धिं वा जानतां दम उत्तमः ॥ २५२ ॥

सम्भूय वणिजां पण्यमनर्घेणोपरुन्धताम् ।
विक्रीणतां वा विहितो दण्ड उत्तमसाहसः ॥ २५३ ॥

राजनि स्थाप्यते योऽर्घः प्रत्यहं तेन विक्रयः ।
क्रयो वा निःस्रवस्तस्माद्वणिजां लाभकृत् स्मृतः ॥२५४॥

स्वदेशपण्ये तु शतं वणिग्गृह्णीत पञ्चकम् ।
दशकं पारदेश्ये तु यः सद्यः क्रयविक्रयी ॥ २५५ ॥

पण्यस्योपरि संस्थाप्य व्ययं पण्यसमुद्भवम् ।
अर्घोऽनुग्रहकृत् कार्य्यः क्रेतुर्विक्रेतुरेव च ॥ २५६ ॥

गृहीतमूल्यं यः पण्यं क्रेतुर्नैव प्रयच्छति ।
सोदयं तस्य दाप्योऽसौ दिग्लाभं वा दिगागते २५७

विक्रीतमपि विक्रेयं पूर्वं क्रेतर्य्यगृह्णति ।
हानिश्चेत् क्रेतृदोषेण क्रेतुरेव हि सा भवेत् ॥२५८

राजदैवोपघातेन पण्ये दोषमुपागते ।
हानिर्विक्रेतुरेवासौ याचितस्याप्रयच्छतः ॥ २५९॥

अन्यहस्ते च विक्रीतं दुष्टं वाऽदुष्टवद् यदि ।
विक्रीणीते दमस्तत्र मूल्यात्तु द्विगुणो भवेत् ॥२६०॥

अर्घं हविष्य वणिजा पण्यानामविजानता ।
क्रीत्वा नानुशयः कार्यः कुर्व्वन् षड्भागदण्डभाक् २६१

इति विक्रयासम्प्रदानप्रकरणम् ॥

समवायेन वणिजां लाभार्थं कर्म्म कुर्व्वताम् ।
लाभालाभौ यथाद्रव्यं यथावा सम्विदा कृतौ ॥२६२॥
प्रतिषिद्धमनादिष्टं प्रमादाद्यच्च नाशितम् ।
स तद्दद्याद्विप्लवाच्च रक्षिताद्दशमांशभाक् ॥ २६३ ॥
अर्घप्रक्षेपणाद्विंशं भागं शुल्कं नृपो हरेत् ।
व्यासिद्धं राजयोग्यञ्च विक्रीतं राजगामि तत् २६४॥
मिथ्या वदन् परीमाणं शुल्कस्थानादपासरन् ।
दाप्यस्त्वष्टगुणं यश्च सव्याजक्रयविक्रयी ॥ २६५ ॥
तरिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दाप्यः पणान् दश ।
ब्राह्मणप्रातिवेश्यानामेतदेवानिमन्त्रणे ॥ २६६ ॥
देशान्तरगते प्रेते द्रव्यं दायादबान्धवाः ।
ज्ञातयो वा हरेयुस्तदागतास्तैर्विना नृपः ॥ २६७ ॥
जिह्मं त्यजेयुर्निर्लाभमशक्तोऽन्येन कारयेत् ।
अनेन विधिराख्यात ऋत्विक् कर्षककर्म्मिणाम् ॥२६८॥

इति सम्भूयसमुत्थानम् ॥

ग्राहकैर्गृह्यते चौरो लोप्त्रेणाथ पदेन वा ।
पूर्वकर्म्मापराधी च तथा चाशुद्धवासकः ॥ २६९ ॥
अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्याः जातिनामादिनिह्नवैः ।
द्यूतस्त्रीपानसक्ताश्च शुष्कभिन्नमुखस्वराः ॥ २७० ॥

परद्रव्यगृहाणाञ्च प्रच्छन्ना गूढचारिणः ।
निरायाव्र्व्ययवन्तश्च विनष्टद्रव्यविक्रयाः ॥ २७१ ॥
गृहीतः शङ्कया चौर्य्ये नात्मानं चेद्विशोधयेत् ।
दापयित्वा हृतं द्रव्यं चौरदण्डेन दण्डयेत् ॥२७२॥
चौरं प्रदाप्यापहृतं घातयेद्विविधैर्वधैः ।
सचिह्नं ब्राह्मणं कृत्वा स्वराष्ट्राद्विप्रवासयेत् ॥२७३॥
घातितेऽपहृते दोषो ग्रामभर्त्तुरनिर्गते ।
विवीतभर्त्तुस्तु पथि चौरोद्धर्त्तुरवीतके ॥ २७४ ॥
स्वसीम्नि दद्याद् ग्रामस्तु पदं वा यत्र गच्छति ।
पञ्चग्रामी बहिःक्रोशाद्दशग्राम्यथवा पुनः ॥ २७५ ॥
बन्दिग्राहांस्तथा वाजिकुञ्जराणाञ्च हारिणः ।
प्रसह्यघातिनश्चैव शूलमारोपयेन्नरान् ॥ २७६ ॥
उत्क्षेपकग्रन्थिभेदौ करसन्दंशहीनकौ ।
कार्य्यौ द्वितीयापराधे करपादैकहीनकौ ॥ २७७ ॥
क्षुद्रमध्यमहाद्रव्यहरणे सारतो दमः ।
देशकालवयःशक्तिं संचिन्त्य दण्डकर्म्मणि ॥ १७८ ॥
भक्तावकाशाग्न्युदकमन्त्रोपकरणव्ययान् ।
दत्त्वा चौरस्य हन्तुर्व्वा जानतो दम उत्तमः ॥ २७९ ॥
शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तमो दमः ।
उत्तमो वाऽधमो वापि पुरुषस्त्रीप्रमापणे ॥ २८० ॥
विप्रदुष्टां स्त्रियञ्चैव पुरुषघ्नीमगर्भिणीम् ।
सेतुभेदकरीञ्चाप्सु शिलां बद्ध्वा प्रवेशयेत् २८१ ॥
विषाग्निदां पतिगुरुनिजापत्यप्रमापिणीम् ।
विकर्णकरनासौष्ठीं कृत्वा गोभिः प्रमापयेत् ॥२८२॥

अविज्ञातहतस्याशु कलहं सुतबान्धवाः ।
प्रष्टव्या योषितश्चास्य परपुंसि रताः पृथक् ॥ २८३॥
स्त्रीद्रव्यवृत्तिकामो वा केन वायं गतः सह ।
मृत्युदेशसमासन्नं पृच्छेद्वापि जनं शनैः ॥ २८४ ॥
क्षेत्रवेश्मवनग्रामविवीतखलदाहकाः ।
राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्तु कटाग्निना ॥२८५॥
इति स्तेयप्रकरणम् ॥
पुमान् संग्रहणे ग्राह्यः केशाकेशि परस्त्रियाः ।
सद्यो वा कामजैश्चिह्नैः प्रतिपत्तौ द्वयोस्तथा ॥ २८६॥
नीवीस्तनप्रावरणसक्थिकेशाभिमर्शनम् ।
अदेशकालसम्भाषं सहैकस्थानमेव च ॥ २८७ ॥
स्त्रीनिषेधे शतं दद्याद्द्विशतन्तु दमं पुमान् ।
प्रतिषेधे द्वयोर्दण्डो यथा संग्रहणे तथा ॥२८८ ॥
स्वजातावुत्तमो दण्ड आनुलोम्ये तु मध्यमः ।
प्रातिलोम्ये बधः पुंसः स्त्रीणां नासादिकर्त्तनम् ॥ २८९ ॥
अलङ्कृतां हरन् कन्यामुत्तमस्त्वन्यथाधमम् ।
दण्डं दद्यात् सवर्णासु प्रातिलोम्ये बधः स्मृतः ॥२९०
सकामास्वनुलोमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः ।
दूषणे तु करच्छेद उत्तमायां बधस्तथा ॥ २९१ ॥
शतं स्त्रीदूषणे दद्याद् द्वे तु मिथ्याभिशंसने ।
पशून् गच्छन् शतं दाप्यो हीनां स्त्रीं गाञ्च मध्यमम्॥२९२
अवरुद्धासु दासीषु भुजिष्यासु तथैव च ।
गम्यास्वपि पुमान् दाप्यः पञ्चाशत् पणिकं दमम् ॥२९३ ॥
प्रसह्य दास्यभिगमे दण्डो दशपणः स्मृतः ।

बहूनां यद्यकामासौ चतुर्विंशतिकः पृथक्॥ २९४॥
गृहीतवेतना वेश्या नेच्छन्ती द्विगुणं वहेत्।
अगृहीते समं दाप्यः पुमानप्येवमेव च॥ २९५॥
अयोनौ गच्छतो योषां पुरुषं वापि मोहतः।
चतुर्विंशतिको दण्डस्तथा प्रव्रजितागमे॥ २९६॥
अन्त्याभिगमने त्वङ्क्य कुबन्धेन प्रवासयेत्।
शूद्रस्तथान्त्य एव स्यादन्त्यस्यार्य्यागमे वधः॥ २९७॥

इति स्त्रीसंग्रहप्रकरणम्॥

ऊनं वाप्यधिकं वापि लिखेद् यो राजशासनम्।
पारदारिकचौरं वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः॥ २९८॥
अभक्ष्येण द्विजं दूष्यन् दण्ड्य उत्तमसाहसम्।
क्षत्रियं मध्यमं वैश्यं प्रथमं शूद्रमर्द्धकम्॥ २९९॥
कूटस्वर्णव्यवहारी विमांसस्य च विक्रयी।
त्र्यङ्गहीनस्तु कर्त्तव्यो दाप्यश्चोत्तमसाहसम्॥ ३००॥
चतुष्पादकृतो दोषो नापैहीति प्रजल्पतः।
काष्ठलोष्ट्रेषु पाषाणबाहुयुग्यकृतस्तथा॥ ३०१॥
छिन्ननस्येन यानेन तथा भग्नयुगादिना।
पश्चाच्चैवापसरता हिंसने स्वाम्यदोषभाक्॥ ३०२॥
शक्तो ह्यमोचयन् स्वामी दंष्ट्रिणां शृङ्गिणां तथा।
प्रथमं साहसं दद्याद्विक्रुष्टे द्विगुणं ततः॥ ३०३॥
जारं चौरेत्यभिवदन् दाप्यः पञ्चशतं दमम्।
उपजीव्य धनं मुञ्चंस्तदेवाष्टगुणीकृतम्॥ ३०४॥
राज्ञोऽनिष्टप्रवक्तारं तस्यैवाक्रोशकारिणम्।

तथान्त्यस्य च भेत्तारं जिह्वां छित्त्वा प्रवासयेत्॥३०५॥
मृताङ्गलग्नविक्रेतुर्गुरोस्ताडयितुस्तथा ।
राजयानासनारोढुर्दण्ड उत्तमसाहसः ॥ ३०६ ॥
द्विनेत्रभेदिनो राजद्विष्टादेशकृतस्तथा ।
विप्रत्वेन च शूद्रस्य जीवतोऽष्टशतो दमः ॥ ३०७ ॥
दुर्दृष्टांस्तु पुनर्दृष्ट्वा व्यवहारान्नृपेण तु ।
सभ्याः सजयिनो दण्ड्या विवादाद्द्विगुणं दमम्॥३०८॥
यो मन्येताजितोऽस्मीति न्यायेनापि पराजितः ।
तमायान्तं पुनर्जित्वा दापयेद्द्विगुणं दमम् ॥३०९॥
राज्ञाऽन्यायेन यो दण्डो गृहीतोवरुणाय तम् ।
निवेद्य दद्याद्विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद्गुणीकृतम् ॥३१०॥
॥ इति श्रीयाज्ञवल्कीये धर्म्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

ऊनद्विवर्षं निखनेन्न कुर्य्यादुदकं ततः ।
आ श्मशानादनुव्रज्य इतरो ज्ञातिभिर्वृतः ॥ १ ॥
यमसूक्तं यमीं गाथां जपद्भिर्लौकिकाग्निना ।
स दग्धव्य उपेतश्चेदाहिताग्न्यावृतार्थवत् ॥ २ ॥
सप्तमाद्दशमाद्वापि ज्ञातयोऽभ्युपयन्त्यपः ।
अपनः शोशुचदघमनेन पितृदिङ्मुखाः ॥ ३ ॥
एवं मातामहाचार्य्यप्रेतानामुदकक्रिया ।
कामोदकं सखिप्रत्तास्वस्रीयश्वशुरर्त्विजाम् ॥ ४ ॥
सकृत्प्रसिञ्चन्त्युदकं नामगोत्रेण वाग्यताः ।
न ब्रह्मचारिणः कुर्य्युरुदकं पतितास्तथा ॥ ५ ॥
पाषण्ड्यनाश्रिता स्तेना भर्त्तृघ्न्यः कामगादिकाः ।

सुराप्य आत्मत्यागिन्यो नाशौचोदकभाजनाः ॥ ६ ॥
कृतोदकान् समुत्तीर्णान् मृदुशाद्वलसंस्थितान् ।
स्नातानपवदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैः ॥ ७ ॥
मानुष्ये कदलीस्तम्भनिःसारे सारमार्गणम् ।
यः करोति स संमूढो जलवुद्बुदसन्निभे ॥ ८ ॥
पञ्चधा सम्भृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः ।
कर्म्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिवेदना ॥ ९ ॥
गन्त्री वसुमती नाशमुदधिर्दैवतानि च ।
फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्त्यलोको न यास्यति ॥ १० ॥
श्लेष्माश्रु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोऽवशः ।
अतो न रोदितव्यन्तु क्रियाः कार्य्याः स्वशक्तितः ॥ ११ ॥
इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बालपुरःसराः ।
विदश्य निम्बपत्राणि नियताद्वारि वेश्मनः ॥ १२ ॥
आचम्याग्न्यादिसलिलं गोमयं गौरसर्षपान् ।
प्रविशेयुः समालभ्य कृत्वाश्मनि पदं शनैः ॥ १३ ॥
प्रवेशनादिकं कर्म्म प्रेतसंस्पर्शिनामपि ।
इच्छतां तत्क्षणाच्छुद्धिं परेषां स्नानसंयमात् ॥ १४ ॥
आचार्य्यपित्रुपाध्यायान्निर्हृत्यापि व्रती व्रती ।
सकटान्नं नचाश्नीयान्नच तैः सह संवसेत् ॥ १५ ॥
क्रीतलब्धाशना भूमौ स्वपेयुस्ते पृथक् पृथक् ।
पिण्डयज्ञावृता देयं प्रेतायान्नं दिनत्रयम् ॥ १६ ॥
जलमेकाहमाकाशे स्थाप्यं क्षीरञ्च मृण्मये ।
वैतानौपासनाः कार्य्याः क्रियाश्च श्रुतिदर्शनात् ॥१७
त्रिरात्रं दशरात्रं वा शावमाशौचमुच्यते ।

अनिर्दशाहमुभयोः सूतकं मातुरेव हि ॥ १८ ॥
पितोस्तु सूतकं मातुस्तदसृग्दर्शनाद् ध्रुवम् ।
तदह्नि प्रदुष्येत पूर्वेषां जन्मकारणात् ॥ १९ ॥
अन्तरा जन्ममरणे शेषाहोभिर्विशुध्यति ।
गर्भस्रावे मासतुल्या निशाः शुद्धेस्तु कारणम् ॥ २० ॥
हतानां नृपगोविप्रैरन्वक्षञ्चात्मघातिनाम् ।
प्रोषिते कालशेषः स्यात् पूर्णे दत्त्वोदकं शुचिः ॥ २१ ॥
क्षत्रस्य द्वादशाहानि विशः पञ्चदशैव तु ।
त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्य तदर्द्धं न्यायवर्त्तिनः ॥ २२ ॥
आदन्तजन्मनः सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता ।
त्रिरात्रमाव्रता देशाद्दशरात्रमतः परम् ॥ २३ ॥
अहस्त्वदत्तकन्यासु बालेषु च विशोधनम् ।
गुर्व्वन्तेवास्यनूचानमातुलश्रोत्रियेषु च ॥ २४ ॥
अनौरसेषु पुत्रेषु भार्य्यास्वन्यगतासु च ।
निवासराजनि प्रेते तदहः शुद्धिकारणम् ॥ २५ ॥
ब्राह्मणेनानुगन्तव्यो न शूद्रो न द्विजः क्वचित् ।
अनुगम्याम्भसि स्नात्वा स्पृष्ट्वाग्निं घृतभुक् शुचिः ॥ २६
महीपतीनां नाशौचं हतानां विद्युता तथा ।
गोब्राह्मणार्थे संग्रामे यस्य चेच्छति भूमिपः ॥ २७ ॥
ऋत्विजां दीक्षितानाञ्च यज्ञियं कर्म्म कुर्व्वताम् ।
सत्रिव्रतिब्रह्मचारिदातृब्रह्मविदां तथा ॥ २८ ॥
दाने विवाहे यज्ञे च संग्रामे देशविप्लवे ।
आपद्यपि च कष्टायां सद्यः शौचं विधीयते ॥ २९ ॥
उदक्याशौचिभिः स्नायात् संस्पृष्टस्तैरुपस्पृशेत् ।

अब्लिङ्गानि जपेच्चैव सावित्रीं मनसा सकृत् ॥३० ॥
कालोऽग्निः कर्म मृद्वायुर्मनो ज्ञानं तपो जलम् ।
पश्चात्तापो निराहारः सर्वेऽमी शुद्धिहेतवः ॥ ३१ ॥
अकार्यकारिणां दानं वेगो नद्यास्तु शुद्धिकृत् ।
शोध्यस्य मृच्च तोयञ्च संन्यासो वै द्विजन्मनाम् ॥३२ ॥
तपोवेदविदां क्षान्तिर्विदुषां वर्ष्मणो जलम् ।
जपः प्रच्छन्नपापानां मनसः सत्यमुच्यते ॥ ३३ ॥
भूतात्मनस्तपो विद्ये बुद्धेर्ज्ञानं विशोधनम् ।
क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिः परमा मता ॥ ३४ ॥

इत्यशौचप्रकरणम् ॥

क्षात्त्रेण कर्म्मणा जीवेद्विशां वाप्यापदि द्विजः ।
निस्तीर्य तामथात्मानं पावयित्वा न्यसेत् पथि ॥३५॥
फलोपलक्षौमसोममनुष्यापूपवीरुधः ।
तिलौदनरसक्षारान् दधि क्षीरं घृतं जलम् ॥ ३६ ॥
शस्त्रासवमधूच्छिष्टमधुलाक्षाश्च बर्हिषः ।
मृच्चर्मपुष्पकुतपकेशतक्रविषक्षितीः ॥ ३७ ॥
कौशेयनीललवणमांसैकशफसीसकान् ।
शाकार्द्रौषधिपिण्याकपशुगन्धांस्तथैव च ॥ ३८ ॥
वैश्यवृत्त्यापि जीवन्नो विक्रीणीत कदाचन ।
धर्मार्थं विक्रयं नेयास्तिला धान्येन तत्समाः ॥ ३९ ॥
लाक्षालवणमांसानि पतनीयानि विक्रये ।
पयो दधि च मद्यञ्च हीनवर्णकराणि च ॥ ४० ॥
आपद्गतः सम्प्रगृह्णन् भुञ्जानो वा यतस्ततः ।

न लिप्येतैनसा विप्रो ज्वलनार्कसमो हि सः ॥ ४१ ॥
कृषिः शिल्पं भृतिर्विद्या कुसीदं शकटं गिरिः ।
सेवाऽनूपं नृपो भैक्षमापत्तौ जीवनानि तु ॥ ४२ ॥
बुभुक्षितस्त्र्यहं स्थित्वा धान्यमब्राह्मणाद्धरेत् ।
प्रतिगृह्य तदाख्येयमभियुक्तेन धर्म्मतः ॥ ४३ ॥
तस्य वृत्तं कुलं शीलं श्रुतमध्ययनं तपः ।
ज्ञात्वा राजा कुटुम्बस्य धर्म्म्यां वृत्तिं प्रकल्पयेत् ॥४४

इत्यापद्धर्म्मप्रकरणम् ॥

सुतविन्यस्तपत्नीकस्तया वानुगतो वनम् ।
वानप्रस्थो ब्रह्मचारी साग्निः सोपासनो व्रजेत् ॥४५॥
अफालकृष्टेनाग्नींश्च पितॄन्देवातिथींस्तथा ।
भृत्यांस्तु तर्पयेत् श्मश्रुजटालोमभृदात्मवान् ॥ ४६ ॥
अह्नो मासस्य षण्णां वा तथा संवत्सरस्य वा ।
अर्थस्य सञ्चयं कुर्य्यात् कृतमाश्वयुजे त्यजेत् ॥ ४७ ॥
दान्तस्त्रिषवणस्नायी निवृत्तश्च प्रतिग्रहात् ।
स्वाध्यायवान् दानशीलः सर्वसत्त्वहिते रतः ॥ ४८ ॥
दन्तोलूखलिकः कालपक्वाशी वाऽश्मकुट्टकः ।
श्रौतं स्मार्त्तं फलस्नेहैः कर्म्म कुर्य्यात् क्रियास्तथा ॥ ४९ ॥
चान्द्रायणैर्नयेत्कालं कृच्छ्रैर्वा वर्त्तयेत्सदा ।
पक्षे गते वाप्यश्नीयान्मासे वाऽहनि वा गते ॥ ५० ॥
स्वप्याद्भूमौ शुचीरात्रौ दिवा संप्रपदैर्नयेत् ।
स्थानासनविहारैर्वा योगाभ्यासेन वा तथा ॥ ५१ ॥
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थण्डिलेशयः ।

आर्द्रवासास्तु हेमन्ते शक्त्या वापि तपश्चरेत् ॥५२॥
यः कण्टकैर्वितुदति चन्दनैर्यश्च लिम्पति।
अक्रुद्धोऽपरितुष्टश्च समस्तस्य च तस्य च ॥ ५३ ॥
अग्नीन् वाप्यात्मसात् कृत्वा वृक्षावासो मिताशनः।
वानप्रस्थगृहेष्वेव यात्रार्थं भैक्षमाचरेत् ॥ ५४ ॥
ग्रामादाहृत्य वा ग्रासानष्टौ भुञ्जीत वाग्यतः।
वायुभक्षः प्रागुदीचीं गच्छेदावर्ष्मसंक्षयात् ॥ ५५ ॥

इति वानप्रस्थप्रकरणम् ॥

वनाद्गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सार्ववेदसदक्षिणाम्।
प्राजापत्यां तदन्ते तानग्नीनारोप्य चात्मनि ॥५६॥
अधीतवेदो जपकृत् पुत्रवानन्नदोऽग्निमान्।
शक्त्या च यज्ञकृन्मोक्षे मनः कुर्य्यात्तु नान्यथा ॥५७॥
सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डी सकमण्डलुः।
एकारामः परिव्रज्य भिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् ॥५८॥
अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्ने नाभिलक्षितः।
रहिते भिक्षुकैर्ग्रामे यात्रामात्रमलोलुपः ॥ ५९ ॥
यति पात्राणि मृद्वेणुदार्वलाबुमयानि च।
सलिलैः शुद्धिरेतेषां गोवालैश्चावघर्षणात् ॥ ६० ॥
सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं रागद्वेषौ विहाय च।
भयं हृत्वा च भूतानाममृती भवति द्विजः ॥ ६१ ॥
कर्त्तव्याशयशुद्धिस्तु भिक्षुकेण विशेषतः।
ज्ञानोत्पत्तिनिमित्तत्वात् स्वातन्त्र्यकरणाय च ॥६२॥
अवेक्ष्या गर्भवासाश्च कर्म्मजा गतयस्तथा।

आधयो व्याधयः क्लेशा जरारूपविपर्य्ययाः ॥ ६३ ॥
भवो जातिसहस्रेषु प्रियाप्रियविपर्य्ययः ।
ध्यानयोगेन सम्पश्येत् सूक्ष्म आत्मात्मनि स्थितः ॥६४॥
नाश्रमः कारणं धर्म्मे क्रियमाणो भवेद्धि सः ।
अतो यदात्मनोऽपथ्यं परस्य न तदाचरेत् ॥ ६५ ॥
सत्यमस्तेयमक्रोधो ह्रीः शौचं धीर्धृतिर्दमः ।
संयतेन्द्रियता विद्या धर्म्मः सर्व उदाहृतः ॥ ६६ ॥

इति यतिप्रकरणम् ॥

निःसरन्ति यथा लोहपिण्डात्तप्तात् स्फुलिङ्गकाः ।
सकाशादात्मनस्तद्वदात्मानः प्रभवन्ति हि ॥ ६७ ॥
तत्रात्मा हि स्वयं किञ्चित् कर्म्म किञ्चित् स्वभावतः ।
करोति किञ्चिदभ्यासाद्धर्म्माधर्म्मोभयात्मकम् ॥६८ ॥
निमित्तमक्षरः कर्त्ता बोद्धा ब्रह्म गुणी वशी ।
अजः शरीरग्रहणात् स जात इति कीर्त्त्यते ॥ ६९ ॥
सर्गादौ स यथाकाशं वायुं ज्योतिर्जलं महीम् ।
सृजत्येकोत्तरगुणांस्तथादत्ते भवन्नपि ॥ ७० ॥
आहुत्याप्यायते सूर्य्यस्तस्माद्वृष्टिरथौषधिः ।
तदन्नं रसरूपेण शुक्रत्वमुपगच्छति ॥ ७१ ॥
स्त्रीपुंसयोस्तु संयोगे विशुद्धे शुक्रशोणिते ।
पञ्चधातु स्वयं षष्ठ आदत्ते युगपत् प्रभुः ॥ ७२ ॥
इन्द्रियाणि मनः प्राणो ज्ञानमायुः सुखं धृतिः ।
धारणा प्रेरणं दुःखमिच्छाहंकार एव च ॥ ७३ ॥
प्रयत्न आकृतिर्वर्णः स्वरद्वेषौ भवाभवौ ।

तस्यैतदात्मजं सर्वमनादेरादिमिच्छतः ॥ ७४ ॥
प्रथमे मासि संक्लेदभूतो धातुविमूर्च्छितः।
मास्यर्बुदं द्वितीये तु तृतीयेऽङ्गेन्द्रियैर्युतः ॥ ७५ ॥
आकाशाल्लाघवं सौक्ष्म्यं शब्दं श्रोत्रं बलादिकम्।
वायोस्तु स्पर्शनं चेष्टां व्यूहनं रौक्ष्यमेव च ॥ ७६ ॥
पित्तात्तु दर्शनं पक्तिमौष्ण्यं रूपं प्रकाशिताम्।
रसात्तु रसनं शैत्यं स्नेहं क्लेदं समार्द्दवम् ॥ ७७ ॥
भूमेर्गन्धं तथा घ्राणं गौरवं मूर्त्तिमेव च।
आत्मा गृह्णात्यजः सर्वं तृतीये स्पन्दते ततः ॥ ७८ ॥
दौहृदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात्।
वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात् कार्य्यं प्रियं स्त्रियाः॥७९
स्थैर्य्यं चतुर्थे त्वङ्गानां पञ्चमे शोणितोद्भवः।
षष्ठे बलस्य वर्णस्य नखरोम्णाञ्च सम्भवः ॥ ८० ॥
मनश्चैतन्ययुक्तोऽसौ नाड़ीस्नायुशिरायुतः।
सप्तमे चाष्टमे चैव त्वङ्मांसस्मृतिमानपि ॥ ८१ ॥
पुनर्द्धात्रीं पुनर्गर्भमोजस्तस्य प्रधावति।
अष्टमे मास्यतो गर्भो जातः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ८२ ॥
नवमे दशमे वापि प्रबलैः सूतिमारुतैः।
निःसार्य्यते वाण इव यन्त्रच्छिद्रेण सज्वरः ॥ ८३ ॥
तस्य वोढा शरीराणि षट्त्वचो धारयन्ति च।
षड़ङ्गानि तथास्थ्नाञ्च सह षष्ट्या शतत्रयम् ॥ ८४ ॥
स्थालैः सह चतुःषष्टिर्दन्ता वै विंशतिर्नखाः।
पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ ८५ ॥
षष्ट्यङ्गुलीनां द्वे पार्ष्ण्योर्गुल्फेषु च चतुष्टयम्।

चत्वार्थरत्निकास्थीनि जङ्घोस्तावदेव तु ॥ ८६ ॥
द्वे द्वे जानुकपोलोरुफलकांससमुद्भवे ।
अक्षतालूषके श्रोणीफलके च विनिर्दिशेत् ॥ ८७ ॥
भगास्थ्येकं तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
ग्रीवा पञ्चदशास्थिः स्याज्जत्र्वेकैकं तथा हनुः ॥८८॥
तन्मूले द्वे ललाटाक्षिगण्डे नासा घनास्थिका ।
पार्श्वकाः स्थालकैः सार्द्धमर्बुदैश्च द्विसप्ततिः ॥ ८९ ॥
द्वौ शङ्खकौ कपालानि चत्वारि शिरसस्तथा ।
उरः सप्तदशास्थीनि पुरुषस्यास्थिसंग्रहः ॥ ९० ॥
गन्धरूपरसस्पर्शशब्दाश्च विषयाः स्मृताः ।
नासिका लोचने जिह्वा त्वक् श्रोत्रं चेन्द्रियाणि च॥९१
हस्तौ पायुरुपस्थश्च वाक्पादौ चेति पञ्च वै ।
कर्मेन्द्रियाणि जानीयान्मनश्चैवोभयात्मकम् ॥ ९२ ॥
नाभिरोजोगुदं शुक्रं शोणितं शङ्खकौ तथा ।
मूर्द्धांसकण्ठहृदयं प्राणस्यायतनानि तु ॥ ९३ ॥
वपावसावहननं नाभिः क्लोमयकृत् प्लिहा ।
क्षुद्रान्त्रं वृक्कौ वस्तिः पुरीषाधानमेव च ॥ ९४ ॥
आमाशयोऽथ हृदयं स्थूलान्त्रं गुदमेव च ।
उदरञ्च गुदौ कौष्ठ्यौ विस्तारोऽयमुदाहृतः ॥ ९५ ॥
कनीनिके चाक्षिकूटे शष्कुली कर्णपत्रकौ ।
कर्णौ शङ्खौ भ्रुवौ दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे ॥९६ ॥
वङ्क्षणौ वृषणौ वृक्कौ श्लेष्मसङ्घातजौ स्तनौ ।
उपजिह्वा स्फिचौ बाहू जङ्घोरुषु च पिण्डिका ॥९७
तालूदरं वस्ति शीर्षं चिबुके गलशुण्डिके ।

अवटश्चैवमेतानि स्थानान्यत्र शरीरके ॥ ९८ ॥
अक्षिकर्णचतुष्कञ्च पद्हस्तहृदयानि च।
नवच्छिद्राणि तान्येव प्राणस्यायतनानि तु ॥ ९९ ॥
शिराः शतानि सप्तैव नवस्नायुशतानि च।
धमनीनां शते द्वे च पेशी पञ्चशतानि च १०० ॥
एकोनत्रिंशल्लक्षाणि तथा नवशतानि च।
षट्पञ्चाशच्च जानीत शिरा धमनिसंज्ञिताः ॥ १०१ ॥
त्रयोलक्षास्तु विज्ञेयाः श्मश्रुकेशाः शरीरिणाम्।
सप्तोत्तरं मर्म्मशतं द्वे च सन्धिशते तथा ॥ १०२ ॥
रोम्णां कोट्यश्च पञ्चाशच्चतस्रः कोट्य एव च।
सप्तषष्टिस्तथा लक्षाः सार्द्धाः स्वेदायनैः सह ॥१०३॥
वायवीयैर्विगण्यन्ते विभक्ताः परमाणवः।
यद्यप्येकोऽनुवेदैषां भावानाञ्चैव संस्थितिम् ॥१०४॥
रसस्य नव विज्ञेया जलस्याञ्जलयो दश।
सप्तैव तु पुरीषस्य रक्तस्याष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ १०५ ॥
षट् श्लेष्मा पञ्च पित्तञ्च चत्वारो मूत्रमेव च।
वसात्रयो द्वौ तु मेदोमज्जैकोऽर्द्धन्तु मस्तके ॥ १०६ ॥
श्लेष्मौजसस्तावदेव रेतसस्तावदेव तु।
इत्येतदस्थिरं वर्ष्म यस्य मोक्षाय कृत्यसौ ॥१०७ ॥
द्वासप्ततिसहस्राणि हृदयादभिनिःसृता।
हिताहितानामनाड्यस्तासां मध्ये शशिप्रभम् ॥ १०८॥
मण्डलं तस्य मध्यस्थ आत्मा दीप इवाचलः।
स ज्ञेयस्तं विदित्वेह पुनरायतने न तु ॥ १०९ ॥
ज्ञेयं चारण्यकमहं यदादित्यादवाप्तवान्।

योगशास्त्रञ्च मत्प्रोक्तं ज्ञेयं योगमभीप्सता ॥ ११० ॥
अनन्यविषयं कृत्वा मनोबुद्धिस्मृतीन्द्रियम् ।
ध्येय आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः ॥ १११ ॥
यथाविधानेन पठन् सामगायमविच्युतम् ।
सावधानस्तदभ्यासात् परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ११२ ॥
अपरान्तकमुल्लोप्यं मद्रकं प्रकरीन्तथा ।
औवेणकं सरोबिन्दुमुत्तरं गीतकानि च ॥ ११३ ॥
ऋग्गाथापाणिकादक्षविहिताब्रह्मगीतिकाः ।
ज्ञेयमेतत्तदभ्यासकरणान्मोक्षसंज्ञितम् ॥ ११४ ॥
वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः ।
तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति ॥ ११५ ॥
गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम् ।
रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ ११६ ॥
अनादिरात्मा कथितस्तस्यादिस्तु शरीरकम् ।
आत्मनश्च जगत् सर्वं जगतश्चात्मसम्भवः ॥ ११७ ॥
प्रकथमेतद्विमुह्यामः सदेवासुरमानवम् ।
जगदुद्भूतमात्मा च कथं तस्मिन् वदस्व नः ॥ ११८ ॥
उमोहजालमपास्येह पुरुषो दृश्यते हि यः ।
सहस्रकरपन्नेत्रः सूर्यवर्चाः सहस्रकः ॥ ११९ ॥
स आत्मा चैव यज्ञश्च विश्वरूपः प्रजापतिः ।
विराजः सोऽन्नरूपेण यज्ञत्वमुपगच्छति ॥ १२० ॥
यो द्रव्यदेवतात्यागसम्भूतो रस उत्तमः ।
देवान् सन्तर्प्य स रसो यजमानं फलेन च ॥ १२१ ॥
संयोज्य वायुना सोमं नीयते रश्मिभिस्ततः ।

ऋग्यजुःसामविहितं सौरं धामोपनीयते ॥ १२२ ॥
स्वमण्डलादसौ सूर्य्यः सृजत्यमृतमुत्तमम्।
यज्जन्म सर्वभूतानामशनानशनात्मनाम् ॥ १२३ ॥
तस्मादन्नात् पुनर्यज्ञः पुनरन्नं पुनः क्रतुः।
एवमेतदनाद्यन्तं चक्रं सम्परिवर्त्तते ॥ १२४ ॥
अनादिरात्मा सम्भूतिर्विद्यते नान्तरात्मनः।
समवायी तु पुरुषो मोहेच्छाद्वेषकर्म्मजः ॥ १२५ ॥
सहस्रात्मा मया यो व आदिदेव उदाहृतः।
मुखबाहूरुपज्जाः स्युस्तस्य वर्णा यथाक्रमम् ॥ १२६॥
पृथिवी पादतस्तस्य शिरसो द्यौरजायत।
नस्तः प्राणादिशः श्रोत्रात् स्पर्शाद्वायुर्मुखाच्छिखी ॥ १२७॥
मनसश्चन्द्रमा जातश्चक्षुषश्च दिवाकरः।
जघनादन्तरीक्षञ्च जगच्च सचराचरम् ॥ १२८ ॥
यद्येवं स कथं ब्रह्मन् पापयोनिषु जायते।
ईश्वरः स कथं भावैरनिष्टैः संप्रयुज्यते ॥ १२९ ॥
करणैरन्वितस्यापि पूर्वज्ञानं कथञ्चन।
वेत्ति सर्वगतां कस्मात् सर्वगोऽपि न वेदनाम् ॥ १३०॥
अन्त्यपक्षिस्थावरतां मनोवाक्कायकर्म्मजैः।
दोषैः प्रयाति जीवोऽयं भवं योनिशतेषु च ॥१३१ ॥
अनन्ताश्च यथाभावाः शरीरेषु शरीरिणाम्।
रूपाण्यपि तथैवेह सर्वयोनिषु देहिनाम् ॥ १३२ ॥
विपाकः कर्म्मणां प्रेत्य केषाञ्चिदिह जायते।
इह चामुत्र वैकेषां भावस्तत्र प्रयोजनम् ॥ १३३ ॥
परद्रव्याण्यभिध्यायं स्तथा निष्टानि चिन्तयन्।

वितथाभिनिवेशी च जायन्तेऽन्त्यासु योनिषु ॥ १३४॥
पुरुषोऽनृतवादी च पिशुनः पुरुषस्तथा ।
अनिबद्धप्रलापी च मृगपक्षिषु जायते ॥ १३५ ॥
अदत्तादाननिरतः परदारोपसेवकः ।
हिंसकश्चाविधानेन स्थावरेष्वभिजायते ॥ १३६ ॥
आत्मज्ञः शौचवान् दान्तस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ।
धर्मकृद्वेदविद्यावित् सात्त्विको देवयोनिषु ॥ १३७ ॥
असत्काररतोऽधीरआरम्भी विषयी च यः ।
स राजसोमनुष्येषु मृतोजन्माधिगच्छति ॥ १३८ ॥
निद्रालुः क्रूरकृल्लुब्धोनास्तिकोयाचकस्तथा ।
प्रमादवान् भिन्नवृत्तोभवेत्तिर्य्यक्षु तामसः ॥ १३९ ॥
रजसा तमसा चैवं समाविष्टोभ्रमन्निह ।
भावैरनिष्टैः संयुक्तः संसारं प्रतिपद्यते ॥ १४० ॥
मलिनोहि यथादर्शोरूपालोकस्य न क्षमः ।
तथाऽविपक्वकरण आत्मा ज्ञानस्य न क्षमः ॥ १४१ ॥
कट्वेर्वारौ यथाऽपक्वे मधुरः सन् रसोऽपि न ॥
प्राप्यते ह्यात्मनि तथा नापक्वकरणे ज्ञता ॥ ४२ ॥
सर्व्वाश्रयां निजे देहे देही विन्दति वेदनाम् ।
योगी मुक्तश्च सर्व्वासां यो नचाप्नोति वेदनाम् ॥१४३॥
आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् ।
तथात्मैकोऽप्यनेकस्तु जलाधारेष्विवांशुमान् ॥ १४४॥
ब्रह्मखानिलतेजांसि जलं भूश्चेति धातवः ।
इमे लोका एष चात्मा तस्माच्च सचराचरम् ॥ १४५॥
मृद्दण्डचक्रसंयोगात् कुम्भकारो यथा घटम् ।

करोति तृणमृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः ॥ १४६ ॥
हेममात्रमुपादाय रूपं वा हेमकारकः ।
निजलालासमायोगात् कोशं वा कोशकारकः ॥ १४७ ॥
कारणान्येवमादाय तासु तास्विह योनिषु ।
सृजत्यात्मानमात्मा च सम्भूय करणानि च ॥ १४८ ॥
महाभूतानि सत्यानि यथात्मापि तथैव हि ।
कोऽन्यथैकेन नेत्रेण दृष्टमन्येन पश्यति ॥ १४९ ॥
वाचं वा को विजानाति पुनः संश्रुत्य संश्रुताम् ।
अतीतार्थस्मृतिः कस्य को वा स्वप्नस्य कारकः ॥ १५० ॥
जातिरूपवयोवृत्तविद्यादिभिरहङ्कृतः ।
शब्दादिविषयोद्योगं कर्म्मणा मनसा गिरा ॥ १५१ ॥
स सन्दिग्धमतिः कर्म्मफलमस्ति न वेति वा ।
विप्लुतः सिद्धमात्मानमसिद्धोऽपि हि मन्यते ॥ १५२ ॥
मम दाराः सुतामात्या अहमेषामिति स्थितिः ।
हिताहितेषु भावेषु विपरीतमतिः सदा ॥ १५३ ॥
ज्ञेयज्ञे प्रकृतौ चैव विकारे वाऽविशेषवान् ।
अनाशकानलापातजलप्रपतनोद्यमी ॥ १५४ ॥
एवं वृत्तोऽविनीतात्मा वितथाभिनिवेशवान् ।
कर्म्मणा द्वेषमोहाभ्यामिच्छया चैव बध्यते ॥ १५५ ॥
आचार्य्योपासनं वेदशास्त्रार्थेषु विवेकिता ।
तत्कर्म्मणामनुष्ठानं सङ्गः सद्भिर्गिरः शुभाः ॥ १५६ ॥
स्त्र्यालोकालम्भविगमः सर्वभूतात्मदर्शनम् ।
त्यागः परिग्रहाणाञ्च जीर्णकाषायधारणम् ॥ १५७ ॥
विषयेन्द्रियसंरोधस्तन्द्रालस्यविवर्जनम् ।

शरीरपरिसंख्यानं प्रवृत्तिष्वप्रदर्शनम् ॥ १५८ ॥
नीरजस्तमता सत्त्वशुद्धिर्निःस्पृहता शमः ।
एतैरुपायैः संशुद्धः सत्त्वयुक्तोऽमृतीभवेत् ॥ १५९ ॥
तत्त्वस्मृतेरुपस्थानात् सत्त्वयोगात् परिच्चयात् ।
कर्म्मणां सन्निकर्षाच्च सतां योगः प्रवर्त्तते ॥ १६० ॥
शरीरसंक्षये यस्य मनः सत्त्वस्थमीश्वरे ।
अविप्लुतमतेः सम्यक् स जातिस्मरतामियात् ॥ १६१ ॥
यथा हि भरतो वर्णैर्वर्णयत्यात्मनस्तनुम् ।
नानारूपाणि कुर्व्वाणस्तथात्मा कर्म्मजास्तनूः ॥ १६२ ॥
कालकर्म्मात्मबीजानां दोषैर्म्मातुस्तथैव च ।
गर्भस्य वैकृतं दृष्टमङ्गहीनादि जन्मतः ॥ १६३ ॥
अहङ्कारेण मनसा गत्या कर्म्मफलेन च ।
शरीरेण च नात्मायं मुक्तपूर्व्वः कथञ्चन ॥ १६४ ॥
वर्त्त्याधारस्नेहयोगाद् यथा दीपस्य संस्थितिः ।
विक्रियापि च दृष्टैवमकाले प्राणसंक्षयः ॥ १६५ ॥
अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद् यः स्थितो हृदि ।
सितासिताः कद्रुनीलाः कपिलाः पीतलोहिताः ॥ १६६ ॥
ऊर्द्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्य्यमण्डलम् ।
ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन याति परां गतिम् ॥ १६७ ॥
यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्द्ध्वमेव व्यवस्थितम् ।
तेन देवशरीराणि सधामानि प्रपद्यते ॥ १६८ ॥
येऽनेकरूपाश्चाधस्ताद्रश्मयोऽस्य मृदुप्रभाः ।
इह कर्म्मोपभोगाय तैः संसरति सोऽवशः ॥ १६९ ॥
वेदैः शास्त्रैः सविज्ञानैर्जन्मना मरणेन च ।

आर्त्त्या गत्या तयागत्या सत्येन ह्यनृतेन च ॥ १७० ॥
अथवा सुखदुःखाभ्यां कर्म्मभिश्च शुभाशुभैः ।
निमित्तशकुनज्ञानग्रहसंयोगजैः फलैः ॥ १७१ ॥
तारानक्षत्रसञ्चारैर्जागरैः स्वप्नजैरपि ।
आकाशपवनज्योतिर्जलभूतिमिरैस्तथा ॥ १७२ ॥
मन्वन्तरैर्युगप्राप्त्या मन्त्रौषधिफलैरपि ।
वित्तात्मानं विद्यमानं कारणं जगतस्तथा ॥ १७३ ॥
अहङ्कारः स्मृतिर्म्मेधा द्वेषो बुद्धिः सुखं धृतिः ।
इन्द्रियान्तरसञ्चार इच्छा धारणजीविते ॥ १७४ ॥
स्वर्गः स्वप्नश्च भावानां प्रेरणं मनसो गतिः ।
निमेषश्चेतना यत्न आदानं पाञ्चभौतिकम् ॥१७५ ॥
यत एतानि दृश्यन्ते लिङ्गानि परमात्मनः ।
तस्मादस्ति परो देहादात्मा सर्वग ईश्वरः ॥१७६ ॥
बुद्धीन्द्रियाणि सार्थानि मनः कर्मेन्द्रियाणि च ।
अहङ्कारश्च बुद्धिश्च पृथिव्यादीनि चैव हि ॥ १७७ ॥
अव्यक्तमात्मा क्षेत्रज्ञः क्षेत्रस्यास्य निगद्यते ।
ईश्वरः सर्व्वभूतस्थः सन्नसन् सदसच्च यः ॥ १७८ ॥
बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्तात्ततोऽहङ्कारसम्भवः ।
तन्मात्रादीन्यहङ्कारादेकोत्तरगुणानि च ॥ १७९ ॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च तद्गुणाः ।
यो यस्मान्निःसृतश्चैषां स तस्मिन्नेव लीयते ॥ १८० ॥
यथात्मानं सृजत्यात्मा तथा वः कथितो मया ।
विपाकात्त्रिप्रकाराणां कर्म्मणामीश्वरोऽपि सन् ॥१८१॥
सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणास्तस्यैव कीर्त्तिताः ।

रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवद् भ्राम्यते हि सः ॥१८२॥
अनादिरादिमांश्चैव स एव पुरुषः परः ।
लिङ्गेन्द्रियग्राह्यरूपः सविकार उदाहृतः ॥ १८३ ॥
पितृयानोऽजवीथ्याश्च यदगस्त्यस्य चान्तरम् ।
तेनाग्निहोत्रिणो यान्ति स्वर्गकामा दिवं प्रति ॥१८४॥
ये च दानपराः सम्यगष्टाभिश्च गुणैर्युताः ।
तेऽपि तेनैव मार्गेण सत्यव्रतपरायणाः ॥ १८५ ॥
तत्राष्टाशीतिसाहस्रा मुनयो गृहमेधिनः ।
पुनरावर्त्तिनो वीजभूता धर्मप्रवर्त्तकाः ॥ १८६ ॥
सप्तर्षिनागवीथ्यन्तर्देवलोकसमाश्रिताः ।
तावन्त एव मुनयः सर्व्वारम्भविवर्जिताः ॥ १८७ ॥
तपसा ब्रह्मचर्य्येण सङ्गत्यागेन मेधया ।
तत्रैव तावत्तिष्ठन्ति यावदाहूतसंप्लवम् ॥ १८८ ॥
यतो वेदाः पुराणञ्च विद्योपनिषदस्तथा ।
श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्च किञ्चन वाङ्मयम् ॥१८९॥
वेदानुवचनं यज्ञो ब्रह्मचर्य्यं तपो दमः ।
श्रद्धोपवासः स्वातन्त्र्यमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥ १९० ॥
स ह्याश्रमैर्विजिज्ञास्यः समस्तैरेवमेव तु ।
द्रष्टव्यस्त्वथ मन्तव्यः श्रोतव्यश्च द्विजातिभिः ॥ १९१॥
य एनमेवं विन्दन्ति ये चारण्यकमाश्रिताः ।
उपासते द्विजाः सत्यं श्रद्धया परया युताः ॥ १९२ ॥
क्रमात्ते सम्भवन्त्यर्च्चिरहः शुक्लं तथोत्तरम् ।
अयनं देवलोकञ्च सवितारं सवैद्युतम् ॥ १९३ ॥
ततस्तान् पुरुषोऽभ्येत्य मानसो ब्रह्मलौकिकान् ।

करोति पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते ॥ १९४ ॥
यज्ञेन तपसा दानैर्ये हि स्वर्गजितो नराः।
धूमं निशां कृष्णपक्षं दक्षिणायनमेव च ॥ १९५ ॥
पितृलोकं चन्द्रमसं वायुं वृष्टिं जलं महीम्।
क्रमात्ते सम्भवन्तीह पुनरेव व्रजन्ति च ॥ १९६ ॥
एतद् यो न विजानाति मार्गद्वितयमात्मवान्।
दन्दशूकः पतङ्गो वा भवेत् कीटोऽथवा कृमिः॥१९७॥
ऊरुस्थोत्तानचरणः सव्ये न्यस्येतरं करम्।
उत्तानं किञ्चिदुन्नाम्य मुखं विष्टभ्य चोरसा ॥१९८॥
निमीलिताक्षः सत्त्वस्थो दन्तैर्दन्तानसंस्पृशन्।
तालुस्थाचलजिह्वश्च संवृतास्यः सुनिश्चलः ॥ १९९ ॥
सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं नातिनीचोच्छ्रितासनः।
द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्राणायाममुपक्रमेत् ॥ २०० ॥
ततो ध्येयः स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः।
धारयेत्तत्र चात्मानं धारणां धारयन् बुधः ॥ २०१ ॥
अन्तर्द्धानं स्मृतिः कान्तिर्दृष्टिः श्रोतज्ञता तथा।
निजं शरीरमुत्सृज्य परकायप्रवेशनम् ॥ २०२ ॥
अर्थानां छन्दतः सृष्टिर्योगसिद्धेस्तु लक्षणम्।
सिद्धे योगे त्यजन्देहममृतत्वाय कल्पते ॥ २०३ ॥
अथवाप्यभ्यसन् वेदं न्यस्तकामो वने वसन्।
अयाचिताशी मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २०४ ॥
न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः।
श्राद्धकृत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपि हि मुच्यते ॥२०५॥

इत्यध्यात्मप्रकरणम् ॥

महापातकजान् घोरान्नरकान् प्राप्य गर्हितान् ।
कर्म्मक्षयात् प्रजायन्ते महापातकिनस्त्विह ॥ २०६ ॥
मृगश्वशूकरोष्ट्राणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ।
खरपुक्कशवेणानां सुरापो नात्रसंशयः ॥ २०७ ॥
कृमिकीटपतङ्गत्वं स्वर्णहारी समाप्नुयात् ।
तृणगुल्मलतात्वञ्च क्रमशो गुरुतल्पगः ॥ २०८ ॥
ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात् सुरापः श्यावदन्तकः ।
हेमहारी तु कुनखी दुश्चर्म्मा गुरुतल्पगः ॥ २०९ ॥
यो येन संवसत्येषां स तल्लिङ्गोऽभिजायते ।
अन्नहर्त्तामयावी स्यान्मूको वागपहारकः ॥ २१० ॥
धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनासिकः ।
तैलहृत्तैलपायी स्यात् पूतिवक्त्रस्तु सूचकः ॥ २११ ॥
परस्य योषितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च ।
अरण्ये निर्ज्जने घोरे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ २१२ ॥
हीनजातौ प्रजायेत पररत्नापहारकः ।
पत्रशाकं शिखी हृत्वा गन्धांश्छुच्छुन्दरिः शुभान् ॥ २१३ ॥
मूषिको धान्यहारी स्याद्यानमुष्ट्रं फलं कपिः ।
जलं प्लवः पयः काको गृहकारी ह्युपस्करम् ॥ २१४ ॥
मधु दंशः फलं गृध्रो गां गोधाग्निं वकस्तथा ।
श्वित्री वस्त्रं श्वा रसन्तु चीरी लवणहारकः ॥२१५॥
प्रदर्शनार्थमेतत्तु मयोक्तं स्तेयकर्म्मणि ।
द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातयः ॥ २१६ ॥
यथाकर्म्मफलं प्राप्य तिर्य्यक्त्वं कालपर्य्ययात् ।
जायन्ते लक्षणभ्रष्टा दरिद्राः पुरुषाधमाः ॥ २१७ ॥

ततो निष्कल्मषीभूताः कुले महति योगिनः ।
जायन्ते विद्ययोपेता धनधान्यसमन्विताः ॥ २१८ ॥
विहितस्याननुष्ठानान्निन्दितस्य च सेवनात् ।
अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति ॥ २१९ ॥
तस्मात्तेनेह कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ।
एवमस्यान्तरात्मा च लोकश्चैव प्रसीदति ॥ २२० ॥
प्रायश्चित्तमकुर्व्वाणाः पापेषु निरता नराः ।
अपश्चात्तापिनः कष्टान्नरकान् यान्ति दारुणान् ॥२२१
तामिस्रं लोहशङ्कुञ्च महानिरयशाल्मली ।
रौरवं कुड्मलं पूतिमृत्तिकं कालसूत्रकम् ॥ २२२ ॥
संघातं लोहितोदञ्च सविषं सम्प्रतापनम् ।
महानरककाकोलं संजीवनमहापथम् ॥ २२३ ॥
अवीचिमन्धतामिस्रं कुम्भीपाकं तथैव च ।
असिपत्रवनञ्चैव तापनञ्चैकविंशकम् ॥ २२४ ॥
महापातकजैर्घोरैरुपपातकजैस्तथा ।
अन्विता यान्त्यचरितप्रायश्चित्ता नराधमाः ॥ २२५ ॥
प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदज्ञानकृतं भवेत् ।
कामतो व्यवहार्य्यस्तु वचनादिह जायते ॥ २२६ ॥
ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च ।
एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ॥ २२७॥
गुरूणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः ।
ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ २२८ ॥
निषिद्धभक्षणं जैह्म्यमुत्कर्षे च वचोऽनृतम् ।
रजस्वलामुखास्वादः सुरापानसमानि तु ॥ २२९ ॥

अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुहरणं तथा।
निःक्षेपस्य च सर्व्वं हि सुवर्णस्तेयसम्मितम् ॥ २३० ॥
सखिभार्य्याकुमारीषु स्वयोनिष्वन्त्यजासु च।
सगोत्रासु सुतस्त्रीषु गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ २३१ ॥
पितुः स्वसारं मातुश्च मातुलानीं स्नुषामपि।
मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्य्यतनयां तथा ॥ २३२ ॥
आचार्य्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः।
छित्त्वा लिङ्गं बधस्तस्य सकामायाः स्त्रिया अपि २३३॥
गोवधो व्रात्यता स्तेयमृणानाञ्चानपक्रिया।
अनाहिताग्निताऽपण्यविक्रयः परिवेदनम् ॥ २३४ ॥
भृतादध्ययनादानं भृतकाध्यापनं तथा।
पारदार्य्यं पारिवित्त्यं वार्द्धुष्यं लवणक्रिया ॥ २३५ ॥
स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो निन्दितार्थोपजीवनम्।
नास्तिक्यं व्रतलोपश्च सुतानाञ्चैव विक्रयः ॥ २३६ ॥
धान्यकुप्यपशुस्तेयमयाज्यानाञ्च याजनम्।
पितृमातृगुरुत्यागस्तडागारामविक्रयः ॥ २३७ ॥
कन्यासंदूषणञ्चैव परिवेदकयाजनम्।
कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं व्रतलोपनम् ॥ २३८ ॥
आत्मार्थे च क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम्।
स्वाध्यायाग्निसुतत्यागो बान्धवत्याग एव च ॥२३९ ॥
इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः स्त्रीहिंसौषधजीवनम्।
हिंसायन्त्रविधानञ्च व्यसनान्यात्मविक्रयः ॥ २४० ॥
असच्छास्त्राधिगमनमाकरेष्वधिकारिता।
भार्य्याया विक्रयश्चैषामेकैकमुपपातकम् ॥२४१ ॥

शिरःकपाली ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन् ।
ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात् ॥२४२॥
ब्राह्मणस्य परित्राणाद्गवां द्वादशकस्य वा ।
तथाश्वमेधावभृथस्नानाद्वा शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४३ ॥
दीर्घतीव्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामथापि वा ।
दृष्ट्वा पथि निरातङ्कं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः ॥२४४॥
आनीय विप्रसर्वस्वं हृतं घातित एव वा ।
तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रैर्जीवन्नपि विशुद्ध्यति ॥ २४५ ॥
लोमभ्यः स्वाहेत्येवं हि लोमप्रभृति वै तनुम् ।
मज्जान्तां जुहुयाद्वापि मन्त्रैरेभिर्यथाक्रमम् ॥ २४६ ॥
संग्रामे वा हतो लक्ष्यभूतः शुद्धिमवाप्नुयात् ।
मृतकल्पः प्रहारार्त्तो जीवन्नपि विशुद्ध्यति ॥ २४७॥
अरण्ये नियतो जप्त्वा त्रिर्वै वेदस्य संहिताम् ।
मुच्यते वा मिताशीत्वा प्रतिस्रोतः सरस्वतीम् ॥ २४८ ॥
पात्रे धनं वा पर्य्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
आदातुश्च विशुद्ध्यर्थमिष्टिर्वैश्वानरी स्मृता ॥ २४९ ॥
यागस्थक्षत्रविड्घाती चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ।
गर्भहा च यथावर्णं तथात्रेयीनिषूदकः ॥ २५० ॥
चरेद्व्रतमहत्वापि घातार्थश्चेत् समागतः ।
द्विगुणं सवनस्थे तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत् ॥ २५१ ॥
सुराम्बुघृतगोमूत्रपयसामग्निसन्निभम् ।
सुरापोऽन्यतमं पीत्वा मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥ २५२ ॥
बालवासा जटी वापि ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् ।
पिण्याकं वा कणां वापि भक्षयेत्त्रिसमानिशि ॥२५३॥

अज्ञानात्तु सुरां पीत्वा रेतो विण्मूत्रमेव वा।
पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः॥ २५४॥
पतिलोकं न सा याति ब्राह्मणी या सुरां पिबेत्।
इहैव तु शुनी गृध्री शूकरी चाभिजायते॥ २५५॥
ब्राह्मणःस्वर्णहारी तु राज्ञे मूषलमर्पयेत्।
स्वकर्म्म ख्यापयंस्तेन हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः॥२५६॥
अनिवेद्य नृपे शुद्ध्येत् सुरापव्रतमाचरन्।
आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा विप्रतुष्टिकृत्॥ २५७॥
तप्तेऽयःशयने सार्द्धमायस्या योषिता स्वपेत्।
गृहीत्वोत्कृत्य वृषणौ नैरृत्यांश्चोत्सृजेत्तनुम्॥२५८॥
प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं समा वा गुरुतल्पगः।
चान्द्रायणं वा त्रीन्मासानभ्यस्यन् वेदसंहिताम्॥२५९
एभिस्तु संवसेद् यो वै वत्सरं सोऽपि तत्समः।
कन्यां समुद्वहेदेषां सोपवासामकिञ्चनाम्॥ २६०॥
चान्द्रायणं चरेत् सर्व्वानवकृष्टान्निहत्य तु।
शूद्रोऽधिकारहीनोऽपि कालेनानेन शुध्यति॥ २६१॥
मिथ्याभिशंसिनो दोषो द्विगुणोऽनृतवादिनः।
मिथ्याभिशस्तपापञ्च समादत्ते मृषावदन्॥ २६२॥
पञ्चगव्यं पिबेद् गोघ्नो मासमासीत संयतः।
गोष्ठेशयो गोऽनुगामी गोप्रदानेन शुद्ध्यति॥ २६३॥
कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रञ्च चरेद्वापि समाहितः।
दद्यात्त्रिरात्रं वोपोष्य वृषभैकादशास्तु गाः॥ २६४॥
उपपातकशुद्धिः स्यादेवञ्चान्द्रायणेन वा।
पयसा वापि मासेन पराकेणाथवा पुनः॥ २६५॥

ऋषभैकसहस्रा गा दद्यात् क्षत्रवधे पुमान्।
ब्रह्महत्याव्रतं वापि वत्सरत्रितयं चरेत् ॥ २६६ ॥
वैश्यहाब्दं चरेदेतद्दद्याद्वैकशतं गवाम्।
षण्मासान् शूद्रहा ह्येतद्दद्याद्धेनूर्दशापि वा ॥ २६७ ॥
दुर्वृत्ता ब्रह्मविट्क्षत्रशूद्रयोषाः प्रमाप्य तु।
दृतिं धनुर्वस्तमविं क्रमाद्दद्याद्विशुद्धये ॥ २६८ ॥
अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतञ्चरेत्।
अस्थिमतां सहस्रञ्च तथानस्थिमतामनः ॥ २६९ ॥
मार्ज्जारगोधानकुलमण्डूकश्वपतत्रिणः।
हत्वा त्र्यहं पिबेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकं चरेत् ॥२७०
गजे नीलवृषाः पञ्च शुके वत्सो द्विहायनः।
खराजमेषेषु वृषो देयः क्रौञ्चे त्रिहायणः ॥ २७१ ॥
हंसश्येनकपिक्रव्याज्जलस्थलशिखण्डिनः।
भासञ्च हत्वा दद्याद्गामक्रव्यादस्तु वत्सिकाम् ॥ २७२
उरगेष्वायसो दण्डः पण्डके त्रपुसीसकम्।
कोले घृतघटो देय उष्ट्रे गुञ्जा हयेऽंशुकम् ॥ २७३ ॥
तित्तिरौ तु तिलद्रोणं गजादीनामशक्नुवन्।
दानं दातुञ्चरेत् कृच्छ्रमेकैकस्य विशुद्धये ॥ २७४ ॥
फलपुष्पान्नरसजसत्वघाते घृताशनम्।
किञ्चित्सास्थिवधे देयं प्राणायामस्त्वनस्थिके ॥ २७५॥
वृक्षगुल्मलतावीरुच्छेदने जप्यमृक्शतम्।
स्यादोषधिवृथाच्छेदे क्षीराशी गोनुगो दिनम् ॥ २७६
पुंश्चलीवानरखरैर्दष्टश्चोष्ट्रादिवायसैः।
प्राणायामं जले कृत्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥२७७

यन्मेऽद्यरेत इत्याभ्यां स्नन्नं रेतोऽनुमन्त्रयेत् ।
स्तनान्तरं भ्रुवोर्मध्यं तेनानामिकया स्पृशेत् ॥२७८
मयि तेज इति च्छायां स्वां दृष्ट्वाम्बुगतां जपेत् ।
सावित्रीमशुचौ दृष्टे चापल्ये चानृतेऽपि च ॥ २७९
अवकीर्णी भवेद् गत्वा ब्रह्मचारी तु योषितम् ।
गर्द्दभं पशुमालभ्य नैर्ऋत्यं स विशुध्यति ॥ २८० ॥
भैक्षाग्निकार्ये त्यक्त्वा तु सप्तरात्रमनातुरः ।
कामावकीर्ण इत्याभ्यां जुहुयादाहुतिद्वयम् ॥ २८१ ॥
उपस्थानं ततः कुर्य्यात् समासिञ्चत्वनेन तु ।
मधुमांसाशने कार्य्यः कृच्छ्रः शेषव्रतानि च ॥ २८२ ॥
प्रतिकूलं गुरोः कृत्वा प्रसाद्यैव विशुध्यति ।
कृच्छ्रत्रयं गुरुः कुर्य्यान्म्रियेत प्रहितो यदि ॥ १८३॥
क्रियमाणोपकारे तु मृते विप्रे न पातकम् ।
विपाके गोवृषाणाञ्च भेषजाग्निक्रियासु च ॥ २८४ ॥
महापापोपपापाभ्यां योऽभिशंसेन्मृषापरम् ।
अब्भक्षो माससमासीत सजापी नियतेन्द्रियः ॥२८५ ॥
अभिशस्तो मृषा कृच्छ्रं चरेदाग्नेयमेव वा ।
निर्वपेच्च पुरोडाशं वायव्यं पशुमेव वा ॥ २८६ ॥
अनियुक्तो भ्रातृजायां गच्छंश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
त्रिरात्रान्ते घृतं प्राश्य गत्वोदक्यां विशुध्यति ॥२८७
त्रीन् कृच्छ्रानाचरेद् व्रात्ययाजकोऽभिचरन्नपि ।
वेदप्लावी यवाश्यब्दं त्यक्त्वा च शरणागतम् ॥ २८८ ॥
गोष्ठे वसन् ब्रह्मचारी मासमेकं पयोव्रतः ।
गायत्रीजप्यनिरतो मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥ २८९ ॥

प्राणायामी जले स्नात्वा खरयानोष्ट्रयानगः।
नग्नः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैव दिवा स्त्रियम् २९०॥
गुरुं त्वं कृत्य हुंकृत्य विप्रं निर्जित्य वादतः।
बद्ध्वा वा वाससा क्षिप्रं प्रसाद्योपवसेद्दिनम् ॥ २९१॥
विप्रदण्डोद्यमे कृच्छ्रस्त्वतिकृच्छ्रो निपातने।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रोऽसृक्पाते कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते २९२
देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः।
प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद् यत्र चोक्ता न निष्कृतिः ॥२९३ ॥
दासीकुम्भं बहिर्ग्रामान्निनयेयुः स्वबान्धवाः।
पतितस्य बहिः कुर्युः सर्वकार्येषु चैव तम् ॥२९४॥
चरितव्रत आयाते निनयेरन्नवं घटम्।
जुगुप्सेरन्न चाप्येनं संवसेयुश्च सर्वशः ॥ २९५॥
पतितानामेष एव विधिः स्त्रीणां प्रकीर्त्तितः।
वासो गृहान्तिके देयमन्नं वासः सरक्षणम् ॥२९६ ॥
नीचाभिगमनं गर्भपातनं भर्तृहिंसनम्।
विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवम् ॥ २९७ ॥
शरणागतबालस्त्रीहिंसकान् संवसेन्न तु।
चीर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान् ॥ २९८ ॥
घटेऽपवर्जिते ज्ञाति मध्यस्थोयवसं गवाम्।
प्रदद्यात् प्रथमं गोभिः सत्कृतस्य हि सत्क्रिया२९९
विख्यातदोषः कुर्वीत पर्षदोऽनुमतं व्रतम्।
अनभिख्यातदोषस्तु रहस्यं व्रतमाचरेत् ॥ ३०० ॥
त्रिरात्रोपोषितो जप्त्वा ब्रह्महा त्वघमर्षणम्।
अन्तर्जले विशुद्ध्येत गां दत्त्वा च पयस्विनीम् ॥३०१॥

लोमभ्यः स्वाहेत्यथवा दिवसं मारुताशनः ।
जले स्थित्वाभिजुहुयाच्चत्वारिंशद्घृताहुतीः ॥ २०२ ॥
त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा कूष्माण्डीभिर्घृतं शुचिः ।
सुरापः स्वर्णहारी तु रुद्रजापी जले स्थितः ॥ २०३
सहस्रशीर्षाजापी तु मुच्यते गुरुतल्पगः ।
गौर्देया कर्म्मणोऽस्यान्ते पृथगेभिः पयस्विनी ॥ २०४ ॥
प्राणायामशतं कार्य्यं सर्वपापापनुत्तये ।
उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि ॥ २०५ ॥
ओङ्काराभिष्टुतं सोमसलिलं पावनं पिबेत् ।
कृत्वा तु रेतोविण्मूत्रप्राशनञ्च द्विजोत्तमः ॥ २०६ ॥
निशायां वा दिवा वापि यदज्ञानकृतं भवेत् ।
त्रैकाल्यसन्ध्याकरणात्तत् सर्वं विप्रणश्यति ॥ २०७ ॥
शुक्रियारण्यकजपो गायत्र्याश्च विशेषतः ।
सर्वपापहरा ह्येते रुद्रैकादशिनी तथा ॥ २०८ ॥
यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्या वाचनन्तथा ॥२०९ ॥
वेदाभ्यासरतं क्षान्तं महायज्ञक्रियारतम् ।
न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥ २१० ॥
वायुभक्षो दिवा तिष्ठन्रात्रिं नीत्वाप्सु सूर्य्यदृक् ॥
जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः शुद्धेद्ब्रह्मवधादृते ॥ २११ ॥
ब्रह्मचर्य्यं दया क्षान्तिर्दानं सत्यमकल्कता ।
अहिंसास्तेयमाधुर्य्यदमाश्चेति यमाः स्मृताः ॥ २१२ ॥
स्नानमौनोपवासेज्यास्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः ।
नियमा गुरुशुश्रूषाशौचाक्रोधाप्रमादताः ॥ २१३ ॥

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम्।
जग्ध्वा परेऽह्न्युपवसेत् कृच्छ्रं सान्तपनं चरन्॥३१४॥
पृथक् सान्तपनद्रव्यैः षडहः सोपवासकः।
सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनः स्मृतः॥ ३१५॥
पर्णोदुम्बरराजीवविल्वपत्रकुशोदकैः।
प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्र उदाहृतः॥ ३१६॥
तप्तक्षीरघृताम्बूनामेकैकं प्रत्यहं पिबेत्।
एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्र उदाहृतः॥ ३१७॥
एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च।
उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः॥ ३१८॥
यथाकथञ्चित्त्रिगुणः प्राजापत्योऽयमुच्यते।
अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् पाणिपूरान्नभोजनः॥३१९॥
कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम्।
द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्त्तितः॥ ३२०॥
पिण्याकाचामतक्राम्बुशक्तूनां प्रतिवासरम्।
एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योऽयमुच्यते॥ ३२०॥
एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम्।
तुलापुरुष इत्येष ज्ञेयः पाञ्चदशाह्निकः॥ ३२२॥
तिथिवृद्ध्या चरेत् पिण्डान् शुक्ले शिख्यण्डसम्मितान्।
एकैकं ह्रासयेत् कृष्णे पिण्डं चान्द्रायणं चरन्॥३२३॥
यथाकथञ्चित् पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम्।
मासेनैवोपभुञ्जीत चान्द्रायणमथापरम्॥ ३२४॥
कुर्य्यात्त्रिषवणस्नायी कृच्छ्रं चान्द्रायणं तथा।
पवित्राणि जपेत् पिण्डान् गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत्॥३२५॥

अनादिष्टेषु पापेषु शुद्धिश्चान्द्रायणेन तु ।
धर्मार्थं यश्चरेदेतच्चन्द्रस्यैति स लोकताम् ॥ ३२६ ॥
तच्छ्रुतधर्मकामस्तु महतीं श्रियमाप्नुयात् ।
यथा गुरुक्रतुफलं प्राप्नोति च समाहितः ॥ ३२७ ॥
श्रुत्वेमानृषयो धर्मान् याज्ञवल्क्येन भाषितान् ।
इदमूचुर्महात्मानं योगीन्द्रममितौजसम् ॥ ३२८ ॥
य इदं धारयिष्यन्ति धर्मशास्त्रमतन्द्रिताः ।
इह लोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥३२९॥
विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां धनकामोधनन्तथा ।
आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम्॥३३०॥
श्लोकत्रयमपि ह्यस्माद्यः श्राद्धे श्रावयिष्यति ।
पितॄणां तस्य तृप्तिः स्यादक्षया नात्र संशयः ॥३३१॥
ब्राह्मणः पात्रतां याति क्षत्रियो विजयी भवेत् ।
वैश्योऽपि धान्यधनवानस्य शास्त्रस्य धारणात् ॥३३२॥
य इदं श्रावयेद्विप्रान् द्विजान् पर्वसु पर्वसु ।
अश्वमेधफलं तस्य तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ३३ ॥
श्रुत्वैतद्याज्ञवल्क्योऽपि प्रीतात्मा मुनिभाषितम् ।
एवमस्त्विति होवाच नमस्कृत्य स्वयम्भुवे ॥ ३३४ ॥
इति याज्ञवल्कीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

॥ समाप्ता चेयं याज्ञवल्क्यसंहिता ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि जातिवृत्तिविधानकम्।
अनुलोमविधानञ्च प्रतिलोमविधिं तथा ॥ १ ॥
सान्तरालकसंयुक्तं सर्व्वं संक्षिप्य चोच्यते।
नृपाद् ब्राह्मणकन्यायां विवाहेषु समन्वयात् ॥ २ ॥
जातः सूतोऽत्र निर्द्दिष्टः प्रतिलोमविधिर्द्विजः।
वेदानर्हस्तथा चैषां धर्म्माणामनुबोधकः ॥ ३ ॥
सूताद्विप्र प्रसूतायां सूतो वेणुक उच्यते।
नृपायामेव तस्यैव जातो यश्चर्म्मकारकः ॥ ४ ॥
ब्राह्मण्यां क्षत्रियाच्चौर्य्याद्रथकारः प्रजायते।
वृत्तञ्च शूद्रवत्तस्य द्विजत्वं प्रतिषिध्यते ॥ ५ ॥
यानानां ये च वोढ़ारस्तेषाञ्च परिचारकाः।
शूद्रवृत्त्या तु जीवन्ति न चात्रं धर्म्ममाचरेत् ॥ ६ ॥
ब्राह्मण्यां वैश्यसंसर्गाज्जातो मागध उच्यते।
वन्दित्वं ब्राह्मणानाञ्च क्षत्रियाणां विशेषतः ॥ ७ ॥
प्रशंसावृत्तिको जीवेद्वैश्यप्रेष्यकरस्तथा।
ब्राह्मण्यां शूद्रसंसर्गाज्जातश्चाण्डाल उच्यते ॥ ८ ॥
सीसमाभरणं तस्य कार्ष्णायसमथापि वा।
वध्रीं कण्ठे समाबध्य झल्लरीं कक्षतोऽपि वा ॥ ९ ॥
मल्लापकर्षणं ग्रामे पूर्व्वाह्णे परिशुद्धिकम्।
नापराह्णे प्रविष्टोऽपि वहिर्ग्रामाच्च नैर्ऋते ॥ १० ॥
पिण्डीभूता भवन्त्यत्र नोचेद् बध्या विशेषतः।
चाण्डालाद्वैश्यकन्यायां जातः श्वपच उच्यते ॥ ११ ॥
श्वमांसभक्षणं तेषां श्वान एव च तद्बलम्।
नृपायां वैश्यसंसर्गादायोगव इति स्मृतः ॥ १२ ॥

तन्तुवाया भवन्त्येव वसुकांस्योपजीविनः ।
शौलिकाः केचिदत्रैव जीवनं वस्त्रनिर्म्मिते ॥ १३ ॥
आयोगवेन विप्रायां जातास्ताम्रोपजीविनः ।
तस्यैव नृपकन्यायां जातः सूनिक उच्यते ॥ १४ ॥
सूनिकस्य नृपायान्तु जाता उद्बन्धकाः स्मृताः ।
निर्णेजयेयुर्वस्त्राणि अस्पृश्याश्च भवन्त्यतः ॥ १५ ॥
* नृपायां वैश्यतश्चौर्य्यात् पुलिन्दः परिकीर्त्तितः ।
पशुवृत्तिर्भवेत्तस्य हन्युस्तान् दुष्टसत्वकान् ॥ १६ ॥
नृपायां शूद्रसंसर्गाज्जातः पुक्कश उच्यते ।
सुरावृत्तिं समारुह्य मधुविक्रयकर्म्मणा ॥ १७ ॥
क्रतकानां सुराणाञ्च विक्रेता याचको भवेत् ।
पुक्कशाद्वैश्यकन्यायां जातो रजक उच्यते ॥ १८ ॥
नृपायां शूद्रतश्चौर्य्याज्जातोरञ्जक उच्यते ।
वैश्यायां रञ्जकाज्जातो नर्त्तको गायको भवेत् ॥१९॥
वैश्यायां शूद्रसंसर्गाज्जातो वैदेहिकः स्मृतः ।
अजानां पालनं कुर्य्यान्महिषीणां गवामपि ॥२०॥
दधिक्षीराज्यतक्राणां विक्रयाज्जीवनं भवेत् ।
वैदेहिकात्तु विप्रायां जाताश्चर्म्मोपजीविनः ॥ २१ ॥
नृपायामेव तस्यैव सूचिकः पाचकः स्मृतः ।
वैश्यायां शूद्रतश्चौर्य्याज्जातश्चक्री च उच्यते ॥ २२ ॥
तैलपिष्टकजीवी तु लवणं भावयन् पुनः ।
विधिना ब्राह्मणः प्राप्य नृपायान्तु समन्त्रकम् ॥ २३ ॥
जातः सुवर्ण इत्युक्तः सानुलोमद्विजः स्मृतः ।
अथ वर्णक्रियां कुर्व्वन्नित्यनैमित्तिकीं क्रियाम् ॥ २४ ॥

अश्वं रथं हस्तिनं वा वाहयेद्वा नृपाज्ञया।
सैनापत्यञ्च भैषज्यं कुर्य्याज्जीवेत्तु वृत्तिषु॥ २५॥
नृपायां विप्रतश्चौर्य्यात् संजातो यो भिषक् स्मृतः।
अभिषिक्तनृपस्याज्ञां परिपाल्येत्तु वैद्यकम्॥ २६॥
आयुर्वेदमथाष्टाङ्गं तन्त्रोक्तं धर्ममाचरेत्।
ज्योतिषं गणितं वापि कायिकीं वृत्तिमाचरेत्॥२७॥
नृपायां विधिना विप्राज्जातो नृप इति स्मृतः।
नृपायां नृपसंसर्गात् प्रमादाद् गूढ़जातकः॥ २८॥
सोऽपि क्षत्रिय एव स्यादभिषेके च वर्ज्जितः।
अभिषेकं विना प्राप्य गोज इत्यभिधायकः॥ २९॥
सर्वन्तु राजवृत्तस्य शस्यते पदवन्दनम्।
पुनर्भूकरणे राज्ञां नृपकालीन एव च॥ ३०॥
वैश्यायां विधिना विप्राज्जातो ह्यम्बष्ठ उच्यते।
कृष्याजीवो भवेत्तस्य तथैवाग्नेयवृत्तिकः॥ ३१॥
ध्वजिनी जीविका वापि अम्बष्ठाः शस्त्रजीविनः।
वैश्यायां विप्रतश्चौर्य्यात् कुम्भकारः स उच्यते॥ ३२॥
कुलालवृत्त्या जीवेत नापिता वा भवन्त्यतः।
सूतके प्रेतके वापि दीक्षाकालेऽथ वापनम्॥ ३३॥
नाभेरूर्द्ध्वन्तु वपनं तस्मान्नापित उच्यते।
कायस्थ इति जीवेत्तु विचरेच्च इतस्ततः॥ ३४॥
काकाल्लौल्यं यमात् क्रौर्य्यं स्थपतेरथ कृन्तनम्।
आद्याक्षराणि संगृह्य कायस्थ इति कीर्त्तितः॥ ३५॥
शूद्रायां विधिना विप्राज्जातः पारशवो मतः।
भद्रकादीन् समाश्रित्य जीवेयुः पूजकाः स्मृताः॥३६॥

शिवाद्यागमविद्याद्यैस्तथामण्डलवृत्तिभिः ।
तस्यां वै चौरसो वृत्ती निषादी जात उच्यते ॥ ३७ ॥
वने दुष्टमृगान् हत्वा जीवनं मांसविक्रयम् ।
नृपाज्जातोऽथ वैश्यायां गृह्यायां विधिना सुतः ॥३८॥
वैश्यवृत्त्या तु जीवेत चात्रधर्मं न चाचरेत् ।
तस्यां तस्यैव चौरेण मणिकारः प्रजायते ॥ ३९ ॥
मणीनां राजतां कुर्य्यान्मुक्तानां वेधनक्रियाम् ।
प्रवालानाञ्च सूत्रित्वं शाखानां वलयक्रियाम् ॥ ४० ॥
शूद्रस्य विप्रसंसर्गाज्जात उग्र इति स्मृतः ।
नृपस्य दण्डधारः स्याद्दण्डं दण्ड्येषु सञ्चरेत् ॥ ४१ ॥
तस्यैव चावसंवृत्या जातः शुण्डिक उच्यते ।
जातदुष्टान् समारोप्य शुण्डाकर्म्मणि योजयेत् ॥४२॥
शूद्रायां वैश्यसंसर्गाद्विधिना सूचकः स्मृतः ।
सूचकाद्विप्रकन्यायां जातस्तक्षक उच्यते ॥ ४३ ॥
शिल्पकर्म्माणि चान्यानि प्रासादलक्षणं तथा ।
नृपायामेव तस्यैव जातो यो मत्स्यबन्धकः ॥ ४४ ॥
शूद्रायां वैश्यतश्चौर्य्यात् कटकार इति स्मृतः ।
वशिष्ठशापात्त्रेतायां केचित् पारशवास्तथा ॥ ४५ ॥
वैखानसेन केचित्तु केचिद्भागवतेन च ।
वेदशाखावलम्बास्ते भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ ४६ ॥
कटकारास्ततः पश्चान्नारायणगणाः स्मृताः ।
शाखा वैखानसेनोक्ता तन्त्रमार्गविधिक्रियाः ॥ ४७ ॥
निषेकाद्याः श्मशानान्ताः क्रियाः पूजाङ्गसूचिकाः ।
पञ्चरात्रेण वा प्राप्तं प्रोक्तं धर्म्मं समाचरेत् ॥ ४८ ॥

शूद्रादेव तु शूद्रायां जातः शूद्र इति स्मृतः।
द्विजशुश्रूषणपरः पाकयज्ञपरान्वितः॥ ४९॥
सच्छूद्रं तं विजानीयादसच्छूद्रस्ततोऽन्यथा।
चौर्य्यात् काकवची श्रेयश्चाश्वानां तृणवाहकः॥५०॥
एतत् संक्षेपतः प्रोक्तं जातिवृत्तिविभागशः।
जात्यन्तराणि दृश्यन्ते संकल्पादित एव तु॥ ५१॥

॥ इत्यौशनसं धर्म्मशास्त्रं समाप्तम्॥

औशनसस्मृतिः।

शौनकाद्याश्च मुनय औशनं भार्गवं मुनिम्।
नत्वा पप्रच्छुरखिलं धर्म्मशास्त्रविनिर्णयम्॥
अशेषाणां शृण्वतां पूर्वमुशना धर्म्मतत्त्ववित्।
धर्म्मार्थकाममोक्षाणां कारणं पापनाशनम्॥
सुसमाधिहृदो यूयं शृणुध्वन्तद्वतो मम।
भार्गवं पितरं नत्वा उशनं धर्म्ममब्रवीत्॥
कृतोपनयनो वेदानधीयीत द्विजोत्तमः।
गर्भाष्टमे व्यष्टमे वा स्वसूत्रोक्तविधानतः॥
दण्डी च मेखलासूत्रे कृष्णाजिनधरो मुनिः।
भिक्षाहारी गुरुहिते वीक्षमाणो गुरोर्मुखम्॥
कार्पासमुपवीतार्थं संनिर्मितं ब्रह्मणा पुरा।
ब्राह्मणानान्त्रिवृत् सूत्रं कौशिवार्दास्त्रमेव वा॥
सदोपवीती चैव स्यात् सदा बद्धशिखो द्विजः।
अन्यथा यत्कृतं कर्म्म तद्भवत्या यथाक्रमम्॥
वसेदविकृतं वासः कार्पासं वा कषायकम्।
तदेव परिधानीयं शुक्लमच्छद्रमुत्तमम्॥

उत्तरीयं समाख्यातं वासः कृष्णाजिनं शुभम्।
अभावे भव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते॥
उपवीतं वामबाहुं सव्यं बाहुं समन्वितम्।
उपवीतं भवेन्नित्यन्निवीतं कण्ठलम्बनम्॥
सव्यबाहुं समुद्धृत्य दक्षिणेन धृता द्विजाः।
प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्ये कर्म्मणि धारयेत्॥
अग्न्यगारे गवाङ्गोष्ठे होमे जप्ये तथैव च।
स्वाध्यायभोजने नित्यं ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ॥
उपासने गुरूणाञ्च सन्ध्ययोरुभयोरपि।
उपवीती भवेन्नित्यं विधिरेषः सनातनः॥
मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला।
मुञ्जाभावे कुशानान्तु ग्रन्थिनैकेन वा त्रिभिः॥
धारयेद्बैल्वपालाशौ दण्डौ केशान्तकौ द्विजः।
यज्ञार्हवृक्षजं वाथ सौम्यं व्रणमेव च॥
सायं प्रातर्द्विजः सन्ध्यामुपासीत समाहितः।
कामाल्लोभाद्भयान्मोहात् त्यक्त्वा न पतितो भवेत्॥
अग्निकार्यं ततः कुर्य्यात्सायं प्रातः प्रसन्नधीः।
स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवान् ऋषीन् पितृगणांस्तथा॥
देवाभ्यर्चान्ततः कुर्यात् पुष्पैः पत्रेण चाम्बुभिः।
अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं वृद्धेषु धर्म्मतः॥
असावहम्भो नामेति सम्यक् प्रणतिपूर्वकम्।
आयुरारोग्यवान् वित्तं द्रव्याद्यपरिवर्जितः॥
आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्राभिवादने।
अकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वाक्षरस्ततः॥

यो न वेत्त्यभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम्।
नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः॥
सव्येन पाणिना कार्यं उपसंग्रहणं गुरोः।
सव्येन सव्यः स्प्रष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम्॥
लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा।
आददीत यतो ज्ञानं तत्पूर्वमभिवादयेत्॥
नोदकं धारयेद् भैक्षं पुष्पाणि समिधस्तथा।
एवं विधानि चान्यानि न देवार्थ्येषु किञ्चन॥
ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रियञ्चाप्यनामयम्॥
वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च।
उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः॥
मातुलश्वशुरभ्रातृमातामहपितामहौ।
वर्णश्रेष्ठः पितृव्यश्च पञ्चैते पितरः स्मृताः॥
माता मातामही गुर्व्वी पितृमातृस्वसादयः।
श्वश्रू पितामही ज्येष्ठा ज्ञातव्या गुरवः स्त्रियः॥
इत्युक्ता गुरवः सर्व्वे मातृतः पितृतस्तथा।
अनुवर्त्तनमेतेषां मनोवाक्कायकर्म्मभिः॥
गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः।
न तैरुपविशेत्सार्द्धं विवादेनार्थकारणात्॥
जीवितार्थमपि द्वेषं गुरुभिर्नैव भाषणम्।
उदितोऽपि गुणैरन्यैर्गुरुद्वेषी पतत्यधः॥
गुरूणामपि सर्व्वेषां पूज्याः पञ्च विशेषतः।
तेषामाद्यास्त्रियः श्रेष्ठास्तेषां माता सुपूजिता॥
यो हि वासयति दिवा येन सद्योपदिश्यते।

ज्येष्ठो भ्राता च भर्त्ता च पञ्च ते गुरवस्तथा ॥
आत्मनः सर्वयत्नेन प्राणत्यागेन वा पुनः ।
पूजनीयाः प्रयत्नेन पञ्चैते भूतिमिच्छता ॥
यावत् पिता च माताच द्वावेतौ निर्विकारणम् ।
तावत् सर्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात्तत्परायणः ।
पिता माता च सुप्रीतौ स्यातां पुत्रगुणैर्यदि ॥
स पुत्रः सकलं कर्म्म प्राप्नुयात्तेन कर्म्मणा ।
नास्ति मातृसमं दैवं नास्ति पितृसमो गुरुः ॥
तयोः प्रत्युपकारोऽपि न हि कश्चन विद्यते ।
तयोर्नित्यं प्रियं कुर्य्यात्कर्म्मणा मनसा गिरा ।
न ताभ्यामननुज्ञातो धर्म्ममिकं समाचरेत् ॥
वर्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यनैमित्तिकं तथा ।
धर्म्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्दफलप्रदः ॥
सम्यगाचारवक्तारं विसृष्टस्तदनुज्ञया ।
शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य चापद्यते दिवि ॥
यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं मूढोऽवमन्यते ।
तेन दोषेण संप्रेत्य निरयं सम्प्रयच्छति ॥
पुंसाञ्चात्मनि वेषेण पूज्यो भर्त्ता च सम्मतः ।
यानि दातरि लोकेऽस्मिन्नुपकारोऽपि गौरवम् ॥
ये नरा भर्तृपिण्डार्थे स्वान् प्राणान् सन्त्यजन्ति हि ।
तेषामेव परान् लोकानुवाच भगवान् भृगुः ॥
मातुलांश्च पितृव्यांश्च श्वशुरान् ऋत्विजान् गुरून् ।
असावयमिति ब्रूयात्प्रत्युत्थाय यवीयसः ॥
आचार्य्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् ।

भोःशब्दपूर्वकं चैनमभिभाषेत धर्म्मवित् ॥
अभिवाद्याश्च पूर्वन्तु शिरसावश्यमेव च।
ब्राह्मणक्षत्त्रियाद्यैश्च श्रीकामैः सादरं सदा ॥
नाभिवाद्यास्तु विप्राणां क्षत्त्रियाद्याः कथञ्चन।
ज्ञानकर्म्मगुणोपेता यद्यप्येते बहुश्रुताः ॥
ब्राह्मणाः सर्व्ववर्णानां स्वस्ति कुर्य्यादिति स्थितिः।
सवर्णेऽप्यसवर्णानां कार्य्यमेवाभिवादनम् ॥
गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः।
पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्व्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥
विद्या कर्म्म वयो बन्धुर्वित्तं भवति यस्य वै।
मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्वं पूर्वं गुरूणि च ॥
पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भवेत्तु गुणवान् हि यः।
यत्र स्यात्सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि स भवेद् यदि ॥
पित्रादिभ्यो ब्राह्मणेभ्यः स्त्रियै राज्ञेऽस्य चक्षुषे।
वृद्धाय भारहीनाय रोगिणे दुर्बलाय च ॥
भिक्षामाहृत्य शिष्टानां गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम्।
निवेद्य गुरवेऽश्नीयाद्वाग्यतस्तदनुज्ञया ॥
भवत्पूर्वं चरेद्भैक्षमुपनीतो द्विजोत्तमः।
भवन्मध्यन्तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥
मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं तथा।
भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या तु नैनं विमानयेत्।
सजातीयगृहेष्वेवं सार्व्ववर्णिकमेव वा।
भैक्षस्याचरणं प्रोक्तं पतितादिषु वर्जितम् ॥
वेदयज्ञादिहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्म्मसु।

ब्रह्मचारी चरेद्भैक्षं गृहस्थः प्रयतोऽन्वहम् ॥
गुरोः कुले न भिक्षेत न ज्ञातिकुलबन्धुषु ।
अभावेऽप्यथ गेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥
सर्वं वापि चरेद् ग्रामं पूर्वोक्तानामसम्भवे ।
नियम्य प्रयतो वाचं दिशस्त्वानवलोकयन् ॥
समाहृत्य तु तद्भैक्षं यावदर्थमिहाज्ञया ।
भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतो नान्यमानसः ॥
भैक्षेण वर्त्तयेन्नित्यं कामनाशीर्भवेद् व्रती ।
भैक्षेण व्रत्तिनो वृत्तिरुपवाससमं स्मृता ॥
पूजयेदशनं नित्यमद्यादन्नमकुत्सयन् ।
दृष्ट्वा हृष्येत्प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्वतः ॥
अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं कुत्सभोजनम् ।
अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥
प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत दक्षिणामुख एव वा ।
नाद्यादुदङ्मुखो नित्यं विधिपूर्व्वं सनातने ॥
प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुञ्जानो द्विरुपस्पृशेत् ।
शुचौ देशे समासीनो भुङ्क्त्वान्ते द्विरुपस्पृशेत् ॥
मण्डलं पूर्वतः कृत्वा तत्र स्थाप्याथ भोजयेत् ।
स्वप्राणाहुतिपर्यन्तं मौनमेव विधीयते ॥
इत्यौशनसस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥

भुक्त्वा पीत्वा च स्नात्वा च तथा रथ्योपसर्पणे ।
ओष्ठावलोमकौ स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च ॥
रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेणान्नभाषणे ।

तथा चाध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा ॥
चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः ।
सन्ध्ययोरुभयोस्तद्वदाचान्ते चाचमेत् पुनः ॥
चण्डालम्लेच्छसम्भाषे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं वापि तथाविधम् ॥
अश्रुपाते तथाचामे अहितस्य तथैव च ।
भोजयेत् सन्ध्ययोः स्नात्वा पीत्वा मूत्रपुरीषयोः ॥
आचान्तोऽप्याचमेत् स्पृष्ट्वा सकृत् सकृदथान्यतः ।
अग्नेर्गवामथालम्भे स्पृष्ट्वा प्रयत एव वा ॥
नृणामथात्मनः स्पर्शे नीवीं विपरिधाय च ।
उपस्पृशेज्जलं शुद्धं तृणं वा भूमिमेव वा ॥
केशानां चात्मनः स्पर्शे वाससां चालितस्य च ।
अनुष्णाभिरफेनाभिरदुष्टाभिश्च सर्वशः ॥
शौचे च सुखमासीनः प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ।
शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ॥
अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ।
सोपानत्को जलस्थो वा नोष्णीषी वाचमेद् बुधः ॥
न चैव वर्षधाराभिर्न तिष्ठन्न धृतोदकैः ।
नैकहस्तार्पितजलैर्विना शूद्रेण वा पुनः ॥
न पादुकासनस्थो वा वहिर्जानुरथापि वा ।
न जल्पन्न हसन् प्रेक्षमाणश्च प्रह्व एव वा ।
नावीक्षमाणाद्भिर्न्नोष्णाद्भिन्नफेनादथापि वा ॥
शूद्राशुचिकरैर्मुक्तैर्नक्षाराभिस्तथैव च ।
न चैवाङ्गुलिभिः शब्दमकुर्वन्नान्यमानसः ॥

न वर्णरसदुष्टाभिर्नचैव प्रदरोदकैः।
न प्राणिजनिताभिर्वा न बह्निः कल्मेव वा॥
हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठाभिः चत्रियः शुचिः।
प्राशिताभिस्तथा वै स्त्रीः शूद्रैः संस्पर्शनं ततः॥
अङ्गुष्ठमूलान्तरतो रेखायां ब्राह्म उच्यते।
अन्तराङ्गुष्ठदेशिन्यो पितृणां तीर्थमुत्तमम्॥
कनिष्ठो मूलतः पश्चात्प्राजापत्यं प्रचच्चते।
अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दैवं तथैवार्षं प्रकीर्तितम्।
मूले स्याद्दैवमार्षं स्यादाग्नेयं मध्यतः स्मृतम्॥
तदेव सौमिकं तीर्थमेतत् ज्ञात्वा न मुह्यति।
ब्राह्मेणैव तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत्।
कायेन वा दैवतेन नतु पित्र्येण वा द्विजाः!॥
त्रिः प्राश्नीयादपः पूर्वं ब्राह्मणः प्रयतः स्मृतः।
संहृताङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपस्पृशेत्॥
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः।
तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटं ततः॥
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन श्रवणे समुपस्पृशेत्।
सर्व्वासामथ योगेन हृदयन्तु तलेन वा॥
संस्पृशेद्वै शिरस्तद्वदङ्गुष्ठेनाथवा द्वयम्।
त्रिः प्राश्नीयादेवमेव प्रीतास्तेनास्य देवताः॥
ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च सम्भवन्त्यनुशुश्रुम।
गङ्गा च यमुना चैव प्रीयते परिमार्जनात्॥
प्रसंस्पर्शाल्लोचनयोः प्रीयेते शशिभास्करौ।
नासत्यौ चैव प्रीयेते स्पृष्टे नासापुटद्वयम्॥

कर्णयोः स्पृष्टयो स्तद्वत्प्रीयते चानलानिलौ ।
संस्पृष्टे हृदये चास्याः प्रीयन्ते सर्वदेवताः ॥
मूर्ध्नि संस्पर्शनादेव प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ।
नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्यं विप्रयोगं नयन्ति याः ॥
अन्तवदन्तसलिलजिह्वास्पर्शे शुचिर्भवेत् ।
स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परम् ॥
भूमिगैस्ते समाज्ञेयाः न तैरप्रयतो भवेत् ।
मधुपर्के च सोमे च ताम्बूलस्य च भक्षणे ॥
फलमूलेक्षुदण्डे च न दोष उशना ब्रवीत् ।
प्रचरंश्चान्नपानेषु यदुच्छिष्टो भवेद् द्विजः ॥
भूमौ निक्षिप्य तद् द्रव्यमाचम्य प्रोक्षयेत्तु यत् ।
तैजसं वै समादाय भवेदुच्छेषणात्ततः ॥
अनिधाय च तद् द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
वस्त्रादीनां विकल्पत्वात् स्पृष्ट्वा च दैवमेव हि ॥
आरभ्यानुदके रात्रौ चोरो वाप्याकुले पथि ।
कृत्वा मूत्रपुरीषं वा द्रव्यहस्तो न दुष्यति ॥
निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्र मुदङ्मुखः ।
अथ कुर्य्यात् शकृन्मूत्रे रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः ॥
अन्तर्धाय महीं काष्ठैः पर्णैर्लोष्टतृणेन वा ।
प्रतिश्रीनशिराः कुर्य्यात् कृच्छ्रमूत्रविसर्जने ॥
छायाकूपनदीगोष्ठे चैत्याम्भःपथि भस्मसु ।
अग्नौ चैव श्मशाने च विण्मूत्रे न समाचरेत् ॥
न गोमये न कृष्टे वा न गोष्ठे नैव शाद्वले ।
न तिष्ठन् वा न निर्व्वासा न च पर्वतमस्तके ॥

न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन ।
न च सत्त्वेषु गर्त्तेषु न च गच्छन् समाचरेत् ॥
तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गे तथैव च ।
न क्षेत्रे न बिले चापि न तीर्थे च चतुष्पथे ॥
नोद्यानोपसमीपे वा नोषरेन पराशुचौ ।
न चोपानत्पादौ च छत्री वर्णान्तरोदके ॥
न चैवाभिमुखः स्त्रीणां गुरु ब्राह्मणयोर्गवाम् ।
न देवदेवालययो र्नापामपि कदाचन ॥
नदीज्योतींषि वीक्षित्वा तद्वाप्याभिमुखोऽपि वा ।
प्रत्यादित्यं प्रत्यनिलं प्रतिसोमं तथैव च ॥
आहृत्य मृत्तिकां कुर्य्यात् लेपगन्धापकर्षणम् ।
कुर्य्यादतन्द्रितः शौचं विशुद्धैरुद्धृतोदकैः ॥
नाहरेन्मृत्तिकां विप्रः पांशुलां नच कर्द्दमात् ।
न मार्गान्नोषराद्देशाच्छौचविष्टोऽपरस्य च ॥
न देवायतनात् कुप्याद् ग्रामान्न तु कदाचन ।
उपस्पृशेत्ततो नित्यं पूर्वोक्तेन विधानतः ॥
तारव्याहृतिगायत्र्या वर्णनामैरणैः क्रमात् ।
तन्मन्त्रितं पिबेद्यस्तु मन्त्राचमनमीरितम् ॥
गायत्र्या चमनेनाथ श्रुत्याचमनमीरितम् ।

इत्यौशनसस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ॥

एवं दण्डादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः ।
आहूत्याध्ययनं कुर्य्यादीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥
नित्यमुद्यतपाणिश्च सन्ध्याचारसमन्वितः ।

आस्यतामिति चोक्तश्च नासीताभिमुखं गुरोः ॥
प्रतिश्रवणसम्भाषे शयानो न समाचरेत् ।
आसीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन्न पराङ्मुखः ।
न च शय्यासनं चास्य सर्वदा गुरुसन्निधौ ॥
गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ।
नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् ॥
न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषणचेष्टितम् ॥
गुरोर्यत्र परीवादो निन्दा वापि प्रवर्त्तते ।
कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं परितोऽन्यतः ॥
दूरस्थो नार्चयेदेवाम्न क्रुद्धो नान्तिके स्त्रियः ।
न चैवास्योत्तरं ब्रूयान्न तेनासीत सन्निधौ ॥
उदकुम्भं कुशान् पुष्पं समिधोऽप्याहरेत्सदा ।
मार्जनं लेपनं नित्यमङ्गानां वै समाचरेत् ॥
नास्य निर्माल्यशयनं पादुकोपानहावपि ।
आक्रामेदासनं तस्य च्छायामपि कदाचन ॥
ये दन्तकाष्ठादीन् लब्ध्वा न चास्मै विनिवेदयेत् ।
अनापृच्छ्य न गन्तव्यन्तत्प्रियहिते रतः ॥
न पादौ स्थापयेदस्य सन्निधाने कदाचन ।
जृम्भितं हसितं चैव चपकं प्रावरणं तथा ॥
वर्जयेत् सन्निधौ नित्यं नखस्फोटनमेव च ।
यथाकालमधीयीत यावन्न विमना गुरुः ।
आसनादौ गुरोः कूर्चे फलके वा समाहितः ॥
आसने शयने पाने नच तिष्ठेत्कथञ्चन ।
धावन्त मनुधावेत गच्छन्त मनुगच्छति ॥

गजोष्ट्रयानप्रासादप्रस्तरेषु कटेषु च।
नासीत गुरुणा सार्द्धं शिलाफलतलेषु च॥
जितेन्द्रियः स्यात् सततं वश्यात्माक्रोधनः शुचिः।
प्रयुञ्जीत सदा वाचं मधुरां हितभाषिणीम्॥
गन्धमाल्यां रसं कन्यां सूक्ष्मप्राणिविहिंसनम्।
अभ्यङ्गञ्चाञ्जनोपानच्छत्रधारणमेव च॥
कामं क्रोधं भयं निद्रां गीतवादित्रनर्त्तनम्।
द्यूतं जनपरीवादं स्त्रीप्रेक्षालापनं तथा॥
परोपतापपैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत्।
उदकुम्भं सुमनसो गोशकृन्मृत्तिकां कुशान्॥
आहरेद्यावदन्यानि भैक्षञ्चाहरहश्चरेत्।
तथैव लवणं सर्वं भक्ष्यं पर्य्युषितं नयेत्॥
अनन्यदर्शी सततं भवेद्गीतादिनिःस्पृहः।
नादर्शञ्चैव वीक्षेत न चरेद्दन्तधावनम्॥
एकान्तमशुचिः स्त्रीभिः शूद्राद्यैरभिभाषणम्।
गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं न प्रयुञ्जीत कामतः॥
मलापकर्षणं स्नानन्नाचरेद्वै कदाचन।
नचातिसृष्टो गुरुणा स्वान् गुरूनभिवादयेत्॥
विद्यागुरुष्वेतदेव नित्यवृत्तिः स्वयोनिषु।
प्रतिषेधत्सु वा धर्मं हितं चोपदिशन् स्वयम्॥
श्रेयः सुगुरुवद्वृत्तिं नित्यमेवं समाचरेत्।
गुरुपत्नीषु पुत्रेषु गुरोश्चैव स्वबन्धुषु॥
बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्म्मसु।
अध्यापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति॥

उत्सादनं वै गात्राणां स्नानं चोच्छिष्टभोजनं ।
न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयोः शौचमेव च ॥
गुरुवत्प्रतिपूज्याश्च सवर्णा गुरुयोषितः ।
असवर्णास्तु संपूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥
अभ्यञ्जनं स्नापनञ्च गात्रोत्सादनमेव च ।
गुरुपत्न्या न कार्य्याणि केशानाञ्च प्रसाधनम् ॥
गुरुपत्नी च युवती नाभिवाद्येह पादयोः ।
कुर्व्वीत वन्दनं भूम्यामसावहमिति ब्रुवन् ॥
विप्रस्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।
गुरुदारेषु कुर्व्वीत सदा धर्म्ममनुस्मरन् ॥
मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूश्चापि पितृष्वसा ।
संपूज्या गुरुपत्नी च समास्ता गुरुभार्य्यया ॥
भ्रातृभार्य्योपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धयोषितः ।
पितुर्भगिन्या मातुश्च जायायाञ्च स्वसर्य्यपि ॥
मातृवद् वृत्तिमातिष्ठेन्माता तेभ्यो गरीयसी ।
एवमाचारसम्पन्नमात्मवन्तं सदाहितम् ॥
वेदं धर्मं पुराणञ्च तथा तत्त्वानि नित्यशः ।
सम्वत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ज्ञानमनिर्दिशेत् ॥
हरते दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वत्सरे गुरुः ।
आचार्य्यपुत्रशुश्रूषुर्ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः ॥
शक्तो गुर्व्वीर्थमेधावी नाध्याप्यो दशधर्म्मतः ।
कृतज्ञश्च तथा द्रोही मेधावी शुभकृन्नरः ॥
प्राप्य विप्रोऽप्यविधिवत् षडध्यात्मा द्विजोत्तमैः ।
एतेषु ब्राह्मणो दानमन्यत्र न यथोदितम् ॥

आचम्य संयतो नित्यमधीयीत उदङ्मुखः ।
उपसंगृह्य तत्पादौ वीक्ष्यमाणो गुरोर्मुखम् ॥
अधीष्व भो ! इति ब्रूयात् विरामोऽस्त्विति वाचयेत् ।
प्राक्कुशेषु समासीनः पवित्रैश्चैव पावितः ॥
प्राणायामैस्त्रिभिः पूर्वं तथाचोङ्कारमर्हति ।
ब्राह्मणः प्रणवं कुर्य्यादन्ते च विधिवद्द्विजः ॥
कुर्य्यादध्ययनं नित्यं ब्रह्माञ्जलिकृतस्थितिः ।
सर्वेषामेव भूतानां वेदश्चक्षुः सनातनः ॥
अधीते विधिवन्नित्यं ब्रह्मण्याचरवतेऽन्यथा ।
योऽधीयीत ऋचो नित्यं क्षीराहुत्या स देवताः ॥
प्रीणाति तर्पयन्त्येनं कामैस्तृप्ताः सदैव हि ।
यजूंषि योऽधीते सततं दध्ना प्रीणाति देवता ॥
सामान्यधीते प्रीणाति घृताहुतिभिरन्वहम् ।
अथर्वाङ्गिरसो नित्यमध्यात् प्रीणाति देवता ॥
धर्माङ्गानि पुराणानि मीमांसैस्तृप्यते सुरान् ।
अपां समीपे नियतो नैत्यकं विधिमाश्रितः ॥
गायत्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः ।
सहस्रपरमां देवीं शतमध्यात् दशापराम् ॥
गायत्रीं वै जपेन्नित्यं जपयज्ञः प्रकीर्तितः ।
गायत्रीं चैव वेदांश्च तुलया तुलयन् प्रभुः ॥
एकतश्चतुरो वेदान् गायत्रीं च तथैकतः ।
ओङ्कारमादितः कृत्वा व्याहृतीस्तदनन्तरम् ॥
ततोऽधीयीत एकाग्रं श्रिया परमयान्वितः ।
अध्यापयेत्तु एकाग्रं गायत्री परया तु या ॥

पुराकल्पे समुत्पन्ना भूर्भुवः स्वर्गनामतः।
महाव्याहृतयस्तिस्रः सर्वाशुभनिवर्हणाः॥
प्रधानं पुरुषः कालो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः।
सत्त्वं रजस्तमस्तिस्रः क्रमात् व्याहृतयस्त्रयः॥
ओङ्कारस्तत्परं ब्रह्म गायत्री स्यात्तदक्षरम्।
एवं मन्त्रो महायोगसाक्षात्सार उदाहृतः॥
योऽधीतेऽहन्यमाने तां गायत्रीं वेदमातरम्।
विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमाङ्गतिम्॥
न गायत्र्याः परं जप्यमेतद्विज्ञानमुच्यते।
श्रवणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः!॥
आषाढ्यां प्रौष्ठपद्यां वा वेदोपक्रमणं स्मृतम्।
उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान्विप्रोऽर्थपञ्चमान्॥
अधीयीत शुचौ देशे ब्रह्मचारी समाहितः।
पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद्वहिरुत्सर्जनं द्विजाः!॥
माघे वा मासि संप्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेऽहनि।
छन्दांस्यूर्ध्वमधीयीत शुक्लपक्षे तु वै द्विजाः!॥
वेदाङ्गानि पुराणं वा कृष्णपक्षे तु मानवः।
इमान्नित्यमनध्यायानधीयानो विसर्जयेत्॥
अध्यापनञ्च कुर्व्वाणो अध्येष्यन्नपि यत्नतः।
कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ दिवा पांशुसमूहने॥
विद्युत्स्तनितवर्षासु महोल्कानाञ्च पातने।
आकस्मिक मनध्यायमेतेष्वेव प्रजापतिः॥
एता न स्युर्दिता नाद्यान्यद्प्राग्दुष्कृतादिषु।
तदा विन्द्यादनर्थाय मन्यते जाग्रदर्शने॥

निर्घाते वाथ चलने ज्योतिषाञ्चोपसर्पणे ।
एतानकालिकान् विन्द्यादनर्थायागतावपि ॥
प्रागुदुष्कृतेष्वग्निषु च विद्युत्स्तनितनिस्वने ।
सद्यो हि स्यादनध्यायमनृतं मुनिरब्रवीत् ॥
निध्याय एवं स्याद् ग्रामेऽरण्येषु नगरेषु च ।
कर्मनैपुण्यगामानां पूतिगन्धे च नित्यशः ॥
अन्त्यानां सङ्गते ग्रामे वृषलस्य च सन्निधौ ।
अनध्यायो निन्द्यमाने समवाये जनस्य च ॥
उदये मध्यरात्रौ च विण्मूत्रे च विसर्जयेत् ।
उच्छिष्टश्राद्धभुक् चैव मनसा न विचिन्तयेत् ॥
प्रतिगृह्य द्विजो विद्यादेकोद्दिष्टस्य केतनम् ।
त्र्यहं न कीर्त्तयेद् ब्रह्म राज्ञो राहोश्च सूतके ॥
यावदेकोऽनुलिप्तस्य स्नेहो गात्रस्य तिष्ठति ।
विप्रस्याविदुषो देहे तावद् ब्रह्म न कीर्त्तयेत् ॥
शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा वै वावसक्थिकाम् ।
नाधीयीतामिषञ्जग्ध्वा सूतकाद्यान्नमेव च ॥
नीहारैर्बाणशब्दैश्च सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
अमावास्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यष्टमीषु च ॥
उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ।
अष्टकासु च कुर्व्वीत मतिमान् तासु रात्रिषु ॥
मार्गशीर्षे तथा पौषे माघे मासे तथैव च ।
तिस्रोऽष्टकाः समाख्याता कृष्णे पक्षे च सूरिभिः ॥
श्लेष्मातकस्य छायायां शाल्मलेर्मधुकस्य च ।
कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपित्थयोः ॥

समानविद्येऽनुमृते तथा सब्रह्मचारिणि।
आचार्य्ये संस्थिते वापि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम्॥
छिद्रेष्वेतेषु विप्राणां अनध्यायाः प्रकीर्त्तिताः।
हिंसन्ति राक्षसास्ते च तस्मादेतान् विसर्जयेत्॥
नैत्यके नास्त्यनध्यायः सन्ध्योपासन एव च।
उपाकर्म्माणि कर्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि॥
एकामृचमथैकं वा यजुः सामाथवा पुनः।
अष्टकायाः स्वधीयीत मारुते चापि वापदि॥
अनध्यायो विनाशे च नेतिहासपुराणयोः।
निधर्म्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्व्वस्वेतान् विसर्जयेत्॥
एष धर्म्मः समासेन कीर्त्तितो ब्रह्मचारिणः।
ब्रह्मणाभिहितः पूर्व्वमृषीणां भावितात्मनाम्॥
योऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः।
स वै मूढो न सम्भाष्यो वेदवाह्यो द्विजातिभिः॥
न वेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो वै द्विजोत्तमः।
पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सीदति॥
योऽधीत्य विधिवद्वेदं वेदार्थं न विचारयेत्।
स सान्वयः शूद्रकल्पः स पात्रं न प्रपद्यते॥
यदि वा त्वान्तिकं वासं कर्त्तुमिच्छति वै गुरौ।
युक्तः परिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात्॥
गत्वा वनं वा विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम्।
अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मविद्यां समाहितः॥
सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदानां च विशेषतः।
अभ्यसेत्सततं वेदं भस्मस्नानपरायणः॥

वेदं वेदौ तथा वेदाः वेदान्वै चतुरो द्विज ! ।
अधीत्य विधिगम्यार्थं ततः स्नायाद् द्विजोत्तमः ॥
वेदोदितं स्वकं कर्म्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
अकुर्वाणः पतत्याशु निरयानतिभीषणान् ॥
अभ्यसेत्प्रयतो वेदं महायज्ञान्न हापयेत् ।
कुर्याद् गृह्याणि कर्माणि सन्ध्योपासनमेव च ॥
नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञोपवीतकः ।
सत्यवादी जितक्रोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
सन्ध्यास्नानरतो नित्यं ब्रह्मयज्ञपरायणः ।
अनसूयो मृदुर्दान्तो गृहस्थः प्रत्यवर्त्तते ॥
उदानाय ततः कुर्यात्समानायेति पञ्चमम् ।
विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ॥
शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ।
ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥
अमृतापिधानमसीत्युपरिष्टादपः पिबेत् ।
आचान्तः पुनराचामेदयं गौरिति भाषयेत् ॥
अधीत्य विधिवद्वेदानर्थं चैवोपलभ्य च ।
धर्म्मकार्यनिवृत्तिश्चेदेतद्विज्ञानमुच्यते ॥
यः स्वयं नियतो भूत्वा धर्म्मपाठं पठेद्द्विजः ।
अध्यापयेच्छ्रावयेद् वा ब्रह्मलोके महीयते ॥
प्रातःकृत्यं समाप्याथ वैश्वदेवपुरःसरम् ।
मध्याह्ने भोजयेद्विप्रान् सम्यक् भूतात्मभावनः ॥
प्राङ् मुखो तानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख एव वा ।
आसीनस्त्वासने शुद्धे भूमौ पादौ निधापयेत् ॥

आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः।
श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः।
पश्चात् स भोजनं कुर्यात् भूमौ वा तन्निधापयेत्॥
उपवासेन तत्तुल्यमित्येवमुशना ब्रवीत्।
उपलिप्य शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ॥
आचान्तोऽक्रोधनो नक्तं पश्चात्तु भोजनं चरेत्।
इह व्याहृतिभिस्त्वन्नं परिधार्योदकेन तु॥
परिषेचनमन्त्रेण परिषिच्य ततः परम्।
चित्रगुप्तबलिं दत्त्वा तदन्नं परिषिच्य च॥
अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशनक्रियां चरेत्।
स्वाहाप्रणवसंयुक्तं प्राणायेत्याहुतिं ततः॥
अपानायाहुतिं हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम्।
उदानाय ततः कुर्य्यात्समानायेति पञ्चमम्॥
विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः।
शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम्।
ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम्॥
अमृतापिधानमसीत्युपरिष्टादपः पिबेत्।
आचान्तः पुनराचामेदयं गौरिति मन्त्रतः॥
त्रिपदां वा त्रिरावृत्य सर्वपापप्रणाशनीम्।
प्राणानां ग्रन्थिरसीत्यालभेद्धृदयं ततः॥
आचम्याङ्गुष्ठमानीय पादाङ्गुष्ठेन दक्षिणम्।
निःस्रावयेद्धस्तजलमूर्द्ध्वहस्तः समाहितः॥
हुत्वानुमन्त्रणं कुर्य्यात् स्वधायामिति मन्त्रतः।
अथोचर्षे रमात्मानं यो जपेद् ब्रह्मणीति च॥

सर्वेषामेव यागानामात्मयागः परः स्मृतः ।
अथ श्राद्धममावास्यायां कार्य्यं द्विजोत्तमैः ॥
पिण्डान्वाहार्य्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते ।
अपराह्णे द्विजातीनां प्रशस्तेनामिषेण तु ॥
प्रतिपत्प्रभृतिष्वन्यास्तिथयः कृष्णपक्षके ।
चतुर्दशीं वर्जयित्वा पञ्चमीं चुत्तरोत्तराम् ॥
अमावास्याष्टकास्तिस्रः पौर्णमास्यादिषु त्रिषु ।
तिस्रश्चाप्यष्टकाः पुण्या मासि पञ्चदशी तथा ॥
त्रयोदशी मघा कृष्णावर्षासु त्वविशेषतः ।
नैमित्तिकं तु कर्त्तव्यं दिवसे चन्द्रसूर्य्ययोः ॥
बान्धवानां च मरणे नारकी स्यात्ततोऽन्यथा ।
काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ॥
अयने विषुवे चैव व्यतीपाते त्वनन्तकम् ।
संक्रान्त्यामक्षयं श्राद्धं तथा जन्मदिनेष्वपि ॥
नक्षत्रतिथिवारेषु कार्य्यं काम्यं विशेषतः ।
स्वर्गं तु लभते कृत्वा कृत्तिकासु द्विजोत्तमाः ! ॥
द्रव्यब्राह्मणसम्पत्तौ न कालं नियमं ततः ।
कर्मारम्भेषु सर्वेषु कुर्य्यादभ्युदयं ततः ॥
पुत्रजन्मादिषु श्राद्धं पार्वणं पार्वणे स्मृतम् ।
अहन्यहनि नित्यं स्यात् काम्ये नैमित्तिकं पुनः ॥
सन्निकृष्टमतिक्रम्य श्रोत्रियं यः प्रयच्छति ।
स तेन कर्मणा पापी दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम् ।
तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्यापि सन्निधिम् ॥

अपूपञ्च हिरण्यं च गामश्वं पृथिवीं तिलान्।
अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति काष्ठवत्॥
मासमारोहणं कुर्यात् भर्तृचित्यां पतिव्रता।
तन्मृताहनि संप्राप्ते पृथक् पिण्डे नियोजयेत्॥
धर्मपिण्डोदकं श्राद्धं पार्वणं नग्नसंज्ञकम्।
अस्थिसञ्चयनं कर्म दशाहभवनं तथा॥
शौर्ध्वं दशाहमुत्कर्षे शेषस्य यदि वा भवेत्।
पिण्डोदकं नवश्राद्धं पुनः कार्यं यथाविधि॥
यद्यस्थिसञ्चयं कर्म दशाहमूर्ध्वभाक् भवेत्।
नष्टे वापहृतेऽस्थीनि दाहयेद्यदि वा पुनः॥
कुर्यादहरहः श्राद्धं प्रमीतपितृको द्विजः।
साग्निकोऽनग्निको वापि तीर्थे वेषविशेषतः॥
उत्तानं वा विवर्त्तं वा पितृपात्रं यदा भवेत्।
अभोज्यं तद्भवेदन्नं क्रुद्धैः पितृगणैश्च तैः॥
अन्नहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनं तु यद्भवेत्।
सर्वमच्छिद्रमित्युक्त्वा ततो यत्नेन भोजयेत्॥
एकोद्दिष्टन्तु विज्ञेयं वृद्धिश्राद्धं तु पार्वणम्।
एतत्पञ्चविधं श्राद्धं भृगुपुत्रेण सूचितम्॥
यात्रायां षष्ठमाख्यातं तत्प्रयत्नेन पावनम्।
शुद्धयेत् सप्तमं श्राद्धं ब्रह्मणा परिकीर्तितम्॥
दैविकं चाष्टमं श्राद्धं यत् कृत्वा मुच्यते भयात्।
सन्ध्यारात्रौ न कर्तव्यमहोरात्रमदर्शनात्॥
देशानान्तु विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम्।
गयायामक्षयं श्राद्धं प्रयागे मरणादिषु॥

गायन्ति गाथां ते सर्वे कीर्त्तयन्ति मनीषिणः ॥
एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥
गयां प्राप्यानुषङ्गेण यदि श्राद्धं समाचरेत् ।
तारिताः पितरस्तेन स याति परमाङ्गतिम् ॥
वाराहपर्वते चैव गयां चैव विशेषतः ।
एवमादिष्वतीतेषु तुष्यन्ति पितरस्तदा ॥
व्रीहिभिश्च यवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा ।
श्यामाकैश्च तु वै शाकैर्नीवारैश्च प्रियङ्गुभिः ॥
गोधूमैश्च तिलैर्मुद्गैर्माषैः प्रीणयते पितॄन् ।
मृष्टान् फलरसानिक्षून् मृदुकान् सस्यदाड़िमान्
विदार्य्यांश्च करण्डांश्च श्राद्धकाले प्रदापयेत् ।
लाजां मधुयुतां दद्याद् दध्नाच्छर्करया सह ॥
दद्यात् श्राद्धे प्रयत्नेन शृङ्गां गजशुकेन्दुकान् ।
द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रिमासान् हरिणेन च ॥
औरभ्रेणाथ चतुरः शाके नेह च पञ्च तु ।
षण्मासांश्छागमांसेन रौरवेण च वै नतु ॥
दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिकैः ।
शशशाकुकयोर्मांसैर्मासानेकादशैव तु ॥
सम्वत्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन च ।
सदैव खस्यमांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥
कालशाकं महाशाकं खगलोहामिषं मधु ।
अनन्तान्येव च कल्पन्ते मूलान्यन्यानि सर्वशः ॥
क्रीत्वा लब्ध्वा स्वयं वाथ मृतानाहृत्य वै द्विजः ।

दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन दत्तस्याक्षयमुच्यते॥
पिप्पलीक्रमुकं चैव तथा चैव मसूरकम्।
कुष्माण्डालाबुवार्त्ताकान् मन्दर्यां सारसं तथा॥
कूटस्थ भद्रमूलञ्च तण्डुलीयकमेव च।
राजमाषांस्तथा क्षीरं माहिषञ्च विवर्जयेत्॥
कोद्रवान् कोविदारांश्च स्थलपाक्यामरीस्तथा।
वर्जयेत्सर्वयत्नेन श्राद्धकाले द्विजोत्तमः॥

इत्यौशनससंहितौ तृतीयोऽध्यायः॥

स्नात्वा यथोक्तं सन्तर्प्य पितृदेवान् ऋषींस्तथा।
पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं कुर्य्यात् सौम्यमनाः शुचिः॥
पूर्वमेव निरीक्षेत ब्राह्मणान्वेदपारगान्।
तीर्थं तद्धव्यकव्यानां प्रदाने चातिथिः स्मृतः॥
ये सोमपाननिरता धर्म्मज्ञा सत्यवादिनः।
व्रतिनो नियमस्थाश्च ऋतुकालाभिगामिनः॥
पञ्चाग्निरप्यधीयानो यजुर्वेदविदोऽपि च।
बह्वृचस्तु सुवर्णश्च त्रिमधुर्वाथ वा भवेत्॥
त्रिणाचिकेत च्छन्दो वै ज्येष्ठसामगणोऽपि वा।
अथर्वशिरसोऽध्येत रुद्राध्यायी विशेषतः॥
अग्निहोत्रपरो विद्वान् पापविच्च षड़ङ्गवित्।
गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः॥
अहिंसोपरता नित्यं अप्रतिग्राहिणस्तथा।
सत्रिणो दाननिरता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः॥
असमानप्रवरगा असगोत्रा स्तथैव च।

असम्बन्धस्य विप्रेयो ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥
भोजयेद्योगिनं पूर्वं तत्त्वज्ञानरतं परम् ।
अलाभे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्वाणकं तु वा ॥
तदलाभे गृहस्थस्तु मुमुक्षुः सङ्गवर्जितः ।
सर्वालाभ साधकं वा गृहस्थं मा विभोजयेत् ॥
प्रकृतेगु णतत्त्वज्ञं योऽश्नातीह यतिर्भवे ।
फलं वेदविदां तस्य सहस्रादतिरिच्यते ॥
तस्माद्यत्नेन योगीन्द्रमीश्वरज्ञानतत्परम् ।
भोजयेद्धव्यकव्येषु अलाभादिह च द्विजान् ॥
एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः ।
अनुकल्पः स्वयं ज्ञेय सदा सद्भिरनुष्ठितः ॥
मातामहं मातुलञ्च स्वस्रेयं श्वशुरं गुरुम् ।
दौहित्रं विबुधं सर्वमग्निकल्पांश्च भोजयेत् ॥
न श्राद्धे भोजयेन्मित्रं धनैः कार्योऽस्य संग्रहः ।
पैशाचदक्षिणाहीनैर्व्वामुत्र फलसम्पदः ॥
कामं श्राद्धेऽर्चयेन्मित्रं नाभिरूपमतित्वरम् ।
द्विषतां हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्य निष्फलम् ॥
तथानुचेद्धविर्दत्त्वा न दाता लभते फलम् ।
यावतो ग्रसते पिण्डान् हव्यकव्येषु मन्त्रवित् ॥
ततोऽहि ग्रसते प्रेत्य दीप्तान् स्थूलानधोमुखान् ।
अथ विद्यानुकूले हि युक्ताश्च स हताऽथवा ॥
यत्रैते भुञ्जते हव्यं तद्भवेदासुरं द्विजाः ! ।
यश्च वेदश्च वेदीच विच्छेद्येत त्रिपूरुषम् ॥
स वै दुर्ब्राह्मणो ज्ञेयः श्राद्धादौ न कदाचन ।

शूद्रप्रेष्योऽहती राज्ञो वृषलो ग्रामयाजकः॥
वधबन्धोपजीवी च षडेते ब्रह्मबन्धवः।
दत्त्वा तु वेदानत्यर्थं पतितान्मनुरब्रवीत्॥
वेदविक्रयिणश्चैते श्राद्धादिषु विगर्हिताः।
श्रुतिविक्रयिणो यत्र परपूर्वाः समुद्रगाः॥
असमानान् याजयन्ति पतितास्ते प्रकीर्त्तिताः।
असंस्तुताध्यापका ये भृतकान् पाठयन्ति ये॥
अधीयीत तथा वेदान् भृतकास्ते प्रकीर्त्तिताः।
वृद्धश्रावकनिर्ग्रन्था: पञ्चरात्रविदो जनाः॥
कापालिकाः पाशुपताः पाषण्डाश्चैव तद्विधाः।
यस्याश्नन्ति हवींष्येते दुरात्मानस्तु तामसाः॥
न तस्या तद्भवेत् श्राद्धं प्रेत्यापि हि फलप्रदाः।
अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी स्यान्निरर्थकः॥
मिथ्याश्रमी च विप्रेन्द्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः।
दुश्चर्मी कुनखी कुष्ठी श्वित्री च श्यावदन्तकः॥
क्रूरो वीजनकश्चैव स्तेनः क्लीवोऽथ नास्तिकः।
मद्यपो वृषली सक्तो वीरहा दीधिषूपतिः॥
आगारदाही कुण्डाशी सोमविक्रयिणो द्विजाः।
परिवेत्ता तथा हिंस्रः परिवेत्तिर्निराकृतिः॥
पौनर्भवः कुसीदी च तथा नक्षत्रदर्शकः।
गीतवादित्रशीलश्च व्याधितः काण एव च॥
हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णी तथैव च।
कन्यादूषी कुण्डगोलो अभिशस्तोऽथ देवलः॥
मित्रध्रुक् पिशुनश्चैव नित्यं भार्य्या निकृन्तनः।

मातापितृगुरुत्यागी दारत्यागी तथैव च ॥
अनपत्यः कूटसाक्षी याचको रङ्गजीवकः ।
समुद्रयायी कृतहा रथ्यासमयभेदकः ॥
वेदनिन्दारतश्चैव देवनिन्दारत स्तथा ।
द्विजनिन्दारतश्चैव ते वर्ज्याः श्राद्धकर्म्मसु ॥
कृतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिको वेदनिन्दकः ।
मित्रघ्नः पारदार्य्यश्च मिथ्यापण्डितदूषकः ॥
बहुनात्र किमुक्तेन विहितान्येव कुर्वते ।
निन्दितान्याचरन्ते ते वर्ज्याः श्राद्ध प्रयत्नतः ॥

॥ इत्यौशनसस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ॥

गोमयेनोदकैः पूर्वं शोधयित्वा समाहितः ।
सन्निपात्य द्विजान् सर्वान् साधुभिः सन्निमन्त्रयेत् ॥
श्वो भविष्यति मे श्राद्धं पूर्वेद्युरभिवक्ष्यति ॥
असम्भवे परेद्युर्वा यथोक्तैर्लक्षणैर्युतम् ।
तस्य ते पितरः श्रुत्वा श्राद्धकाल उपस्थिते ॥
अन्योन्यमनसा ध्यात्वा सम्पतन्ति मनोजवाः ।
ब्राह्मणास्ते समायान्ति पितरो ह्यन्तरिक्षगाः ॥
वायुभूताश्च तिष्ठन्ति भुक्त्वा यान्ति पराङ्गतिम् ।
आमन्त्रिताश्च ये विप्राः श्राद्धकाल उपस्थिते ॥
वसेरन्नियताः सर्वे ब्रह्मचर्य्यपरायणाः ।
अक्रोधनोऽत्वरो यत्र सत्यवादी समाहितः ॥
भरमैथुनमध्वानं श्राद्धभुग्वर्जयेज्जपम् ।
आमन्त्रितो ब्राह्मणो वै योऽन्यस्मै कुरुते क्षणम् ॥
आमन्त्रयित्वा यो मोहादन्यं वा मन्त्रयेत् द्विजः ।

स तस्मादधिकः पापी विष्ठाकोटौ हि जायते ॥
श्राद्धे निमन्त्रितो विप्रो मैथुनं योऽधिगच्छति ।
ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्यक्‌योनिषु जायते ॥
निमन्त्रितश्च यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः ।
भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पांशुभोजनम् ॥
निमन्त्रितश्च यः श्राद्धे प्रकुर्यात्कलहं द्विजः ।
भवन्ति तस्य तन्मासं पितरो मलभोजनाः ॥
तस्मान्निमन्त्रितः श्राद्धे नियतात्मा भवेद्द्विजः ।
अक्रोधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः ॥
शोभते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भात् समाहितः ।
समूलानाहरेद्वारि दक्षिणाग्रान् सुनिर्मलान् ॥
दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विभक्तशुभलक्षणम् ।
शुचि देशं विविक्तञ्च गोमयेनोपलेपयेत् ॥
नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ गिरिसानुषु ।
विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरस्तथा ॥
परस्य भूमिभागे तु पितॄणां वै न निर्वपेत् ।
स्वामित्वात् स विहन्येत मोहाद्यत्क्रियते नरैः ॥
अटव्यः पर्वताः पुण्या स्तीर्थान्यायतनानि च ।
सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहि तेषु परिग्रहः ॥
तिलांश्चावकिरेत्तत्र सर्वतो बन्धयेद् द्विजः ।
असुरोपहतं सर्वं तिलैः शुध्यत्यजेन वा ॥
ततोऽन्नं बहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनमव्ययम् ।
चोष्यं पेयं समृद्धं च यथाशक्त्युपकल्पयेत् ॥
ततो निवृत्ते मध्याह्ने लुप्तलोमनखान् द्विजान् ।

अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेद्दन्तधावनम् ॥
तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानीयं च पृथग्विधम् ।
पात्रैरौदुम्बरैर्दद्याद्वैश्वदैवं तु पूर्वकम् ॥
तत्र स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थानकृताञ्जलिः ।
पाद्यमाचमनीयं च संप्रयच्छेद्यथाक्रमम् ॥
ये चात्र विश्व देवन् विप्राः पूर्वं निमन्त्रिताः ।
प्राङ्मुखान्यासनान्येषां सदर्भोपहितानि च ॥
दक्षिणाग्रैकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकैः ।
तेषूपवेशयेदेतान् ब्राह्मणान् द्विजकल्पकान् ॥
अस्यन्त्यमिति संकल्प्य त्वासिरंस्थे पृथक् पृथक् ।
द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ पित्र्ये त्रय चोदङ्मुखास्तथा ॥
एकैकं वा भवेत्तत्र एवं मातामहेष्वपि ।
सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् ।
पञ्चैतान्विस्तरोहन्ति तस्मान्नेहेत विस्तरम् ॥
अथवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
श्रुतिशीलादिसम्पन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥
प्रशस्तपात्रे चान्नन्तु सर्वस्मात् प्रयतात्मनः ।
देवतायतने चास्मै निलोकात् सम्प्रवर्त्तते ॥
प्राश्येदग्नौ तदन्नन्तु दद्याच्च ब्रह्मचारिणे ।
भिक्षुको ब्रह्मचारीव भोजनार्थमुपस्थितः ॥
उपविष्टेषु यच्छ्राद्धे कामन्नमपि भोजयेत् ।
अतिथिं यत्र नाश्नाति न तच्छ्राद्धं प्रकाशते ॥
तस्मात् प्रयत्नात्तीर्थेषु पूजया अतिथयो द्विजैः ।
अतीर्थं रमते श्राद्धे भुञ्जते ये द्विजातयः ॥

काकयोनिं व्रजन्त्येते दत्त्वा चैव न संशयः।
हीनाङ्गः पतितः कुष्ठी व्रणिक्पुक्कसनासिकः॥
कुक्कुटः शूकरश्वानो वर्ज्याः श्राद्धेषु दूरतः।
वीभत्समशुचिं म्लेच्छं न स्पृशेच्च रजस्वलाम्॥
नीलकाषायवसनं पाषण्डांश्च विवर्जयेत्।
यत् तत्र क्रियते कर्म्म पैतृकं ब्राह्मणान् प्रति॥
तत्सर्वमेव कर्त्तव्यं वैश्वदेवस्य पूजनम्।
यथोपविष्टान् सर्वांस्तानलङ्कुर्य्याद्विभूषणैः॥
या दिव्या इति मन्त्रेण हस्तेलर्घ्यं विनिक्षिपेत्।
प्रदद्याद् गन्धमाल्यानि धूपादीनि च शक्तितः॥
अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणां दक्षिणामुखः।
आवाहनं ततः कुर्य्यादुशन्तस्त्वेत्यृचा बुधः॥
आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु न स्ततः।
शन्नो देव्युदकं पात्रे तिलोऽसीति तिलांस्तथा॥
क्षिप्त्वा चार्घ्यं तथा पूर्वं दत्त्वा हस्तेषु वै पुनः।
संस्रावांश्च ततः सर्व्वान् पात्रीकुर्य्यात् समाहितः॥
पितृभिः समभेतेन ह्यर्घ्यपात्रं निधाय च।
अग्नौ करिष्ये त्वादाय पृच्छेदन्नं घृतप्लुतम्॥
कुरुष्वेति ह्यनुज्ञातो जुहुयादुपवीतवत्।
यज्ञोपवीतिना होमः कर्त्तव्यं कुशपाणिना॥
प्राचीनावीतकः पित्र्यं वैश्वदेवं तु होमयेत्।
दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिचरंस्तदा॥
सोमाय वै पितृमते स्वधा नम इति ब्रुवन्।

अग्नये कव्यवाहनाय स्वधेति जुहुयात्ततः ॥
अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणाविवोपपादयेत् ।
महादेवान्तिके वाथ गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥
ततस्तैरभ्यनुज्ञातो गत्वा दिवप्रदक्षिणाम् ।
गोमयेनोपलिप्योर्वीं कुर्य्यात् स्वस्य च दैवतम् ॥
मण्डलं चतुरस्रं वा दक्षिणं चोन्नतं शुभम् ।
त्रिरुल्लिखेत्तस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥
ततः संस्तीर्य तत् स्थाने दर्भान् वै दक्षिणाग्रकान् ।
त्रीन् पिण्डान्निर्वपेत्तत्र हविःशेषान् समाहितः ॥
दाप्यपिण्डांस्तु तत्र तत्र निमृजग्राल्लेपभागिनाम् ।
तेषु दर्भेष्वथाचम्य त्रिराचम्य शनैरसून् ॥
उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः ।
अवजिघ्याथ ह्यत्यासान् पिण्डान् यथा समाहितः ॥
अथ पिण्डावशिष्टान्नं विधिना भोजयेद् द्विजम् ।
षडप्यत्र नमस्कुर्य्यात् पितॄन् देवांश्च धर्म्मवित् ॥
श्राद्धभोजनकाले तु दीपो यदि विनश्यति ।
पुनरन्नं न भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
माषानपूपान्विविधान्दद्यात् सरसपायसम् ।
सूपशाकफलानिष्टान् पयो दधि घृतं मधु ॥
अन्नञ्चैव यथाकामं विधिसभक्ष्यपेयकम् ।
यद्यदिष्टं द्विजेन्द्राणां तत्तत् सर्वं निवेदयेत् ॥
धान्यास्तिलाश्च विविधाः शर्करा विविधा तथा ।
उष्णमन्नं द्विजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता ॥
अन्यत्र फलमूलेभ्यः पानकेभ्य स्तथैव च ।

नाश्रूणि पातयेज्जातु न कुप्यान्नानृतं वदेत् ॥
न पादेन स्पृशेदन्नं न चैनमवधूनयेत् ।
क्रोधेनैव च यद्दत्तं यद् दत्तं त्वरया पुनः ॥
यातुधाना विलुम्पन्ति यच्च पापोपपादितम् ।
स्विन्नगात्रो न तिष्ठेत सन्निधौ तु द्विजन्मनाम् ॥
न च पश्येत काकादीन् पक्षिणस्तु न वारयेत् ।
तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्ति बुभुत्सवः ॥
न दद्यात्तत्र हस्तेन प्रत्यक्षलवणं तथा ।
न चायसेन पात्रेण न चैवाश्रद्धया पुनः ॥
काञ्चनेन तु पात्रेण तथा त्वौदुम्बरेण च ।
उत्तमाधिपतां याति खड्गेन तु विशेषतः ॥
पात्रे तु मृन्मये यो वै श्राद्धे भोजयते पितॄन् ।
स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसः ॥
न पङ्क्त्या विषमं दद्यात् न याचेत न वारयेत् ।
याचितादपि चात्मानं नरकं याति भीषणम् ॥
भुञ्जीत वाग्यतोऽस्पृष्टं न ब्रूयात् प्रकृतान् गुणान् ।
तावद्धि पितरोऽश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥
नाग्रासनोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः ।
बहूनां पश्यतां सोऽज्ञः पङ्क्त्या हरति किल्बिषम् ॥
न किञ्चिद्वर्जयेत् श्राद्धे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः ।
न मांसं प्रतिषेधेत न चान्यस्यान्नमीक्षयेत् ॥
यो नाश्नाति द्विजो मांसं नियुक्तः पितृकर्मणि ।
स प्रेत्य पशुतां याति सन्ततामेकविंशतिम् ॥
स्वाध्यायं श्रावयेदेषां धर्मशास्त्राणि चैव हि ।

इतिहासपुराणानि श्राद्धकल्पान् सुशोभनान् ॥
ततोऽन्नमुत्सृजेद् भुक्ते व्यग्रतो विकिरेद् भुवि ।
पृष्ट्वा स्वदितमित्येवं तृप्तानाचामयेत्ततः ॥
आचान्ताननुजानीयादभितो रम्यतामिति ।
स्वधाः स्मेति च तं ब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ॥
ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषन्तु वेदयेत् ।
यथा ब्रूयात्तथा कुर्य्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ॥
पित्र्ये स्वदितमित्येवं वाच्यं गोष्ठेषु सूनृतम् ।
सम्पन्नमित्याभ्युदये दैवेरोचत इत्यपि ॥
विसृज्य ब्राह्मणांस्तान् वै दैवपूर्वन्तु वाग्यतः ।
दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् याचतेऽदो वरान् पितॄन् ॥
दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।
श्रद्धा च नो मा व्यगमद् बहु देयञ्च नोऽस्त्विति ॥
पिण्डांस्तु भोज्यं विप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा ।
प्रक्षिपेत्सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत् ॥
मध्यमं तं ततः पिण्डं दद्यात्पत्न्यै सुतार्थिने ।
प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिशेषेण भोजयेत् ॥
ज्ञातिष्वपि च तुष्टेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत्ततः ।
पश्चात् स्वयं च पत्नीभिः शेषमन्नं समाचरेत् ॥
नोद्वासेत तदुच्छिष्टं यावन्नास्तं गतो रविः ।
ब्रह्मचर्य्यं चरेतान्तु दम्पती रजनीं तु ताम् ॥
दत्त्वा श्राद्धं ततो भुक्त्वा सेवते यस्तु मैथुनम् ।
महारौरवमासाद्य कीटयोनिं व्रजेत् पुनः ॥
शुचिरक्रोधनः शान्तः सत्यवादी समाहितः ।

स्वाध्यायञ्च तथा ध्यानं कर्त्ता भोक्ता विसर्जयेत् ॥
श्राद्धं दत्त्वा परं श्राद्धं भुञ्जते ये द्विजातयः।
महापातकिना तुल्या यान्ति ते नरकान् बहून् ॥
एष वोऽभिहितः सम्यक् श्राद्धकल्पः सनातनः।
आमं निवर्त्तयन्नित्यमुदासीनो न तत्त्वतः ॥
अनग्निरध्वगो वापि तथैव व्यसनान्वितः।
आमश्राद्धं द्विजः कुर्य्याद् वृषलस्तु सदैव हि ॥
आमश्राद्धं द्विजः कुर्य्याद्विधिज्ञः श्रद्धयान्वितः।
तेनाग्नौ करणं कुर्य्यात् पिण्डांस्तैरेव निर्वपेत् ॥
यो हि तद् विधिना कुर्य्याच्छ्राद्धं संयतमानसः।
व्यपेतकल्मषो नित्यं यात्यसौ वैष्णवं पदम् ॥
तस्मात् सर्व्वैः प्रयत्नेन श्राद्धं कुर्य्याद् द्विजोत्तमः।
आराधितो भवेदीशस्तेन सम्यक् सनातनः ॥
अपि मूलफलैर्वापि प्रकुर्य्यान्निर्धनो द्विजः।
तिलोदकैः स्तर्पयित्वा पितॄन् स्नात्वा द्विजोत्तमः ॥
न जीवत्पितृको दद्याद्धोमान्तं वा विधीयते।
तेषां चापि समादद्यात्तेषां चैके प्रचक्षते ॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः।
यो यस्य म्रियते तस्मै देयं नान्यस्य ते न तु ॥
भोजयेद्वापि जीवन्तं यथाकामं तु भक्तितः।
न जीवन्तमतिक्रम्य ददाति श्रूयते श्रुतिः ॥
द्व्यामुष्यायणको दद्याद्बीजक्षेत्रु स्तथाह्नि सः।
रिक्तया भार्य्यया दद्यान्नियोगोत्पादितो यदि ॥
अनियुक्तः सुतो यस्तु शुक्रतो जायते त्विह।

प्रदद्याद्दीजिने पिण्डं वेदिवे तु तदन्यथा ॥
द्वौ पिण्डौ निर्वपेत्ताभ्यां वेदिवे वीजिने यथा ।
कीर्त्तयेदथ वैकस्मिन् वीजिनं वेदिवे ततः ॥
मृतेऽहनि तु कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टविधानतः ।
आशौचत्वनिरीक्षाणः काम्यं कामयते पुनः ॥
पूर्व्वाह्णे चैव कर्त्तव्यं श्राद्धमभ्युदयार्थिना ।
दैवं तत् सर्वमेवं स्यान्न वै कार्य्या बहिः क्रिया ॥
दर्भाश्च परितः स्थाप्या स्तदा स भोजयेद् द्विजान् ।
नान्दीमुखाश्च पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् ।
मातृश्राद्धं तु पूर्वं स्यात् पितृणां तदनन्तरम् ॥
ततो मातामहानाञ्च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ।
दैवपूर्वं प्रदद्याद् वै न कुर्यादप्रदक्षिणम् ॥
प्राङ्मुखो निर्वपेत् पिण्डानुपवीती समाहितः ।
स्थण्डिलेषु विचित्रेषु प्रतिमासु द्विजातिषु ॥
पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्भूषणैरपि पूज्य च ।
पूजयित्वा मातृगणं कुर्याच्छ्राद्धत्रयं बुधः ॥
अकृत्वा मातृयागञ्च यःश्राद्धं परिविषयेत् ।
तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ॥

इत्यौशनसस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ॥

दशाहं प्राहुराशौचं सपिण्डेषु विपश्चितः ।
मृतेऽथवाथ जातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमाः ! ॥
नित्यानि चैव कर्माणि काम्यानि च विशेषतः ।
न कुर्याद्विहितं किञ्चित् स्वाध्यायं मनसापि च ॥

शुचिरक्रोधनस्त्वन्यान् कालेऽग्नौ भोजयेद्द्विजान्।
शुष्कान्नेन फलैर्वापि पितरं जुहुयात्तथा॥
न स्पृशेयुरिमानन्ये न भूतेभ्यः समाचरेत्।
सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शो नैव दुष्यति।
सूतके सूतकाश्चैव वर्जयित्वा नृणां पुन:॥
अधीयानस्तथा यज्वा वेदविद्याऽपि यो भवेत्।
चतुर्थे पञ्चमे वाह्नि संस्पर्शः कथितो बुधैः॥
स्पृश्यास्तु सर्वमेवैते स्नानात्तु दशमाहनि॥
दशाहं निर्गुणं प्रोक्तमाशौचन्दासनिर्गुणे।
एवं द्वित्रिगुणैर्युक्तं चतुस्त्र्येकदिने शुचि॥
दशाद्वात्परं सम्यगधीयीत जुहोति च।
चतर्थे त्वस्य संस्पर्शो मनुराह प्रजापति:॥
क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च।
ये एषां मरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकम्॥
त्रिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशौचकम्।
प्राक्संस्काराच्चिरात्रं स्याद्दशरात्रमत:परम्॥
जन्मद्विवर्षगे प्रेते मातापित्रोस्तदिष्यते।
त्रिरात्रेण शुचिस्त्वन्यो यदिह्यात्यन्तनिर्गुणः॥
अदन्तजातमरणे मातापित्रोस्तदिष्यते।
जातदन्ते त्रिरात्रं स्यादन्तः स्यात् यत्र विनिर्णय:॥
आदन्तजन्मन: सद्य आचौलादेकरात्रकम्।
त्रिरात्रमुपनयनाद्दशरात्रमुदाहृतम्॥
जातमात्रस्य वा तस्य यदि स्यान्मरणं पितुः।
मातुश्च सूतकाति स्यात् पिताऽस्य स्पृश्य एव हि॥

सद्यः शौचं सपिण्डानां कर्त्तव्यं सोदरस्य तु ।
ऊर्ध्वं दशाहादेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः ॥
अथोर्द्धं दन्तजन्म स्यात् सपिण्डानामशौचकम् ।
एकरात्रं निर्गुणानाञ्चौलादूर्द्धं त्रिरात्रकम् ॥
आदन्तजातमरणं सम्भवेद्यदि सत्तमाः ! ।
एकरात्रं सपिण्डानां यदि चात्यन्तनिर्गुणः ॥
व्रतादेशात् सपिण्डानां गर्भस्रावाच्च पाततः ।
गर्भच्युतावहोरात्रं सपिण्डेऽत्यन्तनिर्गुणे ॥
यथेष्टाचरणाद्ज्ञातौ त्रिरात्रादिति निर्णयः ।
सूतके यदि सूतिश्च मरणे वा गतिर्भवेत् ॥
शेषेणैव भवेच्छुद्धिरहः शेषे द्विरात्रकम् ।
मरणोत्पत्तियोगे तु मरणेन समाप्यते ॥
अर्द्धवृत्तिमनाशौचमूर्ध्वमन्येन गृह्णाति ।
देशान्तरगतः श्रुत्वा सूतकं शाव एव वा ॥
तावदप्रयतोऽन्ये वा यावच्छेषः समाप्यते ।
अतीते सूतके प्रोक्तं सपिण्डानां त्रिरात्रकम् ॥
तथैव मरणे स्नानमूर्ध्वं संवत्सराद्व्रती ।
वेदांश्च यस्त्वधीयानो न भवेत् वृत्तिकर्षितः ॥
सद्यः शौचं भवेत्तस्य सर्वावस्थासु सर्वदा ।
स्त्रीणामसंस्कृतानान्तु प्रदानात् परतः पितुः ॥
सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात् संस्कारो भर्त्तुरेव च ।
अहस्त्वदत्तकन्यानामशौचं मरणे स्मृतम् ॥
द्विवर्षे जन्ममरणे सद्यः शौचमुदाहृतम् ।
आदन्तात् सोदरः सद्य आचौलादेकरात्रकम् ॥

आव्रतानां त्रिरात्रं स्यादशममन्तु ततः परम् ।
मातामहानां मरणे त्रिरात्रं स्यादशौचकम् ॥
एकोदराणां विज्ञेयं सूतके चैतदेव हि ।
पक्षिणी योनिसम्बन्धे बान्धवेषु तथैव च ।
एकरात्रं समुद्दिष्टं गुरौ सब्रह्मचारिणि ।
प्रेते राजनि सद्यस्तु यस्य स्याद्विषये स्थितः ॥
गृहे मृतासु दत्तासु कन्यकासु त्र्यहं पितुः ।
परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कुलजेषु च ॥
त्रिरात्रं स्यात्तथाचार्यभार्यासु प्रत्यगासु च ।
आचार्यपुत्रपत्नीोश्च अहोरात्रमुदाहृतम् ॥
एकरात्रमुपाध्याये तथैव श्रोत्रियेषु च ।
एकरात्रं सपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ॥
त्रिरात्रं श्वश्रुमरणे श्वशुरे च तथैव च ।
सद्यः शौचं समुद्दिष्टं सगोत्रे संस्थिते सति ॥
शुद्ध्येत् द्विजो दशाहेन द्वादशाहेन भूपतिः ।
वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥
क्षत्रविट्शूद्रदायादा ये स्युर्विप्रस्य सेवकाः ।
तेषामशेषं विप्रस्य दशाहात् शुद्धिरिष्यते ॥
राजन्यवैश्यावप्येवं हीनवर्णासु योनिषु ।
षड्रात्रं वा त्रिरात्रं वाऽप्येकरात्रक्रमेण हि ॥
वैश्यक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वाशौचमेव तु ।
अर्द्धमासोऽथ षड्रात्रं त्रिरात्रं द्विजपुङ्गवाः ! ॥
शूद्रक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वशौचमिष्यते ।
षड्रात्रं द्वादशाहश्च विप्राणां वैश्यशूद्रयोः ॥

अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुङ्गवाः ! ।
शूद्रविट्क्षत्रियाणान्तु ब्राह्मणे संस्थिते यदि ॥
दशरात्रेण शुद्धिः स्यादित्याह कमलोद्भवः ।
असपिण्डं द्विजप्रेतं विप्रो निःसृत्य बन्धुवत् ॥
अशित्वा च सहोषित्वा दशरात्रेण शुद्ध्यति ।
यदि निर्दहति क्षिप्रं प्रलोभात् क्रान्तमानसः ॥
दशाहेन द्विजः शुद्ध्येत् द्वादशाहेन भूमिपः ।
अर्द्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्यति ॥
षड्रात्रेणाथवा सप्तत्रिरात्रेणाथवा पुनः ।
अनाथञ्चैव निर्बन्धुं ब्राह्मणं धनवर्जितम् ॥
स्नात्वा सम्प्राश्य तु घृतं शुध्यन्ति ब्राह्मणादयः ।
अपरश्चेत्परं वर्णमपरश्चापरो यदि ॥
एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्वैश्ये तु स्यात् द्व्यहे सति ।
शूद्रेषु च त्र्यहं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनः ॥
अनस्थिसञ्चिते शूद्रे रौति चेद् ब्राह्मणः स्वकैः ।
त्रिरात्रं स्यात्तथाऽशौचमेकाहं क्षत्रवैश्ययोः ॥
अन्यथा चैव स ज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव च ।
अनस्थिसञ्चिते विप्रे ब्राह्मणो रौति चेत्तदा ॥
स्नानेनैव भवेच्छुद्धिः सचैलेन न संशयः ।
यस्तैः सहान्नं कुर्य्याच्च यानादीनि तु चैव हि ॥
ब्राह्मणे वापरे वापि दशाहेन विशुध्यति ।
य एषामन्नमश्नाति स तु दैवोऽपि कामतः ॥
तदाशौचनिवृत्तेषु स्नानं कृत्वा विशुध्यति ।
यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षाभिहतो नरः ।

तावंश्चद्राव्यशुद्धिः स्यात् प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ॥
दाहाद्यशौचं कर्त्तव्यं द्विजानामग्निहोत्रिणाम् ।
सपिण्डानां तु मरणे मरणादितरेषु च ॥
सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नो रवेदने ॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
लेपभाजस्तु यश्चात्मा सापिण्ड्यं सप्तपौरुषम् ॥
अप्रत्तानां तथा स्त्रीणां सापिण्ड्यं त्रिपौरुषम् ।
अर्हनाश्चैव सापिण्ड्यमाह देवः प्रजापतिः ।
ये चैकजाता बहवो भिन्नयोनय एव च ॥
भिन्नवर्णास्तु सापिण्ड्यं भवेत्तेषां त्रिपूरुषम् ।
कारवः शिल्पिनो वैद्यदासीदासास्तथैव च ॥
राजानो राजभृत्याश्च सद्यःशौचाः प्रकीर्त्तिताः ।
दातारो नियमी चैव ब्रह्मविद्ब्रह्मचारिणौ ॥
सत्रिणो व्रतिनस्तावत् सद्यः शौचमुदाहृतम् ।
राजा चैवाभिषिक्तश्च प्राणसत्रिण एव च ॥
यज्ञे विवाहकाले च देवयागे तथैव च ।
सद्यः शौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे वाप्युपद्रवे ॥
विषादुग्रपहतानाञ्च विद्युता पार्थिवैर्द्विजैः ।
सद्यः शौचं समाख्यातं सर्पादिमरणेऽपि च ॥
अग्निमेरुप्रपतने विषोद्धान्यपराशने ।
गोब्राह्मणान्ते सन्न्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥
नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
नाशौचं विद्यते सद्भिः पतिते च तथा मृते ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ।

पतितानां न दाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः ।

न चाश्रुपातः पिण्डे च कार्यं श्राद्धादिकं क्वचित् ॥
व्यापादयेत्तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ।
सञ्चितं तस्य नाशौचं नचस्यादुदकादिकम् ॥
अथ कश्चित्प्रमादेन म्रियतेऽग्निविषादिभिः ।
तस्याशौचं विधातव्यं कार्य्यञ्चैवोदकादिकम् ॥
जाते कुमारे तदहः आमं कुर्य्यात् प्रतिग्रहम् ।
हिरण्यधान्यगोवासस्तिलान्नगुलसर्पिषः ॥
फलानीक्षुञ्च शाकञ्च लवणं काष्ठमेव च ।
तोयं दधि घृतं तैलमौषधं क्षीरमेव च ॥
आशौचिनो गृहात् ग्राह्यं शुष्कान्नञ्चैव नित्यशः ।
आहिताग्निर्यथान्यायं दातव्यं त्रिभिरग्निभिः ॥
अनाहिताग्निर्गृह्येण लौकिकेनेतरैर्द्विजैः ।
देहाभावात् पलाशेन कृत्वा प्रतिकृतिं पुनः ॥
दाहः कार्य्यो यथान्यायं सपिण्डैः श्रद्धयान्वितैः ।
सकृत्प्रसिञ्चे दुदकं नाम गोत्रेण वाग्यतः ॥
दशाहं बान्धवैः सार्द्धं सर्वै चैवार्द्रवाससः ।
पिण्डं प्रतिदिनं दद्युः सायं प्रातर्यथाविधि ॥
प्रेताय च गृहद्वारि चतुरो भोजयेद् द्विजान् ।
द्वितीयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्म्म सबान्धवैः ॥
सर्वैरस्थां सञ्चयनं ज्ञातिरेव भवेत्तथा ।
त्रिपूर्वं भोजयेद्विप्रानयुग्मान् श्रद्धया शुचीन् ॥
पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि ।
अयुग्मान् भोजयेद्विप्रान् नवश्राद्धं तु तद्विदुः ॥
एकादशेऽह्नि कुर्व्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः ।

द्वादशे वाथ कर्त्तव्य मनिर्देस्त्वथवाऽहनि ॥
एकं पवित्र मेकं वा पिण्डमात्रं तथैव च।
एवं मृतेऽह्नि कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ॥
सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णे सम्वत्सरे पुनः।
कुर्य्यात् चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ! ॥
प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत्ततः।
ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ॥
सपिण्डीकरणश्राद्धं देवपूर्वं विधीयते।
पितृनावाहयेत्तत्र पुनः प्रेतञ्च निर्दिशेत् ॥
ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात् पृथक्क्रिया।
यस्तु कुर्य्यात् पृथक् पिण्डं पितृहा त्वभिजायते ॥
मृते पितरि वै पुत्रः पिण्डमब्दं समाचरेत्।
दद्याच्चान्नं सोदकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्म्मतः ॥
पार्वणेन विधानेन साम्वत्सरिकमिष्यते।
प्रतिसम्वत्सरं कार्य्यं विधिरेष सनातनः ॥
मातापित्रोः सुतैः कार्य्यं पिण्डदानादि किञ्चन।
पत्नी कुर्य्यात् सुताभावे पत्न्यभावे तु सोदरः ॥
एष वः कथितः सम्यक् गृहस्थानां यथाविधि।
स्त्रीणाञ्च भर्तृशुश्रूषा धर्मो नान्य इहेष्यते ॥
यः स्वधर्म्मपरो नित्यमीश्वरार्पितमानसः।
प्राप्नोति परमं स्थानं यदुक्तं वेदसम्मितम् ॥
इत्यौशनसस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः।

अथ प्रायश्चित्तम् ॥

ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च ।
महापातकिनस्त्वेते यः स तैः सह सम्वसेत् ॥
सम्वत्सरेण पतति संसर्गं कुरुते तु यः ।
यो हि शय्यासने नित्यं वसन्वै पतितो भवेत् ॥
याजनं योनिसम्बन्धं तथैवाध्ययनं द्विजः ।
कृत्वा सद्यः पतेत् ज्ञानात् सहभोजनमेव च ॥
अविज्ञायापि यो मोहात् कुर्य्यादध्ययनं द्विजः ।
सम्वत्सरेण पतति सहाध्ययनमेव च ॥
ब्रह्महा वा दशाब्दानि कुटीं कृत्वा वने वसेत् ।
भैक्ष्यं चात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम् ॥
ब्राह्मणावसथान् सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत् ।
विनिन्द्य च स्वमात्मानं ब्राह्मणञ्च स्वयं स्मरेत् ॥
असङ्कराणि योग्यानि सप्तागाराणि संविशेत् ।
विधूमे शनकैर्नित्यं व्याहारे भुक्तवर्जिते ॥
कुर्यादनशनं वाद्यं भृगोः पतनमेव च ।
ज्वलन्तं वा विशेदग्निं जलं वा प्रविशेत् स्वयम् ॥
ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सम्यक् प्राणान् परित्यजेत् ।
दीर्घमामयिनं विप्रं कृत्वा नामयिनं तथा ॥
दत्त्वा चान्नं स विदुषे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
अश्वमेधावभृतके स्नात्वा यः शुध्यति द्विजः ॥
सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदापयेत् ।

ब्रह्महा मुच्यते पापैर्दृष्ट्वा वा सेतुदर्शनम् ॥
सुरापस्तु सुरां तप्तामग्निवर्णां पिबेत्तदा।
निर्दग्धकायः स तदा मुच्यते च द्विजोत्तमः ॥
गोमूत्रमग्निवर्णं वा गोशकृद्द्रवमेव वा।
पयो घृतं जलं वाथ मुच्यते पातकात्ततः ॥
जलार्द्रवासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम्।
ब्रह्महत्याव्रतं चाथ चरेत्तत्पापशान्तये ॥
स्वर्णस्तेयी सकृद्विप्रो राजानमधिगम्य तु।
स्वकर्म ख्यापयन् ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति ॥
गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद्धन्यात्तु तं स्वयम्।
स वै पापात्ततः स्तेनो ब्राह्मणस्तपसाथ वा ॥
करेणादाय मुसलं लगुडं वाथ घातिनम्।
सन्नित्योभयतस्तीक्ष्णमायसं दण्डमेव च ॥
राजा न स्तेन मर्हीत मुक्तकेशेन धावता।
आचक्षाणश्च तत्पापमेवं कर्मास्मि शाधि माम् ॥
शासनाद्वापि मोक्षाद्वा ततः स्तेयाद्विमुच्यते।
अशासित्वा च तं राजा स्तेयस्याप्नोति किल्बिषम् ॥
तपसा द्रुतमन्यस्य सुवर्णस्तेयजं फलम्।
चीरवासा द्विजोऽरण्ये सञ्चरेद् ब्रह्मणो व्रतम् ॥
स्नात्वाश्वमेधावभृते पूतः स्यादथ वा द्विजः।
प्रदद्याच्चाथ विप्रेभ्यः स्वात्मतुल्यं हिरण्यकम् ॥
चरेद्वा वत्सरं कृत्स्नं ब्रह्मचर्यपरायणः।
ब्राह्मणः स्वर्णहारी च तत्पापस्यापनुत्तये ॥
गुरुभार्यां समारुह्य ब्राह्मणः काममोहितः।

उपगूहेत् स्त्रियं तप्तां कान्तां कालायसीकृताम् ॥
स्वयं वा शिश्नवृषणावुत्कृत्याध्यायाञ्जलौ ।
आतिष्ठेद्दक्षिणामाशा मा निपातमजिह्मतः ॥
गुर्व्वर्थं वध्यतः शुद्धेत् चरेद् वा ब्रह्मणो व्रतम् ।
शाखां कर्कटकोपेतां परिष्वज्याथ वत्सरे ॥
अधःशयीत नियतो मुच्यते गुरुतल्पगः ।
कृच्छ्राव्दं चरेद्विप्रश्चीरवासाः समाहितः ॥
अश्वमेधावभृतके स्नात्वा मुच्येद् द्विजोत्तमः ।
कालेऽष्टमे वा भुञ्जानो ब्रह्मचारी सदाव्रतः ॥
स्थानासनाभ्यां विचरेद्धनोऽप्युपयव्रतः ।
अधःशायी त्रिभिर्वर्षैस्ततः शुध्येत पातकात् ॥
चान्द्रायणानि वा कुर्य्यात् पञ्च चत्वारि वा पुनः ।
पतितैः सम्प्रयुक्तात्मा मयं गच्छति निष्कृतिम् ।
पतितेन तु संसर्गं लोभेन कुरुते द्विजः ॥
सकृत् स्वपापनोदार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत् ।
तप्तकृच्छ्रं चरेद्वाथ सम्वत्सरमतन्द्रितः ॥
षाण्मासिकेऽथ संसर्गे प्रायश्चित्तार्थमाचरेत् ।
एभिः पूतैः र्व्रतो हन्ति महापातकिनो मलम् ॥
पुण्यतीर्थाभिगमनात् पृथिव्यामथ निष्कृतिः ।
ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्व्वङ्गनागमम् ॥
कृत्वा चैवं महापापं ब्राह्मणः काममोहितः ।
कुर्य्यादनशनं विप्रः पुण्यतीर्थे समाहितः ॥
ज्वले वा प्रविशेदग्नौ ध्यात्वा देवं कपर्द्दिनम् ।

न ह्यन्या दुष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिः कर्म्मवेदिभिः ॥
॥ इत्यौशनससंहितौ अष्टमोऽध्यायः ॥

गत्वा दुहितरं विप्रं स्वसारं वा स्नुषामपि।
प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं मतिपूर्वमिति स्थितिः ॥
मातृस्वसां मातुलानीं तथैव च पितृष्वसाम्।
भागिनेयीं समारुह्य कुर्य्यात् कृच्छ्रादिपूर्वकम् ॥
चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः।
पैतृष्वस्रेयीं गत्वा तु स्वस्त्रियां मातुरेव च ॥
मातुलस्य सुतां वापि गत्वा चान्द्रायणं चरेत्।
भार्य्या सखीं समारुह्य गत्वा श्यालीं तथैव च ॥
अहोरात्रोषितो भूत्वा ततकृच्छ्रं समाचरेत्।
उदक्यागमने विप्रस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥
चण्डालीमैथुनमासाद्य चरेच्चान्द्रायणव्रतम्।
पराकेणाथवा शुद्धिरित्याह भगवानजः।
मण्डूकं नकुलं काकं विड्वराहञ्च मूषिकम् ॥
श्वानं हत्वा द्विजः कुर्य्यात् षोडशाख्यमहाव्रतम्।
पयः पिबेत्त्रिरात्रन्तु श्वानं हत्वा त्वतन्द्रितः ॥
मार्जारं चाथ नकुलं योजनं वाऽध्वनो व्रजेत्।
कृच्छ्रं द्वादशमात्रन्तु कुर्य्यादश्ववधे द्विजः ॥
अथ कृष्णायसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः।
बलाकं रङ्कवं चैव मूषिकं कृतलम्बकम् ॥
वराहन्तु तिलद्रोणं तिलाढञ्चैव तित्तिरिम्।
शुकं द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं हत्वा त्रिहायनम् ॥

हत्वा हंसं बलाकञ्च बकंटिट्टिभमेव च ।
वानरञ्चैव भासञ्च स्वयं वा ब्राह्मणाय गाम् ॥
क्रव्यादांस्तु मृगान् हत्वा धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ।
अक्रव्यादं वत्सतरमुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णलम् ॥
जीविते चैव द्विजाय दद्यादस्थिमतां वधे ।
अस्थ्नाञ्चैव हि हिंसायां प्राणायामेन शुध्यति ॥
फलदानन्तु विप्राणां छेदनादाह्निकं व्रतम् ।
गुल्मवल्लीलतानाञ्च वीरुधां फलमेव च ॥
पुष्पागमानाञ्च तथा घृतप्राशो विशोधनम् ।
चान्द्रायणं पराकञ्च कुर्य्यात् हत्वा प्रमादतः ॥
मतिपूर्वं वधे चास्याः प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
मनुष्याणाञ्च हरणं स्त्रीणां कृत्वा गृहस्य च ॥
वापीकूपजलानाञ्च शुध्येच्चान्द्रायणेन तु ।
द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मनः ॥
चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं चरित्वात्मविशुद्धये ।
धान्यादिधनचौर्य्ये च पञ्चगव्यविशोधनम् ॥
तृणकाष्ठद्रुमाणाञ्च पुष्पाणाञ्च बलस्य च ।
चेलचर्मामिषाणाञ्च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥
मणिप्रवालरत्नानां सुवर्णरजतस्य च ।
अयःकांस्योपलानाञ्च द्वादशाहमभोजनम् ॥
एतदेव व्रतं कुर्याद् द्विशफैकशफस्य च ।
पक्षिणामौषधीनाञ्च हरेच्चापि त्र्यहं पयः ॥
न मांसानां हृतानान्तु देवे चान्द्रायणं चरेत् ।
उपोष्य द्वादशाहं तु कुष्माण्डैर्जुहुयाद् घृतम् ॥

नकुलोलूकमार्जारं जग्ध्वा सान्तपनं चरेत्।
श्वानं जग्ध्वाथ कृच्छ्रेण शुभर्चैव च शुध्यति॥
प्रकुर्य्याच्चैव संस्कारं पूर्व्वेणैव विधानतः।
शललञ्च बलाकञ्च हंसं कारण्डवं तथा॥
चक्रवाकञ्च जग्ध्वा च द्वादशाहमभोजनम्।
कपोतं टिट्टिभं भासं शुकं सारसमेव च॥
उलूकं जालपादञ्च जग्ध्वाप्येतद्व्रतञ्चरेत्।
शिशुमारं तथा माषं मत्स्यं मांसं तथैव च॥
जग्ध्वा चैव वराहञ्च एतदेव व्रतञ्चरेत्।
कोकिलं चैव मत्स्यादं मण्डूकं भुजगं तथा॥
गोमूत्रयावकाहारैर्मासेनैकेन शुध्यति।
जलेचरांश्च जलजान्यातुधानविपाषितान्॥
रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा सप्ताहं चैतदाचरेत्।
मृतमांसं वृथा चैवमात्मार्थं वा यथाकृतम्॥
भुक्त्वा मासञ्चरेदेतत्तत्पापस्यापनुत्तये।
कपोतं कुञ्जरं शिशुं कुक्कुटं रजकां तथा॥
प्राजापत्यं चरेज्जग्ध्वा तथा कुम्भीरमेव च।
पलाण्डुं लशुनञ्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥
वार्त्ताकुं तण्डुलीयं च प्राजापत्येन शुद्ध्यति।
अश्मातकं तथोपेतं तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति॥
प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात्कुभ्यां शमभक्षणे।
अलावुं गृञ्जनं चैव भुक्त्वाऽप्येतद् व्रतं चरेत्॥
उदुम्बरञ्च कामेन तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति।
वृथा कृसरसं यावं पायसाऽपूपशष्कुलीन्॥

भुक्त्वा चैवं व्रतं तत्र त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ।
पीत्वा क्षीराण्यपेयानि ब्रह्मचारी विशेषतः ॥
गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुद्ध्यति ।
अनिर्दशायां गोः क्षीरं माहिषं वाजमेव च ॥
गर्भिण्या वा विवत्सायाः पीत्वा दुग्धमिदं चरेत् ।
एतेषाञ्च विकाराणि पीत्वा मोहेन वा पुनः ॥
गोमूत्रयावकाहारो सप्तरात्रेण शुद्ध्यति ।
भुक्त्वा चैव नवश्राद्धं सूतके मृतकेऽथवा ॥
चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणस्तु समाहितः ।
यस्य यद्दूयते नित्यं न यस्याग्नं न दीयते ॥
चान्द्रायणं चरेत् सम्यक् तस्यान्नप्राशने द्विजः ।
अभोज्यानान्तु सर्वेषां भुक्त्वा चान्नमुपस्कृतम् ॥
अन्त्यसत्रात्ययिनोऽन्नञ्च तप्तकृच्छ्रमुदाहृतम् ।
चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा सम्यक् चान्द्रायणं चरेत् ॥
अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पर्शमेव च ।
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥
क्रव्यादानां पक्षिणाञ्च प्राश्य मूत्रपुरीषकम् ।
महासान्तपनं कुर्य्यात्तेषां मोहाद् द्विजातयः ॥
भासमण्डूककुकुर वायसे कृच्छ्रमाचरेत् ।
प्राजापत्येन शुध्येत ब्राह्मणः क्लिष्टभोजनात् ॥
क्षत्रिय स्तप्तकृच्छ्रं स्याद् वैश्य श्चैव त्रिकृच्छ्रकम् ।
सुराभाण्डोदकं वापि पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
शुनोच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ।
गोमूत्र यावकाहारः पीतशेषञ्च वा पयः ॥

आपो मूत्रपुरीषाद्यै र्दूषिताः प्राशयेद्यदि ।
तदा सान्तपनं कुर्य्याद् व्रतं कायविशोधनम् ॥
चाण्डालकूपभाण्डेषु यदज्ञानात् पिबेज्जलम् ।
चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं ब्राह्मणः पापशोधनम् ॥
चाण्डालेन च संस्पृष्टं पीत्वा वारि द्विजोत्तमः ।
त्रिरात्रेण विशुध्येत पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
महापातकसंस्पर्शे भुक्त्वा स्नात्वा द्विजोत्तमः ।
बुद्धिपूर्वन्तु मूढात्मा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥
अन्यजातिविवाहे च स महापातकी भवेत् ।
तस्य पातकिसंसर्गात्पातकित्वमवाप्नुयात् ॥
चतुर्विंशतिकृच्छ्रं स्याद् विवाहे त्वन्यकन्यया ।
संसर्गस्य तदर्द्धं स्यात् प्रायश्चित्तं श्रुतेन हि ॥
दृष्ट्वा महापातकिनं चाण्डालं वा रजस्वलाम् ।
प्रमादाद्भोजनं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ॥
स्नानार्द्रो यदि भुञ्जीत अहोरात्रेण शुद्ध्यति ।
बुद्धिपूर्वं तु कृच्छ्रेण भगवानाह पद्मजः ॥
शुष्कं पर्युषितादीनि गन्धादिप्रतिदूषितम् ।
भुक्त्वोपवासं कुर्व्वीत चरेद्विप्रः पुनः पुनः ॥
अज्ञानाद् भुक्तिशुद्ध्यर्थं मज्ञानस्य विशेषतः ।
भृत्यानां यजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्मणि ॥
अभिचारमनर्हं च त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ।
ब्राह्मणाभिहतानाञ्च कृत्वा दाहादिकं द्विजः ॥
गोमूत्रयावकाहारः प्राजापत्येन शुध्यति ।
तैलाभ्यक्तः प्रभाते च कुर्य्यान्मूत्रपुरीषके ॥

अहोरात्रेण शुध्येत श्मश्रुकर्म्मणि मैथुने ।
एकाहेति विवाहाग्निं परिभाव्य द्विजोत्तमः ॥
त्रिरात्रेण विशुद्ध्येत त्रिरात्रात् षडहं पुनः।
दशाहे द्वादशाहे वा परिहास्य प्रमादतः ॥
कृच्छ्रचान्द्रायणं कुर्य्यात्तत्पापस्यापनुत्तये ।
पतितद्रव्यमादाय तदुत्सर्गेण शुद्ध्यति ॥
चरेच्च विधिना कृच्छ्र मित्याह भगवान् प्रभुः ।
अनाशकनिवृत्ता तु प्रव्रज्योपासिता तथा ॥
आचरेत् त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि च ।
पुनश्च जातकर्म्मादिसंस्कारैः संस्कृता द्विजाः ॥
शुद्धो य स्तद् व्रतं सम्यक्चरेयुर्धर्म्मदर्शिनः ॥
अनुपासितसिद्धस्तु तं व्यापकवशेन च ।
अजस्रं संयतमना रात्रौ चेद्रात्रिमेव हि ॥
अकृत्वा समिधाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः ।
गायत्र्यष्टसहस्रस्य जपं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥
उपासीत न चेत्सन्ध्यां गृहस्थोऽपि प्रमादतः ।
स्नात्वा विशुध्यते नद्याः परिश्रान्तः सुसंयमात् ॥
वैदिकानि च नित्यानि कर्म्माणि च विलोप्य तु ।
स्नातकव्रतलौल्यन्तु कृत्वा चोपवसेद्दिनम् ॥
सम्वत्सरञ्चरेत् कृच्छ्रं मनुच्छन्दे द्विजोत्तमः ।
चान्द्रायणं चरेद् व्रत्या गोप्रदानेन शुद्ध्यति ॥
नास्तिक्याद्यदि कुर्वीत प्राजापत्यं चरेद्द्विजः।
देवद्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥
उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः ।

त्रिरात्रेण विशुद्धेत नग्नो न प्रविशेज्जलम् ॥
षष्ठान्नकालमासं वा संहिताजपमेव वा ।
होमाश्च शाकलान्नित्यमपात्यानां विशोधनम् ॥
नीलं रक्तं वसित्वा तु ब्राह्मणो वस्त्रमेव हि ।
अहोरात्रोषितः स्नातः पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
वेदधर्म्मपुराणानाञ्च चण्डालस्य च भाषणम् ।
चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः ॥
उद्बन्धनादिनि हतं संस्पृश्य ब्राह्मणः क्वचित् ।
चान्द्रायणेन शुद्धः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ॥
उच्छिष्टो यदि नाचान्तश्चण्डालादीन् स्पृशेद्द्विजः ।
उच्छिष्ट स्तत्र कुर्व्वीत प्राजापत्यं विशुद्धये ॥
चण्डालसूतकशवांस्तथा नारीं रजस्वलाम् ।
स्पृष्ट्वा स्नायाद्विशुद्ध्यर्थं तत् स्पृष्टान् पतितांस्तथा ॥
चण्डालसूतकशवैः संस्पृष्टं स्पर्शयेद् यदि ।
प्रमादात् स्नात आचम्य जपं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥
अस्पृष्टस्पर्शनं कृत्वा स्नात्वा शुद्ध्येद्द्विजोत्तमः ।
आचमेत द्विशुद्ध्यर्थं प्राह देवः पितामहः ॥
विज्ञानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम् ।
कृत्वा शौचं ततः स्नात्वा उपोष्य जुहुयाद्घृतम् ॥
चण्डालन्तु शवं स्पृष्ट्वा कृच्छ्रं कुर्य्यात् द्विजोत्तमः ।
दृष्ट्वा नभस्थं नक्षत्र महोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
सुरां स्पृष्ट्वा द्विजः कुर्य्यात् प्राणायामत्रयं शुचिः ।
पलाण्डुं लशुनं चैव घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
ब्राह्मणस्तु शुना दष्टस्त्र्यहं सायं पयः पिबेत् ।

नाभेरूर्द्ध्वस्य दष्टस्य तदेव त्रिगुणं भवेत् ॥
स्यादेतत्त्रिगुणं वाह्वोर्मूर्ध्नि स्यात्तु चतुर्गुणम् ।
स्नात्वा जपेत्तु गायत्रीं श्वभिर्दष्टो द्विजोत्तमः ॥
पञ्चयज्ञानकृत्वा तु यो भुङ्क्ते प्रत्यहं गृही ।
अनातुरस्य निधनं कृच्छ्रार्द्धेन विशुध्यति ॥
आहिताग्नेरुपस्थानं यः कुर्य्यान्न तु पर्वणि ।
ऋतौ गच्छेत् न भार्य्यायां सोऽपि कृच्छ्रार्द्धमाचरेत् ॥
विना द्विरप्सु वा कुर्य्याच्छरीरं सन्निषेवतु ।
सचेलो जलमाप्लुत्य गामालभ्य विशुध्यति ॥
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु त्र्यहं चोपवसेद् गृही ।
अनुगच्छेच्च यः शूद्रं प्रेतभूतं द्विजोत्तमः ॥
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कुर्य्यान्नदीषु च ।
अकृत्वा शपथं विप्रो विप्रस्य विधिसंयुते ॥
स एव यावकान्नेन कुर्य्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
पंक्तौ विषमदानञ्च कृत्वा कृच्छ्रेण शुध्यति ॥
छायां श्वपाकस्यारुह्य स्नात्वा सम्प्राशयेद्घृतम् ।
ईक्षेदादित्यमशुचिं दृष्ट्वाग्निं चन्द्रजमेव च ॥
मानुष्यास्थि च संस्पृष्ट्वा स्नानमेव विशुध्यति ।
कृत्वाप्यध्ययनं विप्रश्चरेद्भिक्षानुवत्सरम् ॥
कृतघ्नो ब्राह्मणगृहे पञ्चसम्वत्सरं व्रती ।
हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारन्तु गरीयसः ॥
स्नात्वाचम्य ततः शेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
ताड़यित्वा तृणेनैव कण्ठं बद्ध्वा च वाससा ॥
विवादे परिनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।

अवगृह्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रनिपातने ॥
कृच्छ्रातिकृच्छ्रः कुर्व्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम्।
गुरोराक्रोशने चैव कृच्छ्रं कुर्य्याद्विशोधनम् ॥
एकरात्रं त्रिरात्रं वा तत्पापस्यापनुत्तये।
देवर्षीणामभिमुखं ष्ठीवनाक्रोशनाकृते ॥
उलूकादि जन्तुर्जित्वा दातव्यञ्च हिरण्यकम्।
देवोद्यानेन यः कुर्य्यान्मूत्रोच्चारं शकृद्द्विजः ॥
च्छिन्द्याच्छिश्नन्तु शुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम्।
देवतायतने मूत्रं कृत्वा देहाद्द्विजोत्तमः ॥
शिश्नस्योत्कृन्तनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत्।
देवतानामृषीणाञ्च वेदानाञ्चैव कुत्सनम् ॥
कृत्वा सम्यक् प्रकुर्व्वीत प्राजापत्यं द्विजोत्तमः।
तैस्तु सम्भाषणं कृत्वा स्नात्वा देवान् समर्च्चयेत् ॥
स्त्री यदा बालभावेन महापापं करोति हि।
प्रायश्चित्तं व्रतस्यास्य पित्रा तद्व्रतचारिणीम् ॥
उद्वहेदभिरूपान्तमन्यथा पतितस्तु सः।
अपि राजन्यकवये वार्षिकब्राह्मणोव्रतम् ॥
तस्यान्ते वृषभैकेन सहस्रं गोदानमाचरेत्।

सर्पं हत्वा माषमात्रं दद्यात् सुवर्णरजतताम्रत्रपुसीसकांस्यासनामद्भिरेवमृत्क्षारयुक्ताभिस्तेजसाञ्चोच्छिष्टानां भञ्जनादिः। प्रक्षालनं कनकरजतमणिशङ्खशुक्त्युपलानां वज्रविदलरज्जुचर्म्मणाञ्चाद्भिः शौचमिति।

अपि चण्डालश्वपच स्पृष्टे वा विण्मूत्र एव च।
त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्यादभुक्तोच्छिष्टः सदाचरेत् ॥

पिता पितामहो यस्मा अग्रजो वाथ कस्यचित् ।
तपोऽग्निहोत्रमन्त्रेषु न दोषः परिदेवने ॥
अमावास्यायां यो ब्राह्मणं समुद्दिश्य पितामहम् ।
ब्राह्मणीं स्त्रीं समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥
अमावास्यां तिथिं प्राप्य यममाराधयेद्भवम् ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
कृष्णाष्टम्यां महादेवं तथा कृष्णचतुर्दशीम् ।
संपूज्य ब्राह्मणमुखैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं त्रिलोचनम् ।
दृष्ट्वेश प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकैः ॥
सर्वत्र दानग्रहणे मुच्यते सोमयागतः ।
शान्त्या च दक्षिणां गृह्णन् हिरण्यप्रतिमामपि ॥
अयुतेनैव गायत्र्या मुच्यते सर्वपातकैः ।

समाप्ता औशनसस्मृतिः ॥

अथ आङ्गिरसस्मृतिः ।

गृहाश्रमेषु धर्मेषु वर्णानामनुपूर्वशः ।
प्रायश्चित्त विधिं दृष्ट्वा अङ्गिरामुनिरब्रवीत् ॥ १ ॥
अन्त्यानामपि सिद्धान्नं भक्षयित्वा द्विजातयः ।
चान्द्रं कृच्छ्रं तदर्द्धन्तु ब्रह्मक्षत्र विशां विदुः ॥ २ ॥
रजकश्चर्मकारश्च नटो वरुड़ एव च ।
कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः ॥ ३ ॥
अन्त्यजानां गृहे तोयं भाण्डे पर्य्युषितञ्च यत् ।
प्रायश्चित्तं यदा पीतं तदेव हि समाचरेत् ॥ ४ ॥
चाण्डालकूपभाण्डेषु त्वज्ञानात् पिबते यदि ।

प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णे वर्णे विधीयते ॥ ५ ॥
चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
तदर्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रेषु दापयेत् ॥ ६ ॥
अज्ञानात् पिबते तोयं ब्राह्मणस्त्वन्त्यजातिषु ।
अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७ ॥
विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
आचान्त एव शुध्येत अङ्गिरामुनिरब्रवीत् ॥ ८ ॥
क्षत्रियेण यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
स्नानं जप्यन्तु कुर्व्वीत दिनस्यार्द्धेन शुध्यति ॥ ९ ॥
वैश्येन तु यदा स्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १० ॥
अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टो स्नानं येन विधीयते ।
तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ११ ॥
अत ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि नील्या वस्त्रस्य वै विधिम् ।
स्त्रीणां क्रीडार्थसंयोगे शयनीये न दुष्यति ॥ १२ ॥
पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने ।
पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥ १३ ॥
स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
वृथा तस्य महायज्ञा नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ १४ ॥
नीलीरक्तं यदा वस्त्रमज्ञानेन तु धारयेत् ।
अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १५ ॥
नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणो वै प्रमादतः ।
शोणितं दृश्यते यत्र द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ॥ १६ ॥
नीलीवृक्षेण पक्वन्तु अन्नमश्नाति चेद्द्विजः ।

आहार वमनं कृत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७ ॥
अघन् प्रमादतोनीलीं द्विजातिस्तु समाहितः ।
त्रिषु वर्णेषु सामान्यं चान्द्रायणमिति स्थितम् ॥१८॥
नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते ।
नोपतिष्ठति दातारं भोक्ता भुङ्क्ते तु किल्बिषम् १९
नीलीरक्तेन वस्त्रेण यत्पाकी श्रपितं भवेत् ।
तेन भुक्तेन विप्राणां दिनमेकमभोजनम् ॥ २० ॥
मृते भर्त्तरि या नारी नीलीवस्त्रं प्रधारयेत् ।
भर्त्ता तु नरकं याति सा नारी तदनन्तरम् ॥२१ ॥
नील्या चोपहते क्षेत्रे शस्यं यत्तु प्ररोहति ।
अभोज्यं तद्द्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥२२ ॥
देवद्रोण्यां वृषोत्सर्गे यज्ञे दाने तथैव च ।
अत्र स्नानं न कर्त्तव्यं दूषिता च वसुन्धरा ॥२३ ॥
वापिता यत्र नीली स्यात्तावद्भूम्यशुचिर्भवेत् ।
यावद्द्वादशवर्षाणि अतऊर्द्धं शुचिर्भवेत् ॥ २४ ॥
भोजने चैव पाने च तथा चौषधभेषजैः ॥
एवं म्रियन्ते या गावः पादमेकं समाचरेत् ॥ २५ ॥
घण्टाभरणदोषेण यत्र गौर्विनिपीड्यते ।
चरेदर्द्धं व्रतं तेषां भूषणार्थं हि तत् कृतम् ॥ २६ ॥
दमने दामने रोधे अवघाते च वैकृते ।
गवा प्रभवता घातैः पादोनं व्रतमाचरेत् ॥ २७ ॥
अङ्गुष्ठपर्वमात्रस्तु बाहुमात्रः प्रमाणतः ।
सपल्लवश्च साग्रश्च दण्डइत्यभिधीयते ॥ ॥ २८ ॥
दण्डादुक्तादृयदान्येन पुरुषाः प्रहरन्ति गाम् ।

द्विगुणं गोव्रतं तेषां प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ २९ ॥
शृङ्गभङ्गे त्वस्थिभङ्गे चर्म्मनिर्म्मोचने तथा।
दशरात्रं चरेत् कृच्छ्रं यावत् स्वस्थोभवेत्तदा ॥ ३० ॥
गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावकश्चोपजायते।
एतदेव हितं कृच्छ्रमिदमाङ्गिरसं मतम् ॥ ३१ ॥
असमर्थस्य बालस्य पिता वा यदि वा गुरुः।
यमुद्दिश्य चरेद्धर्म्मं पापं तस्य न विद्यते ॥ ३२ ॥
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनषोड़शः।
प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ ३३ ॥
मूर्च्छिते पतिते चापि गवि यष्टिप्रहारिते।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ३४॥
स्नात्वा रजस्वला चैव चतुर्थेऽह्नि विशुध्यति।
कुर्य्याद्रजसि निवृत्तेऽनिवृत्ते न कथञ्चन ॥ ३५॥
रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्त्तते।
अशुच्यस्ता न तेन स्युस्तासां वैकारिकं हि तत् ३६॥
साध्वाचारा न तावत् स्याद्रजो यावत् प्रवर्त्तते।
वृत्ते रजसि गम्या स्त्री गृहकर्म्मणि चेन्द्रिये ॥ ३७॥
प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ ३८ ॥
रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना शूद्रेण चैव हि।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३९ ॥
द्वावेतावशुची स्यातां दम्पती शयनङ्गतौ।
शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यादशुचिः पुमान् ४०॥
गण्डूषं पादशौचञ्च न कुर्य्यात् कांस्यभाजने।

भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमम्लेन शुध्यति ॥ ४१ ॥
रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति।
भूमौ निःक्षिप्य षण्मासमत्यन्तोपहतं शुचि ॥ ४२ ॥
गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु
भस्मना दशभिः शुद्ध्येत् काकेनोपहते तथा ॥ ४३ ॥
शौचं सौवर्णरूप्याणां वायुनार्केन्दुरश्मिभिः ॥ ४४ ॥
रेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकञ्च न दुष्यति।
अद्भिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति ॥ ४५ ॥
शुष्कमन्नमविप्रस्य भुक्त्वा सप्ताहमृच्छति।
अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्य्यति ॥ ४६ ॥
पयोदधि च मासेन षण्मासेन घृतं तथा।
तैलं संवत्सरेणैव कोष्ठे जीर्य्यति वा नवा ॥ ४७ ॥
यो भुङ्क्ते हि च शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम्।
इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतः श्वा चाभिजायते ॥ ४८ ॥
शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण च सहासनम्।
शूद्राज्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ४९ ॥
अप्रणामे तु शूद्रेऽपि स्वस्ति यो वदति द्विजः।
शूद्रोऽपि नरकं याति ब्राह्मणोऽपि तथैव च ॥ ५० ॥
दशाहाच्छुध्यते विप्रो द्वादशाहेन भूमिपः।
पाक्षिकं वैश्यएवाह शूद्रोमासेन शुध्यति ॥ ५१ ॥
अग्निहोत्री च यो विप्रः शूद्रान्नं चैव भोजयेत्।
पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा वेदास्त्रयोऽग्नयः ॥५२ ॥
शूद्रान्नेन तु भुक्तेन यो द्विजो जनयेत् सुतान्।
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्त्तते ॥ ५३ ॥

शूद्रेण स्पृष्टमुच्छिष्टं प्रमादादथ पाणिना।
तद्द्विजेभ्यो न दातव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः॥५४॥
ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य च पर्वसु।
वैश्येष्वापत्सु भुञ्जीत न शूद्रेऽपि कदाचन॥ ५५॥
ब्राह्मणान्ने दरिद्रत्वं क्षत्रियान्ने पशुस्तथा।
वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्ने नरकं ध्रुवम्॥ ५६॥
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम्।
वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं ध्रुवम्॥ ५७॥
दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति।
यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ५८
सूतकेषु यदा विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः।
पिबेत् पानीयमज्ञानाद्भुङ्क्ते भक्तमथापि वा॥५९॥
उत्तार्य्याचम्य उदकमवतीर्य्य उपस्पृशेत्।
एवं हि समुदाचारो वरुणेनाभिमन्त्रितः॥ ६०॥
अग्न्यगारे गवां गोष्ठे देवब्राह्मणसन्निधौ।
आहारे जपकाले च पादुकानां विसर्ज्जनम्॥ ६१॥
पादुकासनमारूढो गेहात् पञ्चगृहं व्रजेत्।
छेदयेत्तस्य पादौ तु धार्म्मिकः पृथिवीपतिः॥६२॥
अग्निहोत्री तपस्वी च श्रोत्रियो वेदपारगः।
एते वै पादुकैर्य्यान्ति शेषान्दण्डेन ताड़येत्॥ ६३॥
जन्मप्रभृतिसंस्कारे चूड़ान्ते भोजनं नवम्।
असपिण्डेन भोक्तव्यं चूड़स्यान्ते विशेषतः॥ ६४॥
याचकान्नं नवश्राद्धमपि सूतकभोजनम्।
नारीप्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥ ६५॥

अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्यस्य दीयते ।
तस्याश्चान्नं न भोक्तव्यं पुनर्भूः सा प्रगीयते ॥ ६६ ॥
पूर्व्वञ्च साविती यश्च गर्भोयश्चाप्यसंस्कृतः ।
द्वितीये गर्भसंस्कारस्तेन शुद्धिर्विधीयते ॥ ६७ ॥
राजाद्यैः षड्भिर्मासैर्यावत्तिष्ठति गुर्विणी ।
तावद्रक्षा विधातव्या पुनरन्योविधीयते ॥ ६८ ॥
भर्त्तृशासनमुल्लङ्घ्य या च स्त्री विप्रवर्त्तते ।
तस्याश्चैव न भोक्तव्यं विज्ञेया कामचारिणी ॥ ६९ ॥
अनपत्या तु या नारी नाश्नीयात्तद्गृहेऽपि वै ।
अथ भुङ्क्ते तु यो मोहात् पूयसं नरकं व्रजेत् ॥ ७० ॥
स्त्रियाधनन्तु ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः ।
स्त्रिया यानानि वासांसि ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥ ७१ ॥
राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्च्चसम् ।
सूतकेषु च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ ७२ ॥

इत्यङ्गिरसा महर्षिणा प्रणीतं धर्म्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

यमस्मृतिः ॥

—००—

अथातो ह्यस्य धर्म्मस्य प्रायश्चित्ताभिधायकम् ।
चतुर्णामपि वर्णानां धर्म्मशास्त्रं प्रवर्त्तते ॥ १ ॥
जलाग्न्युद्बन्धनभ्रष्टाः प्रव्रज्यानशनच्युताः ।
विषप्रपतनप्रायशस्त्रघातच्युताश्च ये ॥ २ ॥
सर्वे ते प्रत्यवसिताः सर्वलोकवहिष्कृताः ।
चान्द्रायणेन शुद्ध्यन्ति तप्तकृच्छ्रद्वयेन वा ॥ ३ ॥
उभयावसिताः पापा येऽप्यम्यशरणाच्युताः ।

इन्दुद्वयेन शुद्ध्यन्ति दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ॥ ४ ॥
गोब्राह्मणहतं दग्ध्वा मृतमुद्बन्धनेन च ।
पाशंतस्यैव छित्त्वा तु तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५ ॥
कृमिभिर्व्रणसंभूतैर्मक्षिकाश्चोपघातितः ।
कृच्छ्रार्द्धं संप्रकुर्व्वीत शक्त्या दद्यात्तु दक्षिणाम् ॥६॥
ब्राह्मणस्य मलद्वारे पूयशोणितसम्भवे ।
कृमिभुक्तव्रणे मौञ्जीहोमेन स विशुद्ध्यति ॥७ ॥
यः क्षत्रियस्तथा वैश्यः शूद्रश्चाप्यनुलोमजः ।
ज्ञात्वा भुङ्क्ते विशेषेण चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ ८ ॥
कुक्कुटाण्डप्रमाणन्तु ग्रासञ्च परिकल्पयेत् ।
अन्यथाहारदोषेण न स तत्र विशुध्यति ॥ ९ ॥
एकैकं वर्द्धयेच्छुक्ले कृष्णपक्षे च ह्रासयेत् ॥
अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणोविधिः ॥ १० ॥
सुरान्यमद्यपानेन गोमांसभक्षणे कृते ।
तप्तकृच्छ्रञ्चरेद्विप्रस्तत्पापस्य प्रणश्यति ॥ ११ ॥
प्रायश्चित्ते ह्युपक्रान्ते कर्त्ता यदि विपद्यते ।
पूतस्तद्दहरेवापि इहलोके परत्र च ॥ १२ ॥
यावदेकः पृथक्द्रव्यः प्रायश्चित्तेन शुध्यति ।
अपराह्णे न च स्पृश्यास्तेऽपि सर्व्वेविगर्हिताः ॥१३॥
अभोज्याश्चाप्रतिग्राह्याश्चसंपाठ्या विवाहिनः ।
पूयन्तेऽनुव्रते चीर्णे सर्वे ते नरकाग्रभागिनः ॥ १३ ।
ऊनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात् परस्य च ।
प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता वान्योऽपि बान्धवः ॥१५॥
अतोबालतरस्यापि नापराधो न पातकम् ।

राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥१६॥
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोड़शः ।
प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ १७ ॥
अस्तंगतो यदा सूर्यश्चाण्डालं रजकस्त्रियः ।
संस्पृष्टास्तु तदा केचित् प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥१८॥
जातरूपं सुवर्णञ्च दिवानीतं च यज्जलम् ।
तेन स्नात्वा च पीत्वा च सर्वे ते शुचयः स्मृताः ॥१९॥
दासनापितगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः ।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ २० ॥
अन्नं शूद्रस्य भोज्यं तु ये भुञ्जन्त्यबुधा नराः ।
प्रायश्चित्तं तथा प्रोक्तं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥२१॥
प्राप्ते द्वादशमे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति ।
मासि मासि रजस्तस्याः पिता पिबति शोणितम् ॥२२॥
माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥२३॥
यस्तां विवाहयेत् कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः ।
असंभाष्यो ह्यपाङ्क्तेयः स विप्रो वृषलीपतिः ॥२४॥
वन्ध्या तु वृषली ज्ञेया वृषली तु मृतप्रजाः ।
शूद्री तु वृषली ज्ञेया कुमारी तु रजस्वला ॥ २५ ॥
यत् करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्द्विजः ।
तद्भैक्षभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ २६ ॥
स्ववृषं या परित्यज्यान्यवृषेण बृहस्पतिः ।
वृषली सा तु विज्ञेया न शूद्री वृषली भवेत् ॥२७॥
वृषलीफेनपीतस्य निःश्वासोपहतस्य च ।

तस्याश्चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ २८ ॥
श्वित्रकुष्ठी तथा चैव कुनखी श्यावदन्तकः ।
रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः पिशुनोमत्सरस्तथा ॥ २९ ॥
दुर्भगोहि तथा षण्ढः पाषण्डी वेदनिन्दकः ।
हैतुकः शूद्रयाजी च अयाज्यानाश्च याजकः ॥ ३० ॥
नित्यं प्रतिग्रहे लुब्धोयाचकोविषयात्मकः ।
श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा ॥ ३१ ॥
एते श्राद्धे च दाने च वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ३२ ॥
ततोदेवलकश्चैव भृतकोवेदविक्रयी ।
एते वर्ज्याः प्रयत्नेन एतच्छास्त्रतिरब्रवीत् ॥ ३३ ॥
एतान्नियोजयेद्यस्तु हव्ये कव्ये च कर्म्मणि ।
निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवामहर्षिभिः ॥ ३४ ॥
अग्रे माहिषिकं दृष्ट्वा मध्ये तु वृषलीपतिम् ।
अन्ते वार्द्धुषिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरोगताः ॥ ३५ ॥
महिषीत्युच्यते भार्य्या या चैव व्यभिचारिणी ।
तान् दोषान् क्षमते यस्तु सवै माहिषिकःस्मृतः ॥ ३६ ॥
समार्घन्तु समुद्धृत्य महार्घं यः प्रयच्छति ।
स वै वार्द्धुषिकोनाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥ ३७ ॥
यावदुष्णं भवत्यन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः
अश्नन्ति पितरस्तावद्यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ ३८ ॥
हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरोयत्र तर्पिताः ।
पितृभिः स्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः ॥ ३९ ॥
यावतो ग्रसते ग्रासान् हव्यकव्येषु मन्त्रवित् ।
तावतोग्रसते पिण्डान् शरीरे ब्रह्मणः पिता ॥ ४० ॥

उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ ४१ ॥
अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टे स्नानमात्रं विधीयते ।
तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४२ ॥
यावद्विप्रा न पूज्यन्ते सभोजनहिरण्यकैः ।
तावच्चीर्णव्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति ॥ ४३ ॥
यद्वेष्टितं काकबलाकचिल्लैरमेध्यलिप्तं तु भवेच्छरीरम् ।
गात्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः
ऊर्द्ध्वं नाभेः करौ मुक्त्वा यदङ्गमुपहन्यते ।
ऊर्द्ध्वं स्नानमधःशौचं तन्मात्रेणैव शुद्ध्यति ॥ ४५ ॥
अभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानाञ्च भक्षणे ।
रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ४६ ॥
पद्मोडुम्बरविल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेणैव शुद्ध्यति ॥ ४७ ॥
यः प्रत्यवसितो विप्रः प्रव्रज्याग्निर्निरापदि ।
अनाहिताग्निर्वर्त्तेत गृहित्वञ्च चिकीर्षति ॥ ४८ ॥
आचरेत्त्रीणि कृच्छ्राणि चरेच्चान्द्रायणानि च ।
जातकर्म्मादिभिः प्रोक्तैः पुनः संस्कारमर्हति ॥४९ ॥
तूलिका उपधानानि पुष्पं रक्ताम्बराणि च ।
शोषयित्वा प्रतापेन प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ॥ ५० ॥
देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् ।
उपपत्तिमवस्थाञ्च ज्ञात्वा धर्म्मं समाचरेत् ॥ ५१ ॥
रथ्याकर्द्दमतोयानि नावायस तृणानि च ।
मारुतार्केण शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ॥ ५२ ॥

आतुरे स्नानसम्प्राप्ते दशकृत्वोह्यनातुरः।
स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेत्तन्तु ततः शुध्येत आतुरः ५३॥
रजकश्चर्मकारश्च नटोवरुड़ एव च।
कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः॥ ५४॥
एषां गत्वा तु योषां वै तप्तकृच्छ्रं समाचरेत्॥ ५५॥
स्त्रीणां रजस्वलानान्तु स्पृष्टास्पृष्टि यदा भवेत्।
प्रायश्चित्तं कथं तासां वर्णे वर्णे विधीयते॥ ५६॥
स्पृष्टा रजस्वला यान्तु सगोत्राञ्च सभर्तृकाम्।
कामादकामतो वापि स्नात्वा कालेन शुध्यति॥५७॥
स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा।
कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्व्वा शूद्रा पादेन शुध्यति॥ ५८॥
स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजा तथा।
पादहीनं चरेत् पूर्व्वा पादार्द्धन्तु तथोत्तरा॥ ५९॥
स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं वैश्यजा शूद्रजा तथा।
अर्द्धपादं चरेत् पूर्व्वा तदर्द्धन्तु तथोत्तरा॥ ६०॥
स्पृष्टा रजस्वला चैव श्वाजजम्बूकरासभैः।
तावत्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुध्यति॥६१॥
स्पृष्टा रजस्वला कैश्चिच्चाण्डालैररजस्वला।
प्राजापत्येन कृच्छ्रेण प्राणायामशतेन च॥ ६२॥
विप्रः स्पृष्टोनिशायाञ्च उदक्या पतितेन च।
दिवानीतेन तोयेन स्नापयेत्साग्निसन्निधौ॥ ६३॥
दिवार्करश्मिसंस्पृष्टं रात्रौ नक्षत्ररश्मिभिः।
सन्ध्योभयोश्च सन्ध्यायाः पवित्रं सर्व्वदा जलम्॥६४॥
अपः कारनखस्पृष्टाः पिवेदाचमने द्विजः।

सुरां पिबति दुष्प्रज्ञं यमस्य वचनं यथा ॥ ६५ ॥
खातवाप्योस्तथा कूपे पाषाणैः प्रकघातनैः ।
यष्ट्या तु घातने चैव कृत्यिपके गोकुलेन च ॥ ६६ ॥
रोधने बन्धने चैव स्थापिते दुष्कले तथा ।
काष्ठे वनस्पतौ रोधसङ्कटे रज्जुवस्त्रयोः ॥ ६७ ॥
एतास्ते कथितं सर्वं प्रमादस्थानमुत्तमम् ।
यत्र यत्र मृता गावः प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ६८ ॥
द्राक्षया घातने कृच्छ्रं पाषाणैर्द्विगुणं भवेत् ।
अर्धकृच्छ्रन्तु खाते स्यात् पादकृच्छ्रन्तु पादये ॥६९ ॥
प्रकघाते तिलकृच्छ्राणि यष्टिघाते द्वयं चरेत् ॥ ७० ॥
कृच्छ्रेण शस्त्रघातेऽपि गोघ्नस्येति विशुध्यति ।
प्रोकर्त्तयति गोमध्ये नदीकान्तारमन्तिके ॥ ७१ ॥
रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रु वापयेत् ।
तृतीये तु शिखा धार्य्या चतुर्थे सशिखं वपेत् ॥७२॥
न स्त्रीणां वपनं कुर्य्यात् नच सा गामनुव्रजेत् ।
नच रात्रौ वसेद्गोष्ठे न कुर्य्याद् वैदिकीं श्रुतिम् ॥ ७३ ॥
सर्व्वान् केशान् समुद्धृत्य छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ।
एवमेव तु नारीणां शिरसो वपनं स्मृतम् ॥ ७४ ॥
मृतकेन तु जातेन उभयोः सूतकं भवेत् ।
पातकेन तु लिप्तेन नास्य सूतकिता भवेत् ॥ ७५ ॥
चत्वारि खलु कर्म्माणि सन्ध्याकाले विवर्जयेत् ।
आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायञ्च चतुर्थकम् ॥७६॥
आहाराज्जायते व्याधिः क्रूरगर्भश्च मैथुने ।
निद्रा श्रियो निवर्त्तन्ते स्वाध्याये मरणं ध्रुवम् ७७

अज्ञानात् द्विजश्रेष्ठ! वर्णानां हितकाम्यया।
मया प्रोक्तमिदं शास्त्रं साक्षान्मोऽर्थकारय ॥ ७८ ॥

इति यमप्रोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम्।

आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविनिर्णयम्।
दूषितानां हितार्थाय वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १ ॥
परेषां परिवादेषु निवृत्तमृषिसत्तमम्।
विविक्तदेश आसीनमात्मविद्यापरायणम् ॥ २ ॥
अनन्यमनसं शान्तं सत्त्वस्थं योगवित्तमम्।
आपस्तम्बमृषिं सर्वे समेत्य मुनयोऽब्रुवन् ॥ ३ ॥
भगवन्! मानवाः सर्वे असन्मार्गे स्थिता यदा।
चरेयुर्धर्मकार्य्याणां तेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम् ॥ ४ ॥
यतोऽवश्यं गृहस्थेन गवादिपरिपालनम्।
कृषिकर्म्मादि चापत्सु द्विजामन्त्रणमेव च ॥ ५ ॥
देयस्थानाद्यकेऽवश्यं विप्रादीनाञ्च भेषजम्।
बालानां स्तन्यपानादिकार्य्यञ्च परिपालनम् ॥ ६ ॥
एवं कृते कथञ्चित् स्यात् प्रमादो यद्यकामतः।
गवादीनां ततोऽस्माकं भगवन्! ब्रूहि निष्कृतिम्॥ ७॥
एवमुक्तः चणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः।
दृष्ट्वा ऋषीनुवाचेदमापस्तम्बः सुनिश्चितम् ॥ ८ ॥
बालानां स्तनपानादिकार्य्ये दोषो न विद्यते।
विपत्तावपि विप्राणामामन्त्रणचिकित्सने ॥ ९ ॥
गवादीनां प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं रुजादिषु।
केचिदाहुर्न दोषोऽत्र देहधारणभेषजे ॥ १० ॥
औषधं लवणञ्चैव स्नेहपुष्ट्यन्नभोजनम्।

प्राश्चित्तं प्राप्नुयान्मर्त्यः प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ११ ॥
अतिरिक्तं न दातव्यं काले सख्यन्तु दापयेत् ।
अतिरिक्ते विपन्नानां कृच्छ्रमेव विधीयते ॥ १२ ॥
त्र्यहं निरशनात् पादः पादश्चायाचितं त्र्यहम् ।
पादः सायं त्र्यहं पादः प्रताभोज्यं तथा त्र्यहम् ॥१३
प्रातः सायं दिनार्द्धन्तु पादोनं सायवर्ज्जितम् ॥१४॥
प्रातः पादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत् ।
अयाचितन्तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणस्य च ॥ १५ ॥
पादमेकं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ।
योजने पादहीनञ्च चरेत् सर्वं निपातने ॥ १६ ॥
घण्टाभरणदोषेण गौस्तु यत्र विपद्यते ।
चरेदर्धव्रतं तत्र भूषणार्थं कृतं हि तत् ॥ १७ ॥
दमने वा निरोधे वा संघाते चैव योजने ।
स्तम्भशृङ्खलपाशैश्च मृते पादोनमाचरेत् ॥ १८ ॥
पाषाणैर्लगुडैर्वापि शस्त्रेणान्येन वा बलात् ।
निपातयन्ति ये गास्तु तेषां सर्वं विधीयते ॥ १९ ॥
प्राजापत्यं चरेद्विप्रः पादोनं क्षत्रियश्चरेत् ।
कृच्छ्रार्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २०॥
द्वौ मासौ दापयेद्वत्सं द्वौ मासौ द्वौ स्तनौ दुहेत् ।
द्वौ मासावेकवेलायां शेषकाले यथारुचि ॥ २१ ॥
दृष्टवामर्दमासेन गौस्तु यत्र विपद्यते ।
सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २२ ॥
हलमष्टगवं धर्म्यं षड्गवं जीवितार्थिनाम् ।
चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवञ्च जिघांसिनाम् ॥ २३ ॥

अतिवाहातिदोहाभ्यां नासिकाभेदने तथा।
नदीपर्वतसंरोधे मृते पादोनमाचरेत् ॥ २४ ॥
न नारिकेलबालाभ्यां न मुञ्जेन न चर्म्मणा।
एभिर्गास्तु न बध्नीयादुबद्धा परवशोभवेत् ॥ २५ ॥
कुशैः काशैश्च बध्नीयाद्वृषभं दक्षिणामुखम्।
पादलग्नाग्निदोषेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ २६ ॥
व्यापन्नानां बहूनान्तु रोधने बन्धनेऽपि च।
भिषङ्मिथ्योपचारे च द्विगुणं गोव्रतञ्चरेत् ॥ २७ ॥
शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च लाङ्गूलस्य च कर्त्तने।
सप्तरात्रं पिबेद्दुग्धं यावत्स्वस्था पुनर्भवेत् ॥ २८ ॥
गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावकं भक्षयेद्द्विजः।
एतद्विमिश्रितं चैवमुक्तश्चोश्नसा स्वयम् ॥ २९ ॥
देवद्रोण्यां विहारेषु कूपेष्वायतनेषु च।
एषु गोषु विपन्नेसु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३० ॥
एका पादान्तु बहुभिर्देवाद्व्यापादिता क्वचित्।
पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥३१ ॥
यन्त्रणे गोश्चिकित्सार्थे मूढगर्भविमोचने।
यत्ने कृते विपत्तिश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥३२॥
सरोम प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रुकर्त्तनम्।
तृतीये तु शिखा धार्य्या सशिखन्तु निपातने ॥३३॥
सर्व्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम्।
एवमेव तु नारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ॥ ३४ ॥
इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥
कारुहस्तगतं पुण्यं यच्च ग्रामाद्विनिःसृतम्।

स्त्रीबालवृद्धाचरितं प्रत्यक्षाद्दृष्टमेव च ॥ १ ॥
प्रपास्वरण्येषु जलेऽथ सीरे द्रोण्यां जलं यच्च विनिःसृतं भवेत् ।
श्वपाकचाण्डालपरिग्रहेषु पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥ २ ॥
न दुष्येत् सन्तताधारा वातोद्धूताश्च रेणवः ।
स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥ ३ ॥
आत्मशय्या च वस्त्रञ्च जायापत्यं कमण्डलुः ।
आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचीनि तु ॥ ४ ॥
अन्त्यैस्तु खानिताः कूपास्तड़ागानि तथैव च ।
एषु स्नात्वा च पीत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ५ ॥
उच्छिष्टमशुचित्वञ्च यच्च विष्ठानुलेपनम् ।
सर्वं शुद्ध्यति तोयेन तत्तोयं केन शुध्यति ॥ ६ ॥
सूर्य्यरश्मिनिपातेन मारुतस्पर्शनेन च ।
गवां मूत्रपुरीषेण तत्तोयं तेन शुध्यति ॥ ७ ॥
अस्थिचर्म्मादियुक्तन्तु खराश्वोष्ट्रोपदूषितम् ।
उद्धरेदुदकं सर्व्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ ८ ॥
कूपो मूत्रपुरीषेण ष्ठीवनेनापि दूषितः ।
श्वशृगालखरोष्ट्रैश्च क्रव्यादैश्च जुगुप्सितः ॥ ९ ॥
उद्धृत्यैव च तत्तोयं सप्त पिण्डान् समुद्धरेत् ।
पञ्चगव्यं मृदा पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम् ॥ १० ॥
वापीकूपतड़ागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
कुम्भानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं ततः क्षिपेत् ॥ ११ ॥
यस्य कूपात् पिबेत्तोयं ब्राह्मणः शवदूषितात् ।
कथं तत्र विशुद्धिः स्यादिति मे संशयो भवेत् ॥ १२ ॥
अक्लिन्नेनाप्यभिन्नेन शवेन परिदूषिते ।

पीत्वा कूपे त्वहोरात्रं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १३ ॥
छिन्ने भिन्ने शवे चैव तत्रस्थं यदि तत् पिवेत् ।
शुद्धिश्चान्द्रायणं तस्य तप्तकृच्छ्रमथापि वा ॥ १४ ॥
इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

अन्त्यजातिमविज्ञातो निवसेद्यस्य वेश्मनि ।
सम्यग् ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्व्वन्त्यनुग्रहम् ॥१॥
चान्द्रायणं पराकोवा द्विजातीनां विशोधनम् ।
प्राजापत्यन्तु शूद्रस्य शेषं तदनुसारतः ॥ २ ॥
यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कृच्छ्रं तेषां प्रदापयेत् ।
तेषामपि च यैर्भुक्तं कृच्छ्रपादं प्रदापयेत् ॥ ३ ॥
कूपैकपानैर्दुष्टानां स्पर्शने शवदूषिणाम् ।
तेषामेकोपवासेन पञ्चगव्येन शोधनम् ॥ ४ ॥
बालोवृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वापि पीड़िता ।
तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम् ॥ ५ ॥
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनषोड़शः ।
प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियोव्याधितएव च ॥ ६ ॥
न्यूनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च ।
चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ७ ॥
अथवा क्रियमाणेषु येषामार्त्तिः प्रदृश्यते ।
शेषसम्पादनाच्छुद्धिर्विपत्तिर्न भवेद्यथा ॥ ८ ॥
क्षुधा व्याधितकायानां प्राणोयेषां विपद्यते ।
ये न रक्षन्ति भक्तेन तेषां तत्किल्विषं भवेत् ॥९॥
पूर्णेऽपि कालनियमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना ।
अपूर्णेष्वपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमाः ॥ १० ॥

समाप्तमिति नो वाच्यं त्रिषु वर्णेषु कर्हिचित् ।
विप्रसम्पादनं कार्य्यमुत्पन्ने प्राणसंशये ॥ ११ ॥
सम्पादयन्ति यद्विप्राः स्नानतीर्थं फलञ्च तत् ।
सम्यक् कर्त्तुरपायं स्याद्व्रती च फलमाप्नुयात् ॥१२॥
इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चाण्डालकूपभाण्डेषु योऽज्ञानात् पिवते जलम् ।
प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्णे वर्णे विधीयते ॥ १ ॥
चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
तदर्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २ ॥
भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा ।
प्रमादात् स्पर्शनं गच्छेत्तत्र कुर्य्याद्विशोधनम् ।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु द्रुपदां वा शतं जपेत् ।
जपंस्त्रिरात्रमश्नूलं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४ ॥
चाण्डालेन यदा स्पृष्टो विण्मूत्रे च कृते द्विजः ।
प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं स्यात्भुक्तोच्छिष्टः षडाचरेत् ॥ ५ ॥
पानमैथुनसम्पर्कैः तथा मूत्रपुरीषयोः ।
सम्पर्कं यदि गच्छेत्तु उदक्या चान्त्यजैस्तथा ॥ ६ ॥
एतैरेव यदा स्पृष्टः प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ।
भोजने च त्रिरात्रं स्यात् पाने तु त्र्यहमेव च ॥७॥
मैथुने पादकृच्छ्रं स्यात्तथा मूत्रपुरीषयोः ।
दिनमेकं तथा मूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम् ॥ ८ ॥
एकाहं तत्र निर्द्दिष्टं दन्तधावनभक्षणे ॥ ९ ॥
वृक्षारूढ़े तु चाण्डाले द्विजस्तत्रैव तिष्ठति ।

फलानि भक्षयेत्तस्य कथं शुद्धिं विनिर्द्दिशेत् ॥ १० ॥
ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।
एकरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥११॥
येन केनचिदुच्छिष्टो अमेध्यं स्पृशते द्विजः ।
अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२ ॥
इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥
चाण्डालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन ।
अनभुक्ष्य पिवेत्तोयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १ ॥
ब्राह्मणस्तु त्रिरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति ।
क्षत्रियस्तु द्विरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २ ॥
चतुर्थस्य तु वर्णस्य प्रायश्चित्तं न वै भवेत् ।
व्रतं नास्ति तपो नास्ति होमोनैव च विद्यते ॥३॥
पञ्चगव्यं न दातव्यं तस्य मन्त्रविवर्जनात् ।
स्नापयित्वा द्विजानान्तु शूद्रोदानेन शुध्यति ॥ ४ ॥
ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतोद्विजः ।
अहोरात्रन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ५ ॥
उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुङ्क्ते ज्ञानाद्द्विजो यदि ।
शङ्खपुष्पीपयः पीत्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ६ ॥
ब्राह्मण्या सह योऽश्नीयादुच्छिष्टं वा कदाचन ।
न तत्र दोषं मन्यन्ते नित्यमेव मनीषिणः ॥ ७ ॥
उच्छिष्टमितरस्त्रीणामश्नीयात् पिवतेऽपिवा ।
प्राजापत्येन शुद्धिः स्याद्भगवानङ्गिरा ब्रवीत् ॥ ८ ॥
अन्त्यानां भुक्तशेषन्तु भक्षयित्वा द्विजातयः ।
चान्द्रायणं तदर्द्धं ब्रह्मक्षत्रविशां विधिः ॥ ९ ॥

विण्मूत्रभक्षणे विप्रस्तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।
श्वकाकोच्छिष्टभोगी च प्राजापत्यविधिः स्मृतः ॥ १० ॥
उच्छिष्टः स्पृशते विप्रो यदि कश्चिदकामतः ।
शुनः कुक्कुटशूद्रांश्च मद्यभाण्डं तथैव च ॥ ११ ॥
पक्षिणाधिष्ठितं यच्च यदमेध्यं कदाचन ।
अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२ ॥
वैश्येन च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
स्नानं जपश्च त्रैकाल्यं दिनस्यान्ते विशुध्यति ॥ १३ ॥
विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
स्नात्वाचम्य विशुद्धः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः॥१४
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥
अत ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्त्रस्य यो विधिः ।
स्त्रीणां क्रीड़ार्थसम्भोगे शयनीये न दुष्यति ॥ १ ॥
पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने ।
पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ २ ॥
स्नानं दानं तपोहोमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
पञ्चयज्ञा वृथा तस्य नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ ३ ॥
नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गेषु धारयेत् ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४॥
रोमकूपैर्यदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कर्हिचित् ।
पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ५ ॥
नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणस्य शरीरकम् ।
शोणितं दृश्यते तत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६ ॥
नीलीमध्ये यदा गच्छेत् प्रमादाद्ब्राह्मणः क्वचित् ।

अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७ ॥
नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते ।
अभोज्यं तद्द्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥८॥
भक्षयेद् यस्य नीलीन्तु प्रमादाद् ब्राह्मणः क्वचित् ।
चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥९॥
यावत्यां वापिता नीली तावती चाशुचिर्मही ।
प्रमाणं द्वादशाब्दानि अत ऊर्द्धं शुचिर्भवेत् ॥ १०॥
इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥
स्नानं रजस्वलायास्तु चतुर्थेऽहनि शस्यते ।
वृत्ते रजसि गम्या स्त्री नानिवृत्ते कथञ्चन ॥ १॥
रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्त्तते ।
अशुद्धास्तु न तेनेह तासां वैकारिकं हि तत् ॥२॥
साध्वाचारा न सा तावद्रजो यावत् प्रवर्त्तते ।
वृत्ते रजसि साध्वी स्याद्गृहकर्म्मणि चेन्द्रिये ॥ ३ ॥
प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥४॥
अन्त्यजातिश्वपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्वला ।
अहानि तान्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥
त्रिरात्रमुपवासः स्यात् पञ्चगव्यं विशोधनम् ।
निशां प्राप्य तु तां योनिं प्रजाकारञ्च कारयेत् ॥६॥
रजस्वलां त्यजेत् स्पृष्टां शुना च श्वपचेन च ॥
त्रिरात्रोपोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७॥
प्रथमेऽहनि षड्रात्रं द्वितीये तु त्र्यहन्तथा ।
तृतीये चोपवासस्तु चतुर्थे वह्निदर्शनात् ॥८॥

विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते तथा।
रजस्वला भवेत् कन्या संस्कारस्तु कथं भवेत् ॥९॥
स्नापयित्वा तदा कन्यामन्यैर्वस्त्रैरलङ्कृताम्।
पुनः प्रत्याहुतिं हुत्वा शेषं कर्म समाचरेत् ॥१०॥
रजस्वला तु संस्पृष्टा श्वकाकुक्कुटवायसैः।
सा निराहारोपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११ ॥
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित् स्त्री रजस्वला।
कृच्छ्रेण शुध्यते विप्रस्तथा दानेन शुद्ध्यति ॥ १२ ॥
एकशाखासमारूढ़ा चाण्डाला वा रजस्वला।
ब्राह्मणेन समं तत्र सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १३ ॥
रजस्वलायाः संस्पर्शः कथञ्चिज्जायते शुना।
रजोदिनात्तु यच्छेषस्तदुपोष्य विशुध्यति ॥ १४ ॥
अशक्ता चोपवासे तु स्नानं पश्चात् समाचरेत्।
तत्रापशक्ता चैकेन पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ॥१५॥
उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्मद्यं रजस्वलाम्।
मद्यं स्पृष्ट्वा चरेत् कृच्छ्रं तदर्द्धन्तु रजस्वलाम् ॥१६॥
उदक्यां सूतिकां विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि।
कृच्छ्रार्द्धन्तु चरेद्विप्रः प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ १७॥
चाण्डालैः श्वपचैर्वापि आत्रेयी स्पृशते यदि।
शेषाहात् कालकष्टेन पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ १८ ॥
उदक्या ब्राह्मणी शूद्रामुदक्यां स्पृशते यदि।
अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥१९॥
एवञ्च क्षत्रियां वैश्यां ब्राह्मणी चेद्रजस्वलाम्।
सचेलश्रवनं कृत्वा दिनस्यान्ते घृतं पिबेत् ॥२०॥

स्ववर्णेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते ।
एवमेव विशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २१ ॥
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

भस्मना शुध्यते कांस्यं सुरया यन्न लिप्यते ।
सुराविण्मूत्रसंस्पृष्टं शुध्यते तापलेखनैः ॥ १ ॥
गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु ।
दशभिः क्षारैः शुध्यन्ति श्वकाकोपहतानि च ॥२॥
शौचं सुवर्णनारीणां वायुसूर्य्येन्दुरश्मिभिः ॥ ३ ॥
रेतस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकन्तु प्रदुष्यति ।
अद्भिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति ॥ ४ ॥
शुष्कमन्नमविप्रस्य पञ्चरात्रेण जीर्य्यति ।
अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्य्यति ॥ ५ ॥
पयस्तु दधि मासेन षण्मासेन घृतं तथा ।
सम्वत्सरेण तैलन्तु कोष्ठे जीर्य्यति वा नवा ॥ ६ ॥
भुञ्जते ये तु शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
इह जन्मनि शूद्रत्वं जायन्ते ते मृताः शुनि ॥ ७ ॥
शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेणैव सहासनम् ।
शूद्राज्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ८ ॥
आहिताग्निस्तु योविप्रः शूद्रान्नान्न निवर्त्तते ।
तस्य तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽग्नयः ॥ ९ ॥
शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति ।
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रस्य सम्भवः ॥ १० ॥
शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः ।

स भवेच्छूकरो ग्राम्योमृतः श्वा वाथ जायते ॥११॥
ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य तु पर्वणि।
वैश्यस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन॥ १२॥
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम्।
वैश्यस्याप्यन्नमेवान्नं शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम्॥ १३॥
वैश्वदेवेन होमेन देवताभ्यर्चनैर्जपैः।
अमृतं तेन विप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम्॥ १४॥
व्यवहारानुरूपेण धर्मेण च्छलवर्जितम्।
क्षत्रियस्य पयस्तेन भूतानां यच्च पालनम्॥ १५॥
स्वकर्म्मणा च वृषभैरनुस्त्यात्याद्यशक्तितः।
खलयज्ञातिथित्वेन वैश्यान्नन्तेन संस्कृतम्॥ १७॥
अज्ञानतिमिरान्धस्य मद्यपानरतस्य च।
रुधिरं तेन शूद्रान्नं विधिमन्त्रविवर्जितम्॥ २७॥
आममांसं मधु घृतं धानाः क्षीरं तथैव च।
गुडं तक्रं समंग्राह्यं निवृत्तेनापि शूद्रतः॥ १८॥
शाकं मांसं मृणालानि तुम्बुरुः शक्तवस्तिलाः।
रसाः फलानि पिण्याकं प्रतिग्राह्या हि सर्वतः॥१९॥
आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि।
मनस्तापेन शुद्ध्येत द्रुपदां वा शतं जपेत्॥ २०॥
द्रव्यपाणिश्च शूद्रेण स्पृष्टोच्छिष्टेन कर्हिचित्।
तद्द्विजेन न भोक्तव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः॥२१॥
इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः॥

भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम् ।
उच्छिष्टस्याशुचेस्तस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १ ॥
पूर्व्वं शौचन्तु निर्वर्त्य ततः पश्चादुपस्पृशेत् ।
अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २ ॥
अशित्वा सर्वमेवान्नमकृत्वा शौचमात्मनः ।
मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु यवान् पीत्वा विशुध्यति ॥३॥
प्रसृतं यवशस्येन पलमेकन्तु सर्पिषा ।
पलानि पञ्च गोमूत्रं नातिरिक्तवदाशयेत् ॥ ४ ॥
अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणाञ्च भक्षणे ।
रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ५ ॥
प्लक्षोदुम्बरविल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेण विशुद्ध्यति ॥ ६ ॥
ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलादिषु ।
अनाशकनिवृत्ताश्च गृहस्थत्वं चिकीर्षतः ॥ ७ ॥
चरेयुस्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि वा ।
जातकर्म्मादिभिः सर्वैः पुनः संस्कारभागिनः ।
तेषां सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥ ८ ॥
यदेष्टितं काकवलाकचिल्लैरमेध्यलिप्तश्च भवेच्छरीरम् ।
श्रोत्रे मुखेच प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः॥९॥
ऊर्द्ध्वं नाभेः करौ मुक्त्वा यदङ्गमुपहन्यते ।
ऊर्द्ध्वं स्नानमधः शौचं मार्जनेनैव शुद्ध्यति ॥ १० ॥
उपानहावमेध्यं वा यस्य संस्पृशते मुखम् ।
मृत्तिकाशोधनं स्नानं पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥११॥
दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनिषु ।

चतुर्भिस्त्रिभिरथैकेन ब्रह्मविट्शूद्रयोनिषु ॥ १२ ॥
उपनीतं यदा त्वन्नं भोक्ता च समुपस्थितः ।
अपीतवत् समुत्सृष्टं न दद्यान्नैव होमयेत् ॥१३॥
अन्ने भोजनसम्पन्ने मक्षिकाकीटदूषिते ।
अनन्तरं स्पृशेदापस्तच्चान्नं भस्मना स्पृशेत् ॥१४॥
शुष्कमांसमयं चान्नं शूद्रान्नं वाप्यकामतः ।
भुक्त्वा कृच्छ्रं चरेद्विप्रो ज्ञानात् कृच्छ्रत्रयं चरेत् ॥ १५ ॥
अभुक्ते मुच्यते यत्र भुञ्जन् यत्रापि मुच्यते ।
भोक्ता च भोजकश्चैव पङ्क्त्या गच्छति दुष्कृतम् ॥ १६ ॥
तत्र भुक्त्वा तु भुक्तं वा दुष्टं वापि विशेषतः ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७ ॥
उदकी चोदकस्थस्तु स्थलस्थस्तु स्थले शुचिः ।
पादौ स्थाप्योभयत्रैव आचम्योभयतः शुचिः ॥१८ ॥
उत्तीर्य्याचम्य उदकादवतीर्य्य उपस्पृशेत् ।
एवन्तु श्रेयसा युक्तो वरुणेनाभिपूज्यते ॥ १९ ॥
अग्न्यगारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ।
स्वाध्याये भोजने चैव पादुकानां विसर्जनम् ॥२०॥
जन्मप्रभृतिसंस्कारे श्मशानान्ते च भोजनम् ।
असपिण्डैर्न कर्त्तव्यं चूडाकार्य्ये विशेषतः ॥ २१ ॥
याजकान्नं नवश्राद्धं सग्रहे चैव भोजनम् ।
स्त्रीणां प्रथमगर्भे च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥
अन्नप्राशने च श्राद्धे च सीमन्तोन्नयने तथा ।
नवश्राद्धे मृतश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥
अप्रजाता तु नारी स्यात्ताशौचादेव तद्गृहे ।

अथ भुञ्जीत मोहाद्यः स पूयसं नरकं व्रजेत् ॥२४॥
अल्पेनापि हि शुल्केन पिता कन्यां ददाति यः ।
रौरवे बहुवर्षाणि पुरीषं मूत्रमश्नुते ॥ २५ ॥
स्त्रीधनानि च ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः ।
स्त्रीणां यानानि वस्त्राणि ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥ २६ ॥
राजान्नं तेजआदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
असंस्कृतन्तु योभुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥२७॥
मृतकी सूतके चैव म्लेच्छीले शशिभास्करे ।
हस्तिच्छायान्तु यो भुङ्क्ते पापः स पुरुषो भवेत् ॥ २८ ॥
पुनर्भूः पुनरेता च रेतोधा कामचारिणी ।
आसां प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २९ ॥
मातृघ्नश्च पितृघ्नश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः ।
विशेषाद्व्रतमेतेषां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३० ॥
रजकव्याधशैलूषवेणुचर्म्मोपजीविनाम् ।
भुक्त्वैषां ब्राह्मणश्चान्नं शुद्धिं चान्द्रायणेन तु ॥ ३१ ॥
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः श्वना शूद्रेन वा द्विजः ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३२ ॥
ब्राह्मणस्य सदाकालं शूद्रे प्रेषणकारिणः ।
भूमावन्नं प्रदातव्यं यथैव श्वा तथैव सः ॥ ३३ ॥
अनूदकेष्वरण्येषु चौरव्याघ्राकुले पथि ।
कृत्वा मूत्रं पुरीषञ्च द्रव्यहस्तः कथं शुचिः ॥ ३४ ॥
भूमावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शौचं यथार्हतः ।
उत्सङ्गे गृह्य पक्वान्नमुपस्पृश्य ततः शुचिः ॥ ३५ ॥
मूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः ।

मोहादज्ञात्वा त्रिरात्रन्तु यवान् पीत्वा विशुध्यति ॥३७॥
उदक्यां यदि गच्छेत्तु ब्राह्मणो मदमोहितः।
चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणानाञ्च भोजनैः ॥ ३७ ॥
भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा।
प्रमादाद् यदि संस्पृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥३८॥
स्नात्वा त्रिषवनं नित्यं ब्रह्मचारी धराशयः।
स त्रिरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥३९॥
चण्डालेन तु संस्पृष्टो यस्त्वापः पिवति द्विजः।
अहोरात्रोषितो भूत्वा त्रिषवनेन शुध्यति ॥ ४० ॥
सायं प्रातस्त्वहोरात्रं पादं कृच्छ्रस्य तं विदुः।
सायं प्रातस्तथैवैकं दिनद्वयमयाचितम् ॥ ४१ ॥
दिनद्वयञ्च नाश्नीयात् कृच्छ्रार्द्धं तद्विधीयते।
प्रायश्चित्तं लघु ह्येतच्चायेषु तु यथार्हतः ॥ ४२ ॥
कृष्णाजिनतिलग्राही हस्त्यश्वानाञ्च विक्रयी।
प्रेतनिर्यातकश्चैव न भूयः पुरुषोभवेत् ॥ ४३ ॥
इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥

आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद् यावन्नोद्ध्रियते जलम्।
उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावद् यावद्भूमिर्न लिप्यते ॥ १ ॥
भूमावपि च लिप्तायां तावत् स्यादशुचिः पुमान्।
आसनादुत्थितस्तस्माद् यावन्नाक्रमते महीम् ॥ २ ॥
न यमं यममित्याहुरात्मा वै यम उच्यते।
आत्मा संयमितो येन तं यमः किं करिष्यति ॥३॥
न तथासिस्तथा तीक्ष्णः सर्पो वा दुरधिष्ठितः।

यथा क्रोधोहि जन्तूनां शरीरस्थो विनाशकः ॥४ ॥
क्षमा गुणोहि जन्तूनामिहामुत्रसुखप्रदः।
एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते।
यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः॥ ५ ॥
न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षो नचैव रम्यावसथप्रियस्य।
न भोजनाच्छादनतत्परस्य एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य॥ ६॥
मोक्षो भवेत् प्रीतिनिवर्त्तकस्य अध्यात्मयोगैकरतस्य सम्यक्।
मोक्षो भवेन्नित्यमहिंसकस्य स्वाध्याययोगागतमानसस्य ॥७॥
क्रोधयुक्तो यद् यजते यज्जुहोति यदर्च्चति।
सर्वं हरति तत्तस्य आमकुम्भद्वोदकम् ॥ ८ ॥
अपमानात्तपोवृद्धिः सम्मानात्तपसः क्षयः।
अर्च्चितः पूजतो विप्रो दुग्धा गौरिव सीदति ॥९ ॥
आपप्रायते यथा धेनुस्तृणैरमृतसम्भवैः।
एवं जपैश्च होमैश्च पुण्यैरापप्रायते द्विजः॥ १० ॥
मातृवत् परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्ट्रवत्।
आत्मवत् सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥११ ॥
रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनाम्।
यो भुङ्क्ते भक्तमेतेषां प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ १२ ॥
अगम्यागमनं कृत्वा अभक्ष्यस्य च भक्षणम्।
शुद्धिं चान्द्रायणं कृत्वा अथर्वोक्तं तथैवच ॥ १३ ॥
अग्निहोत्रं त्यजेद् यस्तु स नरोवीरहा भवेत्।
तस्य शुद्धिर्विधातव्या नान्या चान्द्रायणादृते ॥ १४॥
विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तरामृतसूतके।
सद्यः शुद्धिं विजानीयात् पूर्वं सङ्कल्पितं चरेत् ॥१५॥

ह्रिवद्रोण्यां क्रियाद्रिषु यज्ञेषु प्रततेषु च ।
कल्पितं सिद्धमन्नाद्यं नाशौचं मृतसूतके ॥ १६ ॥

इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

समाप्तश्चायं ग्रन्थः ।

अथ सम्वर्त्तस्मृतिः ॥

सम्वर्त्तमेकमासीनमात्मविद्यापरायणम् ।
ऋषयस्तु समागम्य पप्रच्छुर्धर्म्मकाङ्क्षिणः ॥ १ ॥
भगवन् ! श्रोतुमिच्छामः श्रेयस्कर्म्म द्विजोत्तम ! ।
यथावद्धर्म्ममाचक्ष्व शुभाशुभविवेचनम् ॥ २ ॥
वामदेवादयः सर्वे तमपृच्छन् महौजसम् ।
तानब्रवीन्मुनीन् सर्व्वान् प्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥३॥
स्वभावाद् यत्र विचरेत् कृष्णसारः सदा मृगः ।
धर्म्मप्रदेशः स विज्ञेयो द्विजानां धर्म्मसाधनम् ॥ ४ ॥
उपनीतः सदा विप्रो गुरोस्तु हितमाचरेत् ।
स्त्रगन्धमधुमांसानि ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ॥ ५ ॥
सन्ध्यां प्रातः सनक्षत्रामुपासीत यथाविधि ।
सादित्यां पश्चिमां सन्ध्यामर्द्धास्तमितभास्करे ॥ ६ ॥
तिष्ठन् पूर्वां जपं कुर्य्याद्ब्रह्मचारी समाहितः ।
आसीनः पश्चिमां सन्ध्यां जपं कुर्य्यादतन्द्रितः ॥७॥

अग्निकार्य्यं ततः कुर्य्यात् मेधावी तदनन्तरम् ।
ततोऽधीयीत वेदन्तु वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ८ ॥
प्रणवं प्राक् प्रयुञ्जीत व्याहृतिस्तदनन्तरम् ।
सावित्रीञ्चानुपूर्व्वेण ततोवेदं समारभेत् ॥ ९ ॥
हस्तौ सुसंयतौ कार्य्यौ जानुभ्यामुपरिस्थितौ ।
गुरोरनुमतं कुर्य्यात् पठन्नान्यमतिर्भवेत् ॥ १० ॥
सायं प्रातस्तु भिक्षेत ब्रह्मचारी सदा व्रती ।
निवेद्य गुरवेऽश्नीयात् प्राङ्मुखो वाग्यतः शुचिः ११
सायं प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ।
नान्तरा भोजनं कुर्य्यादग्निहोत्रसमो विधिः ॥१२ ॥
आचम्यैव तु भुञ्जीत भुक्त्वा चोपस्पृशेद्द्विजः ।
अनाचान्तस्तु योऽश्नीयात् प्रायश्चित्तीयते तु सः ॥१३॥
अनाचान्तः पिबेद्यस्तु योऽपिवा भक्षयेद्द्विजः ।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ १४ ॥
अकृत्वा पादशौचन्तु तिष्ठन् मुक्तशिखोऽपिवा ।
विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽथ शुचिर्द्विजः ॥ १५ ॥
आचामेद् ब्राह्मतीर्थेन सोपवीती ह्युदङ्मुखः ।
उपवीती द्विजोनित्यं प्राङ्मुखो वाग्यतः शुचिः १६॥
जले जलस्थ आचामेत् स्थलाचान्तोवहिः शुचिः ।
वहिरन्तस्थ आचान्त एवं शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ १७ ॥
आमणिवन्धनाद्धस्तौ पादावद्भिर्विशोधयेत् ॥ १८ ॥
अशब्दाभिरनुष्णाभिः स्ववर्णरसगन्धिभिः ।
हृद्गताभिरफेनाभिस्त्रिस्तुर्वाद्भिराचमेत् ।
परिमृज्य द्विरास्यन्तु द्वादशाङ्गानि च स्पृशेत् ॥ १९

स्नात्वा पीत्वा तथा भुक्ता सुप्त्वा चैव द्विजोत्तमाः ।।
अनेन विधिना विप्रआचान्तः शुचितामियात् ॥२०॥
शूद्रः शुध्यति हस्तेन वैश्यो दन्तेषु वारिभिः ।
कण्ठागतैः क्षत्रियस्तु आचान्तः शुचितामियात् २१॥
आसनारूढ़पादस्य कृतावसक्थिकस्तथा ।
आरूढ़पादको वापि न शुद्ध्यति कदाचन ॥ २२ ॥
उपासीत न चेत् सन्ध्यामग्निकार्य्यं नवा कृतम् ।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥२३॥
सूतकान्नं नवश्राद्धं मासिकान्नं तथैव च ।
ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयात्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २४ ॥
ब्रह्मचारी तु यो गच्छेत् स्त्रियं कामप्रपीड़ितः ।
प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रमब्दमेकं सुमन्त्रितः ॥ २५ ॥
ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयान्मधुमांसं कथञ्चन ।
प्राजापत्यन्तु कृत्वासौ मौञ्जीहोमेन शुध्यति ॥ २६ ॥
निर्वपेच्च पुरोडाशं ब्रह्मचारी च पर्वणि ।
मन्त्रैः शाकलहोमान्तैरग्नावाज्यञ्च होमयेत् ॥ २७ ॥
ब्रह्मचारी तु यः स्कन्देत् कामतः शुक्रमात्मनः ।
अवकीर्णी व्रतं कुर्य्यात् स्नात्वा शुद्धेदकामतः ॥२७॥
भिक्षाटनमतः कृत्वा स्वस्थो ह्येकात्मनः स्मृतिः ।
अस्नात्वा चैव यो भुङ्क्ते गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥२८॥
शूद्रहस्तेन योऽश्नीयात् पानीयं वा पिबेत् क्वचित् ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥३०॥
शुष्कपर्य्युषितोच्छिष्टं भुक्त्वान्नं केशदूषितम् ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३१ ॥

शूद्राणां भाजने भुक्त्वा भुक्त्वा वा भिन्नभाजने ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३२ ॥
दिवा स्वपिति यः स्वस्थो ब्रह्मचारी कथञ्चन ।
स्नात्वा सूर्यं समभ्यर्च्य गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ३३ ॥
एष धर्म्मः समाख्यातः प्रथमाश्रमवासिनाम् ।
एवं संवर्त्तमानस्तु प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ३४ ॥
अथ द्विजोऽभ्यनुज्ञातः सवर्णां स्त्रियमुद्वहेत् ।
कुले महति सम्भूतां लक्षणैश्च समन्विताम् ।
ब्राह्मेणैव विवाहेन शीलरूपगुणान्विताम् ॥ ३५ ॥
पञ्चयज्ञविधानञ्च कुर्य्यादहरहर्द्विजः ।
न हापयेत् क्वचिद्द्विप्रः श्रेयस्कामः कदाचन ॥ ३६॥
हानिं तस्य तु कुर्व्वीत सदा मरणजन्मनोः ॥ ३७ ॥
विप्रो दशाहमासीत दानाध्ययनवर्जितः ।
क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशैव तु ।
शूद्रः शुध्यति मासेन सम्वर्त्तवचनं यथा ॥ ३८ ॥
प्रेतस्य तु जलं देयं स्नात्वा च गोत्रजैर्बहिः ।
प्रथमेऽह्नि तृतीये च सप्तमे नवमे तथा ॥ ३९ ॥
चतुर्थे सञ्चयं कुर्य्यात् सर्वैस्तु गोत्रजैः सह ।
ततः सञ्चयनादूर्द्ध्वमङ्गस्पर्शो विधीयते ॥ ४०॥
चतुर्थेऽहनि विप्रस्य षष्ठे वै क्षत्रियस्य च ।
अष्टमे दशमे चैव स्पर्शः स्याद्वैश्यशूद्रयोः ॥ ४१ ॥
जातस्यापि विधिर्दृष्ट एष एव मनीषिभिः ।
दशरात्रेण शुध्यन्ति वैश्यदेवविवर्ज्जिताः ॥ ४२ ॥
पुत्रे जाते पितुः स्नानं सचेलन्तु विधीयते ।

माता श्येदश्राद्धेन भ्रातस्य सर्ग्धमं पितुः ॥ ४२ ॥
होमस्तत्र तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेन फलेन च ।
पञ्चयज्ञविधानन्तु न कार्य्यं मृत्युजन्मनोः ॥ ४४ ॥
दशाहात्तु परं सम्यग् विप्रोऽधीयीत धर्म्मवित् ।
दानञ्च विधिना देयमशुभात्तारकं शुभम् ॥ ४५ ॥
यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे ।
तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ४६ ॥
नानाविधानि द्रव्याणि धान्यानि सुबहूनि च ।
समुद्रजानि रत्नानि नरो विगतकल्मषः ।
दत्त्वा विप्राय महते प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ ४७ ॥
गन्धमाभरणं माल्यं यः प्रयच्छति धर्म्मवित् ।
स सुगन्धः सदा हृष्टो यत्र तत्रोपजायते ॥ ४८ ॥
श्रोत्रियाय कुलीनाय त्वर्थिने च विशेषतः ।
यद्दानं दीयते भक्त्या तद्विद्धि महत् फलम् ॥ ४९ ॥
आहूय शीलसम्पन्नं श्रुतेनाभिजनेन च ।
शुचिर्विप्रं महाप्राज्ञो हव्यकव्येषु पूजयेत् ॥ ५० ॥
नानाविधानि द्रव्याणि रसवन्तीप्सितानि च ।
श्रेयस्कामेन देयानि स्वर्गमक्षयमिच्छता ॥ ५१ ॥
वस्त्रदाता सुवेशः स्याद्रौप्यदो रूपमेव हि ।
हिरण्यदो महद्वायुर्लभेत्तेजश्च मानवः ॥ ५२ ॥
भूताभयप्रदानेन सर्व्वकामानवाप्नुयात् ।
दीर्घमायुश्च लभते सुखी चैव तथा भवेत् ॥ ५३ ॥
धान्योदकप्रदायी च सर्पिर्दः सुखमश्नुते ।
अलङ्कृत्य त्वलङ्कारं दत्त्वा प्राप्नोति तत्फलम् ॥५४॥

फलमूलानि विप्राय शाकानि विविधानि च ।
सुरभीणि च पुष्पाणि दत्त्वा प्राज्ञश्च जायते ॥ ५५ ॥
ताम्बूलं चैव यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्योऽभिपूजयन् ।
मेधावी सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते ॥ ५६ ॥
पादुकोपानहौ छत्रं शयनान्यासनानि च ।
विविधानि च यानानि दत्त्वा दिव्यगतिर्भवेत् ॥५७॥
दद्याच्च शिशिरे त्वग्निं बहुकाष्ठं प्रयत्नतः ।
कायाग्निदीप्तिं प्राज्ञत्वं रूपसौभाग्यमाप्नुयात् ॥५८
औषधं स्नेहमाहारं रोगिणां रोगशान्तये ।
दत्त्वा स्याद्रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च ॥ ५९ ॥
इन्धनानि च योदद्याद्विप्रेभ्यः शिशिरागमे ।
नित्यं जयति संग्रामे श्रिया युक्तस्तु दीप्यते ॥ ६० ॥
अलङ्कृत्य तु यः कन्यां वराय सदृशाय वै ।
ब्राह्मेण विवाहेन दद्यात्तान्तु सुपूजिताम् ॥६१ ॥
स कन्यायाः प्रदानेन श्रेयो विन्दति पुष्कलम् ।
साधुवादं लभेत् सद्भिः कीर्त्तिं प्राप्नोति पुष्कलाम् ॥ ६२ ॥
ज्योतिष्टोमादिसत्राणां शतं शतगुणीकृतम् ।
प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा होममन्त्रैस्तु संस्कृताम् ॥ ६३॥
अलङ्कृत्य पिता कन्यां भूषणाच्छादनासनैः ।
दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति पूजितस्तु सुरादिषु ॥ ६४॥
रोमदर्शनसंप्राप्ते सोमो भुङ्क्तेऽथ कन्यकाम् ।
रजोदृष्ट्वा तु गन्धर्वः कुचौ दृष्ट्वा तु पावकः ॥ ६५ ॥
अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ।
दशवर्षा भवेत् कन्या अतऊर्द्ध्वं रजस्वला ॥ ६६ ॥

माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ६७ ॥
तस्माद्विवाहयेत् कन्यां यावन्नर्त्तुमती भवेत् ।
विवाहोऽष्टमवर्षाया: कन्यायास्तु प्रशस्यते ॥ ६८ ॥
तैलमास्तरणं प्राज्ञः पादाभ्यङ्गं ददाति यः ।
प्रहृष्टमानसो लोके सुखी चैव सदा भवेत् ॥ ६९ ॥
अनड्वाहौ च यो दद्यात् कीलसीरेण संयुतौ ।
अलङ्कृत्य यथाशक्त्या धुर्व्वहौ शुभलक्षणौ ॥ ७० ॥
सर्व्वपापविशुद्धात्मा सर्वकामसमन्वितः ।
वर्षाणि वसति स्वर्गे रोमसंख्याप्रमाणतः ॥ ७१ ॥
धेनुञ्च यो द्विजे दद्यादलङ्कृत्य पयस्विनीम् ।
कांस्यवस्त्रादिभिर्युक्तां स्वर्गलोके महीयते ॥ ७२ ॥
भूमिं शस्यवतीं श्रेष्ठां ब्राह्मणे वेदपारगे ।
गां दत्त्वार्द्धप्रसूताञ्च स्वर्गलोके महीयते ॥ ७३ ॥
अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्व्वैष्णवी सूर्य्यसुताश्च गावः ।
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्यात् ७४
यावन्ति शस्यमूलानि आरोप्याणि च सर्वशः ।
नरस्तावन्ति वर्षाणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७५ ॥
सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।
हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ ७६ ॥
यो ददाति स्वर्णरौप्यैर्हेमशृङ्गीमरोगिणीम् ।
सवत्सां वाससा वीतां सुशीलाङ्गां पयस्विनीम् ॥ ७७ ॥
तस्यां यावन्ति रोमाणि सवत्सायां दिवं गतः ।
तावद्वर्षसहस्राणि स नरो ब्रह्मणोऽन्तिके ॥ ७८ ॥

यो ददाति वलीवर्द्दं युक्तेन विधिना शुभम् ।
अवाप्नुं गोप्रदानेन फलाद्दशगुणं फलम् ॥ ७९ ॥
जलदस्तृप्तिमतुलां विन्देथ सर्ववस्तुषु ।
अन्नदः सुखमाप्नोति सुहृमः सर्ववस्तुषु ॥ ८० ॥
सर्वेषामेव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् ।
सर्वेषामेव जन्तूनां यतस्तज्जीवितं फलम् ॥ ८१ ॥
यस्मादन्नात् प्रजाः सर्व्वाः कल्पे कल्पेऽसृजत् प्रभुः ।
तस्मादन्नात् परं दानं न भूतो न भविष्यति ॥ ८२ ॥
अन्नदानात् परं दानं विद्यते न हि किञ्चन ।
अन्नाद्भूतानि जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥८३॥
कृत्तिकां गोशकृद्भूमिमुपवीतं यथोत्तरम् ।
दत्त्वा गुणाग्रविप्राय कुले महति जायते ॥ ८४ ॥
सुखवासञ्च यो दद्याद्दन्तधावनमेव च ।
शुचिगन्धसमायुक्तो वाक्पटुः स सदा भवेत् ॥८५॥
पादशौचन्तु योदद्यात्तथाच गुदलिङ्गयोः ।
यः प्रयच्छति विप्राय शुद्धबुद्धिः सदा भवेत् ॥ ८६ ॥
औषधं पथ्यमाहारं स्नेहाभ्यङ्गं प्रतिश्रयम् ।
यः प्रयच्छति रोगिभ्यः सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ ८७ ॥
गुड़मिक्षुरसञ्चैव लवणं व्यञ्जनानि च ।
सुरभीणि च पानानि दत्त्वात्यन्तसुखी भवेत् ॥८८॥
दानैश्च विविधैः सम्यक् पुण्यमेतदुदाहृतम् ।
विद्यादानेन पुण्येन ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८९ ॥
अन्योन्यान्नप्रदा विप्रा अन्योन्यप्रतिपूजकाः ।
अन्योन्यं प्रतिगृह्णन्ति तारयन्ति तरन्ति च ॥ ९० ॥

दानान्येतानि देयानि ह्यन्यानि च विशेषतः।
दीनान्धकृपणादिभ्यः श्रेयस्कामेन धीमता ॥९१॥
ब्रह्मचारियतिभ्यश्च वपनं यस्तु कारयेत्।
नखकर्म्मादिकञ्चैव चक्षुष्मान् जायते नरः॥ ९२ ॥
देवागारे द्विजातीनां दीपं दद्याच्चतुष्पथे।
मेधाविज्ञानसम्पन्नश्चक्षुष्मान् जायते नरः॥ ९३ ॥
नित्ये नैमित्तिके काम्ये तिलान् दत्त्वा तु शक्तितः।
प्रजावान् पशुमांश्चैव धनवान् जायते नरः ॥९४॥
यो दद्यात्यर्थितोविप्रे यत्तत् संप्रतिपादिते।
तृणकाष्ठादिकञ्चैव गोप्रदानसमं भवेत्॥ ९५ ॥
कृत्वा गार्ह्याणि कर्म्माणि स्वभार्य्यापोषणे नरः।
ऋतुकालाभिगामी स्यात् प्राप्नोति परमां गतिम् ॥९६
उषित्वैवं गृहे विप्रोद्वितीयादाश्रमात् परम्।
वलीपलितसंयुक्तस्तृतीयन्तु समाश्रयेत्॥ ९७ ॥
गच्छेद्दिवं वनं प्राज्ञः स्वभार्य्यां सहचारिणीम्।
गृहीत्वा चाग्निहोत्रञ्च होमं तत्र न हापयेत्॥९८॥
कुर्य्याच्चैव पुरोडाशं वन्यैर्मेध्यैर्यथाविधि।
भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्याच्छाकमूलफलानि च ॥९९॥
कुर्य्यादध्ययनं नित्यमग्निहोत्रपरायणः।
इष्टिं पार्व्वायणीयाञ्च प्रकुर्य्यात् प्रतिपर्व्वसु ॥१००॥
उषित्वैवं वने सम्यग्विधिज्ञः सर्व्ववस्तुषु।
चतुर्थमाश्रमं गच्छेदुत्तहोमोजितेन्द्रियः॥ १०१ ॥
अग्निमात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितोभवेत्।
वेदाभ्यासरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ॥१०२॥

अष्टौ भिक्षाः समादाय स मुनिः सप्त पञ्च वा।
अद्भिः प्रक्षाल्य तत्सर्व्वं भुञ्जीत च समाहितः॥१०३॥
अरण्ये निर्ज्जने विप्रः पुनरासीत भुक्तवान्।
एकाकी चिन्तयेन्नित्यं मनोवाक्कायसंयतः॥१०४॥
मृत्युञ्च नाभिनन्देत जीवितं वा कथञ्चन।
कालमेव प्रतीक्षेत यावदायुः समाप्यते॥१०५॥
संसेव्य चाश्रमान् जितक्रोधोजितेन्द्रियः।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति वेदशास्त्रार्थविद्द्विजः॥१०६॥
आश्रमेषु च सर्व्वेषु ह्युक्तः प्रासङ्गिकोविधिः।
अथाभिवक्ष्ये पापानां प्रायश्चित्तं यथाविधि॥१०७॥
ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः।
महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पञ्चमः॥१०८॥
ब्राह्मघ्नस्तु वनं गच्छेत् कल्कवासाजटी ध्वजी।
वनजान्येव फलान्यश्नन् सर्व्वकामविवर्जितः॥१०९॥
भिक्षार्थी च चरेद्ग्रामं वन्यैर्यदि न जीवति।
चातुर्वर्ण्यं चरेद्भैक्षं खट्वाङ्गी संयतः पुमान्॥११०॥
भैक्षञ्चैव समादाय वनं गच्छेत्ततः पुनः।
वनवासी सपापश्च सदाकालमतन्द्रितः॥१११॥
ख्यापयन्नेव तत्पापं ब्रह्मघ्नः पापकृन्नरः।
अनेन तु विधानेन द्वादशाब्दव्रतञ्चरेत्॥११२॥
संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वभूतहिते रतः।
ब्रह्महत्यापनोदाय ततोमुच्येत किल्बिषात्॥११३॥
अतः परं सुरापस्य प्रवक्ष्यामि विनिष्कृतिम्।
श्रोतुमिच्छत भो विप्राः! वेदशास्त्रानुरूपिकाम्॥११४॥

गौड़ी पैष्टी तथा माध्वी विज्ञेया त्रिविधा सुरा ।
यथैवैका तथा सर्व्वा न पातव्या द्विजैः सदा ॥ ११५॥
सुरापस्तु सुरां तप्तां पिबेत्तत्पापमोचकः ।
गोमूत्रमग्निवर्णञ्च गोमयं वा तथाविधम् ॥ ११६ ॥
घृतञ्चैव सुतप्तञ्च क्षीरं वापि तथाविधम् ।
वत्सरं वा कणानश्नन् सर्वकामविवर्जितः ॥ ११७ ॥
चान्द्रायणानि वा त्रीणि सुरापो व्रतमाचरेत् ।
मुच्यते तेन पापेन प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ ११८ ॥
एवं शुद्धिः सुरापस्य भवेदिति न संशयः ।
मद्यभाण्डोदकं पीत्वा पुनः संस्कारमर्हति ॥ ११९॥
स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य राज्ञे शंसेत मानवः ।
ततोमुषलमादाय स्तेनं हन्यात्ततोनृपः ॥ १२० ॥
यदि जीवति स स्तेनस्ततस्तेयात् प्रमुच्यते ।
अरण्ये चीरवासा वा चरेद्‌ब्रह्महणोव्रतम् ॥ १२१
समालिङ्गेत् स्त्रियं वापि दीप्तां कृत्वायसा कृताम् ।
एवं शुद्धिः कृता स्तेये सम्वर्त्तवचनं यथा ॥ १२२ ॥
गुरुतल्पे शयानस्तु तल्पे स्वप्यादयोमये ।
चान्द्रायणानि वा कुर्य्याच्चत्वारि त्रीणि वा द्विजः ।
ततोविमुच्यते पापात् प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ १२३ ॥
एभिः सम्पर्कमायाति यः कश्चित् पापमोहितः ।
षण्मासादधिकं वापि पूर्वोक्तव्रतमाचरेत् ॥ १२४ ॥
महापातकिसंयोगी ब्रह्महत्यादिभिर्नरः ।
तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं तस्य तस्य व्रतञ्चरेत् ॥ १२५ ॥
क्षत्रियस्य बधं कृत्वा त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ।

कुर्य्याच्चैवानुरूपेण त्रीणि कृच्छ्राणि संयतः॥ १२६ ॥
वैश्यहत्यान्तु संप्राप्तः कथञ्चित् काममोहितः।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्व्वीत स नरो वैश्यघातकः॥ १२७
कुर्य्याच्छूद्रबधं प्राप्तस्तप्तकृच्छ्रं यथाविधि॥ १२८ ॥
गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं तत्त्वतः पुमान्।
गोघ्नः कुर्व्वीत संस्थानं गोष्ठे गोरूपसंस्थिते ॥१२९॥
तत्रैव चितिशायी स्यान्मासार्द्धं संयतेन्द्रियः।
सक्तुयावकपिण्याकपयोदधि सकृन्नरः॥ १३० ॥
एतानि क्रमतोऽश्नीयाद्द्विजस्तु पापमोचकः।
गुव्रते सार्द्धमासेन नखलोमविवर्जितः॥ १३१ ॥
स्नानं त्रिषवणं चास्य गवामनुगमस्तथा।
एतत् समाहितः कुर्य्यान्नरोविगतमत्सरः॥ १३२ ॥
सावित्रीञ्च जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः।
ततश्चीर्णव्रतः कुर्य्याद्विप्राणां भोजनं परम्॥ १३३ ॥
भुक्तवत्सु च विप्रेषु गाञ्च दद्यात् सदक्षिणाम्॥१३४
व्यापादितेषु बहुषु बन्धने रोधनेऽपिवा।
द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विशुद्धये॥ १३५ ॥
एका चेद्बहुभिः कैश्चिद्दैवाद्व्यापादिता क्वचित्।
पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥१३६॥
यन्त्रणे गोचिकित्सार्थे मूढगर्भविमोचने।
यति तत्र विपत्तिः स्यान्न स पापेन लिप्यते॥ १३७ ॥
शिगाबन्धनिरुध्येषु सर्पव्याघ्रहतेषु च।
अग्निविद्युन्निपातेन प्रायश्चित्तं न विद्यते॥ १३८ ॥
प्रायश्चित्तस्य पादन्तु रोधेषु व्रतमाचरेत्।

द्वौ पादौ बन्धने चैव पादोनं कुट्टने तथा ॥ १३९ ॥
पाषाणैर्लगुडैर्दण्डैस्तथा शस्त्रादिभिर्नरः ।
निपातने चरेत् सर्वं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ १४० ॥
गजञ्च तुरगं हत्वा महिषोष्ट्रकपिंस्तथा ।
एषु कुर्व्वीत सर्वेषु सप्तरात्रमभोजनम् ॥ १४१ ॥
व्याघ्रं श्वानं तथा सिंहञ्च शूकरमेव च ।
एतान् हत्वा द्विजः कृच्छ्रं ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ १४२ ॥
सर्वासामेव जातीनां मृगाणां वनचारिणाम् ।
त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥ १४३ ॥
हंसं काकं बलाकञ्च पारावतमथापिवा ।
सारसञ्चासभासञ्च हत्वा त्रिदिवसं क्षिपेत् ॥ १४४ ॥
चक्रवाकं तथा क्रौञ्चं सारिकाशुकतित्तिरिम् ।
शेत्रनग्टघ्राबुलूकञ्च कपोतकमथापिवा ॥ १४५ ॥
टिट्टिभं जालपादञ्च कोकिलं कुक्कुटं तथा ।
एवं पक्षिषु सर्वेषु दिनमेकमभोजनम् ॥१४६ ॥
मण्डूकञ्चैव हत्वा च सर्पमार्ज्जारमूषिकम् ।
त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेत् कुर्य्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ १४७ ॥
अनस्थीन् ब्राह्मणोहत्वा प्राणायामेन शुध्यति ।
अस्थिमतोबधे विप्रः किञ्चिद्दद्याद्विचक्षणः ॥ १४८ ॥
चाण्डालीं यो द्विजोगच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।
त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्रत प्राजापत्यानुपूर्वकैः ॥ १४९ ॥
पुक्कसीगमनं कृत्वा कामतोऽकामतोऽपिवा ।
कृच्छ्रं चान्द्रायणं तस्य पावनं परमं स्मृतम् ॥१५०॥
नटीं शैलूषिकीञ्चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ।

गत्वा चान्द्रायणं कुर्य्यात्तथा चर्म्मोपजीविनीम् ॥१५१
क्षत्रियामथ वैश्यां वा गच्छेद्यः काममोहितः ।
तस्य सान्तपनं कृच्छ्रं भवेत् पापापनोदकम् ॥ १५२ ॥
शूद्रीं तु ब्राह्मणोगत्वा मासं मासार्द्धमेव वा ।
गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति ॥ १५३ ॥
विप्रस्तु ब्राह्मणीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ।
क्षत्त्रियां क्षत्त्रियोगत्वा तदेव व्रतमाचरेत् ॥ १५४ ॥
नटीगोगमनं कृत्वा कुर्य्याचान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५५ ॥
गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वसारं पितुरेव च ।
तस्या दुहितरञ्चैव चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५६ ॥
मातुलानीं सनाभिञ्च मातुलस्यात्मजां स्नुषाम् ।
एता गत्वा स्त्रियो मोहात् पराकेण विशुध्यति ॥ १५७ ॥
पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्य्यागमे तथा ।
गुरुतल्पव्रतं कुर्य्यात्तस्यान्या निष्कृतिर्न च ॥ १५८ ॥
पितृदाराः समारुह्य मातृवर्ज्जं नराधमः ।
भगिनीं मातुलसुतां स्वसारं चान्यमातृजाम् ।
एतास्तिस्रः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ १५९
मातरं योऽधिगच्छेच्च सुतां वा पुरुषाधमः ।
भगिनीञ्च निजां गत्वा निष्कृतिर्नो विधीयते ॥१६०॥
कुमारीगमने चैव व्रतमेतत् समादिशेत् ।
पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ॥ १६१ ॥
सखिभार्य्यां कुमारीञ्च स्वश्रूं वा श्यालिकां तथा ।
नियमस्थां व्रतस्थाञ्च योऽभिगच्छेत् स्त्रियं द्विजः ।
स कुर्य्यात् प्राकृतं कृच्छ्रं धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ॥ १६२॥

रजस्वलाञ्च योगच्छेद्‌गर्भिणीं पतितान्तथा ।
तस्य पापविशुद्ध्यर्थमतिकृच्छ्रं विधीयते ॥ १६३ ॥
वैश्याञ्च ब्राह्मणोगत्वा कृच्छ्रमेकं समाचरेत् ।
एवं शुद्धिः समाख्याता सम्वर्त्तस्य वचोयथा ॥ १६४
ब्राह्मणोब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रेणैवेष शुध्यति ॥ १६५ ॥
कथञ्चिद्‌ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्त्रियोवैश्यएव च ।
गोमूत्रयावकाहारी मासेनैकेन शुध्यति ॥ १६६ ॥
ब्राह्मणो शूद्रसम्पर्कं कथञ्चित् समुपागते ।
कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्य्यात् पावनं परमं स्मृतम् १६७
चाण्डालं पुक्कशञ्चैव श्वपाकं पतितं तथा ।
एतान् श्रेष्ठस्त्रियो गत्वा कुर्य्युश्चान्द्रायणत्रयम् ॥१६८॥
अतःपरञ्च दुष्टानां निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ ।
सन्नस्य दुर्म्मतिः कश्चिदपत्यार्थं स्त्रियं व्रजेत् ।
स कुर्य्यात् कृच्छ्रमश्रान्तः षण्मासन्तदनन्तरम् ॥ १६९ ॥
विषाग्निग्रामश्ववलात्तेषामेवं विनिर्द्दिशेत् ।
स्तीणाञ्च तथाचरणे गर्भ्याभिगमनेषु च ।
पतनेषु तथैतेषु प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ १७० ॥
नृणां विप्रतिपत्तौ च पावनः प्रेतराड़िह ॥ १७१ ॥
गोभिर्विप्रहते चैव तथा चैवात्मघातिनि ।
नाश्रुप्रपातनं कार्य्यं सद्भिः श्रेयोऽनुकाङ्क्षिभिः ॥ १७२ ॥
एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत्तद्दहेतवे ।
तथोदकक्रियां कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १७३ ॥
तच्छवं केवलं स्पृष्ट्वा वस्त्रं वा केवलं यदि ।
पूर्वः कृच्छ्रापहारी स्यादेकाहक्षपणं तथा ॥ १७४ ॥

महापातकिनाञ्चैव तथा चैवात्मघातिनाम्।
उदकं पिण्डदानञ्च श्राद्धं चैव तु यत् कृतम्।
नोपतिष्ठति तत् सर्वं राक्षसैर्विप्रलुप्यते ॥ १७५ ॥
चाण्डालैस्तु हता ये च जलदंष्ट्रिसरीसृपैः।
श्राद्धमेषां न कर्त्तव्यं ब्रह्मदण्डहताश्च ये ॥ १७६ ॥
कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा भुक्तोच्छिष्टस्तथा द्विजः।
श्वादि स्पृष्टो जपेद्देव्याः सहस्रं स्नानपूर्वकम् ॥ १७७ ॥
चाण्डालं पतितं स्पृष्ट्वा शवमन्त्यजमेव च।
उदक्यां सूतिकां नारीं सवासाः स्नानमाचरेत् ॥१७८
अस्पृश्यं संस्पृशेद्यस्तु स्नानं तेन विधीयते।
ऊर्द्ध्वमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा ॥ १७९ ॥
चाण्डालाद्यैस्तु संस्पृष्ट उच्छिष्टश्च द्विजोत्तमः।
गोमूत्रयावकाहारः षड्रात्रेण विशुध्यति ॥ १८० ॥
शुना पुष्पवती स्पृष्टा पुष्पवत्यान्यया तथा।
शेषाण्यहान्युपवसेत् स्नाता शुध्येद्घृताशनात् ॥१८१॥
चाण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम्।
गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ १८२ ॥
अन्त्यजैः स्वीकृते तीर्थे तड़ागेषु नदीषु च।
शुध्यते पञ्चगव्येन पीत्वा तोयमकामतः ॥ १८३ ॥
सुराघटप्रपातोयं पीत्वाकाशजलं तथा।
अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ॥ १८४ ॥
कूपे विण्मूत्रसंस्पृष्टे प्राश्य चापो द्विजातयः।
त्रिरात्रेणैव शुध्यन्ति कुम्भे सान्तपनं स्मृतम् ॥ १८५॥
वापीकूपतड़ागानां दूषितानां विशोधनम्।

अपां घटशतोद्धारः पञ्चगव्यञ्च निक्षिपेत् ॥ १८६ ॥
आविकं काशकौशेयानां क्षीरं प्राश्य द्विजोत्तमः ।
तस्य शुद्धिविधानाय त्रिरात्रं यावकं पिबेत् ॥१८७॥
स्त्रीक्षीरमाजिकं पीत्वा सन्धिन्याश्चैव गोः पयः ।
तस्य शुद्धिस्त्रिरात्रेण विड्भक्ष्याणाञ्च भक्षणे ॥ १८८॥
विण्मूत्रभक्षणे चैव प्राजापत्यं समाचरेत् ।
श्वकाकोच्छिष्टगोच्छिष्टभक्षणे तु त्र्यहं द्विजः ॥१८९
विड़ालमूषकोच्छिष्टे पञ्चगव्यं पिबेद्‌द्विजः ।
शूद्रोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ १९०
पलाण्डुलशुनं जग्ध्वा तथैव ग्रामकुक्कुटम् ।
छत्राकं विड्वराहञ्च चरेच्चान्द्रायणं द्विजः ॥ १९१ ॥
मानवः श्वखरोष्ट्राणां कपेर्गोमायुकङ्कयोः ।
प्राशय मूत्रं पूरीषं वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १९२॥
अन्नं पर्युषितं भुक्त्वा केशकीटैरुपद्रुतम् ।
पतितैः प्रेक्षितं वापि पञ्चगव्यं पिबेद्‌द्विजः ॥१९३॥
अन्त्यजाभाजने भुक्त्वा ह्युदक्याभाजनेऽपिवा ।
गोमूत्रयावकाहारी मासार्द्धेन विशुध्यति ॥ १९४ ॥
गोमांसं मानुषञ्चैव शुनोहस्तात् समाहितम् ।
अभक्ष्यमेतत् सर्वन्तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १९५ ॥
चाण्डालस्य करे विप्रः श्वपाके पुक्कशेऽपिवा ।
गोमूत्रयावकाहारी मासार्द्धेन विशुध्यति ॥ १९६ ॥
पतितेन सुसम्पर्कं मासं मासार्द्धमेव वा ।
गोमूत्रयावकाहारी मासार्द्धेन विशुध्यति ॥ १९७ ॥
यत्र यत्र च सङ्कीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।

तत्र कार्य्यस्तिलैर्होमो गायत्र्यावर्त्तनं तथा ॥ १९८ ॥
एष एव मया प्रोक्तः प्रायश्चित्तविधिः शुभः।
अनादिष्टेषु पापेषु प्रायश्चित्तं तथोच्यते ॥ १९९ ॥
दानैर्होमैर्जपैर्नित्यं प्राणायामैर्द्विजोत्तमः।
पातकेभ्यः प्रमुच्येत वेदाभ्यासान्न संशयः ॥ ॥ २०० ॥
सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं तथैव च।
नाशयन्त्याशु पापानि ह्यन्यजन्मकृतान्यपि ॥ २०१ ॥
तिलधेनुञ्च यो दद्यात् संयताय द्विजन्मने।
ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ २०२ ॥
माघमासे तु संप्राप्ते पौर्णमास्यामुपोषितः।
ब्राह्मणेभ्यस्तिलान् दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०३ ॥
उपवासी नरो भूत्वा पौर्णमास्याञ्च कार्त्तिके।
हिरण्यं वस्त्रमन्नं वा दत्त्वा मुच्येत दुष्कृतैः ॥२०४ ॥
अमावास्या द्वादशी च संक्रान्तिश्च विशेषतः।
एताः प्रशस्तास्तिथयो भानुवारस्तथैव च ॥ २०५ ॥
अत्र स्नानं जपो होमो ब्राह्मणानाञ्च भोजनम्।
उपवासस्तथा दानमेकैकं पावयेन्नरम् ॥ २०६ ॥
स्नातः शुचिर्धौतवासाः शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः।
सात्त्विकं भावमाश्रित्य दानं दद्याद्विचक्षणः ॥२०७ ॥
सप्तव्याहृतिभिर्होमो द्विजैः कार्य्यो हितात्मभिः।
उपपातकसिद्ध्यर्थं सहस्रपरिसंख्यया ॥ २०८ ॥
महापातकसंयुक्तो लक्षहोमं सदा द्विजः।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो गायत्र्याश्चैव जापनात् ॥२०९ ॥
अभ्यसेच्च महापुण्यां गायत्रीं वेदमातरम्।

गत्वारण्ये नदीतीरे सर्वपापविशुद्धये ॥ २१० ॥
स्नात्वा च विधिवत्तत्र प्राणानायम्य वाग्यतः ।
प्राणायामैस्त्रिभिः पूतो गायत्रीन्तु जपेद्‌द्विजः ॥२११॥
अक्लिन्नवासाः स्थलगः शुचौ देशे समाहितः ।
पवित्रपाणिराचान्तो गायत्र्या जपमारभेत् ॥२१२ ॥
ऐहिकामुष्मिकं लोके पापं सर्व्वं विशेषतः ।
पञ्चरात्रेण गायत्रीं जपमानो व्यपोहति ॥ २१३ ॥
गायत्र्यास्तु परं नास्ति शोधनं पापकर्म्मणाम् ॥२१४॥
महाव्याहृतिसंयुक्तां प्राणायामेन संयुताम् ।
गायत्रीं प्रजपन् विप्रः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१५ ॥
ब्रह्मचारी मिताहारः सर्व्वभूतहिते रतः ।
गायत्र्या लक्षजप्येन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१६ ॥
अयाज्ययाजनं कृत्वा भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् ।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जप्यं कृत्वा विमुच्यते ॥ २१७ ॥
अहन्यहनि योऽधीते गायत्रीं वै द्विजोत्तमः ।
मासेन मुच्यते पापादुरगः कञ्चुकाद् यथा ॥ २१८ ॥
गायत्रीं यः सदा विप्रो जपते नियतः शुचिः ।
स याति परमं स्थानं वायुभूतः खमूर्त्तिमान् ॥२१९॥
प्रणवेन तु संयुक्ता व्याहृतीः सप्त नित्यशः ।
गायत्रीं शिरसा सार्द्धं मनसा त्रिः पठेद्‌द्विजः ॥२२०॥
निगृह्य चात्मनः प्राणान् प्राणायामो विधीयते ।
प्राणायामत्रयं कुर्य्यान्नित्यमेव समाहितः ॥ २२१ ॥
मानसं वाचिकं पापं कायेनैव तु यत् कृतम् ।
तत् सर्व्वं नश्यते तूर्णं प्राणायामत्रये कृते ॥२२२ ॥

ऋग्वेदमभ्यसेद्यस्तु यजुःशाखामथापि वा ।
सामानि सरहस्यानि सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २२३ ॥
पावमानीं तथा कौत्सं पौरुषं सूक्तमेव च ।
जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत पित्र्यञ्च मधुच्छन्दसाम् ॥२२४ ॥
मण्डलं ब्राह्मणं रुद्रसूक्तोक्ताश्च बृहत्कथाः ।
वामदेव्यं बृहत्साम जप्त्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ २२५ ॥
चान्द्रायणन्तु सर्वेषां पापानां पावनं परम् ।
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति परमं स्थानमेव च ॥ २२६ ॥
धर्म्मशास्त्रमिदं पुण्यं सम्बर्त्तेन तु भाषितम् ।
अधीत्य ब्राह्मणो गच्छेद्ब्रह्मणः सद्म शाश्वतम् ॥२२७॥
इति श्रीसम्बर्त्तप्रोक्तं धर्म्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

श्रीसामवेदाय नमः ।

अथातो गोभिलोक्तानामन्येषां चैव कर्म्मणाम् ।
असृष्टानां विधिं सम्यग्दर्शयिष्ये प्रदीपवत् ॥ १ ॥
त्रिवृदूर्द्ध्ववृतं कार्य्यं तन्तुत्रयमधोवृतम् ।
त्रिवृत्तच्चोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रन्थिरिष्यते ॥ २ ॥
पृष्ठवंशे च नाभ्यां च धृतं यद्विन्दते कटिम् ।
तद्धार्य्यमुपवीतं स्यान्नातीलम्बं नचोच्छ्रितम् ॥ ३ ॥
सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिखेन च ।
विशिखो व्युपवीतश्च यत् करोति न तत् कृतम् ॥४॥
त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृज्य मुखमेतान्युपस्पृशेत् ।
आस्यनासाक्षिकर्णांश्च नाभिवक्षःशिरोऽंशकान् ॥५॥
संहताभिस्त्र्यङ्गुलिभिरास्यमेवमुपस्पृशेत् ।

अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं चैवमुपस्पृशेत् ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुः श्रोत्रं पुनःपुनः ॥ ६ ॥
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्न्नाभिं हृदयं तु तलेन वै ।
सर्व्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्बाहू चाग्रेण संस्पृशेत् ॥७॥
यत्रोपदिश्यते कर्म्म कर्त्तुरङ्गं नतूच्यते ।
दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्म्मणां पारगः करः ॥ ८ ॥
यत्र दिङ्नियमो न स्याज्जपहोमादिकर्म्मसु ।
तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्रीसौम्यापराजिताः ॥९॥
तिष्ठन्नासीनः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः ।
तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता ॥ १०॥
गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।
देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥ ११ ॥
धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह ।
गणेशेनाधिका ह्येता वृद्धौ पूज्याश्चतुर्द्दश ॥ १२ ॥
कर्म्मादिषु तु सर्व्वेषु मातरः सगणाधिपाः ।
पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः ॥ १३ ॥
प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखित्वा वा पटादिषु ।
अपिवाक्षतपुञ्जेषु नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः ॥ १४ ॥
कुड्यलग्नां वसोर्द्धारां सप्तधारां घृतेन तु ।
कारयेत् पञ्चधारां वा नातिनीचां नचोच्छ्रिताम् ॥१५॥
आयुष्याणि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ।
षड्भ्यः पितृभ्यस्तदनुभक्त्या श्राद्धमुपक्रमेत् ॥ १६ ॥
अनिष्ट्वा तु पितॄंच्छ्राद्धे न कुर्य्यात् कर्म्म वैदिकम् ।
तत्रापि मातरः पूर्व्वं पूजीयाः प्रयत्नतः ॥ १७ ॥

वशिष्ठोक्तो विधिः कृत्स्नो द्रष्टव्योऽत्र निरामिषः ।
अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेष इह यो भवेत् ॥ १८ ॥ १ खण्डः॥

प्रातरामन्त्रितान् विप्रान् युग्मानुभयतस्तथा ।
उपवेश्य कुशान् दद्यादृजुनैव हि पाणिना ॥ १ ॥
हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः ।
समूलाः पितृदैवत्याः कल्माषा वैश्वदेविकाः ॥ २ ॥
हरिता वै सपिञ्जलाः शुष्काः स्निग्धाः समाहिताः ।
रत्निमात्राः प्रमाणेन पितृतीर्थेन संस्तृताः ॥ ३ ॥
पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणार्थं तथैव च ।
धृतैः कृते च विण्मूत्रे त्यागस्तेषां विधीयते ॥ ४ ॥
दक्षिणं पातयेज्जानु देवान् परिचरन् सदा ।
पातयेदितरज्जानु पितॄन् परिचरन्नपि ॥ ५ ॥
निपातो नहि सव्यस्य जानुनो विद्यते क्वचित् ।
सदा परिचरेद्भक्त्या पितॄनप्यत्र देववत् ॥ ६ ॥
पितृभ्य इति दत्तेषु उपवेश्य कुशेषु तान् ।
गोत्रनामभिरामन्त्र्य पितॄनर्घ्यं प्रदापयेत् ॥ ७ ॥
नात्रापसव्यकरणं न पित्र्यं तीर्थमिष्यते ।
पात्राणां पूरणादीनि दैवेनैव हि कारयेत् ॥ ८ ॥
ज्येष्ठोत्तरकरान् युग्मान् कराग्राग्रपवित्रकान् ।
कृत्वार्घ्यं संप्रदातव्यं नैकैकस्यात्र दीयते ॥ ९ ॥
अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च ।
प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥ १० ॥
एतदेव हि पिञ्जल्या लक्षणं समुदाहृतम् ।
आज्यस्योत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥ ११ ॥

एतत्प्रमाणमेवैके कौशीमेवार्द्रसंजरीम् ।
शुष्कां वा शीर्णकुसुमां पिप्पलीं परिचक्षते ॥ १२ ॥
पितृमन्त्रानु द्रवण आत्मालम्भेऽधमेक्षणे ।
अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहासेऽनृतभाषणे ॥ १३ ॥
मार्ज्जारमूषकस्पर्शे आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।
निमित्तेष्वेषु सर्व्वत्र कर्म्म कुर्व्वन्नपः स्पृशेत् ॥ १४ ॥ २खण्डः॥

अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कर्म्मकारिणाम् ।
अक्रिया च परोक्ता च तृतीया चायथाक्रिया ॥ १ ॥
स्वशाखाश्रयमुत्सृज्य परशाखाश्रयश्च यः ।
कर्त्तुमिच्छति दुर्म्मेधा मोघं तत्तस्य चेष्टितम् ॥ २ ॥
यन्नाम्नातं स्वशाखायां परोक्तमविरोधि च ।
विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्म्मवत् ॥ ३ ॥
प्रवृत्तमन्यथा कुर्य्याद्यदि मोहात् कथञ्चन ।
यतस्तदन्यथाभूतं तत एव समापयेत् ॥ ४ ॥
समाप्ते यदि जानीयान्मयैतदयथाकृतम् ।
तावदेव पुनः कुर्य्यान्नावृत्तिः सर्वकर्म्मणः ॥ ५ ॥
प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।
तदङ्गस्याक्रियायाञ्च नावृत्तिर्नैव तत्क्रिया ॥ ६ ॥
मधुमश्नितियस्तत्र त्रिर्जपोऽशितुमिच्छताम् ।
गायत्र्यन्तरं सोऽत्र मधुमन्त्रविवर्ज्जितः ॥ ७ ॥
नचाश्नत्सु जपेदन्न कदाचित् पितृसंहिताम् ।
अन्य एव जपः कार्य्यः सोमसामादिकः शुभः ॥ ८ ॥
यस्तत्र प्रकरोऽन्नस्य तिलवद् यववत्तथा ।
उच्छिष्टसन्निधौ सोऽत्र तृप्तेषु विपरीतकः ॥ ९ ॥

सम्पन्नमिति तृप्ताः स्थ प्रश्नस्थाने विधीयते ।
सुसम्पन्नमिति प्रोक्ते शेषमन्नं निवेदयेत् ॥ १० ॥
प्रागग्रेष्वथ दर्भेषु आद्यमामन्त्र्य पूर्व्ववत् ।
अपः क्षिपेन्मूलदेशेऽवनेनिक्ष्वेति पात्रतः ॥ ११ ॥
द्वितीयञ्च तृतीयञ्च मध्यदेशाग्रदेशयोः ।
मातामहप्रभृतींस्त्रीनेतेषामेव वामतः ॥ १२ ॥
सर्व्वस्मादन्नमुद्धृत्य व्यञ्जनैरुपसिच्य च ।
संयोज्य यवकर्कन्धूदधिभिः प्राङ्मुखस्ततः ॥ १३ ॥
अवनेमनवत् पिण्डान् दत्त्वा विल्वप्रमाणकान् ।
तत्पात्रक्षालनेनाथ पुनरप्यवनेजयेत् ॥ १४ ॥ ३ खण्डः ॥
उत्तरोत्तरदानेन पिण्डानामुत्तरोत्तरः ।
भवेदधश्चाधराणामधरश्राद्धकर्म्मणि ॥ १ ॥
तस्माच्छ्राद्धेषु सर्व्वेषु वृद्धिमत्स्वितरेषु च ।
मूलमध्याग्रदेशेषु ईषत्सक्तांश्च निर्व्वपेत् ॥ २ ॥
गन्धादीन्निःक्षिपेत्तूष्णीं तत आचामयेद्द्विजान् ।
अन्यत्राप्येष एव स्याद्यवादिरहितो विधिः ॥ ३ ॥
दक्षिणाप्लवने देशे दक्षिणाभिमुखस्य च ।
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु एषोऽन्यत्र विधिः स्मृतः ॥ ४ ॥
अथाग्रभूमिमासिञ्चेत् सुसंप्रोक्षितमस्त्विति ।
शिवा आपः सन्त्विति च युग्मानेवोदकेन च ॥ ५ ॥
सौमनस्यमस्त्विति च पुष्पदानमनन्तरम् ।
अक्षतञ्चारिष्टं चास्त्वित्यक्षतान् प्रतिपादयेत् ॥ ६ ॥
अक्षय्योदकदानं तु अर्घ्यदानवदिष्यते ।
षष्ठ्यैव नित्यं तत् कुर्य्यान्न चतुर्थ्या कदाचन ॥ ७ ॥

अर्घ्येऽक्षय्योदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने।
तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च॥ ८॥
प्रार्थनासु प्रतिप्रोक्ते सर्व्वास्वेव द्विजोत्तमैः।
पवित्रान्तर्हितान् पिण्डान् सिञ्चेदुत्तानपात्रकृत्॥९॥
युग्मानेव स्वस्ति वाच्यमङ्गुष्ठाग्रग्रहं सदा।
कृत्वा धुर्य्यस्य विप्रस्य प्रणम्यानुव्रजेत्ततः॥ १०॥
एषः श्राद्धविधिः कृत्स्न उक्तः संक्षेपतो मया।
ये विन्दन्ति न मुह्यन्ति श्राद्धकर्म्मसु ते क्वचित्॥११॥
इदं शास्त्रञ्च गुह्यञ्च परिसंख्यानमेव च।
वशिष्ठोक्तञ्च यो वेद स श्राद्धं वेद नेतरः॥१२॥४खण्डः॥

असकृत्वानि कर्म्माणि क्रियेरन् कर्म्मकारिभिः।
प्रतिप्रयोगं नैताः स्युर्मातरः श्राद्धमेव च॥ १॥
आधाने होमयोश्चैव वैश्वदेवे तथैव च।
वलिकर्म्मणि दर्शे च पौर्णमासे तथैव च॥ २॥
नवयज्ञे च यज्ञज्ञावदन्त्येवं मनीषिणः।
एकमेव भवेच्छ्राद्धमेतेषु न पृथक् पृथक्॥ ३॥
नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न श्राद्धे श्राद्धमिष्यते।
न सोष्यन्तीजातकर्म्म प्रोषितागतकर्म्मसु॥ ४॥
विवाहादिः कर्म्मगणो य उक्तो गर्भाधानं शुश्रुम यस्य चान्ते।
विवाहादावेकमेवात्र कुर्य्याच्छ्राद्धं नादौ कर्म्मणः कर्म्मणः स्यात्।५।
प्रदोषे श्राद्धमेकं स्याद्गोनिष्क्रामप्रवेशयोः।
न श्राद्धं युज्यते कर्त्तुं प्रथमे पुष्टिकर्म्मणि॥ ६॥
हलाभियोगादिषु तु षट्सु कुर्य्यात् पृथक् पृथक्।
प्रतिप्रयोगमप्येवानादावेकन्तु कारयेत्॥ ७॥

वृहत्पत्रक्षुद्रपशुस्वस्त्यर्थं परिविन्यतोः।
सूर्य्येन्द्वोः कर्म्मणी ये तु तयोः श्राद्धं न विद्यते ॥८॥
न दशाग्रन्थिके चैव विषवद्दष्टकर्म्मणि।
कृमिदष्टचिकित्सायां नैव शेषेषु विद्यते ॥ ९ ॥
गणशः क्रियमाणेषु मातृभ्यः पूजनं सकृत्।
सकृदेव भवेच्छ्राद्धमादौ न पृथगादिषु ॥ १० ॥
यत्र यत्र भवेच्छ्राद्धं तत्र तत्र च मातरः।
प्रासङ्गिकमिदं प्रोक्तमतः प्रकृतमुच्यते ॥ ११ ॥ ५ खण्डः ॥
आधानकाला ये प्रोक्तास्तथा यश्चाग्नियोनयः।
तदाश्रयोऽग्निमादध्यादग्निमानग्रजो यदि ॥१ ॥
दाराधिगमनाधाने यः कुर्य्यादग्रजाग्रिमः।
परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्व्वजः ॥ २ ॥
परिवित्तिपरिवेत्तारौ नरकं गच्छतो ध्रुवम्।
अपिचीर्णप्रायश्चित्तौ पादोनफलभागिनौ ॥ ३ ॥
देशान्तरस्थक्लीवैकवृषणानसहोदरान्।
वेश्यातिसक्तपतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः ॥ ४ ॥
जड़मूकान्धवधिरकुब्जवामनकुण्ठकान्।
अतिवृद्धानभार्य्यांश्च कृषिसक्तान्नृपस्य च ॥ ५ ॥
धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतः कारिणस्तथा।
कुलटोन्मत्तचौरांश्च परिविन्दन्न दुष्यति ॥ ६ ॥
धनवार्द्धुषिकं राजसेवकं कर्म्मकस्तथा।
प्रोषितञ्च प्रतीक्षेत वर्षत्रयमपि त्वरन् ॥ ७ ॥
प्रोषितं यद्यशृण्वानमब्दादूर्द्धं समाचरेत्।
आगते तु पुनस्तस्मिन् पादं तच्छुद्धये चरेत् ॥ ८ ॥

लक्षणे प्रागग्रतायास्तु प्रमाणं द्वादशाङ्गुलम् ।
तन्मूलसक्ता योदीची तस्या एतन्नवोत्तरम् ॥९॥
उदग्गतायाः संलग्नाः शेषाः प्रादेशमात्रिकाः ।
सप्तसप्ताङ्गुलास्त्यक्ता कुशेनैव समुल्लिखेत् ॥ १०॥
मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि ।
मानकृद्यजमानः स्याद्विदुषामेव निश्चयः ॥ ११ ॥
पुण्यमेवादधीताग्निं स हि सर्व्वैः प्रशस्यते ।
अनर्द्धुकत्वं यत्तस्य काम्यैस्तन्नीयते शमम् ॥ १२ ॥
यस्य दत्ता भवेत् कन्या वाचा सत्येन केनचित् ।
सोऽन्त्यां समिधमाधास्यन्नादधीतैव नान्यथा ॥ १३ ॥
अनूढैव तु सा कन्या पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
न तथा व्रतलोपोऽस्य तेनैवान्यां समुद्वहेत् ॥ १४ ॥
अथ चेन्न लभेतान्यां याचमानोऽपि कन्यकाम् ।
तमग्निमात्मसात् कृत्वा क्षिप्रं स्यादुत्तराश्रमी ॥१५॥ ६ खण्डः ॥

अश्वत्थो यः शमीगर्भः प्रशस्तोर्व्वीसमुद्भवः ।
तस्य या प्राङ्मुखी शाखा वोदीची वोर्द्ध्वगापि वा ॥१॥
अरणिस्तन्मयी प्रोक्ता तन्मय्येवोत्तरारणिः ।
सारवद्दारवञ्चत्रमोविली च प्रशस्यते ॥ २ ॥
संसक्तमूलो यः शम्याः स शमीगर्भ उच्यते ।
अलाभे त्वशमीगर्भादुद्धरेदविलम्बितः ॥ ३ ॥
चतुर्विंशतिरङ्गुष्ठदैर्घ्यं षडपि पार्थिवम् ।
चत्वार उच्छ्रये मानमरण्योः परिकीर्त्तितम् ॥ ४ ॥
अष्टाङ्गुलः प्रमन्थः स्याच्चत्रं स्याद्द्वादशाङ्गुलम् ।
ओविली द्वादशैव स्यादेतन्मन्थनयन्त्रकम् ॥ ५ ॥

अङ्गुष्ठाङ्गुलमानन्तु यत्र यत्रोपदिश्यते ।
तत्र तत्र बृहत्पर्वग्रन्थिभिर्मिनुयात् सदा ॥ ६ ॥
गोवालैः शणसंमिश्रैस्त्रिवृत्तममलात्मकम् ।
व्यामप्रमाणं नेत्रं स्यात् प्रमथ्यस्तेन पावकः ॥ ७ ॥
मूर्द्धाक्षिकर्णवक्त्राणि कन्धरा चापि पञ्चमी ।
अङ्गुष्ठमात्राण्येतानि द्व्यङ्गुष्ठं वक्ष उच्यते ॥ ८ ॥
अङ्गुष्ठमात्रं हृदयं त्र्यङ्गुष्ठमुदरं स्मृतम् ।
एकाङ्गुष्ठा कटिर्ज्ञेया द्वौ वस्तिर्द्वौ च गुह्यकम् ॥ ९ ॥
ऊरू जङ्घे च पादौ च चतुस्त्र्येकैर्यथाक्रमम् ।
अरण्यवयवा ह्येते याज्ञिकैः परिकीर्त्तिताः ॥ १० ॥
यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनिस्तु सोच्यते ।
अस्यां यो जायते वह्निः स कल्याणकृदुच्यते ॥ ११ ॥
अन्येषु ये तु मन्थन्ति ते रोगभयमाप्नुयुः ।
प्रथमे मन्थने त्वेष नियमो नोत्तरेषु च ॥ १२ ॥
उत्तरारणिनिष्पन्नः प्रमन्थः सर्वदा भवेत् ।
योनिसङ्करदोषेण युज्यते ह्यन्यमन्थकृत् ॥ १३ ॥
आर्द्रा सशुषिरा चैव घूर्णाङ्गी पाटिता तथा ।
न हिता यजमानानामरणिश्चोत्तरारणिः ॥ १४ ॥ ७खण्डः ॥

परिधायाहतं वासः प्रावृत्य च यथाविधि ।
बिभृयात् प्राङ्मुखो यन्त्रमावृता वक्ष्यमाणया ॥ १ ॥
चत्वबुध्ने प्रमन्थाग्रं गाढं कृत्वा विचक्षणः ।
कृत्वोत्तराग्रामरणिं तद्बुध्नमुपरिन्यसेत् ॥ २ ॥
चत्राधेः कीलकाग्रस्था मोविलीमुदगग्रकाम् ।
विष्टभ्याधारयेद्यन्त्रं निष्कम्पं प्रयतः शुचिः ॥ ३ ॥

निरूढे ध्याथ मैनेश पन्नं पन्नगो हतांशुका: ।
पूर्वं मन्यन्त्यरण्यान्या: प्राच्यग्ने: स्याद्यथा च्युतिः ॥४॥
नैकयापि विना कार्य्यमाधानं भार्य्यया द्विजैः ।
अकृतं तद्विजानीयात् सर्व्वान्वाचारभन्ति यत् ॥५॥
वर्णज्येष्ठेन बह्वीभिः सवर्णाभिश्च जन्मतः ।
कार्य्यमग्निच्युताभिः साध्वीभिर्मथनं पुनः ॥ ६ ॥
नात्र शूद्रीं प्रयुञ्जीत न द्रोहद्वेषकारिणीम् ।
नचैवाव्रतस्थां नान्यपुंसा च सह सङ्गताम् ॥ ७ ॥
ततः शक्ततरा पश्चादासामन्यतरापिवा ।
उपेतानां वान्यतमा मन्थेदग्निं निकामतः ॥ ८ ॥
जातस्य लक्षणं कृत्वा तं प्रणीय समिध्य च ।
आधाय समिधं चैव ब्रह्माणं चोपवेशयेत् ॥ ९ ॥
ततः पूर्णाहुतिं हुत्वा सर्वमन्त्रसमन्विताम् ।
गां दद्याद्यज्ञवास्तवन्ते ब्रह्मणे वाससी तथा ॥१०॥
होमपात्रमनादेशे द्रवद्रव्ये स्रुवः स्मृतः ।
पाणिरेवेतरस्मिंस्तु स्रुचैवात्र तु हूयते ॥ ११ ॥
खादिरो वाथ पालाशो द्विवितस्तिः स्रुवः स्मृतः ।
स्रुग्बाहुमात्रा विज्ञेया वृत्तस्तु प्रग्रहस्तयोः ॥ १२ ॥
स्रुवाग्रे घ्राणवत् खातं द्व्यङ्गुष्ठपरिमण्डलस्थलम् ।
जुह्वाः शरावव‍त् खातं सनिर्व्वाहं षडङ्गुलं कुर्य्यात् ॥ १३ ॥
तेषां प्राक्शः कुशैः कार्य्यः संप्रमार्गो जुहूषता ।
प्रतापनञ्च लिप्तानां प्रक्षाल्योष्णेन वारिणा ॥ १४ ॥
प्राञ्चं प्राञ्चमुदगग्नेरुदगग्रं समीपतः ।
तत्तथासादयेद्द्रव्यं यद्यथा विनियुज्यते ॥ १५ ॥

आज्यं हव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते।
मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः॥ १६॥
नाङ्गुष्ठादधिका ग्राह्या समित् स्थूलतया क्वचित्।
न वियुक्ता त्वचा चैव न सकीटा न पाटिता॥ १७॥
प्रादेशान्नाधिका नोने न तथा स्याद्विशाखिका।
न सपर्णा न निर्व्वीर्य्या होमेषु च विजानता॥ १८॥
प्रादेशद्वयमिध्मस्य प्रमाणं परिकीर्त्तितम्।
एवंविधाः स्युरेवेह समिधः सर्वकर्मसु॥ १९॥
समिधोऽष्टादशेध्मस्य प्रवदन्ति मनीषिणः।
दर्शे च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः॥ २०॥
समिदादिषु होमेषु मन्त्रदैवतवर्जिता।
पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च हीन्धनार्थं समिद्भवेत्॥ २१॥
इध्मोऽप्येधार्थमाचार्य्यैर्हविराहुतिषु स्मृतः।
यत्र चास्य निवृत्तिः स्यात्तत् स्पष्टीकरवाण्यहम्॥ २२॥
अङ्गहोमसमित्तन्त्रसोष्यन्त्याख्येषु कर्मसु।
येषां चैतदुपर्य्युक्तं तेषु तत्सदृशेषु च॥ २३॥
अक्षभङ्गादिविपदि जलहोमादिकर्म्मणि।
सोमाहुतिषु सर्व्वासु नैतेष्विध्म विधीयते॥ २४॥ ८ खण्डः॥

सूर्य्येऽस्तशैलमप्राप्ते षट्त्रिंशद्भिः सदाङ्गुलैः।
प्रादुष्करणमग्नीनां प्रातर्भासाञ्च दर्शनात्॥ १॥
हस्तादूर्द्धं रविर्यावद्गिरिं हित्वा न गच्छति।
तावद्धोमविधिः पुण्यो नात्येत्युदितहोमिनाम्॥ २॥
यावत् सम्यग् न भाव्यन्ते नभस्यृक्षाणि सर्वतः।
न च लौहित्यमापैति तावत् सायञ्च हूयते॥ ३॥

रजोनीहारधूमाभ्रवृक्षाग्रान्तरिते रवौ ।
सन्ध्यामुद्दिश्य जुहुयाद्धुतमस्य न लुप्यते ॥ ४ ॥
न कुर्य्यात् क्षिप्रहोमेषु द्विजः परिसमूहनम् ।
वरूपाक्षञ्च न जपेत् प्रपदञ्च विवर्जयेत् ॥ ५ ॥
पर्य्युक्षणञ्च सर्वत्र कर्त्तव्यमदितेन्विति ।
अन्ते च वामदेव्यस्य गानं कुर्य्यादृचस्त्रिधा ॥ ६ ॥
अहोमकेष्वपि भवेद् यथोक्तं चन्द्रदर्शनम् ।
वामदेव्यं गणेष्वन्ते कल्पान्ते वैश्वदेविके ॥ ७ ॥
यान्यधस्तरणान्तानि न तेषु स्तरणं भवेत् ।
एककार्य्यार्थसाध्यत्वात् परिधीनपि वर्जयेत् ॥ ८ ॥
बर्हिः पर्य्युक्षणं चैव वामदेव्यजपस्तथा ।
कृत्वाहुतिषु सर्वासु त्रिकमेतन्न विद्यते ॥ ९ ॥
हविष्येषु यवामुख्यास्तदनु व्रीहयः स्मृताः ।
माषकोद्रवगौरादिसर्व्वालाभेऽपि वर्जयेत् ॥ १० ॥
प्राणाहुतिर्व्वाद्यपर्वपरिका कंसादिना चेत् स्रुवमात्रपावका ।
दैवेन तीर्थेन च हूयते हविः स्वङ्गारिणि स्वर्च्चिषि तच्च पावके॥११
योऽनर्च्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः ।
मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्च स जायते ॥ १२ ॥
तस्मात् समिद्धे होतव्यं नासमिद्धे कदाचन ।
आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रियमात्यन्तिकीम्परम् ॥१३॥
होतव्ये च हुते चैव पाणिसूर्पस्फ्यदारुभिः ।
न कुर्य्यादग्निधमनं कुर्य्याद्वा व्यजनादिना ॥ १४ ॥
मुखेनैके धमन्त्यग्निं मखाद्‌ध्येषोऽध्यजायत ।
नाग्निं मुखेनेति च यल्लौकिके योजयन्ति तत् ॥१५॥ ९ खण्डः ॥

यथाऽहनि तथा प्रातर्नित्यं स्नायादनातुरः ।
दन्तान् प्रक्षाल्य नद्यादौ गृहे चेत्तदमन्त्रवत् ॥ १ ॥
नारदाद्युक्तवार्क्षं यदष्टाङ्गं समपाटितम् ।
सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात्तदग्रेण प्रधावयेत् ॥ २ ॥
उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
परिजप्य च मन्त्रेण भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ ३ ॥
आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशून् वसूनि च ।
ब्रह्मप्रज्ञाञ्च मेधाञ्च त्वन्नो धेहि वनस्पते ॥ ४ ॥
मासद्वयं श्रावणादि सर्व्वा नद्यो रजस्वलाः ।
तासु स्नानं न कुर्व्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥ ५ ॥
धनुःसहस्राण्यष्टौ तु गतिर्यासां न विद्यते ।
न ता नदीशब्दवहा गर्त्तास्ताः परिकीर्त्तिताः ॥ ६ ॥
उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च ।
चन्द्रसूर्य्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥ ७ ॥
वेदाश्छन्दांसि सर्व्वाणि ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः ।
जलार्थिनोऽथ पितरो मरीच्याद्यास्तथर्षयः ॥ ८ ॥
उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे स्नानार्थं ब्रह्मवादिनः ।
पियासूननुगच्छन्ति सन्तुष्टाः स्वशरीरिणः ॥ ९ ॥
समागमस्तु यत्रैषां तत्र हत्यादयो मलाः ।
नूनं सर्व्वे क्षयं यान्ति किमुतैकं नदीरजः ॥ १० ॥
ऋषीणां सिच्यमानानामन्तराले समाश्रितः ।
संपिबेद् यः शरीरेण पर्षन्मुक्तजलच्छटाः ॥ ११ ॥
विद्यादीन् ब्राह्मणः कामान् वरादीन् कन्यका ध्रुवम् ।
आमुष्मिकाण्यपि सुखान्याप्नुयात् स न संशयः ॥१२॥

अशुचस्त्वशुचिना दत्तमाममन्त्रजलादिना ।
अनिर्गतदशाहास्तु प्रेता रक्षांसि भुञ्जते ॥ १३ ॥
खर्धुन्यम्भःसमानि स्युः सर्वाण्यम्भांसि भूतले ।
कूपस्थान्यपि सोमार्कग्रहणे नात्र संशयः ॥ १४ ॥ १०खण्डः ॥
इति कर्म्मप्रदीपपरिशिष्टे कात्यायनविरचिते प्रथमः प्रपाठकः॥
अत ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि सन्ध्योपासनकं विधिम् ।
अनर्हः कर्म्मणां विप्रः सन्ध्याहीनो यतः स्मृतः ॥ १ ॥
सव्ये पाणौ कुशान् कृत्वा कुर्य्यादाचमनक्रियाम् ।
ह्रस्वाः प्रचरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु वर्हिषः ॥ २ ॥
दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः सन्ध्यादिकर्म्मणि ।
सव्यः सोपग्रहः कार्य्यो दक्षिणः सपवित्रकः ॥ ३ ॥
रक्षयेद्वारिणात्मानं परिक्षिप्य समन्ततः ।
शिरसो मार्ज्जनं कुर्य्यात् कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥४॥
प्रणवो भूर्भुवःस्वश्च सावित्री च तृतीयका ।
अब्दैवत्यं त्र्यृचश्चैव चतुर्थमिति मार्ज्जनम् ॥५ ॥
भूराद्यास्तिस्र एवैता महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।
महर्ज्जनस्तपः सत्यं गायत्री च शिरस्तथा ॥ ६ ॥
आपज्योतीरसोमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरितिशिरः ।
प्रतीप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदन्ते च शिरसः ॥ ७ ॥
एता एतां सहानेन तथैभिर्दशभिः सह ।
त्रिर्ज्जपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ ८ ॥
करेणोद्धृत्य सलिलं घ्राणमासज्य तत्र च ।
जपेदनायतासुर्व्वा त्रिः सकृद्वाघमर्षणम् ॥ ९ ॥
उत्थायार्कं प्रतिप्रोहेत्त्रिकेणाञ्जलिनाम्भसः ।

उदित्यृग्द्वयेनाथ चोपतिष्ठेदनन्तरम् ॥ १० ॥
सन्ध्याद्वयेऽप्युपस्थानमेतदाहुर्मनीषिणः।
मध्ये त्वङ्क उपर्य्यस्य विभ्राड़ादीच्छया जपेत् ॥११॥
तद्संसक्तपार्ष्णिर्वा एकपादर्द्धपादपि।
कुर्य्यात् कृताञ्जलिर्व्वापि ऊर्द्धबाहुरथापि वा ॥१२॥
यत्र स्यात् कृच्छ्रभूयस्त्वं श्रेयसोऽपि मनीषिणः।
भूयस्त्वं ब्रुवते तत्र कृच्छ्राच्छ्रेयो ह्यवाप्यते ॥ १३ ॥
तिष्ठेदुदयनात् पूर्व्वां मध्यमामपि शक्तितः।
आसीतोडुद्गमाच्चान्त्यां सन्ध्यां पूर्व्वात्रिकं जपन् ॥१४॥
एतत् सन्ध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं यत्र तिष्ठति।
यस्य नास्त्यादरस्तत्र न स ब्राह्मण उच्यते ॥ १५ ॥
सन्ध्यालोपाच्च चकितः स्नानशीलश्च यः सदा।
तं दोषानोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिवोरगाः ॥ १६ ॥
वेदमादित आरभ्य शक्तितोऽहरहर्ज्जपेत्।
उपतिष्ठेत्ततो रुद्रसर्व्वादा वैदिकाज्जपात् ॥ १७ ॥११ खण्डः॥
अथाद्भिस्तर्पयेद्देवान् सतिलाभिः पितॄनपि।
नमोऽन्ते तर्पयामीति आदावोमिति च ब्रुवन् ॥ १ ॥
ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वेदान् देवांश्छन्दां-
स्यृषीन् पुराणानाचार्य्यान् गन्धर्व्वानितराचार्य्यान् संवत्सरं
सावयवं देवीरप्सरसो देवानुगान्नागान् सागरान् पर्व्वतान्
सरितो दिव्यान् मनुष्यानितरान् मनुष्यान् यक्षान् रक्षांसि
सुपर्णान् पिशाचान् पृथिवीमोषधीः पशून् वनस्पतीन् भूत-
ग्रामं चतुर्विधमित्युपवीत्यथ प्राचीनावीती यमं यमपुरुषान्
कव्यवाडनलं सोमं यममर्य्यमणमग्निष्वात्तान् सोमपीथान्

बर्हिषदोऽथ स्वान् पितॄन् सकृत् सकृन्मातामाहांश्चेति प्रतिपुरुषमभ्यस्येज्ज्येष्ठभ्रातृश्वशुरपितृव्यमातुलांश्च पितृवंश्य-मातृवंश्यौ ये चान्ये मत्त उदकमर्हन्ति तांस्तर्पयामीत्यय-मवसानाञ्जलिरथ श्लोकाः ॥ २ ॥

छायां यथेच्छेच्छरदातपार्त्तः परः पिपासुः क्षुधितोऽन्नमन्नम् ।
बालो जनित्रीं जननी च बालं योषित् पुमांसं पुरुषश्च योषाम्॥३॥

तथा सर्व्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
विप्रादुदकमिच्छन्ति सर्व्वाभ्युदयकृद्धि सः ॥ ४ ॥

तस्मात् सदैव कर्त्तव्यमकुर्व्वन्महतैनसा ।
युज्यते ब्राह्मणः कुर्व्वन्विश्वमेतद्विभर्त्ति हि ॥५॥

अल्पत्वाद्धोमकालस्य बहुत्वात् स्नानकर्म्मणः ।
प्रातर्न्न तनुयात् स्नानं होमलोपो हि गर्हितः ॥६॥ १२खण्डः॥

पञ्चानामथ सत्राणां महतामुच्यते विधिः ।
यैरिष्ट्वा सततं विप्रः प्राप्नुयात् सद्म शाश्वतम् ॥ १ ॥

देवभूतपितृब्रह्ममनुष्याणामनुक्रमात् ।
महासत्राणि जानीयात्त एवेह महामखाः ॥ २ ॥

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ।
होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥३॥

श्राद्धं वा पितृयज्ञः स्यात् पित्र्यो बलिरथापि वा ।
यश्च श्रुतिजयः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञः सवोच्यते ॥ ४ ॥

स चार्व्वाक् तर्पणात् कार्य्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः ।
वैश्वदेवावसाने वा नान्यत्रेति निमित्तकात् ॥ ५ ॥

अप्येकमाशयेद्विप्रं पितृयज्ञार्थसिद्धये ।
अदैवं नास्ति चेदन्यो भोक्ता भोज्यमथापि वा ॥६॥

अभ्युद्धृत्य यथाशक्त्या किञ्चिदन्नं यथाविधि।
पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो दद्यादहरहर्द्विजे ॥७॥
पितृभ्य इदमित्युक्ता स्वधाकारमुदीरयेत्।
हन्तकारं मनुष्येभ्यस्तदर्द्धं निनयेदपः ॥ ८ ॥
मुनिभिर्द्दिरसनमुक्तं विप्राणां मर्त्त्यवासिनां नित्यम्।
अहनि च तथा तमस्विन्यां सार्द्धप्रथमयामान्तः ॥ ९ ॥
सायं प्रातर्व्वैश्वदेवः कर्त्तव्यो वलिकर्म्म च।
अनश्नतापि सततमन्यथा किल्विषी भवेत् ॥ १० ॥
अमुष्मै नम इत्येवं वलिदानं विधीयते।
वलिदानप्रदानार्थं नमस्कारः कृतो यतः ॥ ११ ॥
स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसाम्।
स्वधाकारः पितॄणाञ्च हन्तकारो नृणां कृतः ॥ १२ ॥
स्वधाकारेण निनयेत् पित्र्यं वलिमतः सदा।
तदप्येके नमस्कारं कुर्व्वते नेति गौतमः ॥ १३ ॥
नावराद्ध्यावलयो भवन्ति महामार्ज्जारश्रवणप्रमाणात्।
एकत्र चेदविकृष्टा भवन्तीतरेतरसंसक्ताश्च ॥ १४ ॥१३ खण्डः ॥

अथ तद्विन्यासोवृद्धिपिण्डानिवोत्तरांश्चतुरोत्रलीन्निदध्यात् पृथिव्यै वायवे विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतय इति सव्यत एतेषामेकैकमङ्गत्र ओषधिवनस्पतिभ्य आकाशाय कामायेत्येतेषामपि मन्यव इन्द्राय वासुकये ब्रह्मण इत्येतेषामपि रक्षोजनेभ्य इति सर्व्वेषां दक्षिणतः पितृभ्य इति चतुर्द्दश नित्या आशस्य प्रभृतयः काम्याः सर्व्वेषामुभयतोऽद्भिः परिषेकः पिण्डवच्च पश्चिमा प्रतिपत्तिः ॥ १ ॥

न स्यातां काम्यसामान्ये जुहोति वलिकर्म्मणी।

पूर्व्वं नित्यविशेषोक्तं जुहोति वलिकर्म्मणोः ॥ २ ॥
कामन्ते भवेयातां न तु मध्ये कदाचन ।
नैकस्मिन् कर्म्मणि तते कर्मान्यत्तायते यतः ॥ ३ ॥
अग्न्यादिर्गौतमाद्युक्तो होमः शाकल एव च ।
अनाहिताग्नेरप्येष युज्यते वलिभिः सह ॥ ४ ॥
स्पृष्ट्वापो वीक्षमाणोऽग्निं कृताञ्जलिपुटस्ततः ।
वामदेव्यजपात् पूर्व्वं प्रार्थयेद्द्रविनोदयम् ॥ ५ ॥
आरोग्यमायुरैश्वर्य्यं धीर्धृतिः शं बलं यशः ।
ओजो वर्च्चः पशून् वीर्य्यं ब्रह्म ब्रह्मण्यमेव च ॥ ६ ॥
सौभाग्यं कर्म्मसिद्धिञ्च कुलज्यैष्ठ्यं सुकर्त्तृताम् ।
सर्व्वमेतत् सर्वसाक्षिन् द्रविणोदरिरीहिषः ॥ ७ ॥

न ब्रह्मयज्ञादधिकोऽस्ति यज्ञो न तत्प्रदानात् परमस्ति दानम् ।
सर्व्वे तदन्ताः क्रतवः सदानानान्तो दृष्टः कैश्चिदस्य द्विकस्य ॥ ८ ॥

ऋचः पठन् मधुपयःकुल्याभिस्तर्पयेत् सुरान् ।
घृतामृतौघकुल्याभिर्यजूंष्यपि पठन् सदा ॥ ९ ॥
सामान्यपि पठन् सोमघृतकुल्याभिरन्वहम् ।
मेदःकुल्याभिरपि च आथर्व्वाङ्गिरसः पठन् ॥ १० ॥
मांसक्षीरौदनमधुकुल्याभिस्तर्पयेत् पठन् ।
वाकोवाक्यं पुराणानि इतिहासानि चान्वहम् ॥ ११ ॥
ऋगादीनामन्यतममेतेषां शक्तितोऽन्वहम् ।
पठन् मध्वाज्यकुल्याभिः पितॄनपि च तर्पयेत् ॥ १२ ॥
ते तृप्तास्तर्पयन्त्येनं जीवन्तं प्रेतमेव च ।
कामचारी च भवति सर्वेषु सुरसद्मसु ॥ १३ ॥
गुर्व्वप्येनो न तं स्पृशेत् पंक्तिञ्चैव पुनाति सः ।

यं यं क्रतुञ्च पठति फलभाक्तस्य तस्य च।
वसुपूर्णां वसुमतीं त्रिर्दानफलमाप्नुयात्।
ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्म दानमेवातिरिच्यते ॥१५॥१४खण्डः॥
ब्रह्मणो दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्त्तिता।
कर्म्मान्तेऽनुच्यमानापि पूर्णपात्रादिका भवेत् ॥ १ ॥
यावता बहुभोक्तुस्तु तृप्तिः पूर्णेन विद्यते।
नावरार्द्ध्यमतः कुर्य्यात् पूर्णपात्रमिति स्थितिः ॥ २ ॥
विदध्याद्धौत्रमन्यश्चेद्दक्षिणार्द्धहरो भवेत्।
स्वयञ्चेदुभयं कुर्य्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत् ॥ ३ ॥
कुलर्त्विजमधीयानं सन्निकृष्टं तथा गुरुम्।
नातिक्रामेत् सदा दित्सन् य इच्छेदात्मनो हितम् ॥४॥
अहमस्मै ददामीति एवमाभाष्य दीयते।
नैताव पृष्ट्वा ददतः पात्रेऽपि फलमस्ति हि ॥ ५ ॥
दूरस्थाभ्यामपि द्वाभ्यां प्रदाय मनसा वरम्।
इतरेभ्यस्ततो देयादेष दानविधिः परः ॥ ६ ॥
सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत्।
यद्ददाति तमुल्लङ्घ्य ततस्तेयेन युज्यते ॥ ७ ॥
यस्य त्वेक गृहे मूर्खो दूरस्थश्च गुणान्वितः।
गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥ ८ ॥
ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्ज्जिते।
ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥ ९ ॥
आज्यस्थाली च कर्त्तव्या तैजसद्रव्यसम्भवा।
महीमयी वा कर्त्तव्या सर्वास्वाज्याहुतीषु च ॥ १० ॥
आजस्थाल्याः प्रमाणं तु यथाकामन्तु कारयेत्।

सुदृढामव्रणां भद्रामाजस्थालीं प्रचक्षते ॥ ११ ॥
तिर्य्यगूर्द्धं समिन्मात्रा दृढा नातिबृहन्मुखी ।
मृन्मय्यौडुम्बरी वापि चरुस्थाली प्रशस्यते ॥ १२ ॥
स्वशाखोक्तः प्रसुखिन्नो ह्यदग्धोऽकठिनः शुभः ।
नचातिशिथिलः पाच्यो न चरुश्चारसस्तथा ॥ १३ ॥
इध्मजातीयमिध्मार्द्धप्रमाणं मेक्षणं भवेत् ।
वृत्तं चाङ्गुष्ठपृथ्वग्रमवदानक्रियाक्षमम् ॥ १४ ॥
एषैव दर्व्वी यस्तत्र विशेषस्तमहं ब्रुवे ।
दर्व्वी द्व्यङ्गुलपृथ्वग्रा तुरीयो नन्तमेक्षणम् ॥ १५ ॥
मुषलोलूखले वार्क्षे स्वायते सुदृढे तथा ।
इच्छाप्रमाणे भवतः शूर्पं वैनवमेव च ॥ १६ ॥
दक्षिणं वामतो वाह्यमात्माभिमुखमेव च ।
करं करस्य कुर्वीत करणे न्यञ्चकर्म्मणः ॥ १७ ॥
कृत्वाग्न्यभिमुखौ पाणी स्वस्थानस्थौ सुसंयतौ ।
प्रदक्षिणं तथासीनः कुर्य्यात् परिसमूहनम् ॥ १८ ॥
बाहुमात्राः परिधय ऋजवः सत्वचोऽव्रणाः ।
त्रयो भवन्ति शीर्णाग्रा एकेषान्तु चतुर्दिशम् ॥ १९ ॥
प्रागग्रावभितः पश्चादुदग्रमथवापरम् ।
न्यसेत् परिधिमन्यञ्चेदुदगग्रः स पूर्वतः ॥ २० ॥
यथोक्तवस्त्वसम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ।
यवानामिव गोधूमा व्रीहीणामिव शालयः ॥२१॥ १५ खण्डः॥

पिण्डान्वाहार्य्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते ।
वासरस्य तृतीयांशे नातिसन्ध्यासमीपतः ॥ १ ॥
यदा चतुर्द्दशीयामं तुरीयमनुपूरयेत् ।

अमावास्या क्षीयमाणा तदैव श्राद्धमिष्यते ॥ २ ॥
यदुक्तं यदहस्त्वेव दर्शनं नैति चन्द्रमाः ।
तयापेक्षया ज्ञेयं क्षीणे राजनि चेत्यपि ॥ ३ ॥
यच्चोक्तं दृश्यमानेऽपि तच्चतुर्द्दश्यपेक्षया ।
अमावास्यां प्रतीक्षेत तदन्ते वापि निर्वपेत् ॥ ४ ॥
अष्टमेंऽशे चतुर्द्दश्याः क्षीणो भवति चन्द्रमाः ।
अमावास्याष्टमांशे च पुनः किल भवेदणुः ॥ ५ ॥
आग्रहायण्यमावास्या तथा ज्यैष्ठस्य या भवेत् ।
विशेषमाभ्यां ब्रुवते चन्द्रचारविदो जनाः ॥ ६ ॥
अत्रेन्दुराद्ये प्रहरेऽवतिष्ठते चतुर्थभागोन कलावशिष्टः ।
तदन्त एव क्षयमेति कृत्स्नमेवं ज्योतिश्चक्रविदो वदन्ति ॥७॥
यस्मिन्नब्दे द्वादशैकश्च यत्र-
स्तस्मिंस्तृतीयया परिदृश्येनोपजयते ।
एवं चारं चन्द्रमसो विदित्वा
क्षीणेतस्मिन्नपराह्णे च दद्यात् ॥ ८ ॥
सन्मिश्रा या चतुर्द्दश्या अमावास्या भवेत् क्वचित् ।
खर्वितां तां विदुः केचिद्गताध्वामिति चापरे ॥९॥
वर्द्धमानाममावास्यां लभेच्चेदपरेऽहनि ।
यामांस्त्रीनधिकान् वापि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥१०॥
पक्षादावेव कुर्व्वीत सदा पक्षादिकं चरुम् ।
पूर्व्वाह्ण एव कुर्व्वन्ति विद्धेऽप्यन्ये मनीषिणः ॥ ११ ॥
स्वपितुः पितृकृत्येषु ह्यधिकारो न विद्यते ।
न जीवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ १२ ॥
पितामहे ध्रियति च पितुः प्रेतस्य निर्वपेत् ।

पितुस्तस्य च वृत्तस्य जीवेच्चेत् प्रपितामहः ॥ १३ ॥
पितुः पितुः पितुश्चैव तस्यापि पितुरेव च ।
कुर्य्यात् पिण्डत्रयं यस्य संस्थितः प्रपितामहः ॥ १४ ॥
जीवन्तमति दद्याद्वा प्रेतायान्नोदके द्विजः ।
पितुः पितृभ्यो वा दद्यात् स्वपितेत्यपरा श्रुतिः ॥१५॥
पितामहः पितुः पश्चात् पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
पौत्रेणैकादशाहादि कर्त्तव्यं श्राद्धषोड़शम् ॥ १६ ॥
नैतत् पौत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवांश्चेत् पितामहः ।
पितुः सपिण्डनं कृत्वा कुर्य्यान्मासानुमासिकम् ॥१७॥
असंस्कृतौ न संस्कार्य्यौ पूर्व्वौ पौत्रप्रपौत्रकैः ।
पितरं तत्र संस्कुर्य्यादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥१८॥
पापिष्ठमति शुद्धेन शुद्धं पापीकृतापि वा ।
पितामहेन पितरं संस्कुर्य्यादिति निश्चयः ॥ १९ ॥
ब्राह्मणादिहते ताते पतिते सङ्गवर्जिते ।
व्युत्क्रमाच्च मृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ ॥२० ॥
मातुः सपिण्डीकरणं पितामह्या सहोदितम् ।
यथोक्तेनैव कल्पेन पुत्रिकाया न चेत् सुतः ॥ २१ ॥
न योषिद्भ्यः पृथग् दद्यादवसानदिनादृते ।
स्वभर्तृपिण्डमात्राभ्यस्तृप्तिरासां यतः स्मृता ॥ २२ ॥
मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
द्वितीयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयन्तु पितुः पितुः ॥२३॥ १६ खण्डः ॥
पुरतो यात्मनः कुर्य्युः सा पूर्व्वा परिकीर्त्यते ।
मध्यमा दक्षिणेनास्यास्तद्दक्षिणत उत्तमा ॥ १ ॥
वायग्निदिङ्मुखान्तास्ताः कार्य्याः सार्द्धाङ्गुलान्तराः ।

तीक्ष्णाग्रा यवमध्याश्च मध्यं नाव इवोत्किरेत् ॥ २ ॥
अङ्कुश्च खादिरः कार्य्यो रजतेन विभूषितः ।
अङ्कुश्चैवोपवेषश्च द्वादशाङ्गुल इष्यते ॥ ३ ॥
अग्न्याग्रार्थैः कुशैः कार्य्यं कर्षूणां स्तरणं घनैः ।
दक्षिणान्तं तदर्थं तु पितृयज्ञे परिस्तरेत् ॥ ४ ॥
अगरं सुरभि ज्ञेयं चन्दनादि विलेपनम् ।
सौवीराञ्जनमित्युक्तं पिञ्जलीनां यदञ्जनम् ॥ ५ ॥
स्वस्तरे सर्व्वमासाद्य यथावदुपयुज्यते ।
देवपूर्वं ततः श्राद्धमत्वरः शुचिरारभेत् ॥ ६ ॥
आसनाद्यर्घपर्य्यन्तं वशिष्ठेन यथेरितम् ।
कृत्वा कर्म्माथ पात्रेषु उक्तं दद्यात्तिलोदकम् ॥ ७ ॥
तूष्णीं पृथगपो दत्त्वा मन्त्रेण तु तिलोदकम् ।
गन्धोदकञ्च दातव्यं सन्निकर्षक्रमेण तु ॥ ८ ॥
आसुरेण तु पात्रेण यस्तु दद्यात्तिलोदकम् ।
पितरस्तस्य नाश्नन्ति दश वर्षाणि पञ्च च ॥ ९ ॥
कुलालचक्रनिष्पन्नमासुरं मृण्मयं स्मृतम् ।
तदेव हस्तघटितं स्थाल्यादि दैविकं भवेत् ॥ १० ॥
गन्धान् ब्राह्मणसात् कृत्वा पुष्पाण्यृतुभवानि च ।
धूपञ्चैवानुपूर्व्वेण ह्यग्नौ कुर्य्यादनन्तरम् ॥ ११ ॥
अग्नौ करणहोमश्च कर्त्तव्य उपवीतिना ।
प्राङ्मुखेनैव देवेभ्यो जुहोतीति श्रुतिश्रुतेः ॥ १२ ॥
अपसव्येन वा कार्य्यो दक्षिणाभिमुखेन च ।
निरूप्य हविरन्यस्मा अन्यस्मै न हि हूयते ॥ १३ ॥
स्वाहा कुर्य्यान्नचात्रान्ते नचैव जुहुयाद्धविः ।

स्वाहाकारेण हुत्वाग्नौ पश्चान्मन्त्रं समापयेत ॥ १४॥
पित्र्ये यः पंक्तिमूर्द्धन्यस्तस्य पाणावनग्निमान् ।
हुत्वा मन्त्रवदन्येषां तूष्णीं पात्रेषु निःक्षिपेत् ॥१५॥
नोत्क्रुष्याद्धोममन्त्राणां पृथगादिषु कुत्रचित् ।
अन्येषाञ्चाविकृष्टानां कालेनाचमनादिना ॥१६॥
सव्येन पाणिनेत्येवं यदत्र समुदीरितम् ।
परिग्रहणमात्रन्तत् सव्यस्यादिशति व्रतम् ॥ १७ ॥
पिण्डात्याद्यभिसंस्पृश्य दक्षिणेनेतरात् करात् ।
अन्वारभ्य च सव्येन कुर्यादुल्लेखनादिकम् ॥१८॥
यावदर्थमुपादाय हविषोऽर्भकमर्भकम् ।
चरुणा सह सन्नीय पिण्डान् दातुमुपक्रमेत् ॥१९॥
पितुरुत्तरकर्ष्वंग्रे मध्यमे मध्यमस्य तु ।
दक्षिणे तत्पितुश्चैव पिण्डान् पर्वणि निर्वपेत् ॥२०॥
वाममावर्त्तनं केचिदुदगन्तं प्रचक्षते ।
सर्व्वं गौतमशाण्डिल्यौ शाण्डिल्यायन एव च ॥२१॥
आहृत्य प्राणमायम्य पितॄन् ध्यायन् यथार्थतः ।
जपंस्तेनैव चावृत्य ततः प्राणं प्रमोचयेत् ॥ २२॥
शाकञ्च फाल्गुनाष्टम्यां स्वयं पत्न्यपि वा पचेत् ।
यस्तु शाकादिको होमः कार्य्योऽपूपाष्टकावृतः ॥२३ ॥
अन्वष्टक्यं मध्यमायामिति गोभिलगौतमौ ।
वार्कखण्डिश्च सर्व्वासु कौत्सो मेनेऽष्टकासु च ॥२४॥
स्थालीपाकं पशुस्थाने कुर्य्याद्यद्यनुकल्पितम् ।
श्रपयेत्तं सवत्सायास्तरुण्यागोः पयस्यनु ॥२५॥ १७ खण्डः ॥
सायमादि प्रातरन्तमेकं कर्म्म प्रचक्षते ।

दृष्टान्तं पौर्णमासाद्यमेकमेव मनीषिणः ॥ १ ॥
ऊर्द्ध्वं पूर्णाहुतेर्दर्शः पौर्णमासोऽपि वाग्रिमः।
य आयाति स होतव्यः स एवादिरिति श्रुतिः ॥२॥
ऊर्द्ध्वं पूर्णाहुतेः कुर्य्यात् सायं होमादनन्तरम्।
वैश्वदेवन्तु पाकान्ते बलिकर्म्मसमन्वितम् ॥३॥
ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चादभिरूपान् स्वशक्तितः।
यजमानस्ततोऽश्नीयादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥४॥
वैवाहिकेऽग्नौ कुर्व्वीत सायंप्रातस्त्वतन्द्रितः।
चतुर्थीकर्म कृत्वैतदेतच्छाटव्यायनेर्मतम् ॥५॥
ऊर्द्ध्वं पूर्णाहुतेः प्रातर्हुत्वा तां सायमाहुतिम्।
प्रातर्होमस्तदैव स्यादेष एवोत्तरो विधिः ॥ ६ ॥
पौर्णमासात्यये हव्यं होता वा यदहर्भवेत्।
तदहर्ज्जुहुयादेवममावास्यात्ययेऽपि च ॥ ७ ॥
अहूयमानेऽनश्नंश्चेन्नयेत् कालं समाहितः।
सम्पन्ने तु यथा तत्र हूयते तद्विहोच्यते ॥ ८ ॥
आहुताः परिसंख्याय पात्रे कृत्वाहुतीः सकृत्।
मन्त्रेण विधिवद्धुत्वाधिकमेवापरा अपि ॥ ९ ॥
यत्र व्याहृतिभिर्होमः प्रायश्चित्तात्मको भवेत्।
चतस्रस्तत्र विज्ञेयाः स्त्रीपाणिग्रहणे यथा ॥ १० ॥
अपिवाज्ञातमित्येषा प्राजापत्यापिवाहुतिः।
होतव्या त्रिविकल्पोऽयं प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ ११ ॥
यद्यग्निरग्निनान्येन सम्भवेदाहितः क्वचित्।
अग्नये विविचये इति जुहुयाद्वा घृताहुतिम् ॥१२ ॥
अग्नयेऽपसुमते चैव जुहुयाद्वै घृतेन चेत्।

अग्नये शुचये चैव जुहुयाचेह रग्निना॥ १३॥
गृहदाहाग्निनाग्निस्तु यष्टव्यः क्षामवां द्विजैः।
दावाग्निना च संसर्गे हृदयं यदि तप्यते॥ १४॥
द्विभूतौ यदि संसृज्येत् संसृष्टमुपशामयेत्।
असंसृष्टं जागरयेद्विरिशर्म्मैवमुक्तवान्॥ १५॥
न स्वेऽग्नावन्यहोमः स्यान्मुक्त्वैकां समिदाहुतिम्।
स्वगर्भसत्क्रियार्थांश्च यावन्नासौ प्रजायते॥ १६॥
अग्निस्तु नामधेयादौ होमे सर्वत्र लौकिकः।
न हि पित्रा समानीतः पुत्रस्य भवति क्वचित्॥ १७॥
यस्याग्नावन्यहोमः स्यात् स वैश्वानरदैवतम्।
चरुं निरूप्य जुहुयात् प्रायश्चित्तं तु तस्य तत्॥१८॥
परेणाग्नौ हुते स्वार्थं परस्याग्नौ हुते स्वयम्।
पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च॥ १९॥
अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने तथा।
भोजने पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत्॥ २०॥
स्वपितृभ्यः पिता दद्यात् सुतसंस्कारकर्म्मसु।
पिण्डानोद्वहनात्तेषां तस्याभावे तु तत्क्रमात्॥२१॥
भृतप्रवाचने पत्नी यद्यसन्निहिता भवेत्।
रजोरोगादिना तत्र कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः॥२२॥
महानसेऽन्नं या कुर्य्यात् सवर्णा तां प्रवाचयेत्।
प्रणवाद्यपि वा कुर्य्यात् कात्यायनवचो यथा॥ २३॥
यज्ञवास्तुनि मुष्ट्याञ्च स्तम्बे दर्भवटौ तथा।
दर्भसंख्या न विहिता विष्टरास्तरणेषु च॥ २४॥ १८ खण्डः॥
निःक्षिप्याग्निं स्वदारेषु परिकल्प्यर्त्विजं तथा।

प्रवसेत् कार्य्यवान् विप्रो वृथैव न चिरं क्वचित् ॥१॥
मनसा नैत्यकं कर्म्म प्रवसन्नप्यतन्द्रितः।
उपविश्य शुचिः सर्वं यथाकालमनुद्रवेत् ॥ २ ॥
पत्न्या चाप्यवियोगिन्या शुश्रूष्योऽग्निर्विनीतया।
सौभाग्यवित्तावैधव्यकामया भर्त्तृभक्तया ॥ ३ ॥
या वा स्याद्वीरसूरासामाज्ञासम्पादिनी प्रिया।
दक्षा प्रियंवदा शुद्धा तामत्र विनियोजयेत् ॥ ४ ॥
दिनत्रयेण वा कर्म्म यथा ज्यैष्ठं स्वशक्तितः।
विभज्य सह वा कुर्य्युर्यथाज्ञानञ्च शास्त्रवत् ॥५॥
स्त्रीणां सौभाग्यतो ज्यैष्ठं विद्ययैव द्विजन्मनाम्।
नहि स्वात्या न तपसा भर्त्ता तुष्यति योषिताम् ॥६॥
भर्त्तुरादेशवर्त्तिन्या यथोमा बहुभिर्व्रतैः।
अग्निश्च तोषितोऽमुत्र सा स्त्री सौभाग्यमाप्नुयात् ॥७॥
विनयावनतापि स्त्री भर्त्तुर्या दुर्भगा भवेत्।
अमुत्रासौ अग्निभर्त्तृणामवज्ञातिः कृता तया ॥ ८ ॥
श्रोत्रियं सुभगां गाञ्च अग्निमग्निचितिं तथा।
प्रातरुत्थाय यः पश्येदापद्भ्यः स प्रमुच्यते॥ ९ ॥
पापिष्ठं दुर्भगामन्त्यं नग्नमुत्कृत्तनासिकम्।
प्रातरुत्थाय यः पश्येत् स कलेरुपयुज्यते ॥ १० ॥
पतिमुल्लङ्घ्य मोहात् स्त्री किं किं न नरकं व्रजेत्।
कृच्छ्रान्मनुष्यतां प्राप्य किं किं दुःखं न विन्दति ॥११॥
पतिशुश्रूषयैव स्त्री कान्न लोकान् समश्नुते।
दिवः पुनरिहायाता सुखानामम्बुधिर्भवेत् ॥ १२ ॥
सदारोऽन्यान् पुनर्दारान् कथञ्चित् कारणान्तरात्।

य इच्छेदग्निमान् कर्त्तुं क्व होमोऽस्य विधीयते ॥१३॥
स्वेऽग्नाविव भवेद्धोमो लौकिके न कदाचन ।
न ह्याहिताग्नेः स्वं कर्म्म लौकिकेऽग्नौ विधीयते ॥१४॥
षड़ाहुतिकमन्येन जुहुयादध्रुवदर्शनात् ।
न ह्यात्मनोऽर्थं स्याच्चावद्यावन्न परिणीयते ॥ १५ ॥
पुरस्तात् विविकल्पं यत् प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ।
तत् षड़ाहुतिकं शिष्टैर्यज्ञविद्भिः प्रकीर्त्तितम् ॥ १६ ॥१८ खण्डः॥

इति कात्यायनविरचिते कर्म्मप्रदीपे द्वितीयः प्रपाठः ॥

असमक्षन्तु दम्पत्योर्होतव्यं नर्त्विगादिना ।
द्वयोरप्यसमक्षं हि भवेद्धुतमनर्थकम् ॥ १ ॥
विहायाग्निं सभार्य्यश्चेत् सीमामुल्लङ्घ्य गच्छति ।
होमकालात्यये तस्य पुनराधानमिष्यते ॥ २ ॥
अरण्योः क्षयनाशाग्निदाहेष्वग्निं समाहितः ।
पालयेदुपशान्तेऽस्मिन् पुनराधानमिष्यते ॥ ३ ॥
ज्येष्ठा चेद्बहुभार्य्यस्य अतिचारेण गच्छति ।
पुनराधानमत्रैक इच्छन्ति न तु गौतमः ॥ ४ ॥
दाहयित्वाग्निभिर्भार्य्यां सदृशीं पूर्वसंस्थिताम् ।
पात्रैश्चाथाग्निमादध्यात् कृतदारोऽविलम्बितः ॥ ५ ॥
एवंवृत्तां सवर्णां स्त्रीं द्विजातिः पूर्वमारिणीम् ।
दाहयित्वाग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्म्मवित् ॥ ६ ॥
द्वितीयाञ्चैव यः पत्नीं दहेद्वैतानिकाग्निभिः ।
जीवन्त्यां प्रथमायान्तु ब्रह्मघ्नेन समं हि तत् ॥ ७ ॥
मृतायान्तु द्वितीयायां योऽग्निहोत्रं समुत्सृजेत् ।
ब्रह्मोज्झं तं विजानीयाद्यश्च कामात् समुत्सृजेत् ॥ ८ ॥

मृतायामपि भार्य्यायां वैदिकाग्निं न हि त्यजेत् ।
उपाधिनापि तत् कर्म्म यावज्जीवं समापयेत् ॥ ९ ॥
रामोऽपि कृत्वा सौवर्णां सीतां पत्नीं यशस्विनीम् ।
ईजे यज्ञैर्बहुविधैः सह भ्रातृभिरच्युतः ॥ १० ॥
यो दहेदग्निहोत्रेण स्वेन भार्य्यां कथञ्चन ।
सा स्त्री सम्पद्यते तेन भार्य्या वास्य पुमान् भवेत् ॥ ११ ॥
भार्य्या मरणमापन्ना देशान्तरगतापि वा ।
अधिकारी भवेत् पुत्रो महापातकिनि द्विजे ॥ १२ ॥
मान्या चेन्म्रियते पूर्व्वं भार्य्या पतिविमानिता ।
त्रीणि जन्मानि सा पुंस्त्वं पुरुषः स्त्रीत्वमर्हति ॥ १३ ॥
पूर्व्वैव योनिः पूर्व्वावृत् पुनराधानकर्म्मणि ।
विशेषोऽत्राग्न्युपस्थानमाज्याहुत्यष्टकं तथा ॥ १४ ॥
कृत्वा व्याहृतिहोमान्तमुपतिष्ठेत पावकम् ।
अध्यायः केवलाग्नेयः कृत्स्नो जामिरमानसः ॥ १५ ॥
अग्निमीड़े अग्न आयाह्यग्न आयाहि वीतये ।
तिस्रोऽग्निर्ज्योतिरित्यग्निं दूतमग्ने मृड़ेति च ॥ १६ ॥
इत्यष्टावाहुतीर्हुत्वा यथाविध्यनुपूर्व्वशः ।
पूर्णाहुत्यादिकं सर्व्वमन्यत् पूर्ववदाचरेत् ॥ १७ ॥
अरण्योरल्पमप्यङ्गं यावत्तिष्ठति पूर्व्वयोः ।
न तावत् पुनराधानमन्यारण्योर्विधीयते ॥ १८ ॥
विनष्टं स्रुक् स्रुवं न्युब्जं प्रत्यक्स्थलमुदर्च्चिषि ।
प्रत्यगग्रञ्च मुषलं प्रहरेज्जातवेदसि ॥ १९ ॥ २० ॥ खण्डः ॥

स्वयं होमासमर्थस्य समीपमुपसर्पणम् ।
तत्राप्यसक्तस्य सतः शयनाच्चोपवेशनम् ॥ १ ॥

हुतायां सायमाहुत्यां दुर्बलश्चेद्गृही भवेत्।
प्रातर्होमस्तदैव स्याज्जीवेच्चेच्छ्वः पुनर्नवा ॥२॥
दुर्बलं स्नापयित्वा तु शुद्धचैलाभिसंवृतम्।
दक्षिणाशिरसं भूमौ बर्हिष्मत्यां निवेशयेत् ॥३॥
घृतेनाभ्यक्तमाप्लाव्य सवस्त्रमुपवीतिनम्।
चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं सुमनोभिर्विभूषितम् ॥४॥
हिरण्यशकलान्यस्य क्षिप्त्वा छिद्रेषु सप्तसु।
मुखेष्वथापिधायैनं निर्हरेयुः सुतादयः ॥५॥
आमपात्रेऽन्नमादाय प्रेतमग्निपुरःसरम्।
एकोऽनुगच्छेत्तस्यार्द्धमर्द्धं पथ्युत्सृजेद्भुवि ॥६॥
अर्द्धमादहनं प्राप्त आसीनो दक्षिणामुखः।
सव्यं जान्वाच्य शनकैः सतिलं पिण्डदानवत् ॥७॥
अथ पुत्रादिराप्लुत्य कुर्य्याद्दारुचयं महत्।
भूप्रदेशे शुचौ देशे पश्चाच्चित्यादिलक्षणे ॥८॥
तत्रोत्तानं निपात्यैनं दक्षिणाशिरसं मुखे।
आज्यपूर्णां स्रुचं दद्याद्दक्षिणाग्रां नसि स्रुवम् ॥९॥
पादयोरधरां प्राचीमरणीमुरसोत्तराम्।
पार्श्वयोः शूर्पचमसे सव्यदक्षिणयोः क्रमात् ॥१०॥
मुषलेन सह न्युब्जमन्तरूर्वोरुलूखलम्।
चत्वीवौलोकमत्र्र्वमनस्तुनयनोविभीः ॥ ११ ॥
अपसव्येन कृत्वैतद्वाग्यतः पितृदिङ्मुखः।
अथाग्निं सव्यजान्वक्तो दद्याद्दक्षिणतः शनैः ॥१२॥
अस्मात्त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः।
असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति यजुरीरयन् ॥ १३ ॥

एवं गृहपतिर्दग्धः सर्व्वं तरति दुष्कृतम्।
यश्चैनं दाहयेत् सोऽपि प्रजां प्राप्नोत्यनिन्दिताम् ॥१४॥
यथा स्वायुधधृक् पान्थो ह्यरण्यान्यपि निर्भयः।
अतिक्रम्यात्मनोऽभीष्टं स्थानमिष्टञ्च विन्दति ॥ १५ ॥
एवमेषोऽग्निमान् यज्ञपात्रायुधविभूषितः।
लोकानन्यानतिक्रम्य परं ब्रह्मैव विन्दति ॥१६॥ २१ खण्डः ॥
अथानवेक्षमेत्यापः सव एव शवस्पृशः।
स्नात्वा सचैलमाचम्य दद्युरस्योदकं स्थले ॥ १ ॥
गोत्रनामानुवादान्ते तर्पयामीत्यनन्तरम्।
दक्षिणाग्रान् कुशान् कृत्वा सतिलन्तु पृथक् पृथक् ॥ २॥
एवं कृतोदकान् सम्यक् सर्वान् शाद्वलसंस्थितान्।
आप्लुत्य पुनराचान्तान् वदेयुस्तेऽनुयायिनः ॥ ३ ॥
मा शोकं कुरुतानित्ये सर्वस्मिन् प्राणधर्म्मिणि।
धर्म्मं कुरुत यत्नेन यो वः सह गमिष्यति ॥ ४ ॥
मानुष्ये कदलीस्तम्भे निःसारे सारमार्गणम्।
यः करोति स संमूढ़ो जलवुद्वुदसन्निभे ॥ ५ ॥
गन्त्री वसुमती नाशमुदधिर्दैवतानि च।
फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति ॥ ६ ॥
पञ्चधा सम्भृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः।
कर्म्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिदेवना ॥ ७ ॥
सर्वेऽक्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः।
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥८॥
श्लेष्माश्रु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोऽवशः।
अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्य्याः प्रयत्नतः ॥९॥

एवमुक्त्वा व्रजेयुस्ते गृहान्बालपुरःसराः ।
स्नानाग्निस्पर्शनाज्याद्यैः शुध्येयुरितरे कृतैः ॥ १० ॥ २२खण्डः ॥

एवमेवाहिताग्नेस्तु पात्रन्यासादिकं भवेत् ।
कृष्णाजिनादिकश्चात्र विशेषः सूत्रचोदितः ॥ १ ॥
विदेशमरणेऽस्थीनि आहृत्याभ्यज्य सर्पिषा ।
दाहयेदूर्णयाच्छाद्य पात्रन्यासादि पूर्व्ववत् ॥ २ ॥
अस्थ्नामलाभे पर्णानि सकलान्युक्तयावृता ।
भर्ज्जयेदस्थिसंख्यानि ततः प्रभृति सूतकम् ॥ ३ ॥
महापातकसंयुक्तो दैवात् स्यादग्निमान् यदि ।
पुत्रादिः पालयेदग्निं युक्त आदोषसंक्षयात् ॥ ४ ॥
प्रायश्चित्तं न कुर्य्याद्यः कुर्वन् वा म्रियते यदि ।
गृह्यं निर्व्वापयेच्छ्रौतमप्स्वस्येत् सपरिच्छदम् ॥५॥
सादयेदुभयं वाप्सु छत्रोऽग्निरभवद्यतः ।
पात्राणि दद्याद्विप्राय दहेदप्स्वेव वा क्षिपेत् ॥ ६ ॥
अनयैवावृता नारी दग्धव्या या व्यवस्थिता ।
अग्निप्रदानमन्त्रोऽस्या न प्रयोज्य इति स्थितिः ॥७॥
अग्निनैव दहेद्भार्य्यां स्वतन्त्रा पतिता न चेत् ।
तदुत्तरेण पात्राणि दाहयेत् पृथगन्तिके ॥ ८ ॥
अपरेद्युस्तृतीये वा अस्थ्नां सञ्चयनं भवेत् ।
यस्तत्र विधिरादिष्ट ऋषिभिः सोऽधुनोच्यते ॥ ९ ॥
स्नानान्तं पूर्व्ववत् कृत्वा गव्येन पयसा ततः ।
सिञ्चेदस्थीनि सर्व्वाणि प्राचीनावीत्यभाषयन् ॥ १० ॥
शमीपलाशशाखाभ्यामुद्धृत्योद्धृत्य भस्मनः ।
आज्येनाभ्यज्य गव्येन सेचयेद्गन्धवारिणा ॥ ११ ॥

अन्नपात्रसंपुटं कृत्वा सूत्रेण परिवेष्ट्य च।
श्वभ्रं खात्वा शुचौ भूमौ निखनेद्दक्षिणामुखः ॥१२॥
पूरयित्वावटं पङ्कपिण्डशैवालसंयुतम्।
दत्त्वोपरि समं शेषं कुर्य्यात् पूर्वाह्णकर्म्मणा ॥ १३ ॥
एवमेवाऽऽहिताग्नेः प्रेतस्य विधिरिष्यते।
स्त्रीणामिवाग्निदानं स्यादथातोऽनुक्तमुच्यते ॥१४॥ २३खण्डः
सूतके कर्म्मणां त्यागः सन्ध्यादीनां विधीयते।
होमः श्रौते तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेनापि वा फलैः ॥ १ ॥
अकृतं हावयेत् स्मार्त्ते तदभावे कृताकृतम्।
कृतं वा हावयेदन्नमन्वारम्भविधानतः ॥ २ ॥
कृतमोदनशक्त्वादि तण्डुलादि कृताकृतम्।
व्रीह्यादि चाकृतं प्रोक्तमिति हव्यं त्रिधा बुधैः ॥३॥
सूतके च प्रवासेषु चाशक्तौ श्राद्धभोजने।
एवमादिनिमित्तेषु हावयेदिति योजयेत् ॥ ४ ॥
न त्यजेत् सूतके कर्म्म ब्रह्मचारी स्वकं क्वचित्।
न दीक्षणात् परं यज्ञे न कृच्छ्रादि तपश्चरन् ॥५ ॥
पितर्य्यपि मृते नैषां दोषो भवति कर्हिचित्।
आशौचं कर्म्मणोऽन्ते स्यात्त्र्यहं वा ब्रह्मचारिणः ॥६॥
श्राद्धमग्निमतः कार्य्यं दाहादेकादशेऽहनि।
प्रत्याब्दिकन्तु कुर्व्वीत प्रमीताहनि सर्वदा ॥ ७ ॥
द्वादश प्रतिमास्यानि आद्यं षाण्मासिके तथा।
सपिण्डीकरणञ्चैव एतद्वै श्राद्धषोड़शम् ॥ ८ ॥
एकाहेन तु षण्मासा यदा स्युरपि वा त्रिभिः।
न्यूनाः संवत्सरश्चैव स्यातां षाण्मासिके तदा ॥९॥

यानि पञ्चदशाद्यानि अपुत्रस्येतराणि तु ।
एकस्मिन्नह्नि देयानि सपुत्रस्यैव सर्वदा ॥ १० ॥
न योषायाः पतिर्दद्यादपुत्राया अपि क्वचित् ।
न पुत्रस्य पिता दद्यान्नानुजस्य तथाग्रजः ॥ ११ ॥
एकादशेऽह्नि निर्वर्त्य अर्वागर्वाग् यथाविधि ।
प्रकुर्वीताग्निमान् पुत्रो मातापित्रोः सपिण्डताम् ॥१२॥
सपिण्डीकरणादूर्ध्वं न दद्यात् प्रतिमासिकम् ।
एकोद्दिष्टेन विधिना दद्यादित्याह गौतमः ॥ १३ ॥
कर्षूसमन्वितं मुक्त्वा तथाद्यं श्राद्धषोड़शम् ।
प्रत्याब्दिकञ्च शेषेषु पिण्डाः स्युः षडिति स्थितिः॥१४॥
अर्घेऽक्षय्योदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने ।
तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च ॥१५॥
ब्रह्मदण्डादियुक्तानां येषां नास्त्यग्निसत्क्रिया ।
श्राद्धादिसत्क्रियाभाजो न भवन्तीह ते क्वचित् ॥१६॥ २४खण्डः॥
मन्त्राम्नायेऽग्न इत्येतत् पञ्चकं लाघवार्थिभिः ।
पठ्यते तत्प्रयोगे स्यान्मन्त्राणामेव विंशतिः ॥ १ ॥
अग्नेः स्थाने वायुचन्द्रसूर्य्यावहुवदूह्य च ।
समस्य पञ्चमीसत्र चतुश्चतुरितिश्रुतेः ॥ २ ॥
प्रथमे पञ्चके पापी लक्ष्मीरिति पदं भवेत् ।
अपि पञ्चसु मन्त्रेषु इति यज्ञविदो विदुः ॥ ३ ॥
द्वितीये तु पतिघ्नी स्यादपुत्र ति तृतीयके ।
चतुर्थे त्वपसव्येति इदमाहुतिविंशकम् ॥ ४ ॥
धृतिहोमे न प्रयुञ्ज्याद्गोनामसु तथाष्टसु ।
चतुर्थ्यामत्र इत्येतद्गोनामसु हि ह्नयते ॥ ५ ॥

लताप्रपल्लवो गूढ़ः शृङ्गेति परिकीर्त्त्यते।
पतिव्रता व्रतवती ब्रह्मबन्धुस्तथाऽसुतः॥ ६॥
शलाटु नीलमित्युक्तं पक्षः स्तवक उच्यते।
कपुष्णिकाभितः केशा मूर्द्धि पश्चात् कपुच्छलम्॥७॥
श्वाविच्छलाका शलली तथा वीरतरः शरः।
तिलतण्डुलसम्पक्कः क्रषरः सोऽभिधीयते॥ ८॥
नामधेये मुनिवसुपिशाचाबहुवत् सदा।
यचास्य पितरो देवा यष्टव्यास्तिथिदेवताः॥९॥
आग्नेयाद्येऽथ सर्पाद्ये विशाखाद्ये तथैव च।
आषाढ़ाद्ये धनिष्ठाद्ये अश्विन्याद्ये तथैव च॥१०॥
द्वन्द्वान्येतानि बहुवद्दृचाणां जुहुयात् सदा।
द्वन्द्वद्वयं द्विवच्छेषमवशिष्टान्यथैकवत्॥ ११॥
देवतास्वपि हूयन्ते बहुवत् सार्वपित्तयः।
देवाश्च वसवश्चैव द्विवद्देवाश्विनौ सदा॥ १२॥
ब्रह्मचारी समादिष्टो गुरुणा व्रतकर्म्मणि।
वाढमोमिति वा ब्रूयात्तथैवानुपालयेत्॥ १३॥
सशिखं वपनं कार्य्यमास्नानाद्ब्रह्मचारिणा।
आशरीरविमोचाय ब्रह्मचर्य्यं न चेद्भवेत्॥ १४॥
न गात्रोत्सादनं कुर्य्यादनापदि कदाचन।
जलक्रीड़ामलङ्कारान् व्रती दण्ड इवाप्लवेत्॥१५॥
देवतानां विपर्य्यासे जुहोतिषु कथं भवेत्।
सर्व्वं प्रायश्चित्तं हुत्वा क्रमेण जुहुयात् पुनः॥१६॥
संस्कारा अतिपत्येरन् स्वकालाच्चेत् कथञ्चन।
हुत्वैतदेव कर्त्तव्या ये तूपनयनादधः॥ १७॥

अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवान्नं योऽत्तकामतः।
वैश्वानरश्चरुस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते॥ १८॥ २५ खण्डः॥

चरुः समश्ननीयो यस्तथा गोयज्ञकर्म्मणि।
वृषभोत्सर्ज्जने चैव अश्वयज्ञे तथैव च॥ १॥
श्रावण्यां वा प्रदोषे यः कृष्यारम्भे तथैव च।
कथमेतेषु निर्व्वापाः कथञ्चैव जुहोतयः॥ २॥
देवता सङ्ख्या ग्राह्या निर्वापास्तु पृथक् पृथक्।
तूष्णीं द्विरेव गृह्णीयाद्धोमश्चापि पृथक पृथक्॥ ३॥
यावता होमनिर्वृत्तिर्भवेद्वा यत्र कीर्त्तिता।
शेषं चैव भवेत् किञ्चित्तावन्तं निर्वपेच्चरुम्॥ ४॥
चरौ समश्ननीये तु पितृयज्ञे चरौ तथा।
होतव्यं मेक्षणेनान्य उपस्तीर्णाभिघारितम्॥ ५॥
कालः कात्यायनेनोक्तो विधिश्चैव समासतः।
वृषोत्सर्गे यतो नोऽत्र गोभिलेन तु भाषितः॥६॥
पारिभाषिक एव स्यात् कालो गोवाजियज्ञयोः।
अन्यस्मादुपदेशात्तु स्वस्तरारोहणस्य च॥ ७॥
अथवा मार्गपाल्येऽह्नि कालो गोयज्ञकर्म्मणः।
नीराजनेऽह्नि वाश्वानामिति तन्त्रान्तरे विधिः॥ ८॥
शरद्वसन्तयोः केचिन्नवयज्ञं प्रचक्षते।
धान्यपाकवशादन्ये श्यामकोवनिनः स्मृतः॥ ९॥
अश्वयुज्यां तथा कृष्यां वास्तुकर्म्मणि याज्ञिकाः।
यज्ञार्थतत्त्ववेत्तारो होममेवं प्रचक्षते॥ १०॥
द्वे पञ्च द्वे क्रमेणैता हविराहुतयः स्मृताः।
शेषा आज्येन होतव्या इति कात्यायनोऽब्रवीत्॥११॥

पयो यदाज्यसंयुक्तं तत् पृषातकमुच्यते ।
दध्येके तदुपासाद्य कर्त्तव्यः पायसश्चरुः ॥ १२ ॥
व्रीहयः शालयो मुद्गा गोधूमाः सर्षपास्तिलाः ।
यवाश्चौषधयः सप्त विपदं घ्नन्ति धारिताः ॥ १३ ॥
संस्काराः पुरुषस्यैते स्मर्य्यन्ते गौतमादिभिः ।
अतोऽष्टकादयः कार्य्याः सर्वे कालक्रमोदिताः ॥१४॥
सकृदप्यष्टकादीनि कुर्य्यात् कर्म्माणि यो द्विजः ।
स पंक्तिपावनो भूत्वा लोकान् प्रैति घृतश्चुतः ॥१५॥
एकाहमपि कर्म्मस्थो योऽग्निशुश्रूषकः शुचिः ।
नयत्यत तदेवास्य शताहं दिवि जायते ॥ १६ ॥
यस्त्वाधायाग्निमाशास्य देवादीन्नैभिरिष्टवान् ।
निराकर्त्तामरादीनां स विज्ञेयो निराकृतिः ॥१७॥२६खण्डः॥
यच्छ्राद्धं कर्म्मणामादौ या चान्ते दक्षिणा भवेत् ।
अमावास्यां द्वितीयं यदन्वाहार्य्यं तदुच्यते ॥ १ ॥
एकसाध्येष्वबर्हिःषु न स्यात् परिसमूहनम् ।
नोदगासादनञ्चैव चिप्रहोमा हि ते मताः ॥ २ ॥
अभावे व्रीहियवयोर्दध्ना वा पयसापि वा ।
तदभावे यवाग्वा वा जुहुयादुदकेन वा ॥ ३ ॥
रौद्रन्तु राक्षसं पित्र्यमासुरं चाभिचारिकम् ।
उक्त्वा मन्त्रं स्पृशेदाप आलभ्यात्मानमेव च ॥ ४ ॥
यजनीयेऽह्नि सोमश्चेद्वारुण्यां दिशि दृश्यते ।
तत्र व्याहृतिभिर्हुत्वा दण्डं दद्याद्द्विजातये ॥५॥
लवणं मधु मांसञ्च क्षारांशो येन हूयते ।
उपवासेन भुञ्जीत नोत्तरात्रौ न किञ्चन ॥ ६ ॥

अकाले सायमाहुत्या अप्राप्तौ होतृहव्ययोः।
प्राक्प्रातराहुतेः कालः प्रायश्चित्ते हुते सति ॥ ७ ॥
प्राक् सायमाहुतेः प्रातर्होमकालानतिक्रमः।
प्राक्पौर्णमासाद्दर्शस्य प्राग्दर्शादितरस्य तु ॥ ८ ॥
वैश्वदेवे त्वतिक्रान्ते अहोरात्रमभोजनम्।
प्रायश्चित्तमथो हुत्वा पुनः सन्तनुयाद्व्रतम् ॥ ९ ॥
होमद्वयात्यये दर्शपौर्णमासात्यये तथा।
पुनरेवाग्निमादध्यादिति भार्गवशासनम् ॥ १० ॥
अनृचो माणवो ज्ञेय एणः कृष्णमृगः स्मृतः।
रुरुर्गौरमृगः प्रोक्तस्तम्बलः शोण उच्यते ॥ ११ ॥
केशान्तिको ब्राह्मणस्य दण्डः कार्य्यः प्रमाणतः।
ललाटसंमितो राज्ञः स्यात्तु नासान्तिको विशः॥१२॥
ऋजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः।
अनुद्वेगकरा नृणां सत्वचोऽनग्निदूषिताः ॥ १३ ॥
गौर्विशिष्टतया विप्रैर्वेदेष्वपि निगद्यते।
न ततोऽन्यद्वरं यस्मात्तस्माद्गौर्वर उच्यते ॥ १४ ॥
येषां व्रतानामन्तेषु दक्षिणा न विधीयते।
वरस्तत्र भवेद्दानमपि वाच्छादयेद्गुरुम् ॥ १५॥
अस्थानोच्छ्वासविच्छेदघोषणाध्यापनादिकम्।
प्रमादिकं श्रुतौ यत् स्याद्यातयामत्वकारि तत् ॥१६॥
प्रत्यब्दं यदुपाकर्म्म सोत्सर्गं विधिवद्द्विजैः।
क्रियते छन्दसां तेन पुनराप्यायनं भवेत् ॥ १७ ॥
अयातयामैश्छन्दोभिर्यत् कर्म्म क्रियते द्विजैः।
क्रीड़मानैरपि सदा तत्तेषां सिद्धिकारकम् ॥१८॥

गायत्रीञ्च सगायत्रां वार्हस्पत्यमिति त्रिकम् ।
शिष्येभ्योऽनूच्य विधिवदुपाकुर्य्यात्ततः श्रुतिम् ॥२९॥
छन्दसामेकविंशानां संहितायां यथाक्रमम् ।
तच्छन्दस्काभिरेवग्भिराद्याभिर्होमइष्यते ॥ २० ॥
पर्वभिश्चैव गानेषु ब्राह्मणेषूत्तरादिभिः ।
अङ्गेषु चर्चामन्त्रेषु इति षष्टिर्जुहोतयः ॥ २१ ॥२७ खण्डः॥
अक्षतास्तु यवाः प्रोक्ता भष्टाधाना भवन्ति ते ।
भृष्टास्तु व्रीहयो लाजा घटाः स्वाण्डिक उच्यते ॥ १ ॥
नाधीयीत रहस्यानि सोत्तराणि विचक्षणः ।
नचोपनिषदश्चैव षण्मासान् दक्षिणायनात् ॥ २ ॥
उपाकृत्योदगयने ततोऽधीयीत धर्म्मवित् ।
उत्सर्गश्चैक एवैषां तैष्यां प्रौष्ठपदेऽपिवा ॥ ३ ॥
अजातव्यञ्जना लोम्नी न तया सह संविशेत् ।
अयुगूः काकवन्ध्याया जाता तां न विवाहयेत् ॥ ४॥
संसक्तपदविन्यासस्त्रिपदः प्रक्रमः स्मृतः ।
स्मार्त्ते कर्म्मणि सत्रञ्च श्रौते त्वध्वर्य्युणोदितः ॥ ५ ॥
यस्यां दिशि वलिं दद्यात्तामेवाभिमुखो बलिम् ।
अवणाकर्म्मणि भवेन्नघ्न कर्म्म न सर्वदा ॥ ६ ॥
बलिशेषस्य हवनमग्निप्रणयनन्तथा ।
प्रत्यहं न भवेयातामुल्मुकन्तु भवेत् सदा ॥ ७ ॥
पृषातकप्रेषणायोर्नवस्य हविषस्तथा ।
शिष्टस्य प्राशने मन्त्रस्तत्र सर्वेऽधिकारिणः ॥ ८ ॥
ब्राह्मणानामसान्निध्ये स्वयमेव पृषातकम् ।
अवेक्षेद्धविषः शेषं नवयज्ञेऽपि भक्षयेत् ॥ ९ ॥

सवत्सा वदरौशाखा फलवत्यभिधीयते ।
वनादिसिकताशङ्काः स्मृता जातशिलास्तु ताः ॥ १० ॥
नष्टो विनष्टो मणिकः शिलानाशे तथैव च ।
तदेवाहृत्य संस्कार्य्यो नापिचेदाग्रहायणीम् ॥ ११ ॥
श्रवणाकर्म्म लुप्यचेत् कथञ्चित् सूतकादिना ।
आग्रहायणिकं कुर्य्याद्बलिवर्ज्जमशेषतः ॥ १२ ॥
ऊर्द्धं स्वस्तरशायी स्यान्मासमर्द्धमथापि वा ।
सप्तरात्रं त्रिरात्रं वा एकां वा सद्य एव वा ॥ १३ ॥
नोर्द्धं मन्त्रप्रयोगः स्यान्नाग्न्यागारं नियम्यते ।
नाहतास्तरणञ्चैव न पार्श्वञ्चापि दक्षिणम् ॥ १४ ॥
दृढश्चेदाग्रहाग्रणामावृत्तावपि कर्म्मणः ।
कुम्भौ मन्त्रवदासिञ्चेत् प्रतिकुम्भमृचं पठेत् ॥ १५ ॥
अल्पानां यो विघातः स्यात् स वाधोवहुतिः स्मृतः ।
प्राणसम्मित इत्यादि वाशिष्ठं बाधितं यथा ॥ १६ ॥
विरोधो यत्र वाक्यानां प्रामाण्यं तत्र भूयसाम् ।
तुल्यप्रमाणकत्वे तु न्याय एवं प्रकीर्त्तितः ॥ १७ ॥
त्रैयम्बकं करतलमपूपामण्डकाः स्मृताः ।
पालाशा गोलकाश्चैव लोहचूर्णञ्च चीवरम् ॥ १८ ॥
स्यूशमनामिकाग्रेण क्वचिदालोकयन्नपि ।
अनुमन्त्रणीयं सर्व्वत्र सदैवमनुमन्त्रयेत् ॥ १९ ॥ २८ खण्डः ॥
क्षालनं दर्भकूर्चेन सर्व्वत्र स्रोतसां पशोः ।
तूष्णीमिच्छाक्रमेण स्याद्वपार्थे पार्श्वदारणे ॥ १ ॥
सप्त तावन्मूर्द्धन्यानि तथा स्तनचतुष्टयम् ।
नाभिः श्रोणिरपानञ्च गोस्रोतांसि चतुर्द्दश ॥२॥

गुदोमांसावदानार्थः कृत्स्ना श्लिष्टकृदावृता ।
वपामादाय जुहुयात्तत्र मन्त्रं समापयेत् ॥ ३ ॥
हृज्जिह्वा क्रोड़मस्थीनि यकृद्वृक्कौ गुदं स्तनाः ।
श्रोणिस्कन्धसटापार्श्वं पश्वङ्गानि प्रचक्षते ॥ ४ ॥
एकादशानामङ्गानामवदानानि सङ्ख्यया ।
पार्श्वस्य वृक्कसक्थ्नोश्च द्वित्वादाहुश्चतुर्दश ॥ ५ ॥
चरितार्था श्रुतिः कार्य्या यस्मादप्यनुकल्पशः ।
अतोऽष्टर्चेन होमः स्याच्छागपक्षे चरावपि ॥ ६ ॥
अवदानानि यावन्ति क्रियेरन् प्रस्तरे पशोः ।
तावतः पायसान् पिण्डान् पश्वभावेऽपि कारयेत् ॥ ७ ॥
जुहनव्यञ्जनार्थन्तु पश्वभावेऽपि पायसम् ।
सद्रवं श्रपयेत्तद्वदन्वष्टक्येऽपि कर्म्मणि ॥ ८ ॥
प्राधान्यं पिण्डदानस्य केचिदाहुर्मनीषिणः ।
गयादौ पिण्डमात्रस्य दीयमानत्वदर्शनात् ॥ ९ ॥
भोजनस्य प्रधानत्वं वदन्त्यन्ये महर्षयः ।
ब्राह्मणस्य परीक्षायां महायत्नप्रदर्शनात् ॥ १० ॥
आमश्राद्धविधानस्य विना पिण्डैः क्रियाविधिः ।
तदालभ्याप्यनध्यायविधानश्रवणादपि ॥ ११ ॥
विद्वन्मतमुपादाय ममाप्येतद्धृदि स्थितम् ।
प्राधान्यमुभयोर्यस्मात्तस्मादेष समुच्चयः ॥ १२ ॥
प्राचीनावीतिना कार्य्यं पित्र्येषु प्रोक्षणं पशोः ।
दक्षिणोद्वासनान्तञ्च चरोर्निर्वपणादिकम् ॥ १३ ॥
सन्नयश्चावदानानां प्रधानार्थो न होतरः ।
प्रधानं हवनञ्चैव शेषं प्रकृतिवद्भवेत् ॥ १४ ॥

द्वीपमुन्नतमाख्यातं प्राहा चैवेष्टका स्मृता ।
कौलिनं सजलं प्रोक्तं दूरखातोदको मरुः ॥ १५ ॥
द्वारगवाचलक्ष्यैः कर्ह्मभिख्यक्तकोणवेधैश्च ।
नेष्टं वास्तुद्वारं विद्धमनाक्रान्तमार्य्यैश्च ॥ १६ ॥
वग्नक्रमाविति प्रोक्ष्यैर्व्वकुयेति यवांस्तथा ।
असावित्यत्र नामोक्ता जुहुयात् चिप्रहोमवत् ॥१७॥
साचतं सुमनोयुक्तमुदकं दधिसंयुतम् ।
अर्घ्यं दधिमधुभ्याञ्च मधुपर्को विधीयते ॥ १८ ॥
कांस्येनैवार्हणीयस्य निनयेदर्घ्यमञ्जलौ ।
कांस्यापिधानं कांस्यस्थं मधुपर्कं समर्पयेत् ॥१६॥ २८ खण्डः ॥
इति कात्यायनविरचिते कर्म्मप्रदीपे तृतीयः प्रपाठकः ॥
समाप्ता चेयं कात्यायनसंहिता ॥

अथ बृहस्पतिस्मृतिः ॥

इष्ट्वा क्रतुशतं राजा समाप्तवरदक्षिणम् ।
मघवान् ! वाग्विदां श्रेष्ठं पर्य्यपृच्छद्बृहस्पतिम् ॥
भगवन् केन दानेन सर्वतः सुखमेधते ।
यद्दत्तं यन्महार्घं च तन्मे ब्रूहि महातप ! ॥
एवमिन्द्रेण पृष्टोऽसौ देवदेवपुरोहितः ।
वाचस्पतिर्महाप्राज्ञो बृहस्पतिरुवाच ह ॥
सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं च वासव ! ।
एतत् प्रयच्छमानस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नं च वासव ! ।
सर्वमेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥

फालाकृष्टां मही दत्त्वा सबीजां शस्यशालिनीम्।
यावत् सूर्यकरा लोकास्तावत् स्वर्गे महीयते॥
यत्किञ्चित् कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः।
अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति॥
दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डानि वर्त्तनम्।
दश तान्येव विस्तारो गोचर्म तन्महाफलम्॥
सवृषं गोसहस्रं च यत्र तिष्ठत्यतन्द्रितम्।
बालवत्सप्रसूतानां तद्गोचर्म इति स्मृतम्॥
विप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपोवियुक्ताय जितेन्द्रियाय।
यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावत् फलं तस्य भवेदनन्तम्॥
यथा बीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले।
एवं कामाः प्ररोहन्ति भूमिदानसमार्जिताः॥
यथाप्सु पतितः सद्य स्तैलबिन्दुः प्रसर्पति।
एवं भूमिकृतं दानं शस्ये शस्ये प्ररोहति॥
अन्नदाः सुखिनो नित्यं वस्त्रदश्चैव रूपवान्॥
स नरः सर्वदो भूपयो ददाति वसुन्धराम्।
यथा गौर्भरते वत्सं क्षीरमुत्सृज्य क्षीरिणी॥
एवं दत्ता सहस्राक्ष! भूमिर्भरति भूमिदम्।
शङ्खं भद्रासनं छत्रं चरस्थावरवारणाः॥
भूमिदानस्य पुण्यानि फलं स्वर्गः पुरन्दर!।
आदित्यो वरुणो वह्निर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः॥
शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दति भूमिदम्।
आस्फोटयन्ति पितरः प्रहर्षन्ति पितामहाः॥
भूमिदाता कुले जातः स नस्त्राता भविष्यति।

त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ॥
तारयन्ति हि दातारं सर्वात्पापादसंशयम् ।
प्रावृता वस्त्रदा यान्ति नग्ना यान्ति त्ववस्त्रदाः ॥
तृप्ता यान्त्यन्नदातारः क्षुधिता यान्त्यनन्नदाः ।
काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकाद्भयभीरवः ॥
गयां यो यास्यति पुत्रः स नः त्राता भविष्यति ।
एष्टव्या बहवः पुत्राः यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥
यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ।
लोहितो यस्तु वर्णेन पुच्छाग्रे यस्तु पाण्डुरः ॥
श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते ।
नीलः पाण्डुरलाङ्गूलस्तृणमुद्धरते तु यः ॥
षष्टिर्वर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ।
यत्र शृङ्गगतम्पङ्कं कूलस्तिष्ठति चोद्धृतम् ॥
पितरस्तस्य गच्छन्ति सोमलोकं महाद्युतिम् ।
पृथोर्यदोर्दिलीपस्य नृगस्य नहुषस्य च ॥
अन्येषाञ्च नरेन्द्राणां पुनरन्या भविष्यति ।
बहुभिर्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः ॥
यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ।
यस्तु ब्रह्मघ्नः स्त्रीघ्नो वा यस्तु वै पितृघातकः ॥
गवां शतसहस्राणां हन्ता भवति दुष्कृती ।
स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेच्च वसुन्धराम् ॥
स्वविष्ठायां क्रिमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते ।
आक्षेप्ता वानुमन्ता च तमेव नरकं व्रजेत् ॥
भूमिदो भूमिहर्त्ता च नापरं पुण्यपापयोः ।

ऊर्द्ध्वीवोवावतिष्ठेत यावदा भूतसंप्लवम् ॥
अग्नेरपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूर्वैष्णवी सूर्य्यसुताश्चगावः ॥
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनङ्गाञ्च महीञ्च दद्यात्।
षडशीति सहस्राणां यो जनानां वसुन्धराम्।
स्वतो दत्ता तु सर्वत्र सर्वकामप्रदायिनी ॥
भूमिं यः प्रतिगृह्णाति भूमिं यस्य प्रयच्छति।
उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ ॥
सर्वेषामेव दानानां एकजन्मानुगं फलम्।
हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥
योगहिंस्यादहं ह्यात्मा भूतग्रामं चतुर्विधम्।
तस्य देहादियुक्तस्य भयं नास्ति कदाचन ॥
अन्यायेन हृता भूमिर्यै नरैरपराहिता।
हरतो हारयन्तश्च हन्युस्ते सप्तमङ्कुलम् ॥
हरते हरयेद्यस्तु मन्दबुद्धिस्ततो हृतः।
स वध्यो वारुणैः पाशैस्तिर्यग्योनिषु जायते ॥
अश्रुभिः पतितैस्तेषां दानानामपकीर्त्तनम्।
ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रे हतन्त्रिपुरुषं कुलम् ॥
वापीकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च।
गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्त्ता न शुध्यति ॥
गामेकां स्वर्णमेकं वा भूमेरप्यर्द्धमङ्गुलम्।
हरन्नरकमायाति यावदाभूतसंप्लवम्।
हुतं दत्तं तपोधीतं यत्किञ्चिद्धर्म्मसञ्चितम् ॥
अर्द्धाङ्गुलस्य सीमाया हरणेन प्रणश्यति।
गोवीथीं ग्रामरथ्याञ्च श्मशानं गोपितं तथा ॥

सम्मोह्य नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम्।
ऊषरे निर्जले स्थाने प्रस्तं शस्यं विसर्जयेत्॥
जलाधारश्च कर्त्तव्यो व्यासस्य वचनं यथा।
पञ्चकन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते॥
शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते।
हन्ति जाता न जातांश्च हिरण्यार्थे नृतं वदेत्॥
सर्वं भूम्यानृते हन्ति मास्म भूम्यनृतं वदीः।
ब्रह्मस्वे मा रतिं कुर्य्याः प्राणैः कण्ठगतैरपि॥
अनौषधमभेषज्यं विषमेतद्धलाहलम्।
न विषं विषमित्याहुः ब्रह्मस्वं विषमुच्यते॥
विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम्।
लोहचूर्णाश्मचूर्णं च विषञ्च ज्वरयेन्नरम्॥
ब्रह्मस्वं त्रिषु लोकेषु कः पुमान् ज्वरयिष्यति।
मन्युप्रहरणा विप्रा राजानः शस्त्रपाणयः॥
शस्त्रमेकाकिनं हन्ति विप्रमन्युः कुलक्षयम्।
मन्युप्रहरणा विप्रा चक्रप्रहरणो हरिः॥
चक्रात्तीव्रतरो मन्युस्तस्माद्विप्रं न कोपयेत्।
अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्य्यदग्धास्तथैव च॥
मन्युदग्धस्य विप्राणामङ्कुरो न प्ररोहति।
अग्निर्दहति तेजसा सूर्य्यो दहति रश्मिभिः॥
राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्युना।
ब्रह्मस्वेन तु यत् सौख्यन्देवस्वेन तु या रतिः॥
तद्धनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशकम्।
ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यत् धनम्॥

गुरुमित्रहिरण्ये च स्वर्गस्थमपि पीडयेत्।
ब्रह्मस्वेन तु यच्छिद्रं तच्छिद्रं न प्ररोहति॥
प्रच्छादयति तच्छिद्रमन्यत्र तु विसर्पति।
ब्रह्मस्वेन तु पुष्टानि साधनानि बलानि च॥
संग्रामे तानि लीयन्ते सिकतासु यथोदकम्।
श्रोत्रियाय कुलीनाय दरिद्राय च वासव!॥
सन्तुष्टाय विनीताय सर्वभूतहिताय च।
वेदाभ्यासस्तपोज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः॥
ईदृशाय सुरश्रेष्ठ! यद्दत्तं हि तदक्षयम्।
आमपात्रे यथान्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु॥
विनश्येत्पात्रदौर्बल्यात्तच्च पात्रं विनश्यति।
एवं गाश्च हिरण्यञ्च वस्त्रमन्नं महीं तिलान्॥
अविद्वान् प्रतिगृह्णाति भस्मीभवति काष्ठवत्।
यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः॥
बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः।
कुलं तारयते धीरः सप्त सप्त च वासव!॥
यस्तटाकं नवं कुर्य्यात् पुराणं वापि खानयेत्।
स सर्वं कुलमुद्धृत्य स्वर्गे लोके महीयते॥
वापीकूपतड़ागानि उद्यानोपवनानि च।
पुनः संस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम्॥
निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठति वासव!।
स दुर्गं विषमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुयात्॥
एकाहं तु स्थितं तोयं पृथिव्यां राजसत्तम!।

कुलानि तारयेत्तस्य सप्त सप्त पराण्यपि ॥
दीपालोकप्रदानेन वपुष्मान् स भवेन्नरः ।
प्रेक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधाञ्च विन्दति ॥
कृत्वाऽपि पापकर्म्माणि यो दद्यादन्नमर्थिने ।
ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन लिप्यते ॥
भूमिर्गावस्तथा दाराः प्रसह्य ह्रियते यदा ।
नचावेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
निवेदितस्तु राजा वै ब्राह्मणैर्मन्युपीड़ितैः ।
तं न तारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव ! ।
मोहाच्चरति विघ्नं यः स मृतो जायते क्रिमिः ॥
धनं फलति दानेन जीवितं जीवरक्षणात् ।
रूपमैश्वर्य्यमारोग्यमहिंसाफलमश्नुते ॥
फलमूलाशनात् पूज्यं स्वर्गं सत्येन लभ्यते ।
प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वत्र सुखमश्नुते ॥
गवाढ्यशक्रदीक्षायाः स्वर्गगामी तृणाशनः ।
स्त्रिय स्त्रिषवणस्नायी वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ॥
नित्यस्नायी भवेदर्कः सन्ध्ये द्वे च जपन् द्विजः ।
न तत्साधयते राजन् नाकपृष्ठमनाशके ॥
अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलोके महीयते ।
रसानां प्रतिसंहारे पशून् पुत्रांश्च विन्दति ॥
नाके चिरं स वसते उपवासी च यो भवेत् ।
सततं चैकशायी यः स लभेदीप्सितां गतिम् ॥

वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपाश्रितः।
अक्षय्यास्तस्य लोकाः स्युः सर्वकामगमास्तथा॥
उपवासश्च दीक्षाश्च अभिषेकश्च वासव!।
कृत्वा द्वादशवर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते॥
अधीत्य सर्ववेदान् वै सद्यो दुःखात् प्रमुच्यते।
पावनं चरते धर्मं स्वर्गे लोके महीयते॥
वृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजातयः।
चत्वारि तेषां वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम्॥

॥ इति वृहस्पतिप्रणीतं धर्मशास्त्रं सम्पूर्णम्॥